Utställningar

Ur KB:s samlingar
Digitaliserad år 2013

KUNGL. BIBLIOTEKET
National Library of Sweden

Betänkande av 1965 års musei- och utställningssakkunniga

SOU 1974:43

Utställningar

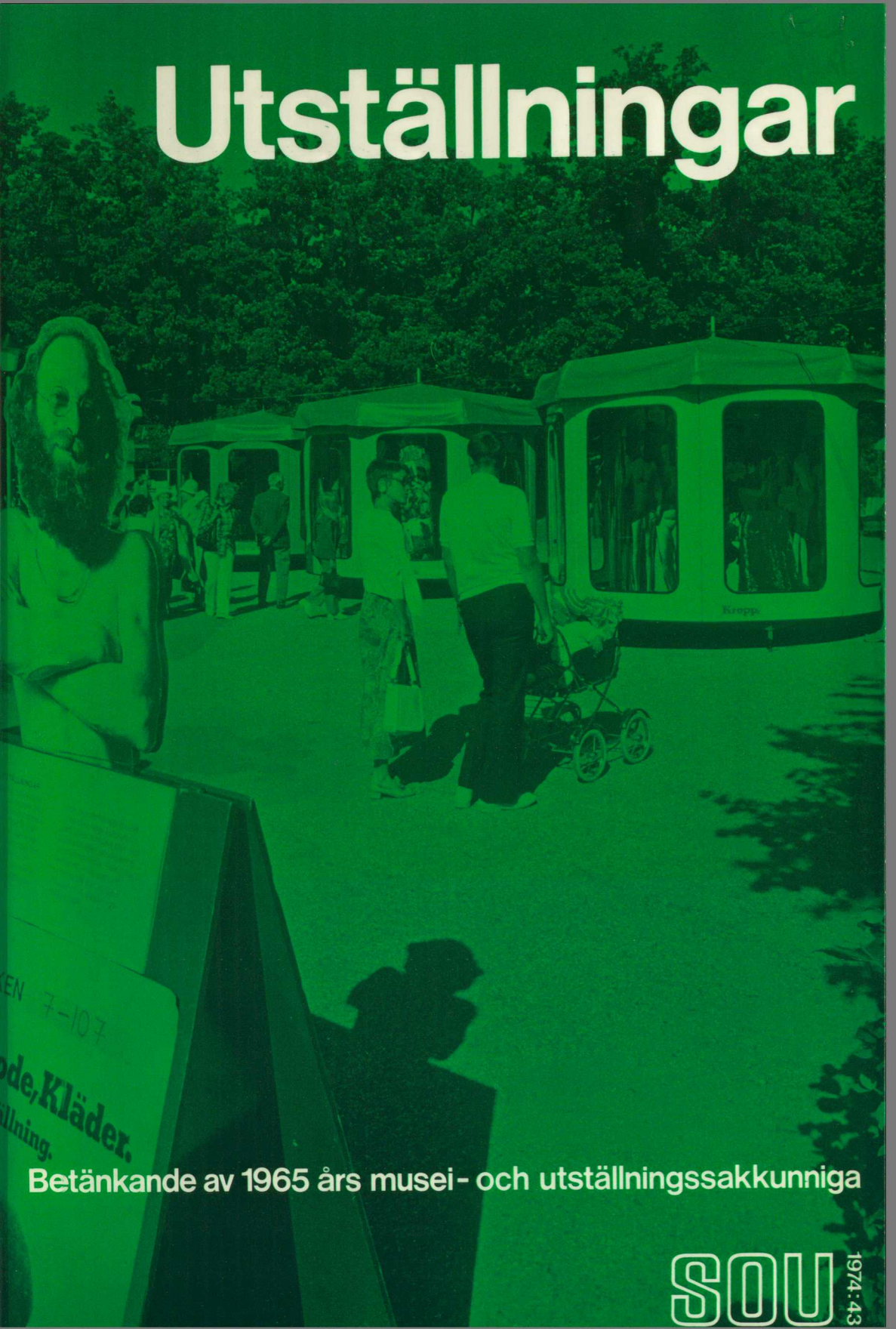

Betänkande av 1965 års musei- och utställningssakkunniga

SOU 1974:43

Statens offentliga utredningar
1974: 43
Utbildningsdepartementet

Utställningar

Betänkande av
1965 års musei- och utställningssakkunniga (MUS 65)
Stockholm 1974

ISBN 91-38-01866-7
K L Beckmans Tryckerier AB Stockholm 1974

Omslagstypografi: Håkan Lindström.
Omslag efter foto av utställningen Kropp, mode, kläder i Västerås Folkets park 1972. Foto: Fredrik Lundgren.
Bildredaktör: Marita Lindgren-Fridell.
Följande fotografer har bidragit med bilder: Åke Ahlstrand, Bengt Carlén, Rolf Carlson, Hans Doverholm (ateljé GePe), Gösta Glase, Sören Hallgren (riksantikvarieämbetet och statens historiska museum), Inger Hammer, Folke Hellberg (Dagens Nyheter), Foto-Hernried, Håkan Hopstadius, Gerry Johansson, Sven Persson, Riksutställningars fotografer Olof Wallgren och Karl-Olov Bergström, Lars Rosengren, Reijo Küster, Rolf Sellgrad, Sune Sundahl, Hans Sundqvist, K. G. Svensson (Dalarnas museum) och Sveriges Radio foto.

Till statsrådet och chefen för utbildningsdepartementet

1965 års musei- och utställningssakkunniga (MUS 65) har tidigare överlämnat betänkandena Kulturminnesvård (SOU 1972:45) och Museerna (SOU 1973:5). De sakkunniga har även utarbetat och överlämnat underlagsmaterial för bygglagutredningens arbete i vad avser kulturminnesvårdens ställning i byggnadslagstiftningen. Materialet ingår som bilaga 3 i bygglagutredningens principbetänkande Markanvändning och byggande (SOU 1974:21). Med Kungl. Maj:ts bemyndigande har de sakkunniga deltagit i utvecklandet av ett projekt rörande en speciell typ av samlingslokal. Sedan projektet avslutats har en rapport sammanställts och publicerats i broschyren "Samlan".

I MUS 65:s direktiv den 26 mars 1965 ingick uppdraget att bedriva en försöksverksamhet med utställningar på riksplanet. Härvid förutsattes att de tre konstbildningsorganisationerna Riksförbundet för bildande konst, Folkrörelsernas Konstfrämjande och Föreningen Konst i skolan inordnades i verksamheten. Försöksverksamheten inleddes hösten 1965. Den 22 juni 1967 ingick de sakkunniga ett avtal med Riksförbundet för bildande konst och Föreningen Konst i skolan innebärande att försöksverksamheten och de båda föreningarna gick samman i den gemensamma organisationen Riksutställningar.

Försöksverksamheten med riksutställningar redovisas i kap. 4 medan förslag om den framtida verksamheten framläggs i kap. 6. Den totala utställningsproduktionen har sammanställts i förteckningen bilaga 1. I bilagorna 3 och 4 återfinns förslag till stadgar och särskilda bestämmelser för Riksutställningar. Vissa av försöksverksamhetens projekt har registrerats och utvärderats i samhälls- och beteendevetenskapliga undersökningar som presenteras i bilaga 2. En sammanfattande redovisning härav återfinns i kap. 5.

Ett närmare samarbete med Folkrörelsernas Konstfrämjande inleddes 1968, då Kungl. Maj:t på framställning av MUS 65 utfärdade nya bestämmelser för Riksutställningar med bemyndigande för de sakkunniga att bedriva en försöksverksamhet med konstförsäljning m. m. Det omedelbara ansvaret för försöken anförtroddes åt Folkrörelsernas Konstfrämjande. Försöksverksamheten har varit förlagd till Stockholm och Örebro. En redovisning av försöken med konstförsäljning har lämnats i en utredning, som verkställts av en arbetsgrupp, som tillsatts av Konstfrämjandet (Konstfrämjandet under 70-talet. Rapport från en arbetsgrupp,

april 1972). Ett referat härav ingår i kap. 3 medan förslagen om Konstfrämjandets framtida verksamhet återfinns i kap. 7 där även konstföreningarna och andra konstdistribuerande organ beröres.

I direktiven framhävdes behovet av att skapa förutsättningar för konstnärernas deltagande i en ökad utställningsverksamhet liksom allmänhetens behov av att kunna förvärva konst. Genom en departementspromemoria den 26 juni 1970 har de sakkunniga också fått det direkta uppdraget att vidtaga provisoriska åtgärder i fråga om ersättning till konstnärer vid utlåning av konstverk till Riksutställningar. Som en följd härav har de sakkunniga dels slutit det i kapitel 8 återgivna avtalet med Konstnärernas Riksorganisation (KRO) och Föreningen Sveriges konsthantverkare och industriformgivare (KIF), dels utarbetat de i samma kapitel framlagda modellerna för ersättningar åt konstnärer och konsthantverkare i samband med utställningar.

I utredningsarbetet har deltagit MUS 65:s ledamöter, generaldirektör Lennart Holm, ordförande, överantikvarie Margareta Biörnstad, museichef Bengt Hubendick, museidirektör Karl Gunnar Hultén (t. o. m. den 28 september 1973), organisationsdirektör Elof Jerdenius, fil. lic. Bo Lagercrantz, överintendent Åke Meyerson, tillika huvudsekreterare, landsantikvarie Sven E. Noreen, konstnär Kurt Ullberger och chefen för Riksutställningar Gunnar Westin.

För försöksverksamheten med Riksutställningar har sedan 1967 funnits ett arbetsutskott i vilket Föreningen Konst i skolan och Riksförbundet för bildande konst varit företrädda med vardera en ledamot och en suppleant. Ledamöter har varit organisationsdirektör Bengt Karlin och förste intendent Gertrud Serner och suppleanter konstnär Pär Andersson och landsantikvarie Gunnar Svahnström. De sakkunnigas förslag rörande Riksutställningar har utarbetats i kontakt med dessa företrädare för de båda konstbildningsorganisationerna.

Som sekreterare åt de sakkunniga har tjänstgjort intendent Eric Hedqvist, byrådirektör Jan Hjorth, förste intendent Bengt M. Holmquist (t. o. m. den 31 december 1972) och antikvarie Eyvind Unnerbäck. Holmquist har efter entledigandet stått till de sakkunnigas förfogande som expert. Hjorth har som sin huvudsakliga uppgift haft att svara för administrativa uppgifter inom Riksutställningar. Som arbetsbiträde hos kommittén har bland andra tjänstgjort Kerstin Engström (fr. o. m. den 29 januari 1973).

Redogörelsen för Riksutställningsverksamhetens förlopp och innehåll (kap. 4) har författats av berörda medarbetare inom Riksutställningar. Riksutställningars personal har även svarat för sammanställningen av utställningsförteckningen i bilaga 1. De i bilaga 2 redovisade sociologiska undersökningarna har genomförts under ledning av fil. lic. Göran Nylöf, som även svarat för huvuddelen av bilagans text, på vilken även kapitel 5 bygger.

Genom olika Kungl. Maj:ts beslut har följande tre framställningar och förslag överlämnats till de sakkunniga för att beaktas vid fullgörandet av utredningsuppdraget.

Dåvarande föreståndaren för Lunds Konsthall Eje Högestedt med

skrivelse den 1 juni 1965 angående olika problem beträffande utställningsverksamhet. Hithörande frågor har behandlats i betänkandet.

Gemensam skrivelse från Stockholms stads hantverksförening, Konsthantverkarnas förening u. p. a. och Föreningen Konsthantverkarnas vänner den 2 juli 1971 angående en utställnings- och förmedlingsorganisation för konsthantverk med lokal i Stockholm. De i skrivelsen redovisade planerna berör vissa allmänna frågor, som beaktas i utredningens förslag beträffande konstförsäljning och utställningsersättning.

Sveriges konstföreningars riksförbund den 31 maj 1974 med anhållan om bidrag till verksamheten. Hithörande frågor har behandlats i betänkandet.

Utredningen har kontinuerligt fungerat som remissorgan främst åt utbildningsdepartementet i ärenden rörande museiväsende och utställningar. Förteckningar över avgivna remissvar har lämnats i de tidigare betänkandena. Ärenden från perioden 1/12 1972 t. o. m. 31/3 1974, sammanlagt 83, upptas i förteckningen bilaga 6. Omfattningen av utredningens remissverksamhet och allmänna korrespondens framgår av att diariet från och med 1965 och till och med den 31 maj 1974 totalt upptar 1 287 inkommande och 680 utgående skrivelser.

För de sakkunniga återstår följande utredningsuppgifter, nämligen frågor berörande statens konstråd m. m., Kulturhistoriska Föreningen för Södra Sverige med fl. organisationer i Skåne samt Flygvapnets museiorganisation.

Samtliga ledamöter biträder de framlagda förslagen. Ett särskilt yttrande med reservation beträffande mandattiden för tjänsten som chef för Riksutställningar har dock avgivits av ledamoten Kurt Ullberger (bil. 5).

Sedan utredningsarbetet beträffande Riksutställningsverksamheten m. m. nu avslutats, får de sakkunniga härmed överlämna betänkandet Utställningar.

Stockholm i juli 1974

Lennart Holm

Margareta Biörnstad *Elof Jerdenius* *Åke Meyerson* *Kurt Ullberger*

Bengt Hubendick *Bo Lagercrantz* *Sven E. Noreen* *Gunnar Westin*

/Eric Hedqvist
Jan Hjorth
Bengt M. Holmquist
Eyvind Unnerbäck

Innehåll

Kapitel 1 *Utredningsuppdraget* 13

Kapitel 2 *Sammanfattning* 17
2.1 Inledning 17
2.2 Riksutställningar 17
2.2.1 Försöksverksamheten 17
2.2.2 Förslag om den framtida verksamheten och organisationen 19
2.3 Konstförsäljning 21
2.4 Ersättningar åt konstnärer och konsthantverkare i samband med utställningar 24
2.5 Statsverkets kostnader 26

Kapitel 3 *Utställningar och konstdistribution. Den tidigare och nuvarande verksamheten* 27
3.1 Utställningsverksamheten vid museer och konsthallar 27
3.2 Verksamheten med konstutställningar utanför museerna . . 30
3.2.1 Konstföreningar 30
3.2.2 Riksförbundet för bildande konst 32
3.2.3 Föreningen Konst i skolan 33
3.3 Försäljning och utlån av konst 35
3.3.1 Konstfrämjandet 38
3.4 Utställningsverksamheten i kulturutbytet med utlandet . . . 45

Kapitel 4 *Försöksverksamhet med Riksutställningar* 49
4.1 Försökens förlopp och organisation 49
4.1.1 Verksamheten under åren 1965–1967 49
4.1.2 Samgående med Riksförbundet för bildande konst och med Föreningen Konst i skolan 50
4.1.3 Verksamheten i den sammanslagna organisationen . . 52
4.1.4 Verksamheten i 1969 års organisation (1969–1974) . . 53
4.2 Samarbete med museer 58
4.3 Skolverksamhet och fortbildning 63
4.3.1 Medlemskap i Föreningen Konst i skolan 64
4.3.2 Besök på utställningar distribuerade till medlemmar i Riksförbundet för bildande konst 66

4.3.3 Besök på försöksverksamhetens övriga utställningar . . 67
4.3.4 Inköp av mångfaldigade utställningar 68
4.3.5 Produktion och utprövning av utställningar som läromedel i samarbete med Pedagogiska utvecklingsblocket i Skellefteå 69
4.3.6 Kontakt med utställningar och material som producerats i lärarfortbildande syfte 70
4.3.7 Utbyte av information och kontakter vid studiedagar, sommarkurser och ämneskonferenser 71
4.3.8 Särskilda försök 72
4.3.9 Sammanfattning 73
4.4 Samarbete med folkbildningen 73
4.4.1 Studieförbunden som mottagare och lokalarrangörer av utställningar 74
4.4.2 Samarbete med länsbildningsförbunden 75
4.4.3 Pedagogiskt utnyttjande av utställningen 76
4.4.4 Sammanfattning 78
4.5 Särskilda försök med konstutställningar 79
4.5.1 Utställningarnas målgrupper 79
4.5.2 Visningslokaler 80
4.5.3 Utställningstyper 80
4.5.4 Utvärdering 83
4.5.5 Försäljning 84
4.5.6 Programverksamhet 85
4.6 Särskilda aktivitetsformer 85
4.7 Försök med film, TV m. m. 91
4.8 Regional verksamhet 96
4.8.1 Samarbete med skolor 97
4.8.2 Studieförbunden 98
4.8.3 Skellefteå museum 99
4.8.4 Skellefteå biblioteksförbund 100
4.8.5 Kulturnämnden 100
4.8.6 Svenska Riksteaterns Västerbottensensemble 100
4.8.7 Rikskonserter 101
4.8.8 Sammanfattning 102
4.9 Riksutställningars internationella kontakter 103
4.9.1 Bakgrund 103
4.9.2 Kontaktvägar 104
4.9.3 Internationella organisationer 105
4.9.4 Internationella utställningsobjekt 105
4.9.5 Konsultverksamhet 107
4.10 Utbildning 107
4.10.1 Intern utbildning 107
4.10.2 Extern utbildning 110
4.11 Bibliotek, utställningsarkiv, diabildsarkiv 110
4.12 Informationscentrum för offentlig konst i Sverige efter 1950 111
4.13 Verkstad och lager 112
4.14 Produktionserfarenheter 117
4.14.1 Definition av vandringsutställning 117

4.14.2 Planering 118
4.14.3 Förslagsgång och beslutsprocess 119
4.14.4 Program- och projektledare; producent 119
4.14.5 Val av utställningstyp 120
4.14.6 Utnyttjande av idéer och material 120
4.15 Allmänna distributionserfarenheter 121
4.15.1 Distributionsavdelningens framväxt 121
4.15.2 Turnéläggning 122
4.15.3 Transporter och förpackningar 125
4.15.4 Skador 127
4.15.5 Informationsverksamhet 128
4.15.6 Utställningslokaler 131
4.15.7 Programverksamhet och reseamanuenser 133
4.16 Ekonomi och försäljning 136
4.16.1 Anslagsutveckling 136
4.16.2 Kostnader vid utställningsarbete 136
4.16.3 Intäkter och utgiftsfördelning 139
4.16.4 Förlagsmedel 141
4.16.5 Försäljning 143
4.16.6 Medlemsavgifter 144
4.16.7 Vad kostar en utställning? 144

Kapitel 5 *Utställningen och besökaren – en kommunikationssociologisk översikt* 151
5.1 De kommunikationssociologiska perspektiven 151
5.2 Utställarens (sändarens) frågeställningar 153
5.2.1 Hur många och vilka besöker museer och utställningar? 154
5.2.2 Utställningars uppmärksamhetsvärde 159
5.2.3 Utställningsbesökets inverkan på kunskaper och attityder 161
5.3 Besökarens frågeställningar 163
5.3.1 Kännedom om museer och utställningar 164
5.3.2 Skäl till besök på museer och utställningar 165
5.3.3 Resurser och barriärer för kontakter med museer och utställningar 169
5.4 Har utställare och besökare förenliga förväntningar på utställningsmiljön? 169

Kapitel 6 *Överväganden och förslag rörande Riksutställningar* . . 171
6.1 Principiella överväganden 171
6.1.1 Utställningens allmänna utveckling inom kultur- och undervisningsområdet 171
6.1.2 Riksutställningars aktuella och framtida roll 172
6.2 Den framtida verksamheten 173
6.2.1 Allmänt 173
6.2.2 Distribution 174
6.2.3 Produktion 177
6.2.4 Teknisk verksamhet 180
6.2.5 Planering 182

6.3 Organisation 183
6.3.1 Organisationsform 183
6.3.2 Ansvaret för utställningarnas innehåll 184
6.3.3 Organisationsstruktur och personal 187
6.3.4 Lokalresurser 196
6.4 Kostnadsberäkningar 197

Kapitel 7 *Konstförsäljning* 201
7.1 Omfattningen av kommitténs utredning och förslag rörande konstförsäljning 201
7.2 Samhällets ansvar 201
7.3 Överväganden och förslag till åtgärder 204
7.3.1 Kommunala konstgallerier 204
7.3.2 Kommunala bidrag till gallerier i kollektiv eller enskild ägo 205
7.3.3 Konstfrämjandet 206
7.3.4 Konstföreningar 214
7.3.5 Konstnärscentra 215
7.3.6 Konsumentupplysning 216
7.4 Statsverkets kostnader 217

Kapitel 8 *Ersättningar åt konstnärer och konsthantverkare i samband med utställningar* 223
8.1 Nuvarande system för ersättning vid lån av konstverk 224
8.1.1 Ersättningssystem tillämpade av vissa kommuner, av NUNSKU och Konstfrämjandet 224
8.1.2 Erfarenheter från försöksverksamheten med Riksutställningar 225
8.2 Förslag om utställningsersättning 228
8.2.1 Alternativa system för utställningsersättning 230
8.2.2 Alternativa beräkningsgrunder för ersättningsbeloppen 231
8.2.3 Utställningsersättningens räckvidd 232
8.2.4 Beräkningsgrunder för utställningsersättning 233
8.2.5 Särskilda villkor för ersättning 233
8.2.6 System för rekvisition av utställningsersättning 234
8.2.7 Lokal administration för utställningsersättningen . . . 234
8.2.8 Den centrala förvaltningen av utställningsersättningen . 236
8.2.9 Kostnadsberäkningar 238

Bilagor:

Bilaga 1 Förteckning över Riksutställningars produktioner 1966–1973 239
Bilaga 2 Musei- och utställningsbesökandet i sociologisk belysning. Med innehållsförteckning. 287
Bilaga 3 Förslag till stadgar för Stiftelsen Institutet för riksutställningar 511

Bilaga 4 Föreskrifter rörande särskilt ansvar vid utarbetande av utställningar 515
Bilaga 5 Särskilt yttrande och reservation av ledamoten Kurt Ullberger 517
Bilaga 6 Förteckning över avgivna remissvar och utlåtanden under tiden december 1972 t. o. m. mars 1974 . . . 519

1 Utredningsuppdraget

Direktiven för 1965 års musei- och utställningssakkunnigas utredning rörande museiväsendet och verksamheten med riksutställningar meddelades i anförande till statsrådsprotokollet den 26 mars 1965. Dåvarande chefen för ecklesiastikdepartementet, statsrådet Edenman, anförde härvid följande.

Det handlingsprogram för statens kulturpolitik som godkändes av 1961 års riksdag upptar som en av sina huvudpunkter en successiv utveckling av sådana åtgärder som syftar till att bredda kulturmiljön och förbättra den kulturförmedlande verksamheten. Som ett led häri ingår ett ökat stöd åt olika kulturinstitutioner som teatrar, bibliotek, museer m. fl. Medan skilda former för statliga stipendier och beställningar i första hand kommer de konstnärliga producenterna till godo, innebär de nämnda åtgärderna stöd framförallt åt distributions- och konsumentsidan. Stimulans åt denna del av det kulturella fältet har alltmer framstått som önskvärd. Sedan länge har härvid riksteaterverksamheten spelat en avgörande roll för kulturspridningen på teaterns område. Den omfattande försöksverksamhet som sedan två år bedrivs med rikskonserter har på musiklivets område fungerat på liknande sätt.

För att åstadkomma en bättre kulturförmedling på konstens område och det allmänt kulturhistoriska och det naturhistoriska fältet är det nödvändigt att skapa ökade möjligheter för en större allmänhet att få kontakt med våra museers föremålsbestånd. Vid sidan av en ökad och mer differentierad utställningsverksamhet måste en väl planerad upplysningsverksamhet, lämpad för skilda publikkategorier, komma till stånd. Härvid aktualiseras en ökning och samordning av de nuvarande resurserna för de många skilda institutioner, museer och konstbildningsorganisationer m. m., som nu bedriver sådan verksamhet.

1948 års konstutredning redovisade i betänkandet "Konstbildning i Sverige" (SOU 1956: 13) en omfattande kartläggning av svenskt konstliv, där man bl. a. betonade konstmuseernas och konstbildningsorganisationernas roll även för skolans undervisning. Utredningen stannade emellertid företrädesvis vid allmänna önskemål om ökade insatser på det konstpedagogiska fältet. Sedan utredningen framlades har den utåtriktade verksamheten vid konstmuseerna och konstbildningsorganisationernas insatser i viss utsträckning ökat tack vare förstärkningar av de statliga bidragen.

Denna utveckling av konstmuseernas och konstbildningsorganisationernas insatser på folkbildningens och skolundervisningens område har också en viss motsvarighet inom de centrala kulturhistoriska museernas och ett flertal av läns- och stadsmuseernas verksamhet. För länsmuseernas del har det statliga bidraget till vissa befattningshavares löner härvid varit av betydelse.

Svårigheter föreligger likväl för museiväsendet och de olika konstbildningsinstitutionerna att med nuvarande organisation och resurser i den omfattning som är önskvärd ge den stora allmänheten och skoleleverna i hela landet den service som museernas föremålsbestånd i och för sig tillåter.

Att ge vidgad kännedom om naturens och kulturens värld och att bidra till elevernas estetiska fostran är viktiga delar av grundskolans, det nya gymnasiets och fackskolans målsättning. De hittills föga utnyttjade föremålsbestånden i vissa museer bör kunna spela en roll för förverkligandet av såväl dessa mål som önskemålet om konkretion och åskådlighet i undervisningen.

Folkhögskolan, folkbildnings- och ungdomsorganisationerna har visat, att behov och intresse föreligger för nya, aktiva studieformer, och har bl. a. utvecklat konstbildningsverksamheten i form av utställningsturnéer samt bild- och filmförmedling. Genom samverkan med övrig museiverksamhet bör vuxna medborgares behov av samhälls- och kulturorientering kunna tillgodoses ännu bättre.

De kulturhistoriska museernas utåtriktade verksamhet är avsevärt mer begränsad än konstmuseernas. Det synes angeläget att den vidgas och att man därvid – med hänsyn till bl. a. skolan och bildningsarbetets behov – inriktar sig på att ofta samtidigt presentera föremål från många olika specialmuseer och samlingar.

Beträffande föremålsbestånd, insamlings- och bevakningsområden samt i fråga om organisation är de svenska museerna av olika karaktär. De statliga museerna representerar dels konsten genom nationalmuseet med östasiatiska samlingarna samt vissa slottssamlingar, dels det kulturhistoriska materialet i vid mening genom statens historiska museum med medelhavsmuseet, etnografiska museet och statens sjöhistoriska museum, dels slutligen det biologiska och geofysiska materialet genom naturhistoriska riksmuseet. Med bidrag av staten drivs flera kulturhistoriska museer, nämligen stiftelserna Nordiska museet och Kulturhistoriska föreningens för södra Sverige museum i Lund. Kommunala kulturhistoriska museer och konstmuseer finns bl. a. i Göteborg (även naturhistoriskt museum), Stockholm, Malmö, Norrköping och Eskilstuna. De i allmänhet föreningsägda, företrädesvis med kommunala medel drivna länsmuseerna har såväl kulturhistoriskt föremålsmaterial som konstavdelningar.

Den hittills i blygsam skala bedrivna riksbetonade utställningsverksamheten – antingen denna skett genom konstbildningsorganisationernas eller något enstaka museums vandringsutställningsverksamhet – har fått utnyttja lokaler av den mest skiftande kvalitet alltifrån moderna, rationellt utrustade utställningsutrymmen i nyuppförda länsmuseer eller nybyggda konsthallar till för utställningsändamål föga lämpade utrym-

men i äldre samlingslokaler av skilda slag eller i skolor med skiftande resurser att bereda plats för utställningar. På många håll i landet tas i dag kommunala initiativ för att förbättra situationen i fråga om lokaler för bl. a. utställningsändamål. Under senare tid har diskussionen kring utställningsproblemen och därmed sammanhängande lokalfrågor ofta berört möjligheterna att ordna utställningslokaler som är centralt belägna i tätorterna inom byggnadskomplex, som fått beteckningen "kulturhus" och dit man avser att koncentrera olika slag av kulturell verksamhet såsom konserter, sceniska manifestationer, filmförevisningar m. m.

Frågan om utställningslokalerna och dessas utnyttjande hör intimt samman med möjligheterna för vårt lands målare, skulptörer m. fl. att nå kontakt med allmänheten. Genom konstbildningsorganisationernas, museernas, framförallt länsmuseernas, och de lokala konstföreningarnas verksamhet har bättre möjligheter skapats för konstnärer att offentligt presentera och försälja sina verk. Även om dessa organisationer ofta kunnat erbjuda utställarna rimligare villkor än den privata konsthandeln samt kunnat ge allmänheten utanför de största städerna en möjlighet att se och förvärva god konst, är möjligheterna att förverkliga dessa önskemål alltför begränsade med nuvarande organisationsformer. Detta har bl. a. framhållits i en motion till 1964 års riksdag (II: 289) angående inrättande av en statlig riksbyrå för konstutställningsverksamheten. Motionärerna har angett en lösning som till sina huvuddelar sammanfaller med en väsentlig sida av den försöksverksamhet som jag i det följande vill föreslå.

De problem som sammanhänger med olika åtgärder dels för anordnande av en för allmänheten, skolan och det fria och frivilliga folkbildningsarbetet allsidig utställningsverksamhet, dels för en decentraliserad utställningsverksamhet för att bereda konstnärerna utställnings- och försäljningsmöjligheter är av synnerligen stor räckvidd och bör ingående undersökas ur olika aspekter. Jag finner det därför erforderligt att särskilda sakkunniga tillkallas för det utredningsarbete som bör föregå ställningstaganden i dessa frågor.

Jag finner det härvid angeläget, att parallellt med utredningsarbetet och till stöd för detta en försöksverksamhet bedrivs med utställningar på riksplanet. Jag förutsätter därvid att de tre konstbildningsorganisationerna, Riksförbundet för bildande konst, Folkrörelsernas konstfrämjande och Föreningen konst i skolan kommer att inordnas i denna verksamhet.

Härigenom bör verksamheten i vad avser utställning av konst redan från början få möjligheter att nå ut till olika delar av landet. Verksamheten bör bedrivas i samarbete med konstnärernas sammanslutningar och med landets konstföreningar. Den för skolan avsedda utställningsverksamheten bör bedrivas i samråd med skolöverstyrelsen.

I fråga om den del av utställningsverksamheten som avser förmedling av konst och konstupplevelser bör utredningsarbetet ta sikte på att närmare klarlägga de arbetsformer som kan vara mest lämpliga för att stimulera konstintresset. Av grundläggande betydelse är härvid att de utövande konstnärerna får möjlighet till att marknadsföra sina alster till en så bred allmänhet som möjligt. Utredningen bör i detta syfte närmare

undersöka de nuvarande förhållandena på området, skapa överblick över utställningsverksamheten, inventera beståndet av utställningslokaler och kartlägga konstföreningarnas verksamhet som förmedlare av konst. Mot bakgrund av undersökningen bör de sakkunniga överväga om en riksutställningsbyrå bör inrättas och hur en sådan tillsammans med eventuellt andra åtgärder skall kunna verka för att ge hela landets befolkning bättre möjligheter att se och förvärva konst. De sakkunniga bör därvid överväga möjligheterna för administrativ samverkan med riksteatern och statens försöksverksamhet med rikskonserter.

En utställningsverksamhet som den här avsedda ställer vissa särskilda krav på museiväsendet i dess helhet. De sakkunniga bör därför undersöka konsekvenserna härav för de nuvarande museernas organisation och verksamhet liksom för landsantikvariernas ställning och verksamhet, i sistnämnda avseende särskilt med hänsyn till frågan huruvida deras uppgifter inom den museala sektorn bör skiljas från de kulturminnesvårdande uppgifterna. Härvid kommer frågor rörande museernas lokalresurser samt fördelningen av utrymmen för magasin och studiesamlingar liksom för permanenta och tillfälliga utställningar in i bilden. Likaledes bör de sakkunniga överväga möjligheterna för en rationalisering av verksamheten vid museernas konserveringsavdelningar och tekniska avdelningar samt i övrigt föreslå åtgärder för att effektivisera museiväsendet i dess helhet.

Av vikt är slutligen att undersöka hur en intimare samverkan skall kunna ske mellan de statliga museerna och de föreningsägda och kommunala museerna.

För närvarande är möjligheterna ofta begränsade att för en mer omfattande vandringsutställningsverksamhet disponera museernas föremålsbestånd. Jag har därför för avsikt att i annat sammanhang föreslå Kungl. Maj:t att museernas föremål utan hinder av de begränsningar som för närvarande finns skall kunna utnyttjas i den här avsedda riksutställningsverksamheten.

Om så visar sig lämpligt bör de sakkunniga redovisa sina resultat successivt. De sakkunniga bör under tiden för utredningsarbetet leda den försöksvis bedrivna utställningsverksamheten enligt av Kungl. Maj:t efter förslag av de sakkunniga utfärdade bestämmelser.

2 Sammanfattning

2.1 Inledning

1965 års musei- och utställningssakkunniga (MUS 65) har i enlighet med direktiv den 12 mars 1965 bedrivit försöksverksamhet med vandringsutställningar (Riksutställningar). Dessa utställningar har varit av allmän, huvudsakligen informativ art. De sakkunniga har efter förordnande av Kungl. Maj:t den 30 december 1968 även svarat för försök med konstförsäljning, vilkas direkta genomförande anförtrotts Konstfrämjandet. Det föreliggande betänkandet avhandlar främst dessa av kommittén ledda verksamheter. Förslag framläggs dels om statlig aktivitet med vandringsutställningar, dels om ökat statsstöd till Konstfrämjandet för dess försäljning och utställning av konst. Härutöver lämnas förslag om ersättningar till konstnärer och konsthantverkare för deras visning av sina arbeten i utställningar för allmänheten. Dessutom föreslås i betänkandet konsumentpolitiska åtgärder inom konstmarknaden samt stöd för konstföreningarnas centrala verksamhet.

2 Riksutställningar

2.2.1 *Försöksverksamheten*

Försöksverksamheten med Riksutställningar inleddes hösten 1965 med 1965 års musei- och utställningssakkunniga (MUS 65) som styrelse och en av utredningens ledamöter som verkställande direktör. Efter en tvåårsperiod av successiv utbyggnad slöts ett avtal med Föreningen Konst i skolan och Riksförbundet för bildande konst, varvid föreningarna och den statliga försöksverksamheten under MUS 65 gick samman i den gemensamma organisationen Riksutställningar. Avtalet innebar att föreningarna skulle bibehålla sin identitet med möjligheten att återta ställningen som självständiga organisationer. Med detta samgående lades grunden till en utbyggnad och konsolidering som resulterade i Riksutställningars ännu bestående organisation.

Som styrelse för Riksutställningar fungerar MUS 65. För att bl. a. tillgodose samarbetsavtalets krav på fortsatt självständighet för Konst i skolan och Riksförbundet för bildande konst inrättades ett arbetsut-

skott med representanter för MUS 65 och de båda föreningarna. MUS 65: s ordförande är tillika ordförande i arbetsutskottet. Den verkställande direktören svarar för den direkta ledningen av försöksverksamheten. För det dagliga arbetet har inrättats en rådgivande grupp, den s. k. direktionen, som i princip består av de olika avdelningscheferna. För ledningsfunktionernas reglering upprättades år 1970 en beslutsordning. En samarbetsnämnd bestående av personalrepresentanter med verkställande direktören som ordförande svarar för sådana uppgifter som normalt ankommer på en företagsnämnd.

Riksutställningars inre organisation bygger på en funktionsuppdelning med vardera en avdelning för produktion, distribution och administrativa göromål samt en uppföljningsenhet.

Till ledning för verksamheten och som utåtriktad information utarbetades och offentliggjordes år 1967 en programskrift, Arbetsteori för Riksutställningar, som internt har följts av ett successivt utvecklat system för programbudgetering med en uttalad tyngdpunkt på distributionens utveckling.

Medel för driften av verksamheten har efter årliga anslagsframställningar från de sakkunniga anvisats ur anslaget Bidrag till särskilda kulturella ändamål. Dessutom har engångsanvisningar vid skilda tillfällen lämnats för investeringsändamål. Ett belopp har ställts till förfogande som förlagsmedel.

Försöksverksamheten med Riksutställningar har syftat till att undersöka möjligheterna till förbättrad kulturförmedling genom utveckling av vandringsutställningen. I direktiven betonades särskilt uppgiften att göra museimaterialet tillgängligt för en större allmänhet. Försöken skulle omfatta konstområdet och det allmänt kulturhistoriska fältet liksom naturhistorien. Utställningsverksamheten förutsattes kompletterad med information lämpad för skilda publikkategorier. För att verksamheten skulle nå största möjliga effekt anbefalldes en samordning av befintliga resurser i ett samarbete med skilda institutioner, museer och konstbildningsorganisationer. Bland särskilt angelägna målgrupper angavs den dåvarande grundskolans elever, folkhögskolorna och folkbildningen.

Under försöksperioden har verksamhetens innehåll vidgats samtidigt som antalet samarbetspartner och målgrupper ökats. I kapitel 4 redovisas Riksutställningars samlade verksamhet centralt och regionalt. I de olika avsnitten beskrivs och utvärderas verksamheten inom olika specialområden, dels samarbetet med museerna, skolan och folkbildningen, dels de särskilda försök som har genomförts med konstutställningar, med olika aktivitetsformer liksom med film och television m. m., dels också det internationella samarbete som utvecklats med andra länder och olika internationella organisationer på kulturområdet. Kapitlets senare del ägnas den interna verksamheten och erfarenheterna från produktions- och distributionsarbetet. Avslutningsvis framläggs en redovisning för försöksverksamhetens ekonomi.

Jämsides med utställningsarbetet har samhälls- och beteendevetenskapliga undersökningar utförts i syfte att skapa underlag för värderingar och

bedömning av verksamhetens resultat. Dessa undersökningar har dels omfattat studier av publikens sammansättning och struktur, dels granskningar av utställningarnas funktion. De sakkunniga har sålunda låtit utföra kvantitativt inriktade undersökningar, som gällt publiken vid sju olika utställningar, som framställts av Riksutställningar. Sättet att tillgodogöra sig det presenterade stoftet har studerats genom observations- och intervjuundersökningar vid nio utställningar. Kostnaden för undersökningarna har i huvudsak täckts med de ordinarie driftmedel, som stått till förfogande för verksamheten. Undersökningarna av utställningarnas effekter och funktion har lämnat viktiga erfarenheter, som successivt kunnat tillgodogöras utvecklingsarbetet.

2.2.2 *Förslag om den framtida verksamheten och organisationen*

Ehuru utbudet av utställningar från museer och andra kulturorgan ökat, visar sig efterfrågan och behov hos olika grupper i samhället inte ha tillgodosetts. Det stora flertalet utställningar är stationära och når trots stort allmänintresse endast en lokal publik. Det är mot bakgrund härav angeläget att andelen mobila utställningar ökas. Många mindre centralmuseer och viktiga specialmuseer saknar emellertid möjlighet att framställa och distribuera vandringsutställningar. De har liksom för övrigt en rad andra organ inte förutsättningar att bedriva en utställningsaktivitet av sådan omfattning och kontinuitet, som gör det ekonomiskt berättigat att bygga upp egna instrument och system härför. Riksutställningar föreslås få ett centralt ansvar för verksamheten med vandringsutställningar, innefattande service för museer och andra institutioner. De större centralmuseerna förutsättes dock samtidigt fortsätta viss verksamhet med vandringsutställningar.

Riksutställningars aktivitet bör inte enbart omfatta utställningar som tillkommer genom tillskyndande och impuls av utomstående institutioner och organ; vid sidan härom bör Riksutställningar också bedriva produktion baserad på egna initiativ. Det sedan länge pågående utvecklingsarbetet, bl. a. på det pedagogiska området bör fortsättas med bibehållen intensitet.

I sin verksamhet som organ för mobila utställningar kommer Riksutställningar att få ett nära samarbete med länsmuseer och andra institutioner med intresse av att från Riksutställningar överta utställningar för regional distribution. Riksutställningar bör emellertid även stå i direkt förbindelse med lokala mottagare.

Mottagarorganen har ett viktigt ansvar för de aktiverande komplement, som fordras till utställningarna. Riksutställningar bör närmast ha att svara för sådana förberedande åtgärder, som kan underlätta denna aktivitet.

Utgivning och distribution av olika förlagsprodukter såsom utställningar i större upplaga samt reproducerat natur- och kulturhistoriskt material betecknas som angelägna uppgifter, bl. a. för att tillgodose skolornas behov. En ökad distribution av förlagsprodukter är därför aktuell.

Riksutställningar följer de nya audivisuella mediernas utveckling och

bör tillämpa en rullande planering med successiva ställningstaganden till avvägningen mellan Riksutställningars egna och andra organs resurser för distribution av sådant material. De sakkunniga finner det angeläget att Riksutställningar inom ramen för sitt utvecklingsarbete också beaktar den vidgade betydelse för det allmänna bildningsarbetet som bilden kan få tack vare användning av nya tekniska hjälpmedel.

Riksutställningars produktion bör omfatta alla ämnesområden. På grund av det naturhistoriska ämnesområdets underrepresentation inom museisektorn är det angeläget att behovet av utställningar inom detta område särskilt beaktas. Organisationens tjänster bör kunna utnyttjas av institutioner av olika karaktär. Förutsättningen och villkoret bör vara att utställningsprojekten uppfyller normerna för verksamhetens allmänkulturella och sociala inriktning. Det bör vara möjligt för Riksutställningar att producera utställningar såväl för statliga institutioner och myndigheter som för föreningar och grupper av enskilda.

Konstsektorns redan betydande utrymme i produktionen bör bibehållas, bland annat med hänsyn till att Riksutställningar föreslås överta ansvaret för den verksamhet, som tidigare bedrivits av Föreningen Konst i skolan och Riksförbundet för bildande konst. Formerna och villkoren för Riksutställningars fortsatta service på detta område föreslås anpassade till nuvarande förhållanden. Landets kommuner och skolor bör i princip vara jämställda i möjligheten att få del av Riksutställningars utbud. Konstföreningarna bör få tillfälle att genom subskription få tillgång till utställningar av främst aktuell svensk konst.

Den produktion av audivisuella hjälpmedel som en del i utställningarna, som bedrivits inom ramen för försöksverksamheten, bör fortsättas i samarbete med bland andra TRU och Sveriges Radio–TV. Riksutställningar bör ha möjlighet och resurser att producera bl. a. film, videoband, ljudupptagningar och diabilder. En central för audivisuellt material föreslås inrättas inom ramen för den tekniska verksamheten, i första hand för den egna utställningsaktiviteten. Beträffande den tekniska verksamheten i övrigt konstateras, att denna bör dimensioneras och anpassas för att betjäna musei- och utställningsväsendets verksamhet med vandringsutställningar i stort. I och med att Riksutställningar enligt de sakkunnigas förslag får i uppgift att distribuera en ansenlig mängd utställningar, som skall anpassas för att fungera som vandringsutställningar, kommer anspråken på den tekniska verksamhetens kapacitet att stiga.

Planeringen av Riksutställningars verksamhet föreslås så långt det är görligt baseras på kartläggning och bedömning av behoven på lokal nivå. I och med en ökad, kontinuerlig behovsundersökning genom kommunernas och landstingens försorg blir det naturligt, att krav och anspråk från primär- och landstingskommunernas sida får speciellt stor roll i Riksutställningars planering. I planeringen bör kontakterna med bl. a. folkbildningsorganisationerna, skolans olika organ, liksom med museerna och biblioteken förbli betydelsefulla. Planeringen bör även baseras på systematiska undersökningar av bl. a. utställningarnas funktion och i övrigt på en grundlig granskning av uppnådda resultat. Planeringen bör årligen dokumenteras och göras offentligt tillgänglig.

MUS 65 föreslår att den framtida riksutställningsverksamheten bedrivs inom ramen för ett institut, benämnt Institutet för Riksutställningar, eller enbart Riksutställningar. Institutet föreslås bli organiserat som en stiftelse under ledning av en styrelse, vars ordförande liksom organisationens direktör bör utses av Kungl. Maj:t. Styrelsens övriga ledamöter utses av statens kulturråd. Mandattiden för ledamöterna bör vara tre år med möjlighet till förlängning endast en gång. Direktören bör förordnas för högst fem år och kunna omförordnas.

Riksutställningars föreslagna huvuduppgift som serviceinstitut för distribution av utställningar föranleder en viss omorganisation. Vid sidan av de två större nuvarande avdelningarna för produktion och distribution föreslås en särskild teknisk avdelning, en service- och förvaltningsavdelning samt en planeringsgrupp. Informationscentrum för offentlig konst föreslås bli överflyttat till statens konstråd. Det framlagda förslaget innebär en personalorganisation på 83 personer.

De hittillsvarande principerna för kostnadstäckningen har varit, att de huvudsakliga kostnaderna skall täckas med statsmedel och att endast vissa marginella kostnader bör bestridas genom avgifter. Dessa principer föreslås bibehållas oförändrade. De sakkunniga föreslår att ett statligt driftbidrag om ca 9 250 000 kr. ställs till verksamhetens förfogande för budgetåret 1975/76. Detta år bör även ett belopp om 1 milj. kr. anslås som förlagsmedel. Dessutom erfordras 700 000 kr. för vissa engångsutgifter i samband med omorganisationen.

De sakkunniga har i frågan om ansvaret för innehållet i de utställningar, som produceras av Riksutställningar, gjort följande konstaterande. Den stora mängden informerande eller kunskapsförmedlande utställningar bör vara strängt sakliga och tydligt redovisa och beskriva fakta samt ge förklaringar till dessa. Organisationen har ett oavvisligt ansvar för att innehållet i de orienterande utställningarna motsvarar kraven på en saklig och samvetsgrann framställning. Ytterst vilar detta ansvar på styrelsen. I Riksutställningars verksamhet bör vid sidan om fakta- och kunskapsutställningarna också finnas utrymme för utställningar, som behandlar samhälls- och kulturfrågor med möjlighet till kontroversiella ställningstaganden och värderingar. Vad som uttalas i dessa utställningar skall inte behöva delas av Riksutställningars styrelse. Styrelsens ansvar för innehållet i utställningar av denna typ bör vara begränsat till att omfatta den rent rättsliga aspekten. För de allmänna åsikter som framförs, bör ansvaret åvila den, som fått i uppdrag att utarbeta utställningen. I avvaktan på särskilda regler till skydd för yttrandefriheten inom bl. a. utställningsverksamheten föreslås särskilda föreskrifter gälla inom Riksutställningar rörande överlåtelse av ansvaret för innehållet på den som får uppdraget att utarbeta en utställning.

2.3 Konstförsäljning

Konsthandeln har genom sin utställningsverksamhet i gallerierna spelat en stor roll i kulturlivet. Dess koncentration till storstadsområdena medför emellertid, att en stor del av landets befolkning inte har tillgång till dess

tjänster. Vid sidan om en ansvarsmedveten konsthandel, som verkar med ambition att skapa förutsättningar för de svenska konstnärernas kontakter med publiken, arbetar en rad företag vilka enbart saluför hötorgskonst. Denna handel vänder sig till kunder med dålig orientering om konstskapandet och om prisbildningen på konst.

Jämsides med den kommersiella konstmarknaden finns även andra kanaler för försäljning av konstnärernas arbeten. Särskilt är det värt att betona de många konstföreningarnas stora betydelse, speciellt för publiken utanför storstäderna. Genom konstföreningarnas utställningar kommer konstnärerna i kontakt med en stor publik med intresse att förvärva aktuella alster av svensk bildkonst.

Försök att sprida konst genom utlån har framför allt gjorts av de kommunala biblioteken.

Konstnärscentrum i Stockholm samt regionalt arbetande centrumorganisationer för kulturarbetarna i Malmö, Umeå och Uppsala med flera platser svarar för en verksamhet, som bl. a. syftar till att påvisa och stimulera främst samhällets behov av insatser från konstnärernas sida. Dessa organisationer bedriver vid sidan härom arbetsförmedling för konstnärerna.

Konstfrämjandet har särskilt tagit på sig uppgiften att genom utgivning av grafikarbeten söka göra värdefull konst tillgänglig för envar och har genom sin försäljning sökt ta upp konkurrensen med den vidsträckta handeln med hötorgskonst och andra sådana alster utan konstnärligt värde.

Konstfrämjandet som bildades 1947 är en ideell förening, vars syfte är att höja konstintresset och förståelsen av god konst. Medlemmar är riksorganisationer, lokala organisationer, företag, kommuner, skolor och enskilda organisationer. Verksamheten består förutom av förlagsutgivning av främst grafik och skulptur, även av utställningar, studieverksamhet och försäljning. Organisationen bedriver på uppdrag av MUS 65 även en försöksverksamhet med konstförsäljning dels genom så kallade konstvaruhus i Stockholm och Örebro, dels genom en ombudsorganisation. Konstfrämjandet erhåller årligen statliga driftbidrag. Bidraget uppgår budgetåret 1973/74 till 980 000 kr, förutom de medel som lämnas särskilt för försöksändamål.

Konstfrämjandet har vid föreningsmöte i november 1972 godkänt ett inom organisationen utarbetat utredningsförslag, vilket bl. a. syftar till en utbyggd organisation omfattande regionala publikorganisationer och regionala centraler för bl. a. utställning och försäljning.

MUS 65 har ansett det vara viktigt, att förvärv av konstnärliga verk uppfattas som jämförbara med andra konstformers och kulturella manifestationers kommunikation med publiken. Ett vidareutbyggt samhällsstöd till olika konstformer bör därför även omfatta distribution av konst för försäljning. Ett stöd till distributionen av konst bör ges en storlek och riktning, som gör att spridningen kan tillgodose bestämda kulturpolitiska ambitioner och mål.

I sina överväganden om förutsättningarna för en rättvis geografisk spridning av möjligheterna till förvärv av konst har de sakkunniga funnit,

att gallerier eller utställningslokaler bör etableras i vidare utsträckning också utanför de större befolkningscentra. Utställnings- och försäljningsservice bör i viss utsträckning bli en del av den kommunala kulturverksamheten. Det betonas att en kommunal galleriverksamhet kan drivas med enkla medel och inte behöver innebära att kommunen svarar för egen företagsamhet med inköp och försäljning. De sakkunniga framhåller också att det i vissa fall är att föredra, att kommunen i stället för en utställningsverksamhet i egen regi lämnar bidrag till gallerier i kollektiv eller enskild ägo.

MUS 65 anser Konstfrämjandets viktigaste uppgifter ligga inom ramen för samarbetet med folkrörelserna. Det är inom detta fält främjandet hittills haft sin största betydelse, och det är angeläget att den uppsökande verksamheten på arbetsplatser och i bostadsområden fortsättes i samverkan med folkrörelserna. De sakkunniga stöder i princip Konstfrämjandets planer på regionala publikorganisationer och regionala centraler för verksamheten. De framhåller emellertid samtidigt att sådana centraler inte bör etableras på orter, där de kan innebära en från lokal kulturpolitisk synpunkt ogynnsam konkurrens med befintliga organ för utställning och försäljning av konst. Ansvaret för ekonomiskt stöd till sådana centraler bör åvila landsting och kommuner.

De sakkunniga föreslår en utbyggnad av Konstfrämjandets centrala del. Statsbidraget bör för den skull uppräknas till 2,5 milj. kr. för budgetåret 1975/76 med en viss fortsatt höjning under den därpå följande perioden. Härjämte bör främjandet erhålla ett förlagskapital.

Konstföreningarna har en viktig roll som organ för direkta kontakter mellan konstnärerna och publiken. Det nyligen bildade Sveriges Konstföreningars Riksförbund har att svara för gemensamma praktiska angelägenheter och att för medlemsorganisationernas räkning fungera som part i överläggningar, som berör deras intressen. Förbundet avses även svara för rådgivning och information till konstföreningarna. MUS 65 anser att förbundet för driften av denna verksamhet bör erhålla ett årligt statsbidrag. Utan att direkt ta ställning till den närmare storleken av det statliga bidraget har de sakkunniga konstaterat, att organisationens behov av medel för löner och omkostnader kan väntas få en storlek av omkring 375 000 kr. per år.

De sakkunniga har inte ansett sig ha att framlägga förslag, som avser Konstnärscentrum och övriga kulturarbetarcentra med uppgifter inom bildsektorn. Utredningen har för sin del endast kunnat understryka vikten av de insatser dessa organisationer gör för att öka samhällets och den enskildes efterfrågan på konstnärliga verk och insatser i övrigt av konstnärerna.

Åtgärder till förbättring av konsumenternas ställning på konstmarknaden bör vidtas inom konsumentverkets arbete. Dessa åtgärder bör i främsta rummet inriktas på att stärka de konsumentgrupper, som är resursmässigt eftersatta. Verket bör genom kontakter med producenter och distributörer söka sanera marknadsföringen, så att konsumenterna inte utsätts för vilseledande och osakliga uppgifter om de salufördа varorna. Vidare bör verket inleda en praktisk information bl. a.

i kostnadsfrågor. Råd bör lämnas till allmänheten i köprättsliga frågor. Konsumentverket föreslås erhålla en anslagsförstärkning om 150 000 kr. för att bl. a. inrätta en befattning för en tjänsteman med sakkunskap i konstmarknadsfrågor.

2.4 Ersättningar åt konstnärer och konsthantverkare i samband med utställningar

I kapitlen 6 och 7 framläggs förslag och rekommendationer som syftar till att öka utbudet av konstutställningar och att vidga allmänhetens möjligheter att förvärva konst. Förslagen leder till en väsentligt ökad efterfrågan på medverkan från konstnärernas sida. Detta kräver i sin tur att konstnärerna tillförsäkras nödvändiga ekonomiska resurser för att kunna delta i och anordna utställningar.

Denna problematik har framhävts i direktiven för MUS 65:s arbete. Genom en departementspromemoria den 26 juni 1970 har de sakkunniga dessutom fått det direkta uppdraget att vidta provisoriska åtgärder i fråga om ersättning till konstnärer vid utlåning av konstverk till Riksutställningar. Med anledning härav har ett avtal tills vidare träffats mellan å ena sidan MUS 65 och å den andra sidan Konstnärernas Riksorganisation (KRO) och Föreningen Sveriges konsthantverkare och industriformgivare (KIF). Frågan om utställningsersättning till konstnärerna har dessutom diskuterats i andra sammanhang, främst inom KRO.

De sakkunniga utgår från förutsättningen att konstnärernas utställningar bör bedömas och värderas på likartat sätt som sker beträffande arbetsinsatser och prestationer inom andra sektorer på kulturlivets olika områden. Konstnärerna bör därför ges ersättning för att publiken i utställningen får ta del av deras arbetsresultat. Med hänsyn till att konstnärernas insatser kommer hela samhället till godo bör sådan "utställningsersättning" utgå av allmänna medel. Liksom beträffande författarstödet är det ett ansvar som bör åvila staten.

Med utgångspunkt i dessa överväganden har de sakkunniga valt att i första hand utveckla ett system där ersättningen skall utgå generellt och utan anknytning till socialt betingade prioriteringar. Som alternativ härtill redovisas mer kortfattat ett andra system som också kan fungera helt neutralt men som i detta sammanhang har anpassats för en selektiv fördelning med hänsynstagande till de enskilda konstnärernas individuella ekonomiska behov.

Enligt de sakkunnigas huvudalternativ skall utställningsersättning utgå till varje konstnär och konsthantverkare som i den offentliga utställningens form ställer sina arbeten till allmänhetens förfogande.

Konstnärerna skall ersättas enligt ett schablonmässigt system som är neutralt i förhållande till sociala eller ekonomiska bedömningar av vederbörande konstnärs ekonomiska omständigheter eller av hans eventuella inkomst på försäljning av utställda arbeten. Medlen föreslås utgå via ett anslag på riksstaten.

Ersättningen föreslås utgå med visst av riksdagen fastställt belopp för varje enskilt konstverk; för unika objekt enligt en högre taxa och för

flerfaldigade arbeten med ett lägre belopp. Med hänsyn till att en utställning ibland kan bestå av endast ett fåtal verk och i andra fall av ett mycket stort antal objekt, bör det i tveksamma fall finnas möjlighet till särskilda överenskommelser. För deltagande i vandringsutställningar föreslås att nytt ersättningsbelopp utbetalas för varje ny påbörjad fyraveckorsperiod.

Som villkor för ersättning skall gälla att kvalitetskravet upprätthålls och att utställningen hålls öppen under en minimitid av fjorton dagar, att utställningslokalen hålls tillgänglig för allmänheten och att den fyller skäliga standardkrav.

Ersättningen skall utbetalas på rekvisition från konstnären. Statsanslaget för utställningsersättningar föreslås förvaltat av ett centralt statligt organ. Uppgiften att granska inlämnade ansökningar om utställningsersättning föreslås åvila kommunerna.

Det centrala förvaltningsorganets arbetsuppgifter blir huvudsakligen av expeditionell, kameral karaktär med tyngdpunkt i granskning av rekvisitioner och tecknande av utbetalningsbesked. Eftersom ansökningarna granskas av vederbörande kommun blir det endast principiellt viktiga eller kontroversiella frågor som måste få en mer ingående behandling. Centralorganets planeringsuppgifter kommer främst att gälla prognoser för kommande resursbehov. En annan uppgift blir att följa kostnadsutvecklingen och att fortlöpande pröva och vid behov föreslå erforderliga förändringar av gällande ersättningstaxor. De sakkunniga anser att statens konstråd är väl lämpat för uppgiften att vara myndighet för konstnärsersättningar.

Enligt alternativ 2 skall utställningsersättning utgå via en av statsmedel bildad fond. Fonden föreslås uppbyggd genom att visst grundbelopp av staten avsätts för varje utställning som anordnas. Detta belopp får fastställas genom förhandlingar mellan staten och konstnärernas intresseorganisationer. Antalet utställningar multiplicerat med den fastställda summan ger det totala belopp som skall tillföras fonden.

Utställningsersättning bör enligt detta alternativ endast utgå för utställningar där inkomsterna av försäljningen inte täcker konstnärens utgifter samt i sådana fall där försäljningen inte gett en rimlig nettobehållning. Ersättningen skall utbetalas efter ansökan av konstnären. Att statliga medel skall avsättas för alla utställningsevenemang medan endast vissa konstnärer kan erhålla direkt ersättning innefattar kravet på att konstnärskåren inom sig solidariskt skall fördela statens ersättning för de kollektiva insatserna. I motsats till det tidigare berörda ersättningssystemet inrymmer således denna modell inslag av socialt betingade fördelningsprinciper.

Det fastställda totalbeloppet för inbetalning till fonden bör vara av den storleksordningen att överskott uppstår sedan begärda ersättningar utgått. Detta överskott bör användas för olika former av stödåtgärder bl. a. till verksamheten vid de fackliga organisationerna, till hjälp åt ambitiösa gallerier med dålig lönsamhet samt till andra stimulansåtgärder.

Fonden för utställningsersättningar bör förvaltas av kammarkollegiet. För handläggningen av frågor rörande fondens användning bör inrättas en

styrelse med sekretariat. Styrelsen som skall bekostas med medel ur fonden, bör huvudsakligen bestå av representanter för konstnärernas egna intresseorganisationer och för staten.

Inom ramen för Kungl. Maj:ts instruktion kan fondstyrelsen ges friheten att själv utarbeta och vid behov ompröva reglerna för medelsfördelningen. Härigenom ges konstnärerna ett större inflytande och eget ansvar för yrkeskårens intressen och för den enskilde konstnärens ekonomiska situation.

2.5 Statsverkets kostnader

De sakkunnigas förslag omfattar dels höjda anslag och bidrag till Riksutställningar och Konstfrämjandet, dels särskilda medel för ersättningar åt konstnärer och konsthantverkare i samband med utställningar.

MUS 65 föreslår att ett anslag för medel till Institutet Riksutställningar uppföres på riksstatens åttonde huvudtitel från och med budgetåret 1975/76 med ett belopp om 9 250 000 kr., innebärande en höjning motsvarande 4,75 milj. kr. i förhållande till kostnaden för verksamheten under budgetåret 1973/74. Det statliga driftbidraget till Konstfrämjandet föreslås budgetåret 1975/76 uppräknas till 2,5 milj. kr., en höjning med 1 070 000 kr. i förhållande till budgetåret 1973/74.

Konsumentverket bör erhålla en anslagsförstärkning om 150 000 kr. för verksamhet med konsumentupplysning m. m. rörande konstmarknaden.

Den totala kostnaden för ersättningar åt konstnärer och konsthantverkare i samband med utställningar uppskattas till mellan 5 och 6 milj. kr.

Utöver de ovan beräknade medlen har de sakkunniga föreslagit att ett visst årligt stöd bör lämnas till konstföreningarnas centrala verksamhet. Något direkt förslag rörande statsbidragets storlek framläggs emellertid inte.

Utöver de ovan föreslagna löpande kostnaderna kommer vissa engångskostnader. Sålunda har de sakkunniga föreslagit att Riksutställningar i samband med omorganisationen erhåller vissa engångsanslag, bl. a. som förlagsmedel, uppgående till 1,7 milj. kr. Konstfrämjandet behöver för sin verksamhet ett betydande förlagskapital. Främjandet har föreslagit att 10 milj. kr. skall ställas till förfogande, vilket belopp de sakkunniga emellertid även på längre sikt betraktar som alltför stort.

Sammanlagt kommer de av de sakkunniga föreslagna åtgärderna att för statsverkets del innebära driftkostnadsökningar om ca 11,5 milj. kr.

3 Utställningar och konstdistribution. Den tidigare och nuvarande verksamheten

3.1 Utställningsverksamheten vid museer och konsthallar

Utställningarna har sedan 1800-talet haft en betydelsefull funktion i svenskt kulturliv. En växande publik har via dessa nåtts av det nya inom konst och kultur, och genom utställningar av de kulturhistoriska museernas rika material har det förflutna gjorts åskådligt och levande.

De offentliga statliga konstsamlingarna överfördes 1865–66 från Stockholms slott till nationalmuseet, där även livrustkammarens och statens historiska museums samlingar inrymdes. Museet fick en talrik publik, som här kunde tillgodogöra sig en efter hand växande service. På samma gång som invigningen av nationalmuseet 1866 öppnades i Stockholm en internationell industriutställning med Svenska Slöjdföreningen som initiativtagare. Slöjdföreningen har i sin verksamhet som organ för konstindustri och konstslöjd sedan dess svarat för talrika utställningar, som haft stort direkt inflytande inte endast på den estetiska utan också på den sociala debatten.

Ett viktigt led i utvecklingen av utställningarnas funktion består i den insats, som gjordes av Artur Hazelius. 1873 öppnade han den Skandinavisk-etnografiska samlingen, vilken senare gavs namnet Nordiska museet. Här presenterades de kulturhistoriska samlingarna i utställningar, som hade form av folklivsscener och miljöbilder. En jämförbar utställningsmetod tillämpades av Gustaf Kolthoff vid framställningen av Nordens djurliv i Biologiska museet i Stockholm 1893. Dessa arrangemang tilltalade åskådarnas fantasi och medförde stora framgångar för den nationella väckelse som var Hazelius syfte. Med folklivs- och interiörbilderna berikade Hazelius utställningstekniken med många för den kommande utvecklingen viktiga möjligheter. Inte bara inom de etnologiska museerna utan också i musei- och utställningsväsendet i övrigt fortsätter alltjämt framställningen av hela miljöbilder att vara en viktig metod i det populariserande pedagogiska arbetet. Utställningstypen visar sig fortfarande vara utvecklingsbar. I det pågående arbetet att nydana de kulturhistoriska museernas basutställningar eftersträvas en framställning, i vilken föremålens funktion liksom framför allt sociala relation framhålles och belyses. Detta görs till stor del med hjälp av miljöbildande arrangemang, som i väsentliga hänseenden har den hazelianska metoden som förebild.

När naturhistoriska riksmuseet på 1910-talet ordnade sina s. k. skådesamlingar i den då nyuppförda byggnaden vid Frescati, tillämpades en strängt saklig metod. Föremålen ordnades i enlighet med arternas plats i det utvecklingshistoriska schemat. Materialet presenterades endast tillsammans med sparsamt förekommande inslag av text och bild. De många besökarna med ett utvecklat naturhistoriskt intresse har otvivelaktigt haft betydande utbyte av dessa utställningar med deras rika material. En svaghet har emellertid varit att vägledningen och informationen för en stor del av publiken varit otillräckliga. Möjligheterna att tillgodogöra sig framställningen har därtill begränsats av den svåröverskådlighet, som varit en följd av utställningens överväldigande omfattning.

Den äldre kulturhistoriska teorins påverkan från biologins utvecklingslära var länge tydlig i de arkeologiska museernas expositioner. Ännu långt in på 1900-talet var uppgiften att belysa föremålstypernas utveckling den dominerande och redovisades med hjälp av talrika serier av besläktade föremål. En senare tid har ofta betraktat dessa utställningar som ensidiga; föremålen har ansetts bli isolerade från sitt sammanhang med kultursituationen. Till verksamhetsprogrammet hörde emellertid tidigt en intensiv visnings- och föreläsningsaktivitet, som särskilt vid statens historiska museum mötte starkt gensvar hos en talrik publik. Den sammanhållande helhetssyn på den förhistoriska utvecklingen, som presenterades i de arkeologiska museernas utställningar, torde hos denna publik ha haft stor verkan och lett till en berikad och vidgad kulturuppfattning.

Den växande uppmärksamheten på de pedagogiska problemen ledde efter hand till en ökad differentiering av de kulturhistoriska museernas val av informationsmetod och hjälpmedel. Det har sålunda sedan lång tid varit en stark strävan att genom variation och begränsning undvika en tröttande enformighet. Genom en rikhaltig information i text och bild har man sökt vägleda besökaren och även ge fler och vidare aspekter på det exponerade materialet. Olika metoder har valts för att tillgodose de stora gruppernas önskemål att snabbt och översiktligt tillgodogöra sig framställningen samtidigt som andra gruppers intresse av ett mer fördjupat studium kunnat tillfredsställas.

Tidigt togs filmen i användning, både som värdefullt hjälpmedel vid dokumentationen och som komplement till det utställda materialet. Redan år 1913 påbörjades vid Göteborgs museer uppbyggnaden av ett filmarkiv. 1926 startade Nordiska museet en filmdokumentation, vilken under tiden fram till andra världskriget bedrevs planenligt och med en kontinuitet, som efter kort tid gjorde det möjligt att för publiken åskådligt informera om äldre arbetsliv, seder och bruk i alla delar av landet.

De naturhistoriska museernas utställningsverksamhet var länge starkt eftersatt. En intensifiering äger nu rum. 1965 erhöll naturhistoriska riksmuseet en väsentlig förstärkning av personalresurserna samtidigt som en särskild avdelning för den utåtriktade verksamheten inrättades. En intensiv aktivitet med visning av stora tillfälliga utställningar med redovisning av aktuell biologisk forskning och av miljöresursfrågorna har

tillmötesgått behov och önskemål hos stora publikgrupper. Verksamheten har haft väsentlig betydelse för att sprida förståelsen för ett vetenskapligt biologiskt synsätt i naturmiljöfrågorna. Det kommunala naturhistoriska museet i Göteborg har med ganska små medel byggt upp en modern utställning, som lägger särskild vikt vid att demonstrera sammanhang och funktioner etc. i naturen, bl. a. som bakgrund för förståelsen av miljöproblemen.

Med Richard Berghs insats som överintendent för nationalmuseet, åren 1915 – 1919, gjordes detta efter en tid av stagnation till ett aktivt centrum för konstlivet. Under Berghs ledning påbörjades en utåtriktad verksamhet, inom vilken en rad olika utställnings- och undervisningsformer skulle komma att prövas och utvecklas. Ett viktigt led i museets arbete kom att bestå i åtgärder, som riktade sig till befolkningen i olika delar av landet. 1919 framlades i nationalmuseet en plan för filmens utnyttjande i konstinformationen. Berghs betoning av nationalmuseets folkuppfostrande uppgift gav honom en roll som kan jämföras med den Hazelius tidigare haft för de kulturhistoriska museerna.

Ett stort steg i nationalmuseets utveckling togs i och med att en särskild avdelning för nutida måleri och skulptur inrättades (1958). Avdelningen fick under namn av Moderna museet egna lokaler på Skeppsholmen i Stockholm. Via dess samlingar och dess stora tillfälliga utställningar har den svenska publiken kunnat stifta direkt kontakt med 1900-talskonstens internationellt viktigaste riktningar. I programmet ingick tidigt också en aktivitet, inom vilken skilda konstarter utan egna institutioner gavs utrymme att framträda. Under tiden mars 1971 – juni 1973 bedrevs, delvis med särskilda anslag som för ändamålet ställdes till nationalmuseets disposition och med en förstärkning av lokalresurserna, försök med en videoverkstad och med utställningar, som framställdes i samverkan med fristående grupper. Försöken har givit värdefulla erfarenheter, framför allt rörande angelägenheten av att utställningsresurser ställs till förfogande för grupper, som med användande av skilda bildmedia söker ge uttryck för kritiska åsikter och uppfattningar.

En viktig roll inom utställningslivet fylls av konsthallarna. Liljevalchs Konsthall i Stockholm öppnade 1916 och har sedan dess spelat en central roll i den svenska konstutvecklingen, inte minst genom de stora salonger, som även visats i samverkan med Sveriges Allmänna Konstförening. För konstlivet i Västsverige har verksamheten vid Göteborgs Konsthall, vilken tidigare drevs av Göteborgs Konstförening, varit av stor betydelse. Särskilt bör också nämnas den omfattande utställningsaktiviteten vid Lunds Konsthall. Bland övriga för konstlivet viktiga centra vid sidan av museerna bör framhållas konsthallarna i Landskrona, Skövde och Södertälje. En större konsthall i Malmö kommun beräknas inleda sin verksamhet år 1975. En intensiv aktivitet av stor betydelse för det lokala kulturlivet bedrivs vid de mindre konsthallarna i Bollnäs, Sandviken och Åmål.

Inom museerna prövas för närvarande olika former för service till skolundervisningen. Samarbetet med skolan har som tidigare redovisats i de sakkunnigas betänkande Museerna lett till ett värdefullt utbyte av

pedagogisk erfarenhet som kommit utställningsarbetet tillgodo. Det har också lett till en förnyelse av museernas undervisningsformer. Skolornas behov av att på ett mer omedelbart sätt infoga museibesöken i undervisningen underlättas numera av att museerna utarbetar förberedelsematerial, som eleverna ges tillfälle att studera före ett planerat utställningsbesök. Visningarna för skolungdomen programmeras också med tanke på att eleverna efteråt skall summera och redovisa den information de erhållit.

Museernas verksamhet med vandringsutställningar har tidigare presenterats i betänkandet Museerna. Det framhölls häri hur en ökande andel av museernas service erbjuds medborgarna genom vandringsutställningar, som når mindre orter liksom i viss mån även storstädernas periferi. En regelbunden produktion av cirkulerande utställningar förekommer vid flera av de större centralmuseerna. De sammanställningar som utredningen lämnat i det tidigare betänkandet visar, att en allt större andel av centralmuseernas publik är besökare på de ambulerande utställningar, som visas i olika delar av landet. Denna tendens har varit bestående.

Nationalmuseet som har den mest omfattande aktiviteten med produktion av särskilda vandringsutställningar, visade under budgetåret 1972/73 sex olika cirkulerande utställningar. Fem av dessa hade sammanlagt cirka 125 000 besök. För den sjätte utställningen, som under denna tid visades på åtta platser, saknas särskild besöksredovisning. De utställningar som distribuerats från Nordiska museet har under lång tid haft ett stigande antal besök. Budgetåret 1972/73 uppgick antalet besök på dessa utställningar till omkring 145 000. Naturhistoriska riksmuseet visade samma budgetår fem vandrande utställningar, vilka besökte över 30 platser och resulterade i över 200 000 besök. Statens historiska museum bedriver en uppsökande aktivitet, vilken till stor del består i utställningar som presenteras på bl. a. bibliotek och vårdinrättningar liksom även på varuhus och stormarknader. Museet beräknar att dess publik vid visningar av ambulerande utställningar under budgetåret 1972/73 uppgått till cirka 300 000.

Vid början av 1970-talet hade regional distribution av utställningar inletts i ett tiotal län. I flertalet fall var aktiviteten ännu jämförelsevis blygsam, om resultatet mäts i antalet besök. Några länsmuseer med en sedan länge inarbetad service med cirkulerande utställningar nådde dock en publik av synnerligen stor numerär. Under år 1970 gjordes sålunda inte mindre än omkring 170 000 besök på utställningar, som utgått från Norrbottens museum.

3.2 Verksamheten med konstutställningar utanför museerna

3.2.1 *Konstföreningar*

Landets första konstförening, Konstföreningen i Stockholm, bildades 1832. Den hade som en av sina främsta uppgifter att underlätta för konstnärerna att försälja sina arbeten. Den ordnade utställningar och lotterier av konst. 1885 startade föreningen de första vandringsutställ-

ningarna i landet. Konstföreningen i Stockholm gick 1886 samman med Föreningen för nordisk konst och bildade Sveriges Allmänna Konstförening, en alltjämt verkande organisation. Det skulle dröja 18 år, innan Konstföreningen i Stockholm kom att följas av konstföreningar i övriga landet. 1850 bildades i Malmö Konstföreningen för Södra Sverige och 1865 Göteborgs konstförening och Konstföreningen i Växjö. Under 1900-talet har konstföreningsverksamheten utvecklats till en aktivitet av folkrörelsekaraktär. Föreningar har bildats både som läns- och landskapsorganisationer och som lokala sammanslutningar i de flesta städer, så småningom också i mindre samhällen på landsbygden.

1940 bildades vid Göteborgsföretaget Cap landets första personalkonstförening. Den har sedermera fått efterföljare vid ett stort antal verk, företag och industrier i landet. För att göra den konstbildande verksamheten effektivare har personalkonstföreningarna tillsammans med andra mindre konstföreningar i Malmö, Stockholm och Växjö bildat lokala samarbetsorgan. Tidigare har sådana organisationer även förekommit i Göteborg och Halmstad.

Det totala antalet konstföreningar förutom personalkonstföreningarna kan beräknas till omkring 125. De varierar givetvis starkt i storlek. Många av de regionala föreningarna har flera tusental medlemmar. Årsavgiften är dock låg, varför föreningarnas möjligheter till en mer omfattande verksamhet är begränsade. Vissa större föreningar, vilka svarar för viktiga samhällsuppgifter i form av utställningar och konstinformation till en större publik, åtnjuter emellertid bidrag av offentliga medel. Många av de större konstföreningarna har tidigare varit huvudmän för viss institutionsverksamhet, såsom vid konsthallar eller museer. I och med att kommunernas ambitioner för verksamheten inom kultursektorn ökat, har en rad kommuner ansett sig böra överta det direkta ansvaret för museer och andra konstinstitutioner, som tidigare tillhört föreningar.

Konstföreningarna har i dag som sin främsta uppgift att genom utställningar förmedla kontakt mellan konstnärerna och publiken. Sveriges Allmänna Konstförening anordnar varje år svenska eller nordiska utställningar av vanligen nutida konst. Större salonger anordnas årligen av de regionala konstföreningarna. Genom lotterier sprider föreningarna aktuell konst till sina medlemmar. Informationen om konst är en uppgift som intar en framskjuten ställning i aktiviteten. Ett viktigt element i arbetet har varit den nära kontakten med konstnärerna. I de flesta konstföreningars stadgar intogs tidigt bestämmelser om att konstnärer skulle ingå i styrelsen. Många konstföreningar söker i dag för att hindra verkningarna av en stark kommersialisering av konstlivet att med olika medel stärka banden mellan konstnärerna och föreningarnas medlemmar.

Riksförbundet för bildande konst och Konstfrämjandet har under lång tid genom skilda åtgärder underlättat och givit stöd till konstföreningsrörelsens strävanden.

1973 bildades Sveriges Konstföreningars Riksförbund. Organisationen vars verksamhet ännu är under planering och förberedelse är avsedd att tillvarata konstföreningarnas intressen och att genom konsultverksamhet lämna stöd och vägledning i deras arbete. Förbundet hade i februari 1974

omkring 120 anslutna föreningar. Organisationen planerar att överta en del av de uppgifter som tidigare åvilat Riksförbundet för bildande konst.

3.2.2 *Riksförbundet för bildande konst*

Riksförbundet för bildande konst (RBK) stiftades år 1930. Organisationen har enligt sina stadgar av den 4 juni 1945 (senare ändringar den 4 oktober och 28 november 1968) bl. a. att främja konstintresset och att genom vandringsutställningar underlätta och stödja strävandena att skapa tillfälle för envar att se och förvärva god konst. Den har vidare att tillhandagå medlemsorganisationerna med rådgivning. Medlemskap kan beviljas folkrörelseorganisationer, företag, konstföreningar, konstnärssammanslutningar och kommuner samt även enskilda. I förbundets styrelse skall förutom ledmöter som väljs av ordinarie förbundsstämma bl. a. finnas en ledamot utsedd av nationalmuseet, en utsedd av Konstnärernas Riksorganisation och en av statens försöksverksamhet med Riksutställningar.

Huvuddelen av den verksamhet som bedrivits av RBK har bestått av framställning och spridning av konstutställningar. Tyngdpunkten i ämnesvalet har legat på aktuell svensk och nordisk konst. Goda internationella kontakter har emellertid också tillförsäkrat Riksförbundets medlemmar och publik en tidig bekantskap med aktuella strömningar ute i världen. Visningarna av internationell konst började 1937 med en utställning av grafik från USA. Under åren fram till 1966 visades utställningar av konst från Öst- och Västeuropa, USA, Argentina och Japan. En betydande föreläsningsservice har lämnats i anslutning till utställningarna. I de kommuner där tjänstemän från Riksförbundet enligt avtal medföljde utställningarna för att hålla visningar, fick skoleleverna under en följd av år kontinuerliga tillfällen till orientering om främst nyare svensk och utländsk konst.

Ett viktigt komplement till det konstbildningsarbete, som bedrevs av Riksförbundet för bildande konst, var de konststudiekurser, som anordnades mellan åren 1931 och 1956. Deltagare var representanter för museer, konstföreningar, skolor och bildningsorganisationer, vilka aktivt deltog i konstbildningsarbetet i landet. Ändamålet med kurserna var dels att ge deltagarna praktiska övningar i utställningstekniska göromål, dels att ge tillfälle till diskussion och utbyte av erfarenheter.

1967 övertogs verksamheten i försökssyfte av Riksutställningar, som därefter haft att svara för service till förbundets medlemmar. RBK ingår sedan 1967 i Riksutställningars organisation, inom vilken förbundets personal är verksam. Den överenskommelse som före omorganisationen ingicks mellan å ena sidan Riksförbundet för bildande konst och Föreningen Konst i skolan och å andra sidan 1965 års musei- och utställningssakkunniga redovisas närmare under 4.1.

Riksförbundet för bildande konst hade budgetåret 1972/73 133 medlemmar. De största medlemskategorierna är kommuner och konstföreningar, vilka representeras med 61 respektive 50 medlemmar. Övriga

Vandringsutställningar

En av Nationalmuseums äldsta vandringsutställningar, den femte, i festivitetssalen i Ystads rådhus 1929. Richard Bergh var den förste som ivrade för att Nationalmuseums föremål skulle ingå i vandringsutställningar.

Nedan: Riksförbundet för bildande konst, den äldsta organisationen för vandringsutställningar (från 1930) sörjde även för att den svenska konstpubliken fick kännedom om utländsk konst. Här Henry Moore-utställningen i Örebro läns museum 1952.

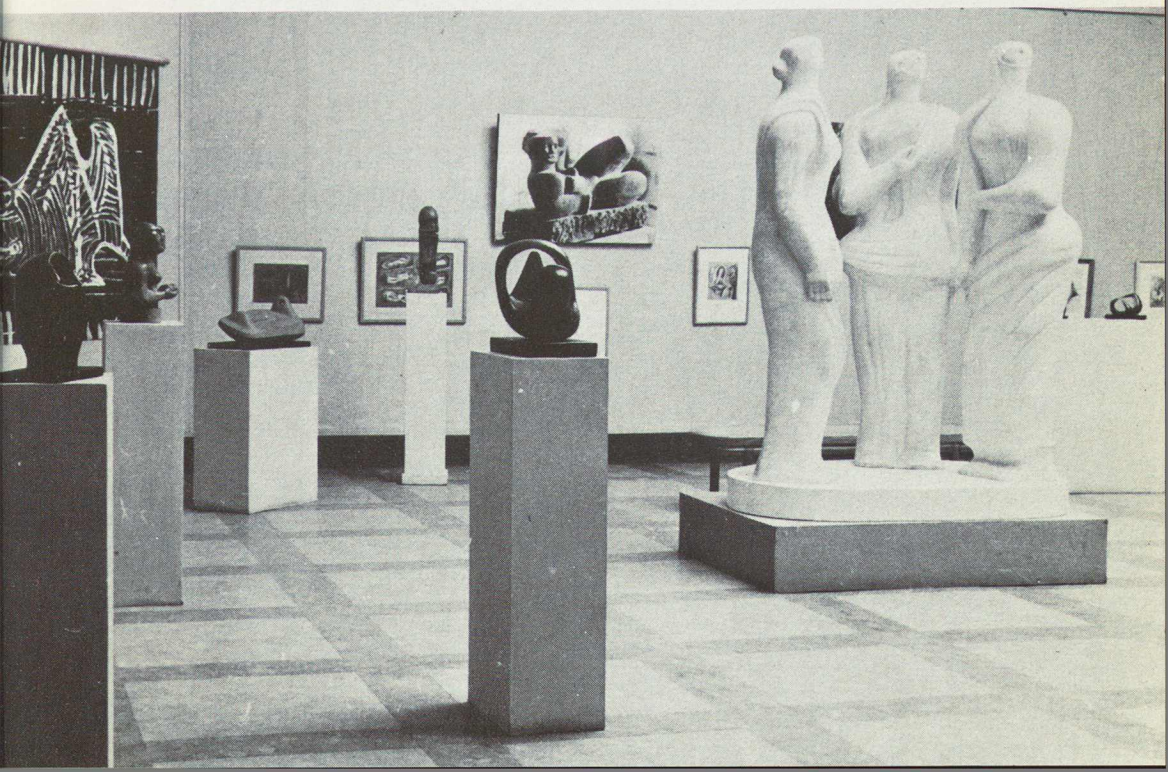

Föreningen Konst i skolan (från 1947) sammanställde bl. a. konstpedagogiska kollektioner på lättuppställda skärmar, där innehållet integrerades med läroämnen. "Resa med Linné" kunde "läsas" tvärsöver flera ämnen. (1957—1969)

Föreningen Konst i skolan intresserade sig för småutställningar med konsthantverk och bruksting. "Bra saker", med skärmar med hyllsystem och lösa föremål (servisgods, små prydnadssaker) aktiverade eleverna i hemkunskap, slöjd och teckning. Keramikskärvor som prov, stenar, snäckor, träbitar som inspirationsmaterial medföljde. (1964—1973)

Folkrörelsernas konstfrämjande (från 1947) har som målsättning att erbjuda alternativ till hötorgs- och skräckkonst, nämligen färglitografier och annan grafik av nordiska konstnärer. Här en utställning i det fria i Borgholm. De grafiska teknikerna illustreras på skärmar.

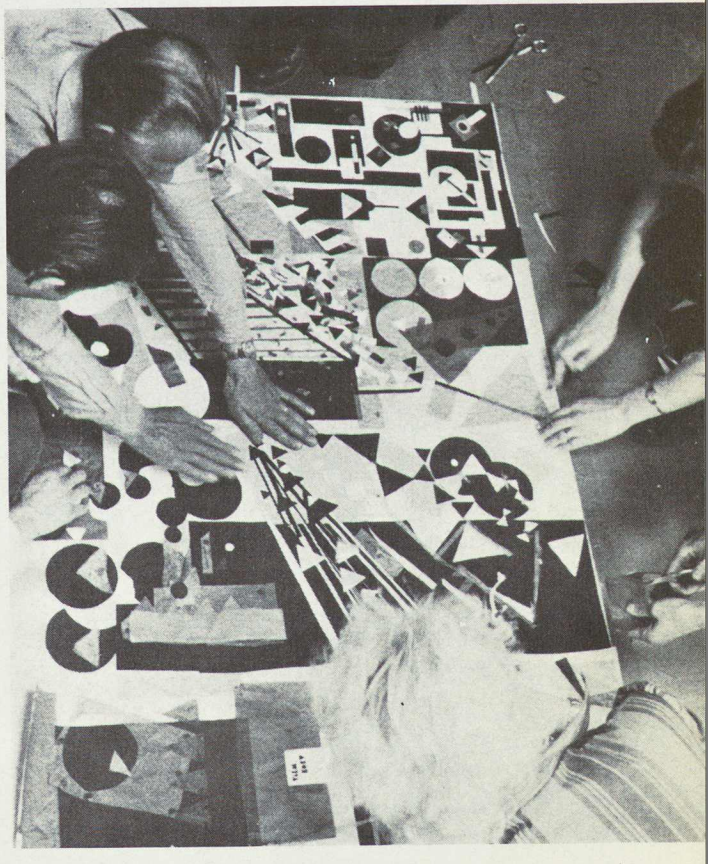

Konstfrämjandet anordnade många studieledarkurser. Här på kurs på Visingsö folkhögskola 1957 kursdeltagare i arbete med det pedagogiska material, "Skapande lek", som byggde på Bauhauspedagogiken.

När Nationalmuseum 1966 utsände som en magnifik vandringsutställning "Nationalmuseum 100 år" skedde detta i samarbete med det 1965 nyetablerade Statens försöksverksamhet med riksutställningar. Distributionsfrågorna var viktiga, bevakningen likaså. Här en glimt av uppackningen av Rembrandts Simeon med Jesusbarnet under polisbevakning på Örebro läns museum.

Riksförbundet för bildande konst 1962 – 1967. Översikt över viktigare intäkter och över utställningsverksamheten.

Verksamhetsår	Statsbidrag, kr.	Medlemsavgifter, kr.	Utställningstillfällen	Besök
1962	246 000	43 000	158	162 000
1963	271 000	45 000	183	170 000
1964	300 000	46 000	194	154 000
1965 (1/1–30/6)	210 000	46 000	110	101 000
1965/66	365 000	49 000	194	152 000
1966/67	420 000	52 000	196	238 000

medlemmar är främst företag, organisationer och museer. Endast ett fåtal enskilda medlemmar är anslutna.

Verksamheten finansieras huvudsakligen av medlemsavgifter och statsbidrag. Statsbidraget för verksamhetsåret före omorganisationen (budgetåret 1966/67) uppgick till 420 000 kr. Förbundet uppbar samtidigt medlemsavgifter till ett belopp om 52 000 kr. Organisationen hade vid denna tid 12 anställda, varav en förste intendent, en intendent och tre amanuenser.

Budgetåret 1966/67 producerades nio nya utställningar. Totalt 24 större och sex övriga utställningar visades på 196 olika orter. Antalet besök var ca 238 000.

Riksförbundets utställningar utgjorde till stor del en löpande redovisning av konstutvecklingen. Denna redovisning grundades på en aktiv och insiktsfull bevakning av den pågående konstutvecklingen. Härigenom skapades en värdefull kontakt mellan konstcentra och publiken i olika delar av landet. Den uppmärksamhet som kom Riksförbundets utställningar till del hade en propagandaeffekt, som i hög grad bidrog till konstpublikens nyrekrytering. Av stor betydelse för engagemanget av nya konstintresserade var givetvis även den föreläsningsverksamhet och undervisning för vilken Riksförbundet svarade.

3.2.3 *Föreningen Konst i skolan*

Föreningen Konst i skolan (Kis) bildades år 1947. Den har enligt stadgar av den 29 april 1948 och den 28 september 1959 som mål att sprida och fördjupa intresset för konst hos skolans elever, lärare och myndigheter. Inom styrelsen skall KRO och de olika skolkategorierna vara representerade. Vidare äger bl. a. nationalmuseet, statens konstråd och skolöverstyrelsen utse vardera en ledamot.

Arbetet inom Konst i skolan har främst omfattat verksamhet med vandringsutställningar för skolorna. Kis har även fortsatt den konsulterande uppgift i frågan om konstnärlig utsmyckning av skollokaler, vilken inleddes av den 1907 bildade, sedermera upplösta sammanslutningen Konsten i skolan.

Medlemmar i Kis är främst kommuner. Dessutom förekommer

emellertid talrika övriga medlemmar, bl. a. lärarhögskolor, folkhögskolor och enskilda skolor. Antalet medlemmar var budgetåret 1972/73 194.

Kis ingår i likhet med Riksförbundet för bildande konst sedan 1967 försöksvis i Riksutställningars organisation.

Verksamheten har varit avsedd för samtliga skolformer och bedrivits över hela landet och har haft särskild betydelse på sådana mindre orter, där konstlivet på grund av bristande resurser varit ringa eller obetydligt. Betecknande nog har anslutningen av skolor i Norrland blivit jämförelsevis stor. Föreningens vandringsutställningar har vanligen visats i skolornas egna lokaler, och då dessa ofta fungerar som samlingslokaler även för den vuxna allmänheten, har föreningens verksamhet i viss mån också kommit denna publik liksom folkbildningsarbetet tillgodo. Vad som skiljer Konst i skolan från övriga konstfrämjande organisationer och givit den dess särprägel är inriktningen på skolornas ungdomliga publik. Målet har angivits till "att fostra ungdomen till ett personligt och stimulerande förhållande till konstnärliga verksamheter, egna och andras". Den bärande övertygelsen har varit att det är just bland ungdomen som man finner morgondagens publik.

Redan på ett tidigt stadium gavs utbudet ett sådant innehåll och en sådan pedagogisk utformning som särskilt skulle passa skolornas speciella lokaler och arbetsförhållanden. Utställningarna gjordes tämligen små med tanke på de begränsade utrymmena och de relativt korta visningstiderna. I början ingick enbart olika originalkonstföremål (målningar, teckningar, skulpturer) men snart tillkom andra föremål med estetisk funktion. Även reproducerat material utnyttjades i pedagogiskt syfte. En huvudtanke har varit att aktualisera konsten i samband med andra erfarenheter och att låta konst förmedla associationer till andra verksamhetsområden.

Under 1950-talet vitaliserades föreningens arbete genom personliga kontakter knutna på skolornas lärarkonferenser och på föreningens årliga sommarkurser. Ett medlemsblad utgavs under åren 1949–51 och ett årligt konstlotteri startades. Vid denna tid kom utställningarna att få en mer renodlad pedagogisk form och den konstpedagogiska metodiken kunde systematiskt utvecklas. Utställningarna gjordes mindre till formatet, mer lätthanterliga och alltmer skiftande till innehållet. Bildmaterialet monterades vanligen på lätta skärmar eller anlände till skolorna som bildsamlingar med lösa planscher. Innehållet anpassades i görligaste mån till de olika momenten i läroplanen enligt lärarnas, främst teckningslärarnas, egna önskemål.

Föreningens medlemmar rekryterades från olika skolformer. Om resurserna tillåtit borde särskilda utställningstyper ha utarbetats för varje skolform. Under rådande förhållanden fick utställningarna göras så att de, helt eller delvis, passade alla typer av skolor.

En kännbar svårighet var att den traditionella utställningsformen ej förmådde stimulera eleverna till självverksamhet. Bildmaterialet upplevdes ofta som alltför "passivt" och borde kompletteras med studiematerial som eleverna själva kunde arbeta med. Ett försök i riktning mot aktivering gjordes med utställningen Upptäcka–uppleva i samarbete med Riksutställningar 1966. I denna utställning ingick ett särskilt rum, där

Konst i skolan 1962/63 – 1966/67. Översikt över viktigare intäkter och över utställningsverksamheten.

Budgetår	Statsbidrag, kr.	Medlemsavgifter kr.	Utställningstillfällen	Besök
1962/63	114 000	48 570	775	300 000
1963/64	140 000	53 900	1 154	324 000
1964/65	170 000	61 600	1 312	342 000
1965/66	195 000	64 600	1 233	375 000
1966/67	225 000	72 210	1 282	426 000

såväl barn som vuxna själva kunde ägna sig åt olika "estetiska" sysselsättningar.

Konst i skolan har fungerat som rådgivande i konstfrågor, rekommenderat konstnärer till dekorativa uppdrag i nya skolor, granskat uppgjorda förslag och förmedlat inköp av grafik, stafflikonst och skulptur till landets skolor.

Under budgetåret 1966/67, det verksamhetsår som föregick omorganisationen, mottog Kis ett statsbidrag om 225 000 kr. jämte medlemsavgifter om 72 200 kr. Personalen bestod av en förste intendent, en intendent, en amanuens, en expeditionsföreståndare och en kontorist jämte extra anställda medarbetare för kortare och längre perioder. Antalet besök på föreningens utställningar beräknades till omkring 425 580.

3.3 Försäljning och utlån av konst

Konstnärerna i vårt land kan beräknas utgöra en yrkesgrupp om över 3 000 personer. Antalet medlemmar i den år 1937 startade Konstnärernas Riksorganisation (KRO) har sedan 1960-talets mitt kontinuerligt stigit. 1965 var medlemsantalet i KRO 1 720, 1973 hade det ökat till 2 582. Utanför KRO står, förutom de konstnärer som saknar facklig anslutning, även medlemmarna i Föreningen Svenska Tecknare och Föreningen Sveriges konsthantverkare och industriformgivare.

En viktig del av bildkonstnärernas arbeten består av beställningar. Till de största beställarna hör statens konstråd, kommunerna och landstingen, vilka i betydande utsträckning engagerar konstnärer för större uppdrag. Vidare sysselsättes konstnärer även av bostadsföretagen, som kan få statliga lån för konstnärliga arbeten för bostadsmiljön. Under senare år har riksorganisationerna för folkets hus-verksamheten och vissa övriga organisationer för mötes- och samlingslokaler förvärvat konst i samarbete med statens konstråd, varvid ekonomiskt stöd lämnats av staten.

Till beställarna kan i viss mån även räknas de museer och övriga utställningsorganisationer, vilka om än i mindre omfattning engagerar konstnärer för att dessa i experimentellt syfte skall kunna genomföra större projekt. Institutionernas resurser kan också ställas till förfogande

för utställningar, i vilka konstnärliga uttrycksmedel används för att uttrycka idéer och åsikter i samhälls- och kulturfrågor.

En överväldigande del av det konstnärliga arbetet bedrivs utan förutbestämda avnämare. Genom utställningarna söker konstnärerna marknadsföra ett representativt urval av sin produktion. Utställningarna tjänar emellertid också syftet att nå kontakt med en publik och att för denna presentera iakttagelser, ståndpunkter och budskap. Detta fungerar främst genom separatutställningar, som ger en konstnär möjlighet att visa olika sidor av sin verksamhet och att utförligt redovisa sin konst och sin konstnärliga inställning. De ingående arbetena i en separatutställning samverkar till att ge en helhetsbild, som hos den mottagande publiken kan skapa engagemang och ställningstagande för en konstnär och hans arbete.

Den viktiga kontakt mellan konstnären och publiken som separatutställningarna utgör äger framför allt rum i konstgallerierna. Dessa är privatägda, i några fall kollektivt ägda. Tidigare existerade galleriverksamhet endast i Stockholm, Göteborg och Malmö. I och med den stigande köpkraften och ett geografiskt ytterligare utbrett intresse att förvärva god konst har dock gallerier öppnats i en rad medelstora städer. Fortfarande är verksamheten emellertid koncentrerad till storstäderna.

Galleriernas utställningslokaler och försäljningsservice ställs till konstnärernas förfogande på skilda villkor. Vanligen har utställaren att erlägga grundavgift (lokalhyra) jämte provision på försäljningsintäkterna. Förutom dessa kostnader har konstnären emellertid att svara för katalog, annonsering och övrig information. Härtill kommer arbete och kostnader för att sammanbringa utställningsmaterialet och för att arrangera detta.

Man har inte anledning att räkna med att galleriernas ekonomiska behållning av den utställningsservice de lämnar konstnärerna är oskäligt stor. De mer betydande vinster som görs av gallerier med stor omsättning torde närmast härröra från deras egen försäljning och förmedling av utländsk konst. Till skillnad från många av museerna och utställningsinstitutionerna i övrigt tillämpar gallerierna fri entré; den publik som endast önskar studera de utställda arbetena bidrar sålunda inte direkt till finansieringen av verksamheten.

Vid utställningarna sker försäljningen från konstnären till köparen genom förmedling av det galleri, i vars lokaler utställningen äger rum. Försäljningsservice till konstnärerna lämnas i viss utsträckning också vid utställningar i museer, konsthallar och andra institutioner. Konstnärerna avyttrar emellertid en inte obetydlig del av sin produktion direkt till kunderna utan att arbetena dessförinnan varit utställda.

Förutom försäljningen direkt till kunderna förekommer försäljning från konstnärerna till enskilda företag inom konsthandeln, vilka i sin tur avyttrar verken, framför allt till privata köpare. Denna distributionsform synes emellertid i vårt land vara av mindre omfattning och ha jämförelsevis ringa betydelse för de konstnärer som är verksamma i dag. En förklaring härtill torde vara att försäljningen från konstnärerna direkt till köparna gynnats av att konstnärerna varit befriade från att ta ut allmän varuskatt och efter den 1 januari 1969 mervärdeskatt, när

försäljningen försiggått i konstnärens egen verkstad. Sedan den 1 januari 1974 har i princip alla konstverk, som ägs av upphovsmannen eller dennes dödsbo, undantagits från mervärdeskatteplikt. Sådan skatt har däremot bibehållits vid konsthandelns försäljning av denna tillhöriga arbeten.

Konstnärernas möjligheter att via den privata handeln nå mer än en fåtalig elit hindras bl. a. av den vittförgrenade hanteringen med hötorgskonst och skilda slag av falsifikat av stafflikonst och grafik. Ur kommersiell synvinkel torde denna marknad omsätta betydande värden. Den sannolika årliga importen av hötorgskonst har angivits uppgå till 50–60 ton årligen vilket kan beräknas motsvara 30 000–40 000 objekt (C. Stam, Hötorgskonst – produktion, distribution, konsumtion och värderingar. Stencil 1971).

De distributionsmetoder som tillämpas för hötorgskonsten har anpassats till de köparkategorier man främst avser att nå; försäljningsargumenten appellerar till sociala konventioner, man söker locka kunder genom en vilseledande och bedräglig annonsering. Konstreproduktionerna är utomordentliga hjälpmedel för konstpedagogiken och kan också fylla dekorativa uppgifter och ge ett estetiskt utbyte. De saluförs emellertid inte sällan med sådana metoder att okunniga köpare blir lurade och tror sig stå inför ursprungliga konstverk av högt marknadsmässigt värde.

Kampen mot "skräckkonsten" (N. Palmgren) har stundom varit intensiv. Den viktigaste, kontinuerliga verksamheten har bedrivits av det år 1947 bildade Konstfrämjandet, som huvudsakligen utgivit och förmedlat främst mångfaldigad konst (3.3.1). Med utgivning och distribution av grafik arbetar, ehuru i mindre skala, också andra föreningar. Föreningen för grafisk konst utger för sina medlemmar årligen en portfölj med grafiska blad. Föreningen startades 1887 och har från begynnelsen haft anknytning till nationalmuseet. Föreningens program är att "genom inköp och publicering av grafik stödja svenska grafiska konstnärer". Medlemsantalet är begränsat till 300.

Grafiska Sällskapet (bildat 1910) är "en sammanslutning av svenska konstgrafiker, som verkar för att göra svensk grafik känd inom och utom Sverige". Sällskapet har utvecklat en mångförgrenad verksamhet omfattande utställningar i Sverige och utlandet, galleri och verkstäder i Stockholm. För närvarande är 230 svenska grafiker anslutna i egenskap av sällskapets aktiva medlemmar. 250 passiva medlemmar erhåller årligen en portfölj med tre grafiska blad.

Av stor betydelse för grafikintressets breddning i landet blev en av veckotidningen Folket i Bild år 1949 startad konstklubb, vilken hade nära förbindelse med nationalmuseet. Genom åren har Folket i Bilds konstklubb fortsatt att bjuda en medlemskrets om ca 9 000 personer ett urval av svenska grafikers arbeten till låga priser. Vidare har klubben utgivit ett stort antal skrifter om företrädesvis svenska grafiker, senare även introduktioner i grafiska tekniker.

En omfattande förmedling av konst ombesörjes i sedan länge hävdvunna former av landets talrika konstföreningar, vilka av konstnärerna

inköper arbeten, som därefter genom lotterier fördelas bland föreningarnas medlemmar. Framför allt de många personalkonstföreningarna bidrar till att hos stora grupper denna väg utbreda kontakterna med konst. Någon total redovisning rörande storleken av denna distribution föreligger inte. Till belysning av frågan härom kan dock följande uppgifter lämnas. Antalet föreningar med anslutning till Samarbetsnämnden för konstföreningar i Stockholm med omnejd var år 1972 155 st., med ett sammanlagt medlemsantal om ca 33 000. Enligt tillgängliga uppgifter hade 62 av dessa föreningar år 1972 inköpt konst till ett sammanlagt värde av omkring 1 072 000 kr. Samarbetsnämnden för konstföreningar i Malmö beräknar att dess anslutna föreningar genom lotterier årligen förmedlar konst till ett värde av 250 000–300 000 kr. Till dessa summor skall läggas de betydande belopp för konstinköp som görs av enskilda medlemmar och företag vid de utställningar, som ordnas av föreningarna.

Företrädesvis inom ramen för folkbibliotekens arbete har försök sedan lång tid gjorts att förmedla konst genom utlån, s. k. artotek. Verksamheten kan baseras antingen på en kollektion av inköpta arbeten eller på verk som deponeras av konstnärerna. I det senare fallet tar artoteken vanligen ut en avgift eller en hyra av låntagaren. De medel som härigenom inflyter tillfaller konstnären.

Sedan år 1969 har skolöverstyrelsen av de anslag den disponerar för bidrag till folkbibliotek beviljat medel till utveckling av artotek. Under tiden 1969–1974 har 30 olika kommuner tilldelats sammanlagt över 100 000 kr.

1973 genomfördes på initiativ av Konstfrämjandet ett försök med artotek i samverkan mellan Konstfrämjandet, skolöverstyrelsen och ett fyrtiotal bibliotek. Till en kostnad av 7 000 kr. erhöll de deltagande biblioteken från Konstfrämjandet en samling om 40 grafiska arbeten. Flertalet av dessa ingick i upplagor om 260 eller 360 exemplar. Urvalet hade gjorts av Konstfrämjandets ordinarie urvalsnämnd jämte två adjungerade ledamöter, som företrädde biblioteken. Försöket genomfördes under tiden april–oktober 1973. Lån medgavs vid skilda bibliotek under olika långa perioder, varierande mellan tre veckor och tre månader. Det totala antalet utlån vid samtliga i försöket deltagande bibliotek uppgick till 3 126. Största antalet utlån vid ett bibliotek var 197. Konstfrämjandets och skolöverstyrelsens gemensamma artoteksförsök har i första hand givit underlag för bedömningen av frågor rörande artoteksverksamhetens teknik. Det anses emellertid även ha givit ett positivt resultat med en hög utlåningsfrekvens. Ett nytt försök i samma storleksordning som det föregående är i mars månad 1974 under förberedelse.

3.3.1 *Konstfrämjandet*

Historik

År 1945 öppnades en utställning på nationalmuseum med den signifikativa titeln "God konst i hem och samlingslokaler". Utställningen tillkom

på initiativ av bl. a. HSB, som tidigare ordnat mindre utställningar, där kostnaden för de ingående målningarna maximerats till mycket låga belopp. Övriga initiativtagare till utställningen var Folket i Bild och Folkets-hus-rörelsen. Utställningen fick betydelse för tillkomsten av Folkrörelsernas Konstfrämjande år 1947.

Konstfrämjandets stiftare återfanns främst inom arbetarrörelsen men även tjänstemannarörelsen var representerad liksom Arbetsgivarföreningen, Sveriges Allmänna Konstförening och Riksförbundet för bildande konst. Konstfrämjandet satte som mål att erbjuda sina medlemmar "god konst till överkomligt pris" samt "att verka för ökat konstintresse och ökad förståelse av konst". Därmed tog den också ställning mot försäljningen av undermålig konst (kampen mot skräckkonsten). För att nå sitt mål använde sig Konstfrämjandet främst av vandrande försäljningsutställningar samt en intensiv studieverksamhet.

År 1945 förekom som betydelsefull nyhet färglitografier i stort format av framstående svenska konstnärer, vilka främst gjort sig kända som målare. Denna konstform kom att inta en framträdande plats i Konstfrämjandets verksamhet, även om materialet snart kompletterades med träsnitt, skulpturer och konstverk i andra tekniker och former. Turnéer ordnades tillsammans med olika studieförbund, av vilka ABF spelade en särskilt framträdande roll.

Jämsides med förlagsutgivningen har Konstfrämjandet svarat för en ansenlig studie- och utställningsaktivitet. Redan tidigt organiserades en studieavdelning. Konstkurser av olika varaktighet hölls tillsammans med studieförbunden, ett rikt studiematerial framställdes. Det senare blev den nödvändiga förutsättningen för de många studiecirklar i ämnet konst som kom att bedrivas inom folkbildningsarbetet. Det är angeläget att här också framhålla att utställningsverksamheten långt ifrån att vara begränsad till den egna utgivningen av grafik m. m. sedan lång tid även omfattat vandringsutställningar, bl. a. av utländsk konst.

Konstfrämjandet hade organiserats som en förening och under de första åren utgjordes medlemmarna primärt av riksorganisationer och lokala föreningar. För att enskilda skulle få tillgång till de förmåner, som var förenade med medlemskapet ändrades emellertid detta förhållande så att även direktanslutning av enskilda personer kunde ske.

I samma syfte skapades under slutet av 50-talet en särskild ombudskår, som verkade på arbetsplatser och i föreningar.

År 1949 besökte Konstfrämjandets utställningar 103 orter. Samma år såldes 4 400 grafiska blad till ett sammanlagt värde av 345 500 kr. Resultaten ökade fram till 1957 då konstförsäljningen uppgick till 899 000 kr. efter avdrag för rabatt. Antalet sålda grafiska blad var 15 700.

Under 1960-talet skedde en ytterligare differentiering av Konstfrämjandets arbete. Konstringar, en kollektiv inköpsform som prövats tidigare, blev nu vanliga. 1967 genomförde Konstfrämjandet ett omfattande förlags- och utställningsprojekt i samverkan med Sveriges Radio och statens försöksverksamhet med Riksutställningar. Under 1960-talets förra hälft hade experiment företagits i Europa och USA med mångfal-

digande av framför allt rörlig konst och op-konst. Några försök hade emellertid inte gjorts att utnyttja den mångfaldigade konsten, multikonsten, för en spridning till publiken utanför konstgalleriernas kundkrets. Konstfrämjandet hade funnit att ett större distributionsexperiment borde göras för att ge kunskap om möjligheterna att med denna konsttyp med sina möjligheter till lägre priser intressera nya publikgrupper för konstförvärv. Med hjälp av ett statligt förlagskapital om 900 000 kr. framställdes efter en tävlan med 1 500 inlämnade förslag en kollektion omfattande 100 verk i varierande stora upplagor. Den visades under namnet Multikonst vid 100 samtidigt pågående utställningar i olika delar av landet. Försöket gav vidgad erfarenhet rörande möjligheterna att med vid geografisk spridning och med koncentrerade insatser av information via massmedierna intressera människorna för att studera och förvärva aktuell konst.

Nuläge

Konstfrämjandet har till uppgift att verka för ökat konstintresse och för förståelse av konsten. I detta syfte omfattar verksamheten förlagsutgivning av mångfaldigad konst, utställningar, studieverksamhet och försäljning.

Medlemmar i Konstfrämjandet är riksorganisationer, lokala organisationer, företag, kommuner, skolor och enskilda personer. Bland de riksorganisationer som är medlemmar märks LO, TCO, KF, Folkbildningsförbundet, många fackförbund, studieförbund och andra folkrörelseorgan.

På uppdrag av MUS 65 svarar Konstfrämjandet för försök med konstförsäljning, som innefattar verksamhet bl. a. vid s. k. konstvaruhus i Stockholm och Örebro samt försäljning i större skala genom ombud.

Konstfrämjandets verksamhet stöds av staten med årliga driftsbidrag. Bidraget för den ordinarie verksamheten uppgår för budgetåret 1973/74 till 980 000 kr., vartill kommer ytterligare medel för försöksverksamhet i samverkan med MUS 65. Den totala omslutningen för budgetåret 1973/74 är beräknad till 7 057 000 kr.

Till organisationens drift har under den senaste femårsperioden lämnats följande bidrag av statsmedel.

Budgetår	Bidrag för ordinarie verksamhet	Bidrag för särskilda försök i samverkan med MUS 65
1968/69	575 000 kr	14 567 kr
1969/70	600 000 "	315 000 "
1970/71	775 000 "	375 000 "
1971/72	850 000 "	405 000 "
1972/73	890 000 "	440 000 "

Utöver de bidrag till driften som lämnas av statsmedel uppbär organisationen medlemsavgifter samt anslag från medlemsorganisationer.

Försäljningsintäkterna har åren 1968/69–1972/73 redovisats med följande brutto- respektive nettobelopp i kr.[1] Underskott markeras med minustecken.

Budgetår	Ordinarie verksamhet		Försöksverksamhet			
			Stockholm		Örebro	
	Brutto	Netto	Brutto	Netto	Brutto	Netto
1968/69	2 568 097	633 620	–	–	–	–
1969/70	2 059 024	722 937	597 600	59 476	177 274	–55 643
1970/71	2 169 523	898 962	948 687	141 890	309 724	–47 436
1971/72	2 476 870	1 030 339	1 287 237	255 291	454 478	73 198
1972/73	3 241 420	1 142 019	1 419 144	262 123	498 989	68 955

Huvuddelen av organisationens intäkter härrör emellertid från försäljningsverksamheten.

Genom beslut den 13 december 1968 anvisade Kungl. Maj:t 1,5 milj. kr. till ett rörelsekapital för inköp av konst och inventarier samt för andra utgifter av investeringskaraktär. Enligt beslut av Kungl. Maj:t den 26 oktober 1973 erhöll organisationen 345 000 kr. för anskaffning av utrustning m. m. Såsom ersättning för en samling konstföremål, som lämnats till nationalmuseet för depositionsändamål, erhöll Konstfrämjandet efter beslut av Kungl. Maj:t den 7 juni 1972 625 000 kr.

Konstfrämjandets verksamhet har under de senaste fem åren varit starkt expanderande och har samtidigt i många avseenden ändrat karaktär. Budgetåret 1968/69 ökade organisationens försäljning med 23 procent. Försäljningen har därefter kontinuerligt ökat. 1969 öppnades inom ramen för försöksverksamheten de båda konstvaruhusen i Stockholm och Örebro, senare följda av två mindre gallerier i Göteborg och Malmö ingående i Konstfrämjandets egen ordinarie verksamhet. En stor del av Konstfrämjandets distribution sker via ombud, som svarar för försäljning bl. a. på arbetsplatserna. Ett starkt ökat antal ombud, f. n. ca 500, har fordrat insatser i form av orientering och information från Konstfrämjandets sida.

Försöksverksamhet

1965 års musei- och utställningssakkunniga anhöll den 18 juli 1968 hos Kungl. Maj:t att få disponera lokaler vid Mynttorget i Stockholm för en försöksverksamhet med konstförsäljning. Tyngdpunkten i utställningsverksamheten skulle ligga på mångfaldigad konst men även omfatta bl. a. stafflikonst.

Kungl. Maj:t förordnade den 13 december 1968 att ledningen av den föreslagna verksamheten med försäljning av konst skulle utövas av de sakkunniga, vilka dock ägde att delegera det praktiska genomförandet till Konstfrämjandet på det sätt de sakkunniga närmare bestämde. De sakkunniga skulle vara representerade i Konstfrämjandets styrelse och även utse minst två av de sex ledamöterna av en urvalsnämnd. Kungl.

[1] I bruttobeloppet innefattas katalogvärden inkl. mervärdeskatt, frakt, emballage m. m. Efter avdrag för konstnärsarvoden, tryckning och andra produktionskostnader samt mervärdeskatt, rabatter, ombudsprovisioner, frakter och emballage framkommer de nettobelopp, som bidrager till att täcka fasta kostnader.

Maj:t beslöt samtidigt att lokaler i fastigheten Mynttorget 1 skulle ställas till verksamhetens förfogande.

MUS 65 delegerade i enlighet med Kungl Maj:ts villkor genomförandet av försöksverksamheten med konstförsäljning till Konstfrämjandet. De sakkunnigas ordförande föreslogs ingå i Konstfrämjandets styrelse, i vilken han senare vid ordinarie föreningssammanträde i Konstfrämjandet också invaldes.

När lokalerna i Stockholm iordningställdes, hade man att ta hänsyn till det mångskiftande program som där skulle genomföras. Sålunda fordrades utrymme för temporära utställningar samt för visning av Konstfrämjandets ordinarie utgivning av mångfaldigad konst. Vidare önskade man utöver detta kontinuerligt kunna visa ett rikt urval målningar, skulpturer och grafik.

Örebro län utvaldes på grund av områdets jämförelsevis täta befolkning och dess korta avstånd till försöksledningen i Stockholm för ett regionalt försök. Örebro kommun, Örebro läns landsting samt organisationer och institutioner inom Örebro län inbjöds att sända representanter till en samarbetsgrupp för försöksverksamheten i länet. De kommunala myndigheterna ställde hyresfritt lokaler i Gamla teatern i Örebro om sammanlagt 360 m^2 till verksamhetens förfogande.

En väsentlig del av uppbyggnaden och planeringen av verksamheten i Örebro län omfattade rekrytering av ombud. Dessa skulle organisera arbetet inom ett givet geografiskt område och till verksamheten knyta kontaktmän på arbetsplatserna. Kortare kurser för ombuden hölls under våren 1970. Denna utbildning har fortsatt under senare år, då en fastare utbildningsplan upprättats. I Konstfrämjandets instruktion för ombuden och kontaktmännen har framför allt framhållits, att den primära uppgiften är av pedagogisk art och att försäljningen sålunda endast ingår som ett medel i en vidare konstbildande aktivitet.

Utställningarna borde utformas så att de om möjligt kunde visas både i Stockholm och Örebro, samtidigt eller efter varandra. Hänsyn togs också till behovet att visa konst från alla delar av landet. I Stockholm bedömdes inte separat- och grupputställningar av sedvanligt slag vara lika angelägna, emedan sådana utställningar regelbundet ordnas på gallerierna. I Örebro fanns däremot behov av separat- och grupputställningar. Speciell för Örebro var den betydelse lokalen kunde få för de konstnärer som är bosatta i länet, vilka tidigare haft begränsade möjligheter att ställa ut.

Hösten 1969 genomfördes i samarbete med de regionala avdelningarna av Sveriges Radio i Stockholm och Örebro en aktion kallad Hallå publik. Personalen på över femtio arbetsplatser engagerades i denna aktion, vilken bl. a. bestod i att konstnärer på arbetsplatserna ställde ut ett mindre urval av sina arbeten. Samtidigt som de presenterade sin konstnärliga produktion inledde de och deltog i debatter om konsten och dess kontakter med publiken.

Hösten 1970 ägde en jämförbar aktion rum i Örebro län. I denna engagerades över åttio företag och organisationer i ett gemensamt utställningsprojekt omfattande 101 utställningskollektioner, sex debatter

på olika platser i länet jämte andra aktiviteter på vissa större orter.

Tiden för de långvarigare utställningarna, vilka från början planerades pågå under ett kvartal, minskades senare till omkring två månader, sedan det visat sig att publiken både i Stockholm och Örebro önskade tätare växlingar i utställningsprogrammet. Mindre översiktsutställningar har också visat sig vara av stort intresse för publiken, på grund av den orientering i konstlivet och de urvalsmöjligheter de erbjuder.

Mötes- och programverksamheten hade under försökstidens första del, perioden november 1969 – juni 1970, en relativt blygsam omfattning. Detta sammanhänger till en del med att möteslokalerna i Stockholm och Örebro inte blev färdiga förrän på försommaren 1970. Viss verksamhet kunde likväl organiseras. Således ordnades bland annat i Örebro ett tjugotal möten för konstföreningar, kvinnoklubbar m. fl. samt en teater- och konsertverksamhet med framföranden under lunchtid. Under verksamhetsåret 1970/71 besöktes lokalerna i Örebro, huvudsakligen på kvällstid, av 38 föreningar och klubbar, sammanlagt ca 1 400 personer. Antalet lunchteaterföreställningar i samarbete med Riksteaterns Örebroensemble uppgick till 29. Dessutom inbjöds publiken att vara med om ett antal offentliga repetitioner.

Även aktiviteter för barn förekom, t. ex. sagostunder. Ca 275 barn från 25 daghem och lekskolor besökte lokalerna. 65 skolklasser, eller omkring 1 625 elever besåg olika utställningar. Dessutom arrangerade fyra olika skolklasser i Örebro var sin mindre utställning.

Under 1971/72 fortsatte mötesverksamheten i Örebro i ökad omfattning med deltagande av över 58 klubbar och föreningar. Sju teaterföreställningar och fyra musikprogram ordnades. 1972/73 uppgick antalet gruppbesök och mötesprogram i Örebro till 80.

I Stockholm inledde Konstfrämjandet försommaren 1970 ett samarbete med Stiftelsen Skådebanan. Avsikten var att om möjligt engagera denna organisations ombudskår för Konstfrämjandet. Även i Stockholm ökade program- och mötesverksamheten under verksamhetsåret 1970/71. 32 föreningar, varav 10 fackföreningar, 5 konstföreningar, och 17 övriga föreningar arrangerade sammankomster i Konstfrämjandets lokaler. I samband med dessa möten visades bl. a. filmer om grafiska tekniker. Mötesverksamheten har fortsatt under 1971/72, då 25 föreningar höll sina möten i dessa lokaler. 1972/73 var antalet gruppbesök och mötesprogram 46. Dessutom gjorde ett stort antal skolklasser studiebesök.

Försöksverksamheten har medfört såväl utökningar som förändringar i Konstfrämjandets utgivning av konst. Den har inneburit bl. a. krav på större kvantitet och ytterligare ökad variation i teknik och i konstnärligt uttryck. I Konstfrämjandets tidigare utgivning var färglitografierna dominerande; den senare utgivningen har i enlighet med föreskrifterna för försöksverksamheten vidgats till att i större utsträckning omfatta andra tekniker, såsom träsnitt, serigrafi och etsning i både färg och svart-vitt. Utökningar har också skett av skulpturkollektionen, framför allt med objekt som tillkommit genom experiment med teknik och material. Dessutom har industriellt framställda tryck i större osignerade

och onumrerade upplagor salufördes till låga priser. Ett tiotal sådana multitryck lanserades i samband med utställningskampanjen Multi 69, ett stort upplagt försök med att framställa konst för undervisningsändamål, i vilket utställningsverksamhet och skolradioprogram samverkade.

Formerna för urvalet till Konstfrämjandets utgivning har ändrats. I den tidigare verksamheten företogs utgivningen efter hand som behov uppstod på grundval av de förslag, som av olika konstnärer inlämnats till utgivning. Under det första försöksåret riktades till samtliga svenska konstnärer genom annonsering en uppmaning att inlämna förslag före viss tidpunkt. Samtidigt ordnades en tävling med ett sammanlagt prisbelopp om 26 000 kr. Cirka 1 200 bidrag lämnades in. De 106 förslag som antogs av Konstfrämjandets urvalsnämnd, presenterades under 1970 i en utställning, som visades på 82 platser i olika delar av landet. Även under budgetåret 1969/70 anordnades en tävling. Projektet genomfördes på uppdrag av Frikyrkliga Studieförbundet och Svenska Kyrkans Kulturinstitut. Av omkring 600 inlämnade förslag uttogs 48 för produktion. I Frikyrkliga Studieförbundets regi visades de utförda verken i en utställning, som inleddes nyåret 1971.

När försöksverksamheten med konstförsäljning började år 1969 tillsattes en urvalsnämnd om sammanlagt sex ledamöter, varav två skulle utses av MUS 65, två av Konstnärernas Riksorganisation och två av Konstfrämjandet. Nämnden har till uppgift dels att ta ställning till inlämnade förslag om utgivning av grafik och om utställningar, dels att föreslå konstnärer för deltagande i utgivning och annan verksamhet. Nämnden arbetar med utgångspunkt i de kostnadsramar och projektplaner som föreläggs av Konstfrämjandets ledning. Nämndens förslag behandlas i Konstfrämjandets styrelse som fattar beslut med utgångspunkt i dess förslag.

Som nämnts i det föregående utgick statsbidrag till försöksverksamheten med 1969/70 315 000 kr., 1970/71 375 000 kr., 1971/72 405 000 kr. och 1972/73 440 000 kr.

Verksamheten gav emellertid under verksamhetsåret 1969/70 ett sammanlagt underskott om 257 000 kr. Under verksamhetsåret 1970/71 var bruttoförsäljningen i Stockholm 949 000 kr. och i Örebro 310 000 kr. Resultatet var ett underskott om 262 000 kr. Konstfrämjandet har funnit förklaringen till det otillfredsställande resultatet till stor del ha sin grund i de vid denna tid vikande konjunkturerna och den oro på arbetsmarknaden som samtidigt rådde.

1971/72 uppkom ett överskott i Stockholm om ca 54 000 kr. medan verksamheten i Örebro fortfarande ledde till ett underskott på omkring 53 000 kr. 1972/73 gav försöksverksamheten åter ett underskott, nu på 83 000 kr.

Det publika intresset för verksamheten har varit stort. Det sammanlagda besöksantalet i Stockholmslokalerna uppgick redan under de första sju månaderna till över 50 000 för att därefter stabilisera sig på omkring 90 000 besök årligen. I Örebro har besökssiffrorna varit lägre. Det sammanlagda antalet besök uppskattas under försökstidens första sju månader till omkring 7 500. En påtaglig ökning ägde rum under

verksamhetsåret 1970/71, då omkring 23 500 besök registrerades i utställningslokalerna.

Ett av försökens syften har varit att undersöka, om verksamheten på längre sikt kan bli självbärande. Inledningsvis uppskattades minst sju år behöva förlöpa, innan verksamheten skulle kunna bära sina kostnader. De första åren under denna period ansågs vara att betrakta som en inarbetningstid, som skulle medföra underskott. Detta skulle uppvägas av ett bättre resultat under de senare följande åren. Konstfrämjandet bedömer det sannolikt, att den del av verksamheten som bedrives i Stockholm kan komma att bli självbärande. I Örebro befinnes dock självfinansiering knappast vara möjlig.

Konstfrämjandet framhåller att verksamheten inte bör bedömas från lönsamhetssynpunkt. Vid en värdering bör hänsyn framför allt tas till den effekt i pedagogiskt och informativt avseende som verksamheten har. Det bör understrykas att den försäljning som redovisas i och för sig är ett mått på en betydande konstdistribution, som särskilt när det gäller Örebro län är inriktad på områden i vilka invånarna tidigare haft ringa kontakt med konsten.

Liksom försäljningens omfattning vittnar besöksiffrorna om starkt gensvar från publikens sida. Relativt sett är de cirka 90 000 besökare, som årligen redovisas på konstvaruhuset i Stockholm en ansenlig siffra. Att verksamheten i Örebro trots ogynnsamma yttre förhållanden, bl. a. pågående yttre byggnadsarbeten, uppnådde 23 000 besök under första året bör betraktas som ett gott resultat. Besökssiffrorna i Örebro avser enbart de centrala lokalerna. Den publik som genom ombuden kommer i kontakt med Konstfrämjandets verksamhet har av naturliga skäl inte registrerats. Siffrorna visar att verksamheten har betydande effekter utöver de rent försäljningsmässiga; köparna utgör endast en mindre andel av besökarna.

3.4 Utställningsverksamheten i kulturutbytet med utlandet

En ansenlig verksamhet med vandringsutställningar utomlands bedrives av Svenska institutet och av nämnden för utställningar av nutida svensk konst i utlandet (NUNSKU). En viktig del av det nordiska kulturutbytet är de utställningar som anordnas av Nordiska konstförbundet.

Svenska institutet som är en statligt finansierad stiftelse har enligt sina stadgar att främja kultur- och erfarenhetsutbytet med utlandet och att sprida kännedom om svenskt samhällsliv. Stiftelsens arbete består av olika former för personutbyte, stöd till svenska kulturaktiviteter i utlandet, framställning av informationsmaterial jämte en rad övriga verksamheter. Utställningsmediet kommer till utnyttjande inom institutets information om det svenska samhället och inom presentationen av vårt lands konstnärliga och kulturella verksamhet. Huvudansvaret för informationen om bildkonsten åvilar dock NUNSKU. I Svenska institutets personal ingår två tjänstemän, som har till huvudsaklig uppgift att handlägga ärenden och uppgifter inom organisationens utställningsverksamhet.

Institutet står för sin planering i förbindelse med ett betydande antal museer, kulturhus och andra institutioner utomlands.

Budgetåret 1972/73 distribuerade institutet 57 utställningar, vilka visades i 15 olika länder. Härutöver förmedlades ett tjugotal mindre kollektioner omfattande affischer, böcker etc. Huvuddelen av de utställningar från svenska museer, som produceras för utlandet, tillkommer under medverkan av Svenska institutet. Dess medverkan har även varit en väsentlig förutsättning för att svenska museer skulle kunna upprätthålla internationella kontakter via utbyte av utställningar. Samarbetet med museisektorn omfattar såväl centrala som regionala och övriga institutioner. För flera utställningar har Riksutställningars produktionsresurser tagits i anspråk.

Nämnden för utställningar av nutida svensk konst i utlandet (NUNSKU) har enligt Kungl. Maj:ts i regleringsbrev den 30 juni 1965 meddelade bestämmelser att anordna utställningar av nutida svensk konst för visning i utlandet. Huvudansvaret för presentationen utomlands av konsthantverk åvilar dock Svenska institutet. I nämndens uppgift ingår även att i det nordiska biennalrådet planlägga och genomföra svenskt deltagande i de vartannat år återkommande internationella konstutställningarna i Venedig. Anslagen för nämndens verksamhet uppgår för budgetåret 1973/74 till 344 000 kr.

Utställningar som tillkommit och distribuerats genom nämndens försorg har under de senaste tre verksamhetsåren 1970/71, 1971/72 och 1972/73 visats i Brasilien, Danmark, Finland, Frankrike, Indien, Italien, Japan, Schweiz, Senegal, Ungern och Västtyskland. Flera av utställningarna har varit projekt i stor skala och av väsentlig betydelse för en ökad internationell uppmärksamhet på den svenska konsten. En av NUNSKU:s viktigare utställningar var den under budgetåret 1970/71 producerade Alternative Suédoise, i vilken åtta yngre konstnärer presenterades för en större fransk publik. Under det därpå följande verksamhetsåret genomförde nämnden sitt dittills största projekt, en utställning med arbeten av 29 konstnärer vilken visades på Japans ledande konstmuseer. En redan påbörjad utställningsplan är avsedd att omfatta en serie utställningar i Senegal. Förutom utställningarna innehåller detta projekt en rad anknytande evenemang. Det genomföres i samverkan med Svenska institutet och Lunds universitet.

Utöver de utställningar som anordnas i egen regi lämnar NUNSKU bidrag till enskilda konstnärer, som erhållit personliga inbjudningar att delta i utställningar utomlands.

Nordiska konstförbundet (NKF) som grundades 1945 har att genom kontinuerligt konstutbyte mellan Danmark, Finland, Island, Norge och Sverige bidra till den nordiska samhörighetskänslan och kulturgemenskapen samt verka till gagn för det nordiska konstlivet. Förbundet är uppbyggt av sektioner med en sektionsstyrelse i vart och ett av länderna. Den svenska sektionen består av valda ledamöter, som är utsedda bland konstnärer och andra med lämplighet och intresse för att stödja förbundets verksamhet. Antalet ledamöter i sektionen är 100. Förbundets gemensamma angelägenheter handhas av ett förbundsråd.

Svenska sektionen av Nordiska konstförbundet uppbär för verksamheten bidrag ur anslaget Nordiska samarbetsprojekt m. m. Medlen används för anordnande av utställningar och för täckande av administrationskostnader.

4 Försöksverksamhet med Riksutställningar

4.1 Försökens förlopp och organisation

4.1.1 *Verksamheten under åren 1965–1967*

De viktigaste uppgifterna vid försöksverksamhetens början bestod i att planlägga arbetet och att påbörja uppbyggnaden av personella och tekniska resurser. Planeringen utgick från förutsättningarna i direktiven. Där betonas bl. a. att allmänheten borde få bättre möjligheter att komma i kontakt med föremålsbeståndet i framför allt de statliga centralmuseerna.

Ett viktigt led i försöken borde enligt MUS 65 bestå i undersökningar och prov framför allt på det pedagogiska området. Samtidigt borde även rent utställningstekniska frågor tas upp. En vägledande hypotes var att man för att göra museernas stoff mer tillgängligt måste relatera utställningarnas innehåll till de intressen, som redan fanns utbildade hos olika grupper, samtidigt som det självfallet också ansågs väsentligt att med utställningarnas hjälp väcka ett allmänt intresse. MUS 65 konstaterade att en betydande del av de resurser, som kunde komma att anslås till verksamheten, borde disponeras för produktion i egen regi. Härigenom kunde det bli praktiskt möjligt att genomföra experiment av pedagogisk och teknisk art. Dessutom skulle Riksutställningar bli i tillfälle att göra försök med utställningar, där utformningen skulle kunna anpassas till försökens speciella krav även med hänsyn till innehåll och ämnesval. Riksutställningar borde emellertid samtidigt företa försök med distribution av utställningar framställda av andra, bl. a. museerna.

De sakkunniga ansåg det vara värdefullt att på ett tidigt stadium få till stånd en dialog och ett utbyte av synpunkter med representanter för de många intressenter med vilka Riksutställningar kunde komma att samarbeta. Det var viktigt att sammanfatta försöksverksamhetens förutsättningar och mål. Hösten 1967 utgavs "Arbetsteori för riksutställningar", där MUS 65 klarlade på vilka områden och med vilka metoder försöksverksamheten borde arbeta.[1] Skriften kom att initiera en viss debatt, varigenom de sakkunniga erhöll synpunkter, som kunde tillgodogöras den fortsatta planeringen.

Riksutställningar arbetade under budgetåret 1965/66 huvudsakligen med hjälp av den för sekretariatsuppgifter anställda personalen. Endast

[1] Statens försöksverksamhet med Riksutställningar, Arbetsteori. Stockholm 1967.

ett par personer disponerades direkt för försöksverksamheten. För ledningen svarade utredningen och en verkställande ledamot som heltidsarbetande chef för Riksutställningar. En mindre kanslilokal ställdes till Riksutställningars förfogande.

I enlighet med direktiven togs på ett tidigt stadium kontakt med Folkrörelsernas Konstfrämjande, Riksförbundet för bildande konst och Föreningen Konst i skolan. Utredningen erbjöd föreningarna att inkomma med förslag till samarbetsprojekt.

En inventering av landets utställningslokaler igångsattes och resulterade i ett arkiv med data och ritningar. Bl. a. införskaffades uppgifter om museer, folkets hus- och bibliotekslokaler, uppgifter som har blivit bestämmande för utställningarnas storlek och utformning.

De fyra största utställningarna i försöksverksamhetens inledningsskede, 100 år Nationalmuseum, Upptäcka – uppleva, Köpet och Det underbara skåpet, hade den storleken och graden av komplexitet att de måste ha sina egna reseamanuenser. Handhavandet av turnéläggning, transport- och biljettbeställning samt allmän service gentemot mottagarna krävde särskild personal på kansliet. Med ledning av gjorda erfarenheter började Riksutställningar därför att bygga upp en särskild distributionsenhet.

4.1.2 *Samgående med Riksförbundet för bildande konst och med Föreningen Konst i skolan*

I enlighet med direktivens anvisningar skedde år 1967 ett samgående mellan försöksverksamheten och Riksförbundet för bildande konst samt Föreningen Konst i skolan. Samgåendet skedde efter den s. k. samverkansprincipen, vilket innebar att föreningarna skulle bestå som medlemsorganisationer, men att deras verksamhet skulle bedrivas av Riksutställningar, varvid föreningarnas resurser i form av medlemsavgifter, personal, färdiga utställningar och inventarier m. m. ställdes till försöksverksamhetens förfogande. Ett samarbetsavtal upprättades den 22 juni 1967. Föreningarna deltar i det gemensamma arbetsutskottet. Som mål för försöksverksamheten anges i avtalet

att bedriva utställningsverksamhet, i huvudsak vandringsutställningsverksamhet, med konst samt kultur- och naturhistoriska föremål i överensstämmelse med de riktlinjer som departementschefen angivit i direktiven vid tillkallandet av MUS 65 enligt Kungl. Maj:ts bemyndigande den 26 mars 1965,

att söka nå publiken utanför storstäderna,

att intressera publik ur alla samhällslager och åldrar,

att medverka till att museernas föremålssamlingar kommer den stora allmänheten och skolornas elever i hela landet till del i så stor utsträckning som möjligt,

att medverka till en effektiv regional samverkan mellan skilda institutioner och organisationer med intresse på museernas och utställningarnas område,

att söka förbättra tekniken för utställningar,

att främja ekonomiskt fördelaktiga principer för produktion, distribution och presentation av utställningar,

att integrera utställningar med t. ex. teater- och musikevenemang,

att intressera press, radio och TV för musei- och utställningsverksamhet;

Vidare vad speciellt gäller *konsten*

att öka möjligheterna för allmänheten att se och förvärva god konst,

att främja konstintresset och konstbildningen genom publikationer, artiklar i tidningar och tidskrifter, anordnande av föredrag och föreläsningar, kurser och studiecirklar med eller utan anslutning till utställningar och museibesök, varvid skolungdomens fostran till intresse för och uppskattning av konst särskilt bör uppmärksammas,

att medverka till anskaffandet av för allmänheten och skolorna avsett gott studie- och undervisningsmaterial i form av t. ex. litteratur, planschverk och konstreproduktioner,

att genom rådgivning stödja de till Riksförbundet för bildande konst och Konst i skolan anslutna medlemmarna vid konstförvärv samt

att främja de utövande konstnärernas möjligheter att marknadsföra sina alster.

I avtalet tecknades följande bild av organisationen.

ORGANISATIONSPLAN 1967

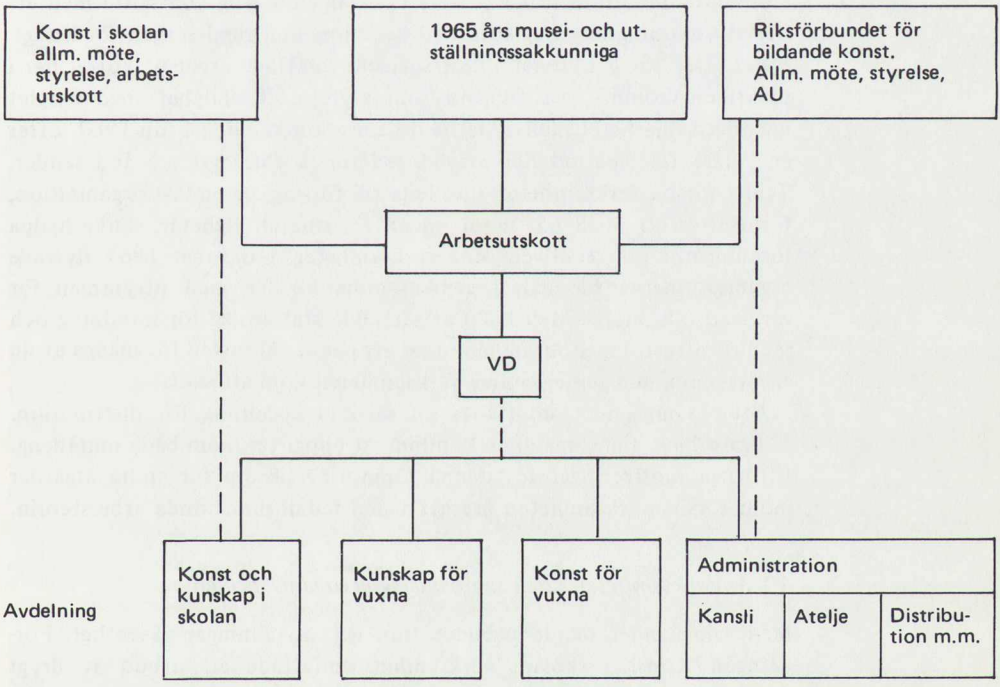

Organisationens struktur bestämdes av den konkreta situationen med tre sinsemellan olika institutioner som skulle bringas att så långt som möjligt fungera som en enhet men där var och en dock skulle bibehålla sin identitet. Parterna var sålunda medvetna om det tveksamma i en uppdelning på avdelningar som "kunskap för vuxna", "konst för vuxna" etc. I avtalet utsades också att försöksverksamhetens interna organisation

skulle omprövas i den mån erfarenheterna motiverade detta. Verksamheten skulle stå under MUS 65: s huvudmannaskap medan den direkta ledningen skulle utövas av ett arbetsutskott (AU) med var sin suppleant enligt följande

En ordförande = ordföranden i MUS 65
En ledamot utsedd av Riksförbundet för bildande konst
En ledamot utsedd av Föreningen Konst i skolan
En ledamot utsedd av MUS 65

Verkställande direktören och försöksverksamhetens övriga cheftjänstemän skulle regelbundet sammanträda under VD: s ledning för att överlägga om verksamheten, dess planering m. m. Gruppen, som kom att benämnas "direktionen", hade icke beslutanderätt; sådan rätt tillkom endast verkställande direktören, arbetsutskottet och MUS 65. Försöksverksamheten kom således att få en efter de speciella omständigheterna anpassad ledning.

Det bör erinras om att styrelsen – MUS 65 – inte består av valda representanter för berörda parter, utan är en statlig kommitté med ett flertal utredningsuppdrag och med funktion som remissorgan för Kungl. Maj: t. Det för Riksutställningar speciellt inrättade arbetsutskottet har i praktiken kommit att fungera som styrelse. I enlighet med avtalet inleddes samarbetet mellan de tre organisationerna den 1 juli 1967. Efter en första treårsperiod har avtalet sedermera förlängts två år i sänder. Skulle försöksverksamheten inte leda till förslag om en fast organisation, förutsattes att MUS 65, inom ramen för sina möjligheter, skulle hjälpa föreningarna att reaktivera sina verksamheter. I oktober 1967 flyttade organisationerna samman i gemensamma lokaler med utrymmen för verkstad och ateljé. Med hjälp av särskilda statsanslag för inredning och teknisk utrustning stod ateljén inom ett par år väl rustad för många av de anspråk som den gemensamma verksamheten kom att ställa.

Efter samgåendet inrättades en särskild avdelning för distribution. Tidigare hade tjänstemännen kombinerat uppgifter inom båda områdena. Utförliga motiveringar för denna förändring liksom för andra åtgärder inom försöksverksamheten återges i den redan omnämnda arbetsteorin.

4.1.3 *Verksamheten i den sammanslagna organisationen*

Med samgåendet ökade utbudet från Riksutställningar väsentligt. Föreningen Konst i skolans verksamhet omfattade ett utbud av drygt hundratalet utställningar som cirkulerade i skolorna. Riksförbundet för bildande konst, medförde drygt ett tiotal. Det samlade utbudet utställningar och därmed sammanhängande arbetsuppgifter fick på detta sätt en omfattning som mycket snart nödvändiggjorde en översyn av organisationen. En ny organisation utarbetades under hösten 1967 och kom att gälla från den 1 januari 1968 (s. 55).

Såsom framgår av organisationsschemat skedde en uppdelning av verksamheten i tre delar eller block, ett för produktionen, ett för distributionen och en enhet för administrativa göromål. Vissa speciella

uppgifter lades vid sidan av såsom publikationssektion, studiesektion och mediasektion. Den mest enhetliga uppläggningen fick distributionsarbetet, medan på produktionssidan verksamheten fördelades på konst, skola och kunskap. Den organisatoriska grunden hade lagts i kompromissens tecken beroende på att samarbetet endast pågått några månader; konst, skola och kunskap representerade de tre samarbetsparterna.

Produktionen av utställningar vid Konst för vuxna eller *konstavdelningen* som den benämndes efter den 1 januari 1968 ägnades i första hand projekt som planerats eller bestämts före samgåendet. De var således inte alla utformade med hänsyn till någon speciell försökssituation. Utbudet skulle i första hand tillgodose behoven hos riksförbundets medlemmar. Härutöver producerades ett antal utställningar av försökskaraktär såsom Toppar i svenskt 1900-talsmåleri, Konstens vägar m. fl. Inom *kunskapsavdelningen* var produktionen huvudsakligen inriktad på stora utställningar såsom exempelvis Köpet och Det underbara skåpet, vilket bl. a. innebar relativt långa produktionstider. Med tillkomsten av den egna verkstaden och ateljén kunde produktionsarbetet genomföras med större praktiska insatser av försöksverksamhetens egen personal, som därigenom också fick större möjligheter att kontinuerligt följa arbetet.

Verksamheten vid *skolavdelningen* inriktades i första hand på att täcka behovet av utställningar för medlemmarna i Föreningen Konst i skolan. Den största delen av utbudet, 112 utställningar, tillhörde föreningens tidigare produktion. Under verksamhetsåret ombyggdes ett tjugotal utställningar och utmönstrades några av de äldsta. Produktioner vilkas material var anskaffat och som påbörjats före samgåendet genomfördes, såsom exempelvis de pedagogiska utställningarna Skulptur, Spiralen, Mekanik och konst och konstutställningen Människor och landskap.

Verksamhetsåret 1968/69 inrättades en tjänst som distributionschef. Resursökningen gjorde det möjligt att rationalisera Riksutställningars transport- och beställningsrutiner vilket bl. a. bidrog till att skapa större säkerhet vid transporterna. En stor del av försöksverksamhetens arbete med trycksaksbeställning lades över på distributionsavdelningen som också införde fasta rutiner på detta område.

4.1.4 *Verksamheten i 1969 års organisation (1969–1974)*

1968 års organisationsplan, som innebar att produktionsarbetet bedrevs inom en kunskapsavdelning, en skolavdelning och en konstavdelning betraktades redan från början som en kompromiss. Som framgår av organisationsplanen hamnade en rad funktioner såsom verkstad och lager, "mediaförsök", studiesektionen, vetenskapliga undersökningar och publikationssektionen utanför avdelningarna. Mot denna bakgrund upprättades ett förslag till ny organisation bättre anpassad till en rationell arbetsgång. Sedan förslaget behandlats av försöksverksamhetens arbetsutskott beslöt MUS 65 att den nya organisationen skulle gälla fr. o. m. den 26 november 1969.

Organisationsförslaget grundades på följande överväganden.

1. Produktionsfunktionen skulle organiseras som en enda avdelning

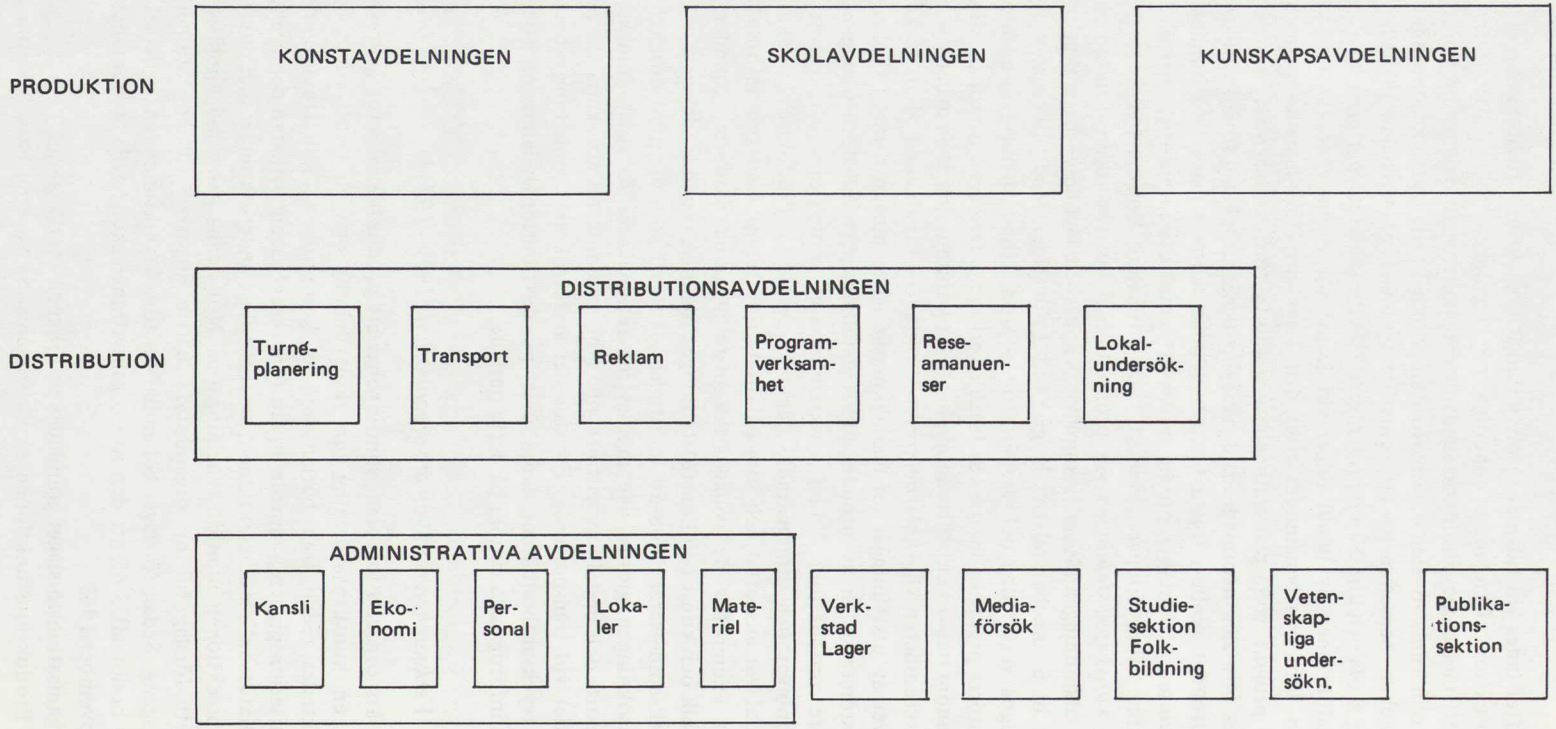

1968 ÅRS ORGANISATION

med en produktionschef, varvid de nuvarande konst-, kunskaps- och skolavdelningarna samt studie- och mediasektionerna upphörde.

2. Ateljén skulle tillföras den nya produktionsavdelningen som en särskild organisatorisk enhet inom denna, underställd produktionschefen.

3. Arbetet inom produktionsavdelningen skulle organiseras på projektgrupper med en ansvarig projektledare för varje projekt. Grupperna skulle sammansättas efter Riksutställningschefens beslut i varje uppkommande fall.

4. Direkt under Riksutställningschefen skulle inrättas en särskild enhet, "seminarium, vetenskapliga undersökningar och utbildning".

5. Direktionen – "chefssammanträdet" – skulle som institution behållas med sina av praxis bestämda funktioner, men "med de verksamhetsplanerade uppgifterna accentuerade".

Den nya organisationsplanens utformning framgår av här återgivna organigram.

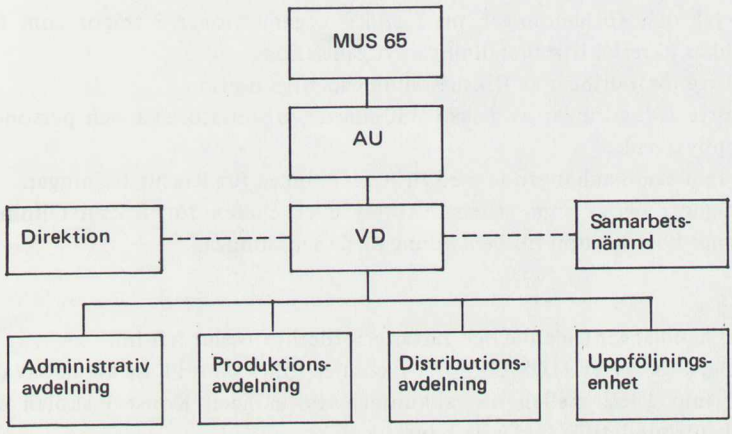

I den nya organisationen för försöksverksamheten, blev det snart aktuellt att fullfölja en utveckling mot delegering av beslutsfunktionerna som i princip inleddes redan efter ett par års verksamhet. I april 1970 fastställdes den nu gällande beslutsordningen.

Riksutställningars ledning

1 §
Ledningen av försöksverksamheten med Riksutställningar utövas av 1965 års musei- och utställningssakkunniga (MUS 65) i enlighet med av Kungl. Maj:t utfärdade bestämmelser.

2 §
Under MUS 65 leds verksamheten av ett arbetsutskott, AU, med den sammansättning som följer av det avtal som den 22 juni 1967 träffats

mellan de sakkunniga, föreningen Konst i skolan och Riksförbundet för bildande konst.

3 §

Under MUS 65 och AU utövas den direkta ledningen av chefen för Riksutställningar, som utses av Kungl. Maj:t på förslag av MUS 65. Ev. vikarie för honom förordnas av MUS 65.

4 §

MUS 65 handlägger följande ärenden och fattar erforderliga beslut om dessa:

Avgivande av *anslagsframställningar* och förslag till *regleringsbrev.*

Sedan regleringsbrev erhållits angiver MUS 65 riktlinjer och fastställer stat för budgetåret beträffande Riksutställningars verksamhet.

Remissyttranden och viktiga skrivelser till Konungen.

Överläggningar med Föreningen Konst i skolan och Riksförbundet för bildande konst.

Avtal och förhandlingar med andra organisationer i frågor som kan tänkas påverka Riksutställningars organisation.

Större förändringar av Riksutställningars organisation.

Större förändringar av Riksutställningars organisatoriska och personella uppbyggnad.

Frågor sammanhängande med firmateckningen för Riksutställningar.

Frågor i övrigt som arbetsutskottet eller chefen för Riksutställningar finner böra tas upp till behandling av de sakkunniga.

5 §

AU handlägger följande och fattar erforderliga beslut härom:

Tillsyn av att av MUS 65 givna riktlinjer följes samt likaså avtalet av den 22 juni 1967 mellan de sakkunniga, Föreningen Konst i skolan och Riksförbundet för bildande konst.

Fastställande av arbetsbudget.

Fastställande av arbetsordning för personalen inom Riksutställningar.

Inrättande och tillsättande av tjänster för befattningshavare med lägst intendents tjänsteställning och lönesättning för sådana tjänster. Utställnings- och andra verksamhetsprojekt av större betydenhet och anslag till dessa inom ramen för gällande budget.

Beredning av frågor som skall tas upp till behandling av de sakkunniga.

6 §

Riksutställningschefen äger besluta i övriga ärenden varvid särskilt märkes beslut om projekt varom AU inte beslutar enligt 5 §, inrättande av tjänster för befattningshavare under intendents tjänsteställning och lönesättning för sådana tjänster,

ekonomiska beslut inom ramen för gällande stat, personalens indelning i arbetet bl. a. inom ramen för vad som sägs i avtalet den 22 juni 1967,

anställning av extra arbetskraft.

Det åligger Riksutställningschefen att kvartalsvis inför de sakkunniga

och arbetsutskottet redovisa den verksamhet som bedrivs och det ekonomiska utfallet av denna.

7 §
Inom Riksutställningar skall finnas en direktion med ledamöter som utses av AU. Direktionen är ett rådgivande organ åt Riksutställningschefen. Direktionen behandlar de frågor som denne eller ledamot i direktionen önskar taga upp. Direktionen skall bl. a. bereda utställnings- och andra verksamhetsprojekt av större betydenhet.

8 §
Inom Riksutställningar skall finnas en samarbetsnämnd med i tillämpliga delar de uppgifter som enligt gällande författning ankommer på företagsnämnd.

Under åren 1969–1972 sökte Riksutställningars ledning att utforma verksamheten mer och mer i riktning mot en programbudgetering. I anslagsframställningen våren 1972 angavs följande mål för verksamheten.

Program för Riksutställningar (fr. o. m. våren 1972)

Planeringsverksamhet
Distribution
"Kringverksamhet" (programverksamhet)
Samverkansprojekt med museer
Omarbetning före distribution av andra utställningar än Riksutställningars
Utvecklingsarbete inom ramen för ateljé och verkstad
Samarbete med Riksteatern och Rikskonserter
Samarbete med folkbildningen
Utställningen som läromedel
Internationella utställningar
Produktion med ämnen från naturvetenskap, medicin och teknik
Uppdragsverksamhet (t. ex. service åt myndigheter)
Utställningar för bibliotek, sjukhus m. fl.
Försök med andra media än utställningar (film, ITV)
Produktion för medlemmarna i Riksförbundet för bildande konst
Produktion för medlemmarna i Konst i skolan
Skellefteåprojektet (regionförsök)
Reportageutställningar
Viss övrig konstutställningsverksamhet
Samarbete med TRU
Samarbete med folkparkerna
Utställningar för speciella målgrupper (bl. a. handikappade, förskolebarn m. fl.)
Konsultverksamhet
Tidskriften Synpunkt
Utställningsersättning (till konstnärer som lånar ut egna verk)
Underhåll, revidering och upplösning av utställningar
Uppföljningsverksamhet (genom uppföljningsenheten)

Följer man de gångna årens anslagsframställningar ser man hur programmen har vuxit fram som en följd av omväxlande positiva och negativa erfarenheter under uppbyggnaden av försöksverksamheten.

I anslagsframställningen hösten 1972 aviseras vidare en omläggning av verksamheten inom ramen för oförändrade anslag under budgetåret 1972/73, sammanfattningsvis innebärande en huvudinriktning på

1. distribution av andra utställningar än Riksutställningars,
2. fortsatt samarbete med folkbildningsorganisationerna,
3. stöd till lokal programverksamhet kring utställningar,
4. produktion åt andra huvudmän, delvis på uppdragsbasis,
5. fortsatt utbyggnad av planeringsverksamheten.

I detta program ligger en väsentlig tyngdpunkt i satsningen på distributionsavdelningens utveckling.

Den grund som sålunda lades 1972 ifråga om program och inriktning har i stort sett kommit att gälla försöksverksamheten ut. De nya program som tillkommit beskrivs i 1973 års anslagsframställning och de som kommit längst är den uppsökande verksamheten – som fått särskild tonvikt – samt verksamheten med och kring Riksutställningars utställningsbuss.

4.2 Samarbete med museer

En av huvuduppgifterna för MUS 65 har varit att finna vägar för hur museernas rika material skall kunna nå en större allmänhet. Detta är det övergripande målet. I första hand räknar man utställningen och vandringsutställningen som det naturliga och vedertagna sättet att presentera museimaterialet. Särskilt medgivande har också lämnats de sakkunniga att inom vida gränser få använda material från de statliga museerna. Även om utställningen är huvudalternativet har det naturligen varit MUS 65 obetaget att också använda andra medier för presentationen. Direktiven lämnar vissa riktlinjer för vilka delar av museimaterialet som i första hand bör göras till föremål för experiment och i viss mån också målsättningen härför.

Ifråga om konst konstateras att utställningsverksamheten kommit förhållandevis långt. I de sakkunnigas uppgifter ingår att ge en större allmänhet kontakt med den levande konsten och att bygga upp ett samarbete med de inom konstutställningsverksamheten verksamma organisationerna. En aktualisering av konstmuseernas material blir med dessa utgångspunkter ej en fråga av högsta angelägenhetsgrad.

Ifråga om annat museimaterial har presentationen ej hunnit lika långt som i fråga om konsten. De sakkunniga har därför fått i särskilt uppdrag att vinnlägga sig om att aktualisera det material som finns i de kulturhistoriska och naturhistoriska museerna och som insatt i olika sammanhang kan sprida kunskap om praktiskt taget alla sidor av mänskligt liv och förutsättningarna för detta. Vid användandet av materialet bör man söka vägar för integration.

Det i utställningsform sammanställda materialet bör ställas till en större allmänhets förfogande. I direktiven anges några stora övergripande målgrupper, som de sakkunniga i första hand bör samarbeta med nämligen skolan, folkbildningen och folkhögskolan. I direktiven uttalas

vidare att samarbete skall etableras med Svenska Riksteatern och Rikskonserter. Genom särskilda bestämmelser bemyndigas de sakkunniga att också söka samarbete med andra organisationer som bedriver utställningsverksamhet. Det var mot denna bakgrund som den av de sakkunniga uppbyggda försöksverksamheten med riksutställningar skulle arbeta i sitt förhållande till museerna.

Under sitt första verksamhetsår stod Riksutställningar som medinbjudare till en av skolöverstyrelsen anordnad konferens om museerna och folkbildningen. Även om en del positiva drag kunde antecknas var den huvudsakliga erfarenheten att en viss klyfta fanns mellan museerna och folkbildningen, något som i och för sig inte var så egendomligt, då museerna är institutioner med en speciell fackinriktning och med i allmänhet svag ekonomi. Bildningsorganisationerna däremot har en bred inriktning och har stort behov av specialistkunskaper under förutsättning att dessa lägges till rätta och inarbetas i ett större integrerat sammanhang. Samma erfarenheter gjordes också i talrikt förekommande överläggningar med representanter för skolan. Överhuvudtaget efterlystes i alla sammanhang pedagogisk uppläggning, pedagogiskt genomarbetat kringmaterial. Särskilt för skolans del påpekades också att endast elever bosatta i närheten av museer hade möjlighet att få undervisningen berikad genom studier på museer eller med material från museer.

Riksutställningars första utställning, Nationalmuseum 100 år, var helt producerad av Nationalmuseum. Riksutställningars bidrag till utställningen var i första hand ekonomiskt. Härutöver kom praktiska frågor i samband med förpackning och transporter. I samarbete med Nationalmuseum initierade Riksutställningar kontakter med mottagargrupper och förmedlade även genom Svenska Riksteatern viss programverksamhet i form av sceniska uppträdanden i samband med utställningen. De sociologiska undersökningarna påbörjades också i och med denna utställning. Utställningen nådde stora delar av landet och gav många människor möjlighet att ta del av ett förnämligt urval av konst. Riksutställningar erhöll genom detta projekt värdefulla erfarenheter för sin fortsatta distributionsverksamhet.

Det stort upplagda projektet Multikonst, där Konstfrämjandet var huvudarrangör innebar också ett försök att koppla samman företrädare för de lokala museerna i gemensamma kommittéer med folkbildare och konstföreningsrepresentanter i en gemensam aktion för projektet. Även om en hel del goda erfarenheter vanns genom detta samarbete var dock resultatet inte helt positivt.

Den stora utställningen Upptäcka – uppleva var resultatet av ett samarbete mellan Föreningen Konst i skolan och Riksutställningar. Utställningen var inte en museiutställning i egentlig mening, men innehöll museimaterial av olika slag insatt i ett integrerat sammanhang. Utställningen krävde för att komma till sin rätt ett omfattande förberedelsearbete innebärande sammankomster mellan representanter för det lokala skolväsendet, den lokala mottagaren – oftast ett museum – och Riksutställningar. Med utställningen var förenad ett särskilt rum för aktiviteter. Som handledare för de anknytande aktiviteterna anlitades på

utställningsorterna särskild personal med pedagogisk utbildning. I många avseenden blev denna utställning banbrytande för den kommande Riksutställningsverksamheten. De med utställningen sammanhängande aktiviteterna, såväl arrangemang i själva utställningen som aktivitetsrummet visade klart den stora betydelsen av publikens aktiva deltagande.

För att ge allmänheten en uppfattning om museimaterialets rikedom och mångskiftande art producerade Riksutställningar Det underbara skåpet som gavs en påkostad form. Avsikten var att undersöka vad som kunde åstadkommas, och hur stor slagkraften blev, om en utställning om kulturfrågor fick verka i en inramning jämförbar med kommersiella utställningar. Till producent utsågs dåvarande landsantikvarien i Gävle och byggandet av utställningen skedde hos en reklambyrå. Föremål från ett flertal museer sammanfördes i denna utställning som spände över ett stort register, alltså även natur och teknikhistoria.

Naturhistoriska Riksmuseet, som 1965 fick en särskild avdelning för utåtriktad verksamhet, började denna verksamhet med att framställa vandringsutställningen "Förgiftar vi naturen?". Riksmuseet föreslog att denna utställning skulle distribueras utanför Stockholm genom Riksutställningars försorg. Riksutställningar åtog sig detta under förutsättning av Riksmuseets aktiva medverkan i fråga om förberedelse och programverksamhet. Riksutställningar hade här möjlighet att delge Riksmuseet de erfarenheter man fått genom Upptäcka – uppleva.

Under de två första åren av sin verksamhet hade Riksutställningar skaffat sig erfarenheter av distribution av en stor konstutställning – i stort sett färdigproducerad för Riksutställningar – och två samproducerade utställningar med integrerat museimaterial, den ena i samarbete med en konstorganisation och den andra i samarbete med ett länsmuseum. Vidare hade Riksutställningar övertagit en färdigproducerad utställning, "Förgiftar vi naturen?". Även om alla de gjorda erfarenheterna var värdefulla stod det emellertid klart för de sakkunniga att den på detta sätt bedrivna utställningsverksamheten ej i önskad omfattning lett till de i direktiven uppsatta målen. En fortsatt verksamhet som den påbörjade medförde också så betydande kostnader att möjligheterna till experimenterande verksamhet äventyrades.

För att åstadkomma en meningsfull integrering av museimaterialet var en pedagogisk uppläggning av utställningarna nödvändig, liksom ett kringmaterial, gärna förenat med studieplaner. En förutsättning för användande av museimaterialet i vidare sammanhang, i. uppsökande verksamhet med inriktning på olika målgrupper, var att Riksutställningar erhöll egna produktionsmöjligheter och att pedagogisk sakkunskap i större utsträckning knöts till verksamheten. Dessa önskemål infriades 1967. Genom särskilda av Kungl. Maj: t anvisade medel kunde Riksutställningar nu börja uppbyggandet av en egen ateljé.

Riksutställningar gavs härigenom ändamålsenlig utrustning för den försöksverksamhet med inriktning på olika målgrupper som Riksutställningar efter denna tidpunkt bedrivit. Gemensamt för denna försöksverksamhet är att museer, museimaterial och museipersonal i stor utsträckning dragits in i och medverkat i verksamheten. En växelverkan har

uppstått. Riksutställningar har kunnat tillgodogöra sig museernas erfarenheter och kunskaper medan Riksutställningar, obundet av den specialisering, som måste gälla museerna, kunnat söka sig nya och okonventionella vägar i samarbete med konstnärer, fackexperter, författare, musik- och teaterfolk i samverkan med lärare, folkbildare och andra representanter för folkrörelserna. Verksamheten har ej varit bunden till Stockholm eller vissa speciella orter utan varit spridd över hela landet. Riksutställningar har på detta sätt kunnat fungera som en smältdegel för impulser från olika håll. I ej ringa omfattning har samarbete med internationella museiorganisationer bidragit till att vidga perspektiven. Genom att företrädare för museiverksamhet och kulturverksamhet från skilda länder och världsdelar mycket ofta besöker Riksutställningar har också givits tillfälle till berikande diskussioner och utbyte av erfarenheter, som kommit verksamheten till godo. Erfarenheterna i de vetenskapliga undersökningar, företrädesvis sociologiska, som följt verksamheten, har delvis kunnat följas upp i produktionen, men kommer som helhet också att bli till nytta för museernas verksamhet i stort.

Riksutställningar har genom sin verksamhet med långt utvecklade kontakter åt olika håll och obundet av fackhänsyn möjlighet att experimentera med viss bredd. Denna verksamhet har givit allt större möjligheter att på ett meningsfullt sätt aktualisera och integrera museernas material för många skilda målgrupper. Riksutställningar bör därför från museisynpunkt betraktas som ett gemensamt experiment- och konsultorgan både för museerna själva och för dem som önskat ta museernas tjänster i anspråk. I de flesta avsnitten i detta kapitel avspeglas också samarbetet med museerna som en grundförutsättning för försöksverksamheten.

Även om den experimenterande och konsulterande verksamheten framträder som synnerligen viktig i samarbetet med museerna har Riksutställningar varit väl medvetet om sina stora uppgifter när det gäller att förmedla och distribuera av museerna framställda utställningar, som kan anses vara av mer än lokalt intresse. Även om ambitioner funnits att i större omfattning än vad som skett distribuera sådana utställningar har Riksutställningar understundom fått avstå härifrån, då ett övertagande av utställningar för vandringsändamål ofta praktiskt taget inneburit en nyproduktion. Utställningar, som byggts för att visas stationärt inom ett museum är ofta helt annorlunda konstruerade än en vandringsutställning, på vilken måste ställas speciella krav i fråga om hållbarhet osv. De transporttekniska kraven kan ställas lägre, när det gäller en utställning, som endast är avsedd att vandra mellan museer, där det regelmässigt finnes större vana och större resurser att taga mot en utställning. Riksutställningar har ej i första hand funnit det vara en angelägenhet att ägna sin försöksverksamhet åt utställningsutbyte mellan museerna där redan erfarenhet och rutiner finns. Då det emellertid är viktigt att utställningar gives en vidare spridning än till museerna är de speciella tekniska kraven för en vandringsutställning oavvisliga. Då en vandringsutställning ej heller på alla orter kan givas samma pedagogiska uppföljning, som inom ett museum, är det nödvändigt att utställningen redan från

början gives en form och en uppläggning, så att den kan fungera även om visningar av fackmän ej kan arrangeras. Detta ställer även stora krav på det kringmaterial, som bör följa utställningen, För att en vandringsutställning skall få den önskade effekten måste även mottagarna förberedas i mycket god tid, så att utställningen kan integreras i regionala och lokala kulturprogram och ge anledning till studieverksamhet och andra aktiviteter, som kan knytas till utställningen. Riksutställningar har därför i första hand varit inställt på att överta museiutställningar, som har varit angelägna för andra mottagare än museer t. ex. Arbetarminnen och Storstrejken från Nordiska museet. Är det nödvändigt? från Naturhistoriska museet i Göteborg, Knop och knut från museet i Ystad osv. Riksutställningar har också sökt verka för att museer, som har planer på utställningar, som anses kunna bli lämpliga som vandringsutställningar, i god tid sätter sig i förbindelse med Riksutställningar för gemensam teknisk planering. Riksutställningar har börjat finna en viss respons för sina strävanden i denna riktning. Som exempel på sådan samplanering kan nämnas utställningen Spel och dobbel tillsammans med statens historiska museum och Dragspelet tillsammans med Musikhistoriska museet.

Ett samarbete med museer kan också bestå i att Riksutställningar producerar en kärna till en utställning, som sedan får sin slutliga utformning på de orter den passerar genom att det regionala eller lokala museet kompletterar utställningen med eget material ägnat att ge den ortsanknytning, som är så värdefull för att allmänheten skall få en lättare kontakt med de i utställningen belysta problemen. Härigenom ökar även möjligheten till samarbete med skola och folkbildning. För att ge en utställning en grundlig regional förankring och för att sammanföra alla de krafter, som kan tänkas ha intresse av en planerad utställning har Riksutställningar gjort försök att nalkas de olika regionerna genom respektive länsbildningsförbund. Länsbildningsförbundet har i sådana fall ombetts att arrangera ett sammanträde, där alla förmodade intressenter i den aktuella utställningen kan träffas – studieförbund, folkhögskolor, skolor, bibliotek, kulturnämnder och museer. Riksutställningar har här på ett tidigt stadium framlagt sina planer, som grundligt genomdiskuterats med företrädarna för de olika intressena. Man har härvid kommit överens om en viss arbetsfördelning. På museernas lott har kommit bl. a. att komplettera med för regionen aktuellt material. Efter vissa försök, som visat sig positiva, har Riksutställningar satt detta tillvägagångssätt i system i fråga om den stora och integrerade produktionen om industrialismens genombrott, Land Du välsignade.

Som beskrives på annan plats i betänkandet har utställningen som medium använts som redovisningsmedel vid studieaktiviteter, där utställningen arrangeras av deltagarna själva. Riksutställningar har genom konsulthjälp m. m. stött och animerat sådan verksamhet. Studieverksamheten kan beröra ämnen, som har med förhållandena i äldre tider att göra, och som kräver ett bakgrundsmaterial av kulturhistorisk eller konstnärlig art. Även naturvetenskap och teknik har behandlats. Studiedeltagarna har understundom bidragit till utställningarna genom att

medföra eget material, som sedan visat sig vara av intresse för museerna. I andra fall tas kontakt med det lokala eller regionala museet om medverkan eller lån av föremål.

Genom användningen av utställningsbuss öppnas också möjligheter till samarbete mellan Riksutställningar, museer, folkbildningsorganisationer osv. Det lokala eller regionala museet kan nå sitt verksamhetsområdes minsta platser med en utställning, som kan vara ett fördjupande inslag vid t. ex. studieverksamhet. Erfarenheterna visar att utställningen ofta animerar besökarna till egen aktivitet – de tar fram egna föremål och lämnar uppgifter, som kan vara av värde för museets verksamhet.

I samband med försöksverksamheten inom skolområdet i Skellefteå deltog Riksutställningar vid nyordningen av det lokala museet. Målsättningen var att den fasta utställningen på lämpligt sätt skulle anpassas till gällande läroplan. Med anlitande av särskild sakkunskap arrangerades även en mindre naturhistorisk avdelning, som en naturlig bakgrund till Skellefteåbygdens framväxt.

Även vid planering av museer och utställningslokaler har Riksutställningars erfarenheter tagits i anspråk, särskilt vid planering av lokaler och anordningar för tillfälliga utställningar och vandringsutställningar.

4.3 Skolverksamhet och fortbildning

Reformarbetet inom skolväsendet har manifesterats i nya läroplaner som bl. a. fått en rad konsekvenser på läromedelsområdet. Både i läroplanen för grundskolan (Lgr 69) och för gymnasieskolan (Lgy 70) finns särskilda avsnitt om läromedel. Som exempel på huvudgrupper av läromedel anges bl. a. autentiska föremål, modeller, bildmaterial, ljudmaterial, kombinationer av olika medier. Läromedlen bör anknyta till elevernas intressen och behov, klargöra begrepp, sammanhang och idéer med utgångspunkt i upplevelser och kunskap som eleverna har, ge möjlighet till individualisering och arbete kring olika typer av uppgifter, olika svårighetsgrad, olika former för redovisning. I försöksverksamheten med Riksutställningar har arbetet att pröva och utveckla utställningar som läromedel [1] givit särskilda erfarenheter.

Över hälften av det totala antalet besökare och avnämare av Riksutställningars produktioner utgöres av elever med lärare. Kontakten med skolan[2] har skett på olika vägar.

1966 skedde försöksverksamhetens första stora satsning för skolan genom Upptäcka – uppleva, en utställning i samarbete med Föreningen Konst i skolan om skolans estetiska undervisning.

1967 inrättades en särskild pedagogtjänst inom försöksverksamheten. Samma år inleddes försöken med utställningar som läromedel vid Brännans centralskola inom det pedagogiska utvecklingsblocket i Skellefteå (s. 71). Det likaså samma år verkställda provisoriska samgåendet mellan Riksutställningar och Föreningen Konst i skolan samt Riksförbundet för bildande konst innebar bl. a. att erfarenheter från mångåriga

[1] Med läromedel avses de informationsförmedlande komponenterna i undervisningen vilka innehåller både information – meddelandet – och medel för dess presentation. (SOU 1970: 22, bil. 2, s. 126)

[2] Skolan kommer här att innebära den s. k. ungdomsskolan. Ordet används något generellt. I vissa fall anges skoltyp, stadium, skolstyrelse, elevgrupp osv.

skolkontakter liksom kunskap och rutiner från såväl produktion som distribution av utställningar tillfördes försöksverksamheten.

En kort beskrivning av de olika formerna av utbud till skolsidan utgör foldern Vad gör Riksutställningar i skolan, vilken distribuerats tillsammans med den ordinarie turnékatalogen.

I det följande presenteras de olika situationer där skolan efterfrågat, kommit i kontakt med eller använt sig av Riksutställningars produktioner eller andra tjänster:

1. medlemskap i Föreningen Konst i skolan;
2. besök på utställningar distribuerade till medlemmar i Riksförbundet för bildande konst;
3. besök på Riksutställningars övriga utställningar;
4. inköp av mångfaldigade utställningar;
5. produktion och utprovning av utställningar som läromedel i samarbete med Pedagogiska utvecklingsblocket, Skellefteå;
6. kontakt med utställningar och material som producerats i lärarfortbildande syfte;
7. utbyte av information och kontakter vid studiedagar, sommarkurser och ämneskonferenser;
8. särskilda försök.

Som framgår av ovanstående innebär momenten 1 samt 5–8 en verksamhet direkt inriktad på och anpassad till skolan. I övriga fall är det fråga om ett utbud där man från skolhåll ansett det vara av intresse att delta. Om man bortser från det faktum att varje utställning vill vara pedagogisk och informativ i något avseende och att skolan i sitt arbete inte kan isolera sig från det allmänna informationsflödet via press, radio, tv och t. ex. utställningar kan alltså konstateras att den produktion som skett direkt för och i samarbete med skolan koncentrerats till vissa punktförsök.

4.3.1 *Medlemskap i Föreningen Konst i skolan*

Vid samgåendet med Riksutställningar i juli 1967 medförde Föreningen Konst i skolan 112 utställningar vilka turnerade bland 261 medlemmar, i huvudsak skolstyrelser, men även t. ex. folkhögskolor, lanthushållsskolor, lärarhögskolor, bibliotek (se tabellen s. 65). Dessa medlemsutställningar blev en grundstomme i Riksutställningars utbud och utgör ännu 1974 nära hälften av detta. De består av pedagogiskt tillrättalagda originalkonst- eller reproduktionsutställningar, där man belyser konstskapandet under skilda epoker, olika länders och kulturkretsars konst, gruppbildningars och enskilda konstnärers verk. I utställningarna presenteras vidare konstnärliga motiv, tekniker och gestaltningsprinciper. Innehållet är huvudsakligen anpassat till kursplaner och moment inom den estetiska ämnessektorn, men flera utställningar har tvärämneskaraktär och kan studeras med utgångspunkt i olika ämnen, t. ex. Dikt och bild, Bild och musik, Bra saker m. fl. Då mottagarna kan vara elever från lågstadium till folkhögskola kan utställningarnas innehåll variera med

Social rättvisa - vidgade målgrupper

Utställningen "Carl Larsson", bestående av original samt av en skärmdel med foton och reproduktioner (13 skärmar bildande "ett rum i rummet") uppställd i Bollmora bibliotek (1973). Genom att i urvalet understryka den "folkkäre" Carl Larsson, väcker utställningen många flera människors intresse än den traditionella konstpublikens. Lokalen — biblioteket bidrar starkt till att utställningen når nya målgrupper, inte minst genom visningar, och samtal kring densamma; här av en av Riksutställningars reseamanuenser. (Utst. 111)

Pensionärsföreningen och ABF i Hoting studerar utställningen "Arbetarminnen" i januari 1971. (Ett utställningsövertagande från Nordiska museet). (Utst. 1009)

Nedan: "Barn väljer konst" med tre olika kollektioner om tio konstverk får uppmärksamhet på Fältöverstens fritidshem, Stockholm. Urvalet av konst följde här en ny princip: skolelever valde ut vilka konstnärer de ville ha arbeten av och konstnärerna i sin tur tog ut "skollämpliga" konstverk. I katalogerna gjorde konstnärerna egna deklarationer om sin konst, som underlag för bearbetandet av utställningsmaterialet. (Utst. 1146—48)

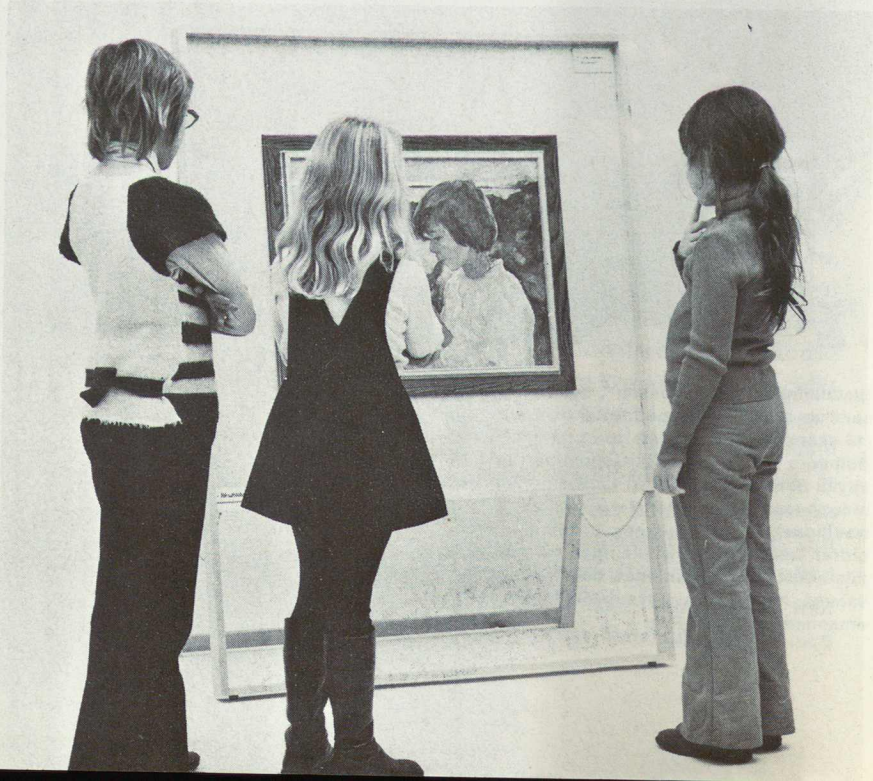

Nedan: I lekskolan prövas fantasifulla dräkter, ett slags tygskulpturer att krypa in i (''Kolla in'', design Gunilla Johansson). Förskolan är en viktig målgrupp som Riksutställningar under sista åren alltmer inriktat sig på. Från Kronobergsparkens daghem, Stockholm. (Utst. 1077)

Den första tryckta utställningen "Invandrare i Sverige" (1968) på flera språk, tillkom i samarbete med Arbetsgruppen för invandrarfrågor, Arbetsmarknadsstyrelsen, Skolöverstyrelsen, Utlänningskommissionen, universitetsinstitutioner, upplysningsbyråer, frivilliga och kommunala organ på det lokala planet. Syftet med utställningen var att ge information och försöka röja undan en del av den okunnighet som blir grunden till stridigheter och missämja i ett land med stark invandring. (Utst. 09)

Utställningen "Det underbara skåpet" (1967) gav med utgångspunkt från Gustaf II Adolfs konstskåp i Uppsala universitet, smakprov från olika museers samlingsområden. Konstskåpet representerades av ett foto men kuriosa från dess rika innehåll utställdes. (Utst. 06)

Samarbete med museerna

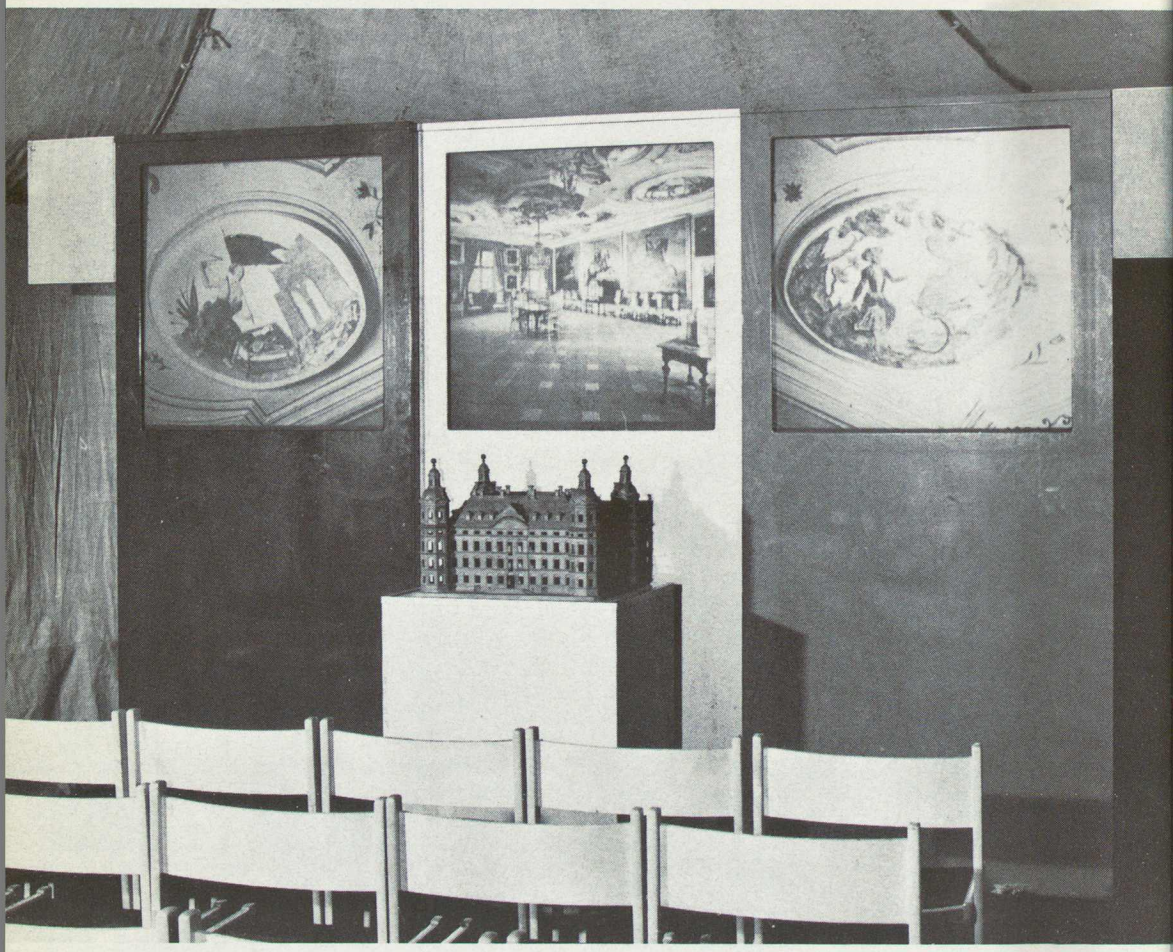

"Skokloster. En fältherres miljö". Ett bildspel med tre växlande projiceringar av färgljusbilder från slottets interiörer och inventarier, tal och musik på band. Samarbete med styrelsen för Skoklosters slott. (Utst. 111)

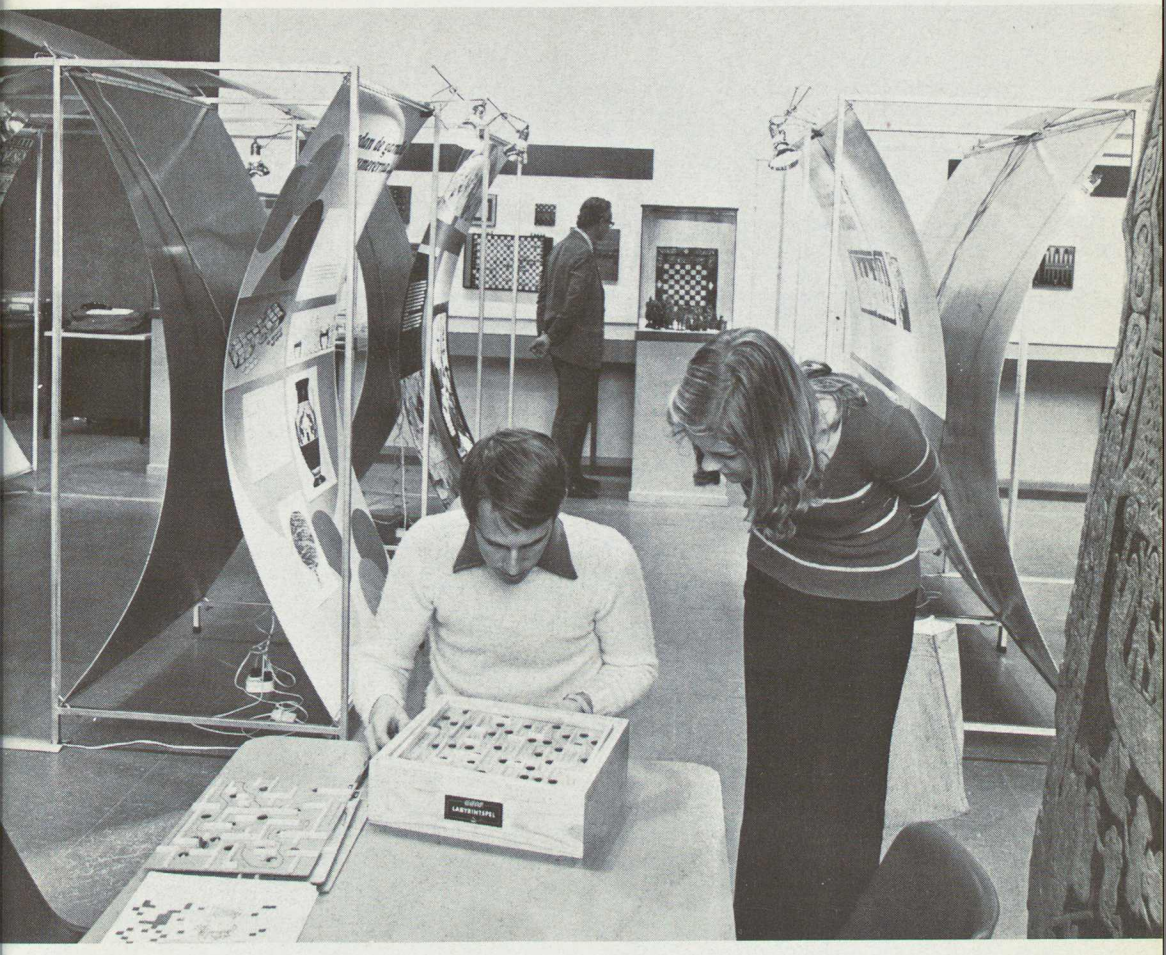

"Spel och dobbel", samproduktion med Statens Historiska Museum, där museet stod för materialet och den fantasifulla formgivningen; utställningen utfördes i Riksutställningars ateljé. Spelen och spelandets historia i 6 enheter om 4 skärmar i varje och 7 föremålsmontrar. Egna aktiviteter stimuleras bland besökarna genom medföljande sällskapsspel, spel med spelregler.

"Spelet är förströelse men också intellektuell prövning, ibland styrt av slumpen, ibland av människan själv. Spelet finns i alla länder och kulturer, är lika gammalt som människan och finns i alla hennes aldrar. Det skapar gemenskap men också rivalitet och kaos." (Utst. 1101)

"Dragspelet", samproduktion med Musikmuseet, handlar om dragspelet, dess funktioner och hemvist, om industrialismens specifika instrument. Man har avsiktligt arbetat med en bildrik utställning utan några sociala värderingar kring texterna och lagt informationen i en instruktiv katalog. (Utst. 1108)

"Langt bort i helvitta
langt nol i väla
drar jag mitt dragspel
för värken i själa.
Bälgen är sprucken.
Å sprucken är själa.
Langt nol i helvitta.
Langt bort i väla."
Helmer Grundström

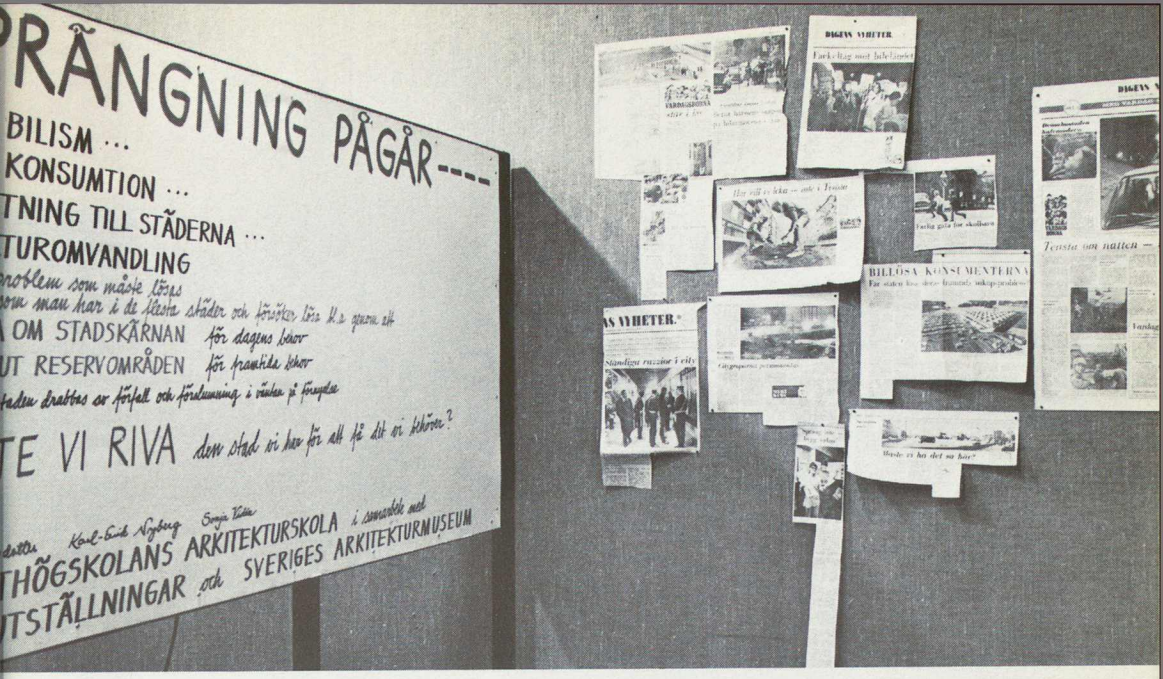

Arkitekturutställningar tillhör Riksutställningars program. "Sprängning pågår", från Konsthögskolans arkitekturskola i samarbete med Sveriges Arkitekturmuseum, redovisar problem i innerstadens saneringar, tillverkad för Svenska Institutet även i tre utländska versioner för Polen, Australien, Nya Zeeland och Kanada. (Utst. 1082)

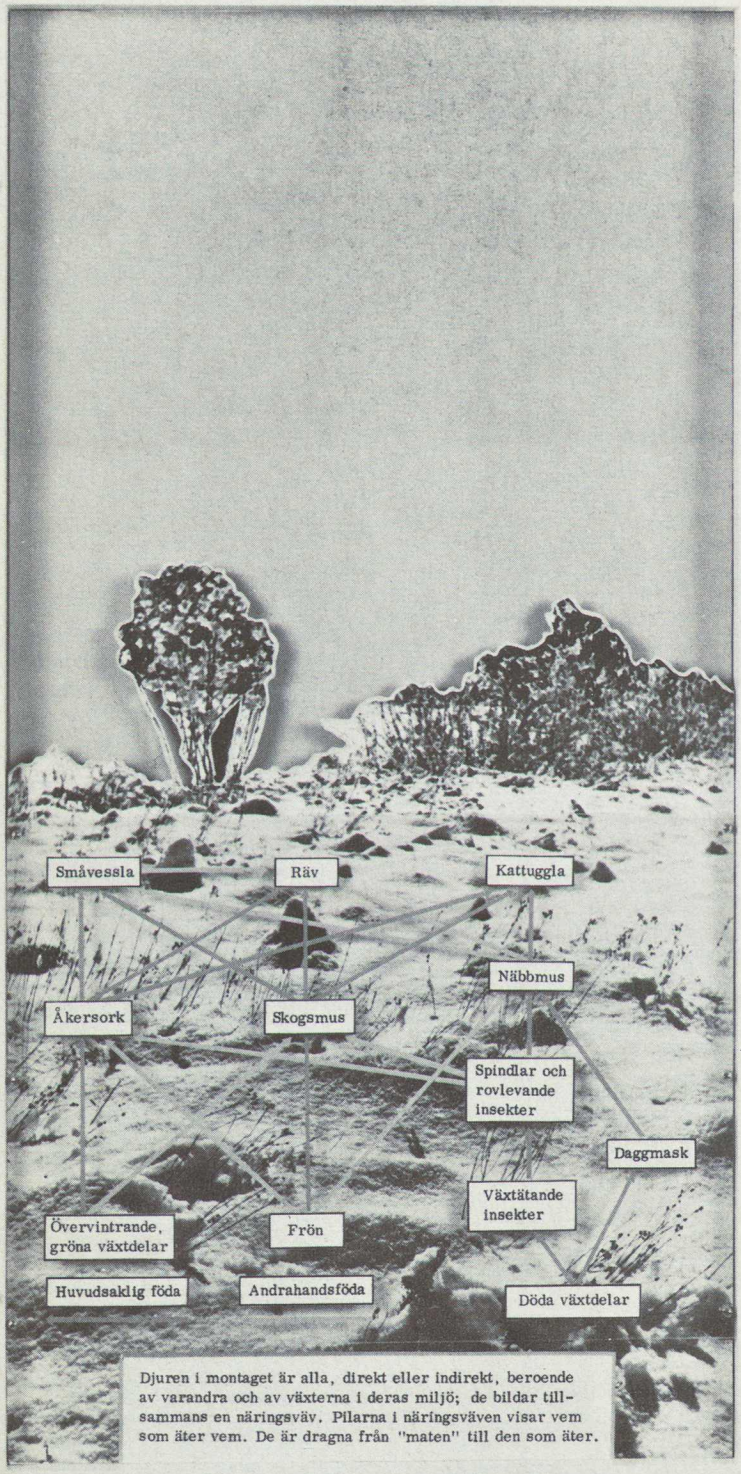

Djuren i montaget är alla, direkt eller indirekt, beroende av varandra och av växterna i deras miljö; de bildar tillsammans en näringsväv. Pilarna i näringsväven visar vem som äter vem. De är dragna från "maten" till den som äter.

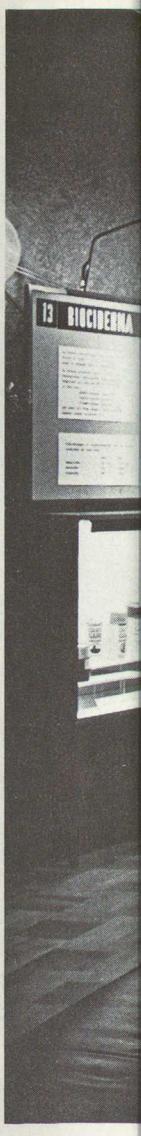

"Förgiftar vi naturen", en debattväckande utställning från Naturhistoriska riksmuseet (1966), var en av Riksutställningars första distributionsuppgifter; här visad i Medborgarhuset, Örebro. (Utst. 04)

"Leva i kylskåp", en skåputställning för bibliotek etc. visar hur djur under snö vintertid för ett aktivt liv, också i samspel med djuren ovan jord. Biologiskt montage frå Naturhistoriska riksmuseet. Till dessa mindre utställningar prövas "rivblock" som kataloger. (Utst. 1131)

"Frimärket som bild", samproduktion med Postmuseum, (här i Linköpings Folkets park) visar frimärkets motiviska utveckling från ren portomarkering till illustrativ bild. Monterskåpet innehåller modeller och förlagor till svenska frimärken. (Utst. 1006)

avseende på de åldersgrupper som tar del av dem. Samtliga utställningar är till formatet utförda så att de kan fungera uppställda i en skolas korridor eller i ett klassrum. Utnyttjandet av en utställning i undervisningen, liksom upp- och nedpackning av materialet ombesörjes av den mottagande skolan. Särskild reseamanuens för utställningarna förekommer ej. Till utställningarna finns kataloger med fakta och arbetsuppgifter kring utställningen samt i några fall kompletterande AV-material som diabilder, ljudband, film.

Vid samgåendet 1967 garanterades att medlemmarna även i fortsättningen skulle få överenskommet antal utställningar. Tillgången till Riksutställningars ateljé underlättade produktionen av nya utställningar samt översyn, reparation och lagring av äldre utställningar. Turnéläggning och distribution har hela tiden skötts av en assistent med kännedom om de olika medlemmarna och deras önskemål när det gäller utställningstyp, innehåll och stadieanpassning. Kommunsammanslagningen från 1 januari 1971 medförde vissa förändringar i medlemsanslutningen, men antalet medlemmar minskade inte i den utsträckning man befarat. En rundskrivelse från föreningens ordförande till de nya kommuner i vilka "medlemskommuner" uppgått, gav relativt gott resultat i medlemsanslutning.

År	Antal medl.	Antal utst.	Antal skolor	Antal besökare
1967/1968	261	112	1 685	429 871
1968/1969	252	111	1 724	434 885
1969/1970	252	111	1 740	466 895
1970/1971	250	113	1 720	468 400
1971/1972	215	113	1 360	418 127
1972/1973	194	139	1 534	519 426

Utställningar avsedda för Föreningen Konst i skolans medlemmar har även visats på bibliotek, museer, sjukhus, banker och Folkets hus samt vid lärarkurser och studiedagar.

Medlemsorterna visar en vid geografisk spridning inom landet. Turnéläggning ställer således stora krav på samordning mellan de olika orterna. Till följd av kommunsammanslagningen önskar många medlemmar disponera utställningarna längre tid än de tre veckor som varit vanliga. I vissa större kommuner sköter nu läromedelscentralen den regionala turnéläggningen för en utställning under en hel termin. Denna förändring på distributionssidan har medfört ett behov av ökat antal utställningar, trots att medlemsantalet minskat något. Ett ökat antal skolor har kunnat utnyttja utställningarna (jfr tabellen ovan).

Med varje utställning följer en enkät för omdöme om utställningen samt för önskemål och förslag angående kommande utställningar och nyproduktioner, innehåll, stadieinriktning och utformning. I enkäten redovisas även antalet visningar och besökssiffror. Trots täta kontakter med Riksutställningar när det gällt förhandsinformation och distribution,

finns dock förutom enkäterna få redogörelser för hur utställningarna kommit till användning i undervisningen. Kring utställningarna Alla tiders hästar, Formlek och Ett föremål speglar en värld har särskilda enkäter gjorts. Genom dessa enkäter framkom bl. a. att utställningar som producerats för lågstadiet även använts i mellan- och högstadieklasser. Detta kan bero på att den betalande medlemsskolan eller styrelsen önskar att eleverna på så många stadier som möjligt skall tillgodogöra sig utställningen. Det är också troligt att en utställning genom sin konkretion – bildmaterial i stort format och i en del fall föremål – erbjuder olika arbetsformer på olika stadier. Den är lättare att använda än andra stadierelaterade läromedel.

För att vidga begreppet "miljö" utöver den rent estetiska synvinkeln har Riksutställningar i linje med tidigare gjorda försök inom Konst i skolan under försöksperioden för medlemmarna producerat utställningar med dokumentära foton, föremål, ljudband, litteratur som belyser problem och levnadsformer och kan ge underlag för en debatt om samhället som miljö, t. ex. En konstnärs samhällskommentar, Ett föremål speglar en värld, Saker att ta i. Genom att de utformats som klassrumspaket med material som eleverna direkt får handskas med, har dessa utställningar kunnat visa på nya möjligheter för utställningar som attitydskapande upplevelse- och läromedel, t. ex. när det gäller internationalisering av undervisningen.

Önskemål från medlemmarna i Föreningen Konst i skolan om material för analys och kritik av massmediabilder, resulterade i Bilder överallt, en mångfaldigad (tryckt) utställning bestående av 16 bordsskärmar. Bilder överallt sändes till samtliga medlemmar vilka sedan disponerat materialet. (se även 4.3.4)

Många medlemmar framställer krav på utställningar med originalkonst och betonar behovet av anknytande pedagogiskt material. I samarbete med Konstnärscentrum producerades för medlemmarna i Föreningen Konst i skolan fyra konstutställningar vilka byggde på förslag från och medverkan av enskilda konstnärer och konstnärsgrupper: Konsten att dressera människor, Vad gör vi med varandra, Det var också protest, Hej frihet.

För att i högre grad låta barns och ungdomars synpunkter vara vägledande vid sammanställningar av originalkonstutställningar gjorde Riksutställningar på KRO: s jubileumsutställning 1973 på Moderna museet en preferensenkät som avgjorde urvalet av konstnärers verk i tre vandringsutställningar "Barn väljer konst".

4.3.2 *Besök på utställningar distribuerade till medlemmar i Riksförbundet för bildande konst*

Riksförbundets medlemmar, i första hand omkring etthundrafemtio konstföreningar, visar genom lämnade statistikuppgifter att andelen elever bland besökarna vid de flesta utställningstillfällen är stor (ca 30 % av totala antalet besök 1971). Innehåll och uppläggning av utställningen Rädslan väckte spontant intresse bland besökande skolklasser. Efter

avslutad turné till medlemmar i Riksförbundet för bildande konst överfördes och omarbetades materialet till en mindre vandringsutställning i tre exemplar till omfånget anpassade till önskemål från medlemmar i Föreningen Konst i skolan. Utställningen Vad är grafik har genom sin utformning varit lämpad som vandringsutställning för båda organisationernas medlemmar.

Utställningarna till Riksförbundets medlemmar är dock i allmänhet ej speciellt avpassade för skolan. Ämnesvalet är ej direkt integrerat med skolans ämnen, men erbjuder ofta aktuella och annorlunda utblickar. På en del orter och kring vissa utställningar sammanställer lärare eller föreläsare särskilt studiematerial. Det finns flera anledningar till att lärare med klasser och grupper av elever besöker utställningarna. I många fall representerar konstutställningen ett kulturellt nyhetsvärde som uppmärksammats i t. ex. lokalpressen. Inte sällan är konstföreningarnas kontaktpersoner på orten teckningslärare som också utnyttjar utställningen i sin undervisning. I de fall utställningarna äger rum på museer eller konsthallar finns ofta ett etablerat system för skolbesöken. När det gäller utställningarna till medlemmar i Riksförbundet för bildande konst är det vanligt att en särskild reseamanuens under de första utställningsdagarna introducerar utställningen för intresserade besökare bl. a. lärare och elever. Under den övriga utställningstiden har museipersonalen eller den enskilda läraren ansvaret. Kontakterna med respektive skolor och lärare sker alltså oftast på utställningsmottagarens initiativ, men har även i en del fall skett direkt via Riksutställningar vid planeringen av turnéläggningen.

4.3.3 *Besök på försöksverksamhetens övriga utställningar*

De utställningar av allmän debattkaraktär, t. ex. Sköna stund, Köpet, Land att leva i, Arbetarminnen, Förbud mot handikapp, Land du välsignade, vilka sammanställts för en vuxen målgrupp har ofta besökts av lärare med elevgrupper. Dessa utställningar som är förhållandevis utrymmeskrävande turnéläggs vanligen till museer, Folkets hus eller större bibliotek. Skolan har alltså inte direkt varit utställningsmottagare men har inbjudits av eller själv tagit kontakt med den institution som visat utställningen.

I samband med turnéerna för några av de större utställningarna har särskilda reseamanuenser haft hand om skolvisningarna. Till utställningarna har i allmänhet funnits särskilt studiematerial som erbjudit underlag för förarbete, utställningsbesök och efterarbete med redovisning. En viktig del av studiematerialet utgör dokumentationen av själva utställningen i t. ex. bildmapp, diabildserie, eller s. k. dokumentkuvert. Även sedan den stora utställningen avslutats kan dessa studiematerial komma till användning. Exempel på hur ett sådant pedagogiskt genomarbetat material även kan utgöra underlag för särskilda studiepaket kring ett utställningstema är t. ex. studiepaketen Vår kultur (10 exemplar), Förbud mot handikapp (100 exemplar jämte informationsskärm), Land du välsignade (30 exemplar).

Naturligtvis blir utställningens innehåll och svårighetsgrad avgörande för studiematerialets uppläggning. Den rike mannens bord t. ex. väckte bl. a. genom sin utformning så mycket debatt och aktivitet att någon direkt vägledning knappast var nödvändig. Men även i ett sådant fall behövs en överskådlig och informativ folder som utställningsresumé och debattunderlag för vidare diskussion och efterarbete i skolan.

4.3.4 *Inköp av mångfaldigade utställningar*

De mångfaldigade, ofta tryckta utställningar som Riksutställningar producerat har till övervägande del inköpts av skolor, folkhögskolor, bibliotek. Det gäller t. ex. Miljö för miljoner, Cirkeln, Undervisning – undergång, Vi kallar dom u-länder, Venceremos. Dessa utställningar berör naturvårds- och internationaliseringsfrågor, kring vilka i allmänhet såväl litteratur, elevhäften som audivisuellt material finns att tillgå inom skolsektorn. Utställningen har här erbjudit ett åskådligt och konkret material som kan aktualisera och anknyta till informationen från andra media. De mångfaldigade utställningarna underlättar distributionen och kan av Riksutställningar betraktas som engångsutställningar då de ej behöver turnéläggas. Det har emellertid varit mycket vanligt att dessa utställningar genom mottagaren kommit till användning vid flera tillfällen, då en skolstyrelse eller ett bibliotek som köpt utställningen kunnat ordna en turné på sin respektive ort.

Bilder överallt som producerats för medlemmarna i Konst i skolan (4.3.1) har även varit tillgänglig för andra intresserade genom inköp, bl. a. i de nordiska länderna. Ett utbud i stor skala av en mångfaldigad utställning utgjorde Multi 69 i samarbete med Konstfrämjandet, skolöverstyrelsen, Sveriges Radio och Riksutställningar, en konstutställning som i 1 200 exemplar inköptes av olika skolor. Program förekom i skol-tv och radio i anslutning till utställningen. I samarbete med en grupp lärare presenterade Riksutställningar i Sveriges Radios Skolprogramavins specialbilaga Multi 69 förslag till hur man kunde arbeta med utställningen på olika stadier och inom olika ämnen.

Erfarenheterna av produktionen av studiepaket med bl. a. föremål för såväl skola som folkbildning, har också inneburit försök med mångfaldigande. Då det ej gällt enbart tryckteknisk utan även hantverksmässig framställning i större serier av utställningsmaterialet kan ett mångfaldigande ställa sig kostsamt. På längre sikt är ändå den mångfaldigade utställningen eller läromedelspaketet det mest ekonomiska sättet att utnyttja vad som lagts ned i det första produktionsledet: producentarvoden, copyrightkostnader etc. I ett första steg – utprovningsledet – har 1–5 ex. av en studielåda framställts, t. ex. Saker att ta i, Musiklådan, Det antika köket. Efter revidering av det utprövade materialet har t. ex. Till landet i väster och Det antika köket tillverkats i en upplaga på 25 ex. för försäljning till läromedelscentraler, bibliotek och museer. På liknande sätt har Vad är konsthantverk i 25 ex. försålts till intresserade studieförbund. I allt större utsträckning baseras upplagans storlek på förhandsbeställningar, t. ex. Dockteaterlådan (60 ex.).

4.3.5 *Produktion och utprövning av utställningar som läromedel i samarbete med Pedagogiska utvecklingsblocket i Skellefteå*

Vid mitten av 1960-talet prövades vid av skolöverstyrelsen initierade pedagogiska utvecklingsblock studiegångar och arbetsformer som skulle komma att bli aktuella när den nya läroplanen för grundskolan (Lgr 69) började genomföras hösten 1970.

I Lgr 69 framhålls bl. a. att "läromedlen bör väl ansluta till de förutsättningar som är för handen i det variationsrika samspelet elever–lärare–lärostoff–läromedel". För att konkret pröva utställningens möjligheter i detta samspel inledde Riksutställningar hösten 1967 efter samråd med skolöverstyrelsen en serie försök i nära samarbete med försöksledare, elever och lärare vid Brännans centralskola inom det Pedagogiska utvecklingsblocket i Skellefteå. (Se vidare avsnitt 4.7. Jfr även rapport C5 från Pedagogiska utvecklingsblocket, Skellefteå: Utställningar som läromedel. En redogörelse för försöken att ta fram kompletterande läromedel i samarbete mellan Riksutställningar och Pedagogiska utvecklingsblocket i Skellefteå. Maj 1971.)

I samarbete med det s. k. pedo-projektet (pedagogiskt-organisatoriska) vid Brännans skola genomfördes en rad punktförsök med "utställningen som läromedel" – i praktiken bild- och föremålssamlingar avsedda att användas på högstadiet och anpassade till den s. k. arbetsområdesmetodiken. I läroplanen för grundskolan (Lgr 69) avses med arbetsområde en begränsad stoffenhet som eleverna skall kunna överblicka och bearbeta självständigt, enskilt eller i grupp. Uppläggningen av ett arbetsområde bygger ofta på samverkan mellan olika ämnen. Exempel på några arbetsområden är: Världens natur och klimat, Det moderna Norden växer fram, Upp till val.

De materialsammanställningar som Riksutställningar gjort har gällt arbetsområden inom den samhällsorienterande sektorn (So) på högstadiet, vilken i motsats till den naturorienterande (No) ofta saknar laborativt material. Principerna för de 6 prototyplådor som framställts har varit att erbjuda ett kombinerat mediamaterial. Så har t. ex. ofta filmer eller filmslingor ingått för att åskådliggöra processer, miljöer eller unika föremål, t. ex. Gåvor till gudar, kopior av föremål, t. ex. Det antika köket, faksimil av historiska skrifter och dokument, t. ex. Till landet i väster. I så kallade "länderutställningar", t. ex. Tanzania, Fönster mot Sovjetunionen, har kläder, vardagsföremål, grammofonskivor och böcker medföljt. Det har inte varit Riksutställningars uppgift att framställa heltäckande arbetsområdesmaterial, utan att i stället finna kompletterande material till förlagens koncentrerade grundkursdelar, som oftast ger litet utrymme för "laborationer". Prototyplådorna kan även ses som alternativ och komplement till museernas undervisningsverksamhet, alternativ som syftar till bättre resursutnyttjande och ökar museernas räckvidd.

Riksutställningars material har kunnat utnyttjas på olika sätt: som introduktion till ett visst arbetsområde, som fördjupningsuppgift eller vid redovisning. Det bildmaterial som förekommit har varit lätt att handskas

med och att visa upp. I de fall där kläder och material från andra länder varit aktuellt inbjuder redovisningen även till dramatisering och rollinlevelse. För eleverna som oftast erbjuds "platt material" – bild och skrift – har föremålssamlingarna varit stimulerande inslag i arbetsgången. I rapporterna från Brännans skola betonas att materialet från Riksutställningar engagerat elever med krav på självständiga uppgifter. Men framför allt har det kunnat erbjuda lockande alternativ för elever som upplever svårigheter eller leda vid undervisningsmoment med mindre konkretion. På grund av att materialet är åskådligt och "påtagligt" har det väckt intresse även på andra stadier än högstadiet.

Våren 1971 avslutades pedo-projektet i Skellefteå kommun och därmed också Riksutställningars speciella inriktning på Brännans skola. Det fortsatta arbetet har varit att vidareutveckla några av de prototyper som prövats. Så har skett med Till landet i väster som mångfaldigats i 25 ex., vilka erbjudits läromedelscentraler för inköp. Även Det antika köket har framställts i lika stor upplaga och erbjudits till tillverkningspris. En förutsättning för att materialet utnyttjas synes vara att lärarna är medvetna om hur den läroplansanpassade utställningen kan användas i undervisningen. Att vidareutveckla metodiken kring utställningar som läromedel samt att informera om detta är en av uppgifterna för Riksutställningars fortsatta arbete inom lärarfortbildningen.

4.3.6 *Kontakt med utställningar och material som producerats i lärarfortbildande syfte*

Riksutställningars medverkan i lärarfortbildningssammanhang har främst gällt den estetiska och bildkommunikativa sektorn. Orsaken har dels varit en efterfrågan på fortbildningsmaterial inom detta område, dels Riksutställningars personella resurser. Utställningen Upptäcka – uppleva utgjorde försöksverksamhetens inledning till lärarfortbildning. Den hade till syfte att aktualisera inspirationskällor och metodik för undervisningen och den skapande verksamheten inom den estetiska ämnessektorn. En viktig del av utställningen var det särskilda aktivitetsrum som ordnades på de museer eller andra institutioner till vilka utställningen turnerade. En amanuens reste med utställningen och förberedde kontakterna med museum, länsskolnämnd eller skolstyrelse på varje ort. Dessa förkontakter samt den direkta samvaron med elever och lärare i utställningen och aktivitetsrummet var värdefulla för det fortsatta samarbetet med lärare och skolmyndigheter. I Finland, Norge och på Island där utställningen även visades, gavs liknande kontakter.

Riksutställningars deltagande från och med höstterminen 1969 i en arbetsgrupp inom skolöverstyrelsen resulterade i ett arbetsmaterial för konst- och musikhistoria för gymnasiet bestående av bl. a. diabilder, stordia och referenslitteratur. Efter utprövning genom fortbildningsavdelningen i Umeå under vårterminen 1970 presenterades detta i omarbetat skick tillsammans med utställningen Vår kultur, en utställning som sätter undervisningens innehåll i konst- och musikhistoria under debatt. Sommaren 1970 utgjorde utställningen grundvalen för en av skolöver-

styrelsens sommarkurser för lärare i konst- och musikhistoria. Kursdeltagarna bearbetade utställningen för att formulera alternativ till ämnets mål, metodik och innehåll.

Höstterminen 1970 turnerade utställningen och arbetsmaterialet Vår kultur i Mellansverige och i nedre Norrland. De olika mottagarreaktionerna avlästes och påverkade utformningen av det nya materialet som slutligen utarbetades omkring årsskiftet 1970/71. Det nya arbetsmaterialet – en studielåda – avses även kunna användas inom såväl gymnasieskolan som vid vuxenutbildning.

För fortbildning av lärare på mellanstadiet, högstadiet och gymnasiet, men också för lärarutbildning, producerades i samarbete med skolöverstyrelsen studiematerialet Bildkunskap I bestående dels av texthäfte med ett elementärt resonemang om kommunikationsteori, dels en samling stordia i färg för arbetsprojektor. I texthäftet framställs några kommunikationsmodeller som utmynnar i ett analysschema och ett analysexempel, som avses vara generellt användbart i samband med olika typer av bilder. Under höstterminen 1970 producerades detta material i stor upplaga av Utbildningsförlaget. 1972 utkom Bildkunskap II utarbetat av samma arbetsgrupp som tidigare. I denna del presenteras bildbyggnad, bildverkan och hur man kan arbeta med bilder, bl. a. i utställningar.

Som material i lärarfortbildande syfte bör också ses dokumentationen av kreativt arbete i skolan eller kring museers och utställningars material. Från arbete i en nystartad låg- och mellanstadieskola i Malmö finns således en diabildserie som visar arbetet kring temat Handen, vilken presenterats vid ett flertal kurser och studiedagar. Som en del av utställningsmaterialet i klassrumspaketet Saker att ta i ingår diabilder med förslag till läraren på arbetsuppgifter samt dokumentation av hur innehållet i utställningen i en skola i Umeå givit upphov till en mängd aktiviteter. I anslutning till projekten Tillsammans och Dockteaterlådan har mottagarna från Riksutställningar lånat filmer för information och debatt i metodiska frågor. Filmen Museet – skolan som presenterar den pedagogiska verksamheten på en rad museer i landet har använts i metodikundervisningen vid ett flertal lärarhögskolor.

Hösten 1971 sammanställdes Öppna – en rapport om lekverkstäder, som bestod av en samling artiklar om erfarenheterna från några museers, några arkitektgruppers samt Riksutställningars försök med lekverkstäder. Självfallet är de material som räknats upp inte förbehållna lärare på grundskola och gymnasium. utan har även efterfrågats av bl. a. förskollärare,bibliotekarier, fritidsledare, museipedagoger.

4.3.7 *Utbyte av information och kontakter vid studiedagar, sommarkurser och ämneskonferenser*

De stora utställningarna, Upptäcka – uppleva, Sköna stund eller Land du välsignade, vilka åtföljts av reseamanuenser, har skapat naturliga kontakttillfällen med skolan. Genom förhandsinformation till lärare och genom möten i utställningen med klass och lärare har Riksutställningar dels kunnat informera om sin verksamhet, dels haft möjligheter att ta del av

synpunkter och önskemål från elever och lärare. Kring Upptäcka – uppleva gjordes en särskild enkät för att ta reda på lärares och elevers intryck från utställningsbesöket (bilaga 2).

Utställningarna från försöken vid Brännans centralskola liksom andra mindre skolutställningar har presenterats vid länsstudiedagar och pedagogdagar, (t. ex. Till landet i väster, Formlek, Bilder överallt) vilket väckt diskussion om möjligheterna att utveckla och förnya utställningen som läromedel. Lärare har härvid lämnat förslag till utställningar inom olika ämnesområden. Speciellt intresse har inspirationsutställningarna Musiklådan och Dockteaterlådan väckt.

Personal från Riksutställningar har även deltagit i längre kurser för att ta del av aktuella arbetssätt och kursinnehåll t. ex. vid skolöverstyrelsens sommarkurser. Det har framför allt gällt kurser i samhällsorienterande ämnen, teckningsämnet samt kurser kring förskolans och lågstadiets metodik. Genom lärarhögskolornas fortbildningsavdelningar har sedan 1970 ett urval av Riksutställningars material erbjudits kurser.

Att presentera ett utställningsmaterial för skolbruk kräver bl. a. en grundlig lärarinformation om materialets möjligheter. Detsamma gäller museernas resurser. Som ett led att lansera museets roll i undervisningen och ge kännedom om olika sätt att arbeta ordnade Riksutställningar 1968 i samarbete med skolöverstyrelsen en konferens för museernas pedagoger. I samma syfte tillkom filmen Museet – skolan.

4.3.8 *Särskilda försök*

Utställningen Tjärleken, som producerats av en grupp elever vid Konstfackskolan, avsågs från början inte bara rikta sig till skolungdom. I Kristianstads län kom den genom länsskolnämndens initiativ att visas i en rad skolor och blev därvid medelpunkten i en stort upplagd anti-rökkampanj. Länsskolnämnden övertog utställningens distribution för tre terminer.

I de fall det varit naturligt har också samarbete med Rikskonserter och Riksteatern förekommit. Riksutställningar har medverkat med bildurval och kommentarer till Rikskonserters turnéer Musik i min hembygd för lågstadiet, Norrland för 50 år sen för högstadiet. För lågstadiet har även producerats 20 exemplar av Musiklådan i samarbete med Rikskonserter och Musikhistoriska museet. Denna klassrumsutställning med enkla instrument, bilder, ljudband och en utförlig handledning har distribuerats genom Rikskonserter i samband med skolkonserter inom en region. Musiklådan kan utgöra förberedande såväl som uppföljande material i anslutning till en konsert. Musiklådan kan emellertid även användas utan anknytning till konserter och har blivit en av de mest efterfrågade produktionerna. Liknande samarbete för skolan har utförts i Skellefteå med Riksteaterns Västerbottenensemble.

På anslag som tidigare utgick till Riksförbundet för bildande konst för utställningsproduktion från Stockholms skoldirektion producerades serier av diabilder med elevhäften av två aktuella konstnärers utställningar i Stockholm (Jan Manker och C. O. Hultén). Som ett särskilt försök får

Skolan

"Upptäcka-uppleva" här uppställd i Gävle museum oktober 1966, var Riksutställningars första egna stora utställning i samarbete med föreningen Konst i skolan.
Med bilder och föremål från naturen, konstverk, bruksting konkretiserades olika idéer i skolans estetiska fostran. I utställningen fanns "stationer", där besökarna aktiverades genom att manipulera maskiner, klä på dockor och sig själva, diskutera smakfrågor m. m. Ett särskilt aktivitetsrum kompletterade den mera statiska utställningen, där unga och gamla kunde uttrycka sig i olika material på ett mera individuellt, dynamiskt sätt. Besökte även, i svensk ambassadregi, Finland, Island och Norge. (Utst. 01)

"Till landet i väster" är en materialsamling; till innehållet väl anpassat för grupparbete och enskilt studium, beskrivande emigrationens historia. Prototypen gjord för det pedagogiska utvecklingsbladet i Skellefteå (Brännans skola) senare mångfaldigad, med bl. a. AV-centraler som distributionsställe. "Utställningen som läromedel", prövad genom dessa studielådor, erbjuder en direktkontakt med historiskt material som annars kan vara svårt att nå. (Utst. 24)

Fördjupningsarbete med "Till landet i väster" i Brännans skola i Skellefteå.

"Musiklådan", ett alternativ till de vanliga instrumenten och spelsätten, en samproduktion mellan Musikmuseet, Rikskonserter och Riksutställningar, innehåller enkla instrument som vill stimulera till okonventionellt musicerande som alla kan vara med om. Serietillverkning tillkommer, då Musiklådan på vandringen i Sverige och utomlands väckt livligt intresse och entusiasm. (Här i Förslundabiblioteket i Eskilstuna.) (Utst. 1023)

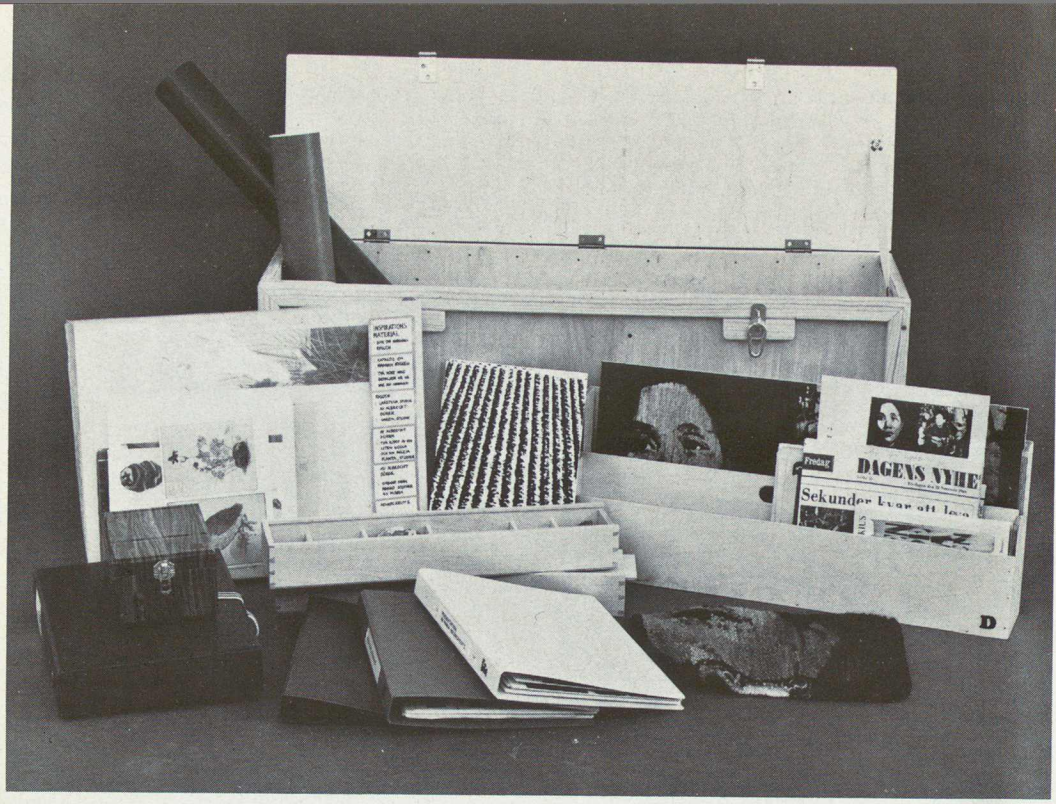

"Vävda bilder", ett utställningspaket att arbeta med i skolklass och studiecirkel, sammanställt av textilkonstnär Maria Adlercreutz. Provvävar inspirerade av naturföremål, konstreproduktioner, materialprov, gutebband m. m. söker inspirera till egna skapande idéer från den nära verkligheten. (Utst. 1115, 1132)

Nedan: "För mig innebär inte vävningen isolering eller avståndstagande men ett sätt att söka göra verkligheten fattbar i ett material som också kommer sinnena nära, inte bara tanken." Ur ett brev från Maria Adlercreutz. (Utst. 1115, 1132)

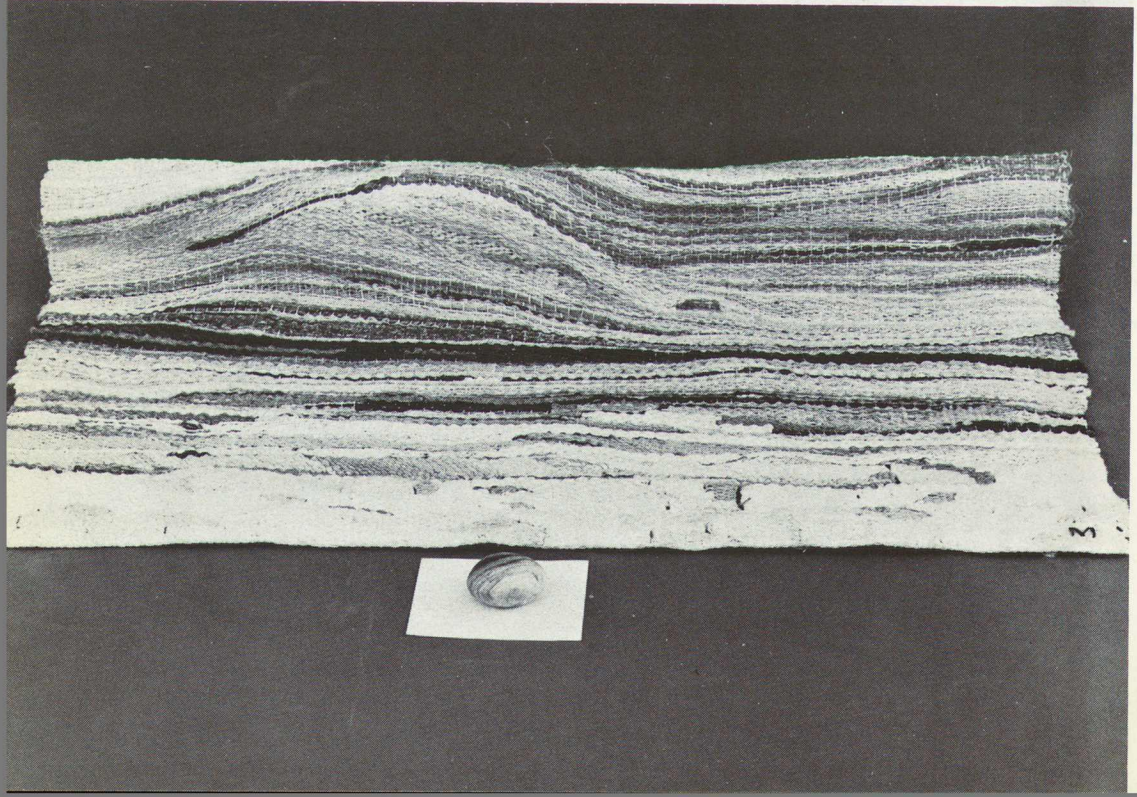

också betraktas det samarbete som Riksutställningar haft med en elevgrupp från Karlskrona, som producerat ett okonventionellt morgonsamlingsmaterial med målade diabilder och ljudband.

4.3.9 *Sammanfattning*

Erfarenheterna av arbetet att tillgodose skolans behov och intresse av utställningar synes visa att varierande former av utställningar och distributionsvägar bör användas. Skolans behov och materialets karaktär avgör valet mellan dessa möjligheter. Vikten av att produktionsarbetet bedrives i nära samarbete med lärare och elever bör understrykas. En särskild plats intar medverkan inom fortbildningsverksamhet.

Skolan kan i första hand använda utställningen eller läromedelspaketet när detta inplaceras i läroplanen, dvs. när skolan själv kan styra tidpunkten för användandet och innehållet. Detta innebär att en viktig del av arbetet måste vara att vidareutveckla formerna för läromedel med distributionsvägar vilket ej kräver turnéer. Det synes därvid nödvändigt att främst arbeta med utställningar i upplaga. Den främsta insatsen för Riksutställningars del torde vara utvecklingen av prototyper men i de fall produkterna ej utföres av ordinarie läromedelsproducenter bör även Riksutställningar kunna producera upplagan.

En anslutning i fråga om distribution till de centraler som redan tidigare har om hand utlåning av andra läromedel förefaller naturlig.

De utställningar som innehåller originalmaterial – t. ex. av konst, kultur- eller naturhistorisk art – och som skall användas i anslutning till skolans arbetsformer i skolans lokaler bör däremot främst distribueras turnévägen. Museernas roll för denna förmedling är stor. Många former för detta har prövats i försöksverksamheten och kan antas vara aktuella även i framtiden.

De – oftast större – utställningar som varit en del av försöksverksamhetens övriga utbud har utnyttjats av såväl skola som folkbildning. Utställningen som miljö för information och upplevelse skiljer sig från lektionssalen. För att stimulera till detta miljöombyte bör alltid ett pedagogiskt utnyttjande förutses och förberedas parallellt med själva utställningsproduktionen.

4.4 Samarbete med folkbildningen

Våren 1966 diskuterade Riksutställningar och Konstfrämjandet vilka som skulle kunna vara lämpliga lokalarrangörer för de ett hundra multikonstutställningar, som då var under produktion. I syfte att dels få "likformighet inom länet", dels få till stånd mottagargrupper som "så fullständigt som möjligt representerade länets alla folkbildningsintressen" vände man sig till länsbildningsförbunden. Därmed inleddes – bara några månader efter Riksutställningars start – ett samarbete med folkbildningen som, i enlighet med utredningens direktiv, sedan pågått kontinuerligt under hela försökstiden.

Länsbildningsförbundens och studieförbundens arbete i samband med Multikonst 1967 var i första hand av distributiv karaktär. Det gällde för länsbildningsförbunden att samordna mottagargruppernas arbete samt förmedla information mellan dem och den centrala arbetsgruppen. För studieförbunden lokalt gällde det att skaffa utställningslokal, ta emot, packa upp, hänga och helst sälja tavlor. Men arbetet hade också en pedagogisk sida, som bestod i att ordna studiecirklar, föreläsningar och skolvisningar i anslutning till utställningen.

Redan det första samarbetet fokuserade således de huvudfrågor som Riksutställningar hade att ta ställning till i det fortsatta samarbetet med folkbildningsorganisationerna nämligen:

1. Studieförbunden som mottagare och lokalarrangörer av utställningar.
2. Länsbildningsförbunden som regional förmedlare av ett centralt utställningsutbud samt samordnare av regionalt förankrad verksamhet.
3. Studieförbunden och länsbildningsförbunden som initiativtagare, beställare och medproducenter av utställningar.
4. Det pedagogiska utnyttjandet av utställningar.

4.4.1 *Studieförbunden som mottagare och lokalarrangörer av utställningar*

Mindre utställningar – utställningspaket. Personalen på studieförbundens lokalavdelningar har under hela försöksperioden gjort stora insatser vid anskaffning av utställningslokaler för Riksutställningars behov, upp- och nedmonteringar av utställningar, utsändande av information, kontakt med pressen etc. Särskilt effektivt har samarbetet varit kring en rad mindre utställningar som tack vare studieförbunden kunnat ställas upp i föreningslokaler, studiegårdar, bibliotek, på arbetsplatser och i andra mindre vanliga utställningslokaler. Många studieförbund har funnit att utställningen kan vara ett användbart informationsmedium och de framställer allt oftare önskemål om små, lättransportabla utställningar, som studieledare och instruktörer kan ta med sig i egna fordon till cirkel- och föreningsträffar. Riksutställningar har därför fått en ständigt ökande produktion av mindre utställningar och utställningspaket – ofta i stora upplagor – som tillkommit på beställning av enskilda studieförbund. Dessa har sedan själva svarat för turnéläggning, transport, lokalanskaffning etc.

Större vandringsutställningar. Frågan om studieförbundens lokalavdelningar bör stå som huvudarrangörer med praktiska och finansiella åtaganden även när det gäller större utställningar, är däremot mer diskutabel. Studieförbunden har i nuvarande läge i allmänhet inte tillräckliga personella eller ekonomiska resurser att på ett tillfredsställande sätt handha sådana utställningar som kräver ständig tillsyn, stora arbetsinsatser vid upp- och nedmontering, höga transportbidrag etc. Det måste därför vara viktigare att de koncentrerar sina resurser på den studie- och programverksamhet som alltid är ett önskvärt led i uppföljningen av en utställning, men som är av speciell vikt kring större utställningsarrangemang.

4.4.2. *Samarbete med länsbildningsförbunden*

Regional kontakt och samordning. I de fall då samarbete med flera mottagande organisationer och grupper varit önskvärt har Riksutställningar använt länsbildningsförbunden som regionalt kontakt- och samordningsorgan.

I de län där länsbildningsförbunden kunnat ägna tillräcklig tid åt samordning av turnéplaner och olika arrangemang för bearbetning av utställningar är erfarenheterna från försöksperioden positiva. Genom länsbildningsförbundens förmedling har bl. a. studieförbundens distrikt fått information om planerade projekt och kunnat vända sig till sina lokalavdelningar och medlemsorganisationer för att engagera olika grupper i studieaktiviteter. Ibland har samarbete därvid etablerats mellan flera studieförbund regionalt eller lokalt.

Försöksverksamheten visar dock även exempel på att informationen och återkopplingen studieförbund–länsbildningsförbund inte alltid fungerat tillfredsställande. Informationen stannar ibland på studieförbundens distriktsexpeditioner och förs inte vidare till lokalavdelningarna där studieverksamheten bedrivs. Ibland har kontakt måst tas direkt med lokalavdelningar vilket komplicerat arbetsrutinen. Vidare finns det anledning misstänka att information från länsbildningsförbundet ibland betraktas som "utifrån" kommande och därför mindre angelägen än den information och de uppslag man får från det egna förbundet centralt.

Lokalinventering. Lokalfrågan kan vara svår att lösa då utställningar arrangeras på orter utan museum eller utställningshall. Om en utställning placeras i ett studieförbunds eller en organisations lokaler uppstår lätt ett motstånd från andra studieförbund att samarbeta med arrangemanget och att utnyttja utställningen. En viktig uppgift för länsbildningsförbunden är därför att inventera regionens för utställningsändamål lämpade lokalbestånd och att medverka till att dessa lokaler kommer till användning vid gemensamma arrangemang.

Behovsinventering. Under Riksutställningars första verksamhetsår hävdade folkbildningens representanter att de på något sätt borde få göra sina synpunkter gällande redan vid urvalet och utformningen i stort av de utställningar som de förväntades ta hand om. Riksutställningar hälsade därför med tillfredsställelse den s. k. behovsinventeringen, som Folkbildningsförbundet initierade hösten 1971. Länsbildningsförbunden har här fått en mycket viktig uppgift i att en gång om året inventera studieförbundens, folkhögskolornas och fria gruppers behov av kulturell verksamhet inom regionen samt vidarebefordra önskemål och krav till respektive riksinstitution (Riksteatern, Rikskonserter, Riksutställningar och Konstfrämjandet). Även om de beställningar och förslag som kommer fram genom behovsinventeringen har tillfredsställande omfattning är en tendens märkbar att samma aktiva "beställare" återkommer år efter år. Utställningen är tydligen ännu ett relativt okänt medium för majoriteten av instruktörer och cirkelledare. Riksutställningar bör därför i framtiden inrikta sig på att direkt och med konkreta exempel informera om utställningens olika funktioner inom folkbildningsarbetet. I annat fall

finns risken att behovsinventeringens målsättning om ett brett mottagarinflytande inte uppnås.

4.4.3 *Pedagogiskt utnyttjande av utställningen*

När Riksutställningar startade sin verksamhet var utställningen, i all synnerhet konstutställningen, redan ett välkänt medium inom det fria och frivilliga folkbildningsarbetet. Däremot var det inte vanligt att utställningen kom till användning direkt i studiearbetet. Någon metodik för hur man kunde utnyttja utställningar fanns inte. Sociologiska undersökningar som gjordes kring några tidiga riksutställningar visade också att studiecirkelgrupper till skillnad från elever i ungdomsskolan sällan besökte och än mindre bearbetade materialet i utställningar. En av orsakerna ansågs vara att vandringsutställningen i ett eller ett par exemplar med en av många hänsyn dikterad turnéplan inte kunde anpassas, vare sig i tid eller rum, till studieförbundens långt i förväg planerade studiecirkels- och föreläsningsverksamhet.

Utställningspaket för cirkelstudier. Det stod snart klart att Riksutställningar måste inrikta sig på utställningar som var direkt anpassade till vissa ämnesområden som man prioriterade inom folkbildningsarbetet samt att dessa utställningar gjordes i ett stort antal exemplar. Cirkelverksamheten på det estetiska området intar en dominerande plats inom de flesta studieförbund. De experiment som Riksutställningar gjort av studieanpassade utställningspaket i större upplaga har därför övervägande anknutit till konst- och konsthantverksområdet. Representanter för studieförbunden har deltagit i produktionsarbetet och sociologisk eller annan uppföljning har ägt rum kring några av projekten. Riksutställningar har på så sätt fått en gradvis ökad kännedom om arbetsmetoder och pedagogiska problem inom folkbildningsarbetet. Med dessa erfarenheter som grund har produktionen av utställningspaket för studiecirklar på senaste åren även kommit att anknyta till andra ämnesområden. Inom den samhällsorienterande sektorn har studiepaket producerats som godkänts som statsbidragsberättigat studiematerial för cirkelstudier.

Materialet i ett utställningspaket, där bilden, ljudet och föremålen ersätter eller kompletterar den tryckta boken har visat sig kunna ge många studiecirklar både stimulans och pedagogisk förnyelse. Framför allt gäller det sådan cirkelverksamhet som studieförbunden bedriver i uppsökande verksamhet för att nå nya studieovana grupper. Ett intressant och framgångsrikt exempel är det material som Riksutställningar producerat för utvecklingsstörda vuxna, i samarbete med bl. a. Folkbildningsorganisationernas föreläsningsbyrå och skolöverstyrelsen.

Mindre utställningar som informationsmaterial vid föreläsningar och föreningsmöten. Inte oväntat har den tryckta utställningen, som kan framställas i flera hundra exemplar, visat sig användbar direkt i studieförbundens traditionella verksamhet, både cirkelstudier och föreningsmöten och i samband med föreläsningar. Behovet av tryckta utställningar, som tar upp aktuella samhällsfrågor, ökar ju mer studieför-

bunden får kännedom om detta nya "läromedel". Riksutställningar har producerat en rad tryckta utställningar i nära samarbete med och ibland på direkt uppdrag av studieförbunden och deras medlemsorganisationer.

Försöksverksamheten med nya studieformer. Trots de första årens mindre lyckade resultat av studieverksamhet kring vandringsutställningar ville varken Riksutställningar eller Folkbildningsförbundet ge upp tanken att folkbildningen likaväl som ungdomsskolan skulle kunna utnyttja även större, unika utställningar. En utställning med originalföremål och rekonstruerade miljöer kan ofta konkretisera och dramatisera problemställningar på ett sätt som förmår väcka intresse och initiera till fortsatta studier.

Eftersom det stod klart att de traditionella, bidragsberättigade studieformerna, studiecirkeln och föreläsningen, inte var särskilt lämpade som studieformer i samband med utställningar inledde Riksutställningar på Folkbildningsförbundets initiativ och med stöd från skolöverstyrelsen och föreläsningsbyrån en särskild s. k. försöksverksamhet med nya studieformer kring utställningar. Den ägde rum i tre län 1970–71. Målsättningen var att låta studieförbunden relativt fritt och med ekonomiska garantier experimentera med sådana former som de själva ansåg passa dem bäst vid bearbetning av en utställning. Det visade sig därvid att studieförbunden kände ett verkligt behov av nya bidragsformer, som skulle kunna ge dem möjligheter att utan lång planeringstid och tungrodd administration genomföra kortvarig studieverksamhet för att kunna bearbeta inte bara utställningar utan även annat massmediautbud, som innehöll aktuell och viktig samhällsinformation.

För att finslipa metoderna kring en av de studieformer, som utkristalliserade sig 1970–71, fortsatte verksamheten under våren och hösten 1972 på ytterligare 6 orter, också kring en vandringsutställning av större format, Förbud mot handikapp. Sammanlagt har omkring 25 studieavdelningar deltagit i försöksverksamheten med nya studieformer. För dessa har verksamheten varit både ett organisatoriskt och ett pedagogiskt experiment. Instruktörerna har lagt ned stort arbete på att engagera studieledare, informera tänkbara målgrupper, inventera dessas synpunkter på uppläggningen av studierna kring utställningen, söka samarbete mellan studieförbund och folkhögskola samt hålla kontakten med Riksutställningar och föreläsningsbyrån som finansierat verksamheten. Instruktörer och studieledare har dessutom haft att ta ställning till en rad frågor av metodisk-pedagogisk art, t. ex. hur förankrar man lokalt de generella problem som utställningen belyser, hur kombinerar man de traditionella studieformerna, föreläsningen och studiecirkeln, med aktiverande moment som debatter, utfrågningar, studiebesök och grupparbeten. Deltagarna i studieverksamheten har haft tre sammankomster och studiegrupperna har varit relativt stora. De har förutom utställningen och dess kringmaterial haft att arbeta med ett lokalt förankrat studiematerial, som ledaren hade i uppgift att sammanställa. Ett av huvudmålen med studierna kring utställningen har dessutom varit att redovisa de resultat som studierna och diskussionerna lett fram till för en större allmänhet i form av någon enkel utställning, artikel i lokalpressen, förberett inlägg

vid de allmänna debatter som ofta ägt rum kring utställningen eller i form av skrivelse till myndighet.

Det s. k. arrangemangsbidrag till studieförbundens verksamhet vid sidan av den traditionella studieverksamheten, som kulturrådet föreslår i sitt betänkande, skulle kunna utnyttjas som bidragsform i samband med den typ av kortvarig studieverksamhet kring utställningar som beskrivits ovan. Studieförbunden skulle härigenom ges större möjligheter att utnyttja även tillfälliga vandringsutställningar i sin studie- och arrangemangsverksamhet. Försöksverksamheten med nya studieformer har givit viktiga synpunkter på hur en utställning och dess studiematerial bör vara utformat för att passa in i en sådan verksamhet. De vunna erfarenheterna är värdefulla men måste vidareutvecklas. Nya studieformer – i all synnerhet om de skall praktiseras kring ett så relativt okänt medium som utställningar – kräver utarbetandet av en ny metodik. Ett nödvändigt led i denna metodutveckling är också vidareutbildning av de instruktörer och handledare som arbetar med utställningar inom folkbildningen.

4.4.4 *Sammanfattning*

Det samarbete som under försökstiden ägt rum mellan Riksutställningar och folkbildningen ger vid handen att folkbildningsorganisationerna har traditioner och resurser som är oersättliga om man för vuxna vill förverkliga utredningens direktiv att "bredda kulturmiljön och förbättra den kulturförmedlande verksamheten".

En rad utställningar, främst små mångfaldigade, har distribuerats i länsbildningsförbundens och studieförbundens regi över så gott som hela landet. Detta visar att det för dylika ändamål redan finns organisationer som i framtiden bör vara användbara även för Riksutställningars behov.

Länsbildningsförbunden har genom de senaste årens utveckling inte längre enbart uppgiften att förmedla ett riksutbud utan även att kanalisera de krav som framförs inom regionen och verka för att dessa tillgodoses genom regional eller central produktion. Det är väsentligt för Riksutställningar att vidareutveckla det samarbete med länsbildningsförbunden som inletts under försökstiden.

Det är tydligt att utställningen – tekniskt och innehållsmässigt rätt utformad – inte bara kan ge stimulans till studieförbundens traditionella studiecirkels- och föreläsningsverksamhet utan även förnya den. Lika tydligt är att den för Riksutställningar så vitala frågan om program- och studieverksamhet kring vandringsutställningar inte kan lösas utan samarbete med studieförbunden. Flera s. k. aktivitetsprojekt vittnar också om fruktbara samarbetsmöjligheter i framtiden även kring arrangemang som inte har den konventionella utställningen som bas.

Riksutställningars verksamhet i Skellefteå visar att studieförbunden genom sin relativt decentraliserade verksamhet kan nå ut även till små och från centralorten avlägsna orter. Genom sin vana vid uppsökande, utåtriktad verksamhet tillmötesgår de många och stora gruppers behov av samhällsinformation och annan kulturell verksamhet. Det är väsentligt att Riksutställningar även i framtiden kan stödja lokalt begränsade initiativ

från studieförbundens lokalavdelningar. Genom att punktvis ge personellt och ekonomiskt stöd till framställning av utställningar och studiematerial och till genomförande av uppföljande verksamhet kring centralt producerade utställningar, kan Riksutställningar vidareutveckla de metoder som har utarbetats i Skellefteå och föra erfarenheterna vidare till studieförbund, folkhögskolor och fria grupper i hela landet.

Med hittillsvarande personalstyrka har Riksutställningar inte kunnat ägna tillräcklig tid åt den typ av långsiktig planering som ett utvecklat samarbete med folkbildningsorganisationerna i vissa fall kräver. Inte heller har det givits möjlighet att på ett tillfredsställande sätt följa med och ta ställning till det pedagogiska och metodiska utvecklingsarbete som sker inom folkbildningen. En bättre bevakning av detta område är en förutsättning för att Riksutställningar i framtiden skall kunna anpassa sina produktioner till folkbildningens arbetsformer och de studieplaner som tillämpas.

Det är nödvändigt att ha dessa teoretiska kunskaper om folkbildningens läge och utvecklingstrender. För dem bland Riksutställningars medarbetare som sysslar med produktioner för studieförbunden är det dock lika viktigt att ha direkt kontakt med de instruktörer och cirkelledare som inom folkbildningen arbetar med Riksutställningars material.

Riksutställningar bör i samarbete med folkbildningsorganisationerna engagera sig i den vidareutbildning av studieförbundens och länsbildningsförbundens personal som det ökade massmediautbudet otvivelaktigt kommer att kräva. En sådan utbildning måste gälla såväl metodiska och pedagogiska frågor som det praktiska handhavandet av utställningar.

4.5 Särskilda försök med konstutställningar

4.5.1 *Utställningarnas målgrupper*

Konstutställningsverksamheten vid Riksutställningar har syftat dels till att förse medlemmarna i Riksförbundet för bildande konst med utställningar, dels till att söka nå nya målgrupper samt att arrangera utställningar även för dessa. Riksförbundet har f. n. ca 150 medlemmar, dels konstföreningsmedlemmar, dels kommunmedlemmar. Samtliga har förmånen av en utställning per år med halv fraktrestitution; kommunmedlemmarna har dessutom rätt till en reseamanuens under tre dagar i samband med utställningstillfället. Viktigt är att betona, att också riksförbundsutställningarna i mån av luckor i turnén kunnat beställas av icke-medlemmar.

Konstutställningarna har under den hittillsvarande verksamheten årligen besökt 152 medlemsorter samt ca 80 icke-medlemsorter. Medlemmarna har haft kvar de förmåner som de innehaft sedan Riksförbundet bildades vid 30-talets början – halv fraktrestitution och för kommunmedlem dessutom reseamanuens en gång om året. Konstföreningsmedlemmarnas individuella avgift till sin förening för dessa förmåner är – nu som vid starten – 25 öre/person; för kommunmedlemmarna gäller

däremot avgifter från 100 till 700 kr./år beroende på kommunens invånarantal.

Enligt stadgarna har Riksförbundet rätt till utställningar av konst av god kvalitet som helst skall vara till salu. Medlemmarna har oftast bestämda åsikter om vilken typ av utställningar de önskar erhålla, men inom ramen för produktionsbudgeten har Riksutställningar ändå sökt experimentera med innehåll och form för att nå fram till ett varierat utställningsutbud. Originalkonst har kopplats med foto- och textmaterial, en koppling bl. a. föranledd av vandringsutställningarnas speciella problematik. Utöver skyldigheterna till medlemmarna förekom vidare ett avtal med Stockholms skoldirektion, som årligen tillsköt 6 000 kr. för utställningsproduktion till Stockholms skolor. Sådana utställningar var t. ex. Färgdyrkare och Primitiv konst från Afrika, den senare sammanställd med material från etnografiska museet och ur privata samlingar. Uppdraget överflyttades efter år 1968 på Riksutställningars dåvarande skolavdelning, och utställningsproduktionen omformades därvid till diabildsserier och studiematerial i anknytning till viktigare konstutställningar i Stockholm.

4.5.2 *Visningslokaler*

Konstutställningarna har visats i museilokaler och konsthallar, Folkets hus- och medborgarlokaler, bibliotek och i skolor. Turnéläggningen har genomgående sökt ta hänsyn till lokalens resp. utställningens storlek, varför det varit nödvändigt att årligen planera såväl stora som mindre utställningar. Till dessa har framställts affisch och katalog, i vissa fall kombinerad affischkatalog; ibland har studiehandledning utarbetats. På många utställningar har försäljning förekommit.

4.5.3 *Utställningstyper*

Utöver de ganska knapphändiga formuleringar som Riksförbundets stadgar ger om vandringsutställningarnas sammansättning har strävan varit att differentiera och variera utställningsutbudet. Sålunda har konstutställningarna varit av flera slag – dels renodlat pedagogiska, dels kulturhistoriska med framför allt museimaterial, dels informativa – hit hör de s. k. rapportutställningarna – och dels utställningar av idé- eller debattkaraktär. Bland de informativa utställningarna är åtskilliga sammanställda av internationellt material, och hit bör slutligen räknas de alltifrån år 1968 organiserade separatutställningarna av framstående svenska konstnärer.

De pedagogiska utställningarna syftar främst till att förmedla kunskap på ett generellt plan, alltså utöver själva utställningens ram. Bland dem intar av många skäl Från Josephson till Svanberg en särställning, då den dels var en direkt beställning av ett bildningsförbund, Östergötlands läns bildningsförbund i samarbete med Norrköpings museum, dels utgjorde studiematerial för en bestämd kurs som lagts upp med Gösta Liljas Svenskt måleri under 1900-talet som kursbok. Utställningsmaterialet,

Folkbildning och folkpark

"Land att leva i", samproduktion mellan Naturhistoriska Riksmuseet och Riksantikvarieämbetet och Riksutställningar i samband med Naturvårdsåret 1970, bildar här ram till och utgångspunkt för olika studieaktiviteter, bl. a. försöksverksamhet med nya studieformer i studieförbundens regi, här i Varbergs museum. (Utst. 22)

"Människor på verkstadsgolvet" handlar om arbetsvillkoren för metallarbetare i Sverige, producerad i samarbete med Svenska Metallindustriarbetareförbundet och ABF.

Tre pelare i wellpapp med silk-screentryckta affischer. ABF har stått för distributionen och med sina 500 ex. har utställningen setts av närmare miljonen människor. (Utst. 3808)

Från sommaren 1969 har Riksutställningar haft utställningar i Folkets park i olika kommuner. "Kropp, mode, kläder" turnerade 1972—73, här i Brunnsparken, Örebro. Utställningen har även visats i Folkets Huslokaler, i bibliotek, kursgård och varuhus. I tre paviljonger av glasfiber ställs besökaren inför modekarusellen, reklamens och massmedias övertalningskampanjer och vårt behov av "människokläder". (Utst. 1106)

"Bakom kulisserna — en utställning om opera", inrymd i Riksutställningars utställningsbuss, producerades för turné i folkparkerna sommaren 1973. Den följde delvis Riksteaterns turné med Björlingkvartetten och har senare gått i studieförbundsregi. Materialet ger glimtar av arbetet bakom en operaföreställning och om operan som teaterform.
Material från Operan, Stockholms Stadsmuseum och Drottningholms Teatermuseum. (Utst. 1166)

Konstutställningar

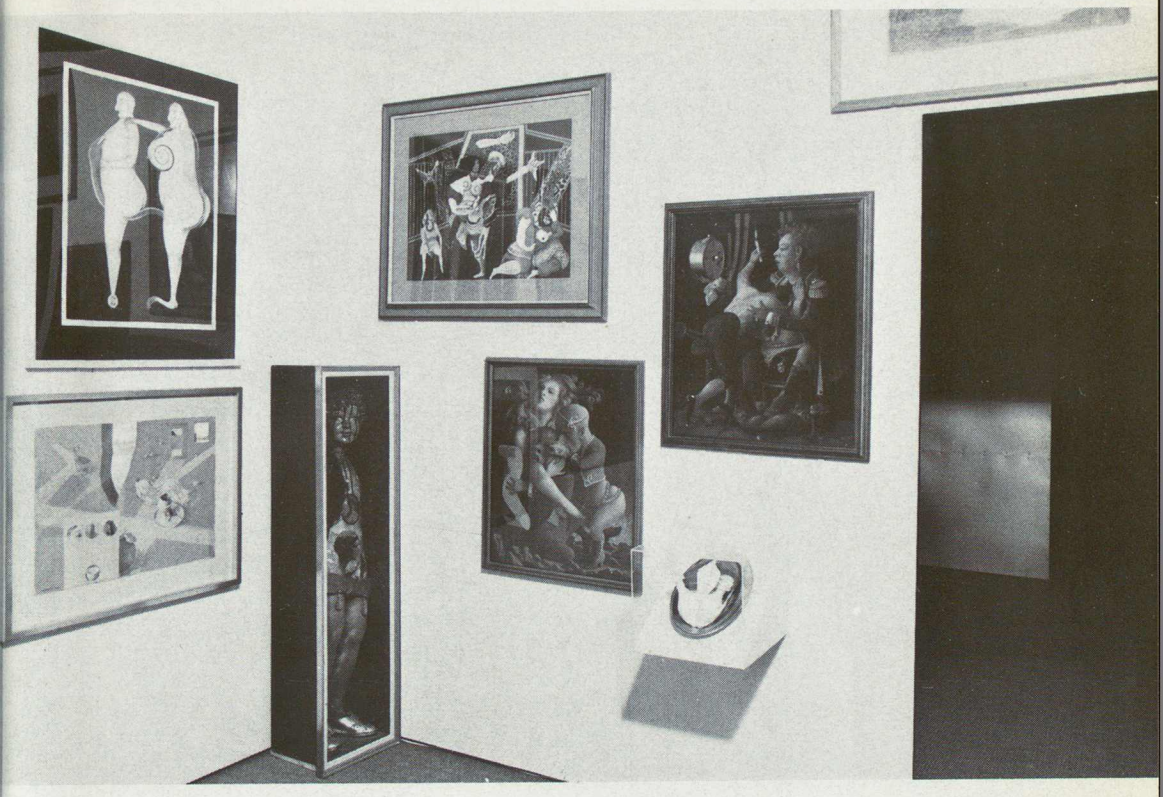

"Surrealism?" en samproduktion med Moderna Museet, en "manifestation som är signifikativ för den surrealistiska tankens situation i dag", enligt utställningens katalog. Konstverken utställdes i kubiska rum med olika rubriker. (Utst. 125)

Affisch till "Surrealism", i plastrelief utförd av Erling Ericsson.

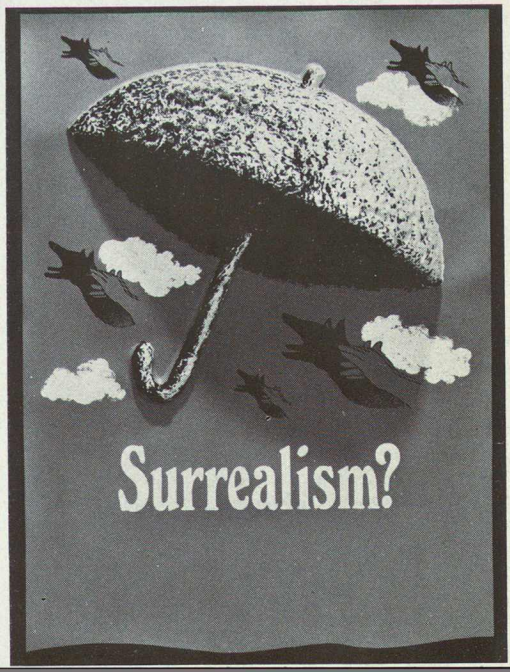

"Det stora trädet", en utställning om Carl Samuel Graffman (1801—62), en tämligen okänd landskapsmålare, samtida med C. J. L. Almquist. Utställningsmaterialet i original och foto anbringat på 13 grönmålade skärmar som sammanställda bildar ett intimt "rum i rummet".

"Allt sedan hans inträde på dårhuset, har han ej kunnat förmås att måla eller rita, endast med penna eller sotkål har han tecknat en massa med orediga bilder på strödda papperslappar, dels fragmenter av landskap, dels djur och menniskofigurer eller porträtter . . ."
(Utst. 1092)

Till höger: "Trädgårdar" tillverkas i Riksutställningars ateljé. I tre spaljé-paviljonger i rött, grönt och blått, tematiskt ordnade kring material som behandlar den stiliserade naturen, den botaniska trädgården och odlandet och den romantiska naturen. Utställningens idé om "den manipulerade naturen" återklingar i lösa konstverk, vilka också kan kompletteras på de olika utställningsorterna. (Utst. 1110)

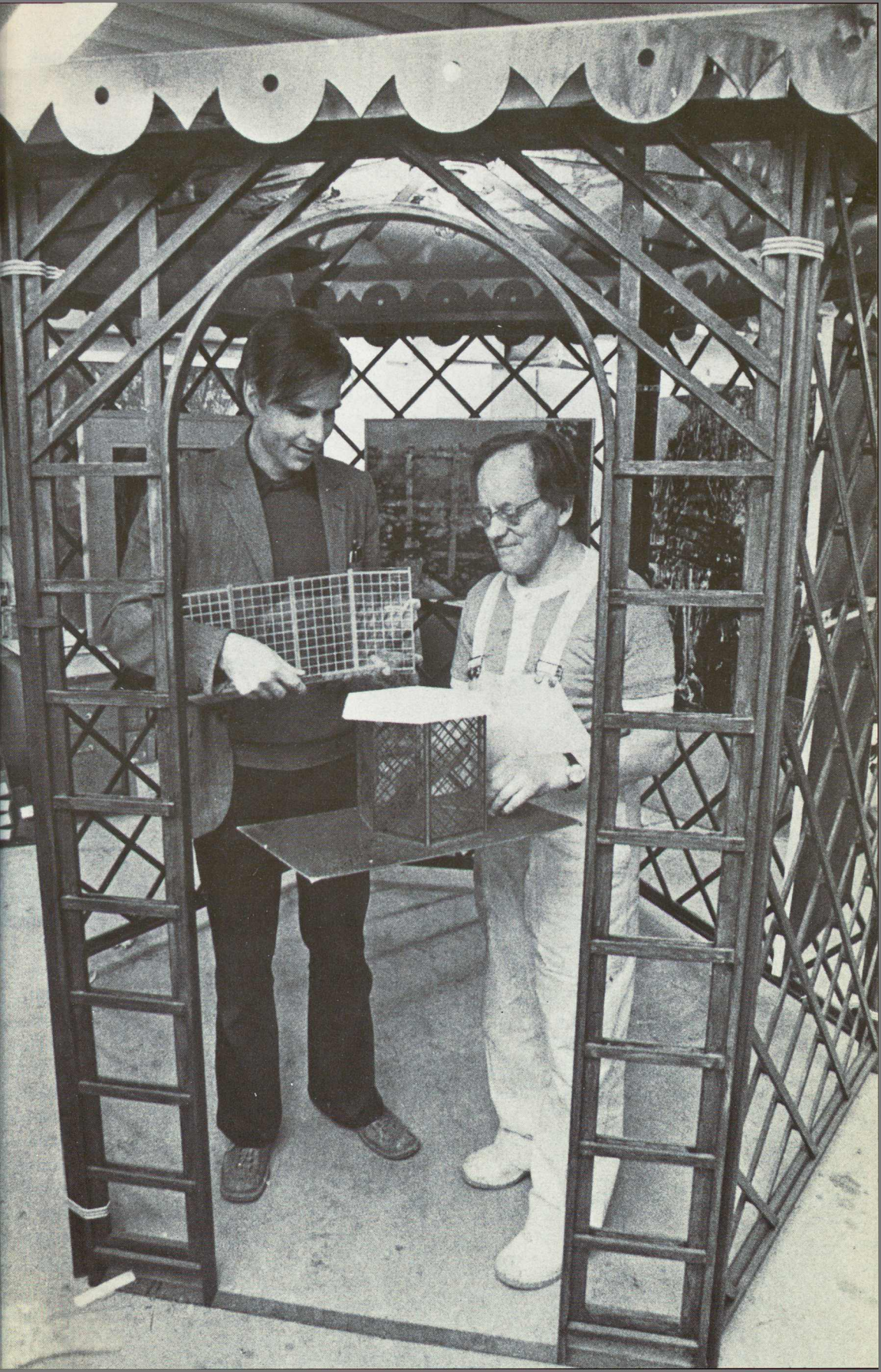

"Erik Grate och kvinnorovet" är en utställning i ett monterskåp (en typ "röda skåp" som Riksutställningar lanserat. Avses att stå i bibliotek (här på Umeå stadsbibliotek), i väntrum, överhuvud i lokaler, där människor passerar eller tillbringar väntan och har tid att titta och fundera. För anslutande programverksamhet finns en s. k. sekvenserad TV-kasett, avsedd att interfoliera en diskussionsafton. Ett avsnitt i kassetten är producerat av TRU, resten inom ramen för Riksutställningars egna film- och TV-resurser. (Utst. 1175)

som till största delen hoplånats från svenska museer, distribuerades regionalt av Bildningsförbundet under ett par månader. Två bildkollektioner hade sammanställts, vilka turnerade parallellt och avlöste varandra på kursorterna. Kollektionerna kompletterades med diabildsserier dels av det utställda materialet, dels av jämförelsematerial. Samtliga visade konstverk var reproducerade i katalogen, analyserade och försedda med konstnärsnotiser.

I anslutning till Riksutställningars handbok, Kort om grafik, gjordes en vandringsutställning kring de konstgrafiska teknikerna med originalmaterial från 1500-talet och framåt, kompletterat med fotoförstoringar av tekniskt intressanta detaljer, stockar, plåtar, gravsticklar etc. Denna utställning, Vad är grafik?, utarbetades av dåvarande skol- och konstavdelningen i samarbete och har halvårsvis turnerat i skolor resp. till Riksförbundets medlemmar. Den kan genom sin utformning inte bli inaktuell och har därför i omarbetad form bevarats för framtida bruk. Både den och den nedan beskrivna färgutställningen är alltså Riksutställningars egendom, och planer finns att bygga ut en sådan reserv av studiematerial i utställningsform.

Färg – en utställning kring färgkunskap och färgseende, kompletterades med en handbok i färgkunskap avsedd som lärobok också oberoende av utställningen, som alltså inte i främsta rummet omfattade bildkonst utan även ljusspel, färgblindstester, modeller, diagram och liknande.

Till de pedagogiska utställningarna kan också räknas Från tanke till form – tillkomsten av Siri Derkerts tunnelbanedekor vid Östermalmstorg – belyst av skisser, arbetsritningar och materialprover samt Frimärket som bild, sammanställd i samråd med postmuseum. Den sistnämnda utställningen omfattade förutom frimärken, förstoringar och förlagor också frimärkspress och plåtar samt kommenterades av en medföljande instruktionsfilm om frimärksgravyr samt av ett bildband.

Bland konstutställningar av *kulturhistorisk* karaktär bör främst nämnas Kina i Kejsartid, sammanställd med material från östasiatiska museets samlingar. En stor omsorg hade här lagts ned på hållbara och flexibla men samtidigt stilriktiga monteringsarrangemang i överensstämmelse med föremålens presentation i museet. Till denna typ av utställningar kan vidare räknas affischutställningen Kulturrevolutionen i bild, med material lånat från en privatsamlare och grupperat i samarbete med östasiatiska museet, samt den konstteoretiskt upplagda sammanställningen av historiska bilder och aktuell svensk konstruktivism, kallad Vår tids klassicism. Bland de kulturhistoriska utställningarna bör slutligen nämnas bildjämförelsen Kameraöga-konstnärsöga, teknikpresentationen. Att teckna samt antikvitetsutställningen Kring gamla ting, den sistnämnda kompletterad med en handbok om antikviteter och prylsamlande. Tavlor och deras tolkare var en kavalkad av svenska konstverk belysta av kritikeruttalanden från skilda epoker: här återspeglades växelspelet mellan konstideal och kritikervärderingar.

De utställningar som främst är *informativa,* dvs. söker ge begrepp och kunskap om dagens konstnärliga utveckling och målsättningar, är de ojämförligt flesta. Separatutställningarna – i regel tillkomna i nära

samarbete med resp. konstnär – vill ge en större allmänhet möjlighet att lära känna och bedöma förgrundsgestalter i dagens svenska konst. Endast en sådan utställning, Oskar Bergman, hade karaktär av minnesutställning: i övrigt presenterades Staffan Hallström, Lage Lindell, Endre Nemes, Olle Nyman, Lennart Rodhe och Bengt Lindström. Tidigare rådde en praxis inom Riksförbundet att avstå från separatutställningar för att inte favorisera någon enskild konstnär. Det har dock visat sig, att detta slag av utställningar fyller ett behov, särskilt på platser, som ej haft möjlighet att själva ordna utställning och där dessa konstnärer endast utgjort "namn" i diskussionen.

Riksutställningar har även sett det som sin uppgift att sprida kunskap om omdebatterade och ibland ganska bortglömda konstnärer som borde bli föremål för en omvärdering (Mot strömmen – Gunnar Löberg och Verner Molin, Åke Johansson och Anders B. Liljefors, samt 1800-talskonstnären Carl Samuel Graffman). Någon gång har en eller två yngre konstnärer givits tillfälle att föra ut en mer fyllig kollektion i landet (Sten Eklund med Kullahusets hemlighet, Ulf Wahlberg och Lars-Gösta Lundberg med Tidsbilder). Bland de s. k. rapportutställningarna har kollektionerna dels grupperats stilistiskt eller utifrån en gemensam idé eller ett gemensamt motivkomplex, dels har materialet någon gång hämtats från någon särskild, från konstnärlig synpunkt intressant region av Sverige för turnering i någon motsatt landsända (13 Unga från Skåne, Myt och verklighet, Norrlandsskildrare).

Utställningar av konsthantverk har tyvärr förekommit endast i blygsam omfattning. En rapportutställning med sådant material var Volym–Linje–Mönster. En arkitekturutställning har gjorts, Alvar Aalto, en presentation av den finske arkitekten med hjälp av såväl foto- och textmaterial som modeller, möbler och textil, allt ordnat i ett skärmarrangemang av trä som anslutits till Aaltos formideal.

Till de informativa utställningarna bör också räknas de många *internationella utställningarna* som anordnats. Den största och mest omfattande av dessa, Surrealism?, tillkom i nära kontakt och samarbete med surrealistgruppen i Paris; flera surrealistiska konstnärer och författare i en arbetsgrupp gav utförliga direktiv om hur deras avdelningar resp. katalogavsnitt skulle utformas. Materialet hade lånats från museer, samlare och konstnärer från åtskilliga håll i Europa, och flera av surrealismens mest betydande verk visades här för första gången för en svensk publik; katalogen innehöll – förutom reproduktioner av alla de utställda verken – översättningar och tolkningar av surrealistisk litteratur. Samarbetspartner vid inlåningarna var Moderna museet, där utställningen också hade premiär; i övrigt visades den på tre större museer i olika landsändar. Utställningen väckte uppmärksamhet utomlands främst därigenom att surrealisterna med hjälp av Riksutställningars resurser bereddes tillfälle till en av sina allt sällsyntare internationella manifestationer i stor skala.

Förutom de grupputställningar som i samarbete med utländska gallerier och konstnärer sammanställts av Riksutställningar: London–New York, Det "inre" landskapet, Kring människan, Fem stora grafiker –

Matisse, Picasso, Leger, Miró, Chagall – har Riksutställningar också förmedlat utställningsturnéer av Tjeckoslovakisk nutidskonst, Japanskt måleri och grafik, Modernt irländskt måleri (samarbete med Dublins Art's Council), 4 generationer isländsk konst (samarbete med Nordens hus, Reykjavik) och Norska tecknare (samarbete med Föreningen Norden). Här bör vidare nämnas att man sammanställt kollektioner av nutida svensk konst till samnordiska utställningar, anordnade av resp. Sammensluttningen af Danske Kunstforeninger i Köpenhamn och Riksgalleriet i Oslo. Med Finland har man vid flera tillfällen haft ett intimt samarbete: Så har flera riksutställningar genom Svenska ambassadens förmedling kunnat turnera i Finland (Skokloster, Tidsbilder), och vidare har Amos Andersson-museet i Helsingfors för riksutställningar sammanställt en kollektion av "Unga finska bilder".

Vad slutligen beträffar *utställningar av idé- och debattkaraktär,* behandlade Nej Nu! aktuella samhällsproblem som en grupp konstnärer i var sitt, individuellt utformade utställningsrum reagerade mot, medan den omskrivna 11 Unga bildmakare utgjorde ett tvärsnitt av aktuell bildkonst och fotografi med politiskt och socialt innehåll. Med en viss rätt kan man hit räkna Carl Larsson-utställningen, som i anslutning till senare års forskning redovisade omvärderingen av hans person och kulturpolitiska roll; samtidigt ville utställningen belysa sambandet med stiltankar på andra håll i världen samt hans hustru Karins undanskymda roll som heminredare och textilare. Märta och ålderstrappan var tänkt bl. a. som bakgrundsmaterial vid diskussioner och uppläsningsaftnar, alltså främst avsedd för bibliotek. Den bestod av textila skulpturer av en nutidskvinnas olika åldrar, monterade på socklar i anslutning till ålderstrappsföreställningen och försedd med ett skärmmaterial omfattande såväl ålderstrappor i grafik och oljetryck som en av Grupp 8 sammanställd kronologi över 1900-talskvinnans roll i samhället. Den stora maskeraden och Bilder för barn var inte "konst"-utställningar i egentlig mening. Den förstnämnda utgjordes av skärmmontage av tavelproduktioner, annons-, affisch-, och reklambilder som tillsammans med massmedia hjälper till att styra våra normer och vår vardag. I Bilder för barn var materialet till största delen hämtat ur 1800- och 1900-talens skol- och bilderböcker, ofta mer representativa för de vuxnas värderingar än för barnens.

4.5.4 *Utvärdering*

Försöken med konstutställningar har, som framgår av ovanstående redogörelse, syftat inte blott till att sprida kunskap om konst, konstnärer och tekniker, utan också velat förmedla bilden av konstnären som en katalysator i samhället, som med sina bilder vill påverka betraktaren på ett bestämt sätt. Många kollektioner har hopbragts för att ge publiken en möjlighet att aktivt "läsa" bilderna och för att visa, att "förståelsen" av konstverket inte endast är en estetisk akt. Särskilt debattutställningarna har fört fram problem på ett direkt, ofta visserligen dokumenterande, men

samtidigt mer allmängiltigt sätt än massmedias rapporter från någon bestämd plats eller händelse.

Går man från konstutställningarnas innehåll till formen, har man uppnått stor flexibilitet. Tidigare förekom egentligen endast två slag av utställningar, de med lösa konstverk och de med konstverk monterade på skärmar. För att göra sig oberoende av mottagarlokalernas ofta helt olikartade arkitektur och rumsindelning har man i allt större utsträckning experimenterat med större skärmarrangemang, som kunnat utgöra "ett rum i rummet". Dessa lösningar har dels varit fasta utställningsrum med bestämda mått, som kuberna i Surrealism?, dels mer flexibla rum sammansatta av dubbelskärmar som genom sin grundfärg givits enhetlig rumsskapande funktion (Kullahuset, Det stora trädet, Carl Larsson). Vid många utställningar har vidare AV-material ingått som en viktig del, och en utställning, Skokloster, bestod av en simultanprojektion på tre sammankopplade utställningsskärmar för back-projection. Den stora Maskeraden och Roland Kempes serigrafier hade båda i sitt skärmarrangemang en skärm med inbyggt bildvisningsrör för back-projection, och dessutom hade till den sistnämnda utställningen framställts en kompletterande film med en intervju med konstnären. Det är att hoppas att framtidens utställningsarrangemang i allt högre grad kan bygga på en växelverkan mellan originalföremålet och reproduktionen, allsidigt belyst av AV- material i videokassett; av största betydelse i detta sammanhang vore en överenskommelse om möjlighet att från Sveriges Radio friköpa exempelvis dokumentärfilmer för användning i videokassett.

I detta sammanhang bör det påpekas, att själva konstutställningsbegreppet under de senare åren genomgått en markant förändring. Från att vid försöksperiodens början i stort sett ha varit ett hopsamlat material upphängt i därför reserverade lokaler har utställningen mer och mer blivit ett grundmaterial som vill stimulera till lokal aktivitet. Originalkonstverk kan alltså ställas ut tillsammans med fotodokumentation och tidningstexter eller förses med bildband ellet bredvidläsningsböcker. Utställningen kan dessutom ofta vara ett led i en samlad aktivitet omfattande teaterföreställning, musik eller debatt kring aktuella problem. Utställningen kan ibland t. o. m. vara en rapport på skärmar om vissa aktiviteter kring olika slag av styrning med hjälp av bild, affischer och reklam etc. Härav följer, att det blivit allt naturligare att vid sidan om hittillsvarande utställningslokaler också använda sig av bibliotek, skolor, folkets huslokaler osv. i en allt större utsträckning, liksom att skicka mindre kollektioner av bilder med kommentarer till exempelvis arbetslokaler, sjukhus eller ålderdomshem. Givetvis gäller dessa reflexioner kring utställningsbegreppets förändring inte bara konstutställningar, men fenomenet är tydligt också inom detta område.

4.5.5 *Försäljning*

Trots att konstutställningsverksamheten vid Riksutställningar inte i främsta rummet är inriktad på försäljning förekommer viss sådan i samband med en del utställningar. Köparna är dels konstföreningar för

sina medlemslotterier, dels kommunal- eller kulturnämnder för sin offentliga utsmyckning.

Vid försäljning betingar sig Riksutställningar 10 % provision, och samma provision tillfaller den lokala arrangören. Försäljningssiffrorna framgår av nedanstående tabell:

1967–68	95 165:–
1968–69	281 782:–
1969–70	129 045:–
1970–71	47 715:–
1971–72	51 020:–

4.5.6 *Programverksamhet*

Programverksamheten kring konstutställningarna har i stort sett följt Riksförbundets tidigare rutiner: En reseamanuens, eventuellt utställningens producent eller den utställande konstnären, demonstrerar utställningen på vernissagedagen och stannar de två följande dagarna för skolvisningar. Till dessa har intresserade lärare kunnat beställa tid i samråd med den lokala arrangören.

Trots att utställningarna i huvudsak är sammanställda för en vuxen publik har alltså endast en visning gjorts för denna och då i samband med vernissagen. Likaså har den nya skolans schemaläggning, övergång till grupparbete etc. gjort de hittillsvarande visningsrutinerna otidsenliga och svårgenomförbara. För framtiden torde det bli nödvändigt med genomgripande förändringar i detta hänseende. En visning för allmänhet och press borde efter någon dag följas av kvällsvisning, gärna med diskussion. Likaledes borde ämneslärarna ges en särskild visning och i samband därmed beredas tillfälle att gå igenom studieuppläggning, övningsuppgifter m. m. i samråd med reseamanuens eller producent. I en del fall borde visningstillfället kunna läggas några dagar efter utställningstidens början för att bereda publiken möjlighet att i förväg se och diskutera utställningen eller bilda sig en uppfattning om den i pressen.

Vidare bör mottagarunderlaget för konstutställningarna breddas. En möjlighet vore att lägga turnéerna mera regionalt, så att utställningarna kunde användas också av bildningsförbund, kulturnämnder, allmänna studiegrupper m. fl. Denna regionala utställningsverksamhet förutsätter givetvis ett vidgat samarbete med länsmuseerna. Om utställningen kunde visas i samma trakt under en längre tid borde man också kunna påräkna lokal hjälp med visningar och studiehandledning. Detta synes vara en helt nödvändig reform för att utställningen skall bli meningsfull, få genomslagskraft och nå ut till nya grupper.

4.6. Särskilda aktivitetsformer

Begreppet aktivitet definieras här som självverksamhet, besökaren gör mer än att titta och lyssna. Man kan särskilja olika projekt där arten, graden och syftet med självverksamheten varit olika.

Självverksamheten förekommer i utställningen t. ex. som ett pedagogiskt grepp för att förklara och åskådliggöra ett innehåll. Man kan förse utställningen med t. ex. rörliga delar: knappar, vevar, pussel o. dyl. för att göra innehållet mer lättillgängligt för besökaren.

En annan form av självverksamhet kan man tala om i samband med skolutställningarna. En utställning för skolbruk görs ofta i form av material och faktasamling i direkt syfte att aktivera. Utställningen blir incitament till elevernas aktiviteter. Det kan t. ex. innebära att man följer upp ett tema, gör grupparbeten och redovisningar i ord och bild, som kanske resulterar i en ny utställning.

Med *särskilda aktivitetsformer* menas här projekt där självverksamheten har vidareutvecklats och fått en större plats. Från att ha varit ett pedagogiskt inslag i utställningen har självverksamheten fått ett eget syfte, ibland i anslutning till en utställning.

Upptäcka – uppleva

Försöksverksamhetens utställning Upptäcka – uppleva lade grunden för vidare försök med särskilda aktivitetsformer. Utställningen, som började sin turné 1966, hade som syfte att genom bilder, konstverk och bruksföremål konkretisera olika sidor av skolans estetiska fostran, som de formuleras i läroplanen. Den ville antyda upptäckts- och upplevelsemöjligheter inom den estetiska, men också inom den praktiskt-sociala verkligheten.

De estetiska frågeställningarna som utställningen tog upp kunde vidareutvecklas och exemplifieras av besökarna i ett aktivitetsrum. På samtliga 26 orter (främst museer och bibliotek i Sverige, Finland, Norge och Island) där utställningen visades anordnades ett sådant aktivitetsrum i anslutning till utställningen.

Efter att t. ex. ha tagit del av utställningens skärm Maskspel kunde besökaren själv med ledning av upplevda ansikten och uttryck tillverka masker i aktivitetsrummet. Eftersom utställningen i första hand vände sig till elever och lärare användes aktivitetsrummet mest av dessa grupper. För låg- och mellanstadiets elever, som saknar tillgång till teckningssal, var aktivitetsrummet särskilt lämpligt. För att få tillfredsställande arbetsförhållanden behövdes dock en handledare med pedagogisk utbildning. Där sådan fanns tillgänglig blev aktivitetsrummet en plats där nya material och metoder kunde prövas av lärare och elever. Rummet inspirerade till fortbildningsverksamhet bland lärare och användes också på kvällarna för gruppövningar och idédebatt. Aktivitetsrummets kapacitet räckte inte till för alla enskilda besökare som ville använda det. De stora besökssiffrorna kan ses som tecken på det stora behov som föreligger av denna typ av verksamhet.

Gör slag i saken

Vid planeringen av det första projektet för folkparkerna år 1969 kom de positiva erfarenheterna från aktivitetsrummet i Upptäcka – uppleva att

få stor betydelse; Gör slag i saken byggdes upp med aktivitetsrummet som det centrala inslaget. Syftet var att pröva hur denna form av verksamhet fungerar utanför de gängse kulturinstitutionerna, museer och bibliotek. I samtliga fyra parker som stod som mottagare, Västerås, Gamleby, Gävle och Kramfors inreddes en "verkstad" där barn och vuxna tillsammans fick möjlighet att snickra, måla diabilder och gruppmålningar, tillverka enkla instrument, göra masker och collage, modellera m. m. Som ytterligare inslag i projektet förekom i nära anslutning till verkstaden en "stimuleringsdel", en konstutställning av och med konstnärer på orten. Konstnärerna var närvarande och deltog i samtal kring sina verk. Dessutom förekom en informationsdel; en dokumentär diaserie med exempel på nya initiativ att skapa aktiva och stimulerande miljöer, i första hand för barn. En fotodokumentation och utställning kring lokala miljöfrågor gjordes av amatörer på varje ort. Slutligen var ortens bibliotek med i projektet genom att en bok- och tidskriftshörna eller bokbuss ställdes till besökarnas förfogande. I två av parkerna förekom musiklyssnarstudio.

Resultatet av Gör slag i saken pekade på vikten av att ha projektet lokalt förankrat. Folkparkerna har ingen erfarenhet av denna typ av verksamhet. De lokala kulturarbetarnas medverkan som handledare och inspiratörer är viktig. För folkparkerna var projektet ett försök att bredda parkens utbud av underhållning med sysselsättning av mer aktiv art. Projektet vände sig till alla kategorier, dagbesökare såväl som kvällarnas danspublik. Erfarenheterna från projektet visar dock att den målinriktade publiken, de som kommer t. ex. för att dansa eller spela bingo har mindre intresse för aktiviteter av detta slag. Däremot är familjepubliken som finns i de till dagpark utvecklade folkparkerna mycket road och intresserad av denna verksamhet.

Hallen i Skärholmen

Efter turnén med Gör slag i saken som pågått knappt en vecka i varje park fann försöksverksamheten det angeläget att mera stationärt pröva ett likartat projekt. Tillsammans med Rikskonserter och Riksteatern startades under hösten 1969 projektet Hallen i Skärholmen. Genom samarbetet kunde projektet tillföras bättre ekonomiska resurser och de tre riksorganisationernas speciella inriktningar bli en kompletterande enhet. Syftet med projektet var att ge möjlighet till aktivitet, upplevelser och samvaro i en lokal i centrala Skärholmen som annars stod outnyttjad. Projektet riktade sig till invånarna i Skärholmen och Vårberg. Det hade föregåtts av ett flertal möten med lokala grupper som sysslar med miljöfrågor. Det var av stor betydelse att projektet växte fram i nära anslutning till de i området boende.

Tillsammans med representanter för byalag och andra inreddes lokalen och projektets slutliga innehåll fastställdes. De väsentliga delarna var ljudverkstad, målarverkstad, lekhörna och café. På Riksutställningar ankom att utrusta och leda verksamheten i målarverkstaden. En grupp

elever från Birkagårdens Levande verkstad anställdes att tillsammans med producenten handleda besökare.

Hallen vände sig till alla åldersgrupper. Vid genomförandet av projektet visade det sig dock att största gruppen av besökare utgjordes av barn och tonåringar; på dagtid små barn med mödrar; som mest kom 200–300 barn per dag. Tidigare erfarenheter som pekat på att ett stort antal handledare är nödvändigt vid aktivitetsprojekt bestyrkes här. Viktigt är också att handledarna har en gemensam målsättning och likartad metodik. Att finna sysselsättningar som var attraktiva både för barn och vuxna visade sig vara svårt. De vuxna stannade mest i caféet medan barn och tonåringar ägnade sig åt livligare verksamheter. Som ett resultat av projektet får ses att barn och ungdomar drogs från tunnelbanan och affärerna till Hallen. Projektet visade i vilka åldersgrupper de största behoven av gemenskapslokaler och aktiviteter finns. I samband med projektet förekom ett flertal debatter i Hallen med bl. a. representanter för kommunen. Såsom stationärt projekt betraktat var omfattningen i kortaste laget för att mer generella slutsatser skall kunna dras. Från kommunens sida gjordes vissa försök att följa upp verksamheten som svar på de behov som projektet påvisat. Projektet Hallen redovisas även i forskningsrapporten Man bara anpassar sig helt enkelt, red. Hans Gordon och Peter Molin, Stockholm 1972, sid. 61 f.

Trappan i Vällingby

Ett andra försök med aktivitetsprojekt i bostadsområde gjordes våren 1971 med projektet Trappan i Vällingby. Projektets uppläggning liknar i vissa delar det tidigare nämnda projektet Hallen i Skärholmen. Två viktiga skillnader är dock att notera; nämligen att projektet utsträcktes till en period av två månader och att en lokal kulturkommitté stod som medarrangör.

Erfarenheterna från Hallen-försöket pekade på att projektet jämte självverksamhet även borde inrymma annan verksamhet, främst med tanke på den vuxna publiken. Syftet med projektet blev sålunda att erbjuda möjligheter till såväl självverksamhet som samvaro och debatt, underhållning och upplevelser. Eftersom barn och ungdomar i Vällingby är bättre försörjda med barnstugor och fritidsgårdar än vad förhållandet är i Skärholmen, vände sig projektet i Vällingby i första hand till vuxna. Projektet försiggick i Trappan, Vällingbys Medborgarhus.

Möjligheter fanns till olika typer av självverksamhet. I en verkstad fanns material för snickeri, målning m. m. Tillsammans med en riksteatergrupp gavs möjlighet till teaterimprovisationer och uppspelning av korta scener på egna texter. Ett flertal instrument fanns tillgängliga, köpta och av egen tillverkning för musikimprovisationer. Alla dessa aktiviteter hade som ett mål att skapa kontakt människorna emellan.

Trots att projektet i första hand vände sig till vuxna blev även denna gång barnen den stora publikgruppen. De vuxna uteblev till en början. I likhet med projekt Hallen i Skärholmen blev det problem med att få tillräckligt många handledare för barnen på dagtid. Det visade sig ganska

snart att den omfattande och långvariga satsning som detta försök innebar, fordrade en betydligt större personalstyrka än vad arrangörerna beräknat. Genom samarbete med handledare från ett lokalt studieförbund kunde personalfrågan delvis ordnas vad beträffar aktiviteter för barn.

Kvällar med enbart självverksamhet var inte intressanta nog för att locka vuxna deltagare. Som inledning och incitament till kvällsaktiviteterna lades då in framträdanden av inbjudna gäster av olika slag; t. ex. vissångare, musiker, författare, politiker och en teatergrupp. Dessutom visades fler utställningar och Riksteaterns för projektet engagerade grupp spelade upp delar av olika föreställningar. Temakvällar, t. ex. kring invandrarfrågan, Latinamerika och kvinnofrågan anordnades. Det visade sig att fasta programpunkter med både underhållning och egen aktivitet i form av samtal, teaterimprovisation, musicerande och sång drog större publik.

Aktivitetsrum i samband med miljövårdsutställningar

I samband med miljövårdsutställningarna Land att leva i och Miljö för miljoner prövades år 1970 på tre orter nya studieformer kring utställningarna. Ett aktivitetsrum inrättades också. Det var den tidiga modellen utställning plus aktivitetsrum från Upptäcka – uppleva som man här ville pröva inom ett nytt ämnesområde.

I detta fall var det fråga om en målinriktad aktivitet. Försöksverksamheten ställde via respektive bildningsförbund generösa ekonomiska och fysiska resurser till förfogande för dem som ville studera vidare, yttra sig och bidra till miljövårdsdebatten, såväl enskilda besökare som aktions- och studiegrupper. En särskilt anställd föreståndare, som hade ständig kontakt med studieförbunden, fanns till hands i lokalen för att fånga upp besökarnas frågeställningar, föra samman människor med likartade intressen och ställa experthjälp till förfogande. Aktivitetsrummet blev ett forum där informationen från utställningarna anknöts till den egna orten och åstadkom debatter, undersökningar, studier samt produktion av lokala utställningar. Försöket kom senare att tjäna som modell för framtida arbete med lokal förankring, bl. a. inom ramen för Skellefteå-projektet. (Jfr 4.8.)

Samvarodagar

Försöksverksamhetens mest omfattande aktivitetsprojekt är Samvarodagar som genomfördes i två etapper och i samarbete mellan Rikskonserter, Riksutställningar, Svenska Riksteatern, en arbetsgrupp med anknytning till Arkiv Samtal i Stockholm samt lokala arbetsgrupper och invånare i Sundsvall, Härnösand, Luleå, Borlänge, Sandviken och Västerås. Projektet syftade till att vidareutveckla och befästa de former för kontakt och samarbete mellan människor som hade kommit igång.

Det centrala momentet var själva Samvarodagarna: en intensifiering av den ordinarie lokala verksamheten. Till detta ställde de tre riksinstitutionerna såväl ekonomiska som personella resurser till förfogande. Praktiskt

fungerade det på så sätt att en femmannagrupp (Arbetsgruppen för Samvarodagar, Stockholm) med erfarenhet av grannsamarbete tog kontakt med och senare besökte de olika platserna och hjälpte till vid utformandet av de lokala aktiviteterna. Femmannagruppen hade också material och diverse utrustning med sig på resan.

Det var en försöksverksamhet med flera aspekter. Här några av de viktigaste:

- Metoder för att nå kontakt med nya grupper ur befolkningen.
- Ansvarsfördelning mellan dessa grupper och institutionerna och möjligheten till inflytande.
- Självverksamhet – målsättning, metoder, innehåll.

Den utåt märkbara delen av Samvarodagar I genomfördes under april och maj 1970 på fyra platser i Nordsverige. Den fick karaktären av en kraftig förstärkning av de lokala aktiviteterna under ungefär en vecka. Det blev en "allaktivitetsvecka" för alla åldrar, för att genom den visa myndigheterna på behovet av en anspråkslös träffpunkt där olika åldersgrupper kunde träffas, umgås, leka och arbeta tillsammans. Erfarenheterna från Samvarodagar I ställdes samman i en serie stencilerade häften.

När det under säsongen 1971/ 72 blev aktuellt att genomföra ett andra experiment Samvarodagar, lades än större vikt vid att de lokala verksamheterna var ordentligt igång av egen kraft. Vidare fördelades insatsen över hela året, från början av hösten, då verksamheten i bostadsområdet fick förnyad intensitet efter semesteruppehållet under sommaren, under vintern och fram till våren. Platserna var den här gången endast två: bostadsområden i Sandviken resp. Västerås.

Samvarodagar II genomfördes med en mer renodlad målsättning beträffande projektets funktion i ett långsiktigare sammanhang. Dokumentationen, rapporthäftena, som i Samvarodagar I, hade varit en biprodukt blev nu något av ett slutmål. Det är genom dem som erfarenheterna kan spridas vidare till andra bostadsområden och vara till inspiration och hjälp när andra granngrupper försöker ta aktiv del i utformandet av sin miljö.

Summering

Aktivitetsformer av olika slag, i samband med utställning eller i helt självständiga former synes vara en viktig del i arbetet att nå ut till nya grupper. Aktivitetsprojekt av typ Trappan i Vällingby och Samvarodagar visar att det fordras en viss metodik och goda personalresurser om de uppställda målsättningarna skall infrias. Mycket tyder på att den lokala samarbetsparten bör vara initiativtagare; detta för att garantera att uppföljning ska ske. Bäst torde aktivitetsprojekt kunna genomföras där producenten för projektet fungerar i direkt kontakt med mottagarna under en längre tid.

I Riksutställningars regionala verksamhet i Skellefteå har dessa förutsättningar varit vägledande och lagts till grund för den senare delen

av verksamheten. Ett flertal projekt har genomförts i direkt samarbete med studiecirkeldeltagare ute i länet. Deltagarnas aktivitet har här resulterat i produktion av egna utställningar.

I Öppna, en rapport om lekverkstäder, som utgavs 1972, är här nämnda aktivitetsförsök och liknande projekt på i första hand museer behandlade. Det framgår av erfarenheterna att dessa självverksamhetsformer inte bara anknyter till estetiska behov utan också till behov av kontakt och gemenskap som ofta är särskilt påtagliga i nya bostadsområden.

4.7 Försök med film, TV m. m.

Riksutställningar har under försöksverksamheten experimenterat med TV, film och diabilder; motiven för verksamheten har varit följande.

1. De sakkunniga har bl. a. i uppdrag att undersöka hur museimaterial kan föras ut till en bredare publik och till fler orter än hittills. Detta kan givetvis göras på annat sätt än med utställningar.
2. Det finns föremål som av olika anledningar inte tål att föras runt med en vandringsutställning och som därför måste presenteras på andra sätt.
3. Det unika föremålet når inte särskilt många orter enbart via en vandringsutställning om inte turnén sträcks ut mycket långt i tiden.
4. I arbetet med att utreda utställningens funktion har de sakkunniga också diskuterat frågan om dess värde som uttrycksform i förhållande till andra media t. ex. TV, film och ljusbilder. I samband med remissbehandlingen av betänkandet om rikskonserter var en liknande värdering av olika media aktuell. I propositionen 1968: 45 angående Rikskonserter ges sålunda följande sammanfattning av ett par remissyttranden:

   "Sveriges Radio ställer frågan om det är rimligt att i massmedias tid satsa så ensidigt och stort på just konsertformen. Företaget anser att utredningens allmänna åsikter om de olika distributionsformernas betydelse är diskutabla. Att som utredningen gjort degradera radio, TV och grammofon till "hjälpmedel" och att lägga huvudvikten i all konsertverksamhet vid "den personliga kontakten med tonkonstnärer och ensembler av musiker" framstår enligt Sveriges Radio som verklighetsfrämmande. Den helt dominerande delen av musikpubliken nås redan nu endast via radio, TV och grammofon. Från både musikaliska och praktiska synpunkter anses de konsertmöjligheter, som dessa medier erbjuder, vara jämbördiga eller delvis överlägsna dem som Rikskonserter kan eller planerar att erbjuda. Nya musikformer uppstår som skapats enkom för de nya massmedia. Dessa påpekanden görs, framhålls det vidare i yttrandet, inte för att förringa den betydelsefulla roll som en utbyggd rikskonsertverksamhet kan komma att spela i musiklivet utan för att sätta in verksamheten i ett större musikkulturellt sammanhang och ge den rätta proportioner. Även *Föreningen Svenska tonsättare* anser att radio/ TV och grammofon inte bara är hjälpmedel utan också med offentliga konserter likvärdiga distributionsformer. I pedagogiskt hänseende är de klart

överlägsna konsertformen. Enligt *ABF* har televisionens roll grovt underskattats. TV-program kan betyda oerhört mycket för den primära uppgiften att föra ut musikintresset."

5. Även inom själva utställningsformen är TV, film och diabilder viktiga hjälpmedel som komplement för att åskådliggöra innehåll, tema, händelseförlopp etc.
6. De filmer och TV-program som Riksutställningar producerat under försökstiden har varit punktförsök för att skaffa försöksledningen erfarenheter och – i den mån dessa erfarenheter var positiva – för att markera möjligheten av att ett framtida Riksutställningar kan fungera som ett serviceorgan även i fråga om AV-produktion på vissa områden inom kultursektorn. Vad som producerats är mest att betrakta som prototyper eller exempel.

De i det föregående berörda motiven för Riksutställningars försök med TV, film, dia m. m. har tjänat som utgångspunkt för de projekt som genomförts. Dessa framgår av följande förteckning.

TV-programmet *Kameran* är ett videoband som 1967 producerades i en av TRU (Kommittén för television och radio i utbildningen) förhyrd studio. Programmet byggde på föremål och information i utställningen Kameran och har använts parallellt med denna vid en pedagogisk undersökning i Skellefteå (jfr bil. 2). Vidare har kopior av videobandet på försök framställts för två institutioner, en AV-central och ett bibliotek. De sakkunniga har på detta sätt skaffat vissa erfarenheter om möjligheterna att distribuera videoband om utställningar och museiföremål m. m.

Programmet har inköpts och sänts av TV 2. Det kopierades våren 1971 av Utbildningsförlaget i och för marknadsföring i form av videobandkopior. Förlaget lade emellertid senare ned sin videobandkopieringsverksamhet.

Videoband om Riksutställningar producerades vid samma tillfälle som Kameran. Programmet har använts för extern och intern information om Riksutställningars målsättning, arbetsformer och produktion.

Div. videoband. Programmen producerades inom TRU:s utbildningskurser för blivande TV-producenter såsom övningsprogram och var ej avsedda för distribution. Programmen byggde på föremål som ställdes till förfogande av Naturhistoriska riksmuseet, Sjöhistoriska museet, Telemuseum, Spårvägsmuseum m. fl.

Videobandet Nordiska museet, en introduktion producerades av Hushålls- och sömnadsskolans i Stockholm ITV-grupp och Nordiska museet i Stockholms skoldirektions ITV-studio. Programmet är 15 minuter och skolan skulle visa det för elevgrupper inför studiebesök på Nordiska museet. Riksutställningar tog initiativet till ITV-experimentet i fråga och följde produktionsarbetet.

Ett videoband för döva producerades som ett experimentprogram att visas vid den internationella kongress om dövundervisningen som ägde rum i Stockholm i augusti 1970. I programmet, som är 10 minuter långt, demonstreras två miniutställningar bl. a. med hjälp av teckenspråket samt betonas att utställningen är ett medium som fungerar väl för dem som inte kan höra.

Filmen Museet – skolan belyser dels museernas roll i utbildningsväsendet, dels pedagogiska metoder i museiundervisningen. Den är en 16 mm ljudfilm i färg, längd 28 minuter. Filmen har distribuerats av Riksutställningar och varit flitigt utlånad; från hösten 1971 uthyrs den av praktiska skäl via Utbildningsförlaget. Filmen har även gjorts i en engelskspråkig version.

Filmen Det äldsta Halland består av ett av avsnitten i föregående film i något utvidgat skick.

Och inte gå sönder... är en film där filmproducenten under ett års tid har följt tillkomsten av en utställning om Strindberg som byggdes av Riksutställningar på beställning av Svenska institutet i samarbete med Drottningholms teatermuseum och som nu turnerar i olika versioner i USA, England, Frankrike och Tyskland. "Och inte gå sönder..." är en 16 mm ljudfilm i färg på ca en halvtimme. Den används i Riksutställningars egen informationsverksamhet, men utlånas även.

Filmen Gåvor till gudar är avsedd som typexempel på hur museiföremål kan presenteras på film och är också tänkt att ge något av skillnaden mellan att visa föremål med film och med ljusbilder. Föremålen i filmen är votivfigurer från Medelhavsmuseet. Filmen är i färg och finns i 16 mm-version med ljud, dels i super 8 mm stum version, längd 6 minuter.

Två filmer Kläder och Pinnar är avsedda som en del av en utställningslåda om Asien. De utgår från asiatiska kläder resp. bruket att äta med pinnar, är gjorda i färg i både 16 mm och super 8 mm stumfilm. De är 3 resp. 4 minuter långa.

En film om småutställningar producerades till ett internationellt utställningspaket (i samarbete med ICOM) om utställningsbyggande, ett projekt av experimentkaraktär, som utprövades 1970 i England. Filmen har gjorts som stumfilm i färg och har kopierats i såväl 16 mm som super 8 mm-version; längd 7 minuter.

Filmen Konstnären Roland Kempe, ett avfilmat samtal, är en 16 mm-ljudfilm i färg på 22 minuter. Den porträtterar konstnären i anslutning till en av försöksverksamhetens utställningar.

Filmen 6 år eller Verksamheten 1965 – 1971 används för extern och intern information om Riksutställningar. Den är en 21 minuter lång, 16 mm ljudfilm i färg.

Inför *Museernas dag*, hösten 1973, producerade Riksutställningar en 35 mm reklamfilm för biografbruk i Göteborg. Filmen finansierades helt med anslag från nämnden för samhällsinformation.

Mot slutet av år 1973 producerades ett antal TV-kassetter (bl. a. programmen Intervju med konstnären Anders Åberg, Det entomologiska kvinnorovet och Den svåra konsten, Heliga bilder, Två program om ikoner) för att användas i den försöksverksamhet med distribution av videogram som Riksutställningar påbörjade under 1974 i samarbete med Svenska museiföreningens bild- och filmkommitté och den s. k. Vidmogruppen (jfr 4.7).

Skokloster, en fältherres miljö hör till riksutställningars s. k. flerbildsförsök, liksom *Att skydda och rädda liv* som riksutställningar gjorde på beställning av civilförsvarsstyrelsen, och *Den stora galenskapen*, som

producerades på beställning av Frikyrkliga studieförbundet. De båda sistnämnda projekten finansierades av beställarna. Ytterligare ett flerbildsförsök, som dock av tekniska skäl icke helt slutfördes, utgör *Nordisk folkkonst*; experimenten bedrevs i Nordiska museet. Flerbildsvisningar bygger på ett antal ljusbildsprojektorer (stillbildsprojektorer), i förevarande försök upp till åtta stycken, som är anslutna till styrmaskiner av olika konstruktioner och som projicerar grupper av diabilder programmerade på lämpligt sätt i fråga om rytm, kombination etc. Projektionerna görs på s. k. rear projection-dukar i olika format. I Skokloster, Att skydda och rädda liv och Den stora galenskapen utnyttjas även beledsagande ljud genom att bandspelare kopplats till resp. styrmaskiner.

Rapportutställningar med diabilder, också en form av mediaexperiment, är tänkt som ett alternativ – i vissa speciella situationer – till några av de vandringsutställningar av konst, som haft arbetsnamnet "rapportutställningar", dvs. utställningar vilkas syfte är att genom lämpligt urval av konst rapportera från det aktuella konstlivet. Ett par diaserier har utarbetats i huvudsak för användning i skolan.

Försöksverksamheten har funnit det angeläget att samarbeta med etermedia, vilket resulterat i vissa punktinsatser. Ett fortsatt samarbete även för framtiden förutsätter att de institutioner som förvaltar etermedias resurser visar en viss öppenhet gentemot initiativ utifrån. Samarbetet med Sveriges Radio har för försöksverksamhetens del givit både en del positiva och några nedslående erfarenheter. Exempel på omfattande och i det stora hela framgångsrika samarbetsprojekt utgör Multikonst (1967) och Multi 69 (1969) där utställningarna – producerade genom Konstfrämjandet – i båda fallen kunde belysas i ett flertal TV- och radioprogram och där Sveriges Radios ledning visade stort tillmötesgående och intresse. TV 2 har också inköpt det av Riksutställningar producerade TV-programmet Kameran. Omfattningen av Riksutställningars samarbete med Sveriges Radio är emellertid väsentligt mindre än t. ex. Rikskonserters motsvarande samarbete.[1]

Till de negativa erfarenheterna hör den ofta bristande förståelsen hos TV- och radioproducenten för att det kan vara till gagn för båda parter, och inte minst för programmen, om producenten lyssnar på synpunkter från eventuella samarbetspartner. Den kritik som från olika håll framförts mot Multi-programmen – kritik som bl. a. menat att en rad program skjutit bredvid målet och blivit program för programmens egen

[1] Samarbete mellan musikavdelningen vid Sveriges Radio och Rikskonserter förekommer ifråga om enstaka större projekt, t. ex. Sveriges Radios symfoniorkesters medverkan inom Expo Norr. Vidare förekommer samarbete i form av intervjuer och notiser i regionalprogram i samband med Rikskonsertarrangemang. Skolradion har ett omfattande samarbete med Rikskonserter. Samarbetet består huvudsakligen i produktion och sändning av regionalradioprogram i anslutning till Rikskonserters skolkonsertturnéer. Dessa program produceras i Stockholm, varefter band skickas ut till de olika radiodistrikten, där programmen sänds i regionalradion cirka tre veckor före starten av respektive konsertturnéer. Till en början var strävan att göra ett radioprogram till varje skolkonsertproduktion, men alltefter som Rikskonserters verksamhet utökats har man fått släppa denna tanke och väljer nu i stället ut vissa produktioner.

skull, utan riktig anknytning till projekten – kanske kunnat undvikas om utställningsmakarna och konstpedagogerna kunnat göra sina röster mera hörda i planerings- och produktionsstadierna. Andra negativa erfarenheter – som i motsats till de föregående kan föras tillbaka direkt på radioledningen – är det tidvis ringa serviceintresset hos Sveriges Radio när det gäller att sälja kopior av filmmaterial o. dyl. för användning i t. ex. utställningar. Tidigare kunde riksutställningar via den s. k. kopietjänsten erhålla en hel del material, givetvis mot bestridande av uppkommande kostnader. Sveriges Radio har under vissa tider begränsat dessa möjligheter. (I skrivelse från Sveriges Radio den 11. 12. 1969 på radiochefens uppdrag meddelas t. ex. att "företagsledningens politik är att iaktta synnerligen stor restriktivitet med utlämnande av material till offentlig användning utanför radio och TV.) Eftersom Sveriges Radio på grund av sin unika situation i Sverige disponerar arkiverat film- och ljudmaterial av en omfattning och ett innehåll som ingen annan gör, borde det vara ett samhällsintresse att utomstående kan få ta del av och köpa sådant material. En sådan service borde ju också kunna göras affärsmässig och kunna drivas till full kostnadstäckning intill självkostnadsnivå. Nya avtal berörande upphovsrättsfrågorna öppnar dock nya möjligheter att köpa programkopior, t. ex. på TV-kassett – fr. o. m. 1974.

Förarbetet till en utställning är ofta tids- och resurskrävande. Det kan gälla att få tag i lämpliga specialister, att tränga in i ämnet, att kontrollera uppgifter, m. m. Riksutställningar har ofta funnit det otillfredsställande att detta inte sällan betydande arbete inte ytterligare utnyttjas sedan det väl kommit till användning för utställningsproduktionen. Sålunda skulle nedlagda förarbeten i många fall ha kunnat utnyttjas i en parallell produktion av en film eller ett videoband i t. ex. Sveriges Radios regi. Detta skulle innebära två möjligheter till samarbete med Sveriges Radio, dels möjligheten att Sveriges Radio i vissa fall köper visningsrätt för filmer (ITV-program) producerade av Riksutställningar, dels möjligheten att Sveriges Radio i samråd med Riksutställningar producerar film (TV- program) på basis av materialet i en utställningsproduktion. Båda alternativen skulle leda till besparingar, även för Sveriges Radio, och för Riksutställningars del också utgöra ett ovärderligt stöd för den egna AV- produktionen. Försöksverksamheten har försökt realisera dessa möjligheter men har tyvärr på olika nivåer inom Sveriges Radio mötts av ringa förståelse. En annan, mera framkomlig väg är att i samarbete producera en utställning till ett av Sveriges Radio beslutat program, som är under inspelning.

De sakkunniga inser att önskemål om ökade möjligheter till samarbete med Sveriges Radio är ett ganska allmänt önskemål från många andra håll än Riksutställningar. Det synes icke heller vara alltför komplicerat att åstadkomma detta. Det vore olyckligt om man förväxlade denna strävan till samarbete med önskningar att påverka innehåll i program och allmän programpolitik.

Det bör vara en angelägen uppgift för radioledningen att skapa effektiva, fasta former för att Sveriges Radio i ökad utsträckning skall

kunna utnyttja externt material tillkommet inom Sverige; externt utländskt material används ju redan i stor utsträckning.

Videobandteknikens och kortfilmdistributionens utveckling kan emellertid komma att göra den eterburna distributionen mindre intressant för framtidens programproducenter.

Riksutställningars samarbete med TRU-kommittén, redovisat i det föregående, har varit av uteslutande positiv natur. TRU har alltid visat beredvillighet att bistå de sakkunniga och försöksverksamheten och har synbarligen eftersträvat att undvika byråkrati och onödiga formaliteter. Dessa förhållanden kanske delvis kan förklaras av en viss likhet mellan TRU:s och Riksutställningars situation, i organisatoriskt och tidsmässigt avseende, beroende på båda organisationernas status som försöksverksamheter.

1971/72 inlämnades till Kungl. Maj:t en skrivelse, undertecknad av Operan, Dramatiska teatern, Svenska riksteatern, Rikskonserter och Riksutställningar, med anhållan om medel till försöksverksamhet med programproduktion för bl. a. TV-kassetter. Kungl. Maj:t har ännu inte avgjort detta ärende. Ifrågavarande samarbetsprojekt gäller produktionsfrågor, medan en strävan till samarbete på distributionssidan har tagit sig uttryck i en konferens i juni 1972 med rubriken Distribution av videoband och film på kulturområdet och vuxenutbildningssektorn. I konferensen deltog utom de nyssnämnda fem institutionerna också representanter för TRU, biblioteksektorn, folkbildningsorganisationerna, museerna, det dåvarande halvstatliga Svenska TV-kassett AB m. fl. Ett konkret resultat av konferensen blev tillkomsten av den s. k. Vidmogruppen.

4.8 Regional verksamhet

I direktiven förutsattes samråd med skolöverstyrelsen beträffande den för skolan avsedda utställningsverksamheten. På skolöverstyrelsens förslag beslöt försöksledningen hösten 1967 att koncentrera en del av verksamheten på skolområdet till det pedagogiska utvecklingsblocket vid Brännans centralskola i Skellefteå. Efter samråd mellan Riksutställningar och representanter för Skellefteå kommun anställdes en intendent med placering i Skellefteå. Dennes arbetsuppgifter skulle bli följande:

att i nära samarbete med SÖ:s pedagogiska utvecklingsblock vid Brännans skola leda utarbetandet av prototyper till utställningar, som kan fungera som läromedel, samt delta vid utprovningen av dessa utställningar i skolan.

att distribuera småutställningar till övriga skolor i Skellefteå för att på ett så rättvist sätt som möjligt nå samtliga elever i staden. Dessa utställningar kunde dels produceras i samarbete med museet i Skellefteå, dels vid Riksutställningar i Stockholm.

att i samråd med folkbildningsrepresentanter i Skellefteå och länsbildningsförbundet i Västerbottens län söka vägar att infoga Riksutställningar i studiearbetet.

Särskilda aktivitetsformer - film, TV

"Gör slag i saken", ett försök att bredda bl. a. folkparkernas utbud med sysselsättning av mera aktiv art, ett "aktivitetspaket", med verkstad där publik i alla åldrar får tillfälle att måla och bygga, göra collage och skrammelinstrument. Kopplades med utställning av olika konstnärer, författarframträdanden och sagostunder för barn. Man "kände sig för" med liknande aktivitet i Skärholmen och Vällingby 1969 och 1971. Man "gjorde slag i saken" i folkparkerna i Gamleby, Västerås, Kramfors och Gävle sommaren 1969. (Utst. 26)

Den av Riksutställningar producerade filmen "Och inte gå sönder" visar de olika etapperna i en utställningsproduktion. Under ett års tid filmades systematiskt tillkomsten av utställningen om Strindberg (utst. 1063). 16 mm ljudfilm i färg på ca en halv timme. Användes främst i Riksutställningars egen informations- och utbildningsverksamhet.

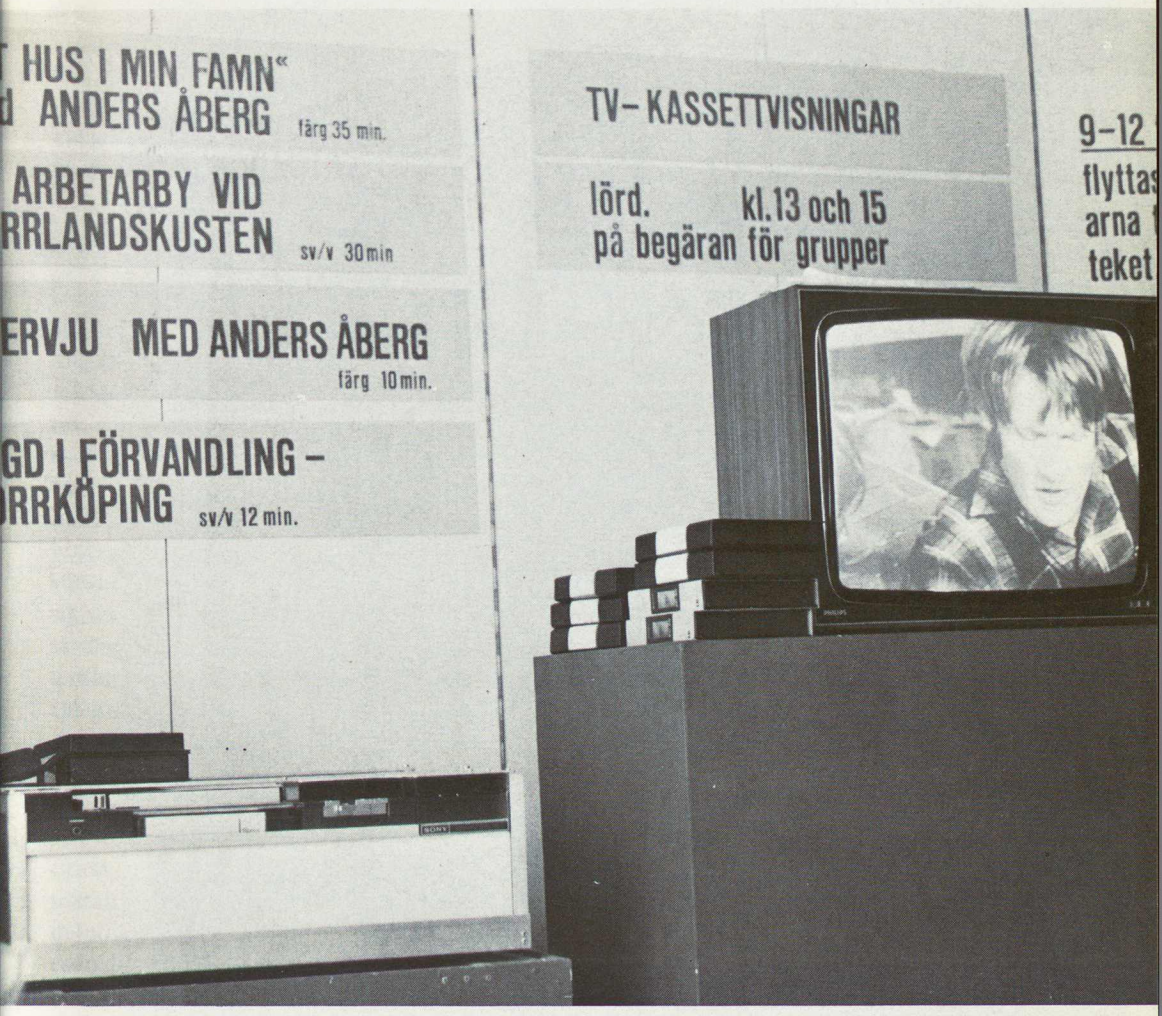

Som snabbintroduktion till utställningen "Land du välsignade" (utst. 111) producerade Riksutställningar sin första TV-kassett. Genom att också spela över till kassett en del av ett TRU-program samt ett TV-program från Sveriges Radio (ett av de första videogram som Sveriges Radio sålt till en utomstående) disponerade utställningsmottagaren en uppsättning TV-kassetter för programverksamheten.

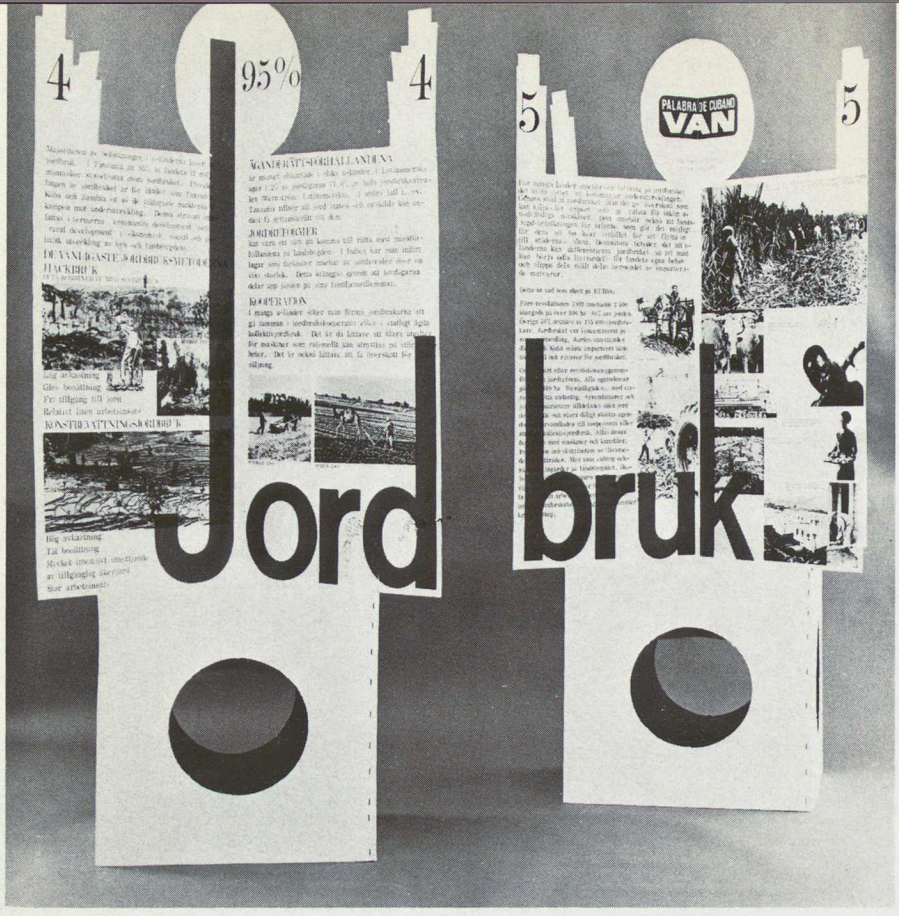

"Vi kallar dom U-länder", en mångfaldigad utställning om tre wellpappelare, anslöt till de radio- och TV-program, som hösten 1970 producerades av TRU. (Utst. 721)

Nedan: Utställningen "Vi kallar dom U-länder" innehöll utom bild- och textmaterial en del lösa föremål, som belyste kultur och arbetsliv i de länder, som utställningen behandlade. (Utst. 721)

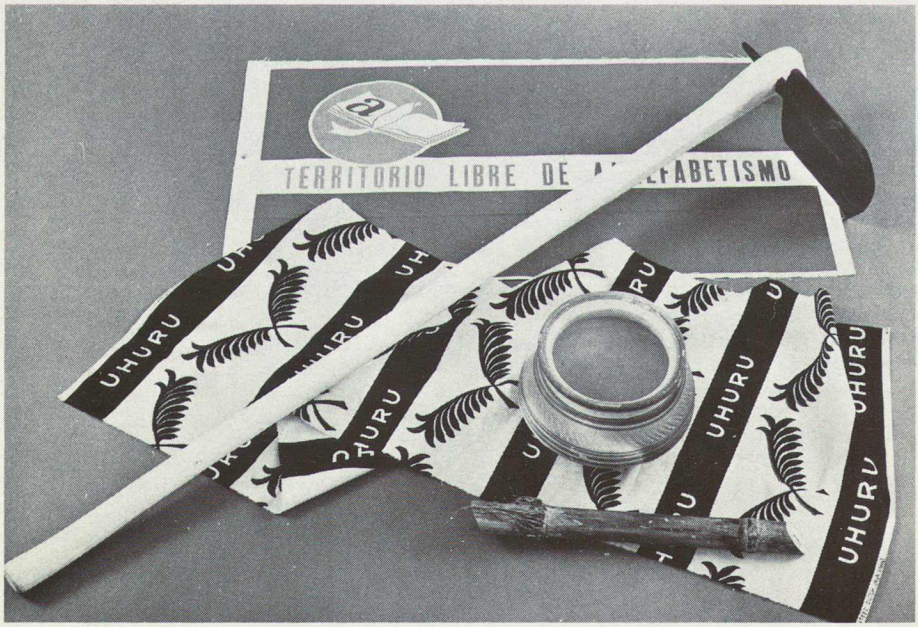

att i samarbete med Skellefteå museums tjänstemän förändra permanenta utställningar, så att de i möjligaste mån anknöt till de olika skolformernas läroplaner.

att söka samarbete med kulturnämnden och stadsbiblioteket för att föra ut småutställningar till orterna i stadens ytterområden.

att informera om och ta emot de av Riksutställningars stora utställningar, som skulle komma till staden, så att de effektivt kunde utnyttjas av skolor, folkbildning och andra intresserade.

4.8.1 *Samarbete med skolor*

Intendenten tillträdde tjänsten den 1 januari 1968, varvid hans första arbetsuppgift blev att planera samarbetet med det pedagogiska utvecklingsblocket vid Brännans centralskola. Arbetsfältet vidgades snabbt och många av de ovan skisserade uppgifterna kom inom kort att ta åtskillig tid i anspråk. Detta gällde i synnerhet samarbetet med stadens övriga skolor och de olika studieorganisationerna samt museet. Verksamheten kom att till stor del bestå av samordning mellan Brännans skola och de producenter, som utarbetade utställningarna samt uppföljning av utställningspaketens användning i skolarbetet. En viktig del av arbetet var att stimulera lärarna att utnyttja det lokala museets samlingar, vilka visade sig vara användbara inom många av de arbetsområden man behandlade i skolan.

Samarbetet mellan Brännans skola och museet koncentrerades främst till arbetsområdet Hembygden för årskurs 8. Riksutställningars intendent utarbetade en stor del av studiehandlingarna och planerade elevernas arbete med museimaterialet. Det senare bestod av besök på museet där olika elevgrupper studerade Skellefteåbygdens förhistoria, dess bebyggelsehistoria under senare tid och industrialismens framväxt; eleverna fick också möjlighet att i samråd med museets tjänstemän sammanställa utställningspaket med museiföremål med anknytning till ovannämnda delprojekt. Dessa paket användes därefter i skolan när arbetsområdet redovisades.

De skolor, som ej bedrev speciell försöksverksamhet, uttryckte snart önskemål om en intensifierad utställningsverksamhet. Detta var speciellt fallet med skolorna i kommunens ytter- och glesbygdsområden. De arbetade under längre tid med bl. a. följande utställningar från Riksutställningar:

Alla tiders hästar (lågstadiet)
Invandrare i Sverige (högstadiet, gymnasiet och fackskolan)
Undervisning eller undergång (högstadiet, gymnasiet och fackskolan)
Bilder överallt (högstadiet, gymnasiet och fackskolan)
Miljö för miljoner (högstadiet, gymnasiet och fackskolan)

Till lekskolor och barndaghem distribuerades bl. a. utställningen Formlek, som också användes vid särskolorna i Västerbottens län. Tillsammans med lärare vid Nordanåskolan gjordes under våren 1968 en utställning om svenskt 1880-tal för svenskundervisningen på gymnasiet. Materialet till utställningen togs huvudsakligen från Skellefteå museum.

Skolorna i det centrala Skellefteå besökte och arbetade även med Riksutställningars stora utställningar, som i de flesta fall visades i stadens konsthall. Arbetet kring utställningarna uppdelades i tre faser: förarbete i skolan, besök på utställningen och efterarbete i skolan.

4.8.2 *Studieförbunden*

Samarbetet med studieförbunden i Skellefteå har utgjort ett av de viktigaste arbetsfälten inom försöksregionen. Samverkan har bl. a. gällt infogandet av Riksutställningars utställningar i studiearbetet, så att en eller flera sammankomster kunnat förläggas till dem. Sådan verksamhet har ordnats kring en rad utställningar, exempelvis Förgiftar vi naturen?, Upptäcka – uppleva, Sköna stund, Nej nu ..... m. fl. Utställningspaketet Vad är konsthantverk? har utprövats i Skellefteå.

Försöksverksamhet med nya studieformer

Den omfattande försöksverksamhet med studieformer som Riksutställningar bedrivit i samarbete med Folkbildningsförbundet, förlades bl. a. till Skellefteå och drevs kring utställningarna Land att leva i och Vår kultur. Studieaktiviteterna organiserades av en lokal arbetsgrupp med representanter för studieförbunden, kommunens kulturnämnd, länsbildningsförbundet samt Riksutställningar. I samband med utställningen Land att leva i producerades en lokal utställning om miljöproblem i Västerbotten. Utställningen, som tillverkades av Skellefteå museum i 10 exemplar, distribuerades till det 30-tal studiecirklar, som var verksamma under försöksperioden. Studieaktiviteterna kring utställningen Vår kultur samlade ett 20-tal studiecirklar och ledde i ett senare skede till en lokal utställningsproduktion, där studiecirklar i Jörn redovisade sitt arbete i en utställning om den lokala kulturtraditionen.

Förmedling av utställningar

Studieorganisationerna har fyllt en mycket viktig uppgift, som förmedlare av småutställningar till mindre orter och byar i Skellefteå kommuns ytterområden. Samarbetet blev effektivt tack vare de kontaktpersoner, som studieorganisationerna har på de flesta småorter. De fungerade i många fall som mottagare av utställningarna och kunde anordna olika slag av aktiviteter kring dem. På liknande sätt förmedlade folkbildningsorganen småutställningar till ålderdomshem och hem för handikappade samt ordnade studieverksamhet i anslutning till dessa.

Studiecirklar gör egna utställningar

Samarbetet med studieförbundens lokalavdelningar i Skellefteå inriktades fr. o. m. 1970 allt mer på en uppsökande verksamhet, som inneburit att studiecirklar fått produktionsresurser för egna, lokalt förankrade och lokalt producerade utställningar. Ett tiotal sådana utställningar har

tillverkats i mindre byar och samhällen utanför centralorten. De har utgjort en form av redovisningar av studiearbeten, och har bl. a. rört den lokala kulturhistorien och lokala problem i samband med rationaliseringen av jord- och skogsbruk, kommunikationer och service.

Syftet med denna verksamhet har varit att göra utställningen känd som medium och uttrycksmedel också utanför den ganska trånga kretsen av professionella utställningsproducenter. Verksamheten har också inriktats på grupper, som inte kan räknas till en etablerad utställningspublik. Utställningarnas lokala karaktär har understrukits av att de utformats jämförelsevis spatiöst med material – bilder, föremål, dokument och handlingar – från ett geografiskt begränsat område. Utställningstekniskt är de närmast att likna vid museernas temporära temautställningar med fasta, ej flyttbara arrangemang, och med en strävan att beskriva en "total" informativ miljö. De har byggts i de större lokaler som funnits att tillgå på platsen: Folkets hus, församlingsgården, den nerlagda skolan och liknande. Eftersom denna typ av lokaler ofta har ganska väl differentierade utrymmen har man på ett enkelt sätt kunnat ordna kaffeserveringar – ofta med bygdens specialiteter som tilltugg. Utställningarna har omgivits av omfattande programverksamheter med föredrag, teaterföreställningar, musik- och författarkvällar samt debatter med politiker och representanter för organisationer och myndigheter – allt med anknytning till utställningarnas teman. Utställningslokalen har på så sätt blivit en samlingspunkt under öppethållandet som erbjudit samvaro, utbyte, konfrontation och avkoppling.

Riksutställningars roll i dessa utställningsproduktioner har varit att ställa personal, utställningsteknisk kunskap, utställningstekniskt material och ekonomiska resurser till de lokala gruppernas förfogande. Detta har gjorts i samarbete och samråd med studieförbunden, Skellefteå museum och kommunens kulturnämnd så att institutionernas funktioner kunnat samlas till ett gemensamt stöd för de lokala grupperna.

Trots den relativt stora omfattning dessa utställningar har haft har de krävt jämförelsevis små direkta ekonomiska insatser. Genomsnittligt kan produktionskostnaderna, exklusive löner, beräknas till 3 000 à 4 000 kronor per utställning. Detta kan förklaras med att en betydande del av arbetet utförs i studiearbetet och att man kunnat utnyttja lättarbetade material i utställningsarrangemangen. Utställningarna har varit attraktiva för en jämförelsevis stor publik till större delen rekryterad ur grupper som vanligen inte besöker utställningar. Den normala visningstiden för dessa utställningar har varit en vecka och genomsnittligt har de lockat 5 000 besökare per utställning, varav skolbesök svarar för ca 10 %.

4.8.3 *Skellefteå museum*

Samarbetet med Skellefteå museum inleddes med ordnandet av museets samlingar. Riksutställningar hade här en konsulterande funktion genom att ge utställningstekniska och pedagogiska råd. Genom förmedling av försöksverksamheten kunde museet i samarbete med Göteborgs naturhistoriska museum och med en tillfälligt anlitad producent bygga upp en

naturhistorisk avdelning som inledning till de kulturhistoriska utställningarna. På Riksutställningars initiativ knöts också en lärargrupp till utställningsarbetet. Riksutställningar har från 1968 också deltagit i arbetet med planeringen av det nya museet, vilket skall inrymmas i nuvarande Nordanåskolan och beräknas kunna färdigställas under senare hälften av 70-talet.

4.8.4 *Skellefteå biblioteksförbund*

Skellefteåblockets biblioteksförbund omfattar förutom Skellefteå kommun även Burträsk och Lövångers kommuner. Huvudbiblioteket i centralorten Skellefteå har i många fall sammanställt handbibliotek till de av Riksutställningars stora utställningar, som visats i konsthallen och liknande lokaler. I samarbete med tjänstemännen från biblioteket och i samråd med de olika studieorganisationerna har turnéplanerna utarbetats och programverksamheten kring utställningarna kunnat anordnas. Utställningsverksamheten var under 1970 speciellt inriktad på biblioteken i centalorten Skellefteå och kommundelen Jörn där 1968 års litteraturutredning bedrev försöksverksamhet och biblioteksaktiviteterna därför var speciellt intensiva.

I byn Stavaträsk genomförde exempelvis Riksutställningar, Riksteaterns Västerbottenensamble och Biblioteksförbundet ett experiment med uppsökande verksamhet i syfte att dels informera om resp. institutions verksamhet, dels diskutera glesbygdsbefolkningens svårigheter – praktiska, ekonomiska, sociala – att ta del av det institutionsanknutna kulturlivet i kommunen.

4.8.5 *Kulturnämnden*

Tillsammans med kulturnämnden har försöksverksamheten provat olika vägar att nå ut i glesbygdsregionerna med utställningar. I anslutning till dessa har också ordnats informations- och diskussionsmöten för att diskutera kulturutbudet och önskemål om fortsatt verksamhet.

Kulturnämnden har i allmänhet varit mottagare av Riksutställningars stora utställningar. I anslutning till de stora utställningarna har kulturnämnden ofta tagit initiativet till aktiviteter av olika slag. Under sommarhalvåret 1969 och 1970 visades utställningen Wasa 1628 och Miljö för miljoner på campingplatser och badplatser i Skellefteå kommun. Planeringen av detta skedde i samråd med kulturnämnden, fritidsnämnden och det regionala turistrådet. Samverkan skedde också med landstingsorgan som Skellefteå lasarett och ett hem för långtidssjuka, där bl. a. Wasa 1628 och Till landet i väster visades.

4.8.6 *Svenska riksteaterns Västerbottenensemble*

Hösten 1969 placerade Svenska riksteatern en regional ensemble i Skellefteå med uppgift att spela skol- och föreningsteater i Västerbottens län. Institutet för Rikskonserter placerade sommaren 1969 en intendent i

Luleå med Norrbotten och Västerbotten som verksamhetsfält. Den 1 november 1969 fick Riksutställningar gemensamt kansli med dessa båda institutioner.

Det direkta produktionssamarbetet inleddes våren 1970 med Sara Lidmans pjäs Marta, Marta där Riksutställningar utformade scenografin, till stor del uppbyggd av bildprojektioner. Hösten 1970 fortsatte samarbetet med ett Brechtcollage. Därmed inleddes en serie försök att på olika sätt integrera utställningar med teaterproduktioner. Avsikten med samproduktioner var att via utställningar ge en vidare information om och utgångspunkter för diskussioner om samhällsproblem, historiska skeenden och företeelser som haft beröring med de spelade pjäsernas innehåll.

Exempel på sådana utställningar är Kolonialism, imperialism i anslutning till Ambjörnsson/Plejels skådespel Fredag för högstadieskolor, Liten ordbok i samband med Reidar Jönssons pjäs Välkommen hem för föreningsteatern samt Det stora slöseriet i anslutning till lågstadiepjäsen med samma namn av Henning Mankell, Lena Strömdahl och Björn Gedda. Innehållet i dessa samproduktioner spänner över ämnen som kolonialismen, den svenska arbetsmarknadssituationen och miljövårdsproblemen. En viktig strävan bakom det gemensamma utbudet har varit att få dess innehåll att verka på längre sikt i studier och diskussioner. Detta har uppnåtts genom samplanering med länsskolnämnden i Västerbotten och med studieförbunden. De senare fungerar som lokala arrangörer för föreningsteatern. I anslutning till skolproduktionerna har också studiematerial utarbetats i samarbete med länsskolnämnden.

Varje produktion inom denna sektor av den uppsökande verksamheten har nått en sammanlagd publik om mellan 7 000 och 10 000 personer.

Produktionsarbetet, som huvudsakligen varit förlagt till Skellefteå med utnyttjande av de lokala resurserna, har varit grupparbeten med utställningsproducent, regissör, scenograf, teatertekniker och skådespelare i samverkan. Detta har i hög grad möjliggjorts genom samarbetet i planering och administration, vilket i sin tur underlättats genom att institutionerna hade gemensamma kontorslokaler.

4.8.7 *Rikskonserter*

Hösten 1971 genomfördes ett samarbete med Rikskonserter/ÖN-regionen och Regionmusiker i Norrbotten och Västerbotten kring temat Norrland för 50 år sedan. Produktionen turnerade på ett fyrtiotal platser i Norr- och Västerbotten hösten 1971 och våren 1972. Riksutställningars del i produktionen utgjordes av en utställning, utformad som ett mycket stort fotoalbum (2 x 3 m. i uppslaget skick) beskrivande människor och miljöer från 20-talets Norrland. Bildmaterialet anskaffades i samarbete med länsmuseerna i Norrbotten och Västerbotten samt Skellefteå museum. Ett 10-tal musiknummer representerande olika genrer framfördes av en blåsarsextett. En kåserande berättelse, framförd av en av musikerna, band samman bild och musik.

En motsvarande produktion genomfördes i samarbete med Rikskonserter och Regionmusiken i Västernorrland och Jämtland hösten 1972.

Riksutställningars intendent i Skellefteå har, förutom det direkta samarbetet med nämnder och institutioner, också i stor omfattning arbetat med konsultverksamhet rörande utställningar och utställningsarbete.

4.8.8 *Sammanfattning*

Genom det regionala arbetet i Skellefteå har en del positiva erfarenheter vunnits. Den regionale intendenten har kunnat fungera som en förmedlare mellan den centrala institutionen Riksutställningar och mottagarna av dess utställningar, publiken och lokala aktivitetsgrupper. Lokal programverksamhet kring utställningarna har kunnat planeras i god tid och det har varit möjligt att gå ut med brett upplagd, intensiv information om kommande utställningar i regionen. Det har varit möjligt att kontinuerligt följa upp användandet av utställningarna och fånga upp önskemål och synpunkter från publiken.

Det direkta samarbetet med de lokala studieorganisationerna har gjort det möjligt att planera studiecirkelarbete kring åtskilliga av Riksutställningars utställningar. Genom att intendenten har haft möjlighet att delta i den samverkan som sker mellan studieorganisationerna och kulturnämnden och biblioteket har det också varit möjligt att nå ut med försöksverksamhetens utställningar till glesbygdsområdena. Detta gäller inte minst den verksamhet, som baserats på att ge studiecirklar och andra aktiva grupper resurser att göra egna utställningar. Svårigheter har dock även funnits i samplaneringen mellan studieorganisationerna och Riksutställningar. Dessa har främst haft sin grund i de mycket bundna former, som folkbildningsarbetet hittills haft och de lika hårt bundna turnéplaner som de flesta av Riksutställningars utställningar har haft. När det gäller konsthantverkscirklar har inriktningen på det egna arbetet gjort det svårt att få deltagarna att ta del av utställningar med anknytning till olika konsthantverksformer.

Ytterst värdefullt har det kontinuerliga samarbetet med lokala nämnder varit. Genom att kulturnämnden i de flesta fall har stått som mottagare av Riksutställningars utställningar har det inneburit såväl ett ekonomiskt stöd som hjälp med programverksamhet och utrymmes- och lokalfrågor. Det direkta samarbetet med kulturnämnd och bibliotek har också visat sig vara viktigt vid distributionen av småutställningar inom kommunen. Genom ett gemensamt planeringsarbete har bibliotekets bokbuss kunnat utnyttjas till frakter varvid bibliotekets personal haft tillsyn över utställningarna.

Det för Riksutställningar, Rikskonserter och Riksteatern gemensamma kansliet har fungerat väl. Denna form av samverkan skapar en närkontakt mellan organisationerna som underlättar planeringen av gemensamma projekt och ger möjlighet att utnyttja varandras kontakter i regionen. Lokal produktion av utställningar vid ett regionkontor av den typ, som funnits i Skellefteå har visat sig möjlig till jämförelsevis låga kostnader.

I februari 1973 upphörde verksamheten vid regionkontoret i Skellefteå. Den förlades till Stockholm och inriktades huvudsakligen på att uppsöka studiecirklar och andra aktiva grupper ute i landet och initiera utställningsproduktioner och aktiviteter med dem.

Verksamheten drivs dock med jämförelsevis små ekonomiska och personella resurser. Den har därför inte fått en bredd, som motsvarar efterfrågan. Tonvikten har lagts vid fortsatta experiment, som syftar till att finna arbetsformer som gör det möjligt att anpassa och differentiera Riksutställningars framtida regionala verksamhet efter de lokala kraven och behoven. Dessa berör bl. a. studiecirkelledarnas och studieorganisatörernas utbildnings- och fortbildningsbehov, studieförbundens arbetsrutiner och pedagogiska målsättningar samt den traditionella inriktningen av olika regionala och lokala organ som mottagare av ett centralt producerat kulturutbud.

4.9 Riksutställningars internationella kontakter

4.9.1 *Bakgrund*

Det bedömdes redan när försöksverksamheten med Riksutställningar startade såsom väsentligt att samla information om motsvarande verksamheter i andra länder för att kunna anställa jämförelser och eventuellt utnyttja erfarenheter som gjorts på andra håll i världen. Därvid har både utställningsmediets och den pedagogiska utvecklingen följts när det gäller utställningars utnyttjande i olika sammanhang.

Insamlingen av information har gynnats av en allmän aktivering av kulturpolitiken på det internationella planet. Denna speglas t. ex. i den bok, som Unesco lät publicera inför kulturministerkonferensen i Helsingfors 1972 (Augustin Girard; Cultural development: experience and policies). Där ges en analys av kulturpolitiska utvecklingslinjer i världen i dag, varvid en verksamhet som Riksutställningars sätts in i ett större internationellt kulturpolitiskt sammanhang, och bl. a. karakteriseras som "the beginning of a substantial decentralization programme".

En hänvisning till Riksutställningar försöksverksamhet görs för övrigt också i en handbok om pedagogisk verksamhet på museer, som publicerades hösten 1972 av Schools Council i Storbritannien.

"The lavish expenditure of the Swedish Goverment in producing and trying out experimental material on a national scale is a new departure in the West and may have unexpected repercussions in other countries." (Pterodactyls and old lace. Museums in education, London 1972, s. 79.)

Inom försöksverksamhetens ram har medvetet satsats på att bygga upp och vidmakthålla kontakten med utländska musei- och utställningsorganisationer. Dessa kontakter har haft till syfte att medge utbyte av information och erfarenheter, att bredda utställningsverksamheten med presentationer av utländskt konstliv och internationella förhållanden samt att pröva olika kanaler för ett utbyte av utställningar mellan Sverige och andra länder.

4.9.2 *Kontaktvägar*

Alltsedan försöksverksamhetens första år har Riksutställningar tagit emot studiebesök, ofta genom Svenska institutets förmedling, men lika ofta som en följd av egna kontakter. Besökarna har varit museimän, konstnärer, kulturpolitiker och andra verksamma inom kultur- och utbildningsområdena, alla med olika specialintressen och infallsvinklar.

Studiebesöken skapade tidigt ett behov av informationsmaterial på främmande språk. För att något tillgodose detta behov trycktes 1968 en engelsk version av Riksutställningars just då utkomna första PR-broschyr, som spreds i stor upplaga till deltagarna i Icoms generalkonferens i Västtyskland samma år. 1970 översattes en folder om Riksutställningars skolverksamhet till engelska och till Icoms generalkonferens 1971 i Frankrike trycktes en sexspråkig folder med vissa basfakta om försöksverksamheten.

I informationsverksamheten i samband med utländska studiebesök har i allmänhet filmvisningar ingått. Två av försöksverksamhetens filmer föreligger i engelsk version. Dels en film om småutställningar, Kits, egentligen gjord för att ingå i ett internationellt utställningspaket utformat i samarbete med Icom, dels en film om svenska museers undervisningsverksamhet med avsnitt om Riksutställningars projekt med anknytning till detta område, Schools and Museums, en bearbetning av Riksutställningars film Museet–skolan. Båda dessa filmer har visats utomlands vid flera tillfällen. En kopia av den senare filmen finns deponerad på Unesco-Icom Documentation Centre i Paris och har därifrån lånats ut för visning bl. a. på flera institutioner i USA.

Information om försöksverksamheten har i internationella sammanhang också givits i form av utställningar. Till en konferens för förskollärare i Bonn 1971 sammanställdes en fotodokumentation av ett aktiverande lekmaterial, Mjuklek. Till Icoms generalkonferens i Grenoble 1971 medförde Riksutställningar en utställning i form av "halvfabrikat", dvs. föremål, monterade bilder och texter som sattes upp på wellpappelare. Konferensdeltagarna erbjöds att på ett antal tomma skärmar utvidga utställningen med eget material. Både denna utställnings innehåll, om olika slags småutställningar, och dess form väckte uppmärksamhet och har på olika sätt visat sig ha haft effekt. Själva wellpappelarformen utnyttjades t. ex. av Naturhistoriska museet i Santiago de Chile för att presentera ett Unga forskare-material våren 1972.

Ett vitalt intresse för försöksverksamheten har naturligtvis varit att skaffa information om och hålla kontakt med besläktade aktiviteter på musei- och utställningsområdet. Detta har bl. a. tillgodosetts genom en kontinuerlig bevakning av relevanta tidskrifter och annan litteratur inom ramen för uppföljningsenheten. Riksutställningar har vidare haft tillfälle att studera musei- och utställningsverksamhet i Tjeckoslovakien, Ungern, Polen, Sovjetunionen, Nederländerna, Västtyskland, Storbritannien, Frankrike, USA. Till båda de världsutställningar, som ägt rum under försökstiden, i Montreal 1967 och Osaka 1970, har Riksutställningar sänt medarbetare för att ta del av utvecklingen på det utställningstekniska området.

4.9.3 *Internationella organisationer*

Av stor betydelse när det gäller att utbyta information och erfarenheter är naturligtvis alla internationella organisationer, som finns inom kulturområdet. Riksutställningar har sålunda varit representerad vid tre av de kongresser, som 1970, 1971 och 1973 anordnades av INSEA, International Society of Education in Art, i England, Finland resp. Belgien. Genom konferensarbetet och personliga kontakter har de konstpedagogiska trender, som mer eller mindre tydligt kan spåras kunnat komma utställningsarbetet till godo. I samband med att IAAC (AICA), International Association of Art Critics, diskuterade internationell konst- och utställningsdokumentation i Paris hösten 1972 informerade Riksutställningar om det informationscentrum för offentlig konst, som byggts upp inom försöksverksamheten.

Riksutställningars kontakter med Icom, The International Council of Museums, inleddes 1968 i samband med en konferens i Sovjetunionen rörande museernas roll i undervisningen, varvid Riksutställningars nystartade projekt "utställningen som läromedel" presenterades. Riksutställningar var också representerat vid Icoms generalkonferens i Tyskland samma år. 1969 inbjöd Riksutställningar tillsammans med Svenska institutet Icoms direktör till Sverige, och anordnade en resa genom Västerbotten för att bl. a. presentera det regionala försöket i Skellefteå. Vid generalkonferensen i Frankrike 1971 fungerade en av Riksutställningars medarbetare som koordinator.

Förutom Icom, som är en "non-governmental organization", är naturligtvis också Europarådet och Unesco viktiga för kontakterna med internationellt kulturliv. Riksutställningar har deltagit i arbetsgruppssammanträden och symposier vid Europarådet i Strasbourg: 1968 och 1969 för att förbereda boken "How to visit a museum"; 1968 i en mindre filmkonferens med temat "The living museum", varvid ett filmcollage ur Sveriges Radios arkiv om museiarbete i Sverige visades; 1972 i konferensen "Art exhibitions and television"; 1969 i en rundabordskonferens anordnad av Unesco i Paris, "Museums in the contemporary world".

På det nordiska planet har Riksutställningar haft kontinuerliga kontakter, inte minst i form av utställningsutbyte. Dessa kontakter har fått en starkare målinriktning i och med instiftandet av Nordiska utställningsrådet, inom vars ram ett intensifierat utbyte av utställningar kan emotses och även en viss gemensam utställningsproduktion. Sekretariatet är under en försöksperiod knutet till Riksutställningar, vars chef är ordförande och verkställande ledamot i rådet.

4.9.4 *Internationella utställningsprojekt*

Vid sidan av det allmänna erfarenhetsutbytet har Riksutställningars internationella kontakter också haft en breddad utställningsverksamhet som följd. Internationellt konstliv har presenterats i utställningar som Ung tjeckoslovakisk grafik, London och New York, Norska tecknare, Det inre landskapet, Modernt irländskt måleri och Fyra generationer isländsk

konst. Flera av dessa utställningar har gjorts i samarbete med institutioner som redan Riksförbundet med bildande konst samarbetat med. Även inom Föreningen Konst i skolan fanns en rad internationella kontakter uppbyggda, och dess medlemmar har under försökstiden kunnat ta del av utställningar som Utländsk färggrafik, Franska konstaffischer, Polsk grafik, Japansk grafik, Homo legens – den läsande människan.

Riksutställningars största internationella produktionssatsning var utställningen Surrealism?, som visades på fyra platser i Sverige under 1970. Till denna produktion, som gjordes i samarbete med surrealistgruppen i Paris, inlånades verk från flera europeiska länder. Utställningen har också blivit internationellt känd bl. a. genom en presentation i den franska konsttidskriften L'Oeil. Katalogen och den ovanliga affischen, producerad i plast i tredimensionellt format, har också visats vid senare surrealistutställningar.

I samband med produktionen av utställningar och utställningspaket, som haft till syfte att informera om förhållanden i andra länder, har kontakt tagits med respektive land på olika sätt. I Ett föremål speglar en värld, Ett fönster mot Sovjetunionen och Vi kallar dom u-länder ingår aktuella vardagsföremål, som importerats direkt från Tanzania, Sovjetunionen, Kuba, Zambia, Indien och Ceylon. I Undervisning – undergång presenteras ett internationellt bildmaterial, som ställts till förfogande av Unesco, om en alfabetiseringskampanj.

Vid sidan av internationella utställningar, som Riksutställningar har producerat, har också utställningar som erbjudits från andra institutioner inom och utom landet visats för svensk publik. Kulturrevolutionen i bild byggde på en samling affischer från det moderna Kina, vilken från början visades på östasiatiska museet i Stockholm. Photography Canada och John Max var två fotoutställningar, som erhölls via kanadensiska ambassaden. Till skillnad från andra utställningar, som erbjudits från olika länder, var dessa utformade som vandringsutställningar från början, med alla fördelar det innebär ifråga om t. ex. montering och packning.

Riksutställningar har också haft uppdraget att producera utställningar för visning utomlands. För Svenska institutet har en vandringsutställning om Strindbergs dramatik framställts i fyra olika språkversioner, och för Föreningen Norden en informativ utställning om det nordiska samarbetet, Vi i Norden, i 600 exemplar. Till en samnordisk utställning, Den nordiska trästaden, som presenterades första gången i samband med ett Icomos-symposium i Norge 1972, bidrog Riksutställningar med projektledare och ateljéresurser.

Vid sidan av dessa produktioner direkt för en utländsk publik har det blivit allt vanligare att utställningar ur Riksutställningars ordinarie utbud har utnyttjats i internationella sammanhang. Redan en av de tidigaste utställningarna, den konstpedagogiska Upptäcka – uppleva, visades i samband med konferenser i Finland, Norge och på Island. På initiativ av svenska ambassaden i Helsingfors har utställningarna Skokloster och Tidsbilder turnerat i Finland. Svenska institutet beställde en omarbetad version av Sprängning pågår, som gjorts i samarbete med Konsthögskolans arkitekturskola och Sveriges arkitekturmuseum, för visning i Polen,

Kanada och Australien. Studiepaketet Musiklådan som Riksutställningar sammanställt tillsammans med Rikskonserter och musikhistoriska museet, har presenterats för franska förskollärare på initiativ av Svenska institutet i Paris. Materialet har också översatts för visning i Västtyskland liksom Kungaudden, ett s. k. rött skåp, som presenterar resultatet av de arkeologiska utgrävningarna vid kung Gustaf VI Adolfs fiskestuga i Västerbotten. Affischutställningen Cirkeln har inom ramen för det Nordiska utställningsrådet tryckts i nya upplagor på danska, norska och finska. På samma sätt förbereds en tryckt version för nordiskt bruk av den utställning om den nordiska trästaden, som gjordes 1972.

4.9.5 *Konsultverksamhet*

Riksutställningars internationella kontakter har bl. a. resulterat i att Icom hänvisat till Riksutställningar i frågor som rör utställningar, och då särskilt vandringsutställningar. Riksutställningar har även i internationella sammanhang i viss mån fått fungera som konsultorganisation. Inom ramen för ett Icom-projekt, som går ut på att sammanställa material för internationell museimannautbildning har Riksutställningar fått i uppdrag att sammanställa en "kit on kits" (kit betecknar i internationell museijargong en liten bärbar utställning, som kan framställas i flera exemplar för uthyrning eller försäljning). Riksutställningar är vidare representerat i en arbetsgrupp som samlar in och sammanställer information från hela världen om sådana "kits", avsedd i första hand för de unga länder i tredje världen, som håller på och bygger upp sitt musei- och undervisningsväsen. I en Unescohandbok, Museums, Imagination and Education, som publicerades i serien Museums and Monuments 1973, har Riksutställningar bidragit med ett kapitel om museers och utställningars roll i undervisningen.

4.10 Utbildning

4.10.1 *Intern utbildning*

Som en form av intern utbildning bildades hösten 1968 ett seminarium för i första hand Riksutställningars egna medarbetare. Vid den omorganisation av Riksutställningar, som skedde den 22 november 1970, kom seminariet att bilda kärnan i den avdelning, som då fick namnet Seminarium, vetenskapliga undersökningar och utbildning. När avdelningen i juni 1971 tillfördes bibliotek och diabildsarkiv fick den namnet uppföljningsenheten. Under denna hör sedan november 1971 ett utställningsarkiv med syfte att främst jämte diabildssamlingen dokumentera Riksutställningars egen verksamhet. Avdelningen har under de senaste två åren fått övervägande servicekaraktär.

Utställningspedagogiskt seminarium

Under arbete med utställningar av konst och konstpedagogiskt studiematerial framstår behovet av en kartläggning av utställningsmetoder, prövning av effekterna av utställningar och granskning av problematiken som angelägen. Utställningen som kommunikationsform har tidigare sällan tagits upp till behandling. Många problem av dels teoretisk – ideologisk, dels praktisk–distributionsmässig art uppstår under utställningsarbetet. De flesta av dessa problem brukar kunna lösas från fall till fall och utan att någon egentlig dokumentation äger rum. Erfarenheterna från konstutställningsorganisationer som Föreningen Konst i skolan och Riksförbundet för bildande konst har stannat på det personliga planet, mer eller mindre som arbetsrutiner. Tid och tillfälle har sällan getts till att gruppvis diskutera eller skriftligen dokumentera gjorda erfarenheter.

Seminariet arbetar efter två linjer. Den första avser att ge vidgade kunskaper inom utställningspedagogik (kartläggning av användbara teorier, studier av färdiga eller planerade projekt, litteraturstudier, studier i fältet av utställningsverksamhet och informationsmedel inom Riksutställningars intressesfär). Experimenterande med nya okonventionella informationstyper och praktiskt realiserande av dessa ingår. Informationskontakt med pedagoger, psykologer, sociologer, kommunikationsexperter m. fl. pågår. Den andra "innehållslinjen" omfattar utbildning/fortbildning av Riksutställningars reseamanuenser och utställningsadministratörer ute i landet. Behovet av pedagogiskt kunniga kontaktmän med allmänheten är mycket stort. En speciell kurs för utställningsarrangörer genomfördes 1972.

Den vetenskapliga forskningen kring utställningsverksamheten har stark anknytning till seminariets arbete och kan i vissa fall ingå som arbetsuppgifter (enskilt eller i grupp) i detta.

Vid en sammankomst med Riksutställningars medarbetare uppstod diskussion om seminariet i första hand skulle vara konstpedagogiskt. Då emellertid konstutställningar och deras metodik endast utgör en del av Riksutställningars totala utställningsutbud, framfördes åsikten att namnet borde vara (och arbetsinnehållet vidgas till) "utställningspedagogiskt seminarium". Man enades tills vidare om att konstpedagogiken skulle stå närmast på arbetsprogrammet men att gränserna inte skulle göras för snäva. Stor öppenhet gentemot andra utställnings- och informationsmässiga aktiviteter skulle råda.

I seminariet deltar i första hand Riksutställningars egen personal. På grund av utrymmesbrist har inbjudningar till intresserade utanför Riksutställningars krets i regel inte kunnat göras i den omfattning som hade varit önskvärt. I några fall har dock seminariet förlagts till andra, större lokaler.

Under åren 1968 till 1969 sköttes seminarierna av dåvarande skolavdelningens chef. När Riksutställningars organisation med indelning på avdelningar ändrades år 1969 blev seminariet en till produktions-, distributions- och administrationsavdelningarna sidoställd avdelning, med namnet Konstpedagogiskt seminarium, en forsknings- och utbild-

ningsavdelning med flera sidoordnande funktioner. Sedan budgetåret 1971/72 är avdelningens namn uppföljningsenheten. Någon personal som direkt kunde vara medhjälpare till avdelningschefen fanns tidigare inte, men 1. 11. 1971 anställdes en amanuens med halvtidstjänstgöring. Från hösten 1970 fungerar en organisations- och planeringsgrupp bestående av, förutom seminarieledaren, 3 personer representerande olika ämnesområden inom Riksutställningar. Planer finns på att till seminariet bilda en referensgrupp utanför Riksutställningar representerande museer, kulturnämnder, skolöverstyrelsen m. fl.

Redan under första skedet av seminariets arbete bildades en utställningsteknisk arbetsgrupp, som studerade utställningar ute på fältet och rapporterade i ord, foto och film till seminariet. Denna grupp arbetar kontinuerligt. Andra arbetsgrupper har fullgjort kortfristiga uppdrag, en kataloggrupp för granskning och analys av utställningskataloger, en arbetsgrupp för utarbetandet av lärarhandledning (tryckt i Skol-Avin nr 10, 1969 för utställningsmaterialet MULTI 69). 1970 bildades en utställningsgrupp inom seminariet med arbetsuppgift att sammanställa en liten konstpedagogisk utställning Tycka om, som har turnerat sedan sommaren 1972 framför allt till folkhögskolor. 1973 konstituerades en trycksaksgrupp.

Seminariets ekonomi är blygsam. Anslaget var 1968/ 69 och 1969/ 70 kr. 5 000, 1970/ 71 och 1971/ 72 kr. 10 000, 1972/ 73 kr. 15 000 och är 1973/ 74 kr 12 000.

Seminariets arbetsinnehåll är följande:

1. Belysa strukturer och funktioner i Riksutställningars egen produktion. Studier av och diskussioner kring bl. a. Kring Gamla ting, Surrealism?, Undervisning eller undergång, Bilder överallt, Multi 69 m. fl.
2. Diskutera andra utställningar, studiebesök. Här har den utställningstekniska gruppen fungerat. Vid vissa tillfällen har rapportering av utställningserfarenheter förekommit vid producentsammanträden och vid utvecklingsverkstadens sammanträden.
3. Information om museipedagogik i olika länder.
4. Översikt av och information om konstvetenskaplig forskning med konstpedagogisk inriktning.
5. Kulturfrågor: kultursociologi.
6. Audivisuella hjälpmedel, tekniska hjälpmedel etc.

Som ett särskilt forum för att informera medarbetarna om Riksutställningars vetenskapliga undersökningar bildades 1971 den s. k. uppföljningsgruppen i vilken seminariet ingår som allmän informations- och uppföljningsavdelning; hit hör även kompletterande yrkesfortbildning för personalen. Deltagande i kurser och konferenser har ägt rum i tämligen stor omfattning och delvis ingått som del i seminariearbetet. Ateljépersonalen har deltagit i följande yrkesinriktade kurser: plastteknik, miljöfärgsättning och färgsystematik, svetskurs för konsthantverkare, patentfrågor, grundläggande elektronik. Härutöver har även arrangerats egna kurser för personalen.

4.10.2 *Extern utbildning*

I viss omfattning anordnas utbildning också för andra än Riksutställningars egen personal. Lärargrupper, deltagare i universitetskurser i museiteknik och doktorander i konstvetenskap är exempel på kategorier av besökare, som vid särskilt arrangerade kurser, konferenser eller auskultationsperioder blivit informerade om Riksutställningars verksamhet. I samarbete mellan Folkbildningsförbundet, Konstfrämjandet och Riksutställningar anordnades år 1972 en kurs för utställningsarrangörer. Kursdeltagarna rekryterades via länsbildningsförbunden bland personer verksamma inom olika delar av folkbildningen.

4.11 Bibliotek, utställningsarkiv, diabildsarkiv

Grunden till Riksutställningars bibliotek utgörs av samlingar som Föreningen Konst i skolan och Riksförbundet för bildande konst har ställt till Riksutställningars förfogande. Biblioteket är i princip ett handbibliotek för medarbetarna. Inköp av litteratur och tidskrifter har under de senaste två åren i första hand kommit att inriktas på Riksutställningars verksamhetsområde med tonvikten lagd på utställningsproduktion och museologi.

För beslut i frågor rörande biblioteket finns en biblioteksnämnd bestående av representanter för olika ämnesområden inom Riksutställningar. Biblioteksärendena handläggs sedan januari 1972 av en bibliotekarie anställd en dag i veckan. Tidigare sköttes biblioteket av en assistent inom Riksutställningar jämsides med övriga arbetsuppgifter.

En mer systematisk dokumentation av Riksutställningars verksamhet inleddes i november 1971 genom att arbetet med att ordna ett utställningsarkiv påbörjades. Avsikten är att följa upp Riksutställningars aktiviteter genom att dokumentera arbetsmaterial, trycksaker, pressklipp, affischer och annat. I görligaste mån vill man ge en beskrivning av utställningarna från idé till färdig form.

Verksamheten med ett diabildsarkiv inom Riksutställningar inleddes 1967 efter samgåendet med Föreningen Konst i skolan och Riksförbundet för bildande konst. De båda föreningarnas bestånd av diabilder kom att bilda grundval för Riksutställningars arkiv. Föreningen Konst i skolans arkiv omfattade 1967 cirka 8 000 diabilder, medan Riksförbundet för bildande konst hade 6 255 registrerade bilder i sitt arkiv. Nuvarande målsättning är att i diabilder dokumentera Riksutställningars verksamhet inom olika områden. Tidigare fanns ambitionen att i begränsad omfattning även dokumentera andra utställningar. Brist på resurser har medfört. att denna typ av dokumentation tv. uppskjutits. Antalet diabilder har successivt utökats. I januari 1974 omfattar arkivet 20 700 bilder.

I diabildsarkivet tjänstgör sedan 1967 en kansliskrivare på halvtid. Under vissa perioder har funnits ytterligare en halvtidsanställd.

4.12 Informationscentrum för offenlig konst i Sverige efter 1950

I MUS 65: s skrivelse till Konungen den 18 juni 1968 ang. försöksverksamhet med konstförsäljning behandlas frågan om ett arkiv för offentlig konst, vilken aktualiserats genom en framställning från Konstnärernas riksorganisation (KRO). En service beträffande frågor om tillvägagångssätt och urvalsmöjligheter vid anskaffning av offentlig utsmyckning skulle ske dels genom diabilder och skriftliga beskrivningar, dels genom att personal stod till tjänst med rådgivning. Lokalerna borde dessutom kunna fungera som en central där intresserade konstnärer kunde skaffa sig en överblick över olika aktuella tävlingar om offentlig utsmyckning. Verksamheten förutsattes ankomma på Riksutställningar, som bl. a. skulle svara för insamlingen av arkivmaterial och upprättandet av arkivet inom ramen för sina ordinarie arbetsuppgifter.

Informationscentrum vill skapa bättre kontakt mellan konstnärer och beställare av offentlig konst såsom landsting, kommuner, statliga och privata institutioner, och byggnadsföretag för att därigenom bredda möjligheterna för konstnärerna att få sina verk utförda, men också för att ge beställarna rikare urvalsmöjligheter. Informationscentrum verkar som ett serviceorgan som utan avgift står till förfogande för alla beställare av offentlig konst.

Uppbyggnad. Hösten 1968 påbörjades en dokumentering av landets bestånd av offentlig konst. På grundval av inkomna uppgifter utarbetades en systematik och ett hålkortssystem som möjliggör snabb information om konstverkens placering, material, funktion etc. Vid årsskiftet 1972/ 73 omfattade kartoteket uppgifter om 4 700 konstverk av 900 konstnärer, som arbetar med utsmyckningar för sjukhus, skolor, torg, lekplatser, kyrkor, administrationsbyggnader, bostadsmiljöer etc.

Objektiv registrering sker av all utförd offentlig konst. 1969 påbörjades sålunda en fotografering regionvis i landet. Vid årsskiftet 1972/ 73 uppgick samlingen till totalt ca 12 500 färgdiabilder av 2 500 objekt. Med de fotograferingar som utfördes våren 1973 har totalt ca 2/ 3 av landets större kommuner inventerats, varigenom ytterligare 2 500 ljusbilder av 500 objekt tillförs samlingen. Diabildssamlingen är den viktigaste utgångspunkten i Informationscentrums service och det bästa medlet att för beställare av offentlig konst visa ett omfattande utbud av redan utförd konst samt även av skisser och tävlingsförslag.

Samarbete med andra institutioner. Informationscentrum samarbetar bl. a. med KRO, statens konstråd och Dokumenteringsarkiv för modern svensk konst i Lund. Med sistnämnda institution sker utbyte av konstverksuppgifter från deras dataregister mot ett exemplar av varje av informationscentrums diabilder. En tanke från starten var att vid en institution ev. i Lund, Göteborg och Luleå lägga upp kopia av hela diabildssamlingen för att beställare från dessa distrikt skulle få lättare med personligt besök. Genom utbytet med Lund har denna tanke förverkligats där.

Finansiering. Uppbyggnaden av Informationscentrum har finansierats

genom två av Kungl. Maj: t beviljade engånsanslag: 1969 150 000 kronor och 1972 83 000 kronor. Fr. o. m. budgetåret 1972/73 är Informationscentrum upptaget på Riksutställningars ordinarie budget. Under uppbyggnadstiden har de stora posterna på utgiftssidan först och främst varit kostnaderna för fotografering och diabildframställning, för inköp av nödvändiga ljusbilds- och förvaringsskåp samt för systemuppläggning och ordnande av ljusbildsamlingen.

Reklam. 1 mars 1971 öppnades informationscentrum för allmänheten. Genom artiklar i press och tidskrifter lämnades en första upplysning om Informationscentrums existens. Våren 1972 trycktes en reklamfolder i 14 000 ex. och distribuerades till personer inom statliga, kommunala och privata organ som har hand om utsmyckning samt till olika grupper såsom arkitekter, bibliotekarier, funktionärer inom kyrkan m. fl. vilka kunde tänkas få kontakt med utsmyckningsärenden eller aktivt delta i arbetet på olika kulturområden. Efter reklamfolderns utsändande märktes en stegrad besöksfrekvens och förfrågningar om lån av diabilder i utsmyckningsärenden. Besökare som utnyttjar Informationscentrum är konstnärer, lärare vid universitet och skolor, universitetsstuderande, intresserade från industrier och enskilda personer. Fortsatt dokumentering av konstverksuppgifter och fotografering inom de regioner som ännu återstår är målet för Informationscentrums närmaste framtid samtidigt som fortlöpande bevakning av nytillkomna utsmyckningar bör ske genom tidigare erhållna kontakter kommunalt och privat samt genom bevakning av press och tidskrifter.

4.13 Verkstad och lager

Våren 1967, inför samgåendet med Föreningen Konst i skolan och Riksförbundet för bildande konst, aktualiserades frågan om en gemensam verkstad. Organisationerna medförde vid sammanslagningen verkstadspersonal, inredning och maskinell utrustning för begränsad produktion av främst konstutställningar. Personalen uppgick till tre man: en packmästare, en rammakare och en expeditionsvakt.

Försöksverksamheten hade tidigare anlitat olika företag för sin utställningsproduktion. Erfarenheterna hade bland annat visat att merarbetet i form av resor, arbetsledning, samordning och kontroll ökar, då de som medverkar vid en utställningsproduktion inte arbetar under samma tak. Kostnadsökningar och sämre kvalitet riskeras också när personal som saknar tillräcklig erfarenhet av vandringsutställningar måste anlitas. De företag som utnyttjades hade dock fackutbildad hantverkspersonal, som verksamheten då saknade, och verkstäder för tillverkningen. Bl. a. genom föreliggande krav på offertförfarande kunde inte heller all produktion förläggas till ett enda företag, vilket innebar att mycken tid gick åt till att överföra praktiska erfarenheter till nya arbetsteam. Motiven för att skaffa en egen verkstad var därför främst praktiska och de problem man tidigare haft vägledde bl. a. utformningen av verkstaden. Experimenterandet med nya lösningar för montage och emballage krävde

också egna resurser. För verkstad och lager förfogar Riksutställningar nu över ett utrymme på ca 2 000 m^2.

Utrustningen av dessa utrymmen föregicks av en utredning om vilken ungefärlig omfattning verksamheten skulle komma att få inom de närmaste åren. Med ledning av detta material söktes av statliga medel ett utrustningsanslag på 195 000 kr. Enligt utredningens förslag uppdelades verkstad och lager på följande sätt:

Verkstad: maskiner, verktyg och inredning för trä- och enklare metallbearbetning. Arbetsplatser för maximalt sex hantverkare.

Fotoateljé: mörkrum, monteringsrum och ateljé. Utrustning för reprotagning, färgdiaduplicering och meterförstoring. (Utrustning för 16 mm ljudfilminspelning inköptes vid ett senare tillfälle.) Arbetsplatser för maximalt två fotografer och ett fotobiträde.

Provuppställningshall: 240 m^2 fri golvyta för montering av större utställningar under produktion/reparation samt provuppställning och visning av färdiga utställningar.

Ramverkstad: handverktyg, ramklipp och inredning för inramning och montagearbeten. Arbetsplats för en hantverkare.

Kontorsrum: kontorsinredning för en arbetsledare.

Personalutrymmen: lunchrum, omklädningstvättrum, duschrum och toalett. Klädskåp och lunchrumsinredning för 12 anställda.

Expeditionslager: utrustning och inredning för lagerhållning och expedition av trycksaker, konstverk och museiföremål. Arbetsplats för en packmästare, ett lagerbiträde och en chaufför.

Lager: utrustning och inredning för lagerhållning av utställningar.

Vid årsskiftet 1973/ 74 hade verkstaden förljande personal:

1 ateljéchef
1 verkmästare
5 utställningstekniker
1 packmästare
1 lagerföreståndare
1 förste fotograf
1 fotograf
1 chaufför och exp.vakt

Den nya verkstaden saknar viss utrustning såsom sprutlackerings- och målningsrum, tryckeri, layoutstudio och utrustning för framställning av ljudbandskopior. Ej heller har formgivare, AV-tekniker och specialutbildad teknisk personal kunnat anställas.

Lokalerna är belägna i källarplanet och saknar dagsljus, tillräcklig ventilation och expansionsmöjligheter. Särskilt kännbar är bristen på lagerutrymmen. Ett speciellt lagerutrymme för inlånat dyrbart museimaterial har inrättats, som fyller gällande föreskrifter beträffande brand- och stöldsäkerhet. Beträffande verkstadsutrustning och inredning har ändringar och kompletteringar kontinuerligt genomförts.

Vid försöksverksamhetens slut har största möjliga utnyttjande av verkstad och lager uppnåtts varför en utökad produktionsvolym förut-

sätter nya lokaler och utrustning samt ytterligare personal. I många fall har företag utanför verksamheten anlitats. Detta har främst varit fallet vid framställning av utställningsenheter i serier, t. ex. skärmar eller packlådor där företag med industriell produktion utfört arbetet efter ritningar.

Riksutställningar kunde bäst fylla sina uppgifter genom egna verkstadsresurser. Egen personal betydde för Riksutställningar möjligheter att skapa en kontinuitet i arbetet. En förbättrad planering ökade ytterligare möjligheterna att utnyttja den egna personalens erfarenheter, vilket innebar att felaktigheter kunde upptäckas på ett tidigt stadium och tids- och kostnadskrävande omarbete undvikas. Erfarenheterna visade att den tekniska kvaliteten på enskilda utställningsproduktioner i en del fall stod i direkt proportion till den tid som varit möjlig att ägna åt planeringsarbetet. Genom införande av en ny organisationsplan i november 1969 med arbete i projektgrupper ökades också möjligheten för verkstadspersonalen att på ett tidigt stadium påverka utställningarnas slutgiltiga utformning.

Icke obetydliga rationaliseringsvinster har kunnat göras genom att verkstadsarbete under de senaste försöksåren planerats upp till ett år i förväg. Det har därigenom varit möjligt att förlägga de olika utställningsproduktionerna så att verkstadens arbetsbelastning blivit så jämn som möjligt. Sommarmånaderna har emellertid utgjort en belastningstopp då de flesta utställningar, särskilt de som distribuerats till skolorna, reparerats för att vara klara inför höstens turnéstart. Detta arbete fordrar extra arbetskraft och även ett särskilt utrymme, t. ex. en reparationsverkstad i direkt anslutning till lager för färdiga utställningar.

Skador som uppkommit genom naturlig förslitning eller konstruktionsfel samt frågor om emballage har ägnats speciellt intresse. I vissa fall har verkstadspersonalen genom resor till utställningarna ökat sitt tekniska kunnande, vilket också minskat reparationskostnaderna. I speciella fall har den verkstadspersonal som medverkat vid tillverkningen ombesörjt upp- och nedmontering av utställningen på de platser den besökt, vilket varit en förutsättning för utställningens formgivning. Ur utställningsteknisk synvinkel har inte minst distributionssättet och typ av utställningslokal fått styra utställningarnas utformning. Från verkstadssynpunkt har de producerade utställningarna varit av olika typer.

Konst- och övriga museiföremål, ej fast monterade på något utställningssystem

Detta är ur verkstadssynvinkel den enklaste formen för en utställning och tar mellan fyra till sex veckor för en hantverkare att tillverka. Arbetet begränsas till inramningar, montage och förpackning av föremålen i specialinredda emballagelådor. Ofta blir det nödvändigt att vissa från början utvalda föremål ersättes av andra då risken för skador visar sig vara för stor. Skador har vid enstaka tillfällen uppstått under transport, på mottagarplatsen vid upp- och nedpackning, samt under utställningstiden. Erfarenheterna har dock varit sådana att någon radikal nykonstruktion

beträffande inramning, montering eller emballering inte behövt företagas. Efter avslutad turné har emballaget återanvänts i nya utställningar.

Mindre och medelstora skärmutställningar med konst- och museiföremål, fotografier och texter fast monterade på skärmar eller i montrar har krävt en erforderlig verkstadstid på sex till tio veckor för en hantverkare. För denna typ av utställning har verksamheten disponerat olika skärmsystem som inköpts utifrån eller tillverkats i den egna verkstaden. Skärmsystemen har återanvänts efter avslutade turnéer. I en del fall har tillverkningen av själva stommaterialet förlagts till företag utanför verksamheten och endast layout, montering och förpackning har skett i den egna verkstaden. Dessa utställningar är ofta lätta för mottagaren att ta emot och går snabbt att arrangera. Allt material är fastmonterat vilket minskar slitage samt skador vid upp- och nedmontering. Utställningarna har byggt på vidareutveckling av erfarenheter från Föreningen Konst i skolan och Riksförbundet för bildande konst.

Större utställningar (hela utställningsmiljöer) för distribution i möbelbuss och ofta med personal som medföljer under hela utställningstiden (alt. enbart vid upp- och nedmontering), avsedda för mottagarlokal med fast personal och med en yta av ca 200 m^2. Erforderlig verkstadstid på upp till sex månader för fyra hantverkare. De större utställningarna kräver givetvis längre förberedelse och noggrant uppgjorda tidsplaner samt analys av de olika momenten i tillverkningen. Förberedande experiment- och konstruktionsarbete i samråd med producent och formgivare ger god utdelning i form av en bättre utställning. Studier av bra resp. dåliga lösningar under och efter turné har gett erfarenheter som kommit planerade utställningsproduktioner tillgodo.

Läromedelspaket, oftast i flera exemplar. I läromedelspaketen har det kanske i högre grad än i andra produktioner funnits möjligheter att pröva sig fram både i material och utförande. Resp. prototyper har utformats för en bestämd undervisningssituation där både producent och verkstadspersonal har kunnat närvara vid utprovningen och tillsammans med avnämaren diskutera förbättringar. Vissa av läromedelspaketen har efter revidering hantverksmässigt framställts i en upplaga på till att börja med 25 exemplar.

Flerbildsvisningar har tillsammans med film, diabildserier (med eller utan ljud) och videogram utgjort en grupp av försök där Riksutställningar arbetat med andra media men ofta likväl inom utställningsformens ram. Under försökstiden har fyra flerbildsvisningar producerats. Dessa har mer än några andra produktioner innehållit teknisk utrustning och större delen av arbetet har lagts ner på de s. k. styrsystemen. Med själva styrenheten påverkas diabildsprojektorer, bandspelare, filmprojektorer, strålkastare etc. att arbeta efter ett på förhand uppgjort program som finns lagrat i styrenheten. För Nordisk folkkonst påbörjade verksamheten tillverkningen av en egen styrenhet (avsedd för visningar utan ljud). Skokloster försågs med ett nytt mera beprövat styrsystem som byggde på styrning med ljudimpulser inspelade på band på olika frekvenser. Problemen med driften av flerbildsvisningar överstiger emellertid i princip inte vad som gäller för övriga utställningar. En

förutsättning är dock specialutbildad teknisk personal. För sådant arbete anställdes personal tillfälligt eller också fick företag, som själva hade erforderliga resurser, i samarbete med den egna verkstaden leverera den tekniska utrustningen fullt komplett.

Utställningar tillverkade i större upplagor

För att snabbt nå en så stor publik som möjligt har Riksutställningar producerat ett antal tryckta utställningar, dels rena affischutställningar, dels olika typer av skärmarrangemang. Dessa utställningar, som alla tryckts i upplagor mellan 300–700 exemplar, har varit avsedda för försäljning eller varit beställda produkter. Tryckningen föregås av experiment med olika stommaterial i fullskalemodeller. För- och nackdelarna med olika tryckförfaranden har undersökts för att nedbringa tryck-, material- och transportkostnader. Vi kallar dom u-länder har i större utsträckning än någon av de övriga utförts i den egna verkstaden (bl. a. allt fotoarbete, montering av screenfilmsoriginal, packning av skärmmaterial och föremål). Till skillnad från de andra utställningarna innehöll den även föremål av skilda slag.

Ett ökat behov hos utställningsarrangörerna att låna eller köpa monteringsbara utställningssystem har resulterat i att Riksutställningar låtit tillverka engångsskärmar i wellpapp för försäljning samt stått till tjänst med uppgifter om konstruktion och inköpsställen för andra typer av monteringsbara system. Utlåning av verksamhetens eget material har förekommit i begränsad omfattning under försökstiden.

Små utställningar. En särskild grupp representeras av de små utställningarna. De har vanligen en kort tillverkningsperiod, 1–2 veckor, men kräver genom sitt ringa format ofta särskilt väl genomtänkt formgivning, som bäst åstadkommes genom ett nära samarbete mellan producent och hantverkare. Även denna utställningstyp förutsätter sålunda tillgång till egna verkstadsresurser. Till gruppen hör bl. a. de utställningar som gjorts i ett av Riksutställningar serieproducerat utställningsskåp som fungerar både som monter och emballage.

1972 skapades inom Riksutställningar en särskild s. k. *utvecklingsverkstad,* dvs. en arbetsgrupp bestående av verkstadens hantverkare samt produktions- och ateljécheferna m. fl. Arbetet har planlagts av hela gruppen och de aktuella arbetsuppgifterna fördelats på mindre grupper som var och en arbetat med bestämda problem. Arbetet har hittills omfattat marknadsundersökningar, praktiska test, produktionskalkylering och viss intern utbildning genom studiebesök, filmvisning och kurser. Arbetsresultaten har redovisats och arkiverats i form av skisser, originalritningar, fotografier och modeller. De samlade erfarenheterna bör nu redovisas i form av faktablad; det finns ett ständigt behov av en samlad information till olika utställningsarrangörer i landet. På uppdrag av Icom har Riksutställningar tillverkat en första version av en ”laborationssats” om hur man gör utställningar, kallad A kit on kits. Den har även använts vid museikurser i Sverige och Norge. I satsen ingår bl. a. materialprover, instruktionsböcker, en kortfilm och en uppsättning engångsskärmar i vit

wellpapp. Flera liknande satser planeras för olika målgrupper inom landet, såsom för museerna och andra utställningsarrangörer.

Riksutställningars verkstad är en mycket viktig förutsättning för verksamheten. Samverkan mellan producenter och tekniker, möjligheter att experimentera och följa upp resultaten är av största värde. Den har utökats under åren och torde idag vara den största icke kommersiella utställningsverkstaden i landet. Dock kan den idag knappast motsvara alla de krav som ställs på den genom både den större egna ambitionen och de allt fler och mer differentierade önskemål som utifrån ställs på Riksutställningar som utställningsproducent. Som tidigare nämnts måste stora delar av produktionen läggas ut.

Detta måste man också räkna med i framtiden, det kan knappast vara realistiskt att inom verkstadens väggar hysa alla de specialister och specialmaskiner som den öppna marknaden kan erbjuda. Verkstaden behöver däremot ha en beredskap för de mest skiftande uppgifter. De senaste årens erfarenheter visar att Riksutställningar trots långsiktig planering allt oftare deltar i snabba, med kort varsel inlagda produktioner av ibland vandrings- ibland tillfällig karaktär. I samma grad som Riksutställningar mer och mer tar på sig betalda uppdrag, i samma grad växer också behovet av resurser. Den typ av resurser det här kan vara fråga om är enkla screen- och skylttrycksmöjligheter, textsättning, sprutmålningsanläggning, metallbearbetning, ljudstudio och mindre film/ video- studio med vad dessa verksamheter kräver av installationer. Detta gäller också personal som kan bruka anläggningarna.

Som tidigare nämnts tar reparationer stor tid från nyproduktioner. Man kan aldrig bygga en vandringsutställning så bra att den aldrig behöver repareras. De enda utställningar som inte egentligen behöver tas in för översyn 1 – 2 ggr om året är de utställningar som sätts upp av egen personal och som vid varje tillfälle får nödvändig uppsnyggning. Betydligt större del av detta arbete kunde förläggas till fältet. För detta krävs emellertid resande tekniker. Dessa kan ibland också fungera som transportörer i egna fordon.

Ett ökat övertagande av andra producerade utställningar innebär också arbete för verkstaden. Dessa utställningar måste ofta omarbetas eller justeras, emballage tillverkas eller bara lagras.

4.14 Produktionserfarenheter

4.14.1 *Definition av vandringsutställning*

Vandringsutställningen är avsedd att visas på ett flertal orter och bör därför utföras på sådant sätt att den är lämpad för att flyttas. Skillnaden mellan en mer eller mindre stationär utställning och en vandringsutställning är väsentligt mycket större än vad man i förstone kan tro. Av vandringsutställningen krävs att den med rimlig enkelhet kan sättas upp och packas ned av få personer utan särskilt avancerade hjälpmedel. Utställningens format skall vara realistiskt avpassat till de lokaler som den

är avsedd för. Ingår någon form av invecklad teknisk/ elektrisk utrustning eller unika, dyrbara föremål, bör en tjänsteman medfölja och åtminstone närvara och deltaga i upp- och nedpackningsarbetet, ev. kvarstanna på orten under hela utställningsperioden. Utställningen måste i förpackat skick vara uppdelad i ett lämpligt antal packlådor eller container, helst försedda med hjul eller eljest så små att de lätt kan hanteras och flyttas. Den återkommande upp- och nermonteringen av vandringsutställningen under lång tid – utställningen turnerar ofta under flera år – medför att antalet tillfällen till skadeverkningar blir stort. Verkningarna av förekommande missöden kan mildras om de olika konstruktionsdetaljerna är väl genomtänkta redan vid planeringen och vid genomförandet av produktionen.

Ett ofrånkomligt krav på en vandringsutställning bör vara att den för varje mottagare skall kunna upplevas som ny och fräsch. För att detta mål skall kunna uppfyllas krävs av producenten erfarenhet av vandringsutställningar, goda tekniska och personella resurser samt hög teknisk kvalitet på materialet. Detta kan göra utställningen relativt dyr i produktion men bör medföra att den på sikt blir billigare i reparationskostnader.

4.14.2 *Planering*

En vandrande utställning ställer vanligen större krav på utförandet än en stationär. Detta medför i sin tur att planeringen för vandringsutställningen blir mer tidskrävande.

Det som framför allt gör att planeringen behöver börja extra tidigt är att så många parter är inblandade. Ett utställningsprojekt av stationär karaktär har utöver en huvudman kanske en tillverkande/ skapande part och en lokalhållare. Ofta är huvudmannen och lokalägaren samma instans.

En vandringsutställning går ofta till ett stort antal mottagare, som i allmänhet har särskilda synpunkter på när de vill disponera utställningen. Turnén kräver en noggrann tidtabell. Idégivare, producent och distributör kan vara tre olika parter. Mottagarna har ofta en egen lång planeringsperiod för sin lokala verksamhet. Så t. ex. önskar folkbildningsorganisationerna i regel att få vara med i beslutsprocessen kring ett vandringsutställningsprojekt redan ett eller halvtannat år före den tidpunkt då vandringsutställningen beräknas komma till respektive ort. Bildningsorganisationerna måste nämligen i mycket god tid planera studiecirkelutbud och kataloger. Det har därför blivit allt vanligare att Riksutställningar har kontakt med olika tänkbara intressenter redan under planeringen av utställningsprojekten. I vissa fall går Riksutställningar ut med listor över flera utställningsförslag, mellan vilka mottagarna i lugn och ro kan välja. I planeringen ingår också att ta hänsyn till distributionstekniska önskemål.

4.14.3 *Förslagsgång och beslutsprocess*

Med ökad erfarenhet har beslutsprocessen inom försöksverksamheten förändrats väsentligt under de gångna åren. Efter att från början ha varit styrelsens – dvs. MUS 65 – uteslutande angelägenhet har beslutsfattandet successivt fördelats på olika nivåer varvid endast de mycket viktiga eller övergripande besluten har bedömts böra ligga kvar hos styrelsen. Den nuvarande beslutsordningen har bedömts motsvara de krav på effektivitet, ansvarsfördelning och information, som rimligen kan ställas av förslagsställare och mottagare liksom av andra berörda parter.

Varje beslut förtecknas och sammanfattas i en separat handling, vari också anges beslutsfattare, budget etc. Dessa sammanfattningar av beslutade projekt bildar tillsammans en i varje situation aktuell översikt över vad som är under produktion.

4.14.4 *Program- och projektledare; producent*

När ett beslut fattas om ett utställningsprojekt anges också den person som skall ansvara för att erforderliga åtgärder vidtas och att beslutet realiseras. Under arbetets gång har inom försöksverksamheten utbildats en intern terminologi, där man skiljer mellan programledare, projektledare och producent, benämningar som betecknar funktioner; det förekommer ofta att en och samma tjänsteman kan vara både programledare, projektledare och producent.

Verksamheten styrs av ett antal programmål. Varje program, som ju i sig är en abstraktion, inrymmer ett eller ett flertal konkreta projekt, i allmänhet utställningar. *Programledaren* ansvarar för att verksamheten håller fast vid och i praktiken förverkligar respektive mål. De för budgetåret 1972/ 73 utarbetade målformuleringarna återges i det inledande avsnittet till detta kapitel. De gångna åren visar hur dessa program har vuxit fram som en följd av omväxlande positiva och negativa erfarenheter under uppbyggnaden av försöksverksamheten. Själva programmen är alltså ett viktigt resultat och en erfarenhet. Däremot visar inte tablån någon inbördes prioritering mellan programmen. En fortlöpande diskussion har ständigt lett till ändringar i relationerna mellan programmen, vilket synligast har tagit sig uttryck i varierande fördelning av tillgängliga medel dem emellan. Programmen är en viktig grundval och utgångspunkt för de sakkunnigas förslag till riktlinjer för den framtida Riksutställningsverksamheten.

Producenten svarar för det kvantitativt största arbetet, urval av lämpligt material, bearbetningen av materialet, kreativt arbete med avseende på utställningens innehåll och form. För producenten är projektet många gånger ett heltidsarbete under en längre period. Producenten är ofta en frilansmedarbetare men kan också vara en tjänsteman inom Riksutställningar.

Skillnaden mellan projektledare och producent har blivit ganska stor. Projektledaren förutsätts ha erfarenhet av såväl utställningsarbete i allmänhet som de interna förhållandena på Riksutställningar. Han eller hon har ett budgetansvar för projektet.

En fördel med projektledarsystemet är att en kontinuitet upprätthålls i verksamheten. Det är viktigt, att de erfarenheter, som man utvinner, tas tillvara och successivt utnyttjas i den fortsatta verksamheten. Det bör dock undvikas att producenterna förvandlas till projektledare med huvudsakligen administrativa uppgifter. Det har i stället varit angeläget att ge tjänstemännen varierande uppgifter på olika nivåer både för att öka den samlade erfarenheten, och för att vidga vars och ens perspektiv. Därför har även tjänstemän på distributionsavdelningen fungerat som projektledare och producenter.

4.14.5 *Val av utställningstyp*

Några av Riksutställningars mest slagkraftiga projekt har varit mångfaldigade utställningar, som kunnat nå en mycket stor publik. Mångfaldigandet innebär emellertid den nackdelen att man av ekonomiska skäl tvingas använda billigt material, vilket kan ge ett konstnärligt sämre resultat. Den mångfaldigade utställningen begränsar även möjligheterna att presentera originalföremål. För presentationen av unika objekt är det därför nödvändigt att också producera utställningar i ett enda exemplar även om dessa utställningar självfallet endast når en mer begränsad publik.

Storleken på de olika utställningarna har varierat mycket kraftigt, från utställningar som ryms på ett skrivbord till produktioner som fyller en eller flera utställningssalar. Beslutet om utställningens storlek sker från fall till fall i en avvägning mellan olika faktorer såsom tillgängliga ekonomiska resurser, avsedda mottagare och deras lokaler, målsättningen för utställningen, materialets rikedom, storleken och karaktären av de föremål som skall ingå etc. Storleken får således avgöras från fall till fall.

Från rent ekonomisk synpunkt är det av värde att projektledare och producenter går in för att bygga utställningar på gemensamma tekniska principer med standardskärmar av viss typ, eller med andra stående tekniska arrangemang. Med hänsyn till det konstnärliga och med tanke på behovet av att ständigt utveckla och förnya utställningsmediet kan och bör en sådan standardisering emellertid inte drivas för långt. Det är i allmänhet mycket värdefullt att kunna anpassa formen helt efter innehållet och att även kunna skapa unika och originella utställningsmiljöer.

4.14.6 *Utnyttjande av idéer och material*

Av ekonomiska skäl är det av vikt att till fullo utnyttja befintligt material i form av insamlade fakta, utredningar etc. liksom också redan producerade utställningar. Om ett utställningsförslag kräver ett mycket omfattande utrednings- och materialinsamlingsarbete kan det bli alltför dyrt att förverkliga utställningen.

Bl. a. i sådana fall har ibland ett och samma projekt fått växa ut till flera olika utställningar. Ofta finns möjligheten att ta ut väsentligheter och särskilt slående inslag ur ett större utställningsprojekt och göra ett

Tekniska utställningsinnovationer

"Folkets musik", som innehöll dels rikhaltigt bildmaterial, dels ett "musikkök" med enkla instrument, behövde en flexibel utställningsform. Rejäla fiskiådor blev modulen; ställda pa kant ovanpa varandra bildade de utställningsväggar i olikformade rum; de lämpade sig likaledes väl som förvaringslådor för instrument och studiematerial. (Utst. 21)

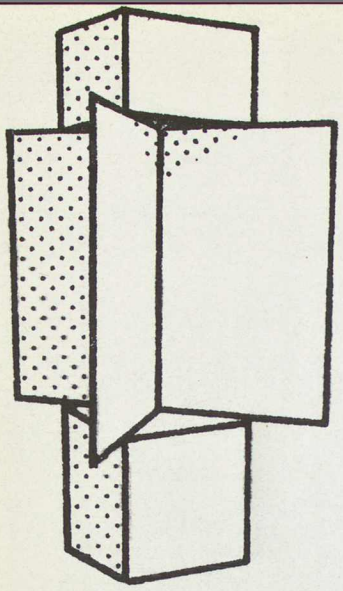

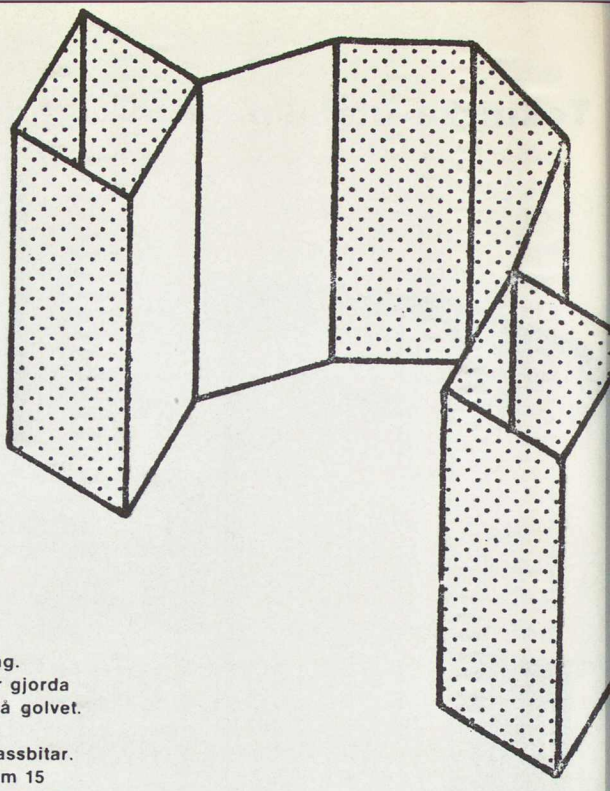

Engångsskärmar för eget bruk och för försäljning.
F. n. har Riksutställningar fem olika typer. De är gjorda av vit wellpapp, ett par mm tjock, står direkt på golvet.
Överst t. v.: wellpappelare, 2 m höga, 1 m bred.
Består av 2 skärmar + överdel + underdel + passbitar.
Överst t. h. och nederst t. h.: en komplett sats om 15 skärmar (1.780 × 760 mm) + 100 vingmuttrar förpackade i kartong. Kan uppställas på det mest varierande sätt.

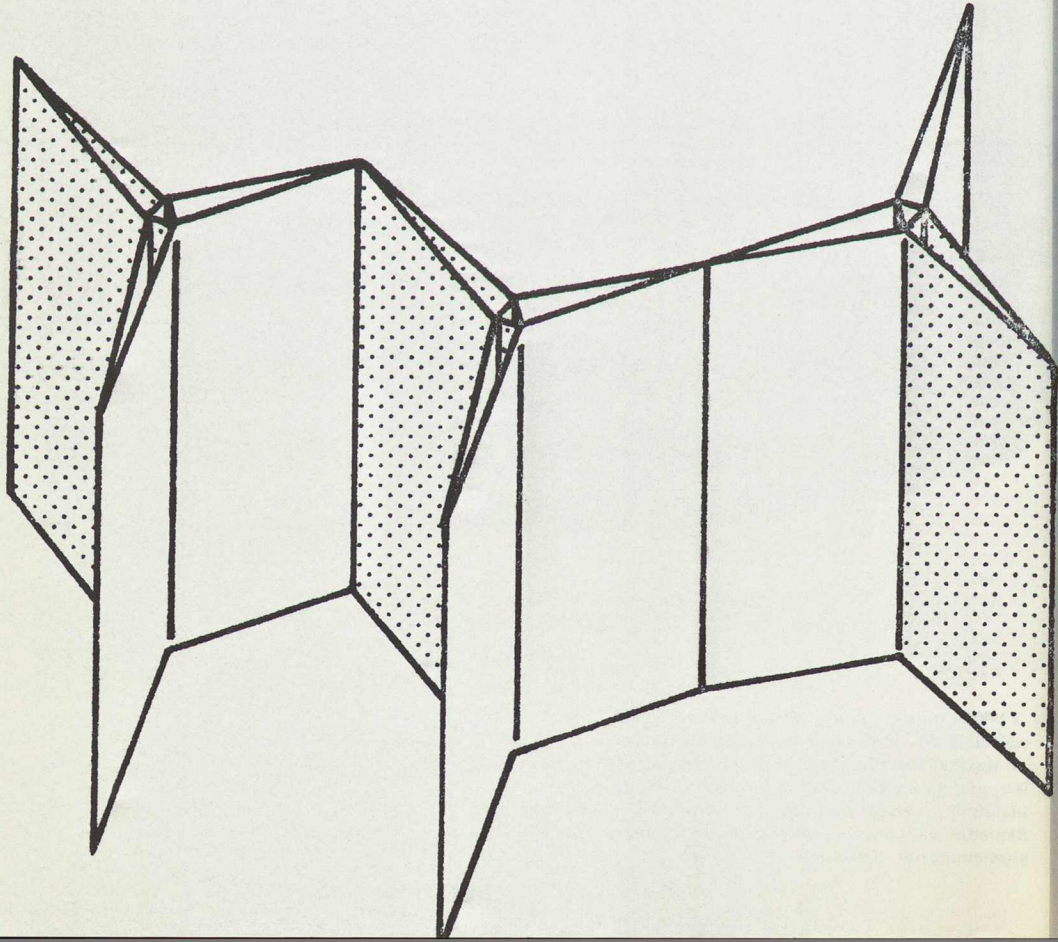

Skåpet.

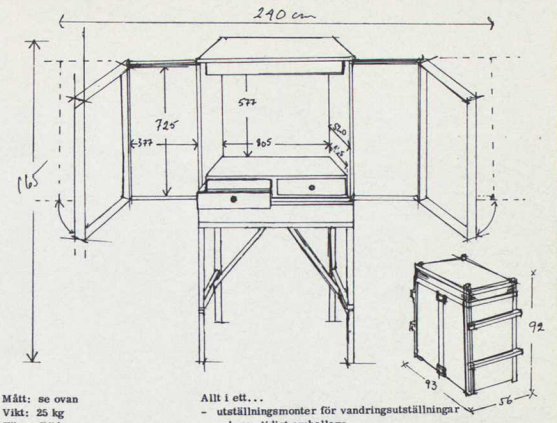

Mått: se ovan
Vikt: 25 kg
Färg: Röd
Pris: 1 600:-

Allt i ett...
- utställningsmonter för vandringsutställningar och samtidigt emballage
- inbyggd belysning
- benen fälls in under transport
- hopfällbara dubbla skärmdörrar
- två förvaringslådor

"Wasa 1628", en samproduktion med Statens Sjöhistoriska Museum — Vasavarvet om regalskeppet Wasa, om livet ombord samt aspekter på bärgning och konservering. Här har man utnyttjat en skåpform (det medeltida altarskåpets idé) som på ett minimum av utrymme ger ett maximum av information både genom bild och text samt lösa föremål. Studiematerial i lådorna, katalogen i form av "rivblad". (Utst. 712)

Utställningsskåp, som är utställningsmonter, vandringsutställning, emballage — allt i ett.
Skåpet består av två delar, en monterdel och ett podium. Benen fälls in i podiet, som under transport monteras fast på skåpets översida. Monterdelen kan användas separat. Skåpet är tillverkat i plywood, har dubbla skärmdörrar, inbyggd belysning och två förvaringslådor. Invändigt är skåpet grundmålat med vit färg, utvändigt är det rödlackerat och alla metalldelar varmgalvaniserade.

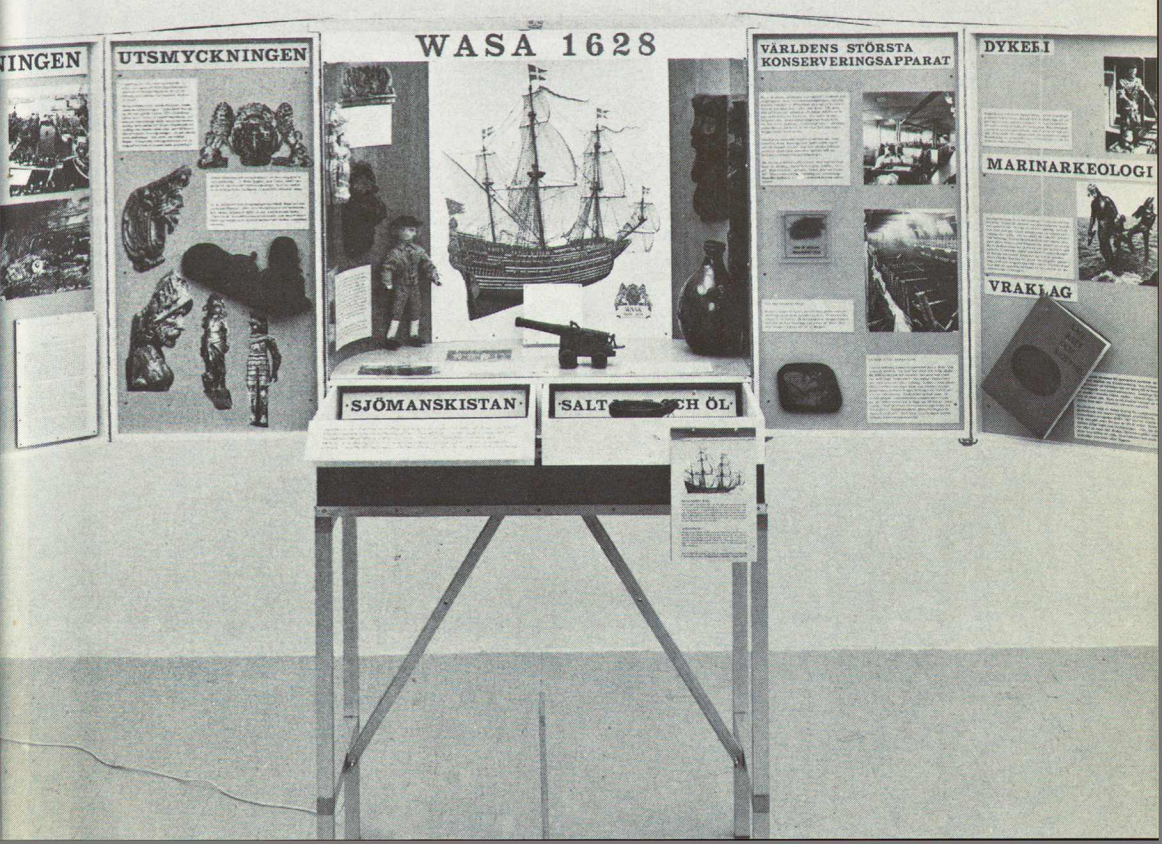

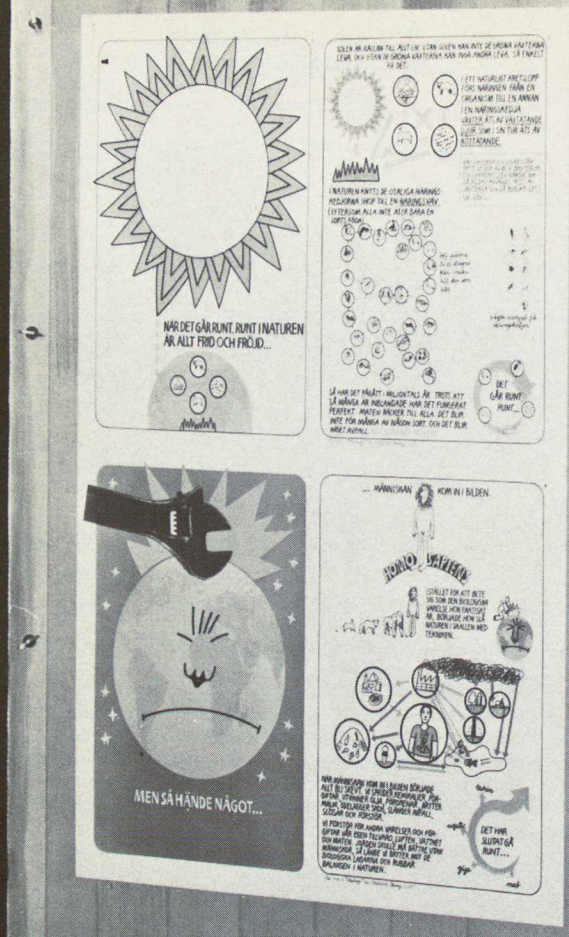

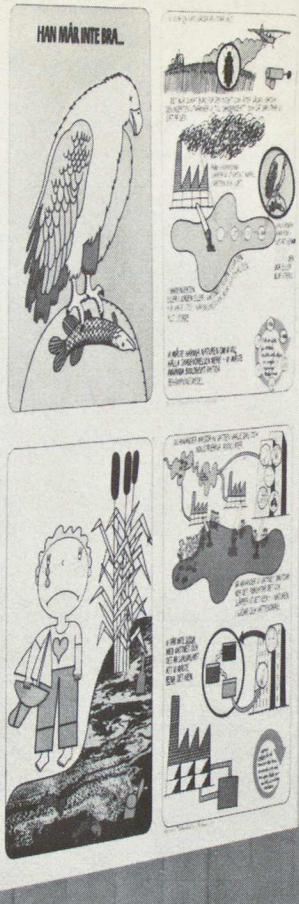

Cirkeln

Cirkeln

"Det antika köket", samproduktion med Medelhavsmuseet, är en skåputställning om antikens matvanor, där keramikkopior av bruksföremål från antiken översiktligt placerats i olika fack, som också inrymmer örtkryddor i kryddställ, 16 inplastade smaskärmar om Ravaror, Antika matrecept och Husgeråd. Efter en utprovad prototyp har en större upplaga (25 ex) tillverkats för försäljning till skolor, museer och folkbildningsorganisationer. De tekniska finesserna, främst rörande hållbarhet och utrymmesekonomi har under utvecklingsarbetet blivit flera. (Utst. 1141)

Till vänster: "Cirkeln" är en affischutställning om miljö och ekologi gjord i samarbete med Svenska Naturskyddsföreningen. Den kan illustrera en utvecklingsgång inom utställningsproduktionen: från stora tunga, "statiska" utställningar över mindre utställningar på skärmar eller i studielådor, till mångfaldigade, tryckta utställningar i affischform, att förpacka i papprulle eller sätta upp som här på mera tillfälliga skärmar. "Cirkeln", som ger en första elementär översiktlig presentation av miljövårdsproblemen, består av fyra affischer med 16 tecknade 4-färgsbilder i formatet 30 × 42.
En andra upplaga av utställningen har framtagits av Nordiska utställningsrådet. Denna trycks i fyra versioner med resp. dansk, finsk, norsk och svensk text. Den har distribuerats över hela Norden.

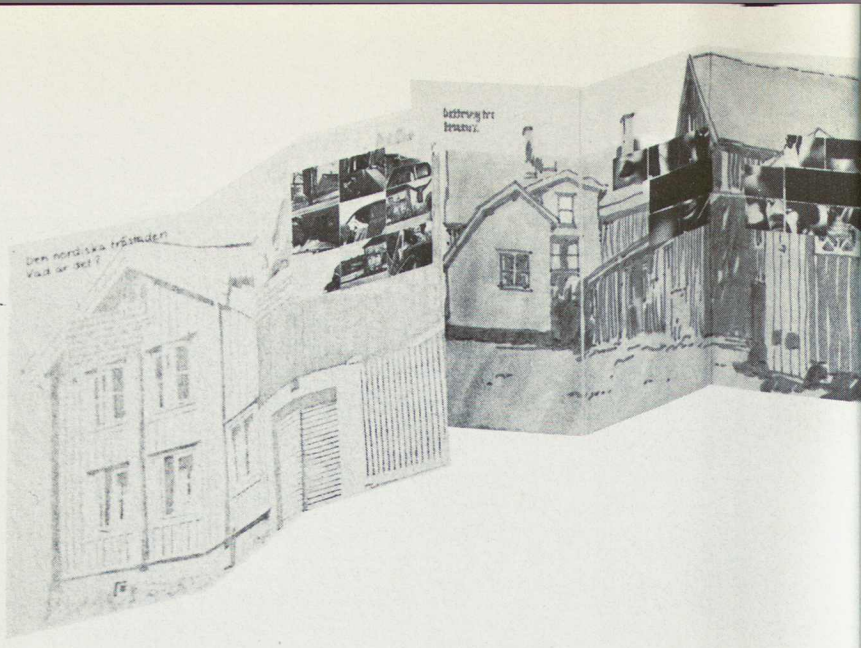

"Den nordiska trästaden", en samproduktion med de nordiska arbetsgrupper som är engagerade i ett forskningsprojekt för ICOMOS (International Council of Monuments and Sites) kring nordisk träbebyggelse, sammanställdes ursprungligen för en nordisk konferens kring ämnet i Sandefjord i Norge i september 1972. Fotoförstoringar sammanställda till illusoriska miljöer samt ett rikligt belysande studiematerial. Den bearbetades ytterligare, även utställningstekniskt och, sedan den visats i Nordiska Museet våren 1973, vandrar utställningen hösten 1973—våren 1974 runt i de nordiska länderna. På grundval av denna stora utställning om sörjes genom Nordiska utställningsrådet en mindre, tryckt version för distribution till kommunerna som u derlag för lokal debatt. Denna upplaga utarbetas av projektet Den nordiska trästadens utställningsgrupp genom Sveriges Arkitekturmuseum och Riksutställnin visar modellen av den tryckta versionen, som tryckte dansk, finsk, färöisk, norsk och svensk upplaga. (Utst. 1112)

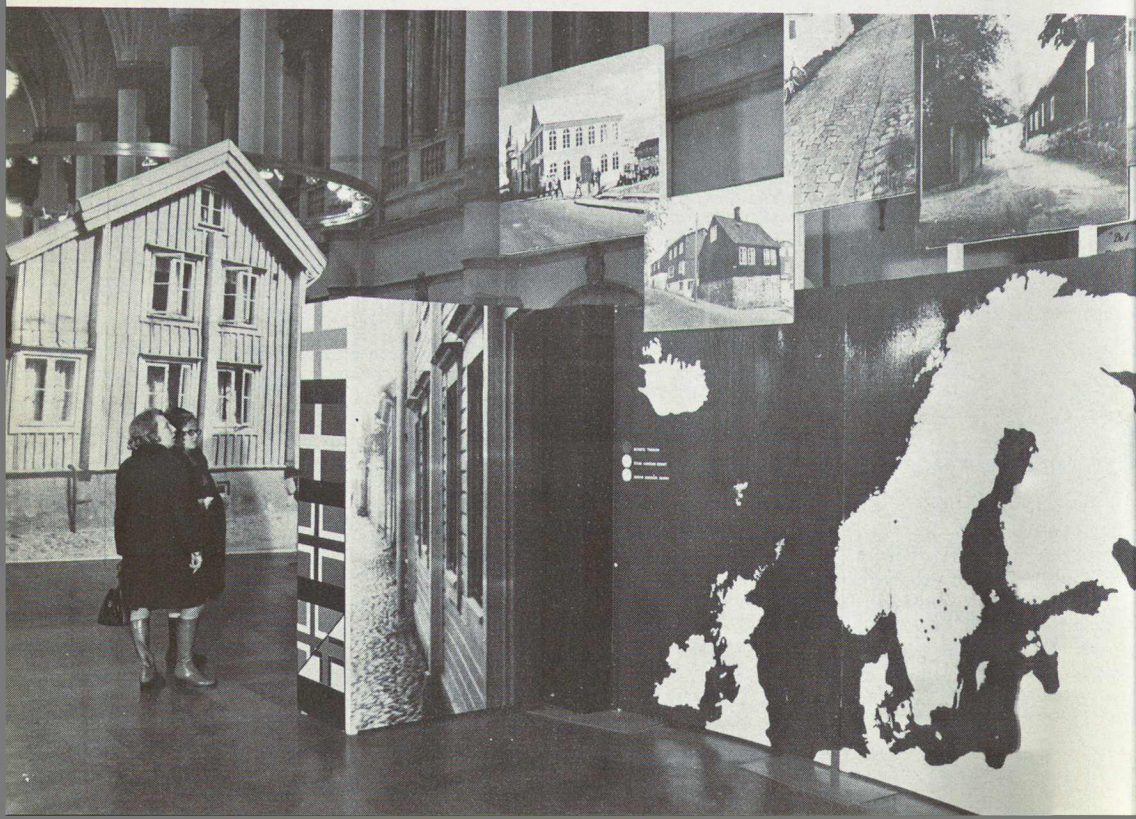

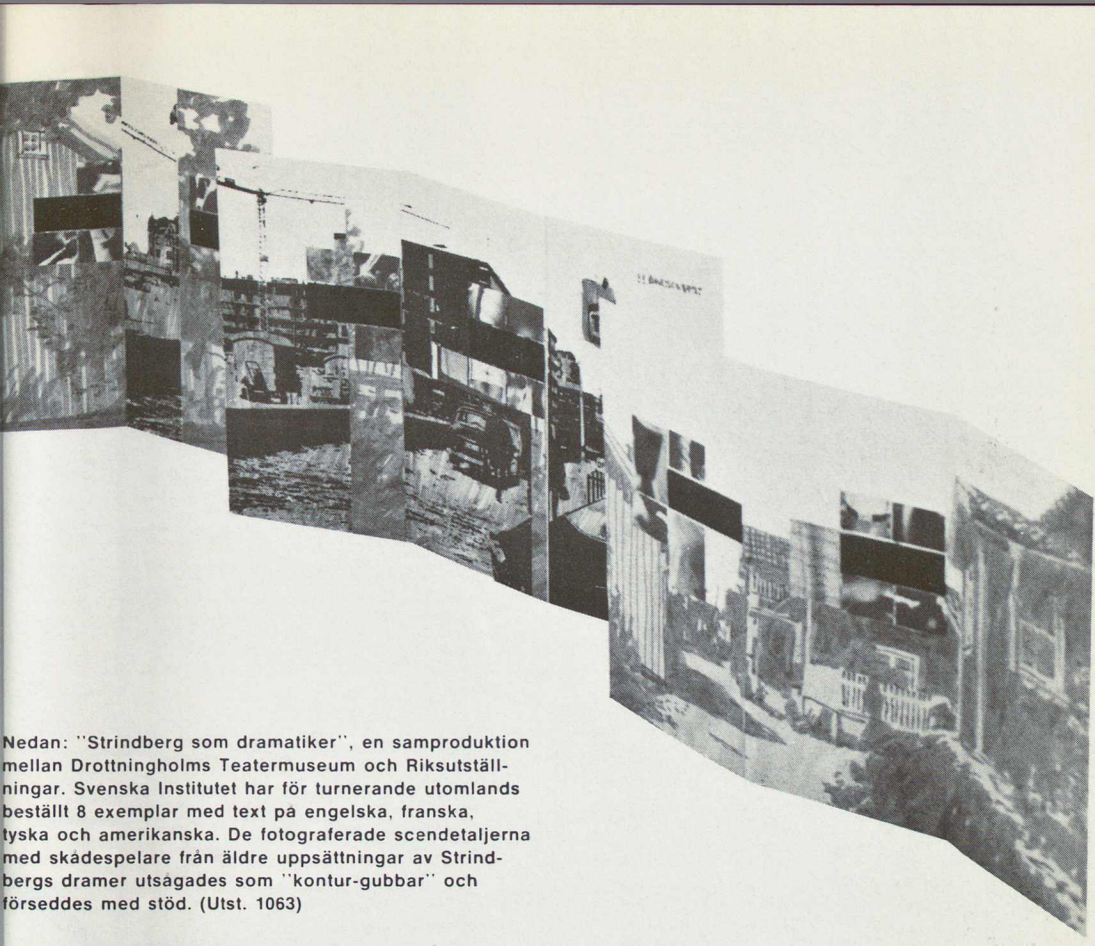

Nedan: "Strindberg som dramatiker", en samproduktion mellan Drottningholms Teatermuseum och Riksutställningar. Svenska Institutet har för turnerande utomlands beställt 8 exemplar med text på engelska, franska, tyska och amerikanska. De fotograferade scendetaljerna med skådespelare från äldre uppsättningar av Strindbergs dramer utsågades som "kontur-gubbar" och förseddes med stöd. (Utst. 1063)

"Vattnet i världen", samproduktion med Svenska Kommittéen för Internationella Hydrologiska Dekaden (IHD) avser att ge grundläggande information om vattenproblem i globalt perspektiv. Utställningsbilder och text placerades här på "bokliknande" lutande skärmar. En bassäng medföljde utställningen, vari olika former symboliserade vattnets ständiga rörelse i naturen och vårt utnyttjande av det. Ett särskilt studiematerial (1154) har utarbetats i samarbete med Skolöverstyrelsen (inom pedagogiskt utvecklingsarbete för folkhögskolan, PUFF). (Utst. 1054)

antal mindre utställningar på samma tema. Utställningens budskap kan på så sätt nå ut till väsentligt fler människor än annars skulle ha varit fallet. Från ekonomisk synpunkt innebär det att man kan göra fler utställningar inom ramen för tillgängliga medel genom att projekten stöder varandra eller bygger på varandras material.

4.15 Allmänna distributionserfarenheter

4.15.1 *Distributionsavdelningens framväxt*

En särskild distributionsavdelning inrättades 1968, då utställningsverksamheten hade fått en sådan omfattning att särskilt organ för distributionen krävdes. Dessförinnan handhades utställningstransporterna av Statens transportkontor. Turnéläggning och mottagarkontakter sköttes då till stor del av vederbörande producent med hjälp av en turnéassistent samt vad gällde vissa av de större utställningarna av en heltidsanställd reseamanuens.

Redan i försöksverksamhetens begynnelseskede togs kontakt med landets konstföreningar och museer för att utröna dessas verksamhetsformer och möjligheter att ta emot utställningar från Riksutställningar. Samtidigt informerades om Riksutställningars direktiv.

Sammanslagningen av Riksförbundet för bildande konst och Föreningen Konst i skolan med Riksutställningars verksamhet nödvändiggjorde en ökad satsning på distributionen för att tillgodose de utställningsmottagare där föreningarna redan hade förpliktelser. Riksförbundet för bildande konst, som hade ca 150 medlemmar, ett medlemstal som fortfarande i stort sett är oförändrat, distribuerade mellan 15–20 utställningar varje år. Medlemmarna bestod framför allt av konstföreningar, kulturnämnder, museer, folkbildningsorganisationer, industrier och folkhögskolor.

Vid turnéläggning försökte man lägga samlade turnéer till skilda regioner t. ex. Västsverige, Norrland, Svealand, Sydsverige, etc. Medlemmarna erbjöds en utställning om året. Blev någon utställning icke fullbokad kunde intresserade medlemmar få extra utställningar. Frakten från ort till ort sköttes vanligen av mottagarna själva. Riksförbundet för bildande konst utnyttjade dock även en speditionsfirma. För en utställning per år fick medlemmarna halv restitution på frakten. För extra utställningar togs dock full fraktkostnad ut. Om en utställning måste gå i möbelbuss eller om åtgärder därutöver måste vidtas togs en extra avgift ut. Katalog och affisch till utställningen fick medlemmarna gratis. För en extra avgift kunde medlemmarna även få reseamanuens till utställningen (se kap. 4.9).

Föreningen Konst i skolans medlemsantal var 287 men har på grund av kommunsammanslagningar minskat till 197. Medlemmarna är skolstyrelser, folkhögskolor, lärarhögskolor, yrkesskolor, särskolor, bibliotek och några enskilda skolor.

Turnéläggningen av utställningarna skedde med tanke på att fraktkostnaderna ej skulle bli alltför höga för mottagarna, som alltid betalade frakten till nästa ort. Blev någon frakt särskilt lång och dyrbar fördelades

kostnaden mellan Konst i skolan och avsändaren. Fördelningen av utställningarna skedde på grundval av medlemmarnas önskemål.

I och med sammanslagningen med Riksförbundet för bildande konst och Konst i skolan kom dessa båda föreningars handläggningsmetoder att i viss mån påverka uppläggningen av den nya distributionsavdelningens arbete.

4.15.2 *Turnéläggning*

Planeringen av utbudet till medlemmarna i Riksförbundet för bildande konst och Föreningen Konst i skolan var i betydande utsträckning beroende av önskemål från mottagargrupperna och utställningarna anpassades helt till dessa publikkategorier. Turnéläggningen tog inte sikte på att i kostnadshänseende skapa en social och geografisk rättvisa. Efter sammanslagningen har detta rättvisekrav blivit normgivande, i huvudsak för utställningar som går till andra mottagare än de konstbildande organisationerna. En modell för turnéläggning som prövats, byggde på ett fraktavtal med SJ, där kostnaden för hela turnén kunde uträknas ett år i förväg och varje mottagare betalade ett lika stort belopp. I mycket stor utsträckning har turnéläggningen planerats så att transportsträckorna blivit så korta som möjligt. Även om inga direkta krav på Riksutställningar har kunnat ställas att täcka landet med utställningar har dock verksamheten berört de flesta av landets delar.

Arbetet med turnéläggningen startar redan vid projektets planerande. Det har visat sig rationellt att en representant för distributionsavdelningen är med i den grupp som arbetar fram en utställning för att lämna distributionstekniska synpunkter och önskemål. Turnéläggaren bör redan på ett tidigt stadium få vetskap om utställningens form och innehåll etc.

Arbetet med turnéläggningen har skett på olika sätt. Distributionsavdelningen etablerar kontakt med lämpliga mottagare genom utsänd information, vilket sker i god tid innan utställningen börjar turnera. Efter inkomna svar upprättas turnéplanen varvid intressenternas önskemål ifråga om tidpunkt etc. beaktas i möjligaste mån. För att bringa ner fraktkostnaderna måste dock utställningen vandra med så korta avstånd som möjligt genom landet. Den blivande mottagaren får således redan i planeringsskedet vetskap om en kommande utställning och kan lämna tips och önskemål på utställningens utformning samt i god tid planera för lokala arrangemang.

På mottagarhåll har behovet av snabbt disponibla utställningar varit stort. För att täcka dessa behov har Riksutställningar ställt ett antal ej turnélagda, s. k. buffertutställningar till förfogande, vilka kan beställas med kort varsel. "Buffertutställningar" kan antingen vara producerade i Riksutställningars ateljé eller övertagna från andra institutioner för distribution. De har även använts av Riksutställningar i dess informationsverksamhet.

I vissa fall har Riksutställningar redan i planeringen av ett utställningsprojekt också beslutat om turnén. Detta har skett när man velat

genomföra speciella försök med nya målgrupper, nya distributionsformer eller när utställningen varit av sådant format att det har fordrats speciella lokaler. Man har också eftersträvat en anpassning till den lokala kultursituationen. Så har exempelvis Invandrare i Sverige visats på utpräglade invandrarorter.

Ett stort antal intressenter har kontaktat Riksutställningar i samband med att en utställning har blivit speciellt uppmärksammad i massmedia. Detta har för det mesta underlättat turnéläggningen men ibland har efterfrågan blivit så stor att det har visat sig svårt att tillgodose alla intresserade. Utöver den ordinarie turnéläggningen har försöksverksamheten även placerat sina utställningar i anslutning till speciella evenemang. Så har exempelvis utställningar visats vid Rikskonserters s. k. sommarveckor i Rättvik, Junsele och Östersund. Utställningar har även kommit till användning vid kongresser och konferenser. Fördelarna med denna verksamhet är att man når nya mottagargrupper, ofta i stort antal som vid Rikskonserters "sommarveckor" där semesterpubliken i vissa fall har varit påtagligt rikt företrädd.

En turnéläggning som avser särskilda huvudmottagare har blivit allt vanligare. Detta är i synnerhet fallet med Konst i skolans utställningar, som ofta har tagits om hand av en AV-central eller en skolstyrelse, vilka sedan har lagt upp egna regionturnéer. En sådan delegerad turnéläggning har även skett i samarbete med vissa länsmuseer. De regionala institutionerna har speciella förutsättningar i kännedom om utställningsmottagare och lokaler, vilket är en fördel och dessutom kan de komplettera med lokalt material.

Under fem år har Riksutställningar sommartid gått ut med utställningar till folkparkerna. Planeringen av turnéerna har skett i nära samråd med Folkparkernas Centralorganisation. Utställningarna har i allmänhet visats endast i ett fåtal parker varje sommar. Vid urvalet har hänsyn främst tagits till om parken haft både dag- och kvällsaktiviteter eller endast endera.

Distribution av andras utställningar

Riksutställningar har i många fall nödgats avböja erbjudanden om att överta intressanta utställningar, producerade av museer, skolor, föreningar, fria grupper etc. på grund av att man vid produktionen ej beaktat distributionstekniska synpunkter. Ombyggnaden av en utställning kan ofta bli alltför komplicerad och kostnadskrävande. Med anledning härav informerade Riksutställningar i rundskrivelse 1972 om dessa problem. Ett flertal utställningar från centralmuseer har försöksverksamheten dock övertagit och byggt om i samråd med producenterna. Vissa utställningar har sedermera kunnat övertas utan någon form av förändringar eller kompletteringar, men detta tillhör undantagen.

En ökad insats för att överta från annan producent fordrar ett nära samarbete redan på planerings- och produktionsstadiet. En stor efterfrågan har inneburit en ökad satsning på en landsomfattande inventering av befintliga utställningar. Dessa erbjudanden från bl. a. statliga myndig-

heter, institutioner, museer och folkbildningsorganisationer ställer även stora krav på en väl planerad samordning av information och programverksamhet kring ett projekt.

Serietillverkade utställningar

Behovet att nå en större publik snabbt och på samma gång är ofta angeläget. Därför experimenterade försöksverksamheten med att framställa serietillverkade tryckta utställningar i stora upplagor till en ringa kostnad. De första försöken med bl. a. Miljö för miljoner slog så väl ut att utställningstypen mer och mer kommit till användning. Den har många fördelar; den når snabbt ut, den kan placeras i mindre, okonventionella utställningslokaler såsom väntrum, lokaler för studiecirklar, på arbetsplatser etc. Den når nya mottagargrupper som tidigare ej varit vana att ta emot utställningar, den är lätt att upp- och nedmontera samt lättransportabel. Den serietillverkade utställningen, ofta framställd i 100–500 exemplar, kan tillverkas antingen som tryckta wellpappskärmar att placera på golvet eller som en affischutställning att hänga på väggen. Utställningen är i princip av engångskaraktär, men kan naturligtvis användas upprepade gånger på olika platser. Det händer ej så sällan att t. ex. ett bibliotek köper en serietillverkad utställning och låter den turnera till filialerna.

En av de serietillverkade utställningar som onekligen nått den största publiken var Människor på verkstadsgolvet, framställd i 500 exemplar, som genom Svenska Metallindustriarbetareförbundet och ABF introducerades bl. a. på arbetsplatser, Folkets hus, varuhus etc. Det har beräknats att ca 2 milj. personer kan ha nåtts av utställningen.

De institutioner som Riksutställningar samarbetat med har många gånger sett den serietillverkade utställningen som ett lämpligt medium för sitt budskap. I dessa fall har distributionen och turnéläggningen oftast helt eller delvis ombesörjts av beställaren.

Register

Riksutställningar har ständigt bedrivit en uppsökande verksamhet för att med sitt utställningsutbud nå nya målgrupper, ofta med en speciell struktur. Detta har framkallat ett behov av ett i försöksverksamheten befintligt adressregister som för närvarande omfattar ca 7 000 schabloner för ett 70-tal grupper.

Vid planering av turnéläggning har sedan länge förelegat ett behov av ett topografiskt register över de utställningsorter som Riksutställningar besökt alltsedan starten 1965. Ett dylikt register, som inte bara noterar "nedslagen" utan även visar typ av utställning, medarrangör och utställningslokal inom landets kommuner finnes för större delen av försöksperioden.

Avtal

Vid Riksutställningars start planerades en utställningsturné genom underhandssonderingar med olika tänkbara mottagare, varefter tider och olika villkor bekräftades per brev. Sedan 1968 skriver Riksutställningar kontrakt med mottagarna. Kontrakten omfattar 14 punkter och reglerar bl. a. den tidsperiod mottagaren disponerar utställningen, dess omfång, transportsättet, ansvar för lossning, uppsättning, nedtagning och lastning samt reklam, information, försäkringsansvar, specialanvisningar, fraktkostnadsbidrag etc. Specialavtal har vid enstaka tillfällen upprättats, då standardkontraktet ej visat sig tillämpbart. Vid övertagande av utställningar upprättas ett avtal mellan parterna om eventuell utställningsersättning.

4.15.3 *Transporter och förpackningar*

Inom Riksförbundet för bildande konst var distributionsarbetet reglerat av medlemsförmånerna. Förpackning och transportbeställning skedde genom Riksförbundets tjänstemän. Under en och samma utställningsturné kunde därför olika kommersiella företag handha transporterna, som ofta byggde på ett system av samlastningsfrakter med bilspedition. Det centrala kansliet ombesörjde att mottagarna erhöll underrättelse om tider och transportsätt.

Föreningen Konst i skolans transportsystem innebar att mottagande skola ansvarade för och ombesörjde transporten till nästa ort, men turnén organiserades centralt. Anknytningen till Riksutställningar innebar ingen förändring av dessa rutiner. Mottagarna svarade för den totala transportkostnaden med hänsyn till utställningarnas relativa litenhet och de korta transportsträckorna.

Transporten av försöksverksamhetens övriga utställningar skedde till en början främst med hjälp av statens transportkontor, som via en kontaktman bevakade Riksutställningars intressen. Transportör var genomgående Svenska Lastbils Aktiebolag (SLAB, senare Svelast). Erfarenheterna var under de första försöksåren goda och genom transportkontorets arbetsinsatser kunde försöksverksamheten koncentrera sig på andra problem än de transporttekniska.

I samband med att vid försöksverksamheten en distributionsavdelning inrättades träffades avtal direkt med Svelast (FREYS Express AB). Villkoren i avtalet var i princip desamma som tidigare gällt mellan transportkontoret och Svelast. Erfarenheterna från samarbetet har varit övervägande goda. Representant för Svelast/FREYS medverkar i vissa fall redan vid turnéläggningen.

Riksutställningar har under senare år bedömt transporterna för utställningar till medlemmarna i Riksförbundet för bildande konst och Föreningen Konst i skolan efter samma grunder som gäller för den övriga försöksverksamheten. Val av transportsystem beror främst på utställningarnas storlek och beskaffenhet, förpackningar, fraktkostnader samt mottagarens resurser. De större utställningarna har ofta sänts i möbel-

buss. I allmänhet har det varit fråga om ömtåligt utställningsmaterial, som i enstaka fall fordrat packmästare eller egen packnings- och monteringspersonal. Detta har gällt större separat- och temautställningar. Genom filtning av godset under transport undviks tillverkning av dyrt emballage, vilket i många fall kan bereda mottagaren svårigheter att magasinera under utställningstiden. Till nackdelarna hör förhållandevis höga transportkostnader i jämförelse med lastbilstransporter i samlastning. En planering för samfrakt i möbelbuss måste också ske mycket tidigt för att man skall kunna utnyttja de ekonomiska fördelarna.

Försök med transporter i egen regi har även förekommit genom inköp och ombyggnad av en begagnad trafikbuss, där utställningar på upp till 30 m^3 kan fraktas med egen personal, som fungerar både som chaufför och ledare vid uppsättning och nedmontering av utställningen. Bussen har även använts för utställningsturnéer till folkparkerna. Transporter med sådan kontinuerlig övervakning ger ökad säkerhet och mindre skador, men kräver stora personalinsatser. Förbud mot handikapp fraktades på detta sätt varvid arbetsgruppen som producerat utställningen medföljde och svarade för viss programverksamhet. Under pågående turné reparerade gruppen utställningen, som därigenom alltid var i gott skick. Upprepade försök visar att ca 20 mil utgör en övre gräns för lönsamheten med egen buss i närtransporter.

Ett mindre fordon har inköpts för användning vid transporter inom Stockholm med omnejd, främst med utställningar till skolor och bibliotek, men även i allmän transportservice för ateljé och administration. En semi-trailer för rullande utställningsverksamhet inköptes 1972, den beskrivs i avsnittet Utställningslokaler (4.15.6).

Den stora mängden av mindre skärmutställningar har i allmänhet transporterats i samlastningar med t. ex. ASG linjetrafik, som i stor utsträckning är heltäckande i landet. Det har inneburit avsevärda kostnadsbesparingar. Fraktbeställningarna kan ske med kort varsel och systemet fungerar utmärkt. Dock har förpackningarna blivit tunga och tillverkningskostnaderna höga.

Vid transporterna har skärmkonstruktioner i trä liksom skyddshuvar av vävburen plast kommit till användning. De sistnämnda ger ett gott skydd mot nedsmutsning och nötning men skyddar inte mot slag och tryck. Transporter med flyg har endast skett med små och lätta utställningar tillverkade av wellpappskivor med foto- och textmontage. Utställningen Strindberg sändes med flyg till USA, Storbritannien, Frankrike och Västtyskland i samarbete med Svenska Institutet, liksom Sprängning pågår till Kanada, Frankrike, Polen och Australien.

Med järnväg transporteras mindre skärm- och paketutställningar. Det är ett ekonomiskt fördelaktigt alternativ, även om det tillkommer lokala utforslingsavgifter. Transporterna fungerar i stort sett bra, men de skrymmande och tunga trälådorna bör helst utbytas mot transportbehållare på hjul av standardformat. Möjligheten att med personbil transportera de minsta utställningarna har varit av stor betydelse bl. a. genom att utställningarna har kunnat användas på ett flertal platser. Lärare och cirkelledare kan själva transportera, sätta upp och packa ner utställning-

en. Många småutställningar, tryckta i serietillverkning, sändes med post, liksom åtskilliga paketutställningar. Mestadels är det utställningar som försäljs och som producerats genom förlagskapital. Kataloger, informationspärmar, affischer och övriga trycksaker sändes också i allmänhet per post.

Från de bägge konstbildande föreningarna övertogs vid sammanslagningen 1967 en betydande mängd transportlådor, vilka inretts med skyddande material som skumplast och filt. Dessutom har de genomgående försetts med hjul. Försök med halvlådor och vävburen plast för skärmutställningar har med framgång gjorts vid samlastningstransporter. Standardförpackningar i form av plastbackar, plyfalådor, skåp, transportbehållare och container har använts i olika sammanhang. För en konstutställning med ömtåligt keramiskt gods byggdes 2 m^3 stora transportbehållare på hjul med en inredning anpassad direkt till föremålen och försedd med noggrant utförda skisser och anvisningar för ur- och ilastning. Behållarna fraktas med lastbil eller järnväg och kranbil "från dörr till dörr".

Frågan om lämpligheten att använda container har penetrerats i samarbete med IVA: s transportforskningskommission (TFK). Försöksverksamheten har endast i ringa omfattning hunnit skaffa sig några erfarenheter av systemet. För transport av utställningen Upptäcka – uppleva till Island användes en container om 30 m^3. Vid fortsatt turné till Norge blev emellertid den totala kostnaden så hög att frakt i möbelbuss ställde sig ekonomiskt fördelaktigare. Ett nytt försök gjordes med Märta och ålderstrappan, som innehöll sköra papier-maché-skulpturer. Utställningspodierna användes som packlådor, vilka i sin tur förvarades i en 10 m^3 container. Containern fraktas med lastbil till mottagaren och efter urlastning förvaras den oftast på transportföretagets terminal. Efter utställningstidens slut forslas containern fram för lastning och vidare transport. Fraktsättet är arbetsbesparande och något billigare än transport med möbelbuss. Dock saknar mottagarna oftast rutin för hanteringen av förpackningarna, vilket kan medföra extra kostnader vid omhändertagandet. Containertransporter fordrar också större insatser av distributionsavdelningen med central planering och uppföljning om systemet skall fungera friktionsfritt. Det är dock önskvärt att Riksutställningar fortsätter att utveckla användningen av container där själva behållaren bildar utställningsrummet. Utställningen kan på så sätt byggas upp i en container för att sedan transporteras till lämpliga platser där utställningen kan presenteras i valfri miljö oberoende av tillgång till egentliga utställningslokaler.

Sammanfattningsvis kan konstateras att Riksutställningar bör ha tillgång till skilda transportsystem anpassbara till skiftande ändamål.

4.15.4 *Skador*

Med tanke på arten och mängden av det gods som årligen vandrar runt i Riksutställningars regi och med hänsyn till de extra påfrestningar som upprepade upp- och nedmonteringar innebär, kan klart konstateras att

skadefrekvensen är anmärkningsvärt låg. Skador sker på såväl originalmaterial, montage på skärmar som emballage, vilka uppkommer dels under transport/hantering och dels under själva utställningstiden. Vid produktion av utställningar är det därför väsentligt att val av föremål sker med hänsyn till möjligheten att distribuera.

Huvudsakligen uppkommer skador genom stöld, åverkan, olyckshändelse eller vårdslöshet, felaktigheter i konstruktion och material samt normal förslitning. Det är naturligtvis omöjligt att i en verksamhet som Riksutställningars helt eliminera stölder, som sker dels under transport, dels under utställningstiden. Vad gäller åverkan – klotter, stick i tavlor m. m. – kan det ibland vara svårt att dra klara gränslinjer mellan denna och vad som kan anses som "normal förslitning". När det gäller skador uppkomna genom olyckshändelse eller vårdslöshet måste naturligtvis konstateras att inte heller inom denna sektor skador helt kan elimineras. Vid Riksutställningars transporter har föremål endast i begränsad omfattning skadats eller förstörts genom slarv eller olycka.

Betydligt mer ekonomiskt belastande har varit de reparationer som nödvändiggjorts genom bristfälliga tekniska konstruktioner. Felkonstruktioner har gjorts för att man vid uppbyggandet inte tagit hänsyn till den miljö där utställningen skulle komma att placeras. Delvis rör det sig om normal förslitning under en turnétid, som kan vara ett flertal år. Exemplen understryker vikten av att man redan under uppbyggnadsskedet diskuterar igenom förpackning och transportsätt. All erfarenhet pekar på fördelen i att hellre överdimensionera och ytterligare förstärka alla konstruktioner långt över vad som först bedöms vara normalt och fullt tillförlitligt.

Mekaniskt arbetande delar av utställningar har ofta visat sig vara svåra att få funktionsdugliga. Detta gäller även audivisuella hjälpmedel. Viss apparatur i utställningen Sköna stund kostade under utställningens vandring betydligt mer i reparation och underhåll än vad hela utgiften för den ursprungliga konstruktionen varit. Genom att felaktigt material, färg, lim etc. använts i några fall har även vissa problem och extra kostnader uppstått.

Felaktig filtning, temperatur och fuktighet, samt ovarsam behandling under transporten har orsakat skador, som för Riksutställningars del dock har varit av mindre omfattning. Transport med egna fordon och egen personal minskar väsentligt skadorna. Behovet av medarbetare, som kan hjälpa mottagarna att packa upp och ner större utställningar, har visat sig vara stort, icke minst då AV-tekniska hjälpmedel ingår i utställningsarrangemanget.

4.15.5 *Informationsverksamhet*

Någon speciell informationssektion har ej upprättats inom Riksutställningar; varje avdelning svarar för sin egen informationsverksamhet.

Försöksverksamhetens information kan för att göras översiktlig uppdelas i tre huvudkategorier:

Geografisk rättvisa, distribution

Riksutställningars utställningsbuss når ut till orter, där man tidigare kanske aldrig haft någon utställning. Bussen kan ta emot ett 20-tal besökare och är inredd med filmprojektorer, ljudanläggning och hydraulisk hiss för rullstolsbundna. Första försöket att nå ut till nya orter gjordes vintern 1972—73 i samarbete med Västergötlands Läns museum och folkbildningen. "Gamla ting berättar" anslöts till studiecirkelarbetet. De följande försöken förlades till Skellefteå, där kulturnämnden stod för regin och en regional hemslöjdsutställning utgjorde programmet. I anslutning till Riksteaterns folkparksturné sommaren 1973 presenterade Riksutställningar i bussen "Bakom kulisserna" (se Bild 32 a—b). Under hösten 1973 förbereddes i Kalmar län genom länsbildningsförbundet "Land du välsignades" turné genom att material insamlades lokalt och utställdes i bussen. Under 1974 har Kulturen i Lund inrett bussen till en kulturhistorisk filial, med forna matvanor på programmet, "Dagligt bröd och överflöd", för turné, främst till skolorna i Sydsverige. — Bussen i Åbyn, Brännfors, Skellefteå.

Utställningsbussen i Västerbotten. Hemslöjd, äldre och nyare, har dragit många besökare — här i väntan på film och bildvisning. Samspråk om äldre tiders tillverkning, seder och bruk utspinner sig skapar kontakt och förmedlar erfarenheter.

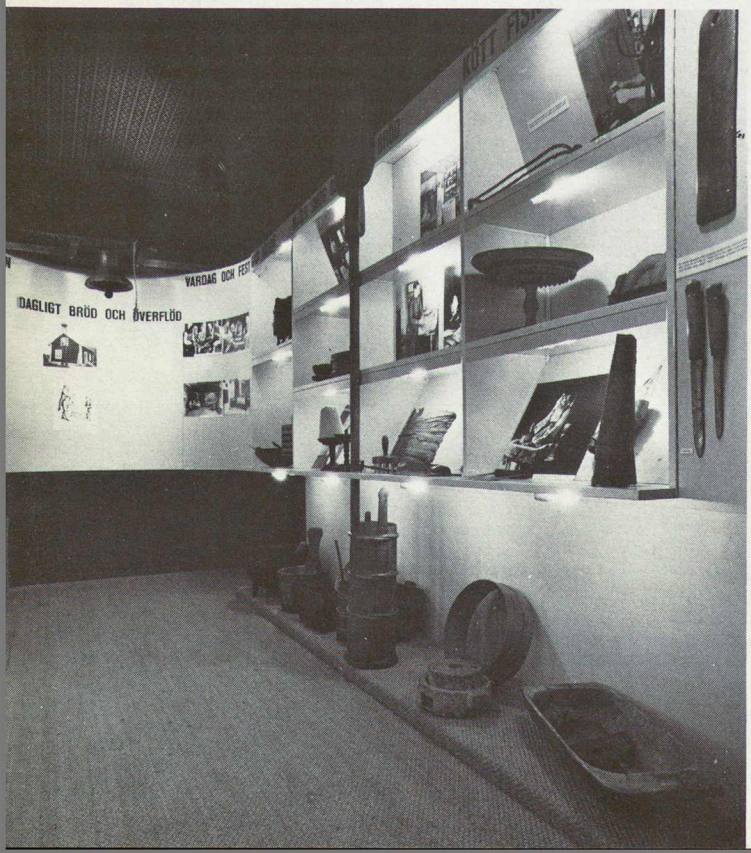

Blick in i utställningsbussen med utställningen "Dagligt bröd och överflöd" just färdigmonterad. Föremålen från Kulturen, Lund, där en arbetsgrupp stått för urval och presentationsidéer.

I den geografiska rättvisan ingår också att distribuera stora utställningar runt om i landet och inte centralisera dem. Så började den stora utställningen om industrialismens genombrott i Sverige, "Land du välsignade" i Kiruna stadshus, där de olika dioramaliknande miljöerna, privata och sociala byggdes upp. Utställningen producerades i samarbete med Nordiska Museet och Rikskonserter. (Utst. 1118)

Vandra omkring i "Land du välsignade" ger inte endast information om arbetarnas miljöer och folkrörelsernas framväxt 1850—1915 utan ger också genom de uppbyggda utställningsdelarnas "människoformat" en stark upplevelse för känslan, att vidare bearbeta.

I den regionala verksamhet med centrum i Skelleftea som Riksutställningar drev som försöksverksamhet åren 1967—1973 blev uppgiften att stimulera olika grupper till att själva bedriva utställningsverksamhet, att efter "byalags-modell" samla uppgifter och information, inventera föremålsförråd och fotoalbum och med allehanda aktuellt och traditionellt material belysa sin verklighet. Denna "utställningsstimulerande" verksamhet aktiverades i intensivt samarbete med Kulturnämnden och museet i Skellefteå, med folkbildningsorganisationerna och Rikstеaterns Västerbottensensemble. Utställningen "Vår kultur" i Jörn är ett gott exempel. Byborna letade fram gamla bruksföremål, gamla kartor och en rikhaltig mängd gamla fotografier m. m. Utställningen fick en inte oväsentlig betydelse för kontakten och sammanhållningen mellan byns invånare.

allmän information om Riksutställningar och dess verksamhet
information till utställningsmottagaren
information till utställningsbesökaren.

Information om Riksutställningars verksamhet har skett genom årskatalog, film och diabildserie, specialbroschyrer som exempelvis Vad gör Riksutställningar i skolan, flerspråkiga folders, presskontakter, studiebesök, studiedagar, konferenser och dylikt.

1965 utsändes till alla museer och konstföreningar information om den nystartade verksamheten. 1967 framlades en arbetsteori i vilken försöksverksamhetens mål och metoder redovisades (jfr 4.1.1). Efter sammanslagningen med Riksförbundet för bildande konst och Föreningen Konst i skolan uppstod behov av att redovisa hela det samlade utbudet, vilket bl. a. resulterade i en katalog, som sedan 1968 utkommer årligen. Katalogen har blivit en av försöksverksamhetens viktigaste kanaler att redovisa det samlade utbudet och ge allmän information om de olika verksamhetsgrenarna.

De första katalogerna upptog endast redan turnélagda utställningar med kort beskrivning och turnéplan. Senare utgåvor har väsentligt utökats och blivit mer allmänt informativa med bl. a. kortare artiklar om olika delar av verksamheten. Genom reaktioner och önskemål från mottagarhåll har även utställningsbeskrivningarna utökats med uppgifter om vikt, volym, utställningsyta, fraktsätt, fraktkostnadsbidrag, hyra etc. I viss utsträckning kan årskatalogen också fungera som beställningskatalog, då ett kapitel behandlar utställningar som ej är turnélagda utan kan beställas av intresserade mottagare. Dessutom innehåller katalogen beskrivningar över samt rekvisitionskort till serietillverkade, tryckta utställningar, skärmar och montrar, samt vissa affischer och kataloger som kan köpas.

Med början 1967 utgav försöksverksamheten en terminsvis utkommande katalog över alla utställningar inom landet, såväl Riksutställningars som andras. Den utkom under sammanlagt sju terminer och utdelades gratis till de i katalogen förekommande institutionerna samt massmedia. Syftet med katalogen var att förbättra möjligheterna att byta utställningar mellan olika institutioner samt att sprida kännedom om det svenska utställningslivet. Katalogerna blev dessutom en dokumentation och en kartläggning av några års utställningsproduktion och spridning. I ett flertal fall fyllde katalogen sitt syfte att öka utbytet av utställningar mellan olika utställare. Det visade sig emellertid svårt att erhålla uppgifterna i så god tid att katalogen kunde utkomma redan i början av den aktuella terminen. Då arbetet med sammanställningen av katalogen dessutom krävde synnerligen stora arbetsinsatser upphörde utgivningen fr. o. m. hösten 1970. Erfarenheterna av försöket bedöms emellertid vara så positiva, att utgivningen bör återupptas så snart ekonomiska och personella resurser kan ställas till förfogande.

Riksutställningar har även informerat om sin verksamhet genom särskilda informationsbroschyrer, några av dem flerspråkiga. Då intresset för verksamheten varit stort från andra länder, har dessutom valda delar

av årskatalogen översatts och stencilerats för distribution utomlands. Verksamheten har även redovisats med film och diabildserier.

Information i anslutning till de enskilda utställningarna är en nödvändig del av distributionsarbetet. Denna information ges genom exempelvis informationsblad, informationspärmar, regionala träffar, personliga kontakter med mottagarna etc. Syftet är att med fyllig information underlätta planerandet, mottagandet och handhavandet av utställningen. Riksutställningar går i många fall ut mycket tidigt i planeringsstadiet av ett projekt med information till lämpliga mottagargrupper för att efterhöra intresset, få mottagarreaktioner och tips som kan vara till stort värde för utställningens slutgiltiga utformning. Särskilt viktigt är sådan tidig information när mottagaren skall komplettera med lokalt material. Dessa förinformationer underlättar även i hög grad turnéläggningen av utställningen, då man på detta sätt får kontakt med intressenter.

Reaktionen inför dessa informationsblad är positiv och skapar intresse och diskussioner kring planerade projekt, vilket visar att det är något som försöksverksamheten i allt större utsträckning bör satsa på. I vissa fall har man gått ytterligare ett steg i den riktningen och informerat på länsplanet om större utställningar.

I samband med planerandet av projektet Land du välsignade utfördes exempelvis en skalmodell av utställningen, med vilken man genom länsbildningsförbunden kunde informera om utställningen och kartlägga det regionala intresset. Utifrån modellen, kunde representanter för landstingets utbildningsnämnd, länsskolnämnden, länsmuseet, länsbiblioteket, studieförbunden, folkhögskolan, lokala folkrörelsearkiv m. fl. planera den regionala verksamheten. Tekniska och ekonomiska frågor ventilerades, bl. a. kostnadsfördelningen mellan Riksutställningar, landsting och kommun. Denna information gav god tid för ett regionalt och lokalt samordnat förberedelsearbete, inte minst inom studieförbundens distrikt, möjligheter att knyta an material från länsmuseum och folkrörelsearkiv samt möjligheter att i petita budgetera för och ansöka om medel till genomförande av projektet.

Till utställningarna sammanställs i regel en informationspärm, som innehåller nödvändiga förhandsfakta. Behovet av sådan information har gjort att dessa pärmar blivit allt mer innehållsrika och detaljerade. De innehåller utställningsbeskrivningar och anvisning för handhavandet av utställningen vid upp- och nedmontering samt konstruktionsritningar och foton. Dessutom ingår i pärmen allt det tryckta material som berör utställningen samt pressrelease, annonsmatriser och förslag till aktiviteter kring utställningen. Utställningsbesökaren ges information genom katalog, affisch, studiematerial, flygblad, reseamanuenser, kulturförmedlare och genom pressen.

All trycksaksproduktion, kataloger, affischer etc. samt även en betydande produktion av serietillverkade tryckta utställningar produceras av Riksutställningar och har blivit alltmer arbets- och kostnadskrävande. Kraven på den estetiska utformningen har alltmer lett till anlitande av formgivare utifrån.

4.15.6 *Utställningslokaler*

Lokalinventering

I Riksutställningars planering och särskilt i den uppsökande verksamheten ställs ständigt krav på kännedom om tillgången på utställningslokaler, ett krav som har skärpts i takt med en ökad och differentierad produktion. Ett växande intresse från nya avnämargrupper har uppstått, icke minst inom folkbildningen, vilka som utställningslokaler utnyttjar samhälleliga institutioner som bibliotek, medborgarhus, Folkets hus, skolor, museer, konsthallar, banker, sjukhus etc. Detta har påkallat behovet av ett register med aktuell data och ett arkiv med nödvändiga ritningar över tillgängliga utrymmen.

Redan 1966 påbörjades en inventering av bl. a. landets samtliga Folkets hus-lokaler och lokaler i ett stort antal museer, bibliotek, ungdomsgårdar, bygdegårdar, ordenshus m. fl. Arbetet har på grund av bristande personella resurser och en nödvändig prioritering till förmån för annan verksamhet i stort sett legat nere under 1969–71 men har därefter återupptagits. Det framgår med all tydlighet att det föreligger ett stort behov av uppgifter om hur tillgängliga utställningslokaler fungerar särskilt i den uppsökande verksamheten. Vid utbud av större utställningar, ofta rumsbildande, som t. ex. Förbud mot handikapp och Land du välsignade har detaljgranskning av lokalerna varit en förutsättning för planeringen. Kunskap om tillgänglig teknisk utrustning liksom sakkunnig personal på platsen och övriga mottagningsmöjligheter har bedömts som viktiga förutsättningar vid utnyttjandet av en lokal för utställningsverksamhet.

Uppgifterna om olika lokaler registreras på hålkort i ett system, som kan få en flexibel användning inte bara inom Riksutställningar utan i minst lika stor omfattning vid andra organisationer som ägnar sig åt utställnings-, teater- och konsertverksamhet. Vid planering av nya utställningslokaler liksom vid behov av reparationer har såväl register som ritningar varit ett värdefullt underlag för bedömningar av skilda slag. Riksutställningar har vid många tillfällen anlitats som sakkunnig i hithörande frågor.

Behovet av utställningslokaler

Vid planerandet av en utställning måste producenten vara medveten om vilka resurser mottagaren kan erbjuda bl. a. ifråga om utställningslokalens beskaffenhet. Den tryckta, massproducerade utställningen kan ställas upp var som helst, den är liten till formatet, billig och med kort livslängd. Där finns egentligen inga krav på speciella lokaler. De största kraven ställs vid distribution av stora utställningar med mycket museimaterial och stora montage. Primärt krävs stor golvyta, att huset är av sten för brandsäkerhetens skull, att tillfredsställande stöldsäkerhet är tillgodosedd genom vakt och larm etc. Därtill kommer att lokalen skall vara tillgänglig för transport av utställningsmaterialet, dvs. att dörrar, trappor och gångar är tillräckligt rymliga. Ett önskemål är att lokal för uppackning finns. Därtill måste det finnas elektricitet för erforderlig belastning. Tillgång till

vatten och avlopp är även önskvärt. Det kan ibland även vara nödvändigt att utnyttja taket för upphängning av montage och armaturer.

Riksutställningar arbetar emellertid helt förutsättningslöst när det gäller lokalval. Det primära är att få ut utställningen till publiken. Utställningarna byggs därför så flexibla som möjligt med enkla tekniska lösningar och med möjlighet att improvisera på varje ort. Utställningar har visats i foajéer på Folkets hus, lasarett, kommunalhus, teatrar, på arbetsplatser, i lunchrum osv. förutom i traditionella lokaler som museer, bibliotek och skolor. I några fall har utomhusutställningar arrangerats dels på badplatser men framför allt för folkparkerna. För ett av folkparksarrangemangen tillverkades en speciell konsthall som lätt kunde monteras ned och förflyttas.

Försök med utställningsbuss

En ambulerande utställningsverksamhet har sedan hösten 1972 bedrivits med en semitrailer. Försöken knyter idémässigt an till den decentraliserande verksamhet, som sedan ett flertal år bedrivits med bokbussar, varubussar, sjukvårdsbussar etc. och har sin närmaste förebild i "musée au bus"-verksamheten på kontinenten.

Denna utställningslokal på hjul med ljus, värme och luftkonditionering når ut till mindre orter och nya målgrupper. Bussen har en utställningsyta av 16 m^2, rymmer ett 20-tal personer och är inredd med filmprojektorer, ljudanläggning och hydraulisk hiss för rullstolsbundna. Detta kräver tillgång till 380 volts eluttag. Chauffören tillika reseassistent svarar för viss regional planering, transport- och utställningstekniska frågor m. m.

Vintern 1972–73 förlades det första försöket till Skaraborgs län i samarbete med Västergötlands museum och folkbildningen. Utställningen med ett hundratal föremål från centrala, regionala och lokala museer, arkivfilm om arbetslivet i äldre tid samt ljudband med folkmusik och folkvisor, utformades i anslutning till en studieplan för cirkelverksamhet i ämnet Gamla ting berättar. Länsmuseet och Studieförbundet Vuxenskolans distriktsavdelning svarade tillsammans för den regionala verksamheten, bl. a. genom regionalt förankrad expertmedverkan.

Deltagarna hade uppmanats att medtaga egna föremål, fotografier, arkivalier, smalfilmer, diabilder och ljudband för användning i studiearbetet. Stora hittills okända materialsamlingar registrerades. Värdefulla, unika föremål tillfördes länsmuseet och över 200 föreningsarkiv noterades av regionala folkrörelsearkiv.

Studiecirklarna sammanträdde i regel på kvällstid. För att utnyttja bussens kapacitet visades utställningen under dagtid för skolklasser med studier i hembygdens historia, där eleverna erhöll särskilda övningsuppgifter. Bussen besökte också vårdinrättningar och pensionärshem. Utställningen visades under åtta veckor vid sammanlagt 86 tillfällen, därav för 60 studiecirklar och 140 skolklasser, totalt ca 4 600 personer.

Under våren 1973 ställdes bussen till en kulturnämnds förfogande. Skellefteå kommun beslöt att under två månader till skolor, studiecirklar, hembygdsföreningar m. fl. föra ut väsentliga delar av en regional

utställning om västerbottnisk hemslöjd. Skellefteå museum och länets hemslöjdsförening visade genom sina konsulenter och slöjdare, hur tradition i den äldre hemslöjden fullföljdes och gav prov på en förnyelse inom hemslöjden. Tillfälle gavs även att slöjda själv. Liksom i Västergötland tillförde utställningen regionalarrangörerna ett stort dokumentärt material. Med hjälp av bussen kunde man trots dåliga vårvintervägar nå ut till byar, där aldrig en utställning tidigare visats. Mycket höga publiksiffror i förhållande till ortens invånareantal kunde noteras.

I anslutning till Riksteaterns folkparksturné – Från Carmen till Rönnerdahl – sommaren 1973 presenterade Riksutställningar i bussen hur en operaföreställning kommer till under rubriken Bakom kulisserna.

Under våren 1975 kommer utställningen Land du välsignade att visas i Kalmar län med länsbildningsförbundet som regional samordnare. För att förbereda programverksamheten och därmed nå en större effekt med fördjupade aktiviteter i skolan och hos studieförbunden har utställningsbussen ställts till länets förfogande hösten 1973. Material som belyser den egna regionens utveckling från agrar- till industrisamhälle exponeras i bussen för att stimulera till förnyad insamling och bearbetning med redovisning i egna utställningar, som visas samtidigt med den stora utställningen.

Vid jämförelse med övriga utställningar i distribution blir driftskostnaderna med utställningsbuss tämligen höga per projekt. I gengäld ger denna uppsökande verksamhet ett rikt utbyte av den närkontakt man eftersträvar. Många tillfällen ges att aktivera och debattera regionalt förankrad samhällsinformation på ett effektivt sätt.

4.15.7 *Programverksamhet och reseamanuenser*

Den utställningsverksamhet som bedrivs vid museer och andra institutioner, har alltmer breddats genom en rikt varierad verksamhet i anknytning till själva utställningarna. Denna verksamhet har bestått av föredrag, konserter, teaterföreställningar och diskussioner. Försöksverksamheten knöt tidigt sådan verksamhet till sina utställningar, bl. a. i samarbete med Svenska Riksteatern. Man kan dock inte säga att programverksamheten hittills givits någon större omfattning inom försöksverksamheten. Riksutställningar har däremot initierat en livlig och mångfasetterad programverksamhet, vilken förts vidare genom lokala initiativ på de orter utställningarna visats.

Amanuensverksamhet

I samband med sammanslagningen av försöksverksamheten och Riksförbundet för bildande konst övertog försöksverksamheten en rad förpliktelser gentemot Riksförbundets medlemmar. Till dessa hörde en omfattande föreläsningsverksamhet, knuten till de olika medlemsutställningarna. Ett vanligt förhållande har varit att en utställning åtföljts av en föreläsning och två dagars visningar för skolorna. Dessa föreläsningar har till stor del åvilat den fast anställda personalen, men försöksledningen har alltmer

sökt tillfredsställa dessa krav genom tillfälligt anställd personal. Förutom reseamanuensverksamheten för Riksförbundet har även andra former av amanuensverksamhet prövats. En metod har varit att till vissa projekt anställa reseamanuenser på heltid. Dessa har följt utställningen under hela dess turné; de har förberett utställningens ankomst till en ort, övervakat upp- och nedmontering, övervakat informationen och ordnat press- och lärarvisningar i samråd med den lokala mottagaren. Reseamanuensen har under utställningstiden svarat för visningar för vuxenpublik och skolor, anordnat diskussioner, filmvisningar, föredrag, musikfester och andra aktiviteter. En tredje form av amanuensverksamhet har bestått i att en utställningsproducent har fått i uppdrag att under kortare period verka på varje utställningsort. Denna period har oftast förlagts till tiden omedelbart före och efter utställningens öppnande. Producenten/amanuensen har tagit kontakt med olika grupper på orten och tillsammans med dessa planerat verksamhet under utställningstiden; de har ordnat press- och lärarvisningar och i övrigt fungerat som rådgivare till mottagarna.

Slutligen har även prövats en form av amanuensverksamhet med ambulerande utställningsbuss. Den av försöksverksamheten anställde reseassistenten har samverkat med en amanuens från den region där den ambulerande utställningsverksamheten bedrivits. Reseassistenten har förutom sina ordinarie uppgifter också fungerat som handledare vid bl. a. cirkelstudier inom folkbildningen.

Programverksamhetsformer

Den vanligaste formen av programverksamhet har varit visningar utförda av reseamanuens eller speciellt anlitade experter. Försöksverksamheten har alltsedan starten även prövat andra former såsom föreläsningar, debatter, diskussioner, lokal utställningsverksamhet, film- och diabildsvisningar, musik- och teaterinslag etc. För att skapa ett till utställningen anslutande innehåll har producent och projektledare med sina ingående kunskaper om utställningens tema haft en viktig funktion att fylla som idégivare. Det har också visat sig att i de fall producent och/eller projektledare har haft möjlighet att hålla kontakt med sin utställning under turnén har programverksamheten fungerat mycket bra.

Programverksamheten bygger helt naturligt på samverkan med olika organisationer och sammanslutningar vilkas inriktning har anknytning till de olika utställningarnas innehåll. Inte minst har samarbete prövats med Svenska Riksteatern och Institutet för Rikskonserter samt med de olika folkbildningsorganisationerna. I synnerhet i samarbetet med folkbildningen har många viktiga resultat nåtts.

Alltsedan försöksverksamhetens start har det dock stått klart att en framgångsrik programverksamhet är beroende av utställningsmottagaren och de organisationer och grupper på den ort eller i den region där en utställning visas. I vissa fall har det också varit möjligt att visa en utställning i en region under en längre tid varvid en regional kontakt-

grupp har bildats, som kunnat följa utställningen och som tillsammans med lokala intressenter har byggt upp en programverksamhet.

En lokal anknytning gör försöksverksamhetens utställningar med sitt ofta allmänna innehåll mera intressant för publiken. En lokalt anknuten verksamhet, t. ex. tillverkandet av egna utställningar, undersökningar av vissa lokala problem, har lättare att aktivera besökare och man kan också i vissa fall nå en ny publik. Vid den lokalt anknutna programverksamheten har Riksutställningars tjänstemän fungerat som rådgivande och idégivande; de har ofta fått förmedla kontakter mellan den lokala mottagaren och organisationer, sammanslutningar och myndigheter på riksplanet. En del av denna verksamhet har varit de informationspärmar för mottagarna som sammanställts till varje utställning. I dessa pärmar, som tillställs mottagarna minst tre veckor före utställningens ankomst, har förutom tekniska uppgifter också funnits detaljerade förslag till kontakter med massmedia och olika institutioner samt även förslag till programpunkter och aktiviteter kring utställningen.

Försök med utbildning av lokala och regionala utställningsarrangörer har också inletts i samarbete med Folkbildningsförbundet, Rikskonserter, Riksteatern och Konstfrämjandet. Målet är att få en kader av medarbetare över landet som skall kunna komplettera och i viss mån ersätta de reseamanuenser som nu anställs centralt.

Riksutställningar har sedan hösten 1972 kunnat erbjuda sina mottagare ett arrangörsbidrag om 100 kronor för enkel- och 150 kronor för dubbeltimme vid anlitande av lokal arbetskraft. Dessa kulturförmedlare kan vara konstnärer, lärare, bibliotekarier, museipersonal, musiker, författare, skådespelare, samhällsvetare etc. Härigenom utnyttjas en dold reserv, som med en lokal förankring ger många värdefulla synpunkter till fördjupande studier i det ämne utställningen behandlar. Erfarenheterna av verksamheten med reseamanuenser har visat att effektiviteten hos de olika typerna av denna verksamhet varierar. I den traditionella formen som den bedrivits inom Riksförbundet för bildande konst fungerar amanuensen i allmänhet endast kort tid utan att kunna bygga upp några mera varaktiga former av aktivitet. Heltidsanställda amanuenser som följer utställningen är utan tvivel ett bra system, men också mycket kostsamt och för amanuenserna synnerligen krävande. Det tredje alternativet, där utställningens producent under några dagar på varje ort kan förbereda och hjälpa till att bygga upp verksamheten kring utställningen, torde vara det bästa. Detta alternativ borde också kunna knytas an till verksamheten med lokala kulturförmedlare då dessa genom direkt samarbete med producenten kan få den bästa inblicken i utställningen och dess tema. Samarbetet mellan producenten, reseamanuensen och den lokale kulturförmedlaren har också visat sig vara en utmärkt arbetsform inom programverksamheten.

Erfarenheterna när det gäller programverksamheten i stort framvisar klart att sådan verksamhet alltid bör bedrivas i nära samarbete med lokala instanser. Riksutställningar bör dock hela tiden ge stöd genom att vara rådgivande, att hjälpa till med kontakter med andra instanser och institutioner och även genom att bistå med materiell hjälp när man t. ex.

vill göra lokala utställningar. En viktig förutsättning för en meningsfull programverksamhet är utan tvivel möjligheten att låta en utställning finnas en längre tid i en region. Man får då bättre möjligheter att utnyttja de för varje region speciella förutsättningarna och att få större grupper engagerade i utställningen och dess budskap.

4.16 Ekonomi och försäljning

4.16.1 *Anslagsutveckling*

Utvecklingen av anslagen till försöksverksamheten kan inte jämföras med en normal anslagsutveckling hos en befintlig institution. En ny organisation har byggts upp. De anslag som Kungl. Maj:t anvisat för Riksutställningsverksamheten under de gångna budgetåren stiger sålunda inledningsvis ganska brant, vilket framgår av följande tabell, som också visar storleken av övriga inkomster.

År	Statsbidrag	Övriga inkomster	Totalt
1965/66	540 000	–	540 000
1966/67	940 000	28 000	968 000
1967/68	2 290 000	221 000	2 511 000
1968/69	2 700 000	284 000	2 984 000
1969/70	3 650 000	338 000	3 988 000
1970/71	4 075 000	372 000	4 447 000
1971/72	4 285 000	533 000	4 818 000
1972/73	4 650 000	600 000	5 250 000
1973/74	4 950 000	630 000 (beräknad siffra)	5 580 000 (beräknad siffra)

Bland de många rent ekonomiska aspekter som kan läggas på den bedrivna försöksverksamheten finner de sakkunniga två frågor vara värda att särskilt tas upp till närmare diskussion. Den ena frågan gäller bl. a. kostnadsslagen vid utställningsarbete och deras storlek och förhållande till varandra. Den andra frågan gäller vem som skall bekosta verksamheten, dvs. frågan om utgiftsfördelningen dels mellan statsmedel och andra medel, dels mellan centrala, regionala och lokala medel.

4.16.2 *Kostnader vid utställningsarbete*

I försöksverksamhetens bokslut är de två tunga posterna angivna som produktionskostnader resp. distributionskostnader; de har under flera av försöksåren förhållit sig i storlek som 2:1.[1] I båda posterna utgörs en mycket stor del av löner, vilket kan illustreras av följande siffror ur senaste bokslutet (för 1972/73).

[1] Anm. Förhållandet gäller om varje budgetår betraktas var för sig. Distributionsarbetet för varje projekt löper emellertid vanligen under flera år. Proportionerna är något förändrade i senaste bokslutet (jfr tabellen).

Produktionskostnader:	löner	1 346 000
	övrigt	851 000
		2 197 000
Distributionskostnader:	löner	597 000
	övrigt	825 000
		1 422 000

Därnäst följande poster är lokalkostnaden (enligt samma bokslut ca 420 000 kronor) och posten administrationskostnader, som i huvudsak består av lönekostnader (ca 460 000 kronor). Ett bokslut i dess helhet återges i slutet på detta kapitel (s. 00). Arbetsbudgeten 1972/73 återges i vidstående tabell.

Arbetsbudget 1972/73

Intäkter	*Budgeterat* (prognos 1)
Statsanslag	4 650 000
Medlemsavgifter	100 000
Övriga intäkter	500 000
Totala intäkter	5 250 000
Kostnader: Löner	
Administration	455 800
Produktion	1 310 000
Distribution	580 000
Uppföljning	270 000
Informationscentrum	34 200
Extra personal	110 000
Tot. löner	(2 760 000)
Produktionskostnader exkl. fast anst. personal	809 000
Distributionskostnader exkl. fast anst. personal	836 000
Uppföljningsenhet exkl. fast anst. personal	85 000
Informationscentrum	50 000
	(1 780 000)
Övrigt	
Lokalkostnader	435 000
Inrikes resor	25 000
Utrikes resor	6 000
Expenser	244 000
	(710 000)
Totala kostnader	5 250 000

Kostnaderna för utställningsverksamhet är till betydande del personalkostnader. Planering, idéarbete, materialinsamling, urval, författararbete, ritningsarbete och annat kreativt arbete drar i huvudsak lönekostnader. Högt kvalificerad personal och experter på olika områden är engagerade i det ofta långvariga förberedelsearbetet. Jämfört med lönerna är utgifter för expenser etc. på förberedelsestadiet relativt obetydliga.

När en utställning skall byggas kan givetvis det manuella arbetet med utställningsmaterial (snickeri, foto, textning, målning) läggas ut på en reklamateljé, vilket emellertid visar sig vara alltför dyrt; Riksutställningar har därför byggt upp en egen ateljé. Detta har medfört besparingar men har samtidigt redovisningsmässigt inneburit att vad som tidigare varit "övriga utställningskostnader" blivit löner till egna snickare, fotografer, packmästare, expeditionsvakter, ateljéchef etc.

Under försöksverksamheten tidigare år köptes alla distributionstjänster utifrån. Det visade sig emellertid effektivare och billigare att Riksutställningar själv tog ansvaret för en stor del av distributionen. För transporten i Stor-Stockholm hade Riksutställningar tidigt egen chaufför och en lastbil. Numera äger verksamheten också en möbelbuss och en utställningsbuss (semitrailer) varför ytterligare två förare/reseassistenter heltidsanställts. Personalkostnader inom andra företag (t. ex. statens transportkontor) vilka tidigare redovisats som t. ex. "övriga kostnader, transporter", kom härmed att redovisas som lönekostnader hos Riksutställningar.

Ett annat område, där utgifter för egen personal synes vara att föredra med utgångspunkt i de erfarenheter som Riksutställningar samlat de senaste åren, är övervakning av upp- och nedpackning på mottagarplatserna. Att utställningarna även efter en tids turnerande är fräscha, fullständiga och utan skador är av lätt insedda skäl nödvändigt.

Försöksverksamhetens lönekostnader för administration har varit låga. Med utgångspunkt i det system med arbetsgrupper som refererats i det föregående kan även den begränsade administrativa personalen utnyttjas i produktions- och distributionsarbetet.

Personalsammansättningen budgetåret 1973/74 framgår av följande sammanställning.

Lönegrad	F 24–31	F 7–23	F 1–6	T 1–11	Övr.	Totalt
Antal personer (Vid deltidstjänster sammanräknat till heltidstjänster)	1	20	22	5	2	50

Löner, arvoden och andra personalkostnader utgör halva budgeten. Vissa gemensamma kostnader såsom hyror för arbetslokaler, telefoner etc. bör också ses som utställningskostnader, som proportionsvis belastar projekten. De direkta produktions- och distributionskostnaderna i övrigt är av ganska många slag, vilket t. ex. kan utläsas i verksamhetens kontoplan. För budgetåret 1973/74 upptas de i det följande redovisade kostnadsslagen.

Övriga produktionskostnader. Ersättning för konsultuppdrag eller annat uppdrag, ersättning vid tjänsteresa och annan förrättning, ateljéarbeten utanför Riksutställningar, fotoinköp, material, emballage och packningsmaterial, frakter och transporter, undervisningsmaterial, kataloger och publikationer, kontaktverksamhet och representation, nyttjanderätt, hyror för utställningsmaterial samt film- och TV-utrustning, inköp av konst, inredning och utrustning av ateljén, underhåll av inredning och utrustning i ateljén, film och TV med ljud-, klippnings- och laboratoriearbeten.

Övriga distributionskostnader. Ersättning för konsultuppdrag eller annat uppdrag, tjänsteresor, ateljéarbeten utanför Riksutställningar, fotoinköp, material, emballage och packningsmaterial, frakter och transporter, upp- och nedmonteringar, magasinering, reklam, annonser, affischer, vernissagekort, kontaktverksamhet och representation, programverksamhet, försäkringar, PR och publikationstryck, övertagande av utställningar för distribution, underhåll av utställningar inom ateljén samt utställningsersättning.

Tyngdpunkten i kostnadsslagen bortsett från löner har varierat kraftigt mellan olika typer av projekt. Mycket stora utställningar i ett exemplar har medfört stora kostnader både i fråga om produktion och distribution. Små utställningar i många exemplar – t. ex. en "bildpärm" som Bilder överallt – drar nästan enbart produktionskostnader. En konstutställning har ofta låga produktionskostnader men normala distributionskostnader. Löne- och produktionskostnader fördelar sig helt olika på de olika kostnadsslagen för en utställning som görs i ett exemplar jämfört med en som görs i många exemplar.

Jämförelser med tidigare projekt har varit värdefulla för de överslagsberäkningar av kostnader som hör till planeringen av nya utställningar. I samband med en sådan kalkyl måste det också göras bedömning av vad som är ekonomiskt försvarbart i jämförelse med att utnyttja annat medium. Resultatet av sådana bedömningar har under försöksverksamhetens senaste år bidragit till att Riksutställningar satsat mer och mer på mångfaldigade utställningar.

Totalkostnaderna exkl. löner till fast anställd personal, lokalkostnader m. m. för produktionen av fyra sinsemellan till typ och storlek olika utställningsprojekt kan se ut så här:

Land Du välsignade (stor utställning i ett ex., yta 150 m^2)	190 000 kr.
Trädgårdar (medelstor konst- och temautställning i ett ex.)	21 000 kr.
Människor på verkstadsgolvet (mångfaldigad tryckt utställning i wellpapp, 500 ex.)	112 000 kr.
Det antika köket (skåputställning, 25 ex.)	35 000 kr.

4.16.3 *Intäkter och utgiftsfördelning*

Följande tablå visar intäkter utöver statsbidraget samt deras storlek och fördelning enligt räkneskapsredogörelsen för budgetåret 1972/73. De

utgör uppemot 10 % av statsbidraget. Intäkterna har använts kontinuerligt för att direkt bestrida fortsatta utgifter i den löpande verksamheten.

Vissa *intäkter* utöver statsbidraget

Distributionsbidrag	146 000
Uppdragsverksamhet; samarbetsprojekt	145 000
Försäljning av kataloger, affischer, miniutställningar m. m.	44 000
Provision å konstförsäljning	3 000
Medlemsavgifter	112 000
Totalt	450 000

En viktig typ av inkomster har under vissa senare år varit medel – post två i tabellen ovan – som erhållits för vissa bestämda produktions-, distributions- eller forskningsuppdrag och som balanseras av motsvarande utgifter. Medlen har ej varit kostnadstäckande, då de inte avsetts till löner för fast personal, lokalkostnader och administrationskostnader m. m. De viktigaste bidragen av denna typ var under ett slumpvis valt budgetår – 1969/70 – följande.

Produktionsmedel:

Arbetarnas Bildningsförbund för utställningen Folkets musik	5 000
Civilförsvarsstyrelsen för utställningen Att möta våld	10 000

Distributionsmedel

Kollegiet för Sverige-information i utlandet för utställningen Upptäcka – uppleva	18 500
Svenska ambassaden i Oslo för samma utställning	5 000
Utrikesdepartementet för utställningen Skokloster	4 447

Forskningsmedel

Gävle stad	20 000
Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar	12 500
	75 447

Från andra år kan nämnas anslag från statens konsumentråd till utställningen Köpet och dess vetenskapliga undersökning på 75 000 kronor (1966/67) samt 25 000 kronor från civilförsvarsstyrelsen till flerbildsförsöket Att skydda och rädda liv (1968/69), sammanlagt 84 000

kr. delade mellan socialstyrelsen och AB Vin- och Spritcentralen för En liten utställning om alkohol osv.

Den övervägande delen av finansieringen har skett genom centrala medel, främst genom statsbidraget. Siffrorna ger i och för sig inte någon slutsats för ett förslag till kostnadsfördelningen mellan centrala, regionala och lokala instanser. Erfarenheten vid uppbyggnaden av systemet med distributionsbidrag ger emellertid vid handen, att det på avnämarhåll hittills inte uppfattats som orimligt om man från de orter, som önskar och får utställningar, också bidrar med vissa avgifter. De ekonomiska åtaganden som således kommit att åvila mottagare av utställningar har främst bestått i bidrag till transporter men i några fall också till produktionen. Företrädesvis har de aktiviteter som ägt rum lokalt handhafts och bekostats av lokala bidragsgivare. Det innebär att reklam huvudsakligen betalats av mottagare ehuru visst material som ställts till förfogande betalats av försöksverksamheten. Den programverksamhet som bedrivits i anslutning till utställningarna har bekostats på olika sätt. Genom medlemskap i Riksförbundet för bildande konst har en mottagare av en konstutställning kunnat vara garanterad viss kostnadsfri service med föreläsare och utställningsvisare för både vuxenpublik och skolklasser. Dessa förpliktelser övertogs av försöksverksamheten i samband med sammanslagningen, vilket inneburit ett ekonomiskt åtagande av viss omfattning.

Den relaterade fördelningen av kostnaderna kan motiveras med att lokala kostnader bör bäras lokalt. Eftersom det emellertid även kan hävdas att försöksverksamheten skall understödja lokal verksamhet där denna är svag, har i en del fall bidrag till både programverksamhet och till reklam lämnats. Reklamen har dessutom underlättats genom praktiska åtgärder av typen produktion av affischer, annonsmatriser m. m. Beträffande affischerna har i en del fall – i samband med konstutställningar – utförts konstnärligt värdefulla arbeten som kunnat försäljas till ett pris som avpassats så att det täckt framställningskostnaderna. När entréavgifter upptagits i samband med utställningarna, har det alltid varit de lokala arrangörerna som beslutat om och tagit upp avgifterna, som har tillfallit de lokala arrangörerna.

4.16.4 *Förlagsmedel*

De inkomster, som behandlats i det föregående, har haft karaktären av driftmedel. Redan tidigt konstaterades vissa nackdelar med den typ av medel som stod till förfogande. Framför allt uppstod behov av att reservera medel för vissa större projekt oavsett gränserna mellan olika budgetår. Enligt gällande bestämmelser måste emellertid ett statligt organ i allmänhet sträva efter att få anslagen att "gå jämnt ut" till budgetårsskiftena. Eftersom många projekt löper över budgetårsgränserna kan detta medföra en i vissa fall konstlad uppläggning av respektive budgetårs arbetsbudget.

Som ett försök att på ett område neutralisera dessa nackdelar kan ses MUS 65:s anhållan 1969 hos Kungl. Maj:t att 485 000 kronor skulle

ställas till de sakkunnigas förfogande såsom förlagskapital från behållningen av de särskilda lotterier, som anordnats till förmån för konst, teater och andra kulturella ändamål. I skrivelsen framhölls, att det tänkta kapitalet skulle "allt eftersom tillföras inkomster från den med hjälp av förlagsmedel bedrivna verksamheten, och kapitalet avses därför inte att förbrukas". Tillgången till kapitalet föreslogs bli oberoende av budgetårsskiften och gälla tills vidare. Tanken var att inkomsterna ständigt skulle förnya kapitalet så att det förbrukade och ersatta beloppet gång på gång skulle återanvändas i nya projekt. När Kungl. Maj: t genom beslut 1969-09-26 biföll framställningen lämnades frågan om kapitalets "upprepade användning" öppen. De sakkunniga tolkade beslutet i enlighet med den tankegång som låg till grund för den ursprungliga framställningen. Genom Kungl. Maj: ts beslut 1973-02-02 har sedermera medgivits att de sakkunniga får under tiden för sin försöksverksamhet med Riksutställningar använda de i verksamheten uppkommande försäljningsintäkterna för fortsatt produktion av utställningar och även använda medlen till inköp av konstverk, vilka avses ingå i utställningsverksamheten och sedermera säljas.

I de sakkunnigas skrivelse beskrevs som ett räkneexempel några principmodeller, enligt vilka kapitalet skulle användas. De sakkunniga avsåg dock ej modellerna som bindande utan blott som typfall. Av det yrkade beloppet skulle enligt räkneexemplet 225 000 kronor belöpa sig på serietillverkning av mindre utställningar. Dessa skulle säljas till folkbildningsorganisationer, bibliotek, skolor etc. för mellan 100 och 300 kronor per exemplar. Tre olika utställningar skisserades om 300 exemplar per utställning.

För serietillverkning av utställningar som läromedel skulle erfordras 210 000 kronor. Utställningarna skulle försäljas till självkostnadspris till skolor, läromedelscentraler, studieförbund och museer, tre utställningar om 10 exemplar per utställning med en kostnad av 1 000 kronor/styck och tre utställningar om 100 exemplar per utställning med en kostnad av 600 kronor/styck. Slutligen påvisades behovet av informationspublikationer, debattskrifter, studiematerial, kataloger m. m. För ändamålet borde ett förlagskapital av 50 000 kronor finnas tillgängligt.

Under den första tiden, som förlagskapitalet fanns till, bedrevs verksamheten på prov och i mindre omfattning. Antalet projekt har därefter ökat i antal och omfattning så att medlen vid mitten av budgetåret 1973/74 förbrukats i en första omgång och därtill en tredjedel av en andra omgång. Verksamheten per den sista februari 1974 framgår av följande översikt. Slutsatserna om det rent ekonomiska resultatet är naturligtvis beroende av en bedömning av det uppskattade lagervärdet.

Tabell 1

Nedlagda kostnader	647 260:–		
Försäljningsintäkter		431 328:33	
Fakturerat men obetalat		6 370:–	
Kvar i lager		204 187:10	
	647 260:–	./.641 885:43	= ./.5 374:57

Tabell 2

Lån (förlagskapital)	485 000:–
Intäkter	+431 328:33
Utgifter	./.647 260:–
Disponibla medel	269 068:33

Det viktigaste med förlagsmedlen har inte varit goda ekonomiska resultat och numera inte heller att främst överbrygga budgetårsskiften. Förlagsmedlen har ökat rörelsefriheten vid olika produktionsbeslut och möjliggjort – och även stimulerat till – särskilda projekt som är av stort intresse i utställningsverksamheten.

4.16.5 *Försäljning*

Försäljningsverksamheten inom Riksutställningar har handlagts av distributionsavdelningen. Verksamheten har bestått av två delar, dels den som har samband med det tillgängliga förlagskapitalet, dels övrig försäljning. Sådan har nämligen skett också av produkter som finansierats av driftmedel. Kriteriet för att hänvisa ett projekt till finansiering via förlagsmedlen har varit, att projekt bedömts kunna bli "självbärande". Definitionen av "självbärande" har dock i detta fall inneburit, att förlagsprojekten mot vanlig praxis ej belastats med kostnader för prototyp, löner, lokalkostnader eller administration. Det bör anmärkas, att det i och för sig finns andra lösningar för att komma förbi de ovan antydda budgettekniska problemen. En möjlighet är att de statliga Riksutställningsmedlen i sin helhet utbetalas som ett reservationsanslag.

Inkomsterna av den normala försäljningen har ursprungligen inte varit avsedda att täcka utgifterna för de produkter som har sålts. Kontoplanerna har inte heller konstruerats för detaljerade efterkalkyler på inkomstsidan. Inkomsterna har i allmänhet haft karaktär av kostnadsbidrag (undantag t. ex. försäljning av serietillverkade utställningar, provision på konstverk m. m.). Detta har varit avsiktligt. Det ansågs i början av försöksverksamheten ointressant att bokföra exakt vilket objekt som orsakat en viss inkomstpost eftersom i stort Riksutställningsverksamheten bekostades av statsmedel och i mycket ringa mån av inkomster. En kostnadstäckande prissättning – eller över huvud taget ett pris – tänktes kunna bromsa eller stoppa den eftersträvande kulturinsatsen. Å andra sidan har Riksutställningar konsekvent strävat efter att ta in inkomster varhelst det har bedömts vara lämpligt utan att möjligheterna minskats att uppnå åsyftat resultat av respektive försök.

Försäljning av konstverk – en verksamhet som framför allt Riksförbundet för bildande konst medförde till Riksutställningar – har bedrivits med 20 % provision. Härav har hälften gått till den förmedlande konstföreningen och hälften till försöksverksamheten. Försöksverksamhetens andel har i praktiken knappt täckt de personella och administrativa kostnaderna för distributionen och handläggningen i samband med försäljningen. Kostnaderna kan dock beräknas på olika sätt och med

olika resultat beroende på hur man vill avgränsa den insats som ligger bakom en försäljning.

Prissättningen för kataloger, serigrafier, affischer m. m. har varierat. Konstutställningskataloger har i allmänhet kostat en à två kronor/st., kataloger utan färgklichéer en krona/st. Kataloger till andra slags utställningar har ibland varit gratis. Serigrafiförsäljningen har i allmänhet avsetts ske till självkostnadspris, men då försäljningen i ett flertal fall ännu inte är avslutad, är det för tidigt att uttala sig om slutresultatet.

4.16.6 *Medlemsavgifter*

En större inkomstpost har utgjorts av medlemsavgifter från Riksförbundet för bildande konst och Föreningen Konst i skolan. Enligt avtalet har dessa medel tillförts Riksutställningars driftmedel. Det har i princip inte varit avsikten att de två föreningarna under försöksperioden skulle rekrytera ytterligare medlemmar. Bortfallet av medlemmar har varit obetydligt under åren efter samgåendet, varför medlemstalet nu är ungefär lika stort som 1967. Under 1971 har emellertid särskilt för Föreningen Konst i skolan de pågående kommunsammanslagningarna medfört en mindre avtappning av medlemmar. Genom medlemsavgifternas konstruktion – avgiften ökar språngvis vid stigande kommunstorlek – har dock den sammanlagda inkomsten av medlemsavgifter påverkats föga.

4.16.7 *Vad kostar en utställning?*

Den första fråga som ofta tagits upp av utomstående är "hur mycket kostar en utställning?" På detta finns inte något enkelt svar, vilket bl. a. framgår av tablån på s. 139. Det kan teoretiskt förhålla sig så, att ju mindre anslag en utställning får, desto mindre möjlighet att producera utställningen med hjälp av tillräckligt skicklig textförfattare, layoutman, arkitekt eller konstruktör, och desto mindre möjlighet att använda bästa möjliga byggmaterial osv. Den blir mindre påkostad, ser sålunda mindre påkostad ut, osv. I praktiken kan det emellertid vara helt annorlunda. Det billiga byggmaterialet kan ge det konstnärligt osv. bästa uttrycket; ofta utnyttjas verksamhetens egna tjänstemän med ett bättre resultat än vad kanske dyra frilansar kan åstadkomma; ibland kan produktionsledningen ha kontakt med skickliga yrkesmän som är speciellt intresserade av och redan väl insatta i respektive utställnings ämne. I princip borde emellertid ett större anslag möjliggöra en "bättre" och/eller till ytan större utställning. Det är emellertid en stor och invecklad fråga vad man skall mena med "bättre". Och även om alla var eniga om det, belyser detta endast i ringa grad den omöjliga och allmänt hållna frågan "vad kostar en utställning?" Kostnaden varierar från fall till fall och kan endast exemplifieras.

Räkenskapsredogörelse för Riksutställningar tiden 1 juli 1972 – 30 juni 1973

Ingående balansräkning den 1 juli 1972

Skulder		*Tillgångar*	
Lönepostgiro	2 431:65	Kassa	141:13
Källskatter	161 818:–	Postgiro	765 934:67
Personalavgifter	2 279:–	Bankgiro–checkräkning	30 461:12
Interimsskulder	1 267:78	Diverse fordringar	23 521:26
Svenska penninglotteriet: anslag för informationscentrum för offentlig konst	233 000:–	Interimsfordringar	16 342:–
		Informationscentrum för offentlig konst, nedlagda kostnader	179 448:16
anslag för förlagsverksamhet	485 000:–	Förlagsverksamhet nedlagda kostnader 356 200:79	
särskilt anslag för ateljén, oförbrukade medel	14 159:39	./.intäkter 288 549:03	67 651:76
Balanserat överskott	183 544:28		
Kronor	1 083 500:10	Kronor	1 083 500:10

Kostnader och intäkter för tiden 1 juli 1972 – 30 juni 1973

Kostnader

Produktionskostnader	löner inkl. lkp o SPP	1 345 849:–	
	övrigt	850 983:94	2 196 832:94
Distributionskostnader	löner inkl. lkp o. SPP	596 717:–	
	övrigt	825 043:60	1 421 760:60
Administrationskostnader	löner o. arvoden inkl. lkp	468 863:–	
AU-arvoden		5 425:–	474 288:–
Uppföljningsenheten	löner inkl. lkp o. SPP	275 737:39	
	övrigt	67 481:91	343 219:30
Informationscentrum för offentlig konst	löner inkl. lkp	30 038:–	
	övrigt	52 771:87	82 809:87
Expenser, reseersättningar, sjukvård, personalkostnader			215 027:34
Lokalkostnader			419 073:50
Konstfrämjandet, försöksverksamhet med konstförsäljning			440 000:–
Överskott			180 273:13
			5 773 284:68

Intäkter

Ingående balans (överskott från budgetåret 1971/72)	183 544:28
Statsbidrag*	5 090 000:–
Distributionsbidrag	145 553:40
Försäljning av kataloger, broschyrer, affischer, miniutställningar m m	43 587:19
Provision å konstförsäljning	2 772:45
Överskott å mervärdeskattekontot	28 989:14
Medlemsavgifter	111 475:55
Uppdragsverksamhet	128 947:90
Samarbetsprojekt	16 151:–
Återbäring från försäkringskassa	6 736:25
Diverse inkomster	15 527:52
Kronor	5 773 284:68

Utgående balansräkning den 30 juni 1973

Tillgångar			*Skulder*	
Kassa		2 083:09	Källskatter	169 382:–
Postgiro		403 471:95	Personalavgifter	1 557:37
Lönepostgiro		4 233:90	Interimsskulder	82 615:93
Bankgiro–checkräkning		19 326:50	Anslag för informationscentrum för offentlig konst	
Girokapitalräkning		350 000:–	233 000:–	
Sparkasseräkning		33 133:40	./. förbrukat	
Diverse fordringar		10 117:95	215 000:–	18 000:–
Interimsfordringar		1 503:–		
Förlagsverksamhet:			Anslag för förlagsverksamhet	485 000:–
nedlagda kostnader	467 095:08		Överskott	180 273:13
./. intäkter	354 146:44	112 948:64		
Kronor		936 818:43	Kronor	936 818:43

* Inkl. anslag av 440 000 kr. till försöksverksamhet med konstförsäljning i Konstfrämjandets regi; jfr näst sista posten under kostnader.

Turnélagda utställningar
fördelade på mottagargrupper under
tiden 25/2–10/3 1974

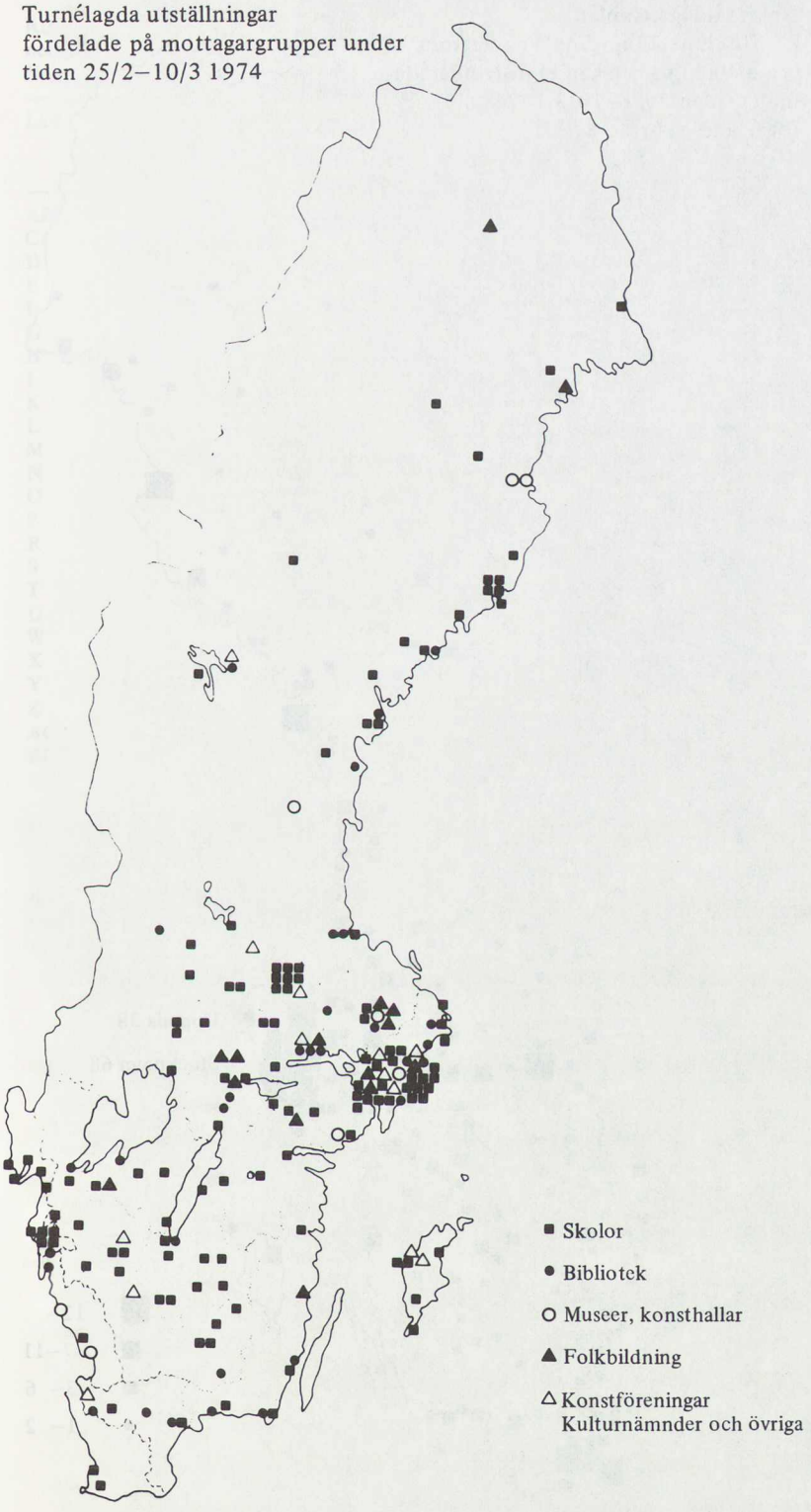

Antal sålda exemplar
av affischutställningen "Venceremos"
(en utställning om Chile) distribuerade
under tiden 25/2–10/3 1974
fördelade på orter

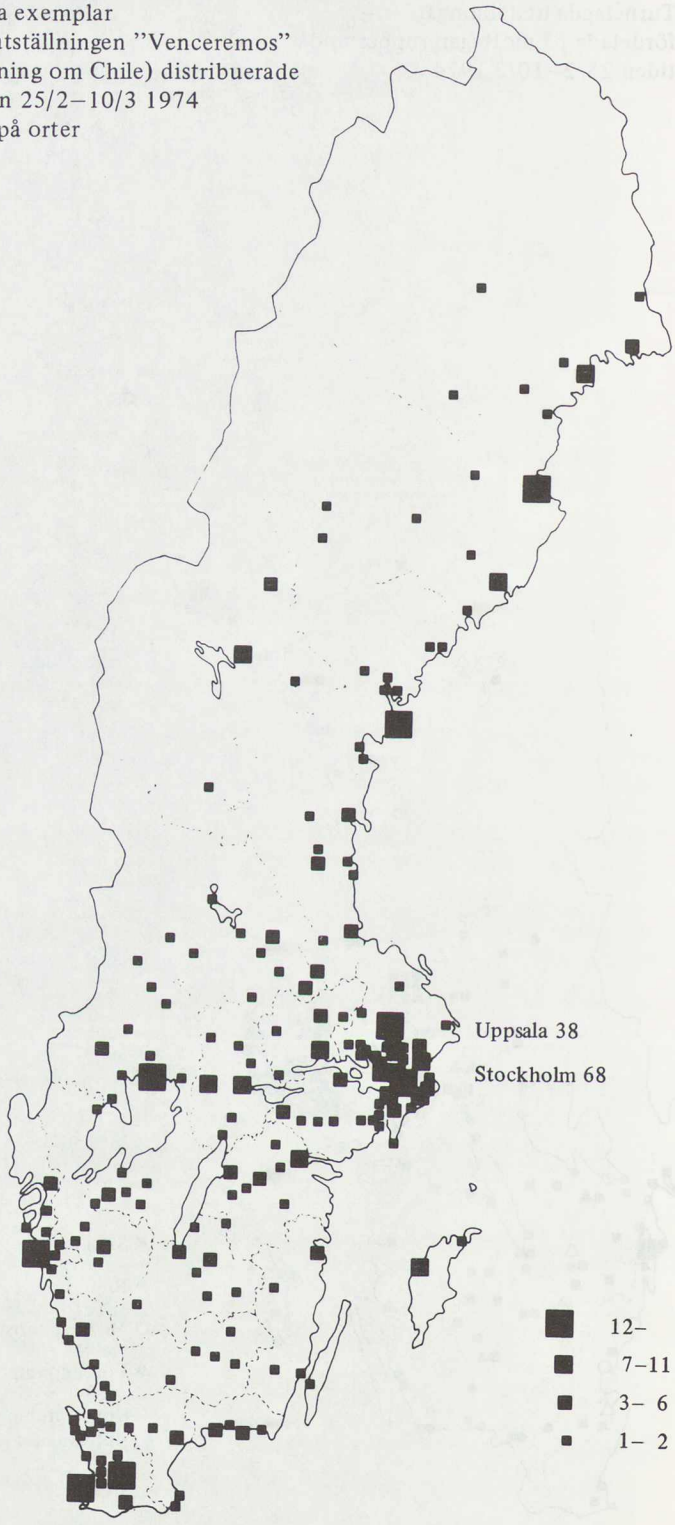

Riksutställningars utställningsverksamhet budgetåren 1969/70–1972/73. Antal utställningsdagar och antal nedslag.
Nedslag = den plats, ort där utställningen visas.

Län	Antal utställningsdagar				Antal nedslag per län			
	1969/70	1970/71	1971/72	1972/73	1969/70	1970/71	1971/72	1972/73
AB	3 670	4 264	3 368	5 106	75	62	75	172
C	581	890	941	1 575	16	24	21	37
D	708	754	821	913	17	21	20	32
E	1 037	1 159	1 624	2 090	25	33	40	52
F	1 560	1 533	1 667	1 995	31	38	40	61
G	725	707	619	959	24	20	22	27
H	1 066	1 299	1 267	1 423	25	26	34	45
I	502	560	498	1 590	9	5	9	13
K	227	288	277	443	11	11	13	16
L	651	915	1 539	868	24	25	18	32
M	786	930	1 673	1 332	29	22	26	43
N	875	715	727	915	28	20	23	33
O	1 313	1 542	1 384	2 089	24	25	23	50
P	993	1 373	1 126	1 406	21	32	26	47
R	838	989	974	1 459	20	21	30	125
S	515	822	679	1 294	10	20	16	54
T	623	953	1 924	1 180	17	24	31	36
U	913	1 039	953	786	22	24	25	34
W	866	989	850	1 108	26	25	31	51
X	737	768	966	1 152	21	28	35	47
Y	1 397	1 683	1 638	2 164	29	30	35	64
Z	427	463	467	665	12	15	14	22
AC	2 275	1 150	1 831	1 568	32	33	50	94
BD	999	1 024	1 021	1 267	16	32	20	42
Utlandet		150	70	425	–	2	4	7
Summa	24 284	26 959	28 895	35 772	564	618	681	1 236

Uppgifterna framräknade ur turnéplaner. 15 tryckta utställningar mellan 50 och 1 000 ex., sålda till företrädesvis skolor, bibliotek och bildningsorganisationer har ej kunnat medtagas i denna framställning. Ej heller läromedelspaket och dokumentmappar, innehållande tryckt material från vissa större utställningar, i upplagor på upp till 9 000 exemplar.

5 Utställningen och besökaren – en kommunikationssociologisk översikt

5.1 De kommunikationssociologiska perspektiven

Utgångspunkten för detta kapitel är att museer och utställningslokaler kan fungera som miljöer för kommunikation. Utställningen är ett kommunikationsmedium. Därmed anknyts till tankegångar, som närmare utvecklas i bilaga 2, "Musei- och utställningsbesökandet i sociologisk belysning." Varje kommunikationsprocess förutsätter sändare och mottagare. Kapitlet kommer att disponeras utifrån de skilda perspektiv, som dessa båda deltagande parter har i den kommunikationsprocess som är knuten till utställningsmediet.

För att förstå utställningsmediets roll i vårt samhälle kan det vara på sin plats att kortfattat beröra kommunikationssituationer i ett samhälle av västerländsk typ. Dessa samhällen har särskilt markant under de senaste decennierna fått erfara en "informationsexplosion" som innebär att genomsnittsmänniskan i dag bombarderas av budskap från skilda håll och med skilda syften. En förutsättning för denna utveckling har varit de nya tekniska mediernas uppkomst och framväxande – telegraf, telefon, radio, grammofon, television, ljudfilm etc.

Det är dock inte korrekt att enbart anlägga tekniska aspekter på massmedier. Som en bakgrund kan ses förvandlingen från självhushållets familje- och bygemenskap till det urbaniserade industrisamhället. Massmedierna är också förknippade med denna utveckling. Masskommunikationen har i första hand ökat människornas kunskapsmängd och vidgat deras perspektiv. Men förändringarna har också haft negativa konsekvenser. Störningar i en del av samhället fortplantar sig snabbt till andra delar. En del av den information och de värderingar, som tidigare förmedlats och tolkats av t. ex. föräldrar, grannar och andra närstående i den sociala gemenskapen sprids nu ofta direkt via massmedia till enskilda individer. Detta måste betyda att en mängd allmänna och kanske också oklara budskap når mottagaren utan att denne förmår sätta in dem i det sammanhang, som skulle vara relevant för honom. Det vidgade perspektivet på tillvaron åtföljs av försvagade band till den lokala miljön och gemenskapen. Kritiker av massmediasamhället menar att trots ett ökat ömsesidigt beroende har människorna blivit mera isolerade från varandra.

Kjell Nowak och Karl-Erik Wärneryd[1] har översiktligt ställt följande fyra krav på masskommunikationen:

[1] Kjell Nowak – Karl-Erik Wärneryd: Kommunikation och påverkan, Stockholm 1971, sid. 22

1. Den är *indirekt*, vilket innebär att den behöver tekniska hjälpmedel, eftersom sändare och mottagare inte samtidigt är närvarande.
2. Den är *enkelriktad*. Mottagaren kan inte – åtminstone inte omedelbart – besvara sändarens budskap.
3. Den är *opersonlig*. Budskapet är inte anpassat till någon speciell person, utan avses vara tillgängligt för en större publik.
4. Många personer nås mer eller mindre *samtidigt* av ett budskap.

Utställningar uppvisar dessa egenskaper för ett massmedium i växlande grad. De är indirekta, eftersom de kräver texter, bilder, ljudband, filmer etc. Å andra sidan är t. ex. förutsättningarna för samtidighet av klart underordnad betydelse i jämförelse med t. ex. radio, tv och dagspress. Utställningar är inte personliga i den meningen att de bara är avsedda för en individ, men de kan ibland vara producerande med en mycket avgränsad målgrupp i tankarna. Ju mera målgruppsförankrad utställningen är, desto mera "personlig" och desto mindre massmediaartad är den. Utställningar avsedda för "allmänheten" kan i högre grad karakteriseras som massmedier. I de flesta fall är utställningen också enkelriktad, eftersom något omedelbart utbyte av meddelanden mellan upphovsman och åskådare sällan äger rum. Genom vissa arrangemang kan dock den totala utställningsmiljön eller museet förändras till en miljö för ömsesidig kommunikation. Vid visningar, samtal, frågestunder och debatter och genom att "klotterplank" och liknande resurser ställs till förfogande, liksom att ett ökat deltagande i utställningsplanering och utställningsproduktion medges för publiken, minskas mediets ensidiga karaktär av massmedium.

Ett av de mest accepterade antagandena inom masskommunikationsforskningen är att människor tenderar att söka de budskap, som stödjer eller stärker deras existerande föreställningar och undviker budskap, som förväntas strida mot deras erfarenheter eller åsikter. De som redan vet mycket om ett visst område skulle vara särskilt benägna att skaffa sig ny information och de som redan hyser vissa åsikter skulle tendera att befästa sin övertygelse. Är också utställningens effekter av liknande art så att den främst resulterar i en ökad kunskaps- och erfarenhetsklyfta mellan individer och grupper i samhället?

I detta sammanhang blir det kanske speciellt viktigt att analysera de faktorer i utställningsmiljön, som avviker från det traditionella massmediets mönster. Då man betecknar museet eller utställningslokalen som en kommunikationsmiljö är man i allmänhet benägen att ta fasta på den kommunikation som sker med utställningen som medium dvs. mellan utställaren och besökaren. Men man får inte här försumma den typ av kommunikation som äger rum mellan olika besökare och som indirekt stimuleras av utställningen. Museet och utställningslokalen kan nämligen också vara mötesplats, där åsikter konfronteras, där nya ideer skapas och där värderingar formuleras.

En översikt över olika kommunikationssituationer i utställningsmiljö presenteras i följande tablå.

Fyra kommunikationssituationer i utställningsmiljö

Deltagande parter	*Enkelriktad*	*Dubbelriktad*
Kommunikation mellan utställare och besökare.	1. Besökare som tittar på utställning. Utställaren (eller den organisation eller institution han representerar) = sändare. Utställningsbesökaren = mottagare.	2. Besökare som tittar på utställning i kombination med t. ex. samtal vid visningar, frågestund, diskussion etc. Utställaren (eller hans representant) = sändare + mottagare. Utställningsbesökaren = sändare + mottagare.
Kommunikation mellan besökare.	3. Besökare som skriver på "klotterplank" eller på annat sätt medverkar vid utställningsproduktion. Den aktiva besökaren = sändare. Övriga besökare = mottagare.	4. Besökare som kommunicerar med varandra på en utställning. Besökaren = sändare + mottagare.

Utställaren och besökaren har ofta skilda målsättningar i de nämnda situationerna. Utställaren utgår i de flesta fall från ett givet budskap som han vill sända till besökarna, indirekt till viss målgrupp eller allmänheten. Besökaren kan för sin del vara mottagarorienterad, dvs. söka efter budskap som förväntas uppfylla vissa målsättningar, eller sändarorienterad, dvs. önska att delge andra sina erfarenheter. Beroende på vems perspektiv – utställarens eller besökarens – man antar, framstår skilda problem och därmed skilda frågeställningar som de mest relevanta. Fortsättningen av detta kapitel disponeras utifrån de två typer av frågeställningar som de båda perspektiven ger.

5.2 Utställarens (sändarens) frågeställningar

Varje kommunikationsprocess anses innehålla följande fyra komponenter: a) sändare, b) meddelande, c) kanal eller medium och d) mottagare. Med utgångspunkt i dessa blir en i kommunikationsforskning ofta formulerad allmän frågeställning: "Vem (sändaren) kommunicerar vad (meddelandet) till vem (mottagaren) genom vilken kanal (mediet) och *med vilken effekt* (påverkan)?" En avsevärd del av den kommunikationsforskning som bedrivs är en påverkansforskning, i vilken förutsätts att sändaren har ett budskap och vill uppnå ett visst syfte t. ex. att åstadkomma attityd- eller kunskapsförändringar eller beteendereaktioner hos mottagarna. Om och under vilka omständigheter, som sändarens avsedda effekter kommer att uppnås utgör en huvudfråga för denna typ

av kommunikationsforskning. Hit hör t. ex. en stor del av den pedagogiska forskningen (om inlärningsprocesser) och av den politiska sociologin (om opinioner och attityder) samt studier i anslutning till reklam och marknadsföring.

Med tillämpning på utställningsmediet kan man utgå från att utställningens upphovsman (producenten) har ett budskap, som kan vara hans eget eller någon annan persons eller som kan ha sitt ursprung i den organisation, institution eller ideologi han representerar. Genom sin utställning syftar han till att påverka publiken och indirekt kanske en viss målgrupp eller allmänheten. En central frågeställning är därvid vilka som nås av budskap förmedlat via utställningar och med vilka effekter. Frågan kan uppdelas i tre delfrågor motsvarande tre separata faser i kommunikationsprocessen:

1. Hur många och vilka besöker museer och utställningar (exponeringsfasen)?
2. Under vilka omständigheter tar besökaren på museer och utställningar emot meddelandet och uppfattar budskapet (uppmärksamhets- och tolkningsfaserna)?
3. Vilken effekt på kunskaper och attityder samt på framtida beteenden har ett musei- och utställningsbesök (accepterandefasen)?

Varje sådan fråga behandlas här för sig i den fortsatta redovisningen av forskningsresultat.

5.2.1 *Hur många och vilka besöker museer och utställningar?*

De följande resultaten avseende allmänhetens besöksfrekvenser på museer och utställningar och musei- och utställningspublikens sammansättning grundar sig helt på undersökningar som utredningen låtit genomföra under försökstiden. I de fall möjligheter till jämförelser med undersökningar i annan regi har förekommit kan man konstatera att tendenserna i allmänhet är desamma och att alltså skilda undersökningsresultat kompletterar varandra. Datamaterial har i första hand insamlats vid två stickprovsmässiga undersökningar på normalpopulationer, representerade dels i Sverige bosatta personer i åldern 11–80 år och dels invånare i Gävle med omnejd i åldersintervallet 16–67 år. Informationer hämtade från publikstudier vid några av försöksverksamhetens produktioner kompletterar bilden. (För närmare upplysningar om undersökningarnas genomförande hänvisas till avsnitt 2 i bilaga 2.)

Ungefär 45 % av Sveriges invånare (i åldern 11–80 år) besökte i varierande syften minst en gång under 1969 något museum. Antalet museibesökande personer var därmed ungefär lika stort som antalet biblioteksbesökare, men större än antalet teaterbesökare och konsertbesökare enligt motsvarande definition.

Cirka 40 % av befolkningen besökte under samma tid något museum i avsikt att se de fasta samlingarna. Ungefär lika många såg minst en tillfällig konstutställning. Var tredje svensk tog del av någon tillfällig kunskapsutställning inkl. varumässa o. dyl. Resultaten återspeglar givetvis

Besöksfrekvens på museer för att se de fasta samlingarna, på tillfälliga konstutställningar och på tillfälliga kunskapsutställningar bland i Sverige bosatta personer i åldern 11–80 år. Antal besök i procent av hela befolkningen.

Antal besök under de senaste tolv månaderna	Museibesök för att se fasta samlingar	Besök på tillfällig konstutställning	Besök på tillfällig kunskapsutställning
mer än tio	1	2	1
sex till tio	2	2	1
tre till fem	13	10	5
två	10	9	7
ett	14	16	19
inte något	60	61	67
Summa %	100	100	100

de skillnader i utbud som finns för olika slags utställningar och innebär inte att en konstutställning i genomsnitt skulle dra en större publik än en kunskapsutställning. Majoriteten av besökarna på museer, på konstutställningar och på kunskapsutställningar har bara gjort ett à två besök på respektive utställningstyp.

Besökare som varit på museer för att se de fasta samlingarna och besökare på tillfälliga konstutställningar är till en stor del samma personer. I viss utsträckning är också besökare på tillfälliga kunskapsutställningar identiska med musei- och/eller konstutställningsbesökare. Mångsidiga besökare, t. ex. sådana som varit på såväl konst- som kunskapsutställning, har i genomsnitt en högre besöksfrekvens för varje utställningstyp än ensidiga besökare, t. ex. de som enbart varit på konstutställning under året.

Ungefär 35 % av museibesökarna i landet gjorde sitt senaste besök i Stockholm och tillsammans 60 % av dem gick på museum i någon av våra tre största kommuner. Inte fullt hälften av museibesökare bosatta utanför Stockholm, Göteborg och Malmö gjorde sitt senaste museibesök i någon av dessa tre städer. Dessa siffror återger tydligt museikoncentrationen till storstäderna, 13 % av samtliga besökare var utomlands vid det senaste utställningstillfället.

Vid det senaste museibesöket valde mer än 40 % något museum med samlingar ur svensk historia och äldre svensk kultur inkl. skilda hembygdsmuseer. Ungefär 20 % besökte senast ett konstmuseum, medan ungefär 10 % såg ett museum med huvudsaklig inriktning på teknik. 7 % såg ett naturhistoriskt museum och nästan lika många besökte ett museum, som visar främmande kulturer. Även dessa resultat påverkas av museiutbudets struktur och får inte uppfattas som ett bevis för att intresset för kulturhistoriska museer måste vara större än intresset för naturhistoriska.

Musei- och utställningsbesökare är i betydligt högre grad än andra även besökare vid övriga kulturinstitutioner, t. ex. konsert- och teaterlokaler

samt bibliotek. Ju större bredd i kulturkontakterna desto högre kontaktfrekvens i genomsnitt har man inom varje kulturområde.

Musei- och utställningsbesökare är också i högre grad än genomsnittsbefolkningen restaurangbesökare, biobesökare samt besökare på idrottstävling (som åskådare). De har en generell beredskap för att delta även i publiksammanhang som ligger utanför kultursektorn.

Musei- och utställningsbesökare har ett bredare intresseregister, dvs. uttrycker ett stort intresse för fler olika ämnesområden än övriga. De är t. ex. mer politiskt aktiva, mera samhällsintresserade, har mera internationellt vidgade intresseområden, är mera intresserade av nyheter inom det egna yrket, är mera intresserade av att läsa skönlitteratur och poesi samt naturligtvis av att se konst.

Med avseende på hobbyverksamheter av skilda slag visar inte musei- och utställningsbesökarna något bredare aktivitetsregister än övrig befolkning, men är mera inriktade på sådana sysselsättningar, som har anknytning till "kulturlivet" t. ex. målning, teckning, fotografering, musik och sång.

Musei- och utställningsbesökare är i särskilt hög grad benägna att aktivt söka efter i första hand kunskaper/information och i andra hand upplevelser av t. ex. estetisk art. Även besökare på konstutställningar är till stor del kunskaps- och bildningssökare.

Museipubliken likaväl som publiken vid tillfälliga utställningar är klart selektiv i första hand med avseende på utbildning, i andra hand också med avseende på bostadsort, yrkesroll (arbetsuppgift), ålder, familjestruktur samt uppväxtmiljö.

Musei- och utställningsbesökare har avsevärt högre socio-ekonomisk status än folk i allmänhet. Särskilt personer med studentexamen går ofta på museer och utställningar i jämförelse med övrig befolkning medan personer, som avslutat sin utbildning med folkskola går i mindre grad. Personer ur socialgrupp II med medelhög utbildning bildar dock den kvantitativt största gruppen vid de flesta utställningar.

Beredskapen att besöka museer och utställningar är i högre grad knuten till faktorer som är förknippade med utbildningsgrad än med yrkesverksamhet, eller inkomst. Samma tendenser till utbildningsselektion kan iakttas bland konsert- och teaterbesökare i än högre grad än bland musei- och utställningsbesökare och bland biblioteksbesökare i ungefär samma utsträckning.

Personer som är verksamma inom utbildningsväsendet (t. ex. aktiva studerande, lärare på skilda stadier) och på informationsområdet (t. ex. journalister) är dock musei- och utställningsbesökare i betydligt högre grad än andra yrkesgrupper i samhället med jämförbar utbildningsnivå. Även fritidsstuderande, t. ex. studiecirkeldeltagare är jämförelsevis ofta förekommande i musei- och utställningssammanhang.

Musei- och utställningsbesökare är vanliga bland unga, ogifta personer samt bland familjer med barn i skolåldern. Besöksfrekvensen minskar kraftigt med ålder efter sextio år. Den är också mindre bland familjer med barn under sju år än bland andra personer i samma åldersgrupper. Andra besök på "kulturevenemang" följer ungefär samma åldersmönster

som musei- och utställningsbesök. Skillnaderna mellan unga och gamla är mest påtagliga för besök på kunskapsutställningar och på bibliotek och minst betydande för besök på konstutställningar. Genomsnittsåldern för utställningsbesökare varierar ganska kraftigt med utställningens ämnesområde och det är uppenbart att olika åldersgruppers varierande intresseinriktningar återspeglas i publikens åldersstruktur.

Musei- och utställningsbesökare finns – naturligt nog – i största utsträckning bland storstadsbor och i minsta utsträckning bland dem som bor på landsbygden. Skillnaderna i genomsnittlig besöksfrekvens på museer och utställningar mellan invånare i medelstora och mindre tätorter är däremot ganska små. Vid vandringsutställningar som placerats på såväl större som mindre orter kan man konstatera en tendens att det relativa besökstalet (= antalet besökare i procent av befolkningsunderlaget) är större, ju mindre utställningsorten är.

De invånare i en större stad (Gävle) som växt upp på landsbygden är mindre musei- och utställningsaktiva än de som växt upp i en stad (Gävle eller annan). De nuvarande hemortsförhållandena inverkar dock mera på besöksvanorna än uppväxtförhållandena.

Invånare i de centrala delarna av en större stad (Gävle) är mest musei- och utställningsaktiva, de som bor i ytterområdena något mindre, medan de som bor utanför själva stadskärnan är minst aktiva. Detta beror såväl på befolkningsstruktur som på avstånd och kommunikationsmöjligheter.

Tillströmningen av besökare till en utställning står dock ej nödvändigtvis i direkt omvänd proportion till avståndet till utställningslokalen. Man kan i stället tala om olika rekryteringssektorer, motsvarande 1) gångavstånd, 2) avstånd för kommunala transportmedel och 3) avstånd för resa med bil i drygt en timme. Att åka i egen bil är, förutom att gå, det i särklass vanligaste transportsättet till en utställning. Det relativa besökstalet är cirka 20 à 30 ggr större på själva utställningsorten (sektorerna 1 och 2) än på andra orter i närheten (sektor 3).

Ett visst samband mellan utställningens rekryteringsområde (inkl. sektor 3) och ortstidningarnas spridningsområde torde föreligga medan något samband med rekryteringsområdet för köp av kapitalvaror inte kan konstateras.

Information om ett normalt utställningsevenemang sker i första hand genom lokalpressen och via personliga kontakter. För vissa grupper spelar inbjudningskort en viktig roll. På mindre orter ger affischering en viss uppmärksamhet. Andra trycksaker, lokalradio och fackpress är i allmänhet av mindre betydelse.[1]

Tendenserna att olika individer i olika hög grad håller kontakter med skilda medier benämns inom kommunikationsforskningen för selektiv exponering. Orsakerna till den selektiva exponeringen måste dels sökas hos individerna – i deras sociala bakgrund, deras intressen, deras levnadsvanor osv. – dels i egenskaper hos mediet t. ex. dess utbredning och räckvidd, dess innehåll och meddelandenas utformning.

En vanlig iakttagelse inom kommunikationsforskningen har varit att människor främst tycks exponera sig för sådana medier, vilkas innehåll förväntas stå i överensstämmelse med eller anknyta till deras tidigare

[1] För mera detaljerade upplysningar angående musei- och utställningsbesökarna hänvisas till avsnitten 3, 4 och 5 i bilaga 2.

föreställningar och värderingar. Detta får emellertid inte uppfattas som någon allmängiltig regel, utan många undantag kan påvisas.

Under försökstiden har Riksutställningar på olika sätt eftersträvat att eliminera verkningarna av den selektiva exponeringen. Av de möjligheter som stått till buds har följande blivit föremål för mer eller mindre systematiska utvärderingar.

- genom val av utställningsorter
- genom val av informationsmetoder
- genom val av utställningars ämnesområden och innehåll
- genom val av utställningsmiljöer
- genom val av målgrupper och lokala mottagare

En spridning av utställningar till landsbygd och mindre tätorter är naturligtvis ett effektivt sätt att minska den geografiskt betingade selektionen, men löser inte tillfredsställande problemen med den sociala.

Man kan inte på grundval av Riksutställningars erfarenheter ge några allmängiltiga rekommendationer angående informationsspridningen om en utställning i press eller med trycksaker som på ett övertygande sätt skulle kunna påverka den socialt snedvridna publikrekryteringen, i varje fall inte inom en normal kostnadsram. Att nya besökare främst nås via personliga kontakter som man ofta inte kan styra underlättar inte detta problem.

De försök som gjorts att anpassa utställningens innehåll till förmodade intresseområden bland de minst utställningsaktiva i befolkningen har kanske inte varit övertygande framgångsrika så länge som man samtidigt hållit fast vid museet som utställningsmiljö. Enbart genom valet av ämnesområden kan man säkert påverka åldersstrukturen hos publiken, däremot knappast den sociala strukturen.

Bara det faktum att man placerat en utställning på en plats med stor genomströmning av människor garanterar inte en hög exponeringsgrad. De försök som gjorts på bibliotek tyder på begränsade framgångar att där nå en ny och annorlunda utställningspublik i förhållande till museerna. I folkparkerna varierar möjligheterna beroende på lokala omständigheter men åtminstone vid vissa tillfällen verkar en avsevärd mängd ovana besökare ha haft kontakt med utställningen. En sådan kontakt behöver dock inte innebära att man också tillgodogjort sig den på ett önskvärt sätt. Ett försök att i aktiveringsbefrämjande syfte placera en utställning på vårdhem blev framgångsrikt, endast då den gavs en personlig presentation. Ensam lyckades utställningen inte erhålla någon nämnvärd uppmärksamhet.

Det torde nog inte råda något tvivel om att man får olika publik om man vänder sig till olika lokala mottagare såsom konstföreningen, kulturnämnden eller bildnings- och studieorganisationerna. Vilken mottagargrupp man skall ge prioritet kan inte avgöras generellt. Ett intryck är dock att om mottagaren har anknytning till det lokala organisations- eller föreningslivet är inbrytningar i en kulturpassiv befolkning möjliga. De mest passiva står dock ofta isolerade från de flesta former av etablerade

gruppbildningar. Försök med obundna mottagargrupper i närmiljö o. d. har inte heller varit resultatlösa, men måste ske i större skala än hittills innan man kan veta om detta är en framkomlig väg.

Svårigheterna att motverka den sociala selektionen av utställningspublik är alltså uppenbara, även om alla möjligheter inte kan anses ha uttömmande prövats. Försök med kombinationer av alternativ har ibland varit framgångsrika t. ex. då ämnesval och utställningsmiljö anpassats till den tänkta målgruppen samtidigt som lokala arrangörer har haft nära förbindelser med målgruppen. Framtida försök får också inrikta sig på nya vägar t. ex. i stil med vad som genomfördes vid Riksutställningars regionkontor i Skellefteå.

Detta försök innebar att man aktiverade och uppmuntrade människor i glesbygd till studier kring den egna bygdens historia. Huvudsyftet var att ge människor resurser att själva uttrycka sig med utställningsmediet. Därmed ville man i någon mån motverka den ensidiga kommunikationsprocess från institutioner till individer, som utmärker en så stor del av det nuvarande informationsflödet.

Temat för arbetet bestämdes av cirkeldeltagarna själva och innehållet präglades av deras personliga erfarenheter. Dessa produktioner väckte stort intresse bland befolkningen i regionen. Den lokala förankringen och möjligheterna för glesbygdsbon att få uttrycka sina egna erfarenheter bidrog säkerligen till det tillfredsställande utfallet av detta projekt,

5.2.2 *Utställningars uppmärksamhetsvärde*

Då miljöutställningen Land att leva i var placerad på Upplandsmuseet i Uppsala i oktober 1970, genomfördes en mängd systematiska observationer av besökarnas beteende inför denna utställning. Land att leva i var en skärmutställning med texter och foton. Genom sin detaljrikedom vände den sig kanske främst till de besökare, som var något sakkunniga på området. Att systematiskt ta del av hela denna utställning krävde cirka tjugo till trettio minuter. Den måste konkurrera om uppmärksamheten med andra utställningar på samma tema men även med ofta förekommande organiserade programverksamheter av olika slag.

Man kunde konstatera att cirka 15 % av dem som passerade den våning där utställningen stod inte ägnade den någon som helst uppmärksamhet, trots att den utgjorde det första blickfånget, då man kom uppför trappan.

Av de övriga tittade ungefär hälften i kortare tid än tre minuter. Ungefär 40 % av tittarna började systematiskt vid skärm ett och följde sedan skärmarna i nummerordning, men de flesta avbröt tittandet långt innan de sett hela utställningen. Mellan 5 och 10 % såg hela utställningen, till att börja med tämligen noggrant, mot slutet ganska flyktigt. En stor del av besökarna ägnade sig bara åt någon enstaka eller ett par skärmar för att sedan gå därifrån. Många förflyttade sig ganska osystematiskt, vilket i detta fall kunde försvåra en helhetsupplevelse.

Detta exempel[1] kan belysa till vilken grad som en okommenterad skärmutställning uppmärksammas. Observationer vid andra föremåls-

[1] Närmare redovisning i bilaga 2 avsnitt 6.2.2.

eller skärmutställningar, som varit avsedda att tala för sig själva, har gett liknande resultat. Förvisso är denna typ av utställning krävande för den som söker efter information.

Huruvida en utställning och dess budskap uppmärksammas eller inte av de människor, som befinner sig i närheten, beror på ett samspel mellan utställningens innehåll och utformning och besökarnas beredskap för budskapsmottagande och deras förväntningar på den. Hur utställningen skall presentera sitt innehåll måste alltså bero på syftet och vilken målgrupp man eftersträvar. Är avsikten t. ex. att väcka ett intresse för ett visst problemområde bland förut ointresserade blir kraven på uppmärksamhet helt annorlunda än om syftet är att berika redan förut intresserade personer, som kan förväntas vara mera målmedvetet sökande.

De försök att placera utställningar på platser utanför museet eller den sedvanliga utställningslokalen, där människor befinner sig av andra skäl än att se en utställning, har i vissa avseenden inte varit helt framgångsrika. Det tycks vara svårt att fånga uppmärksamheten hos den individ som målmedvetet eftersträvar en annan aktivitet. Bara en mindre del av dem som passerade en utställning på bibliotek, då de var på väg att uträtta biblioteksärenden tog någon som helst notis om den. Den publik som befann sig på folkparken för att dansa, för att se ett artistuppträdande eller för att knyta kontakter hade inte mycket tid att ägna de utställningar som fanns där.

Om klart målinriktade människor är svåra att nå kan man kanske erhålla andra resultat med utställningar i miljöer, där människor befinner sig i väntan eller har för avsikt att fördriva tiden. Försöken med utställningar i folkparker på dagtid under sommaren kan antyda detta. De nyfikna och de som vill fördriva tiden tycks dock i regel mera planlöst överblicka utställningen än de verkligt ämnesintresserade. En överväldigande majoritet av dem som stannar upp för att titta på en utställning på biblioteket har gjort det till en vana att alltid titta på utställningar där, men även de regelbundna och ämnesintresserade tittarna tar under sådana omständigheter ganska ytligt del av utställningen och verkar ofta jäktade.

Ett helt annat beteendemönster visar ofta de besökare som i förväg planerat att se en viss utställning. Många av dem brukar ingående och systematiskt studera utställningen, gärna med katalogen i beredskap.

Beroende på mottagarnas skilda förutsättningar är det svårt att uppställa några allmängiltiga regler för vad som uppmärksammas på en utställning. Kommunikationsforskningen har dock i andra sammanhang framhållit kontrasteffekter och överraskningsmoment, men även rörelse och repetitioner.

Rörliga inslag på utställningar förefaller i stor utsträckning att tjäna som blickfång och är mer iögonfallande än skärmar med bilder och text. Det har konstaterats att besökare kunde gå rakt på en rörlig del, undersöka den och därefter försvinna, utan att sätta den i samband med innehållet i övrigt.

Skärmutställningar med mycket text tycks främst vara mindre attraktiva för dem som inte är speciellt intresserade av ämnet. Dessa

besökare tycks också ha svårt att orientera sig i en stor mängd information. Här kan dock utställningsbesökarnas olika krav och förväntningar ge skiftande resultat. Det som en besökare kan karakterisera som "kompakt och mastigt" eller "mängden av material gör att man inte orkar ta itu med det" kan en annan anse "ha gett en god och allsidig bild av problemet".

En tendens att konkreta detaljuppgifter uppmärksammas bättre än stora linjer och globala perspektiv framskymtar. Man kunde också finna en klar övervikt i uppmärksamhetsvärde för lokala och näraliggande problemområden. Även här måste man dock betona mottagarnas skilda förutsättningar och förväntningar. Över huvud taget kan man inte bortse från betydelsen av den selektiva uppmärksamheten dvs. att man gärna tenderar att uppmärksamma sådant som passar in i ett enhetligt mönster av tidigare föreställningar, kunskaper och attityder.

En möjlig väg att påkalla uppmärksamhet för en utställnings budskap är att tillhandahålla möjligheter för besökarna att aktivera sig. De som själva på ett eller annat sätt deltagit i någon verksamhet är ofta mera tillfredsställda med utställningsbesöket än de som bara tittar. Speciellt viktigt är detta bland skolungdom. Ofta kan dock bara den ungdomliga delen av publiken förmås till sådana insatser som inte är helt kravlösa. Bland medelålders och äldre besökare finns många gånger ett motstånd mot egenaktiviteter.

För att egenaktiviteter skall vara verkningsfulla krävs att de är väl integrerade i utställningen i övrigt och inte blir självändamål. I så fall tenderar de snarare att konkurrera om uppmärksamheten med utställningens budskap i stället för att understryka det. Det verkar också väsentligt med anvisningar, gärna i kombination med personlig ledning, för aktiviteter. Ett alltför fritt spelrum för besökarna kan innebära såväl oföretagsamhet som förvirring.

5.2.3 *Utställningsbesökets inverkan på kunskaper och attityder*

Konsekvenserna av den selektiva exponeringen och den selektiva uppmärksamheten av utställningar, som antytts i föregående avsnitt, torde bli att de förut mest välorienterade också är mest beredda att ta del av det aktuella budskapet. Föreligger dessutom selektiva effekter så att de mest kunniga lär sig mera och de förut mest övertygade befäster sin övertygelse?

De undersökningar som genomförts av försöksverksamheten[1] antyder att vanliga skärmutställningar med text och bilder utan kompletterande personliga kommentarer i form av visningar etc. bara i ringa grad påverkar de enskilda besökarnas kunskaper. Det som presenteras på konventionellt sätt på skärmar o. dyl. gör inte heller något nämnvärt intryck på besökarna vid sidan av realistiska demonstrationer, suggestiva attraktioner eller – åtminstone för vissa besökargrupper – egenaktiviteter. Det har dock tidigare konstaterats att även mera attraktiva medier med större räckvidd än utställningen tycks ha ganska begränsade möjligheter att isolerade framkalla några betydande attityd- eller beteendeförändringar.

Någon form av handledning i utställningsmiljön t. ex. personlig visning,

[1] Se bilaga 2, avsnitt 6

katalog, ljudband, film tycks stimulera till bättre utnyttjande av själva utställningen. Det är även en allmän erfarenhet vid kommunikationsforskning att kombinationer av flera medier ger bättre effekter än ett enstaka medium.

Det förut antydda selektiva accepterandet av budskap, som tenderar att öka klyftan mellan människor, kan delvis förklaras utifrån erfarenheter vid Riksutställningars utställningar. Då kunskaper tvingar sig på människor i en situation, där de inte är förberedda eller är omotiverade reagerar de undvikande eller spontant negativt. Man tar ofta avstånd från mediet eller meddelandet. Även negativa, nästan aggressiva attityder till "modern konst" uppmärksammades vid utställningar i folkparker, där publiken haft annan målinriktning än att titta på konst. I vissa situationer kunde man t. o. m. konstatera effekter i motsatt riktning mot de avsedda. Det kan ha varit en följd av att besökaren ansett sig ha avslöjat sändarens avsikter och avfärdat budskapet som propaganda. På längre sikt är det dock möjligt att sambandet med sändarens avsikter förbleknar så att sådana bakslagseffekter inte blir bestående.

Att effekterna även kan verka utjämnande framgår dock av vissa iakttagelser. Utställningar med starkt suggestiv karaktär torde ha möjligheter att åtminstone väcka ett medvetande om ett visst problemområde även bland de mindre ämnesintresserade. Detta behöver inte vara förgängligt.

En sammanfattning av resultaten från många undersökningar angående spridandet av nya ideer och förändrade beteendemönster leder till följande slutsats: Medan massmedier bidrar till att skapa uppmärksamhet omkring nyheten spelar personlig påverkan den största rollen när man förändrar sina värderingar. När det gäller mera djupgående attityder och beteendemönster tycks den personliga påverkan och grupptillhörigheten vara av avgörande betydelse.

Det är därför sannolikt att påtagliga attityd- och beteendeförändringar endast kan åstadkommas om utställningsbesökaren ingår i en grupp med vilken han känner stark samhörighet eller identifierar budskapet som förenligt med referensgruppens ställningstagande. Om tillfällen till diskussioner föreligger kan budskapet motiveras och tillrättaläggas individuellt av opinionsförmedlande gruppmedlemmar. Det blir då svårt för de enskilda medlemmarna att ha en markant avvikande åsikt utan att känna gruppgemenskapen hotad. Ett konsekvent utnyttjande av dessa erfarenheter torde förutsätta en inriktning på speciella målgrupper vid utställningsproduktion.

Inom ramen för en given grupptillhörighet eller ideologisk gemenskap kan de tidigare omtalade selektiva mekanismer, som tenderar att vidga existerande klyftor, sättas ur spel. Den person som på grund av sin identifiering företräder en viss åsikt men saknar motsvarande kunskaper för att kunna argumentera för sin ståndpunkt torde t. ex. vara starkt benägen att söka sådan kunskap som ger balans mellan attitydnivå och kunskapsnivå. Å andra sidan kan en person med hög kunskap inom ett visst område men som tillhör olika gruppbildningar med sinsemellan separata åsikter, undvika sådan information, som påminner honom om denna konflikt.

Gruppens betydelse och den personliga påverkans effekter aktualiserar naturligtvis frågan om utställningen har möjligheter att sprida sitt budskap även utanför den begränsade kretsen av besökare. Enligt den s. k. tvåstegshypotesen skulle information flyta från massmedier till ett skikt av opinionsledare och från dessa till övriga delar av befolkningen via personliga kontakter i grupper. De på det lokala planet verkande opinionsledarna skulle då ha flitigare kontakter med massmedier och samtidigt större umgänge med olika personer och vara mera socialt aktiva än andra.

Det finns anledning att ställa sig tvivlande till att utställningars budskap sprids enligt den enkelriktade kommunikationsmodell som här antyds. Kritiken mot tvåstegshypotesen har framför allt tagit fasta på iakttagelsen att opinionsledarna och deras mottagare i stort sett tycks vara samma personer. De i utställningen aktualiserade budskapen kan tänkas cirkulera inom en grupp av ämnesintresserade personer, som uppvisar egenskaper som påminner om de ovan beskrivna opinionsledarnas. Situationen kan betecknas som ett ömsesidigt kommunikationsutbyte mellan personer som både är aktiva sökare och givare av information på det aktuella problemområdet.

Vissa iakttagelser vid försöksverksamhetens undersökningar pekar mot att under normala omständigheter den senare modellen skulle vara mera realistisk än den förra. En utställning uppmärksammas sällan utanför en mindre krets av befolkningen på utställningsorten. Den enskilda utställningen – om än aldrig så omskriven och omdebatterad – kan inte förväntas ha något nämnvärt inflytande vare sig via press eller personliga kontakter på majoriteten av dem som inte sett den.[1]

Impulser från en utställning med flitig programverksamhet, med aktivitetsmöjligheter och delvis med inriktning på vissa mottagargrupper kan däremot spåras inom vissa redan förut etablerade gruppbildningar t. ex. föreningar, studiecirklar men även i mera informella sammanhang t. ex. byalag[2]. Även här tycks dock främst förut aktiva bli ytterligare aktiverade. Detta problemområde torde långt ifrån vara så uttömmande kartlagt att några bestämda slutsatser kan formuleras.

5.3 Besökarens frågeställningar

Ur sändarens synvinkel är det han som är aktiv och söker upp mottagarna med sitt budskap. Sett ur mottagarens (publikens) perspektiv är det i stället den senare som är den aktiva parten, sökande efter informationer, upplevelser och andra budskap.

I det moderna samhället finns en rik tillgång på medier och mediainnehåll av olika slag. Man kan förutsätta att den enskilde mottagaren försöker välja bland de kanaler som han känner till. Valet kan förutses ske mot bakgrunden av någon nyttoaspekt. Man söker sig till det budskap som man tror man kan få ett utbyte av och till det medium som man tror kräver jämförelsevis små ansträngningar för givet utbyte. Det är viktigt att betona de subjektiva elementen i denna process. En ofullständig kunskap om olika mediers användbarhet begränsar möjligheterna

[1] Se avsnitt 6.8.2 i bilaga 2.

[2] Se avsnitt 7.4.6 i bilaga 2.

till rationellt handlande. De mål som eftersträvas är givetvis också subjektiva, men kan anses vara socialt påverkade. Dessa tankegångar ansluter sig till den inom masskommunikationsforskningen presenterade användningsmodellen (utförligare redovisad i bilaga 2, avsnitt 8.1).

Utställningsbesöket betraktas alltså som ett medel för måluppfyllelse, men detta medel står i konkurrens med andra alternativ, som kan ge samma eller rikligare måluppfyllelse. Bland de frågeställningar, som utifrån detta synsätt belysts av Riksutställningars undersökningar kan följande nämnas:

1. Vad känner allmänheten till om vad som kan erbjudas på museer och vid utställningar?
2. Hur användbara uppfattas museer och utställningar vara i förhållande till andra möjligheter för att uppnå givna målsättningar?
3. Vad söker publiken på museer och utställningar? Vilka motiv ligger bakom ett utställningsbesök?
4. Hur tillgängligt uppfattas utställningsmediet vara och vilka hinder anses ligga i vägen för kontakt?

5.3.1 *Kännedom om museer och utställningar*

Allmänhetens kännedom om museer och utställningar i vid mening är ett ringa studerat forskningsområde. Riksutställningar har främst koncentrerat sina insatser på publikens förhållande till aktuella utställningsprojekt. I undersökningsmaterialet finns dock vissa frågeställningar belysta som har en räckvidd även utanför enskilda publikgrupper. Även om dessa inte kan anses ge en fullständig bild av den rådande situationen kan de förtjäna en presentation.

Allmänhetens kunskaper om hur man kan utnyttja ett museum har kartlagts vid en landsomfattande undersökning med cirka 1000 intervjuobjekt, representerande i Sverige bosatta personer i åldern 11–80 år.[1] Närmare bestämt belystes kännedomen om ett museums olika verksamhetsgrenar utöver att visa fasta samlingar. Vid frågeförfarandet åsyftades främst de utåtriktade verksamheterna, dvs. de tjänster som allmänheten direkt kan komma i åtnjutande av.

Ungefär 40 % kunde inte omedelbart påminna sig någon ytterligare uppgift för museerna. Mest känd var förekomsten av tillfälliga utställningar. Att man kan utnyttja museets personal för att få upplysningar och rådgivning var känt av en person av fyra. Något färre kunde påminna sig att museet kan vara ett forum för arrangemang av olika slag, t. ex. diskussioner, frågestunder, teaterpjäser. I allmänhet hade man mindre kännedom om museerna än om biblioteken.

Vid en annan intervjuundersökning som utfördes bland Gävlebor och bland personer bosatta i Gävle grannkommuner[2] ställdes frågan om man visste vad som just då visades på museerna och vilka program som gavs vid en del andra kulturella institutioner. 5 % av de tillfrågade, som utgjorde ett slumpmässigt urval av invånare, kunde då rätt ange åtminstone någon av de tillfälliga utställningar, som de två museerna i

[1] För närmare redogörelse för denna undersökning hänvisas till bilaga 2, avsnitt 2.2.4.

[2] Se bilaga 2, avsnitt 2.2.4

staden presenterade. Vid detta tillfälle var informationen om museer och teater tydligen mest spridd.

Man kan med utgångspunkt i andra resultat förmoda att såväl museets som utställningens profiler är förhållandevis oskarpa i allmänhetens medvetande. Få personer räknar med utställningen som en relevant informationskälla vid sidan av andra medier. Det är inte uteslutet att många söker sig till andra alternativ för att uppnå en given målsättning, där museet eller den tillfälliga utställningen kunde erbjuda realistiska möjligheter.

Man får dock inte heller bortse från att den ringa kännedomen om museer och utställningar kan ses som ett ställningstagande mot dessa medier, grundade på mer eller mindre tillfälliga erfarenheter. Även bland de personer som sett Sköna stund i Gävle var det bara var tionde som några månader efteråt spontant angav utställningen som ett lämpligt medel för information om u-länder.[1] Det har också framskymtat i andra sammanhang att utställningen av vissa grupper kan ses som ett propagandainstrument som inte alltid ger saklig information. Det är dessutom möjligt att utställningar anses ineffektiva som informationsspridare i jämförelse med andra medier. Här kan man dock lätt stöta på även motsatta ståndpunkter. Utställningen förväntas kunna ge ett djupare engagemang i ett problemområde än t. ex. böcker eller tidningar. Några systematiska undersökningsresultat som över en längre tid redovisar allmänhetens attityder till utställningsmediets pålitlighet finns dock inte.

Om förutsättningar för tilltron till medier i allmänhet råder delade meningar. Enligt vissa källor uppvisar förtroendet för mediers informationsutbud ett klart samband med möjligheterna att själva medverka aktivt. De grupper som har små möjligheter till detta upplever att budskapen i massmedier ofta saknar relevans och sällan kan tillämpas konkret i deras aktuella situation. En inriktning på allmängiltiga problem till förfång för lokala och personliga, är ett exempel.

Enligt andra källor är man däremot i vissa grupper i samhället, särskilt de som är förknippade med låg social status, mindre benägen att uttala egna åsikter. Man vill i stället gärna överlåta opinionsbildningen till andra grupper eller till experter inom den egna gruppen. Den som själv inte är expert skulle då i särskilt hög grad vara beredd att acceptera budskapsförmedlingen som tillförlitlig och objektiv.

5.3.2 *Skäl till besök på museer och utställningar*

Vid vissa av de undersökningar som gjorts på publik vid Riksutställningars produktioner har även anledningen till besöket efterfrågats. Besökarnas förväntningar på utställningarna och vad som gjort intryck kan komplettera bilden av vad man eftersträvar. Besökarnas motiveringar får dock inte okritiskt accepteras, eftersom vissa tendenser till att frisera svaren finns vid denna typ av frågeställning.

Det måste först konstateras att långt ifrån alla utställningsbesök är i förväg systematiskt planerade och målmedvetet beslutade. Särskilt kan man räkna med spontana besök bland dem som av andra skäl befinner sig

[1] Se bilaga 2, avsnitt 6.8

på ett museum än att titta på en viss tillfällig utställning som visas där. Utställningsbesökarna rekryteras internt i museipubliken – däremot inte alls lika självklart bland t. ex. biblioteksbesökare, då utställningen står på ett bibliotek eller bland andra människor i närheten av utställningen, då dessa har annan verksamhet i tankarna. En del av dessa spontana, men även vissa i förväg beslutade besök karakteriseras av rutin och vanemässighet. Man säger sig bruka titta på utställningar då man har tillfälle även om man saknar speciell förankring i just den aktuella utställningen.

De flesta utställningsbesökare torde dock vara mer eller mindre medvetet målinriktade och har vissa förväntningar på besöket. I allmänhet är man inställd på att få ta del av något budskap, dvs. spela den mottagande rollen i kommunikationsprocessen. I regel är ju också detta det enda realistiska alternativet, men även vid sådana produktioner som uppmuntrar till egen aktivitet eller publikinflytande är de allra flesta mottagarorienterade. Undantagen är i regel yngre personer med stark anknytning till föreningar och grupper med ideologisk förankring. De som har hög beredskap för politiskt agerande och är vana vid diskussioner och utbyte av erfarenheter hör faktiskt till de mest flitiga utställningsbesökarna. Men även andra besökare kan tillfälligt delta i aktiviteter, då dessa är enkla och anspråkslösa.

Ofta kommer besökare till utställningar i sällskap, parvis eller familjevis. Trots detta verkar det som om många är eller vill vara självständiga i denna miljö. De utnyttjar inte spontant sitt sällskap eller de kontaktmöjligheter med andra besökare som finns, utan går ofta var för sig eller tillsammans utan att i nämnvärd grad samtala med varandra. Naturligtvis finns många undantag, speciellt när barn eller ungdomar ingår i gruppen.

Ett budskap kan systematiskt karakteriseras som informativt eller expressivt, beroende på om kommunikationsprocessen i första hand innebär en överföring av kunskap (mening) eller (känslor) stämning. En utställningsbesökare kan också främst eftersträva kunskap eller känslomässiga upplevelser. Vid kunskapsutställningar förväntas kunskap vara målsättningen, vid konstutställningar i allmänhet konstupplevelser. Detta ger dock i allra högsta grad en både förenklad och felaktig bild av verkligheten. Även vid konstutställningar tycks den informativa kommunikationen vara av utomordentligt stor betydelse för besökaren, kanske lika viktig som den expressiva. "Att få kunskaper om konst och konstnärer" är nästan lika ofta en besöksmotivation som "att få njuta av vackra konstverk". På kunskapsutställningar som utformats med konstnärliga medel kommer det informativa budskapet i förgrunden.

Man kan även spåra en tendens till översiktsorientering som motivering för utställningsbesök. Att få allmänbildning är viktigare än att få fackkunskap. De flesta vill veta mera om ett visst ämne i stort. Önskan att få en överblick över en konstnärs produktion är också vanligare än önskan att titta på något konstverk av speciell karaktär.

Tendensen att söka stödjande och förstärkande budskap betyder inte att man vill undvika nyheter eller nya intryck, i varje fall inte om dessa kompletterar förutvarande erfarenheter. En person som fattat en

ståndpunkt, kanske under konflikt, tenderar även att söka information som bekräftar riktigheten i beslutet. Däremot skulle en person som är säker på sin åsikt och övertygad om att kunna försvara en mening inte behöva avskärma sig från motsatt information. Undersökningar visar att försökspersoner med stor tilltro till den egna ståndpunkten föredrar motsatt information, medan personer med liten tilltro föredrar förstärkande information. Det har också visats att personer föredrar information, som de tror de skall ha nytta av, oavsett om informationen förstärker eller motsäger deras egen åsikt.

Åtminstone inom en given ram vill utställningsbesökare i allmänhet gärna vidga gränserna för sina erfarenheter snarare än att få tidigare intryck bekräftade. Inte minst de konstbetraktare som mera ingående ägnar sig åt en utställning synes klart söka efter något nytt vilket dock måste bedömas mot bakgrunden av deras tidigare erfarenhet och inte får tolkas som en nödvändig orientering mot modernare konstriktningar. Bland personer på en konstutställning med svagare engagemang i konst kan man däremot finna ett klart uttalat önskemål "att känna igen sig". Där finns inte bara likgiltighet och ointresse inför den moderna konsten utan även starka antipatier kommer till uttryck.

5.3.3 *Resurser och barriärer för kontakter med museer och utställningar*

Att utställningen av någon uppfattas som ett användbart och prioriterat medel för att uppnå en viss målsättning räcker givetvis inte för att ett utställningsbesök skall komma till stånd. Den måste också vara tillgänglig och uppfattas som tillgänglig. Ett planerat eller önskat besök kan alltså omintetgöras genom hinder av olika slag. Om så är fallet måste individen äga resurser att övervinna dessa.

Vanan att besöka museer och utställningar konstaterades bl. a. vara beroende av utbildning, yrkesroll (arbetsuppgift), hemort, uppväxtmiljö samt av ålder och familjestruktur. Med skillnader i social status och social bakgrund följer olika resurser att råda över sina livsförhållanden. Målinriktat beteende – och besök på museum eller utställning har här uppfattats som ett målinriktat beteende – möjliggörs av tillgången på resurser i olika avseenden. Vanan att besöka museer och utställningar utgör alltså en väl integrerad del i en total livsstil och kan absolut inte tolkas isolerad från rådande samhällsstruktur och social skiktning.

Nedan följer i sammandrag en redogörelse för vilka resurskomponenter som kan misstänkas vara av betydelse för beredskapen att delta i kommunikationsprocesser i allmänhet och för musei- och utställningsbesökandet i synnerhet.

Närhet till museer och utställningslokaler. Avståndsfaktorn gynnar särskilt storstadsbor, eftersom museerna i landet är koncentrerade till de största städerna. Avståndsfaktorn gynnar också tätortsbor på bekostnad av glesbygdsbor, eftersom publiktillströmningen till en normal utställning avtar kraftigt utanför själva utställningsorten.

Ekonomiska och materiella resurser. En inte ringa del av alla museibesök görs av landsortsbor på besök i storstäderna. Om avståndet

till museerna är långt blir geografisk rörlighet en viktig förutsättning, men en sådan rörlighet kräver ekonomiska och materiella resurser t. ex. i form av transportmedel.

Resurser för tidsanvändning. En viktig anledning till att många hindrats att se en attraktiv utställning är att öppettiderna inte passat med arbetstiderna. En tidsmässig bindning till hem och familj utgör också en konkurrerande faktor till utställningsbesök.

God hälsa/ork. Av hälsoskäl är äldre personer ofta betydligt mindre geografiskt rörliga än andra. Avståndet till utställningslokalen blir en extra svår belastning. Trötthet på grund av hårt arbete eller av andra skäl motverkar handlingar som kräver initiativ utöver den vardagliga rutinen.

Kunskapsmässiga resurser för kulturdeltagande. Personer med hög utbildning har större kunskapsmässiga förutsättningar att ta del av och använda erfarenheterna på museet eller utställningen för egna syften. För att utställningsbesökaren skall få ut något av sitt besök krävs ofta en inte ringa förhandskunskap i det ämne som utställningen behandlar. Utställda föremål blir relevanta först då betraktaren kan infoga dessa i sin egen referensram av bildning och teoretiska eller praktiska kunskaper. Ju större kunskapsmängd han har, desto större chanser för att utställningen skall framstå i ett meningsfullt sammanhang för honom och desto större möjligheter att tillgodogöra sig dess värde har han.

Detta gäller även i hög grad konstutställningar, där en i förväg inlärd kunskap om konstens symbolspråk och villkor tycks vara en väsentlig förutsättning även för mera upplevelsebetonade reaktioner i det av förståelsekontakt präglade kulturliv, som har en så framskjuten plats i dagens västerländska samhälle.

Tillgång till sociala kontakter. Tillgång till sociala kontakter är av betydelse för beredskapen att besöka museer och utställningar, dels därför att kontakter innebär en informationsresurs, och dels därför att de möjliggör sällskap vid besöket, vilket inte är oviktigt. Valet av sällskap sker företrädesvis efter intresse- och värdegemenskap. Högre socialgrupper förväntas ha flera vänner med likartade intressen för vad som visas på museer och utställningar. Samhörighet med föreningar, bildningsorganisationer och folkrörelser är av liknande skäl en viktig resurs – dessutom för att dessa har ett visst inflytande över utbudet på utställningar. Även denna resurs är socialt beroende. Förutom lägre socialgrupper missgynnas invånare i avfolkningsbygder och i nybyggda bostadsområden.

Tillgång till mångsidiga miljökontakter. Vissa miljöer, där människor vistas är särskilt gynnsamma som stimulans till att delta i kommunikationsprocesser och att söka kunskaper och upplevelser. Utbildningsmiljön är ett gott exempel, olika arbetsmiljöer däremot varierar kraftigt i detta avseende. Öppna miljöer, som ständigt ger nya erfarenheter, kan beräknas vara mera aktivitetsstimulerande än slutna och upplevelsefattiga miljöer. Ju mångsidigare miljöer en person får tillfälle att konfronteras med, desto högre beredskap kan han förväntas få för ett aktivt erfarenhetssökande, vilket bl. a. kan bero på att omväxlande miljöer ger vidare perspektiv och större intresse för omvärlen. Den som redan under barndomen får uppleva en differentierad värld har stora chanser att bli en aktiv person.

Ekonomiska och tidsmässiga resurser gynnar tillgången till mångsidiga miljökontakter, men intresset för omvärlden kan även vara en utbildningseffekt.

Förmåga att anpassa sig till förändringar och nya intryck. Inte bara brist på stimulans utan även ett överflöd kan leda till passivitet. Förändringar och nya intryck drabbar människor i olika grad. Förmågan att anpassa sig till dynamiska förhållanden kan misstänkas vara utbildnings- och åldersberoende.

Tillgång till kommunikationskanaler, speciellt för ömsesidigt utbyte. En god tillgång till kommunikationsmedel ger större möjligheter att erhålla relevant och stimulerande information om vad som visas på museer och utställningar. Den som får tillfälle att delta i ett ömsesidigt kommunikationsutbyte inspireras till fortsatt deltagande, att endast få fungera som mottagande part i kommunikationsprocesser är i längden passiviserande. I ett samhälle präglat av ett välutvecklat masskommunikationsnät får ett begränsat antal personer tillfälle att nå de positioner som medger ömsesidigt utbyte i kulturella och samhälleliga frågor. Det finns risker att endast i stort sett samma personer i utställningssammanhang kommer att göra anspråk på att få ge uttryck för sin mening.

Inflytande och förmåga att påverka utställningsutbudet. Ett bristande intresse för vad som visas på museer och utställningar kan hänga ihop med en upplevd eller omedveten oförmåga att utöva inflytande på innehåll och utformning. Vissa gruppers intresseområden har blivit rikhaltigt belysta, andra gruppers inte alls, beroende på vilka som direkt haft det största inflytande över utbudet och vilka grupper som indirekt haft det starkaste greppet om kanalerna för inflytande.

Förutom genom att underlätta möjligheterna till kontakt med utställningsmediet, dvs. med medlet för måluppfyllelsen, kan mängden och arten av det individuella resursinnehavet även påverka urvalet av för individen relevanta målsättningar. En mera detaljerad redogörelse för hur olika resurskomponenter kan tänkas påverka utställningsbesökandet återfinns i bilaga 2, avsnitt 9.3.

5.4 Har utställare och besökare förenliga förväntningar på utställningsmiljön?

Av resultatredovisningen i 5.2 och 5.3 bör kanske speciellt de motsatsförhållanden som råder mellan utställarens syften och besökarens målsättningar och förväntningar uppmärksammas. Det är inte alltid som de mest effektiva medlen att uppnå utställarens ambitioner är eftersträvansvärda utifrån besökarens synvinkel. Några exempel på denna obalans kan belysa förhållandena.

Betydelsen av den personliga påverkan och den sociala situationen för möjligheterna att åstadkomma mera djupgående attityd- och beteendeförändringar har betonats. Det räcker sällan enbart med att utställningsbesökaren direkt konfronteras med ett budskap för att förändringseffekter skall uppstå. Samtidigt är många besökare individualister i utställ-

ningsmiljön och utnyttjar inte alltid de möjligheter till personliga kontakter som erbjuds.

Egenaktiviteter på utställningar är dels ett utmärkt pedagogiskt instrument och dels ett medel att göra allmänheten delaktig i kommunikationsprocessen och därmed ge den en resurs för inflytande över sin egen situation. Det är bara det att så få är spontant motiverade för deltagande, då de kommer till en utställning med aktivitetsmöjligheter. Här kan man givetvis peka på relevanta undantag t. ex. bland politiskt och ideologiskt medveten ungdom, vilket kanske utgör en förhoppning för framtiden. Är det inte annars de redan jämförelsevis inflytelserika, som eftersträvar inflytande och söker sig till de möjligheter som samhället erbjuder? De som har små resurser att påverka sin egen situation har i regel också små ambitioner att eftersträva det nödvändiga inflytandet.

Utställningen kunde vara ett medium med tonvikten på andra kommunikationssymboler än ordet och därmed riktad till andra människor än boken, facktidskriften, teatern etc. I praktiken är det inte alltid så. De mest utställningsmotiverade är mestadels samma personer som de mest läsintresserade och teaterintresserade och finns över huvud taget bland de mest kunskapsorienterade. Utställningsmediet utgör alltså ett komplement till andra medier, men inte alltid ett alternativ i den meningen att man skulle rekrytera en annan och annorlunda publik.

6 Överväganden och förslag rörande Riksutställningar

6.1 Principiella överväganden

6.1.1 *Utställningens allmänna utveckling inom kultur- och undervisningsområdet*

Slutet av 1960-talet och början av 1970-talet uppvisade en betydande ökning av produktionen av utställningar inom kultursektorn. Såväl centralmuseerna som övriga museer intensifierade under denna tid produktionen av framför allt tillfälliga utställningar. Också utanför museerna, särskilt inom folkbildningsorganisationerna, togs viktiga initiativ till framställning av utställningar, bl. a. med ändamål att belysa aktuell samhällsproblematik. Ökningen av produktionen har följts av en förbättrad information och av åtgärder för en vidgad spridning.

Ej endast genom Riksutställningar utan även i de större centralmuseernas regi har ambulerande utställningar gått ut över landet. Insatserna har mött starkt gensvar hos olika avnämargrupper. Trots det ökade utställningsutbudet visar sig dock efterfrågan väsentligt överstiga tillgången. Särskilt otillräcklig är den ringa andelen utställningar med naturhistoriskt innehåll. Upplysning om människans ekologiska beroende och biologiska begränsningar är en yttersta förutsättning för människans och kulturens fortlevande. Den måste bli en av huvudsakerna i musei- och utställningsverksamheten. Även på de kulturhistoriska museernas område fordras emellertid kompletterande insatser. Här bör särskilt erinras om angelägenheten av en förstärkt information om utomeuropeiska kulturförhållanden, om arkitektur och miljögestaltning samt om den teknik- och industrihistoriska utvecklingen.

Samtidigt med den kvantitativa ökningen har utställningen som informationsmedium framträtt i ny form och med nya funktioner. Av speciellt intresse är de utställningar, som anordnats av opinionsbildande grupper, vilka denna väg skapat direkta kanaler för kontakt med publiken. I opinionsbildningen har slagkraftiga utställningar i litet format kommit att bli ett värdefullt komplement till övriga medel att föra ut opinions- och meningsyttringar.

I samarbete med studieorganisationerna har bl. a. Riksutställningar kunnat medverka till att studiecirklar m. fl. givits möjlighet att i utställningsform redovisa synpunkter och erfarenheter.

Det växande intresset för utställningen som kommunikationsmedium inom kultur- och samhällsdebatten beror till stor del på dess särskilda förutsättningar att stimulera publikens engagemang. Besökarna på en utställning tar emot informationen under betingelser, som delvis skiljer sig från orienteringen via de stora medierna, dagspress, radio och tv. Den information som lämnas av dessa medier inhämtas i en situation, där läsaren eller lyssnaren i viss mån är isolerad från omedelbar kommunikation med sin omgivning. Besökarna på en utställning kan däremot i större grupper ta del av dess information under samtidigt utbyte av synpunkter och åsikter. Utställningen skapar genom denna aktivering i gemenskap med omgivningen en särskilt gynnsam situation för analys av ett materiel och en fördjupad upplevelse av informationen och dess budskap.

6.1.2 *Riksutställningars aktuella och framtida roll*

En omfattande produktion av utställningar äger rum i museerna. Den får sin kvalitet framför allt genom museernas ämnesteoretiska sakkunskap, forskningsanknytning och omedelbara tillgång till ett rikhaltigt föremålsmaterial. De stora centralmuseerna såväl som de större regionmuseerna har därutöver ett pedagogiskt och tekniskt kunnande, som möjliggör en för publiken intresseväckande framställning.

Det stora flertalet utställningar som produceras inom och utom museiväsendet är stationära. Det rör sig här till en betydande del om utställningar, vilka trots stort allmänt intresse endast når en lokal publik. Flera mindre centralmuseer och viktiga specialmuseer med riksomfattande uppgifter saknar helt möjligheter att framställa och distribuera vandringsutställningar och har inte heller underlag för en verksamhet med vandringsutställningar i egen regi. Vid sidan av museiväsendet finns dessutom en rad fackliga, ideella och andra organisationer, vilka har starkt intresse av att utnyttja utställningsmediet i informativt eller opinionsbildande syfte. De bedriver emellertid inte en utställningsverksamhet av den omfattning och regelbundenhet, som gör det ekonomiskt försvarbart att bygga upp en egen produktions- eller distributionsapparat. De har istället behov av ett organ som på uppdrag kan svara härför.

Arbetet vid Riksutställningar har i sin hittillsvarande inriktning till väsentlig del varit bestämt av syftet att bedriva försök för att få underlag för bedömningar av utställningsverksamhetens framtida utformning och organisation. Under försöksperiodens senare del har verksamheten i allt större omfattning inriktats på uppgifter i samarbete med centrala och andra museer, varigenom Riksutställningars resurser såväl för produktion som distribution tagits i anspråk. Förutsättningar föreligger nu att vidga Riksutställningars roll som gemensamt organ för musei- och utställningsväsendet. Riksutställningar föreslås få ett huvudansvar för verksamheten med vandringsutställningar.

Samtidigt som Riksutställningar bör erhålla ett centralt ansvar för vandringsutställningar, finns det skäl som talar för att en aktivitet inom området också fortsättningsvis bör bedrivas vid de större av de statliga

centralmuseerna. Sådan verksamhet kan i betydande utsträckning ingå i deras övriga service till region– och lokalmuseerna. Den kan också, särskilt i frågan om utställningar, som endast sänds ut för visning vid ett mindre antal museer, bedrivas smidigt och i förenklade former. För uppgiften att i egen regi producera och distribuera vandringsutställningar, bör de större museerna erhålla statsmakternas fortsatta stöd. Det är motiverat att resurserna för detta ändamål förstärks på vissa punkter i centralmuseernas organisation.

Riksutställningars aktivitet bör emellertid inte inskränkas till att omfatta utställningar på initiativ av utomstående institutioner och organ. Samtidigt som Riksutställningar sedan 1967 haft att fortsätta den verksamhet som övertagits från Föreningen Konst i skolan och Riksförbundet för bildande konst har den hittillsvarande verksamheten till sin kärna varit en experimenterande aktivitet med utprovning av metod, teknik och spridningsvägar. Dessa försök har både gällt allmänna frågor om utställningsmediets funktion och speciella frågor som berör vandringsutställningars särskilda problematik. Speciell uppmärksamhet har ägnats åt de frågor som hör samman med uppgiften att engagera en ny publik. Av särskild betydelse för utvecklingen har i Riksutställningars fall varit, att man samtidigt haft tillgång till material från museer inom olika ämnesområden. Därigenom har man kunnat framställa utställningar, i vilka kulturhistoriska och andra aspekter integrerats.

Nya typer av utställningar har framställts som ett led i utvecklingen av utställningen som informations- och opinionsmedium. En stor roll för denna verksamhet spelar den metodik, som under försöksperioden utbildats för planmässig faktainsamling och för studium av utställningsmediets utveckling inom och utom Sverige. Likaledes väl etablerad i verksamheten är utvärderings- och uppföljningsfunktionen. Det är de sakkunnigas uppfattning att utvecklingsuppgifterna även efter den direkta försöksperiodens slut bör ha ett ansenligt utrymme i organisationens arbete. För att Riksutställningar vid sidan om uppgifterna till service för museer och andra organ även skall kunna fortsätta utvecklingsarbetet fordras utrymme för viss produktion som baseras på egna initiativ.

Riksutställningars utställningsprogram har haft en bred sammansättning och har spänt över en vid sektor av ämnesområden. Gemensamt för många utställningar i Riksutställningars distribution har varit, att de haft till syfte att kritiskt granska och belysa samhälls- och kulturföreteelser. MUS 65 förutsätter att det också i det framtida produktions- och distributionsprogrammet garanteras utrymme för utställningar med samhälls- och kulturkritiskt innehåll.

6.2 Den framtida verksamheten

6.2.1 *Allmänt*

Mot bakgrund av den allmänna utvecklingen inom utställningsområdet och erfarenheterna av försöksverksamheten framstår distributionsfunk-

tionen som synnerligen viktig, en serviceuppgift inom musei- och utställningsverksamheten i landet. Den samlade erfarenhet och de resurser Riksutställningar besitter som distributionsorgan är nödvändiga för att rationellt tillvarata produktionen av utställningar för spridning i landet. Riksutställningars uppgift som kulturorgan gör det angeläget att önskemål och krav från ett stort antal intressenter kan tillgodoses samtidigt som de kulturpolitiska målen blir beaktade. Under 6.2.4 nedan redovisas de särskilda former för långtidsplanering, som fordras med hänsyn härtill.

6.2.2 *Distribution*

MUS 65 har i betänkandet Museerna (SOU 1973 : 5) speciellt framhållit de regionala museernas ansvar och betydelse för att museernas material och kunskapsstoff når ut och tillgodogöres kulturlivet. De sakkunniga föreslog därvid ett statligt ekonomiskt stöd för dessa museers del med direkt tanke på en regionalt bedriven aktivitet med cirkulerande utställningar och annan service, som riktas till publiken i området.

Av den redovisning för försöksverksamheten med Riksutställningar som lämnas i det föregående framgår, att distributionsfunktionen omfattar ett detaljerat planeringsarbete. I turnéplanläggningen sammanväges sociala och pedagogiska faktorer med ekonomiska och praktiska hänsyn. Till distributionen hör även information till utställningspubliken och till de olika mottagarorganen. Härtill kommer en allmän upplysningsverksamhet rörande Riksutställningars arbete och funktion. En förutsättning för arbetet är en löpande orientering rörande de aktuella förhållandena på mottagarorterna, t. ex. i fråga om utställningsplanering och lokalresurser. I viss utsträckning lämnas förslag av Riksutställningar till skilda slag av program i anslutning till utställningarna, såsom föreläsningar, teater och konsertevenemang. Till vissa projekt knyts medarbetare som följer utställningsturnéerna för att bl. a. handha information och undervisning.

I och med den ökade regionala samordning av utställningsverksamheten vartill MUS 65: s tidigare förslag bör leda, torde Riksutställningars turnéplanläggningsuppgifter komma att ges ny struktur. Man bör förutse att ett icke obetydligt antal utställningar kan överlämnas från Riksutställningar för regional distribution i länsmuseernas eller andra regionorgans regi. En sådan delegering av ansvaret för distributionen förekommer redan nu och har visat sig ha betydande fördelar. Av hänsyn till de lokala intressena är det dock inte möjligt att överlåta distributionen av samtliga utställningar till regionala organ. Många kommuner, föreningar och andra organ med ansvar för en lokal kulturverksamhet har behov av större utrymme för egen, självständig planering och kan därför ej basera sin utställningsverksamhet uteslutande på ett program, som är avsett för regionen i dess helhet. Motsvarande kan ofta gälla skolan. De fordrar direkta linjer för distributionen från Riksutställningar. Också fortsättningsvis kommer Riksutställningar att behöva stå i omedelbar kontakt med lokala mottagare.

Uppgifterna att distribuera utställningar, vilka producerats av andra organ, skiljer sig i viss mån från distributionen av utställningar i egen produktion. Framför allt är det av synnerlig vikt att Riksutställningar kan ta hänsyn till de producerande organens synpunkter och önskemål rörande uppläggning och genomförande av utställningarnas turnerande. Distributionen av utställningar som övertagits av andra eller utgör ett samarbete med andra kräver givetvis en samverkan med berörda institutioner och deras speciella mottagargrupper.

De erfarenheter som under senare år gjorts inom museiverksamheten visar entydigt på det stora värdet av aktiverande komplement till utställningarna. För denna verksamhet har mottagarorganen ett viktigt ansvar. Det är huvudsakligen genom ett program, som utformas med direkta hänsyn till de lokala intressena, som dessa inslag kan bli till verklig stimulans och öka besökarnas behållning. Även om sålunda programaktiviteten bör betraktas som ett ansvar, vilket primärt åvilar de organ, som står som mottagare av utställningarna, bör Riksutställningar vidta sådana förberedande åtgärder, som kan underlätta denna verksamhet. I många fall är det önskvärt att man redan innan produktionen påbörjas tar kontakt med organisationer, som representerar viktiga publikkategorier eller avnämare. Genom att ta hänsyn till de synpunkter, som härvid framkommer, ökas möjligheterna att ge utställningarna en inriktning och utformning, som appellerar till bestämda målgruppers intressen. Det är naturligt att det i samband härmed också växer fram direkta planer för vissa slag av lokala aktiviteter i syfte att engagera organisationernas medlemsgrupper. Inte sällan tillkommer utställningarna också på initiativ utifrån med den direkta avsikten, att de skall fungera i samband med riksomfattande informationskampanjer eller inom en kursverksamhet.

Riksutställningar har i sitt hittillsvarande arbete i stor utsträckning i samarbete med Rikskonserter och Riksteatern bl. a. i landets folkparker genomfört projekt i vilka utställningar, musik- och teaterevenemang fungerat parallellt och med samordnade turnéer. Samverkan i denna form emellan de tre organisationerna ger värdefulla resultat i form av ökat intresse hos publiken och kan väntas bli av växande betydelse.

Genom Kungl. Maj: ts beslut den 26 september 1969 erhöll MUS 65 ett förlagskapital om 485 000 kr. för att serietillverka utställningar och producera vissa trycksaker. Till de förlagsprodukter som nu försäljs av Riksutställningar hör utställningar i upplagor varierande mellan 300 och 700 exemplar, affischer samt faksimiltryck av dokument. De sakkunniga betraktar utgivningen och distributionen av mångfaldigade utställningar liksom ett reproducerat natur- och kulturhistoriskt material som en viktig väg att vidga utställningarnas användningsområde och effektivare utnyttja de resurser som läggs ned på produktionsstadiet. Inom bl. a. skolundervisningen ökar härigenom möjligheterna att utnyttja utställningen som pedagogiskt hjälpmedel. I synnerhet för skolans del kan därigenom också, som komplement till övriga utställningar för skolan, bl. a. av unika eller mångfaldigade konstverk, ifrågakomma en breddad fortsättning av de försök med läroplansanpassade utställningar med

konstreproduktioner som tidigare bedrevs av Föreningen Konst i skolan. En ökad satsning på förlagsprodukter är sålunda angelägen.

Bland de många problemen inom utställningssektorns AV-område torde distributionen för ögonblicket kräva de största insatserna, såväl i fråga om idéer och resurser som genomförande. Utvecklingen på AV-distributionssidan är för närvarande svår att helt förutse, framför allt beträffande kortfilm och videogram. Det bör ankomma på Riksutställningar att med utgångspunkt i den pågående utvecklingen välja antingen att utnyttja andra institutioners distributionsresuser eller att skapa egna, eventuellt tillsammans med övriga institutioner med liknande intressen och behov. Sommaren 1973 började en samverkansgrupp kring film och TV inom kultursektorn att arbeta. Gruppen består av representanter för folkbildningsväsendet, biblioteken, museerna, teater- och musikrådet, vissa övriga kulturinstitutioner – Riksteatern, Rikskonserter, Riksutställningar och Konstfrämjandet – barnfilmkommittén samt TRU. Gruppen (den så kallade Vidmo-gruppen) torde komma att främst arbeta med distributionsproblematiken och därmed sammanhängande samverkansfrågor.

Inom museisektorn arbetar Svenska museiföreningens bild- och filmkommitté med bl a AV-samverkansfrågor.

Möjligheterna att arbeta med bandad television kommer att öka, och Riksutställningar följer noga utvecklingen i detta avseende. Om så skulle visa sig lämpligt, bör i ett senare skede framläggas förslag om ett statligt stöd till inköp av videobandmaskiner, TV-kassettmaskiner eller annan jämförbar utrustning till vissa av Riksutställningars och andra kulturinstitutioners avnämare.

Kravet på att för museerna och utställningsväsendet tillgodogöra sig den snabba utvecklingen i frågan om kvalificerad teknik på AV-området får ej dra uppmärksamheten från de grundläggande problem som kännetecknar stillbildsområdet. Medan bilden drabbar nutidsmänniskan i ett allt massivare utbud, kan den samtidigt icke för närvarande utnyttjas i rimlig grad i bildningsarbetet. Boken och musiken har härvidlag gynnats av den tekniska utvecklingen och nått en mycket hög tillgänglighetsgrad genom folkbiblioteken och det kommersiella saluförandet. Bilden är mer svåråtkomlig. Museer och andra institutioner har visserligen stora bildarkiv, men de har begränsade resurser för service åt allmänheten och blott i obetydlig utsträckning dubblettserier av diabilder för utlån. Även om denna service kan förbättras, kvarstår ändå behovet av en systematisering av bildområdet, som kan öka tillgängligheten av detta elementära instrument för bildningsarbetet. De tekniska förutsättningarna för en sådan utveckling har förelegat blott i få år. Då nu datasystematisering av bilden radikalt skulle kunna förbättra dess utnyttjande i bildningsarbetet, finner utredningen det angeläget att dessa möjligheter närmare studeras inom ramen för Riksutställningars utvecklingsarbete.

De viktigaste momenten i distributionsverksamheten vid Riksutställningar kan sammanfattas i nedanstående punkter.

- Turné- och transportledning
- Information, marknadsföring och uppsökande verksamhet

Utställningar för information och debatt

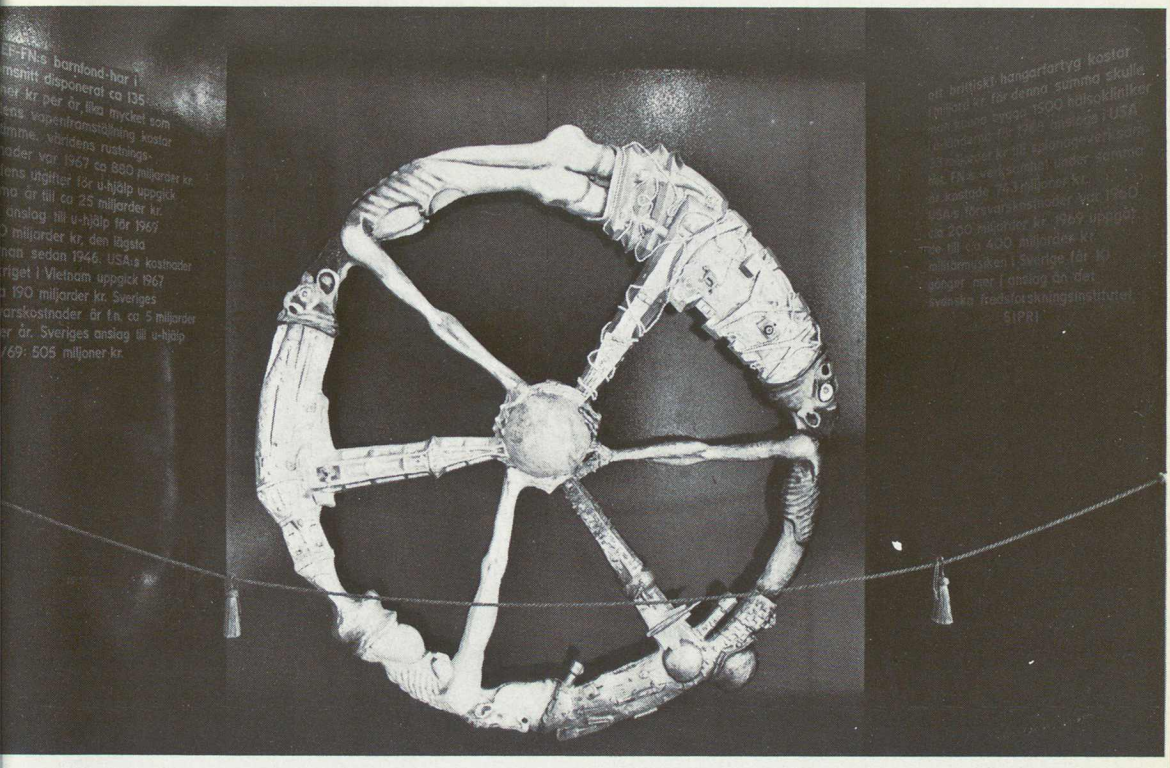

"Sköna stund" var ett intressant försök att i konstnärlig form ge information om u-landsproblem; en konstnärsgrupp arbetade med att utforma utställningen som ett nöjesfält, där ett i sig kontroversiellt innehåll gavs mer eller mindre provocerande former, häri inbegripet även katalogen. (Utst. 16)

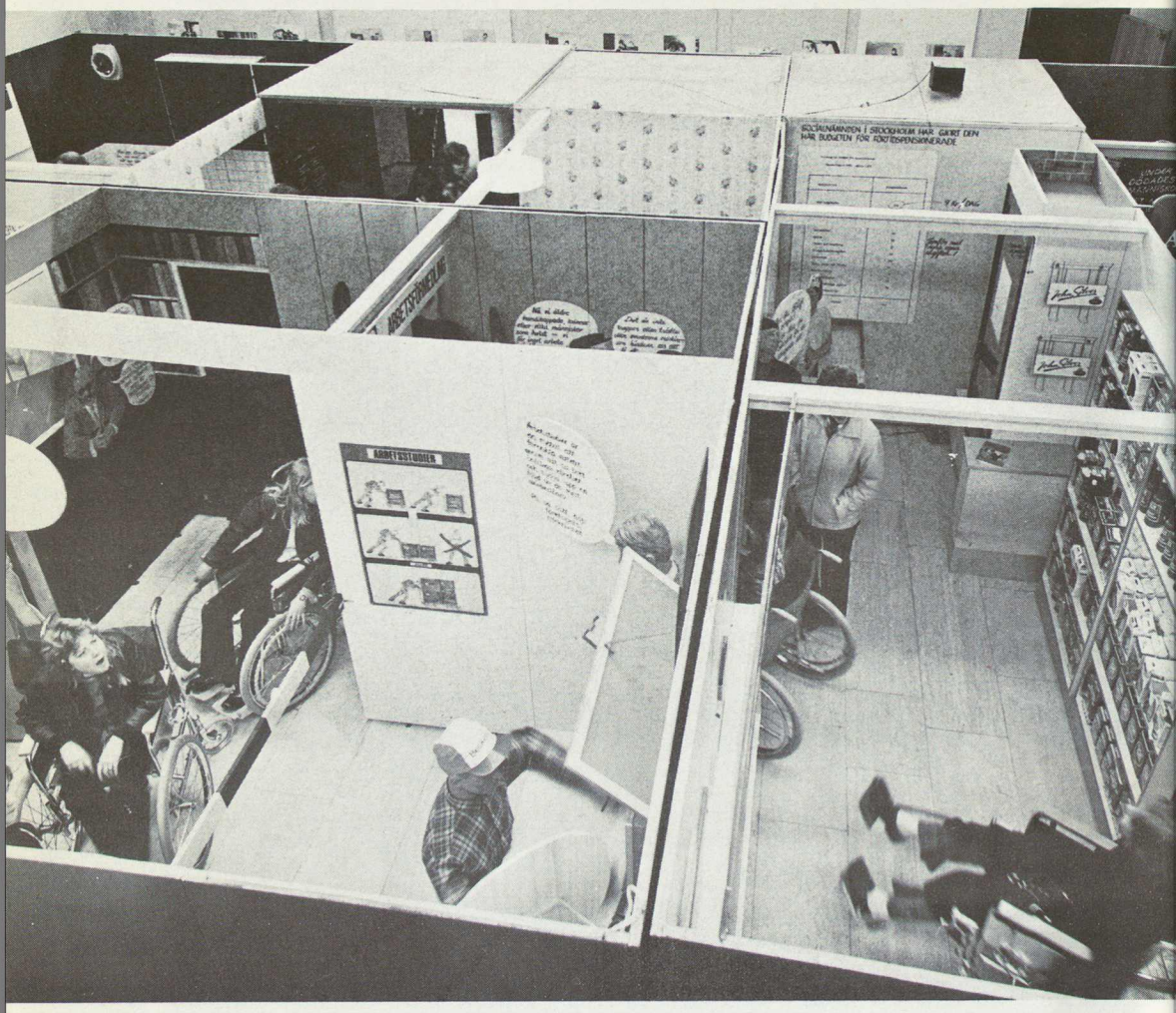

I "Förbud mot handikapp" skulle besökaren åka i rullstol genom utställningen för att själv känna på de hinder som möter de fysiskt handikappade. Utställningen visar genom realistiskt uppbyggd miljö vilka svårigheter för de handikappade som uppstår också av social och ekonomisk art. På olika utställningsorter kompletterade man med lokalt material och livlig debatt om handikappfrågor stimulerades av utställningen. Denna uppföljes av studiepaket och en informationsskärm. (Utst. 1017, 1073)

Till höger: "Är detta nödvändigt" — en utställning om vår tids "strandfynd" behandlar miljöproblem, närmast nedskräpningen av våra stränder. Den är producerad vid Naturhistoriska Museet i Göteborg och omarbetad till vandringsutställning av Riksutställningar. Fyra stora enheter (med foto och text samt lösa "strandfynd") är på en gång utställningsskärmar och emballage. (Utst. 1151)

Är detta nödvändigt ?

-en utställning om vår tids "strandfynd"!

En utställning av Jan Falkman
Text Bengt Hubendick
Foto Ebbe Tuneld
Naturhistoriska Museet Göteborg

JU STÖRRE ORTER
DESTO MER BEHOV
AV NATUR OMKRING

Människan är biologiskt anpassad till naturmiljö, inte till betong, asfalt, buller, bilavgaser och trängsel.

För stadsmänniskan är skärgården och andra strandområden en väldig tillgång och rekreationsområden.

Vår inställning är som vi ger uttryck för i våra lagar och andra bestämmelser som skydd för allmänna intressen.

FÖRPACKADE STRÄNDER

Våra stränder blir jämt begravda under bättre. Bland vår tids strandfynd dominerar förpackningar av plåt, plast, glas och annat.

Engångsförpackningar har blivit en pest. Om var och en vid tillfälle av ny längtan, nedring lätt sina förpackningar hamna på rätt ställe blivet det inte så illa.

MASSOR
AV
AVFALL

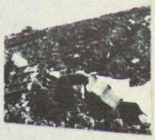

Blått hav, klippöar med vikar, små saltängar, blommor och måsars och strandskators skrin- det är något att njuta av och att vara rädd om; inte att lorta ner, skräpa ner, döda med olja och andra utsläpp.

SOMMÆLK
SOMMÆLK
SOMMÆLK

"Latinamerikas indianer" är en utställning, arrangerad av Latinamerika-institutet i Stockholm i samverkan med Svenska Folkhögskolans Lärarförening och Folkbildningsförbundet. Riksutställningar har producerat utställningen i två exemplar. Etnografiska Museet har ställt föremal till förfogande. Ett flertal färgdiabilder i stort format ger utställningen sin särskilda karaktär.

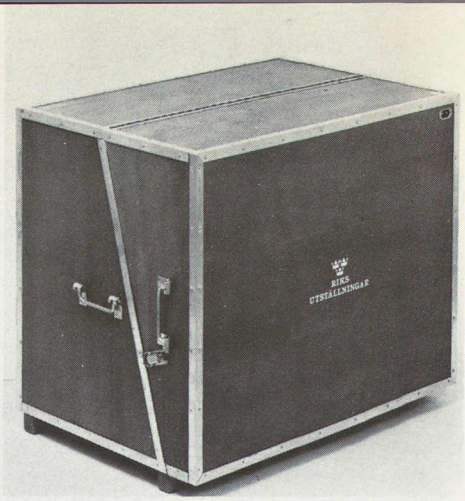

- Försäljning av förlagsmaterial
- Distribution av film och videogram

6.2.3 *Produktion*

Riksutställningar bör vara en institution för service till organ och grupper, som vill använda sig av uställningsmediet men inte själva förfogar över en produktionsapparat. Vidare skall Riksutställningar ha att tillgodose det behov av utställningar som av skilda skäl inte kan tillgodoses av andra institutioner, t. ex. för skolan. En mindre del av kapaciteten bör ägnas projekt som syftar till att utveckla mediets möjligheter idémässigt eller tekniskt. Om möjligt bör också dessa senare projekt bygga på önskemål och uppslag från avnämare och intressenter.

Produktionen bör omfatta alla ämnesområden, från konst-, kultur- och naturhistoriska utställningar till allmänt informerande eller debatterande utställningar rörande samhälls- och miljöfrågor eller andra allmänpolitiska problemkomplex. Riksutställningar förutsättes särskilt beakta det i samhället otillräckligt tillgodosedda behovet av information inom det naturhistoriska ämnesområdet, speciellt med hänsyn till naturresursfrågorna.

Riksutställningars tjänster bör kunna utnyttjas av organ av olika karaktär. Förutsättningen bör vara att projekten uppfyller de villkor, som skall gälla för hela verksamhetens allmänkulturella och sociala inriktning. Det bör således vara möjligt att producera utställningar såväl för statliga institutioner och myndigheter liksom även för politiska sammanslutningar och andra föreningar och grupper av medborgare. Beroende på beställarens egna resurser kan det i vissa fall bli fråga om en fördelning av idé- och arbetsinsatser mellan beställaren och Riksutställningar. I andra fall torde Riksutställningar få svara både för det idémässiga och det praktiska genomförandet av en beställd produkt.

Konstsektorn har redan och bör även i framtiden få ett betydande utrymme i Riksutställningars verksamhet. Detta är till stor del motiverat av att Riksutställningar föreslås överta ansvaret för den verksamhet som hittills bedrivits av Riksförbundet för bildande konst och av Föreningen Konst i skolan. Beträffande verksamheten på skolområdet föreslås således en ökad satsning på egentliga konstutställningar för att i enlighet med det syfte som anges för Föreningen Konst i skolans verksamhet, ett syfte som Riksutställningar således bör överta, sprida och fördjupa intresset för konst hos skolans elever, lärare och myndigheter. Samtidigt bör för skolområdet ske en fortsatt vidgning av utbudet mot en allsidighet som motsvarar Riksutställningars samlade produktion.

Riksutställningar har i enlighet med de avtal, som varit gällande rörande samarbete mellan å ena sidan MUS 65 och å andra sidan Riksförbundet för bildande konst och Föreningen Konst i skolan, haft att lämna särskild service till dessa föreningars medlemmar. Formerna och villkoren för Riksutställningars fortsatta service till konstföreningar och skolor behöver nu anpassas till de nuvarande förhållandena, framför allt samhällets ökade ansvar för kulturell service till medborgarna.

Som framgått av de lämnade redogörelserna för den nuvarande verksamheten kan Riksutställningars hittillsvarande utställningar för skolan grovt indelas i två kategorier. Den ena är avsedd för medlemmar i Föreningen Konst i skolan och ingår i de förpliktelser Riksutställningar påtog sig vid det försöksvisa samgåendet år 1967. För denna förmån erlägger medlemmarna en årlig avgift och betalar större delen av transportkostnaderna. Varje medlem garanteras ett visst mindre antal utställningar per år. Den andra kategorin skolutställningar har företrädesvis växt fram som ett resultat av samverkan med det pedagogiska utvecklingsarbetet och lärarutbildningen. Sistnämnda utställningar har kunnat disponeras mera obundet och distribueras även till andra än föreningsmedlemmar.

De innehållsliga och metodiska skillnaderna mellan de båda kategorierna har alltmer suddats ut, men kvar står att större delen av Riksutställningars utbud av utställningar för skolan varit förbehållen medlemmar i Föreningen Konst i skolan, eftersom försöksverksamhetens resurser inte har medgivit en ytterligare satsning på skolområdet.

I framtiden bör emellertid samtliga kommuner och skolor vara jämställda i detta avseende och strävan bör vara att alla skall komma i åtnjutande av samma service från Riksutställningar som föreningsmedlemmarna hittills fått. Med hänsyn till samhällets ansvar för skolväsendet bör denna service inte kombineras med något krav på medlemskap i en organisation eller någon form av abonnemang utan servicen bör vara öppen för alla på lika villkor. Som kommer att framgå vid den senare behandlingen av Riksutställningars planeringsfunktion, skall denna, vad gäller skolområdet, nära samverka med skolöverstyrelsen och representanter för det lokala skolväsendet.

Vad gäller de cirka 150 föreningar m. fl. som tillhör Riksförbundet för bildande konst lämnar Riksutställningar för närvarande en särskild service bestående i att dessa årligen erhåller erbjudande om en till två utställningar, vilka levereras mot en ersättning utöver årsavgiften som motsvarar hälften av transportkostnaderna. Större delen av Riksutställningars produktion av konstutställningar går till dessa abonnenter. En icke obetydlig mängd konstutställningar eller utställningar i vilka konst bildar ett väsentligt element, distribueras emellertid även till andra intressenter.

Många av landets konstföreningar – nuvarande medlemmar i Riksförbundet för bildande konst såväl som andra föreningar – kan beräknas ha ett behov av utställningsservice från Riksutställningars sida. Som framgår av den redogörelse för konst- och utställningslivet i landet som lämnats i det föregående, är dessa föreningar av starkt varierande karaktär, beroende på bl. a. storlek och ekonomiska förutsättningar. Vissa större, vanligen regionala konstföreningar är huvudmän för kontinuerligt arbetande konstmuseer. Dessa och många andra föreningar svarar genom sin utställnings- och informationsverksamhet för en viktig reguljär aktivitet, vilken utgör en viktig del av svenskt konstliv. De når med sin verksamhet en vid krets av människor utanför de egna medlemsgrupperna. Vid sidan härom bildar de många konstföreningarna av mindre

storlek, inte minst de talrika personalkonstföreningarna vid företagen, en delvis annan kategori, vars direkta syften är begränsade till att tillgodose de egna medlemmarnas intresse av kontakt med konsten. De större föreningarna har ett behov av vandringsutställningar, som otvivelaktigt är identiskt med kommunernas eller de kommunala konst- och kulturinstitutionernas behov : utställningar som vänder sig till en större publik och kan kombineras med pedagogiska och aktiverande insatser, bl. a. i avsikt att nå även sådana grupper, som kommit att stå utanför det kontaktfält, som omger konsten och konstinstitutionerna. De konstintresserade medlemmarna i föreningar på mindre orter kan emellertid väntas ha ett speciellt intresse av utställningar, vilka snabbt och kontinuerligt förmedlar kontakt med det aktuella skeendet, främst inom den svenska konsten. Detta behov bör till viss del kunna tillgodoses genom utställningar i mindre format och utan mer omfattande kommenterande material. För den konstintresserade publiken torde det i detta sammanhang primära vara att få tillfälle till studium av representativa arbeten av de konstnärer, som i dag är verksamma i olika delar av landet. För att kunna tillgodose detta speciella behov av rapportering om konstlivet föreslås Riksutställningar inleda en särskild produktion, som baseras på subskription och förhandsbeställning från konstföreningarnas sida. Riksutställningar bör i samarbete med företrädare för landets konstföreningar utveckla ett system, som möjliggör särskilt för de mindre föreningarna på institutioner och arbetsplatser att till låga kostnader teckna sig för ett urval utställningar med aktuella arbeten av företrädesvis i Sverige verksamma konstnärer.

En sida av musei- och utställningsverksamheten, som fått förnyad aktualitet är produktion av film och stillbild. Försöksverksamheten har som ovan nämnts (kapitel 4) utfört vissa typförsök på området.

Redan under 1960-talet hävdades av Riksteatern, Rikskonserter och Riksutställningar liksom från folkbildningsorganisationernas sida, att dessa organisationer på längre sikt borde räkna med att själva göra televisionsprogram, dels för etermedia, dels för utnyttjande i det egna arbetet. De sakkunniga anser att statsmakterna bör pröva vägar att låta kulturlivets organisationer själva arbeta med programframställning. En av förutsättningarna för detta är ökade möjligheter till spridning av programmen.

Överläggningar om produktion av videoprogram och film ägde rum under 1972 mellan Rikskonserter, Riksteatern och Riksutställningar samt Operan, Dramatiska teatern m. fl.

De sakkunniga finner det angeläget att Riksutställningar ges möjlighet att samarbeta med TRU och Sveriges Radio–TV. Det kan i sammanhanget erinras om att det bör vara en viktig kulturpolitisk uppgift för statsmakterna och Sveriges Radio–TV att skapa förutsättningar för insatser från Sveriges Radio–TV på en rad områden utanför dess nuvarande verksamhet, nämligen ifråga om arkivservice, kopietjänst, uppdragsverksamhet m. m. Friköpning av televisionsinslag måste underlättas och förutses i planeringen av enskilda program.

Under åren 1970–1973 har Riksutställningar bedrivit försök med

uppsökande verksamhet i samarbete med Skellefteå kommun, Skellefteå museum, Vuxenskolan och ABF m. fl. studieförbund samt Riksteatern och Rikskonserter. Verksamhetens huvudmål har varit att finna metoder och former för att ge enskilda människor och mindre grupper resurser att själva uttrycka sig med utställningsmediet. Denna verksamhet har genomförts under medverkan av lokala organ. Arbetsmetoden har baserats på strävan att infoga produktionsarbetet med utställningar som ett moment i en redan pågående process, exempelvis studiecirkelverksamhet. De företeelser och problem, som behandlats i dessa utställningar, har naturligt utgått från lokala förutsättningar och förhållanden. Verksamhet av denna art behöver fortsätta i ökad skala för att tillgodose efterfrågan.

De viktigaste funktionerna i produktionsarbetet kan sammanfattas i följande punkter :

- Service till organ, vilka saknar eller har otillräckliga resurser för framställning av vandringsutställningar.
- Övertagande av ansvaret för konstutställningar till skolan.
- Verksamhet till tjänst för subskriberande konstföreningar.
- Egna produktionsprojekt av utvecklingskaraktär.
- Konsultverksamhet till stöd för regional och lokal verksamhet.

6.2.4 *Teknisk verksamhet*

De tekniska uppgifterna inom Riksutställningar är huvudsakligen samlade vid ateljén som är en enhet inom produktionsavdelningen. Ateljén svarar för den tekniska delen av utställningsproduktionen. Den har sålunda ansvaret för utarbetandet av konstruktioner till skärmar, montrer och emballage. I viss utsträckning utnyttjas ateljén för framställning och layout av det bild- och textmaterial, som ingår i utställningarna. De till volymen största uppgifterna är montering och byggande av utställningar samt produktion av omslag och förpackningar. Också den fotografiska verksamheten är inrymd i ateljén.

I och med en växande efterfrågan på utställningar från framför allt central- och specialmuseerna får dessa ett stort behov av att anlita Riksutställningar. Vissa förfogar visserligen över egna resurser men får i Riksutställningar en samarbetspartner som kan stå till tjänst med den speciella erfarenhet och den särskilda ateljé- och verkstadsutrustning, som fordras för att utställningar skall göras tillräckligt tåliga för långvariga turnéer.

Försöksverksamheten har haft en huvuduppgift i att utveckla utställningstekniken. Genom specialinriktningen på vandringsutställningar har nya förutsättningar skapats för en tidigare bristfälligt utvecklad verksamhet. Inom Riksutställningar finns nu ett samlat erfarenhetsmaterial liksom tekniska resurser, som kan utvecklas ytterligare inte bara till gagn för den egna verksamheten utan framför allt till ledning för utställningsarbete i allmänhet. Ett fortsatt utvecklingsarbete kommer självfallet att vara förbundet med produktionsarbetet.

Ateljén har som framgår framför allt arbetat med nyproduktion. En

stor del av arbetet gäller emellertid också utställningar, som är under distribution. En betydande arbetsvolym utgör därvidlag reparationer och förbättringar av utställningar, som varit i användning under längre tid. Här samarbetar ateljén med distributionsavdelningen. I och med att Riksutställningar åläggs ansvar för ett betydligt ökat antal utställningar, kommer reparationsuppgifterna att bli av ytterligare vidgad omfattning. Man bör härtill räkna med att Riksutställningar kommer att överta ansvaret för en ansenlig mängd utställningar, vilka inte från början varit avsedda att fungera som vandringsutställningar. För många av dessa kommer genomgripande ändringar att behöva göras för att möjliggöra en praktisk hantering vid transporter och montering.

Den föreslagna riksutställningsverksamheten kommer att ställa stora och speciella krav på lagerutrymmen och lagerhantering. Såväl personal som lokaler måste vara adekvata för en kvalificerad lagerhållning som i många stycken måste vara att jämföra med standarden i moderna museimagasin.

I fråga om produktion av rörliga bilder finns det för Riksutställningars del flera tänkbara alternativ. Riksutställningars audivisuella material kan i framtiden framställas på andra institutioner, t. ex. TRU, på uppdrag av Riksutställningar. Det kan också vara en mera framkomlig eller lämplig väg att utveckla Riksutställningars egna produktionsresurser för audivisuellt material. I det senare fallet skall Riksutställningar kunna lämna service till de museer och andra samarbetspartner som önskar framställa film och videogram. Riksutställningar bör i lämpliga fall i viss utsträckning även kunna subventionera sådan produktion. En annan väg är att flera institutioner på kulturområdet går samman i ett samarbete kring produktionen av audivisuellt material. De angivna alternativen behöver enligt kommitténs mening noga studeras och vägas mot varandra.

Riksutställningar bör emellertid i fortsättningen enligt de sakkunnigas mening även ha åtminstone vissa möjligheter och resurser att själva producera s. k. mjukvaror i fråga om audivisuellt material. dvs. film, videoband för intern-TV och TV-kassetter, ljudprogram, diabilder osv.

En av svårigheterna i samband med filmverksamhet är förbunden med lagringsproblemen. För lagring av film krävs en teknisk kapacitet som omfattar lämpligt utrymme med rätt temperatur och fuktighet och dessutom inbegriper utbildad personal, som kan vårda filmmaterialet. Vid en kontinuerlig användning av film och videoband krävs lagningar, nykopiering, omspolning m. m.

AV-distributionsarbetet kräver bl. a. registrering, katalogutgivning, utlåningsservice, rådgivning samt undervisning och träning av personal. De sakkunniga anser att verksamhet av detta slag på ett värdefullt sätt skulle komplettera Riksutställningars uppgifter på utställningsdistributionssidan. Det kan också bli naturligt att förena den med en verksamhet med produktion av audivisuellt material till tjänst för utställnings- och museilivet.

De sakkunniga föreslår att inom ramen för den tekniska verksamheten vid Riksutställningar inrättas en central för audivisuellt material som ett stöd för den egna utställningsverksamheten. Denna central bör om så

visar sig lämpligt kunna utvecklas att även ge service åt utomstående institutioner.

- Uppbyggnad av utställningar.
- Ombyggnad och underhåll av utställningar
- Framställning av foto, film, televisionsprogram och övrigt audivisuellt material.

6.2.5 *Planering*

Verksamheten vid Riksutställningar ställer stora krav på planeringen. Ett mångsidigt utbud skall åstadkommas inom ramen för givna resurser, och utbudet skall fördelas över landet och mellan olika avnämargrupper. Planeringen skall ske efter de allmänna riktlinjer, som utstakas för landets kultursatsningar i stort samt med ledning av styrelsens principiella ställningstaganden och på grundval av informationen om avnämarnas intressen.

I enlighet med principen att det material som utgår från Riksutställningar bör vara ett komplement till verksamheten på det lokala och regionala planet bör dess planering framför allt grundas på resultaten av de kartläggningar och på de bedömningar av behoven, som görs på dessa nivåer. Kulturnämnder med samordnande uppgifter har nu inrättats i praktiskt taget alla kommuner. Inom landstingen handläggs kulturfrågorna i utbildnings- och kulturnämnder eller i särskilda kulturnämnder. Landstingen har också särskilda kansliresurser för kulturfrågorna. I och med en ökad, alltmer kontinuerlig behovsundersökning inom primär- och landstingskommunerna blir det naturligt, att krav och anspråk från dessa får en starkt styrande roll i Riksutställningars planering av verksamheten. Det bör därför ingå som ett led i såväl den långsiktiga planeringen som den direkta planläggningen av Riksutställningars verksamhetsprogram att inhämta kommunernas och landstingens synpunkter. En möjlig form för kommunikationer härvidlag är att Riksutställningar till grund för sin planering lämnar kommun- och landstingsförbunden tillfälle att låta ett urval kommuner och landsting inkomma med synpunkter och förslag rörande inriktningen av Riksutställningars produktions- och distributionsprogram. I samma syfte bör regelbundna konferenser hållas mellan representanter för å ena sidan Riksutställningar och å andra sidan kommuner och landsting.

För planeringsarbetet bör Riksutställningar vidare upprätthålla och vidga sitt redan etablerade kontaktnät med bl. a. folkbildningsorganisationerna, museerna och biblioteken. I det föregående har särskilt framhållits den betydelse som det nybildade Konstföreningarnas Riksförbund bör få som samlande kontaktorgan för konstföreningarna och deras medlemmar.

Planeringen av produktionen för skolornas behov bör göras i intim samverkan med skolöverstyrelsen och representanter för det lokala skolväsendet.

Under försöksperioden har vetenskapliga undersökningar av publik och

publikvanor varit till värdefull hjälp för verksamhetsplaneringen. Enligt de sakkunniga bör sådana undersökningar bedrivas även i fortsättningen. De bör bl. a. syfta till att registrera publikreaktioner och kartlägga uppnådda resultat till ledning för planeringen.

Till de vetenskapliga undersökningarna anknyter det uppföljande och utvärderande arbete som vid sidan av bl. a. konstpedagogisk utbildning och fortbildning i seminarieform bedrivs inom försöksverksamheten med Riksutställningar. Verksamheten är av direkt betydelse för planeringen av Riksutställningsverksamheten och bör fortsätta med oförminskad intensitet.

Riksutställningars planering bör dokumenteras bl. a. i de förslag till anslagsäskanden, som årligen inges till Kungl. Maj:t. Genom en offentlig redovisning av planeringen räknar de sakkunniga med att kommuner, landsting och övriga avnämare skall bli i tillfälle till en väl grundad bedömning av Riksutställningars verksamhetspolitik för att på denna grundval kunna lämna konstruktiva synpunkter och relevanta önskemål beträffande organisationens service.

6.3 Organisation

6.3.1 *Organisationsform*

De utredningar som under 1960-talet behandlat organisationsfrågor inom kulturområdet, har ägnat valet av företagsform stor uppmärksamhet. Kulturrådet har i sitt betänkande Ny kulturpolitik sammanfattat förda diskussioner och utförligt redovisat sin syn i frågan om företagsformerna. Man har kommit fram till att myndighets- och förvaltningsmodellen inte medger tillräckligt smidiga arbetsformer för sådana institutioner, som handhar en produktionsprocess. För myndigheterna gäller ett omfattande regelsystem, som i flera avseenden kan vara till hinder i institutionernas verksamhet. En för kulturverksamheten inom det statliga området jämförelsevis funktionell förvaltningsform erbjuder däremot stiftelsen. För stiftelserna gäller, att Kungl. Maj:t kan besluta om stadgar, som direkt avpassas för verksamheten. Sådana stadgar kan tillsammans med villkor och ändamålsbestämningar, som meddelas i samband med anslagsgivningen ge statsmakterna möjlighet att i önskvärd grad reglera verksamheten.

MUS 65 har i sina överväganden beträffande valet av organisationsform ansett sig böra fästa särskild vikt vid att verksamheten kan bedrivas så smidigt som möjligt. En viktig uppgift för Riksutställningar är att erbjuda en kommunikationsmöjlighet även för uppfattningar och strömningar som ligger utanför eller avviker från vad de etablerade samhällsorganen företräder. Riksutställningar bör även vara berett att ställa produktions- och distributionsresurser till förfogande för att i utställningens form belysa aktuella företeelser och problem. Dessa uppgifter fordrar utrymme för flexibilitet i en för övrigt fastlagd plan. Av betydelse är sålunda att arbetet och organisationen kan inriktas och anpassas efter de fortgående förändringarna i kraven på utställningsverksamheten. Också för att

personaladministrationen och medelsförvaltningen skall kunna anpassas till verksamhetens krav är en friare ställning önskvärd. Detta gäller särskilt med tanke på behoven av förlagsmedel. Riksutställningar bör ges en ställning, som i detta avseende motsvarar vad många liknande statliga organ med huvudsakligen producerande funktioner i dag har. MUS 65 föreslår därför att den framtida Riksutställningsverksamheten bedrivs inom ramen för ett institut, benämnt Institutet för Riksutställningar eller Riksutställningar. Institutet föreslås organiserat som en stiftelse.

Kulturrådet har i redovisningen av de problem, som råder beträffande kulturinstitutionernas förvaltning påvisat, att viss oklarhet föreligger rörande offentlighetsprincipens tillämpning inom stiftelser. Arten av verksamhet vid Riksutställningar gör det uppenbart, att denna skall vara helt öppen för insyn. Det bör i stadgarna för Riksutställningar klart utsägas, att samma regler bör gälla för handlingars offentlighet som inom statens verk och myndigheter.

6.3.2 *Ansvaret för utställningarnas innehåll*

Riksutställningar har strävat efter att låta skilda åsikter och värderingar komma till uttryck i verksamheten. De sakkunniga har också varit medvetna om att producenter och övrig personal behöver ett stort mått av frihet i det skapande arbetet. MUS 65 har därför som styrelse för Riksutställningar tillsammans med organisationens arbetsutskott anförtrott ett stort ansvar för det löpande arbetet på den personal, som haft att svara för framställningen av utställningarna. MUS 65 utgår från att en likartad inställning skall prägla den fortsatta verksamheten men vill samtidigt föreslå att särskilda föreskrifter utfärdas rörande ansvaret för innehållet i vissa slag av utställningar.

Till skillnad från vad som gäller för tryckta skrifter, radio- och televisionsutsändningar föreligger det inte någon särskild lagstiftning i frågan om det rättsliga ansvaret för offentliga utställningar. Bestämmelserna för tryckta skrifter torde endast undantagsvis kunna tillämpas vid bedömning av innehållet i utställningar, som visas för allmänheten. Beträffande kataloger och annat tryck, som utges i samband med visning av utställningar, kan vissa stadganden i tryckfrihetslagstiftningen tillämpas. För text och innehåll i utställningarna torde i stället gälla de allmänna lagregler, som utstakar gränserna för yttrandefriheten.

Frågan om ansvaret för utställningarnas innehåll har tidigare berörts i betänkandet Museerna. De sakkunniga anförde därvid som en lämplig lösning ett system, enligt vilket ansvaret åvilar den befattningshavare, som leder produktionen av ifrågavarande utställning. MUS 65 förslog att den år 1971 tillsatta utredningen om enhetlig reglering av yttrandefriheten i massmedia (massmedieutredningen) även skulle behandla de problem, som gäller museer och utställningar. Samtidigt föreslog kulturrådet i sitt betänkande Ny kulturpolitik, att massmedieutredningen skulle få särskilda tilläggsdirektiv om att i sina förslag utarbeta rättsregler för yttrandefriheten, som också skulle omfatta kulturområdet. I Kungl. Maj:ts proposition 1974: 28 angående den statliga kulturpolitiken

anfördes, att det finns skäl att överväga särskilda regler till skydd för yttrandefriheten inom teatern, musik- och utställningsverksamheten. Som massmedieutredningen emellertid påpekat ligger det inom ramen för dess uppdrag att ta upp också frågor som rör teater-, musik- och utställningsverksamhet. Departementschefen har mot bakgrund härav konstaterat att det inte finns anledning att utfärda särskilda tilläggsdirektiv till massmedieutredningen.

Departementschefen har vidare i ovannämnda proposition anfört följande: "Den interna ansvarsfördelningen sådan den utformas i instruktion eller arbetsordning kan självfallet inte rubba de särskilda ansvarsregler som finns i tryckfrihetsförordningen och radioansvarighetslagen (1966 : 756) och som innebär att ansvar inte kan göras gällande mot annan person än den som anges där. För områden där inga sådana regler gäller, såsom inom teater-, musik- utställningsverksamheten, blir frågan om vem som skall bära ansvaret för ett brottsligt yttrande att bedöma enligt allmänna regler. Inte heller i dessa regler kan en intern ansvarsfördelning åstadkomma någon ändring. Hur klara och entydiga regler som än må gälla för den interna ansvarsfördelningen, t. ex. om teaterchefens ansvar för teaterproduktionen, förändrar inte det förhållandet att skådespelaren kan ställas till ansvar för ett brottsligt yttrande på scenen. Också för institutionens styrelse kan under vissa förutsättningar ansvar för medhjälp komma i fråga. Det är ofrånkomligt att detta kan föranleda att styrelsen griper in i själva produktionen då brott kan befaras. Detta kan givetvis ge anledning till konflikter. Särskilt påtagligt blir det i de fall styrelsen enligt den instruktion som gäller för institutionen endast har att handlägga de övergripande frågorna om verksamhetens inriktning och utformning. Frågan huruvida särskilda regler om teater-, musik- och utställningsverksamheten får som jag berört i det föregående utredas särskilt. Jag vill emellertid i detta sammanhang betona att jag inte ser problem av den art jag här antytt utgöra något hinder för att ge föreskrifter av administrativ natur i fråga om den interna ansvarsfördelningen."

De sakkunniga har övervägt vilka regler rörande det rättsliga ansvar, som i avvaktan på en enhetlig lagstiftning för yttrandefriheten inom kulturområdet bör gälla de utställningar, vilka förmedlas av Riksutställningar. Det har därvid konstaterats att det rättsliga ansvaret särskilt åvilar detta organs styrelse. Det kan visserligen hävdas att de institutioner, inom vilka publiken möter de distribuerade utställningarna, bör ha ansvaret för visningen. Det är emellertid som regel inte praktiskt möjligt för de mottagande organen att i förväg företa en sådan granskning av utställningarna, som skulle fordras för att från rättslig synpunkt bedöma innehållet. De institutioner som från Riksutställningar beställer utställningar och i sin planering reserverar utrymme för dessa, bör kunna förlita sig på att utställningarna inte rymmer inslag som kan föranleda åtal.

I den särskilda frågan om den beslutsnivå inom Riksutställningar, på vilken ansvaret för utställningarnas innehåll bör vila, har de sakkunniga funnit, att detta ansvar för närvarande inte kan överföras från styrelsen.

Så länge speciella rättsregler för yttrandefriheten inom kulturområdet saknas, får det juridiska ansvaret för innehållet i de utställningar, som förmedlas av organisationen, anses vara omedelbart förbundet med styrelsefunktionen.

Frågan om ansvar vid framställning och spridning av utställningar har emellertid vidare aspekter än de rent rättsliga. Av vikt är sålunda de frågor som gäller ansvaret i övrigt för innehållet. Detta synes till skillnad från det juridiska ansvaret då så befinnes lämpligt kunna överföras från styrelsen för att i stället åvila den eller dem, vilka i en utställning framlägger egna åsikter.

Den stora efterfrågan på informativa utställningar inom det naturhistoriska ämnesområdet kan väntas leda till en väsentlig ökning av Riksutställningars verksamhet inom detta fält. De naturhistoriska utställningarna bör som regel inte endast vidareföra fakta och kunskap utan samtidigt förmedla ett vetenskapligt betraktelsesätt. Dessa utställningar bör klart och tydligt redovisa och beskriva fakta och ge förklaringar till dessa.

Kraven på objektivitet kan inte framställas lika ovillkorligt inom alla vetenskapliga områden som inom naturvetenskaperna. Detta bör dock inte innebära lägre anspråk på saklighet i de utställningar, i vilka exempelvis ekonomiska eller sociala förhållanden belyses. Faktaurvalet bör göras enligt tydligt redovisade principer. De värderingar som varit bestämmande för framställningen bör vara öppet uttalade.

Riksutställningsorganisationen har ett oavvisligt ansvar för att innehållet i de fakta- och kunskapsorienterande utställningar, som den förmedlar, motsvarar de krav, vilka ej minst från skolans sida måste ställas på en saklig och samvetsgrann framställning. Det åvilar ytterst organisationens styrelse att svara för att dessa fordringar tillgodoses. Styrelsen bör även ha att besluta om direkta åtgärder i händelse av att större brister i detta hänseende påvisas i den framställning som lämnas i en upplysnings- eller informationsutställning.

Det bör vara en grundläggande princip, att utställningsväsendet är öppet för ett mångsidigt åsikts- och idéutbyte. Erfarenheten av försöksverksamheten ger också tydligt vid handen, att publiken har ett starkt intresse för utställningar, som kritiskt och i debatterande form behandlar samhälls- och kulturfrågor. Det är uppenbart att de inte sällan kontroversiella åsikter, som därvid hävdas, kan stå i direkt motsättning till de uppfattningar och värderingar i moraliskt eller politiskt hänseende som delas av ledamöterna i Riksutställningars styrelse. Några krav jämförbara med de fordringar på objektivitet, som bör ställas på upplysnings- och informationsutställningar, kan inte hävdas. Av vikt är däremot att åskådarna inte hålls okunniga om vem som svarar för de framförda åsikterna. Det är i själva verket en nödvändig förutsättning för en debatt, att den som offentliggör åsikter och meningar framträder öppet och är beredd att också möta den kritik som kan följa. Riksutställningars styrelse bör ha att lämna särskilda föreskrifter om överlåtelse av visst ansvar för innehållet i utställningar. I dessa skall stadgas vilka regler som bör gälla, då styrelsen överlåter ansvar för innehållet på den som fått uppdraget att utarbeta utställningen. Det bör

observeras att dessa regler inte gäller det rättsliga ansvaret.

Det förtjänar att framhållas, att Riksutställningar enligt de sakkunnigas förslag skall anförtros en betydande del av de centrala resurserna inom utställningsväsendet och att styrelsen därför bör ha att tillse, att dessa resurser inte ensidigt kommer representanter för en viss samhällssyn till godo. Styrelsen bör opartiskt fördela möjligheterna till produktion och distribution av utställningar mellan företrädare för skilda opinioner.

6.3.3 *Organisationsstruktur och personal*

Som framgår av den i det föregående lämnade redogörelsen för försöksverksamheten består denna av tre avdelningar, nämligen en för produktion, en för distribution och en administrativ avdelning. Dessutom finns en uppföljningsenhet och ett informationscentrum för offentlig konst. Verksamheten leds av de sakkunniga som styrelse. Under styrelsen finns ett arbetsutskott, vari enligt särskilda avtal Föreningen Konst i skolan och Riksförbundet för bildande konst är representerade. Denna organisation framgår även av den nedan uppställda tablån.

Institutet Riksutställningar bör stå under ledning av en styrelse, i vars arbete synpunkter från olika samarbetspartner och avnämarområden kan bli väl tillgodosedda.

Det är viktigt att principiella beslut rörande den centrala verksamheten med utställningar för kultursektorn kan fattas med tillgodoseende särskilt av de synpunkter, som kan lämnas av företrädare för kommunernas, skolans och folkrörelseorganisationernas intressen. I institutets styrelse bör därutöver finnas representation för de anställda. I mån av utrymme bör dessutom kunna lämnas plats för ledamöter som företräder

Nuvarande organisation av statens försöksverksamhet med riksutställningar

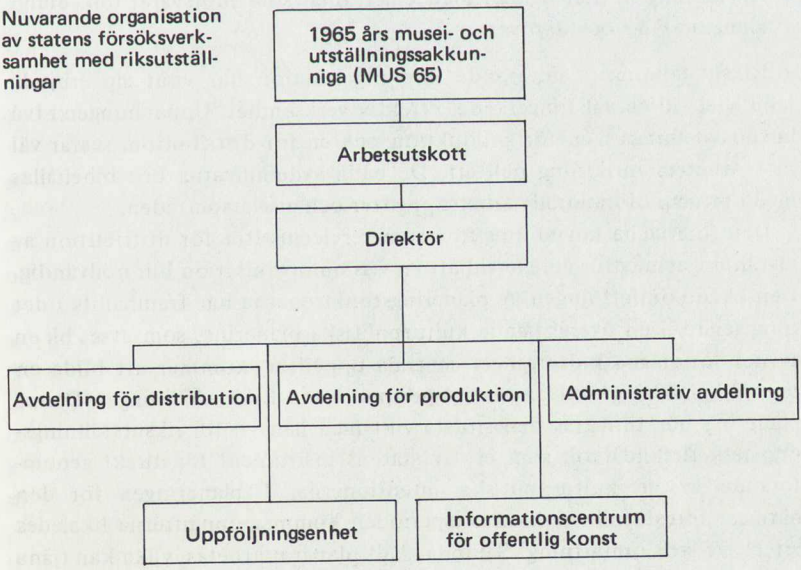

erfarenheter inom andra områden. Institutets karaktär av serviceorgan för musei- och utställningsväsendet gör att det i styrelsearbetet finns ett behov av personer, vilka som tjänstemän har närmare inblick i museernas och övriga utställningsinstitutioners utåtriktade arbete. Eftersom det är av vital betydelse, att arbetet inom institutet bedrives under medverkan av och i nära kontakt med konstnärer och författare bör det i styrelsen om möjligt finnas viss representation för de konstnärliga och litterära yrkesutövarna.

Styrelsen för institutet Riksutställningar bör bestå av nio ledamöter.

De sakkunniga finner det med hänsyn till institutets uppgifter vara ändamålsenligt att ordföranden inte tillhör Riksutställningars personalorganisation. Styrelsens ordförande liksom institutets chef bör utses av Kungl. Maj:t medan styrelsens övriga ledamöter utses av statens kulturråd.

Den verksamhet som skall ledas av institutets styrelse behöver kontinuerligt anpassas till de nya krav utvecklingen inom kulturlivet kommer att ställa. Det är därför lämpligt att ledamöternas mandattid ej blir alltför lång. Den föreslås till tre år med möjlighet till förlängning endast en gång. Institutets chef bör förordnas för högst fem år och kunna omförordnas. (Ledamoten Kurt Ullberger har i särskilt yttrande hävdat, att chefen inte skall kunna omförordnas mer än en gång, bil. 5.)

Institutets styrelse bör ha att avgöra frågor av övergripande art. Ansvaret i utställningsärenden bör vara avvägt på sådant sätt, att styrelsen beslutar om de riktlinjer som bör gälla för arbetet, däremot ej ingripa i den löpande verksamheten.

Bland de frågor som bör behandlas av institutets styrelse kan anföras:

- Viktiga frågor rörande organisation och arbetsordning.
- Långtidsplan och principiella frågor rörande utställningsplanläggning
- Anslags- och budgetärenden.
- Anställning av tjänstemän med ersättning, som motsvarar lön enligt lönegrad F 15 och däröver.

Riksutställningars nuvarande inre organisation har visat sig erbjuda möjlighet till en väl fungerande, effektiv verksamhet. Uppdelningen i två huvudavdelningar, en för produktion och en för distribution, svarar väl mot arbetets inriktning och art. De båda avdelningarna bör bibehållas med i princip oförändrade arbetsuppgifter och ansvarsområden.

Den föreslagna huvuduppgiften som serviceinstitut för distribution av utställningar medför emellertid att en viss omorganisation blir nödvändig. Den ökade omfattningen av planeringsfunktionerna har framhållits i det föregående. Den övergripande kulturpolitiska planering, som avses bli en av det föreslagna kulturrådets centrala uppgifter, kommer att bilda en ram för planering med långsiktigt perspektiv vid Riksutställningar. Denna planering bör tillmätas den största vikt med hänsyn till riksutställningsorganets särskilda roll som ett av statens instrument för direkt genomförande av de kulturpolitiska intentionerna. I planeringen för den närmast förestående verksamhetsperioden kommer uppgifterna likaledes att bli av stor omfattning. Sålunda skall planer utarbetas, vilka kan tjäna

som direkt underlag för ett sakligt urval bland de utställningsprojekt, varom förslag framställes. En i planeringen ingående funktion blir arbetet att inhämta synpunkter samt uppslag och idéer till utställningar och att ta emot externa uppdrag. Härvid kommer att krävas överläggningar och samråd med ett stort antal både initiativtagande organ och organ, som berörs av projekten, t. ex. i egenskap av mottagare. De sakkunniga räknar med att planeringsfunktionen kommer att bli av sådan betydelse för den fortsatta riksutställningsverksamheten, att den för att kunna genomföras på ändamålsenligt sätt i de delar som gäller övergripande planering behöver handhas inom en särskild planeringsgrupp. Denna grupp bör ha att svara för utarbetande av planer för längre tidsperspektiv, huvudsakligen mellan två och fem år. Dessa planer bör vara baserade på överväganden, som bl. a. innefattar önskemål och krav från regionala organ. De bör vara av jämförelsevis detaljerad art och bestå av ramar för verksamhetens olika områden liksom av förslag rörande inriktningen av de insatser som bör göras. Till planeringsgruppens uppgifter kommer att höra att genom kontakter med olika organ och i samarbete med de övriga avdelningarna inhämta förslag till distributions- och produktionsprojekt. Härvid skall gruppen för planering beställa preliminära synopser till utställningar, som är lämpliga att ingå i den planerade verksamheten. Det slutliga urvalet bland de av gruppen inhämtade utställningsförslagen bör emellertid göras av chefen för Riksutställningar efter förslag av berörda avdelningschefer. Även om planeringsgruppens arbete till väsentlig del kommer att beröra den ekonomiska planeringen på längre sikt, bör ansvaret för budgetplaneringen åvila den administrativa avdelningen, som bland övriga planeringsuppgifter av löpande art även bör ha att svara för planeringen av personalrekryteringen.

Ateljén lydde ursprungligen under den administrativa avdelningen och överfördes sedan till produktionsavdelningen. Dess uppgifter har väsentligen tillhört produktionsfunktionerna. Ateljéns resurser i framtiden kommer emellertid att tas i anspråk minst lika mycket för arbete för distributionsavdelningen. Omfattningen av ateljéverksamheten kommer att öka. Med hänsyn till dessa förhållanden bör ateljén bilda en självständig enhet, kallad tekniska avdelningen.

Ansvaret för systematisk värdering och granskning av utställningarnas effekt har inom försöksverksamheten åvilat uppföljningsenheten. Denna har dessutom haft att svara för personalutbildning, biblioteksservice och arkivläggning. Resultaten av de kontinuerliga undersökningarna av utställningarna hör till det viktigaste underlaget för planeringen. Valet av undersökningsprojekt har dessutom omedelbart samband med planeringsarbetet. Det är angeläget att den systematiska utvärderingen av utställningarnas effekt, uppföljningen, överförs till den föreslagna nya planeringsgruppen. Ansvaret för och administrationen av personalutbildningen bör i samband därmed tillföras den administrativa avdelningen för att där knytas till de personaladministrativa funktionerna. Den administrativa avdelningen bör vidare ha ansvaret för arkivläggning och biblioteksservice. Den nuvarande särskilda uppföljningsenheten föreslås härigenom upphöra.

Informationscentrum för offentlig konst föreslås övertas av statens konstråd.

Erfarenheterna såväl inom Riksutställningar som inom besläktade organ visar tydligt på behovet av en väl utvecklad, metodiskt bedriven information. Riksutställningar har att informera utom till allmänheten, skolan och skilda avnämarorgan även till kommuner, museer och myndigheter. Härvid skall ges allmän upplysning om organisationens arbete och syften samt direkt information om aktuella utställningar i Riksutställningars distribution. Informationen är i dag en uppgift, för vilken ansvaret är fördelat på olika enheter inom Riksutställningar. En sammanhållen informationsverksamhet knuten till en speciell avdelning visar sig i många organisationer ha stora fördelar. Arbetet kan därvid ges en fastare och mer samordnad planering. Det riskerar inte att komma i andra hand i förhållande till uppgifter och åtgärder, som av tillfälliga orsaker kan framstå som mer överhängande. Om en sådan enhet dessutom placeras som stabsorgan erhålles särskilt gynnsamma förutsättningar för en snabb och omedelbar utåtriktad information, som direkt uttrycker ledningens uppfattning och syn.

Inom Riksutställningars verksamhetsområde är det emellertid andra faktorer, som bör tillmätas särskild vikt vid bedömningen av informationsfunktionens placering. Främst är det av betydelse, att informationsuppgifterna inte avlägsnas från de olika verksamheter, varom de skall ge upplysning; informationen bör inom kulturområdet ge direkta uttryck för samma budskap som dess produkter och alster. Detta budskap är ofta av sammansatt karaktär och kan inte utan betydande svårighet och risk för vilseledande omtolkning vidareföras och förmedlas av särskilda tjänstemän med renodlade informationsuppgifter. Det är sålunda angeläget att informationen om utställningarna i möjligaste mån ombesörjes av samma personal, som ansvarar för projektens genomförande. Också informationen om verksamhetspolitik och planering synes av likartade skäl böra åvila den personal, som har det direkta ansvaret för dessa uppgifter. De sakkunniga anser det därför inte ändamålsenligt, att en särskild informationsenhet inrättas inom institutet.

Även om således varje avdelning och enhet bör svara för information om sin del av verksamheten, är dock en viss samordning angelägen. Ansvaret bör åvila organisationens chef, som för handläggningen av större frågor rörande informationen bör biträdas av en informationssekreterare med placering vid chefens kansli.

Som internt rådgivande organ för chefen har Riksutställningar en direktion bestående av avdelningsföreståndarna med chefen som ordförande. Jämte direktionens ledamöter har även andra ansvariga tjänstemän svarat för föredragningar i de ärenden som behandlas av direktionen. Direktionen har uppgifter av väsentligt värde och bör vid sidan om huvuduppgiften som rådgivande organ för chefen tjäna som forum för samråd på hög nivå. Inom direktionen bör det bli naturligt att sådana frågor avhandlas, som berör flera avdelningars arbete. Det är emellertid i lika hög grad angeläget, att den blir ett forum också för övriga större frågor även i de fall dessa endast ligger inom en av avdelningarnas direkta arbetsområde.

Avdelningsföreståndarna bör ha att i direktionens arbete dela ansvaret för att angelägna synpunkter och bedömningar rörande verksamheten inom dess samtliga sektorer når fram för att läggas till grund för chefens beslut.

Det har i det föregående föreslagits att personalen skall vara företrädd i Riksutställningars styrelse. Det är angeläget att även andra kanaler hålls öppna mellan ledningen och personalkollektivet. Vid Institutet Riksutställningar bör som ett nödvändigt organ för samråd och information finnas en företagsnämnd med de uppgifter, varom Kungl. Maj:t förordnat i KK (1968: 104) om företagsnämnder m. m. inom statsförvaltningen.

Avdelning för distribution

Avdelningen för distribution har ansvaret för utställningarna under turnéerna. Den svarar sålunda för turnéläggning och genomförande, för information och uppsökande verksamhet samt för kostnadskontroll under distributionen. Avdelningen har härutöver att handlägga försäljningen av mångfaldigade utställningar, utställningsutrustning m. m.

Vid sidan om dessa uppgifter har distributionsavdelningen att animera till och även i viss mån genomföra sådana program, som fordras som komplement till utställningarna. I växande utsträckning kommer dessa program att genomföras med hjälp av audivisuella medel och andra hjälpmedel, som behöver distribueras genom avdelningen.

Uppdelningen av ansvaret mellan produktions- och distributionsavdelningarna bör så långt möjligt vara konsekvent. Vissa produktionsuppgifter, som är direkt förbundna med distributionen, bör dock åvila distributionsavdelningen. Det har hittills visat sig praktiskt att också viss verksamhet till stöd för studiecirklar, som utarbetar och framställer utställningar, ingår i distributionsavdelningens verksamhet.

Distributionsavdelningen har för närvarande 12 medarbetare, varav tre handläggande tjänstemän på heltid och en på halvtid.

Största delen av arbetsvolymens ökning torde till följd av serviceuppgifterna för bl. a. centralmuseerna komma att bestå av rutinuppgifter i samband med turnéplanläggning, försäljning och övervakning av utställningsvisningar och transporter. Man bör emellertid förutse också en betydande ökning av ledningsarbetet.

Den handläggande personalen bör förstärkas främst med tanke på behovet av en rikare programverksamhet och uppsökande verksamhet. Av särskilt intresse är att nu utveckla en aktivitet, som har till syfte att engagera större grupper i studier med anknytning till frågor och teman, som är utvecklade i utställningarna. Denna verksamhet förutsätter medverkan av pedagogiskt väl förfaren personal.

Informationsfunktionen är otillräckligt tillgodosedd i personalorganisationen, varför redan med nuvarande omfattning av distributionen en förstärkning framstår som angelägen.

Totalt föreslås den handläggande personalen vid avdelningen för distribution uppgå till minst elva medarbetare.

Assistent- och biträdespersonalen behöver förstärkas i första hand med tanke på behovet av en effektiv turnéledning för ett stort antal utställningar. Härtill behövs på assistentnivå medarbetare, som kan svara för försäljning. Dessa bör ha att svara för vissa marknadsföringsåtgärder, avtal om köp samt sammanställning av underlag för fakturering. Ansvaret för den regionala distributionen bör successivt delegeras på organ inom länen, särskilt länsmuseerna. Riksutställningar bör dock även sett i ett längre tidsperspektiv bibehålla viss service direkt till de lokala mottagarna och den lokala publiken. I detta sammanhang bör framhållas de positiva erfarenheter, som gjorts av verksamheten med särskilda utställningsfordon. Med hjälp av dessa har utställningar kunnat visas på orter utan egna resurser för emottagande av utställningar. Denna verksamhet bör ges ökad omfattning.

Distributionsavdelningens personal bör ha ett större antal assistenter, vilka ges det direkta ansvaret för rutinerna i samband med utställningarnas vandring. I samband med omorganisationen föreslås avdelningen erhålla tolv assistenter i funktion som försäljare, transport- och turnéledare, förvaltare av fordon och material. Vid avdelningen föreslås härutöver finnas viss biträdesarbetskraft.

Informationscentrum för offentlig konst, som f. n. sköts av två halvtidsanställda medarbetare, föreslås bli överflyttat från Riksutställningar till statens konstråd. Tjänster för denna verksamhet beräknas i annat sammanhang.

Avdelningen för produktion

Produktionsavdelningen har nio handläggande, huvudsakligen ämnesteoretiskt eller pedagogiskt sakkunniga tjänstemän. Dessa har som huvudsaklig uppgift att som projektledare och producenter svara för produktion av utställningar samt att som företrädare för olika områden inhämta och utarbeta förslag till utställningar. Till avdelningen hör Riksutställningars ateljé, vilken föreslås bilda en fristående enhet.

Vid sina beräkningar av personalbehovet vid produktionsavdelningen har MUS 65 utgått från förutsättningen, att avdelningens handläggande medarbetare främst skall vara sysselsatta inom planläggning och projektledning. Framför allt har avdelningen behov av en pedagogiskt väl förfaren personal med överblick och orientering inom de viktigaste ämnesområdena. Kravet på ämnesteoretisk sakkunskap av specialiserad natur bör i stor utsträckning kunna tillgodoses genom ett utvecklat samarbete med konsulter och tillfälliga medarbetare och genom samverkan med centralmuseerna. I avvägningen av basorganisationens storlek behöver emellertid även tas hänsyn till vikten av att avdelningen erhåller tillräckligt stor personal för att erfarenhet och rutin skall finnas tillgodosedda, så att arbetet kan bedrivas med effektivitet.

Enligt de sakkunnigas syn på Riksutställningars uppgift och ställning bör organisationen svara för spridning av utställningar, av vilka flertalet ursprungligen producerats av andra organ. Riksutställningars serviceuppgift bör emellertid därutöver också omfatta produktion, som sker på

uppdrag. Till en väsentlig del bör denna utföras som en service för organ, för vilka utställningen är ett medel för opinionsbildningen inom samhälls- och kulturdebatten. För att erhålla ökad sakkunskap inom samhällssektorn och för att erhålla tillräcklig kapacitet för denna uppgift föreslås en ny tjänst som intendent.

Riksutställningar bör överta ansvaret för de utställningsaktiviteter, som ursprungligen bedrivits av Föreningen Konst i skolan och Riksförbundet för bildande konst. Ett starkt efterfrågetryck råder inom konstområdet. Det är angeläget att Riksutställningar får möjlighet att i rimlig utsträckning tillgodose detta. Organisationen har här ett direkt ansvar gentemot de tidigare medlemmarna i de båda föreningarna. Två nya intendenttjänster föreslås för framställning av konstutställningar, bl. a. med uppgift att svara för utställningar till skolorna.

De sakkunniga har i det föregående ingående redovisat Riksutställningars uppgifter som produktionsorgan för audivisuella hjälpmedel. Vid avdelningen för produktion bör inrättas en tjänst som intendent med särskild uppgift att handlägga frågor om användningen av audivisuella hjälpmedel i utställningar.

Produktionsavdelningen kommer att med den här föreslagna organisationen erhålla 11 handläggande tjänstemän.

En betydande del av produktionsledningens arbete består i rutinmässiga uppgifter i samband med förvärv eller lån av material som fordras i utställningarna. En stor del av de rutinbetonade uppgifter, som hör samman härmed, såsom bl. a. korrespondens, kan utföras av assistenter. De sakkunniga föreslår att produktionsavdelningen erhåller tre nya tjänster som assistenter.

Teknisk avdelning

I och med att ateljén ombildas till en fristående enhet bör en tjänst som avdelningschef inrättas.

Den ökning av arbetsuppgifterna som kan förutses, leder till ökat behov av viss grafisk verksamhet samt elektriskt-tekniskt arbete. Härför fordras en tjänst som grafisk tekniker och en som el-tekniker.

Riksutställningar har under försöksperioden bedrivit viss verksamhet med framställning av audivisuella material. De tekniska uppgifterna i samband härmed har åvilat personal vid ateljén. I samband med att audivisuella medel i större omfattning tas i bruk i Riksutställningars arbete kommer en förstärkning med en fotograf och ett kvalificerat biträde för reparationer och vård av sådant material att bli erforderliga.

Riksutställningar utger skilda slag av trycksaker. Beställningar härav görs vid ett stort antal olika företag inom den grafiska industrin. Organisationen behöver en sakkunnig medarbetare för uppgifter i samband med beställning av trycksaker.

Planeringsgrupp

Riksutställningar föreslås i samband med omorganisationen erhålla en planeringsgrupp. Den direkta planeringen för verksamhetens konkreta

innehåll utgör ett komplicerat nät av förberedande åtgärder. Projekt skall väljas med planenlig fördelning på olika ämnesområden och olika avnämargrupper, förhandlingar skall föras med utomstående producenter och förslagsställare, och projekten skall inordnas i den samlade verksamheten. Dessa uppgifter berör både distribution och produktion men är dock huvudsakligen av övergripande karaktär. Uppgifterna bör åvila en särskild grupp, vars medlemmar är tjänstemän inom produktions- och distributionsavdelningarna. Med hänsyn till uppgifternas vikt bör gruppens arbete ledas av organisationens direktör som ordförande. Det direkta planeringsarbetet bör åvila en sekreterare och en handläggare som biträder denne. Gruppen skall även ha ansvaret för värderingen och granskningen av måluppfyllelsen i utställningsarbetet. En viktig del av detta består i samhälls- och beteendevetenskapliga undersökningar, som bedrives av institutioner på Riksutställningars uppdrag. Gruppen bör i uppgifter som har samband med uppföljningen av verksamheten biträdas av en forskningsassistent. Till gruppen bör knytas ett kvalificerat biträde, som kan handha insamlingen av besöksstatistik och övrig rapportering från utställningsturnéerna. De tjänstemän som förordnas att vara medlemmar i planeringsgruppen skall ha som ett särskilt åliggande att ta kontakter med företrädare för framför allt museer men också övriga organ för att efterhöra och dryfta förslag till gemensamma utställningsobjekt. Medlemmarna skall ha att till gruppen fortlöpande redovisa de erfarenheter de härvid gör, så att planeringen kan baseras på aktuell information om bl a museernas önskemål om samarbetsprojekt.

Service- och förvaltningsavdelning

Riksutställningar har i dag en administrativ avdelning inom vilken handläggs frågor rörande budget, kamerala ärenden och personalärenden. Till avdelningen hör en skrivbyrå samt telefonväxel.

MUS 65 har i det föregående föreslagit att den administrativa avdelningens arbetsområde utökas till att även omfatta personalutbildning, biblioteks- och arkivservice. Avdelningens personal om för närvarande 12 anställda, varav tre handläggande tjänstemän, behöver därmed ökas.

Avdelningen bör ledas av en avdelningschef med samma ställning som cheferna för övriga avdelningar inom Riksutställningar. För budgetarbete och kameralt arbete behövs två kamrerare och en bokhållare. Personalen vid Riksutställningar kommer att öka. Utöver den fasta personalen kommer Riksutställningar att ha ett stort antal tillfälligt förordnade experter och andra medarbetare. Som närmast ansvarig för personaladministrationen behöver avdelningen en personalintendent. Till den administrativa verksamheten inom avdelningen behövs en amanuens eller byråsekreterare samt en förvaltare tillika arbetsledare och inköpsassistent.

Den administrativa avdelningen tjänstgör som organisationens kansli. Till avdelningen hör en skrivbyrå. I denna bör finnas fyra biträden. Telefonväxeln bör betjänas av två telefonister. Till avdelningen hör vidare

Förslag till personalorganisation
Stiftelsen Institutet för riksutställningar

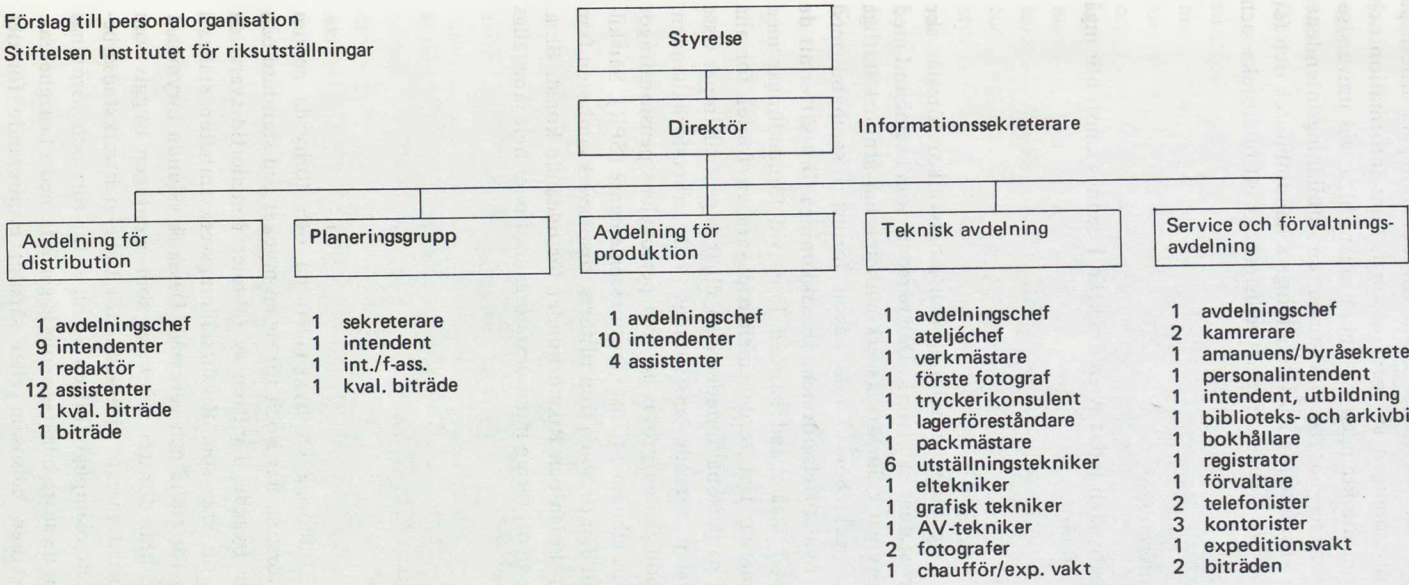

en tjänst som registrator. Avdelningen bör tillföras en tjänst som expeditionsvakt.

En uppgift av växande betydelse inom Riksutställningars arbete på olika områden är utbildningen av egen personal, samt information och serviceuppgifter inom utbildningen vid andra organ, bl. a. vid universiteten. Utbildningsärendena bör sortera under en utbildningsintendent. Denne bör även ha ansvaret för Riksutställningars handbibliotek och för arkivläggningen. Han bör i denna uppgift assisteras av ett biblioteks- och arkivbiträde.

Chef, informationssekreterare

Organisationens arbete skall ledas av en direktör. I dennes kansli bör ingå en informationssekreterare.

Anställningsvillkor

Handläggningen av frågor om anställning och arbetsvillkor föreslås ske under medverkan av statens avtalsverk. Den personal som i samband med omorganisationen övergår från försöksverksamheten har åtnjutit statliga anställningsförmåner och bör ej lida någon förlust i samband med övergången till den nya stiftelseformen. De sakkunniga förutsätter att de problem som uppstår i samband härmed löses vid förhandlingar med personalorganisationerna. Det torde emellertid vara en fördel för alla parter om institutet på personalområdet även allt framgent tillämpar vissa av de statliga avtalen rörande anställnings- och arbetsförhållanden. Framför allt bör möjligheten prövas att lösa personalens pensionsfrågor i enlighet med statens allmänna tjänstepensionsreglemente (SPR). Särskilda hänsyn bör tas till den personal som tillförts försöksverksamheten från Föreningen Konst i skolan och Riksförbundet för bildande konst. Bl. a. bör denna personals tjänstgöring inom dessa organisationer helt jämställas med statlig tjänst.

6.3.4 *Lokalresurser*

Nuvarande lokaler, tillhöriga en byggnadsfirma och förhyrda genom byggnadsstyrelsens försorg, har i och för sig en mycket god standard och är i gott skick – de byggdes i mitten av 60-talet. Emellertid svarar de mycket dåligt mot de krav som Riksutställningsverksamheten ställer i fråga om utrymmen för ateljé och verkstad. Dessa är sålunda inrymda 1 tr. ned under jord, utan fönster, i lokaler som egentligen byggts som lagerutrymmen. Ventilationen är otillräcklig för ateljé- och verkstadsarbete och luftklimatet är olämpligt (luften är bl. a. för torr och förorenas stundtals av luft från de stora bilgarage som ligger 2 tr. ned i fastigheten). Miljön är således varken hälsosam eller särskilt inspirerande för det konstnärligt skapande arbete som skall bedrivas.

Lokalbehoven förutsätter därför enligt de sakkunnigas bestämda mening en omlokalisering. De sakkunniga finner det oklokt att föreslå att Riksutställningar utlokaliseras från Storstockholmsområdet. Även med den målinriktning som de sakkunniga föreslår kvarstår nämligen som en uppgift för Riksutställningar att inom sin sektor medverka till att landet i sin helhet får del av kulturtillgångarna och kulturutbudet i Stockholm. Detta talar för en Stockholmslokalisering.

I gemensam skrivelse 1971 har Svenska riksteatern, Institutet för rikskonserter och Riksutställningar bl. a. uttryckt intresse för att under medverkan av byggnadsstyrelsen undersöka de tre riksorganisationernas lokalisering. Byggnadsstyrelsen har med anledning härav föreslagit de tre organisationerna att förutsättningarna prövas att efter den beslutade utflyttningen av veterinärhögskolan från Stockholm återanvända dess nuvarande lokaler i Frescati för riksorganisationerna. Rikskonserters lokalfråga har sedermera lösts separat. En omfattande utredning rörande förslaget om veterinärhögskolans lokaler har nyligen gjorts av byggnadsstyrelsen och BS-konsult. Utredningen fortsätter under 1974 men nu med målet att finna andra lämpliga lösningar. MUS 65 föreslår att byggnadsstyrelsen ges i uppdrag att i samarbete med Riksutställningar inom en nära framtid lösa problemet med Riksutställningars lokalisering i Stockholm och att uppgöra fullständigt byggnadsprogram.

6.4 Kostnadsberäkningar

De sakkunnigas ovan framlagda förslag innebär en personalorganisation på 83 personer. *Lönekostnader* och styrelsearvoden beräknas till omkring 5 200 000 kr. inkl. lönekostnadspålägg (1973 års löner).

Den föreslagna ökade verksamheten inom distributionen bör under de första åren efter en omorganisation beräknas till tredubbla antalet utställningar i förhållande till nuvarande aktivitet. Resekostnaderna i samband med distribution ökar härmed från 65 000 kr. till 195 000 kr. Inklusive övriga resor bör *reseersättningarna* uppskattas till 250 000 kr.

I det föregående har det framhållits att personalbehovet i stor utsträckning bör tillgodoses genom samarbete med experter, konsulter och andra tillfälligt engagerade medarbetare. Även för att möjliggöra en ökad produktion i samverkan med mindre sammanslutningar och grupper av enskilda fordras att Riksutställningar disponerar medel för ersättningar till de krafter dessa organisationer därvid ställer till Riksutställningars förfogande. MUS 65 beräknar kostnaden härför till 700 000 kr. per år. Produktionen av konstutställningarna bör öka. Ersättningarna till konstnärer för lån av arbeten beräknas bl. a. därigenom komma att stiga. Riksutställningar kommer att överta utställningar, som behöver omarbetas för att kunna distribueras som vandringsutställningar. Material till utställningar och emballage kommer att dra en kostnad om lägst 925 000 kr. Kostnaderna för transporter, reklam, försäkringar, publikationer och tryck uppgick budgetåret 1972/1973 till sammanlagt 400 000 kr. Kostnaderna härför bör öka till 1 425 000 kr. Anslagsposten *utställningar* kommer därmed att behöva uppgå till 3 350 000 kr.

Hyra och övriga *lokalkostnader* väntas i samband med flyttning till nya, utökade lokaler stiga till 700 000 kr.

Expensanslaget bör räknas upp till 350 000 kr. Riksutställningsverksamheten har varit tjänstebrevsberättigad. De sakkunniga föreslår, att Kungl. Maj:t förordnar att Institutet Riksutställningar också skall vara tjänstebrevsberättigat. De sakkunniga beräknar inte några medel till portokostnader.

För utbildning m. m. beräknas en post av 100 000 kr.

I det följande lämnas närmast en redovisning för de principer för kostnadstäckningen som tillämpats inom försöksverksamheten med Riksutställningar. Därefter framställs de sakkunnigas förslag angående vissa subskriptionsavgifter, fraktkostnadsersättningar och andra intäkter.

Principerna för kostnadstäckning har varit, att de huvudsakliga kostnaderna skall täckas med statsmedel. Vissa marginella kostnader har emellertid täckts med avgifter. Den största av dessa kostnadsposter är transportkostnaderna. För dessa uttages avgifter i varierande storlek, hittills dock högst 2 000 kr. per flyttning. Riksutställningar har för större utställningar inte tagit ut hela transportkostnaden av mottagarna. Transportavgifterna fördelas så att mottagarna i alla delar av landet erlägger samma avgift för en utställning. Vissa mindre utställningar som lånas av museer och organisationer för vidare utlåning till lokala mottagare uthyres av Riksutställningar till en kostnad om högst 75 kr. per månad. Samtidigt uttages en begränsad kostnad för transporter. Ett betydande antal utställningar produceras i större upplagor. Många av dessa framställes genom skilda tryckttekniska förfaranden. Dessa utställningar säljs till ett pris, som är avsett att täcka kostnaderna främst för tryckning, material, särskilda marknadsföringsåtgärder och transporter. Priserna för mångfaldigade utställningar har varierat mellan 1 200 kr. och 15 kr.

Då Riksutställningar genomfört större projekt i samarbete med utomstående organisationer, har det förekommit att medproducenten lämnat bidrag för vissa kostnader. Riksutställningar har emellertid inte uppburit ersättning för personalkostnader eller övriga egna insatser. De lämnade bidragen har huvudsakligen utnyttjats för anställning av extra arbetskraft eller för inköp av material, liksom för täckande av vissa omkostnader.

Riksutställningar har genom Föreningen Konst i skolan och Riksförbundet för bildande konst emottagit ca 100 000 kr. årligen i medlemsavgifter.

De tidigare tillämpade kostnadstäckningsprinciperna föreslås i huvudsak bibehållas oförändrade. Som en speciell service till konstföreningarna föreslås Riksutställningar kunna framställa utställningar av aktuell svensk konst. Kostnaderna för denna service bör i huvudsak täckas med *subskriptionsavgifter* från de mottagande föreningarna. Intäkterna härav bör under en första verksamhetsperiod beräknas till 150 000 kr.

De väntade ökningarna av fraktkostnaderna bör till viss del balanseras mot större *fraktkostnadsersättningar.* Riksutställningars syften kan dock hindras av en övervältring av hela fraktkostnaderna på mottagarna. Liksom

hittills bör endast en begränsad del av dessa kostnader belasta mottagarna. MUS 65 räknar med en måttlig ökning av fraktkostnadsersättningarna och föreslår ett belopp om 200 000 kr.

Vissa typer av utställningsprojekt, framför allt utställningar som inom ramen för myndigheternas informationsverksamhet har att upplysa om medborgarnas rättigheter och skyldigheter, bör helt eller delvis bekostas av vederbörande myndighet. De sakkunniga beräknar att *intäkterna av uppdragsverksamhet* bör öka från för närvarande omkring 100 000 kr. per år till 200 000 kr.

Huvuddelen av Riksutställningars försäljning gäller sådana alster, vilkas produktion är baserad på särskilda förlagsmedel som ej ingår i driftsstaten. Denna verksamhet redovisas särskilt. Viss försäljning i samband med utställningar ger emellertid intäkter som kommer driften till godo. *Inkomsterna av försäljning* bör i den ordinarie staten beräknas till 100 000 kr.

En sammanställning ger nedanstående totalbild av inkomster och utgifter för Institutet Riksutställningar.

Inkomster	1 000–tal kr
Statsbidrag	9 250
Avgifter från utställningsmottagare	150
Fraktkostnadsersättningar	200
Uppdragsverksamhet	200
Försäljning	100
	9 950

Utgifter	1 000–tal kr
Lönekostnader	5 200
Reseersättningar	250
Utställningar	3 350
Lokalkostnader	700
Expenser	350
Utbildning	100
	9 950

Styrelsen för Föreningen Konst i skolan har uttalat att den avser att föreslå att föreningen upplöses, om dess ändamål och uppgifter som producent och distributör av utställningar till skolan övertas av Institutet Riksutställningar. Föreningens ämbetsarkiv skall överlämnas till riksarkivet. Dessförinnan måste det iordningsställas.

Samtidigt skall en historik över föreningens verksamhet utarbetas. Kostnaderna för arkivets ordnande samt för författande och utgivande av en historik beräknas uppgå till högst 125 000 kr. MUS 65 kommer att i särskild ordning gemensamt med Föreningen Konst i skolan ingå till Kungl. Maj:t med en begäran att medel ställs till förfogande för detta ändamål.

Statsverkets kostnad för Riksutställningsverksamheten kommer till följd av det framlagda förslaget att beräknat med utgångspunkt i 1973 års

kostnadsnivå öka med 4,75 milj. kr. i förhållande till kostnaden för verksamheten under budgetåret 1973/74. De sakkunniga föreslår att ett reservationsanslag för medel till Institutet Riksutställningar uppföres på riksstatens åttonde huvudtitel fr. o. m. budgetåret 1975/76.

De sakkunniga har, såsom beskrivits i det föregående, haft tillgång till ett förlagskapital under en del av försökstiden, vid sidan av driftmedlen, vilket möjliggjort och även stimulerat till särskilda projekt som varit av väsentligt intresse för riksutställningsverksamheten. Med utgångspunkt i de sålunda gjorda erfarenheterna föreslår de sakkunniga, att ett belopp av en miljon kronor ställes till förfogande för Institutet Riksutställningar som förlagsmedel från och med budgetåret 1975/76. I samband med tillkomsten av Institutet Riksutställningar uppkommer på grund av vad som i det föregående anförts vissa utgifter av engångskaraktär, främst kostnader för ytterligare verkstads- och foto- samt TV-utrustning. Styrelsen för Riksförbundet för bildande av konst har funnit att Riksutställningar bör erbjudas att inlösa förbundets bibliotek, diabildsamling, maskinpark och övriga inventarier. De sakkunniga har beräknat dessa investeringskostnader till totalt 700 000 kr.

7 Konstförsäljning

7.1 Omfattningen av kommitténs utredning och förslag rörande konstförsäljning

I direktiven för de sakkunnigas arbete framhålles betydelsen av att de utövande konstnärerna får möjlighet att marknadsföra sina alster till en så bred allmänhet som möjligt. Utredningen bör överväga om en riksutställningsbyrå bör inrättas och hur en sådan skall arbeta för att eventuellt tillsammans med andra åtgärder verka för att ge befolkningen bättre möjlighet att se och förvärva konst.

MUS 65 konstaterade på tidigt stadium, att den riksutställningsbyrå som förutsattes i direktiven, borde ha sin huvudsakliga funktion som organ för utställningar med upplysande eller opinionsbildande syfte. Inom byråns verksamhet på konstsektorn borde huvudvikten läggas vid utställningar av annan art än försäljningsutställningar. Konstfrämjandet hade sedan lång tid arbetat som konstbildande organ med en verksamhet omfattande grafikförlag, utställningar, undervisning och försäljning. En ansvarsfördelning mellan Riksutställningar och Konstfrämjandet befanns vara erforderlig: ansvaret för den centrala verksamheten med utställningar, som omfattar konstverk till försäljning, borde enligt denna fördelning främst åvila Konstfrämjandet.

Utöver de åtgärder som centralt kan göras för att förbättra konstnärernas möjligheter till marknadsföring fordras insatser framför allt på lokal nivå. I förevarande kapitel redovisas kommitténs överväganden, rekommendationer och förslag beträffande kommunala och statliga åtgärder i syfte att ge allmänheten förbättrade möjligheter att förvärva alster av dagens svenska konst.

7.2 Samhällets ansvar

Konsthandeln har vid sidan om museer och konstföreningar gjort omfattande och verkningsfulla insatser för konstlivet i allmänhet. Tillsammans med konstnärerna har konsthandeln genom sin utställningsverksamhet spelat en betydelsefull roll för ett vitalt kulturliv i det svenska samhället. Den har härvid lämnat stöd till skilda konstriktningar och även fungerat som kommunikationsmedel för konstnärer, som företräder en kontroversiell samhälls- och kulturkritik.

Konsthandeln har i stor utsträckning vänt sig till en publik som inte endast har förtrogenhet med konstskapandet och dess villkor utan också är starkt engagerad för konsten, en publik som står i ett vitalt förhållande till bildkonsten. Konstnärernas möjlighet att via konsthandeln nå kontakt med en ny publik är däremot begränsad. Konsthandelns lokalisering medför att en stor del av landets invånare inte har tillgång till dess tjänster. De flesta av den svenska konsthandelns företag är etablerade i Stockholmsområdet och i vissa övriga områden med en större befolkning. Enligt en SIFO-undersökning 1968 (KRO-undersökningen) hade under år 1967 en tredjedel av konstnärerna en separatutställning. Platsen för senaste utställningen hade för 31 proc varit Stockholm, 9 proc Göteborg, 4 proc Malmö och 35 proc någon annan ort.

Vid sidan om en omfattande, ansvarsmedveten konsthandel, som arbetar med en tydligt uttalad ambition att skapa gynnsamma förutsättningar för de svenska konstnärernas kontakt med en publik, arbetar en rad företag, som saluför tavlor och andra föremål av enklare dekorativ karaktär. En ansenlig del av dessa industriellt eller för hand framställda varor saknar eller har obetydligt värde som bärare av budskap eller idéer. I stor utsträckning tillämpas inom denna marknad en prissättning, som ligger på oskäligt hög nivå. Priserna är direkt jämförbara med de priser, som tillämpas på arbeten som är utförda med konstnärliga avsikter och ambitioner. Vid marknadsföringen av dessa varor hävdas också vanligen kategoriskt, att de har konstnärliga värden. Denna handel vänder sig till och utnyttjar kunder med otillräcklig orientering om konstskapandet och om prisbildningen på konstens område.

Bristerna inom den kommersiella konstmarknaden sammanhänger med verksamhetens krav på lönsamhet. Inom den seriösa konsthandeln råder visserligen en stark strävan att jämsides med de kommersiella syftena även fullgöra en kulturell funktion av vidsträckt omfattning. De skilda insatser som var för sig kan göras av den privata marknadens företag torde emellertid inte kunna leda till att de nuvarande bristerna i konstnärernas möjlighet att nå nya och större publikkategorier kan undanröjas.

Jämsides med den kommersiella konstmarknaden finns även andra kanaler för konstnärernas försäljning av sina alster. Landets många konstföreningar anordnar med kortare eller längre tids mellanrum utställningar i olika omfattning och på orter av olika storlek. Det är värt att betona konstföreningarnas stora betydelse, särskilt för publiken utanför storstäderna. Genom konstföreningarnas utställningar kommer konstnärerna i kontakt med en kompetent och kritisk publik med intresse för förvärv av aktuella arbeten. Ett antal kommuner lämnar stöd till gallerier, som därigenom ges förutsättningar att arbeta med ett i viss mån minskat beroende av marknadsmässiga krav på lönsamhet och vinst. Härigenom bör en konstförsäljning bli möjlig, som riktar sig till grupper, vilka tidigare saknat kontakt med konsten. Flertalet gallerier med kommunalt stöd drivs i regi av konstnärsgrupper eller andra kollektiv. Försök att sprida konst genom utlån har framför allt företagits inom de kommunala bibliotekens ram.

Vid sidan om sin allmänt syftande verksamhet inom konstbildningsom-

rådet har Konstfrämjandet särskilt tagit på sig uppgiften att genom utgivning av grafikarbeten utförda i tekniker, som tidigare haft exklusiv karaktär eller inte utnyttjats, göra en kvalitativt värdefull konst tillgänglig för envar. Ovan har pekats på den handel med föremål av lågt konstnärligt värde, som förekommer i vidsträckt omfattning. Konstfrämjandet har genom sin försäljning sökt ta upp konkurrensen med denna handel.

Erfarenheten visar att allmänheten har ett starkt behov av rådgivning i samband med köp av konst. Stor betydelse för allmänhetens information om de konstnärliga kvaliteternas och värdenas särskilda egenskaper har den allmänna upplysningsverksamhet som bedrivs vid konstmuseerna. Flera av dessa lämnar dessutom regelbunden service med tillfälle till konsultation om konstverks ålder och härkomst. Museernas upplysning har emellertid inte en sådan inriktning, som skulle fordras med hänsyn till den omfattning som handeln med hötorgskonst antagit. Annan direkt rådgivning till allmänheten erbjuds inte.

I den konstpolitiska debatten har inte saknats inlägg med kritik mot privata konstköp. Förvärv av konstnärliga alster bör emellertid enligt MUS 65 uppfattas som principiellt jämförbart med varje annan form av handling i syfte att bli delaktig i den konstnärliga eller kulturella kommunikationen. Att genom köp upprätta en varaktig möjlighet att studera och uppleva ett bestämt konstverk är ett alternativ till övriga kontakter med konsten. Ingen av dessa torde i och för sig kunna betraktas som överlägsen i förhållande till de andra utan bör närmast ses som skilda former med olika funktion.

Några i förevarande sammanhang relevanta undersökningar rörande de motiv, som i skilda sammanhang ligger bakom enskilda personers förvärv av konstnärliga arbeten, eller rörande konstverkens funktion i en privat omgivning synes inte ha redovisats. Det saknas likväl inte underlag för vissa antaganden rörande betraktarens reaktioner vid en varaktig kontakt med ett konstverk. Den som under längre tid umgås med ett konstverk befinner sig i en estetisk situation, som skiljer sig från den vid en offentlig utställning. Vad som kan uppfattas och utläsas i ett bildkonstverk är ofta över huvud taget inte urskiljbart förrän efter upprepat studium under längre tid. En stor och viktig del av den konstnärliga produktionen består dessutom av sådana objekt, som främst är avsedda att fungera i relation till en betraktare med tillfälle att under lång tid tillgodogöra sig det budskap och de upplevelser som de förmedlar. Det finns härutöver uppenbara skäl att anta, att de konstföremål individen infogar i sin hemmiljö har en väsentlig betydelse som medel att uttrycka en personlig identitet.

Ett vidareutbyggt ekonomiskt stöd från samhällets sida till olika konstformer bör även omfatta distribution av konst för försäljning. Ett stöd till distributionen av konst bör ges sådan storlek, att spridningen kan förutsättas komma att tillgodose bestämda kulturpolitiska ambitioner och mål.

Utöver stödet till åtgärder för en planenlig distribution fordras samhällets engagemang också för en konsumentupplysning, som tillgodo-

ser konstköparens behov. Utan en allsidig, systematiskt bedriven information om den konstnärliga verksamheten torde hanteringen med hötorgskonst förbli ett direkt hinder i samhällets strävanden att skapa en rättvisare fördelning av möjligheterna till delaktighet i den konstnärliga kommunikationen.

7.3 Överväganden och förslag till åtgärder

7.3.1 *Kommunala konstgallerier*

Avsaknaden av en verksamhet med utställningar och försäljning av konst i stora delar av landet innebär en stark begränsning av möjligheterna till kommunikation mellan konstnärerna och publiken. Därtill kommer de hinder som ligger i den kommersiella konstmarknadens behov av vinster. Dessa hinder synes göra det omöjligt för konsthandeln att bana väg för konstnärerna till nya grupper. Flera kommuner har emellertid konstaterat behovet av att skapa kompensation för konsthandelns otillräckliga möjligheter att ge service. De lämnar i dag stöd till gallerier för försäljning av konst. Stödet går i flertalet fall till kollektivt ägda företag.

En direkt förutsättning för en rättvis geografisk spridning av möjligheterna till förvärv av konst är att gallerier eller utställningslokaler etableras i vidare utsträckning även utanför de större befolkningscentra och att samhället engagerar sig för och ger stöd till en verksamhet, som syftar till att ge envar goda, reella möjligheter att förvärva konstnärliga arbeten.

Först inom ramen för samhällets åtgärder kan verksamheten med försäljning av konst inriktas mot väsentliga kulturpolitiska mål, som är definierade med hänsyn till konstnärernas och publikens gemensamma behov. Vägande skäl talar för att konstförsäljningsservice i viss utsträckning bör ingå som en del av den kommunala kulturverksamheten. På lokalt plan kan denna service utformas i överensstämmelse med det allmänna kulturpolitiska program, som gäller för kommunen. Den kan bringas att samverka med de skilda åtgärder, som inom olika områden av kulturpolitiken genomföres av kommunen eller med kommunens stöd. Sålunda kan verksamheten med utställning och försäljning av konst kopplas till den konstupplysning och den konstpropaganda som bedrives genom studieorganisationer och kulturinstitutioner. Dessutom kan verksamheten inlemmas i kommunens aktivitet i syfte att lämna service till bestämda grupper i samhället. Det är uppenbart att en mer långtgående målinriktning och samordning i samhällets kulturpolitiska åtgärder på lokalt plan snabbast uppnås i det fall, då kommunen svarar för ledningen av denna service.

En kommunal verksamhet med utställning och försäljning av konst kan bedrivas med enkla medel. Viktigt är framför allt att lokalerna är ändamålsenliga. En kommunal galleriverksamhet bör givetvis inte omfatta annan försäljning än den som bedrives i direkt anslutning till de utställningar som ordnas. Det utställda materialet ägs av konstnärerna och försäljs direkt till köparna utan att kommunen inbegripes i affärshandlingen. Någon lagerhållning av material blir ej aktuell. Personal-

behovet är begränsat och kommer främst att gälla medarbetare för bevakning, information och försäljningsservice.

Med bortseende från de speciella krav, som måste ställas på grund av olika kommuners varierande struktur kan generellt sägas, att det bör vara av väsentligt värde att utställning och försäljning av konst förläggs i lokaler, som ingår i ortens kulturcentra liksom i sådana servicecentra, som planeras i bostadsområdena. Genom anknytning till en verksamhet, som redan bedrives i kommunal regi, bör man kunna erhålla betydande fördelar i frågan om möjligheterna att vinna kontakt med en vidsträckt publik. Framför allt de kommunala biblioteken besöks av talrika grupper, vilkas intresse det är att få tillfälle till direkt kontakt med den aktuella konsten. Inom biblioteken finns även en väl utbildad praxis med en aktiv rådgivning och service som går publiken till mötes. Bibliotekens erfarenhet på detta område bör i hög grad kunna komma en nystartad verksamhet med utställning av konst till godo. Biblioteken bedriver också redan nu en konstpedagogisk aktivitet. Förutom att ett rikt urval av konstlitteratur tillhandahålles, förekommer vid många större bibliotek dessutom visning av konstutställningar. Därtill har utlån av konst prövats i viss utsträckning. Även rent praktiska fördelar med ekonomisk betydelse står att vinna genom lokalisering och anknytning till verksamheten i ett bibliotek eller annant kulturcentrum, exempelvis genom en samordning av information, annonsering och vägledning för publiken.

Väsentligt för många kommuner bör vara att de genom att svara för huvudmannaskap för en verksamhet med utställning för försäljning av konst erhåller ett instrument av betydelse för att förverkliga ett kulturliv med fungerande kommunikationer mellan konstnärer och en publik med hemhörighet i skilda samhällsgrupper. Ett stort antal kommuner saknar museum eller annan institution för utställningsverksamhet. För dessa kommuner bör det vara angeläget att överväga möjligheterna att inleda en utställningsverksamhet, som drivs i kommunens egen regi. Vid sidan om verksamheten med försäljningsutställningar kan i en sådan galleriverksamhet även inrymmas konstutställningar med tematiskt eller debatterande innehåll. En aktivitet med sådana utställningar kan förutom att den blir ett vitalt element i samhällslivet också bidra till att öka publikens intresse för den konst som utbjuds till försäljning.

7.3.2 *Kommunala bidrag till gallerier i kollektiv eller enskild ägo*

I flera större kommuner bedrives en privat eller kooperativ galleriverksamhet under insiktsfull ledning. På orter med stor befolkning bör förekomsten av etablerade gallerier självfallet inte vara ett hinder för att kommunen vid sidan härom inleder viss egen aktivitet för utställning och service för försäljning av konst. Över huvud är det till nackdel, om förhållandena inom utställningslivet riskerar att bli dominerade av vissa gallerier med monopolställning. Det måste emellertid samtidigt vara angeläget att förutsättningarna för de gallerier, som ger konstnärer och publik en tillfredsställande service, inte förändras i en riktning, som försvårar deras fortsatta arbete. Inom kommuner med mindre befolkningsunderlag kan en

nytillkommande kommunal aktivitet medföra en konkurrens som bör undvikas. Där bör det i stället vara kommunens uppgift att stödja den verksamhet som redan förekommer. Ett sådant stöd kan bestå i ekonomiska bidrag liksom även i att tillfälle ges till samarbete med kommunens institutioner och organ.

Ett kommunalt stöd till gallerier i enskild ägo kan uppfattas som ett medel för att få till stånd en vidgad tillgång till konsthandelns tjänster. Det kan med stor säkerhet antas att en privat driven konsthandel med hög ambition genom mindre bidrag kan bli i tillfälle att utveckla verksamheten i linje med angelägna konstpolitiska principer. Från kommunernas synpunkt torde likväl de gallerier, som drivs kollektivt av konstnärer eller i regi av ideella sammanslutningar såsom t. ex. studieorganisationerna, vara av särskilt intresse. Denna aktivitet har förutsättningar att förverkliga konstnärernas egna ambitioner för hur deras arbeten skall nå mottagarna. Genom en kommunal bidragsgivning till gallerier under konstnärers ledning ernås en naturlig och ändamålsenlig ansvarsfördelning mellan konstnärerna och samhället.

Ett villkor för att kommunerna skall lämna ekonomiskt eller annat bistånd bör självfallet vara, att verksamheten drivs med klart uttalade principer, som står i viss överensstämmelse med kommunens kulturpolitik, och framför allt att dess service är avsedd för samhället i dess helhet. Om ett galleri som åtnjuter bidrag intar en dominerade ställning inom sitt område, bör kommunen bl. a. ställa särskilda krav på opartiskhet vid dess bedömning av konstnärernas förslag och önskemål. Ett galleri med sådan ställning bör på lika villkor lämna skilda konstnärer utrymme, oberoende av vilka konstriktningar de tillhör eller vilken kultur- och samhällssyn de ger uttryck för.

7.3.3 *Konstfrämjandet*

Konstfrämjandet som bildades 1947, är en ideell förening som har till uppgift att verka för höjandet av konstintresset och förståelsen av god konst. Medlemmar är riksorganisationer, lokala organisationer, företag, kommuner, skolor och enskilda personer. Verksamheten består av förlagsverksamhet främst med grafik och skulptur, utställningar, studieverksamhet och försäljning.

Sedan 1969 bedriver Konstfrämjandet på uppdrag av MUS 65 försöksverksamhet med konstförsäljning. Denna försäljning sker dels genom konstvaruhus i Stockholm och Örebro och dels genom ombud. Dessutom har Konstfrämjandet startat försök med försäljnings- och utställningsverksamhet i Göteborg och Malmö.

En närmare redovisning av Konstfrämjandets verksamhet har lämnats i kap. 3, ovan.

Konstfrämjandets plan för verksamhetens utveckling.

Under år 1972 verkställde en arbetsgrupp inom Konstfrämjandet en utredning, Konstfrämjandet under 70-talet (stencil, även sammandrag i

tryck). Gruppen hade att med utgångspunkt i den nuvarande verksamheten och med hänsyn till den aktuella kulturpolitiska utvecklingen yttra sig om organisationens framtida uppgifter och arbete. Gruppens förslag vilka i huvuddrag redovisas i det följande godkändes vid Konstfrämjandets ordinarie föreningsmöte den 25 november 1972.

Av Konstfrämjandets ursprungliga stadgar framgår att dess verksamhet var tänkt som en angelägenhet i första hand för folkrörelsernas organisationer. Den kom emellertid snart att vända sig till alla samhällsgrupper. Det framstår enligt Konstfrämjandets utredning som angeläget, att denna breda publikkontakt bibehålles men att ett visst företräde ges åt verksamhet med inriktning på sådan publik, som tidigare haft ringa eller ingen kontakt med bildkonst. Både i de ursprungliga och i de nuvarande stadgarna anges Konstfrämjandets uppgifter som allmänt konstbildande. Organisationens uppgift bör även i fortsättningen vara av detta slag. De metoder som anvisas för att lösa uppgifterna är av tre olika slag. De omfattar ett främjande av tillkomsten av goda konstverk, saluförande av god konst samt verkande för ökad upplysning inom bildkonstområdet.

Enligt Konstfrämjandets utredning kommer utgivningen av grafik och annan konst, som framställes i serie, att även i framtiden vara en förutsättning för att Konstfrämjandet skall kunna hålla en prisnivå, som gör att konstinköp inte allvarligt försvåras för grupper med lägre inkomster.

Frånvaron av en effektiv distribution av god konst i stora delar av landet är enligt Konstfrämjandets utredning en av de största bristerna i kulturlivet. Den finner det i hög grad angeläget att den konstförsäljning som organisationen bedriver blir intensifierad.

Stadgarna för Konstfrämjandet anger att särskilt sådana delar av landet skall ägnas uppmärksamhet, där möjligheten att köpa konst är ringa. Detta riktmärke är nödvändigt på grund av den centralism som enligt Konstfrämjandets utredning kännetecknar konstlivet. I sammanhanget noteras emellertid att det inte endast är i glesbygderna, som kulturen upplevs som svåråtkomlig; detta kan också vara fallet i förortsområden utanför de större städerna.

En konstdistribution vars syfte är att föra ut nutidskonst till grupper, som saknar kontakter med konsten kan endast åstadkommas i samband med en intensiv upplysning, som så långt möjligt meddelas i personlig kontakt med mottagargruppen. Detta är ett av skälen till att bildningsinslaget i Konstfrämjandets arbete i framtiden bör bibehållas, framhålls i Konstfrämjandets utredning.

När försöksverksamheten inleddes etablerades som tidigare nämnts försöksenheter i Stockholm och Örebro. Därefter tillkom i Konstfrämjandets egen regi enheter i Malmö och Göteborg. Dessa lokala enheter fick visst ansvar för den egna verksamheten. De pågående försöken har visat att en decentraliserad verksamhet har väsentliga fördelar, bl. a. i bättre möjligheter att bygga upp och leda en organisation med ett stort antal ombud, liksom goda förutsättningar för nära samarbete med det lokala föreningslivet. Decentraliseringen skapar vidare ökade tillfällen till

kontakter inom olika publikkategorier. Enligt Konstfrämjandets utredning är det också fördelaktigt att inom en region ha tillgång till resurser för ett konstbildningsarbete, som söker sig ut i publikens egen omgivning, en uppsökande verksamhet. Härför fordras bl. a. kollektioner av konst för arbetsplatser och föreningar, utställningsutrustning och pedagogiskt material. Konstfrämjandets utredning anser det också rimligt att de som bor inom ett område får medverka i utformningen av konstdistributionen inom detta. För konstnärernas del är det angeläget att få ökade utställningsmöjligheter inom det egna området, liksom i andra delar av landet.

I utredningen framlades förslag rörande regional och lokal verksamhet. Enligt dessa borde det i regionerna dels finnas en så kallad konstfrämjarcentral, dels en publikorganisation med vilken denna central skall ha att samarbeta. De av Konstfrämjandets utredning föreslagna konstfrämjarcentralerna bör ha tillgång till lokaler för utställningar, expedition och lager. Vid centralerna skall Konstfrämjandets så kallade fasta kollektion visas. Där skall också ordnas andra utställningar. I verksamheten skall vidare ingå möten med diskussioner om bildkonst. Utrymme skall även finnas för andra kulturaktiviteter.

Utöver konstfrämjarcentralerna tillkommer ett behov av fasta och tillfälliga utställningslokaler inom kommunerna. Lokaler för tillfälligt utnyttjande bör lämpligen ordnas i Folkets hus, studiehem, skolor och bibliotek.

Den publikorganisation som enligt förslaget bör finnas inom varje region kan bestå av en avdelning av Skådebanan eller kan upprättas inom ramen för ett eller flera studieförbund. Inom den regionala publikorganisationen bör en kår av krets- och lokalombud byggas upp. Konstfrämjandets relationer till ombuden förutsätts i utredningen huvudsakligen bli av servicenatur. Konstfrämjarcentralen kommer att delta i planläggningen och genomförandet av utbildningen av ombud samt medverka i periodiskt återkommande konferenser, svara för information om utgivning av nya grafiska arbeten samt i övrigt om den pågående och planerade verksamheten. Konstfrämjandet skulle också förse ombuden med kollektioner till påseende, utställningar i litet format, mötesprogram, studiematerial och trycksaker.

Konstfrämjandets föreningsmöte har inte tagit definitiv ställning till frågan om styrelseansvaret för den regionala verksamheten. Olika alternativ är möjliga. Konstfrämjandets utredning slår dock fast att verksamheten i regionerna, i likhet med riksverksamheten, bör vara förankrad i organisationslivet.

De huvudsakliga funktioner som föreslås ingå i Konstfrämjandets centrala verksamhet är produktion, distribution, information, utbildning och administration.

Förlagsutgivning av grafik bedöms bli den viktigaste produktionsuppgiften även i framtiden. Därvid framstår det som önskvärt att åstadkomma en ökad variation i teknik liksom även i upplagornas storlek. Beträffande skulptur möter detta svårigheter. Mångfaldigandet medger här inte lika stor reducering av tillverkningskostnaderna som vid

Konstfrämjandet och konstförsäljningen

Konstfrämjandet gjorde i samarbete med Skolöverstyrelsen och Sveriges Radio och Riksutställningar, två konstutställningar för försäljning, "Multikonst" (1967) och "Multi 69" (1969), den senare särskilt inriktad på skolorna. Till detta multimediaprojekt hörde radio- och TV-program. Här vid inspelandet av ett av TV-programmen till "Multi 69".

Pye Engström "Lek för vuxna", en liten bronsskulptur som ingick i konstkollektionen "Multikonst".

Konstfrämjandets utställningslokal, Västerlånggatan 1, Stockholm. Från premiärutställningen "Svep".

Konstfrämjandets konstvaruhus i Gamla Teatern, Örebro, här med separatutställning av Stig Olson, okt—nov 1970.

Konstfrämjandets grafikutställningar förses med information om grafiska tekniker, här hur ett träsnitt framställes. Från Konstfrämjandets årsmöte i Liljevalchs konsthall 1972.

utgivning av grafik. Trots detta bör såväl skulptur som konsthantverk ingå i verksamheten. Konstfrämjandets utredning menar emellertid att framställningen av unika arbeten troligen kommer att förbli grundläggande i den konstnärliga verksamheten under överskådlig tid. För Konstfrämjandets del är det därför naturligt att ökade resurser bör leda till väsentligt ökade insatser för denna typ av konst. Det är härvid inte bara konstnärernas intressen som tillgodoses; för allmänheten torde ökad kontakt med denna del av den konstnärliga verksamheten te sig angelägen.

Den centrala organisationen föreslås ha att sköta det första ledet vid distributionen av den konst "som framställs och insamlas centralt". Detta led bör omfatta distributionen till de regionala centralerna, vilka i sin tur bör ha att svara för fortsatt spridning och fördelning till de slutliga mottagarna. En önskvärd utställningscirkulation, bl. a. med avsikt att låta konst från en region nå andra delar av landet medför samordningsuppgifter för den centrala organisationen.

Distributionsmöjligheterna inom regionerna betecknas som en förutsättning för den gemensamma utgivningen av grafik och skulptur. Det krävs således att konstfrämjarcentralerna åtar sig att presentera väsentliga delar av utgivningen och utställningsproduktionen inom sina områden. Samtidigt förutsätts emellertid regionalt inflytande i den urvalsnämnd, som bestämmer om den gemensamma utgivningen och utställningsproduktionen, samt möjlighet för konstnärer i alla landsdelar att delta i denna produktion.

Den centrala organisationen bör ha sådana resurser att personal därifrån kan medverka i den regionala ombudsutbildningen. Riksorganisationen bör enligt Konstfrämjandets utredning kunna erbjuda vissa administrativa tjänster till de regionala konstfrämjarcentralerna.

Huvuddelen av aktiviteterna inom regionen kan enligt Konstfrämjandets utredning betecknas som distribution. Verksamheten i den regionala utställningslokalen – konstfrämjarcentralen – bör bedrivas på liknande sätt som i försöken. Utlåning av konst genom artotek är för framtiden en intressant möjlighet. Publikkontakterna kan emellertid inte uteslutande få formen av försäljning eller konstlån. Distributionen måste sättas in i ett allmänt konstbildande sammanhang.

För att kunna ge en föreställning om den möjliga utvecklingen har Konstfrämjandets utredning utgått från antagandet, att en verksamhet av samma slag och med samma intensitet som den pågående försöksverksamheten i Örebro län skulle kunna etableras inom olika regioner i landet. Med denna utgångspunkt kom utredningen fram till att Konstfrämjandets totala försäljning skulle komma att uppgå till omkring 13 milj. kr. Konstfrämjandets utredning gjorde vidare antagandet att utgivningen av konst skulle komma att öka proportionellt med försäljningen. Därvid skulle denna stiga från 100 upplagor 1971/72 till cirka 300 upplagor per år, detta under förutsättning att upplagornas storlek bibehålls oförändrade.

Utredningen fann det vanskligt att bedöma, vilket antal utställningar som skulle bli följden av den antagna utvecklingen. Den betonade

emellertid att en utbyggnad av den i beräkningarna angivna storleksordningen skulle innebära en väsentlig komplettering av det nuvarande konstlivet men likväl i ekonomiskt avseende endast utgöra en mindre del.

Konstfrämjandets intäkter består av inkomster av försäljning samt av medlemsavgifter och statsbidrag. Då utredningen redovisades svarade försäljningen för 71 % av de totala intäkterna.

Konstfrämjandets utredning framhåller att organisationens försäljning av konst bör betraktas som ett led i en konstbildande verksamhet. Försäljningen har också att motverka de olägenheter, som är en följd av att konsthandelns inriktning och utformning är bestämd av kommersiella hänsynstaganden. Konstfrämjandets försäljning vänder sig till kulturellt underförsörjda publikskikt. Den bedrivs också i glesbygder och på mindre orter. Försäljningen kan av dessa skäl inte bli lönsam i kommersiell mening. Härtill bidrar enligt Konstfrämjandeutredningen även att de utställningsvillkor, varom Konstfrämjandet avtalat med Konstnärernas Riksorganisation (KRO), medför stora utgifter.

Försäljningsinkomsterna bildar en avsevärd del av Konstfrämjandets intäkter. Verksamheten är starkt konjunkturkänslig, vilket leder till svårigheter i planeringen av organisationens arbete. Utredningen hävdar att Konstfrämjandets fortbestånd kan äventyras av en ekonomi, som i stor utsträckning är baserad på intäkter av försäljning. Kostnaderna för basorganisationen föreslås bli täckta med bidrag från staten.

I frågan om de närmare principerna för finansieringen utgår Konstfrämjandet i sitt utredningsförslag från att försäljningen av konstverk bör betraktas som en service, som tillkommer utöver utställningsvisningarna. Denna service bör inte belastas med fasta kostnader för lokaler och löner.

Utredningen föreslår att avgifterna för medlemmar och anslutna organisationer inte bör beräknas till högre belopp än som fordras för att täcka vissa rörliga kostnader till följd av medlemservice och s. k. kontaktverksamhet inom organisationslivet.

I de av Konstfrämjandets utredning gjorda beräkningarna rörande intäkter vid fullt utbyggd verksamhet är statsbidraget till driften uppräknat till ett belopp om 7 milj. kr. Medlemsavgifterna är beräknade till 0,5 milj. kr. och försäljningsintäkterna (inklusive mervärdeskatt) till 12 milj. kr.

Verksamheten har enligt Konstfrämjandets utredning drivits med ett otillräckligt förlagskapital. Det är nu angeläget att främjandet genom en väsentlig ökning av detta kapital ges förbättrade betalningsmöjligheter. Härigenom avses främjandet bl. a. kunna lämna kontant ersättning till konstnärerna vid leveranserna av arbeten, vilket tidigare inte varit möjligt. Ökningen av förlagskapitalet förutsätts ske genom anvisningar av statsmedel. Behovet uppskattas till 10 milj. kr.

Konstfrämjandets utredning omfattar även förslag om att staten utöver det nämnda kapitalet dessutom anvisar medel för inrättande av utställnings- och expeditionslokaler inom regionerna. Medlen bör disponeras av Konstfrämjandet, som föreslås ha att ge vägledning och medverkan vid igångsättning av regional verksamhet. Behovet av medel för detta ändamål uppgår till 3 milj. kr., som bör lämnas i form av en engångsanvisning.

Statens ansvar för den regionala verksamheten bör begränsas till bidrag för igångsättningen och i övrigt vara av indirekt art: stöd till den centrala verksamheten, medel till utgivningen etc. Enligt Konstfrämjandets utredning bör däremot landstingen ges ett betydande ekonomiskt ansvar för driften av den regionala verksamheten. Även bidragsgivning från primärkommunerna bör bli aktuell på orter, där fasta lokaler ordnas.

MUS 65: s förslag angående Konstfrämjandets framtida verksamhet

Konstfrämjandets ansträngningar att genom utgivning av mångfaldigad konst underlätta konstköp är i sig av utomordentligt värde. Viktigt är att allmänheten tack vare Konstfrämjandet erbjuds ett alternativ till en försäljning av konst, vars värden ofta förknippas med verkens roll som samlarobjekt, statusföremål eller enbart investeringsobjekt. MUS 65 delar Konstfrämjandets syn rörande det angelägna i att dess produktion och spridning av mångfaldigad konst ytterligare vidgas.

En översiktlig beskrivning av den svenska konstmarknaden har lämnats i kap. 3. Liksom i Konstfrämjandets ovan refererade utredning tecknas där bilden av en marknad som i ekonomiskt avseende domineras av försäljningen av tavlor utan konstnärligt värde, s. k. hötorgskonst. I Konstfrämjandets verksamhet har gjorts betydande ansträngningar att konkurrera med denna försäljning genom att sälja mångfaldigad konst i olika utföranden och till jämförelsevis låga priser. Den uppsökande verksamheten har spelat en stor roll och Konstfrämjandet har härvid utfört ett brett upplagt konstpedagogiskt arbete. Försäljningen under de senaste åren har uppvisat höga siffror, och beträffande grafisk konst är insatserna av sådan omfattning att föreningen har en viktig marknadsandel. Behovet av social breddning inom konstdistributionen har alltid observerats av Konstfrämjandet, som inriktat sitt arbete direkt på kontakter med nya publikkategorier. MUS 65 vill understryka det värdefulla i vad som härigenom uträttas. Konstfrämjandet har en viktig uppgift i konstlivet som förmedlingsorgan för de svenska konstnärerna.

Konstfrämjandet framhåller i sin utredning att ökade insatser för så kallad enstyckskonst bör göras i form av grupp- och separatutställningar, till vilka Konstfrämjandet genom uppdrag engagerar konstnärer. Främjandet föreslås också öka utbudet av konst, som är i konstnärernas ägo, genom att samla in arbeten från hela riket för försäljning.

Liksom Konstfrämjandets information och orientering inte får begränsas till att gälla enbart mångfaldigad konst, bör inte heller utställningsverksamheten och försäljningen gälla enbart denna art av konst. De sakkunniga stöder i princip Konstfrämjandets förslag om en ökad aktivitet som omfattar enstyckskonst. De vill dock framhålla att de finner det angeläget, att Konstfrämjandet tillvaratar möjligheterna att bedriva detta arbete i samverkan med olika organ och sammanslutningar, som är verksamma med utställningar och försäljning av konst. Konstfrämjandets egen inlåning av konst bör vara av begränsad omfattning. I likhet med vad Konstfrämjandet i annat sammanhang understrukit finner MUS 65, att man i dessa frågor bör sträva efter att undvika en centralisering

och en koncentration av ansvaret. Konstfrämjandet har sin särskilda styrka i de nära kontakterna och det utvecklade samarbetet med människorna på arbetsplatserna och i studieorganisationerna, liksom med de stora skarorna inom folkrörelserna. Främjandet har härmed kanaler till en publik, som konstnärerna och gallerierna till stor del saknar. Främjandet nås direkt av de synpunkter och de önskemål om utställningsverksamhet och försäljningsservice, som omfattas av stora grupper människor, med vilka konstnärerna strävar efter att få kontakt. Ett samarbete med Konstfrämjandet bör för konstnärerna och deras producentsammanslutningar såväl som för enskilda och andra gallerier liksom även för museer och konstföreningar framstå som eftersträvansvärt. Konstfrämjandet bör ha att ställa distributionsresurser till förfogande för dessa olika organisationer. Utställningsverksamheten inom Konstfrämjandet bör sålunda förutom visningar av främjandets egen utgivning av mångfaldigad konst även omfatta visning av unik konst i samarbete med skilda organisationer, vilka bedriver utställning och försäljning härav. MUS 65 anser att samarbetet med utomstående utställningsarrangörer till största delen bör bedrivas i regi av de regionala organ, vilka föreslagits av Konstfrämjandet.

Målet för Konstfrämjandet bör vara att medverka till ökat och vidare intresse för konsten och att hos olika grupper stödja och utveckla detta engagemang. I likhet med Konstfrämjandet anser MUS 65 organisationens viktigaste uppgifter ligga inom ramen för det arbete, som i samarbete med folkrörelserna bedrivs i människornas dagliga omgivning. Många uppenbara skäl talar härför. MUS 65 vill särskilt framhålla att det är inom detta fält främjandet hittills haft sin största betydelse. Det är angeläget att Konstfrämjandet målmedvetet fortsätter det uppsökande arbetet på arbetsplatser och i bostadsområden. Konstfrämjandet är en förening, bland vars medlemsorganisationer framför allt folkrörelserna är väl representerade. MUS 65 anser i likhet med främjandet, att denna organisation bör bibehållas med hänsyn till den vikt, som måste fästas vid att folkrörelserna ges tillräckligt inflytande.

Förslaget om självständiga regionala enheter med anknytning till Konstfrämjandet överensstämmer väl med de regionaliseringssträvanden, för vilka bl. a. kulturrådet verkat i sitt förslag Ny kulturpolitik. Ett viktigt led i Konstfrämjandets organisatoriska modell är att de ombud, som svarar för försäljning och konstorientering, ges till uppgift att verka inom en regional publikorganisation. De sakkunniga stöder tanken på att sådana sammanslutningar bör ges anknytning till studieorganisationerna. En väsentlig del av den regionala verksamheten föreslås av Konstfrämjandet vara förlagd till centraler för expedition och lager samt för visningar av utställningar och med viss övrig utåtriktad aktivitet. Värdet av en bas för det regionala arbetet har tydligt framgått av de erfarenheter, som kunnat göras under tiden för Konstfrämjandets försök i Örebro län. Förslaget omfattar även en form av centraler, som skulle inrättas på lokalt plan. Det bör fastslås att de föreslagna centralerna bör ha som huvudsaklig funktion att vara stödjepunkter för en rörlig verksamhet, som bedrivs av ombuden. Arbetet vid dessa centraler kan emellertid

dessutom ges viss stationär karaktär erinrande om konstgalleriernas verksamhet. Så är fallet vid det så kallade konstvaruhuset i Örebro, där främjandet bedriver en vittsyftande aktivitet med utställningar och försäljning. En sådan verksamhet med större utställningar, som inte enbart omfattar mångfaldigad konst, som utges i Konstfrämjandets förlag, torde dock inte vara behövlig i anknytning till varje regional eller lokal central. De sakkunniga vill erinra om vad de i det föregående uttalat om vikten av att man undviker en konkurrens, som kan få negativa verkningar. Det är nödvändigt att ta de största hänsyn till den konsthandel och den verksamhet som i övrigt förekommer för att förmedla konstnärernas arbeten till publiken. Man bör undvika att inom Konstfrämjandets organisation etablera enheter, som kan försvåra en gynnsam utveckling av befintliga lokala organ för utställning och försäljning av konst.

I den framlagda utredningen lämnas inga direkta förslag rörande organisationen av de regionala enheterna. De sakkunniga vill för sin del endast framhålla att sådana former bör eftersträvas, som medger att de regionala enheterna får en självständig ställning med samtidigt bibehållande av kontakterna med Konstfrämjandet och möjlighet till en arbetsbesparande central service.

De bedömningar Konstfrämjandet gjort i frågan om den totala omfattningen av förlagsutgivningen mynnar i att försäljningen bör uppgå till 13 milj. kr. och att antalet upplagor bör stiga från 100 till 300. Utan att därmed göra en bedömning av det mål som uttrycks i de angivna siffrorna, vill de sakkunniga emellertid framhålla, att omfattningen av Konstfrämjandets utgivning inte bör öka i snabbare takt än utvecklingen inom verksamhetens pedagogiska och informerande sektor. Viktiga delar av Konstfrämjandets utgivning förblir i dag osålda. Det rör sig härvid om konstnärliga arbeten av hög kvalitet. Förklaringen är i ett stort antal fall att konstverkens budskap, i likhet med vad som gäller för huvuddelen av vårt samhälles konst, inte kan förstås utan en närmare kunskap och orientering om konst. Det finns starka skäl att anta, att Konstfrämjandet inte förmått förbereda en tillräckligt stor publik för de senare årens starkt ökade utgivning. Det måste vara angeläget att utgivningen inte är större än vad som motsvarar behovet inom framför allt den konstorienterande verksamhet, som bedrivs av organisationens ombud. De sakkunniga vill med vad som här sagts inte utesluta att delar av utgivningen trots god kvalitet och intensiv information kan förbli svåra att sälja. Det måste emellertid vara angeläget att beslut om ökningen av Konstfrämjandets utgivning görs mot bakgrund av omsorgsfulla överväganden rörande de väntade resultaten av den konstorienterande aktiviteten och de därigenom skapade avsättningsmöjligheterna.

Konstfrämjandets grafik har till inte ringa del försålts till kommuner och landsting för placering på arbetsplatser och i lokaler för allmänheten. Konst från Konstfrämjandet har också förvärvats av Folkets hus-rörelsens organisationer och av andra organisationer för verksamhet med samlingslokaler. Genom nationalmuseets försorg har stora delar av det material, som ingick bl. a. i Konstfrämjandets utgivningsprojekt Multi Maxi Mini,

deponerats främst i statliga lokaler. MUS 65 finner det önskvärt att Konsträmjandets grafikupplagor och övriga utgivning av mångfaldigad konst även framdeles förvärvas för placering i den offentliga omgivningen. De sakkunniga finner det också vara rimligt att staten övertar visst material, som trots hög konstnärlig halt inte kunnat försäljas. Detta material bör genom statens konstråds försorg ges lämplig plats i statliga lokaler. Alla beslut rörande urvalet till Konstfrämjandets utgivning bör fattas efter överväganden och prövning i urvalsnämnden. Det är denna som har det närmaste ansvaret för utgivningens kvalitet. Med hänsyn till att en stor del av Konstfrämjandets material utnyttjas för den offentliga omgivningen och med särskild tanke på att delar av upplagorna enligt MUS 65 bör övertas av statens konstråd, förslås rådet erhålla representation i Konstfrämjandets urvalsnämnd.

De sakkunnigas förslag angående statsbidrag till Konstfrämjandet redovisas under 7.4.

7.3.4 *Konstföreningar*

Det stora antalet konstföreningar i landet vittnar om ett aktivt och utbrett engagemang för konsten. Genom återkommande utställningsevenemang och i vissa fall även en reguljär museal verksamhet med betydande samlingar, som är regelbundet tillgängliga för allmänheten, har flera av de större konstföreningarna gjort insatser av stor påtaglig betydelse för landets kulturliv. De många mindre föreningarna på orter av olika storlek, vid arbetsplatser, skolor och institutioner har svarat för en vidsträckt verksamhet, som givit medlemmarna deras ofta enda möjligheter till kontakt med konsten och med konstnärerna. Dessa föreningar har haft en vital roll för spridningen av konstnärliga arbeten, liksom för information, kritik och debatt.

I föreliggande sammanhang bör främst den del av konstföreningarnas verksamhet uppmärksammas, som omfattar försäljningsutställningar och övrig aktivitet för att förmedla konst. Den sedan 1940-talet viktigaste delen av denna distribution har skett via de lotterier, som ofta med ekonomiskt stöd från företagen ordnats inom de många personalkonstföreningarna. Konstföreningarna ger möjligheter till direkta kontakter mellan konstnären och publiken och är väl ägnade att, i första hand inom sin medlemskrets, bedriva en konstdistribution, som är oberoende av de kommersiella intressena. Sammanslutningarna har härigenom förutsättningar att verksamt gagna gemensamma intressen för konstnärer och publik. De sakkunniga anser att det bör vara angeläget att samhället lämnar det stöd och den uppmuntran, som är nödvändiga för en utveckling av den distribution av konstnärliga arbeten, för vilken konstföreningarna svarar.

Inte minst bör det vara av vikt att museerna ges tillräckliga möjligheter att fortsätta sitt samarbete med konstföreningarna och att lämna en tillfredsställande service och rådgivning också till de många mindre personalkonstföreningarna. De sakkunniga har i sina förslag rörande Riksutställningars verksamhet även pekat på behovet av att konstför-

eningarna får tillfälle att genom subskription och förhandsbeställning till låg kostnad erhålla utställningar, som särskilt med tanke på den konstintresserade publikens intressen lämnar rapport om det aktuella konstskeendet.

Landets konstföreningar kunde tidigare genom Riksförbundet för bildande konst erhålla viss rådgivning i frågor och angelägenheter inom verksamheten. Efter samgåendet mellan Riksutställningar och Riksförbundet år 1967 upphörde denna del av förbundets service. Riksförbundet har 1973 tillsammans med skilda intressenter i landet tagit initiativ till att bilda en ny organisation med speciell uppgift att tillvarata konstföreningarnas intresse. Vid en konferens i Visby den 2 juni 1973 bildades för detta ändamål Sveriges Konstföreningars Riksförbund. Förbundet har tagit som sin uppgift att behandla gemensamma praktiska angelägenheter och att uppträda som part i överläggningar som berör konstföreningarnas intressen. Önskemål föreligger också om att på längre sikt kunna anställa konsulenter, som kan handha och svara för rådgivning och information till medlemsorganisationerna. De sakkunniga anser att initiativet att samla verksamheten i ett riksförbund är ett värdefullt led i strävandena att öka konstföreningarnas möjlighet att fylla sin roll i kulturlivet. Framför allt de många konstföreningarna på mindre orter är enligt de sakkunnigas erfarenhet i behov av service och stöd. De sakkunniga föreslår att staten lämnar bidrag till denna för konstföreningarna centrala verksamhet (se avsnitt 7.4).

7.3.5 *Konstnärscentra*

År 1967 bildades Författarcentrum, som under de följande åren har efterbildats i en rad likartade organ i Stockholm och övriga landet. Centrumbildningarna i Stockholm har var och en koncentrerat sin verksamhet till ett avgränsat specialområde såsom konst, teater, musik och film. Centrumorganisationerna i landet i övrigt arbetar däremot samtidigt inom flera sektorer.

På bildkonstens område arbetar Konstnärscentrum i Stockholm samt regionalt förankrade kulturarbetarcentra bl. a. i Uppsala, Malmö och Umeå. Konstnärscentrums verksamhet kommer främst Stockholmsområdet till del. Organisationen eftersträvar dock samtidigt att upprätthålla en viss service även ute i landet. Centrumbildningar i övriga landet har däremot mer strikt regionalt avgränsade arbetsområden.

Verksamheten på bildkonstens område har karaktären av en allmän marknadsföring som syftar till att påvisa och stimulera samhällets behov av och efterfrågan på konstnärliga insatser samt att informera om konstnärernas utbud. Den samlade aktiviteten är således inriktad på att vidga bildkonstnärernas arbetsmarknad och att förbättra deras avsättningsmöjligheter. För denna allmänna verksamhet utgår statligt stöd ur anslaget Bidrag till särskilda kulturella ändamål. Bidraget som för innevarande budgetår uppgår till 130 000 kronor, tilldelas KRO, som har att fördela medlen till Konstnärscentrum och till de regionala organen för

deras insatser på bildkonstens område. Utöver statsbidraget tillkommer i några fall kommunala bidrag och bidrag från organisationer.

Som ett led i den samlade verksamheten driver centrumbildningarna också en arbetsförmedling till tjänst för den enskilde konstnären. Förmedlingen står öppen för alla anslutna bildkonstnärer oberoende av organisationstillhörighet. Under Konstnärscentrums första verksamhetsår (1970/71) beräknas att förmedlingen resulterade i arbetsuppgifter, för vilka ersättningar utgick med ett sammanlagt belopp om 400 000 kronor. För förmedlingsinsatserna erhåller Konstnärscentrum liksom flera andra centrumorganisationer stöd från arbetsmarknadsverket genom att verket inrättat en särskild tjänst för ändamålet. Verket bestrider även vissa andra utgifter. Enligt OLAF-utredningen (Arbetsförmedling inom kulturområdet. Ds In 1972:5) innebär detta stöd att centrumbildningarna i deras funktion av arbetsförmedlande organ utgör en del av den offentliga arbetsförmedlingen.

Centrumbildningarna torde ha sin största betydelse i att deras arbete inriktats på att påvisa behov och skapa efterfrågan på sådana insatser som konstnärerna kan göra i samhället. En integrering av de konstnärliga aspekterna på samhällets utformning framstår som en viktig förutsättning för att berika vardagslivet i bostadsområdena, på arbetsplatserna och i de offentliga miljöerna. Detta huvudsyfte får ett verksamt stöd i den konkret arbetande arbetsförmedlingen som i stor utsträckning arbetar efter samma principer. Framhållas må det stora värdet i centrumorganisationerna som konstnärernas egna intresseorgan. De kan därmed fritt arbeta för ett förverkligande av konstnärernas egen uppfattning om hur konsten och konstnärerna bör fungera i samhället.

Erfarenheterna från arbetet vid centrumbildningarna hänför sig till en tämligen kort period, för Konstnärscentrums del endast tre verksamhetsår; de regionala organisationerna har i vissa fall tillkommit ännu senare. Svårigheter föreligger därför att bedöma om organisationerna motsvarar eller kan komma att motsvara uppställda mål. Härtill kommer att arbetsmarknaden på hela kulturområdet f. n. är föremål för särskild översyn. Förmedlingsproblematiken har behandlats av OLAF-utredningen, och de där framlagda förslagen överarbetas av en särskild beredningsgrupp. Inom kulturrådet behandlas kulturarbetarnas sociala villkor, varvid också centrumbildningarna torde komma att beröras. I denna situation är det inte möjligt eller meningsfullt att framlägga konkreta förslag beträffande organisationernas framtida ställning och arbetsuppgifter. De sakkunniga vill för sin del endast peka på angelägenheten av att vidareutveckla centrumbildningarnas insatser för att öka samhällets och den enskildes efterfrågan på konstprodukter och arbetsinsatser från konstnärernas sida.

7.3.6 *Konsumentupplysning*

Det överflödande utbudet av prydnadsting utan konstnärliga värden är inte endast att betrakta som ett allvarligt hinder för konstnärernas angelägna strävan till kommunikation. Det leder dessutom till att stora

grupper konsumenter, som saknar tillräckliga möjligheter till överblick och bedömning av konstmarknadens och hötorgshandelns erbjudanden, förleds till ekonomiskt ofördelaktiga köp. Till bilden hör att den marknadsföring som används är starkt vilseledande. Det förekommer sålunda att varorna föreges ha ett beständigt ekonomiskt värde, som gör dem till ett lämpligt medel för ett långsiktigt sparande. Hanteringen med hötorgskonst har skapat problem av sådan natur, att konsumentpolitiska insatser är påkallade.

Uppgifterna för samhällets konsumentpolitik är att stödja konsumenterna och förbättra deras ställning på marknaden. Central förvaltningsmyndighet är sedan den 1 januari 1973 konsumentverket, som har att bedriva utrednings- och informationsverksamhet. Vid sidan om konsumentverket finns andra offentliga organ med speciella arbetsuppgifter inom området. Sålunda har statens pris- och kartellnämnd bl. a. till uppgift att svara för information i prisfrågor. Konsumentombudsmannen handlägger ärenden om otillbörlig marknadsföring liksom om otillbörliga avtalsvillkor.

De sakkunniga anser att åtgärder till förbättring av konsumenternas ställning på konstmarknaden bör vidtas främst inom ramen för konsumentverkets arbete. Verkets konsumentpolitiska kompetens, dess erfarenhet rörande val och genomförande av lämpliga projekt och dess särskilda förutsättningar att följa och kontrollera resultaten av genomförda aktioner bör utnyttjas i samverkan med museerna och övriga offentliga sakkunnigorgan inom konstområdet. Åtgärderna som i första hand bör inriktas på att stärka de konsumentgrupper, som är resursmässigt eftersatta, torde bl. a. böra omfatta kontakter med producenter och distributörer för att få till stånd en marknadsföring utan vilseledande och osakliga inslag. De bör vidare rymma en praktiskt inriktad produktionsinformation såsom upplysning rörande olika tekniker och material samt rörande kostnadsfrågor. Verket bör därtill lämna råd till allmänheten i köprättsliga frågor. De sakkunniga föreslår att en tjänst för dessa uppgifter inrättas vid konsumentverket samt att vissa rörliga medel ställs till verkets förfogande för information m. m. Den tjänst som föreslås, bör inrättas för en handläggare med expertkompetens.

7.4 Statsverkets kostnader

I det föregående konstateras på en rad punkter att det allmänna behöver lämna ett verksamt finansiellt stöd till försäljning av konst. Ett sådant stöd bör uppfattas som ett led i en allsidig konstpolitik, inom vilken stimulansen av konstintresset liksom informationen ges hög prioritet och där samhället söker tillgodose behovet av konst i offentlig omgivning, på arbetsplatser och i bostadsområden.

Stödet till distributionen konstnärer–enskilda bör ges sådan utformning och inriktning, att det så långt möjligt underlättar konstnärernas strävan att nå kontakter med nya publikgrupper. De sakkunniga har i detta syfte särskilt sökt finna, i vilka former konstnärerna och

publikgrupperna kan nå direkta kontakter utan sådana mellanled, vilkas verksamhet präglas av en kommersiell målsättning.

I frågan om fördelningen av det ekonomiska ansvaret är det naturligt att staten främst svarar för sådana centrala uppgifter, som tillhör landets gemensamma intressen. Däremot bör det åvila kommuner och landsting att i utformningen av sin konstpolitik själva bestämma storleken och arten av de insatser som bör göras för den lokala och regionala verksamheten. De bör ha att svara för den till följd härav erforderliga medelstilldelningen.

I det följande kommer att framläggas förslag om statlig ersättning åt konstnärer för disposition av deras verk i offentlig och enskild utställningsverksamhet. Som närmare utvecklas i detta sammanhang är skälen till att staten bör svara för anvisningen av de härtill erforderliga medlen främst att anspråken på dessa ersättningar till väsentlig del kommer att föranledas av statlig utställningsverksamhet och att samtidigt viss enhetlighet i tillämpningen av ersättningsgivningen är önskvärd. Det är vidare angeläget att ett system för ersättningar införes i direkt samband med de övriga reformer, som syftar till en vidgad utställningsverksamhet, vilken har till förutsättning att konstnärerna i ökad utsträckning ställer arbeten till förfogande. Det bör därtill betraktas som en fördel att ersättningen till konstnärer helt åvilar staten på motsvarande sätt som gäller ersättning åt författare för utlån av deras verk genom bibliotek.

Kostnaden för ersättningar till konstnärer beräknas till lägst 5 milj. kr. per år. Staten påtar sig härigenom ett ekonomiskt ansvar också för verksamhet, som kommer att bedrivas lokalt och till stor del i kommunernas och även landstingens regi. Något ytterligare direkt statligt finansiellt stöd för lokal eller regional verksamhet med utställningar och försäljning av konst har de sakkunniga inte funnit vara ändamålsenligt. Det bör påpekas att kostnaden för att inleda och driva en verksamhet med utställningslokaler i mindre kommuner kan hållas på en jämförelsevis låg nivå. Bidrag till inköp av utrustning för försök i glesbygder och inom andra områden, där en verksamhet är angelägen men samtidigt är förenad med ovissa ekonomiska faktorer, bör emellertid i viss utsträckning kunna utgå ur behållningen av de särskilda lotterier, som anordnas till förmån för konst, teater och andra kulturella ändamål.

MUS 65 har i sina överväganden rörande valet av åtgärder för förbättrade distributionsvägar för konsten, särskilt med tanke på de grupper som saknar kontakt med konsten, tagit fasta på betydelsen av de insatser som kan göras genom Konstfrämjandet. Främjandet har i den ovan refererade rapporten framlagt förslag rörande den framtida ekonomin. Enligt dessa förslag bör statsbidragen för verksamhetens drift uppräknas till 7 milj kr per år. Budgeten beräknas därvid få följande omfattning:

Kostnader	tkr
Produktion (konstnärsersättningar, verkstadskostnader)	10 000
Personalkostnader (löner och sociala kostnader)	3 500
Distribution (utbildning, resor, frakter)	1 500
Information (tidskrifter, kontakt och program)	1 500
Administration (hyror, kontorsservice, data)	1 200
Mervärdeskatt	1 800
	19 500
Intäkter	
Försäljning inklusive mervärdeskatt	12 000
Statsbidrag	7 000
Medlemsavgifter	500
	19 500

Utöver de föreslagna driftbidragen anför främjandet behov av ett förlagskapital om 10 milj. kr. bestående av medel som ställs till förfogande av staten. För kostnader i samband med igångsättning av regional verksamhet fordras ett belopp om 3 milj. kr., likaledes av statsmedel.

De sakkunniga vill rekommendera en mindre snabb expansionstakt. Det är nämligen speciellt väsentligt att hänsyn tas till möjligheterna att på regional nivå även pröva och ge utrymme för andra kanaler för distributionen. De sakkunniga vill vad gäller utbyggnaden av Konstfrämjandets organisation framhålla vikten av att man i ett inledande skede främst söker tillskapa resurser för kvalificerad information. Under detta skede bör det gälla att rekrytera och utbilda ett stort antal ombud, vilka med kunnande och intresse förmår starta en verksamhet, som framför allt på arbetsplatserna och inom organisationslivet väcker och förmår vidmakthålla ett engagemang för konsten. En ökad satsning på Konstfrämjandets produktion och distribution av konst bör följa som ett andra led i denna vidare uppbyggnad av organisationen.

Det går inte att peka på några självklara utgångspunkter för beräkningen av den tidrymd, under vilken en utbyggnad av Konstfrämjandeorganisationen lämpligen bör ske. MUS 65 anser det emellertid inte sannolikt att igångsättningen av regionala centraler över hela landet kan ske under en kortare tid än tio år. Det framstår inte heller som önskvärt att etableringen av sådana centraler påskyndas med hjälp av statsbidrag. I enlighet med vad de sakkunniga principiellt framhållit rörande ansvaret

för den regionala liksom den lokala konstpolitiken bör finansieringen av sådana centraler helt åvila landsting och kommuner.

Rörande utbyggnaden av den centrala delen av Konstfrämjandet föreslås en första uppbyggnadsfas äga rum under budgetåret 1975/76 och under den därpå följande femårsperioden. Budgetåret 1975/76 bör det statliga driftbidraget uppräknas till 2,5 milj. kr., innebärande en höjning från för närvarande (budgetåret 1973/74) 1 430 000 kr. med 1 070 000 kr. Statsbidraget föreslås under den därpå följande femårsperioden successivt höjas för att vid periodens slut uppgå till 5 milj. kr. Under den tid som därefter följer bör utrymme för en ökning av verksamhetens ekonomiska omfattning kunna beredas genom växande intäkter av försäljning.

Beträffande förlagskapitalet föreslår de sakkunniga en tillväxt i takt med uppbyggnaden av organisationen, dock med en försiktig tilldelning under uppbyggnadsperiodens första del. Förlagskapitalet vid en fullt utbyggd verksamhet bör enligt Konstfrämjandet vara 10 milj. kr. Detta belopp är enligt de sakkunnigas bedömning alltför stort.

Den försöksverksamhet som för närvarande bedrivs i samverkan mellan MUS 65 och Konstfrämjandet föreslås upphöra med ingången av budgetåret 1975/76. I samband därmed bör Konstfrämjandet överta ansvaret för det rörelsekapital, som av statsmedel anvisats till försöksverksamheten med konstförsäljning.

Arbetet inom landets konstföreningar behöver stödjas genom en central service. Denna bör ha till syfte att vidareföra information och erfarenhet samt att lämna råd och särskilt inom nybildade föreningar ge sakkunnigt biträde. Ett viktigt led i den centrala verksamheten bör vara att svara för konferenser och möten mellan konstföreningarna i landet liksom med företrädare för olika andra organ inom konst- och kulturområdet. Denna centrala verksamhet torde endast till en mindre del kunna bekostas av de olika föreningarna i landet. Dessa föreningars ekonomi är baserad främst på medlemsavgifter. Det är angeläget att de ökade medel föreningarna kan komma att uppbära i huvudsak tillgodogörs den egna verksamheten, så att så gynnsamma ekonomiska förutsättningar som möjligt skapas för utvecklingen av den primära aktiviteten. Staten bör därför ställa tillräckliga medel till förfogande för det centrala arbetet och ge garantier för dess finansiering. Å andra sidan torde ett ekonomiskt medansvar i form av medel från föreningarna till den centrala verksamheten vara att betrakta som ett erforderligt kriterium på intresset för denna service.

Riksförbundet för bildande konst som tidigare haft ett centralt ansvar för vissa samordnings- och konsultuppgifter inom konstföreningsverksamheten har överlåtit detta på Sveriges Konstföreningars Riksförbund, som nyligen bildats på bl. a. det äldre riksförbundets initiativ. De sakkunniga finner det ändamålsenligt att det nya förbundet tar ansvar för den centrala konstföreningsverksamheten och att statsverket upptar överläggningar med förbundet rörande erforderliga bidrag och om villkoren för dessa. MUS 65 anser sig inte böra lämna direkta förslag rörande statsbidragsbeloppets storlek; kommittén vill dock ge följande underlag

för bedömningar. Kostnaderna för en personal om tre medarbetare kan uppskattas till lägst 225 000 kr. Verksamheten kommer att föranleda jämförelsevis höga kostnader för resor och konferenser. Det totala behovet av medel för löner och omkostnader kan väntas nå en storlek av omkring 375 000 kr. per år.

Konsumentverket bör erhålla en anslagsförstärkning om 150 000 kr. för att bl. a. inrätta en tjänst för en tjänsteman, som är sakkunnig i frågor rörande konstmarknaden.

8 Ersättningar åt konstnärer och konsthantverkare i samband med utställningar

I kapitlen 6 och 7 har de sakkunniga framlagt förslag som syftar till att förstärka och bredda kulturutbudet i landets olika delar och inom skilda samhällsgrupper. Med en ytterligare betoning av Riksutställningars roll som speciellt serviceorgan för vandringsutställningar förbättras möjligheterna till direkta satsningar på bl. a. konstutställningar. Genom Konstfrämjandet får publiken både ett större utbud av utställningar och ökade möjligheter till konstförvärv. Riksutställningar och Konstfrämjandet kommer emellertid inte att på långt när kunna tillgodose behovet av utställningar eller av ett varierat utbud för försäljning. De sakkunniga har därför bl. a. rekommenderat en intensivare kommunal satsning på utställnings- och försäljningslokaler.

De av MUS 65 framlagda förslagen och rekommendationerna leder till en väsentligt ökad efterfrågan på medverkan från konstnärernas sida. För en sådan medverkan fordras emellertid ekonomiska resurser. En konstutställning är kostnadskrävande och inbringar i många fall inte ens så mycket att konstnären kan bestrida sina direkta omkostnader. För att uppnå en förbättring av utställnings- och försäljningssituationen är det nödvändigt att komplettera de framlagda förslagen och rekommendationerna med åtgärder på det ekonomiska planet.

Den här berörda problematiken har betonats i direktiven för MUS 65:s arbete. Genom en departementspromemoria den 26 juni 1970 har de sakkunniga dessutom fått det direkta uppdraget att överväga behovet av provisoriska åtgärder i fråga om ersättningar till konstnärer vid utlåning av dem tillhöriga konstverk till Riksutställningar. Detta har resulterat i ett provisoriskt avtal mellan å ena sidan MUS 65 och å den andra sidan Konstnärernas Riksorganisation (KRO) och Föreningen Sveriges konsthantverkare och industriformgivare (KIF). Avtalen, som presenteras närmare i det följande, avses gälla tills statsmakterna tagit ställning till de mer övergripande förslag som MUS 65 förväntas framlägga.

Av direktiven och ovannämnda promemoria framgår att MUS 65:s uppdrag beträffande konstnärernas utställnings- och försäljningsvillkor i första hand skall inriktas på att undanröja de hinder som står i vägen för konstnärernas kontakter med allmänheten. Efter samråd med kulturrådet har överenskommelse träffats om att MUS 65 skall begränsa sitt arbete till att gälla tekniskt ekonomiska åtgärder som kan underlätta för

konstnärerna att delta i och anordna utställningar. De sociala aspekterna på konstnärernas arbetsvillkor kommer däremot att behandlas av kulturrådet i ett kommande betänkande.

8.1 Nuvarande system för ersättning vid lan av konstverk

Frågan om ersättning till konstnärer som lånar ut sina verk till utställningar som inte är av försäljningskaraktär aktualiserades under 1960-talet i olika sammanhang. Föreningen Konst i skolan begärde särskilda medel för detta ändamål första gången i anslagsframställningen för budgetåret 1964/65 och återkom under en följd av år, dock utan resultat. Motivet för ansökan var svårigheterna att få låna lämpliga verk under så långa perioder som det var önskvärt och möjligt att låta skolutställningar cirkulera.

8.1.1 *Ersättningssystem tillämpade av vissa kommuner, av NUNSKU och Konstfrämjandet*

I första hand har frågan om ersättning drivits av Konstnärernas Riksorganisation (KRO) som också arbetat för att få kommunalt stöd för kraven. 1964 resulterade dessa strävanden i att Bengtsfors kommun som den första i landet antog regler om ersättning till konstnärer för utställning inom kommunen. Det bestämdes att en konstnär dels skulle ersättas för alla omkostnader, dels skulle erhålla ett visst arvode för utställningen, ursprungligen 500 kronor. De goda erfarenheterna från Bengtsfors – bl. a. i fråga om lättheten att engagera kända konstnärer som utställare – gjorde att motsvarande regler infördes i flera kommuner, exempelvis Bollnäs, Ljusdal och Alvesta. För närvarande tillämpar ett tiotal kommuner utställningsersättning enligt skiftande system. Enligt en av KRO år 1973 genomförd undersökning har dock endast 15 % av 284 tillfrågade kommuner uttalat sitt principiella stöd för tanken på kommunal utställningsersättning.

Nämnden för utställningar av svensk konst i utlandet (NUNSKU) antog i början av 1969 bestämmelser som reglerade de i NUNSKU: s verksamhet engagerade konstnärernas ersättning. En nyhet var att denna inte baserades på konstverkens på ett eller annat sätt åsatta värde, utan på den använda tekniken, låneperiodens längd och antalet konstverk. Reglerna framgår av tabellen på följande sida.

I de fall NUNSKU tilldelat en konstnär materialbidrag för en utställning eller till ett enskilt konstverk utgick ingen utställningsersättning. Ersättningsnormerna gällde från början av 1969 till hösten 1972. Fr. o. m. september 1972 övergick nämnden till de normer som avtalats mellan KRO och MUS 65 enligt redogörelse i det följande. I de fall de äldre ersättningsnormerna skulle vara mer fördelaktiga för konstnären bestämdes emellertid att dessa skulle gälla. Främst blev detta aktuellt vid korta utställningstider. Dessutom tillämpades en tidsberäkning för ersättningar som endast tog hänsyn till de faktiska utställningstiderna

	Antal verk	Utställnings-period omfattande upp till helt år	Utställnings-period omfattande ytterligare påbörjat halvår
Kollektion	3–5	500	250
Enstaka målning		100	50
Kollektion skulpturer	2–4	500	250
Enstaka skulptur		200	100
Kollektion grafiska blad,	3–5	100	50
teckningar,	6–9	200	100
akvareller	10–	300	150
Enstaka grafiskt blad, teckning, akvarell		0	0

Nämnden avgör till vilken kategori ett konstverk skall hänföras.

beroende på att de i NUNSKU: s verksamhet ofta långa transporttiderna annars kunde innebära ersättningssummor som skulle försvåra NUNSKU: s utställningsverksamhet.

I samband med att Konstfrämjandet öppnade de försäljningslokaler, som bl. a. den av utredningen uppdragna försöksverksamheten med konstförsäljning nödvändiggjorde, blev ersättningsfrågan också aktuell. Då syftet med utställningar i dessa lokaler icke endast var att bidraga till det allmänna kulturlivet med temautställningar utan i än högre grad var preciserat till konstförsäljning, var det naturligt att förbinda ersättningsfrågan med försäljningsresultaten. Således garanterades en konstnär vid en separatutställning en minimiförsäljning för 2 000 kronor samt att de flesta omkostnader ersattes. För vissa typer av arrangemang erhöll konstnären dessutom ett arvode på 3 500 kronor samt en omkostnadsersättning av 1 500 kronor. Dessa summor kunde konstnären valfritt använda till utställningens arrangemang eller tillgodogöra sig som arvode.

8.1.2 *Erfarenheter från försöksverksamheten med Riksutställningar*

Redan före samgåendet mellan Riksförbundet för bildande konst, Föreningen Konst i skolan och försöksverksamheten med Riksutställningar ställdes förbundet och föreningen inför krav från KRO på ersättning. KRO överförde dessa krav på försöksverksamheten som dock till en början saknade befogenheter att vidta åtgärder med anledning härav.

Vid överläggningar som ägde rum mellan företrädare för regeringen och Konstnärliga och litterära yrkesutövares samarbetsnämnd på Hässelby slott i augusti 1969 och i utbildningsdepartementet i juni 1970 diskuterades bl. a. ersättningsfrågan. I en PM från utbildningsdepartementets kulturenhet den 26 juni 1970 konstaterades att frågan om ersättning till konstnärer för utlåning av dem tillhöriga verk i samband med utställningar låg inom ramen för utredningsdirektiven till MUS 65. Utredningen gavs i uppdrag att överväga behovet av provisoriska åtgärder i ersättningsfrågan i avvaktan på ställningstagandet till utredningens slutliga förslag. Det förutskickades att utredningens slutliga förslag skulle

omfatta alla statliga institutioners konstutställningsverksamhet. Utredningen utsåg en arbetsgrupp inom försöksverksamheten med Riksutställningar för att bereda ärendet genom överläggningar med KRO, Konstnärscentrum, nationalmuseet, NUNSKU och Konstfrämjandet. Diskussionerna inskränktes inte enbart till att röra frågan om utställningsersättningen utan vidgades också till konstlån i andra hand, upphovsrätt, beställd nyproduktion, artotek, konstvaruhus m. m. Resultatet av överläggningarna blev, sedan förslaget härom anmälts till statsrådet och chefen för utbildningsdepartementet i skrivelse den 4 maj 1971, ett provisoriskt avtal mellan MUS 65 och KRO som ingicks den 30 juni 1971. Efter vissa ändringar förnyades avtalet den 7 november 1973. Det nya avtalet gäller för perioden 1974–01–01 t. o. m. 1975–06–30 och har följande lydelse.

1 §

Ersättning skall betalas av Riksutställningar, i enlighet med vad som i det följande anges, till konstnärer vid utlåning av dem tillhöriga och av dem framställda verk till utställningar som distribueras av Riksutställningar. Ersättningen kallas utställningsersättning.

2 §

Ersättningen utgår också till efterlevande maka/make intill 50 år efter konstnärens död eller till efterlevande barn under 18 års ålder för dem tillhöriga verk.

3 §

Med undantag för det fall som behandlas i 4 § utgår ersättningen oberoende av verkens storlek, teknik och beräknade värde, schablonmässigt med ett och samma minimibelopp per objekt och påbörjad fyraveckorsperiod. Två sådana schablonbelopp skall gälla.

Det ena beloppet, kr. 70, gäller för unika objekt utförda i endast ett exemplar.

Det andra beloppet, kr. 25, gäller för flerfaldigade objekt.

Diptyk, triptyk etc. räknas som ett verk.

En serie skisser, material- och teknikprover som leder fram till ett verk behandlas i ersättningshänseende normalt som ett verk. Bedömningen får göras från fall till fall i samråd mellan konstnären och Riksutställningars producent.

Beträffande handläggningen i svårbedömda fall stadgas i 8 §.

4 §

Särskild överenskommelse om ersättningens storlek per påbörjad fyraveckorsperiod kan i det enskilda fallet tecknas mellan konstnären och Riksutställningar i fråga om mycket stora objekt, närmast av monumental karaktär.

Beträffande handläggningen i svårbedömda fall stadgas i 8 §.

5 §

Fyraveckorsperioderna räknas fr. o. m. överenskommen inlämningsdag t. o. m. överenskommen återlämningsdag, även om inlämning respek-

tive återlämning i praktiken sker på annan dag för att tillmötesgå konstnärens önskemål.

Inträffar stöld eller annan skada som påverkar Riksutställningars möjligheter att utnyttja ett verk på avsett vis, utgår utställningsersättning i stället t. o. m. den fyraveckorsperiod under vilken skadan regleras med konstnären, oavsett tidigare överenskommen återlämningsdag.

Vid längre frakttider – t. ex. vid utrikes utställningar – och vid uppehåll i turné skall från fall till fall särskild överenskommelse träffas om hur fyraveckorsperioderna skall räknas.

Beträffande handläggningen i svårbedömda fall stadgas i 8 §.

6 §

Kostnader i samband med inlämning och återlämning av i förväg överenskomna konstverk, transporterade på i förväg överenskommet sätt, skall bestridas av Riksutställningar.

Riksutställningar svarar för att inlånade konstverk under inlåningstiden är försäkrade till i varje enskilt fall överenskomna värden, dock längst intill en månad efter överenskommen återlämningsdag.

7 §

För beställd nyproduktion skall arvode utgå enligt överenskommelse och särskilt kontrakt i varje enskilt fall med utgångspunkt i att Riksutställningar skall äga disponera det producerade på i kontraktet överenskommet sätt.

Beträffande handläggningen i svårbedömda fall stadgas i 8 §.

Parterna är överens om att efter årsskiftet 1973/74, i syfte att snarast träffa separat avtal härom, överlägga om principer för ersättning till konstnärer som medverkar i Riksutställningars verksamhet på annat sätt än genom utlåning av konstverk.

8 §

I svårbedömda fall, t. ex. de som i avtalet behandlas i 3 §, sista stycket, 4 §, 5 §, andra stycket och 7 §, äger endera parten hänskjuta frågan till överläggning mellan Riksutställningar och KRO.

9 §

Avtalet gäller under en försöksperiod, som omfattar tiden 1974-01-01–1975-06-30. Under avtalsperioden förutsätts att parterna träffas för att överlägga om erfarenheterna av tillämpningen av avtalet. I den mån KRO sluter avtal angående utställningsersättning med annan part, skall denna äga vara representerad vid dylika överläggningar.

10 §

KRO äger påkalla överläggning om justering av avtalet vad gäller regler om mottagare av utställningsersättning beräknad enligt detta avtal, därest under avtalsperioden skulle bildas en för konstnärer avsedd särskild fond med motsvarande syfte som författarfonden.

11 §

Vid eventuell tvist som sammanhänger med avtalet skall tvisten

avgöras genom förhandlingar mellan parterna; parterna skall gemensamt utse ordförande vid sådana förhandlingar.

Vid prövning hos riksförsäkringsverket har fastställts att utställningsersättningen icke är att betrakta som anställningsinkomst. Arbetsgivaravgift för allmän tilläggspension erläggs således icke för ersättningen.

Enligt föreliggande avtal är utställningsersättningen att betrakta som en hyresavgift och är således inte grundad på upphovsrätten. Det bör observeras att avtalet gäller utställningar i försöksverksamhetens regi och således enbart utställningar som inte är anordnade i försäljningssyfte.

Även om det inte intogs i avtalet var parterna överens om att utställningsersättningen kunde leda till att det i vissa fall ställer sig fördelaktigare för Riksutställningar att köpa ett konstverk i stället för att låna in det och att detta förfarande inte stred mot avtalet.

Det ingångna provisoriska avtalet innebar givetvis en ökad ekonomisk belastning på försöksverksamheten. Detta anmäldes i anslagsframställningen för budgetåret 1971/72 och fick konkret uttryck i petita för budgetåret 1972/1973, där 300 000 kronor begärdes för ändamålet för att kunna upprätthålla oförändrad volym på verksamheten. För budgetåret 1971/72 kom utställningsersättningen att innebära att vissa projekt inom verksamheten fick uppskjutas. Under detta budgetår utbetalades 263 300 kronor i utställningsersättning. Samtidigt inköptes konstverk för 68 350 kronor, där inköp var billigare än utställningsersättning för hela den beräknade låneperioden. Under budgetåret 1972/73 har utställningsersättning utbetalats med 106 270 kronor samtidigt som inköp gjorts för 115 095 kronor. För budgetåret 1973/74 beräknades motsvarande belopp som dock inbakades i distributionskostnaderna på sådant sätt att en anpassning till det faktiska utfallet kunde ske.

Avtalet mellan utredningen och KRO avser endast bildkonstnärer; några gränsdragningsproblem gentemot andra konstutövande grupper har inte uppstått under den tid avtalet verkat. Under våren 1972 tog emellertid Föreningen Sveriges konsthantverkare och industriformgivare (KIF) kontakt med utredningen för att inleda förhandlingar om avtalets utsträckande även till de grupper föreningen företräder. Förhandlingar i detta avseende fördes under hösten 1972 vilket resulterade i ett till KRO-avtalet direkt anslutande avtal, dock med några tekniska anpassningar till KIF:s område. En överenskommelse om nytt avtal, anpassat till det nya KRO-avtalet nåddes i januari 1974 och gäller till utgången av juni 1975.

8.2 Förslag om utställningsersättning

Det för ett konstverk specifika värdet ligger i den upplevelse tavlan eller skulpturen förmedlar till betraktaren. I en utställning av konst eller konsthantverk ställer konstnären sådana värden till förfogande för publiken. Han bidrar på så sätt till kulturutbudet i samhället. Detta gäller oavsett om det är fråga om en försäljningsutställning eller ej. Det är för

övrigt inte möjligt att bland seriösa utställningar utskilja en särskild grupp renodlade försäljningsevenemang. Konstutställningen är alltid ett medel för konstnären att presentera sina produkter och sitt budskap för publiken.

Konstnärernas utställningar bör bedömas och värderas på likartat sätt som sker beträffande arbetsinsatser och prestationer inom andra sektorer på kulturlivets olika områden. Näraliggande paralleller erbjuder teater- och musiklivet där artisterna får ersättning för sina offentligt framvisade produkter och prestationer. På samma sätt bör konstnärerna ersättas för att publiken i utställningen får ta del av deras arbetsresultat.

För utställningar som konstnären anordnar själv skall han i regel betala lokalhyra och svara för olika omkostnader bl. a. för katalog och reklam. När utställningen hålls på annan ort än konstnärens hemort tillkommer dessutom kostnader för resor och uppehälle. Även om subventioner i olika former förekommer i samhällsägda och kooperativa gallerier innebär själva utställningsarrangemanget ofta en direkt utgift för den enskilda konstnären. En av SIFO år 1968 företagen undersökning visar att av ca 2 000 tillfrågade konstnärer endast 26 % kunde redovisa överskott från sin senaste utställning, 6 % hade haft underskott medan återstående 68 % varken haft underskott eller fått någon behållning. Försäljningen uppgick i medeltal till 7 000 kronor medan utgifterna belöpte sig till 3 500 kronor. 35 % av konstnärerna ansåg sig i hög grad hindrade av de ekonomiska svårigheterna att ordna en utställning. 59 % menade att deras egen situation skulle förbättras i hög grad om samhället bidrog med kostnaderna för utställningslokaler (Kulturarbetarnas inkomster. En studie av Kulturrådet, Litteraturutredningen och Låginkomstutredningen. Stockholm 1971). Ersättning eller arvode utgår således i regel inte för det arbete och de ekonomiska insatser som konstnären måste göra för att kunna ställa ut sina arbeten. Ett betydelsefullt undantag utgör de kommuner som har funnit att konstutställningen har ett sådant egenvärde att ersättning bör utgå till konstnären för utställningen som ett betydelsefullt publikevenemang.

För att göra det möjligt för konstnärerna att fylla sin funktion i det livligare utställningsliv som MUS 65:s förslag syftar till, måste man skapa de ekonomiska förutsättningarna för konstnärernas medverkan. De sakkunniga anser att detta bör ske genom att konstnärerna tillförsäkras en skälig ersättning för det arbete och de ekonomiska insatser som krävs för att anordna en utställning. I samhällets kulturpolitik bör utställningsersättningen kunna bli ett effektivt medel till att stimulera och bredda verksamheten med utställningar av konst och konsthantverk; syftet är att konstnärernas insatser skall komma hela samhället till godo. Detta innebär att utställningsersättningen bör finansieras med allmänna medel. Liksom beträffande författarstödet är det ett ansvar som bör åvila staten.

Det har i olika sammanhang hävdats att utställningsersättningen bör grundas på upphovsrättsliga principer. Enligt de sakkunniga skulle detta emellertid medföra problem av sådan räckvidd att de inte kan lösas inom ramen för de sakkunnigas uppdrag. De i det följande framlagda förslagen får därför ses som provisoriska lösningar i avvaktan på ett ställningstagan-

de till frågan om ersättningar i samband med upphovsrätten på konstområdet och inom angränsande sektorer.

8.2.1 *Alternativa system för utställningsersättning*

Ovan redovisade bedömningar bildar den gemensamma utgångspunkten för skilda tekniska lösningar för hanteringen av utställningsersättningen. I det följande utvecklas en modell där ersättningen utgår till utställande konstnärer direkt och utan anknytning till socialt betingade prioriteringar. Som alternativ härtill redovisas kortfattat ett system som också kan fungera helt neutralt utan hänsynstagande till sociala betingelser men som i denna framställning har anpassats för en selektiv fördelning med hänsynstagande till de enskilda konstnärernas behov. Båda modellerna kan kombineras med olika metoder för beräkning av ersättningarnas storlek. I det följande redovisas två alternativ, dels ett där ersättningen utgår med visst bestämt belopp för varje utställt objekt, dels ett annat där själva utställningsevenemanget berättigar till ersättning.

Alternativ 1

Det förstnämnda systemet bygger på grundprincipen att varje konstnär skall ha ett arvode eller ersättning för att anordna en utställning. Därför bör ersättningen utgå direkt till konstnären och inte göras beroende av några bedömningar av vederbörande konstnärs ekonomiska omständigheter eller hans eventuella inkomster på försäljningen av utställda arbeten. Ersättningen avses utgå efter rekvisition från konstnären och prövning av rekvisitionen hos en med de lokala förhållandena väl förtrogen instans, t. ex. kommunal kulturnämnd. Utbetalning av ersättningen bör ske från en statlig myndighet, som omhänderhar förvaltningen av ifrågavarande anslag. Ersättningen avses utgå med av riksdagen fastställt grundbelopp för varje utställt konstverk.

Alternativ 2

Enligt den andra modellen skall utställningsersättningen utgå via en av statsmedel bildad fond. Fondens storlek föreslås relaterad till konstnärernas reella insatser genom att visst grundbelopp avsätts för varje utställning som under ett år anordnas i landet. Storleken av detta grundbelopp får bestämmas efter förslag av konstnärernas intresseorganisationer. Antalet utställningar multiplicerat med det fastställda beloppet ger det totala belopp som skall tillföras fonden. Systemet förutsätter en inventering av antalet gallerier och andra utställningslokaler samt en uppskattning av det genomsnittliga antalet utställningar per lokal och år. För omprövningen av medelsbehovet bör sådana inventeringar genomföras kontinuerligt, förslagsvis vart femte år.

Utställningsersättning enligt alternativ 2 bör endast utgå för utställningar där inkomsterna av försäljningen inte täcker konstnärens utgifter samt i sådana fall där försäljningen inte gett en rimlig nettobehållning.

Ersättningen skall utbetalas efter ansökan av konstnären. Alternativet innebär att konstnärskåren inom sig och efter behovsprövning solidariskt skall fördela statens ersättning för de kollektiva insatserna. I motsats till det tidigare berörda ersättningssystemet inrymmer således denna modell inslag av socialt betingade fördelningsprinciper.

Det belopp som skall tillföras fonden bör vara av den storleksordningen att överskott uppstår sedan begärda ersättningar utgått. Detta överskott bör kunna användas för olika former av stödåtgärder bl. a. till verksamheten vid de fackliga organisationerna, till hjälp åt ambitiösa gallerier med dålig lönsamhet, till ideellt arbetande konstföreningar samt till andra stimulansåtgärder. Sådana insatser kan i stor utsträckning inriktas på att utveckla utställningslivet och bör därför kunna svara mot den effekt som förväntas av modellen med generellt utgående ersättningar.

Fonden för utställningsersättningar bör liksom Sveriges författarfond förvaltas av kammarkollegiet. För handläggningen av frågor rörande fondens användning bör inrättas en styrelse med sekretariat. Styrelsen, som för sitt arbete bör få ersättning ur fonden, bör huvudsakligen bestå av representanter för konstnärernas egna intresseorganisationer och för staten.

Fondalternativet erbjuder framför allt den fördelen att konstnärerna får ett större inflytande och eget ansvar för yrkeskårens intressen och för den enskilde konstnärens ekonomiska situation. Inom ramen för Kungl. Maj:ts instruktion kan fondstyrelsen ges friheten att själv utarbeta och vid behov ompröva reglerna för medelsfördelningen.

8.2.2 *Alternativa beräkningsgrunder för ersättningsbeloppen*

Oberoende av om utställningsersättningen utgår direkt över ett statsanslag eller om medlen kanaliseras via en fond, kan ersättningen antingen utgå för utställningsevenemanget som sådant eller för varje utställt objekt. Om ersättningen skall utgå för varje evenemang fordras ett utarbetat system för klassificering av utställningarna. Den större utställningen bör berättiga till högre ersättning än den mindre eller medelstora. Systemet bör vara schablonmässigt utformat och kan förslagsvis omfatta tre olika klasser. Med utställningsevenemanget som ersättningsgrund sammanhänger olika problem, särskilt beträffande fastställelse och tillämpning av regler för klassificeringen, frågor som inte berörs närmare i detta sammanhang. Om ersättningen skall utgå enligt det andra systemet med visst belopp för varje utställt objekt, aktualiseras andra avvägningsproblem bl. a. av den typ som behandlas i de ovan redovisade KRO/KIF-avtalens särbestämmelser.

Som redan framgått anser de sakkunniga att utställningsersättningen skall vara ett medel att stimulera utställningslivet genom att ge konstnärerna skälig individuell ersättning för det arbete och de ekonomiska satsningar som erfordras för att anordna eller delta i en utställning. Med hänsyn härtill har de sakkunniga valt att närmare utveckla det från

sociala utgångspunkter neutrala systemet med generellt utgående ersättningar. Systemet har kombinerats med de genom KRO/KIF-avtalet redan prövade reglerna med visst ersättningsbelopp för varje utställt objekt. Den här valda kombinationen får emellertid framstå som en bland andra möjliga modeller för hantering av utställningsersättningen. För ett slutligt ställningstagande torde denna modell, liksom den alternativa fondbildningen få prövas bl. a. mot de förslag beträffande konstnärernas sociala villkor som kommer att framläggas av kulturrådet. De sakkunniga förutsätter att detta kan ske genom en särskild beredning i kontakt med konstnärernas intresseorganisationer, med utställningsarrangörerna och med kommunerna.

8.2.3 *Utställningsersättningens räckvidd*

Genom avtalen mellan MUS 65 och KRO/KIF har de sakkunniga kunnat pröva ett ersättningssystem för en begränsad sektor av utställningsområdet. Efter smärre justeringar har avtalet visat sig fungera väl för båda parter. Det omfattar emellertid endast utlåning av konstverk och kan i sin nuvarande form inte överföras direkt på hela utställningsområdet. Systemets grundprinciper har dock visat sig vara väl ägnade att tillämpas i ett vidare sammanhang. Den i det följande beskrivna modellen till utställningsersättningar har således kunnat byggas upp på de i avtalet fastställda ersättningsreglerna.

Enligt här utvecklade alternativ skall ersättning av statsmedel, "utställningsersättning", utgå individuellt till varje konstnär och konsthantverkare som i den offentliga utställningens form ställer sina arbeten till allmänhetens förfogande. Ersättning bör betalas både för separatutställningar och vid deltagande i samlingsutställningar. Medlen föreslås utgå via ett anslag på riksstaten. Ersättningen bör utgå oberoende av om konstnären själv anordnar utställningen eller om han ställer konstverken till förfogande för annan arrangör. Ersättningssystemet avses således även innefatta de i KRO/KIF-avtalen ingående reglerna för ersättning vid utlåning av konstverk. Systemet bör omfatta både samhällsägda och privata visningslokaler.

Utställningsersättningen föreslås endast gälla för av konstnären själv framställda och av honom själv ägda konstverk. Ersättningens karaktär av arvode innebär att den bör vara helt fri från socialt betingade inslag. I KRO/KIF-avtalen har emellertid intagits bestämmelsen att låneersättningen även skall utgå till "efterlevande maka/make intill 50 år efter konstnärens död eller till efterlevande barn under 18 års ålder för dem tillhöriga verk". Motiven härför äger självfallet giltighet även om lånereglerna, som här föreslås, infogas i ett vidgat ersättningssystem. Eftersom förslaget om utställningsersättningar bygger på samma grundvärderingar som lånebestämmelserna, anser de sakkunniga vidare att det kan övervägas om inte KRO/KIF-avtalens bestämmelser även borde ingå i tillämpningsreglerna för utställningsersättningen.

8.2.4 *Beräkningsgrunder för utställningsersättning*

Utställningsersättningen föreslås således utgå schablonmässigt med visst bestämt belopp för varje enskilt konstverk; för unika objekt enligt en högre taxa och för flerfaldigade arbeten med ett lägre belopp. Beloppen avses gälla oberoende av verkens storlek, teknik och beräknade värden. I tveksamma fall bör det dock finnas möjlighet till särskilda överenskommelser. Detta bl. a. för att inte missgynna konstnärer som arbetar i större format och som därför endast kan visa ett fåtal arbeten i en och samma utställning. Å andra sidan kan det finnas en risk för att systemet utnyttjas genom att ett mycket stort antal små konstverk sammanförs i en och samma utställning. Även om risken härför torde vara liten, bör det dock finnas en möjlighet att på mer allmänna grunder komma tillrätta med detta och andra sätt att otillbörligt utnyttja systemet.

Enligt KRO/KIF-avtalens regler för inlån av konst gäller ersättningsbeloppen för varje påbörjad fyraveckorsperiod. Det motiveras av att vandringsutställningarna ofta visas under långa perioder på upp till ett eller ett par år. Under sådana omständigheter undandras konstnären möjligheten att under lång tid förfoga över konstverket; han har begränsade möjligheter att sälja det och han kan inte ställa ut det i annat sammanhang. Systemet är nödvändigt i fråga om utställningar av denna art och förutsätts därför bibehållas för Riksutställningars vandringsutställningar. Samma eller liknande bestämmelser torde i samband med inlån av konst även få övervägas beträffande verksamheten med vandringsutställningar vid Konstfrämjandet, vid vissa centralmuseer och för NUNSKU som dock även fortsättningsvis torde få utnyttja möjligheten att träffa särskilda avtal om sättet att beräkna fyraveckorsperioderna så att hänsyn endast tas till den faktiska utställningstiden och inte till de ofta mycket långa transporttiderna.

8.2.5 *Särskilda villkor för ersättning*

Bortsett från ovan föreslagna särskilda regler för vandringsutställningar bör utställningsersättningen inte vara relaterad till kortare eller längre visningstid. Ett grundläggande motiv för ersättningen ligger emellertid i strävandena att erbjuda publiken större möjligheter att se och förvärva konst. Rätten till ersättning bör därför vara förbunden med villkoret att utställningen skall pågå under så lång tid att publiken ges rimliga möjligheter till besök. Utställningstiden bör samtidigt sättas i relation till arrangörernas möjligheter att under en säsong erbjuda önskvärd variation i utbudet. Med hänsyn härtill torde det vara motiverat att fastställa minimitiden till fjorton dagar. Detta borde ge arrangören stor frihet att anordna tillräckligt många evenemang med önskvärd variation. För utställningar i mindre orter och på landsbygden bör det dock vara möjligt att från fall till fall tillåta kortare visningsperioder.

Rätten till utställningsersättning skall i princip tillkomma alla konstnärer och konsthantverkare. En förutsättning bör vara att kvalitetskravet upprätthålls. För utbetalning av ersättning erfordras härutöver även viss

tillsyn. Det är således nödvändigt att förvissa sig om att utställningen svarar mot angivna ersättningsanspråk, att utställningslokalen fyller skäliga krav och att lokalen hålls tillgänglig för allmänheten m. m. Detta får självfallet inte ges formen av närgångna kontroller; det gäller snarast att fortlöpande skaffa sig underrättelse om standard och ambitionsnivå på utställningarna och hos utställningsarrangörerna.

Konstnärerna anordnar i många fall utställningar i den egna ateljén. Även om dessa ofta står öppna för allmänheten kan dock inte en privat ateljé anses vara lika lättillgänglig som den offentliga konsthallen eller det för allmänheten ständigt öppna galleriet. Ateljéutställningen uppfyller knappast det krav på öppenhet mot allmänheten som är grundläggande för ersättningssystemet. De sakkunniga anser därför att ateljéutställningarna och därmed jämförbara arrangemang såsom exempelvis de små konstföreningarnas interna utställningar på arbetsplatserna, inte bör berättiga konstnären till ersättning.

Artoteken visar ofta sina alster i en form som är att jämföra med den offentliga utställningen. Det bör därför övervägas om inte ersättningssystemet bör tillämpas för sådana visningar. Däremot bör det inte utgå någon ersättning under den tid konstverken är placerade hos en låntagare.

8.2.6 *System för rekvisition av utställningsersättning*

För utbetalning av utställningsersättningarna skall rekvisitionsblanketter tillhandahållas, som redovisar konstnärens namn, antalet utställda arbeten, fördelningen på unika och flerfaldigade verk samt uppgifter om utställningsarrangör och visningslokal. Ett jämförbart system tillämpas av Folkbildningsorganisationernas föreläsningsbyrå. Trots att föreläsningsarrangemangen inom sig uppvisar stora variationer med skilda inslag i form av förevisningar, filmvisningar osv. anser byrån att blankettsystemet fungerar väl. För utställningsersättningarna torde blanketterna kunna göras mycket enkla.

8.2.7 *Lokal administration för utställningsersättningen*

Det bör uppdras åt ett centralt statligt organ att svara för administrationen av det föreslagna statsanslaget, för utfärdande av anvisningar och blanketter, för informationsinsamling och översiktlig planering, för samordningsuppgifter och för det praktiska handhavandet av rekvisitioner och för tecknande av utbetalningsbesked. Själva utbetalningen förutsätts liksom redovisningen handhas av ett statligt organ. Den löpande tillsynen över utställningsverksamheten och prövningen av att utställare och arrangörer upprätthåller en godtagbar standard måste däremot anförtros åt instanser som äger god kännedom om de lokalt verksamma konstnärerna, om utställningslokaler och utställningsarrangörer på platsen eller inom regionen. Utan sådan information är det inte möjligt att ta ställning till om ersättning kan utgå för den enskilda utställningen. De avgörande ställningstagandena bör som regel inte ske hos det centrala förvaltningsorganet utan vara en uppgift för lokalt förankrade instanser.

Som redan berörts i kapitel 7 avses den statliga utställningsersättningen samspela med och understödja kommunala initiativ på utställningsområdet. Ersättningen skall göra det möjligt för konstnärerna att engagera sig i ett livligare utställningsliv i kommunerna. Kommunerna å sin sida har goda förutsättningar för att anskaffa och driva utställningslokaler eller att understödja verksamheten vid kooperativa och privata gallerier. Det torde också vara naturligt för kommunerna att ikläda sig ansvaret för de med ersättningssystemet förenade tillsyns- och kontrolluppgifter, som av praktiska skäl måste fullgöras på lokal nivå. I konsekvens härmed bör det också ankomma på kommunerna att pröva de enskilda framställningarna om utställningsersättning. De sakkunniga föreslår därför att kommunens tillstyrkan skall erfordras för beslut om och utbetalning av utställningsersättning.

Den kommunala tillsynen bör ha karaktären av ett allmänt ansvar där det får ankomma på vederbörande kommun att själv fastställa hur och genom vilket organ tillsynen skall utövas. En nära till hands liggande lösning är att kulturnämnden får i uppdrag att inom nämnden utse en förtroendeman som inför kommunen och det centrala förvaltningsorganet svarar för att ersättningssystemet fungerar på tillfredsställande sätt. En huvuduppgift blir att följa utställningsverksamheten inom kommunen med särskilt avseende på att standarden på utställningar och lokaler upprätthålls. Tillsynen skall även innefatta prövningen av att den enskilda utställningen motsvarar kvalitetskraven, att den överensstämmer med de på rekvisitionen angivna uppgifterna och att arrangemanget i övrigt uppfyller de allmänna villkor som uppställts för att utställningsersättning skall utgå. I små och medelstora kommuner kan utställningsverksamheten inte förväntas bli särskilt omfattande; de här föreslagna kommunala arbetsuppgifterna torde knappast bli särskilt betungande. Endast i storstadsområdena finns underlag för ett sådant utställningsliv att arbetet kan få en större omfattning. I dessa områden finns å andra sidan de större resurserna särskilt i avseende på kvalificerad sakkunskap.

Kvalitetsbedömningen är nödvändig för att utställningsersättningen inte skall missbrukas. Det är samtidigt uppenbart att sådana bedömningar lätt kan ge upphov till stridigheter. Olika bedömare kan ha vitt skilda uppfattningar om samma konstnär eller konstverk. Därför måste garantier skapas för att den enskilde konstnären inte utestängs från utställningsersättning genom att kvalitetsbedömningen förbehålls en enda instans. Även om den utsedde förtroendemannen själv skulle äga sakkunskap på området, bör därför kommunen anlita även andra parter för prövningen. Som exempel på lämplig expertis kan nämnas de kommunala museerna, länsmuseerna, KRO-distrikten eller enskilda personer. Konstnären bör i sin tur fritt kunna hänvända sig till vilken som helst av dessa sakkunniga och kan på så sätt tillförsäkras en opartisk och allsidig prövning. En ytterligare säkerhet kan uppnås genom att konstnären tillförsäkras rätten till prövning hos det organ som skall svara för ersättningssystemets centrala administration.

I de fall kommunen förfogar över egen museipersonal eller är bidragsgivare till länsmuseet eller annan kompetent institution bör

tillsynen och kvalitetsgranskningen kunna ingå i institutionens löpande service. I några kommuner kan denna granskningsuppgift bli så omfattande att museerna kan behöva viss resursförstärkning. I de fall expertisen anlitas utanför museerna eller andra kommunala eller kommununderstödda institutioner måste ersättning utgå. Ersättningen till sådan expertis bör betalas av vederbörande kommun enligt en för hela landet gemensam taxa, fastställd genom förhandlingar mellan konstnärernas intresseorganisationer, kommunrepresentanter och det centrala förvaltningsorganet.

En större del av den ersättningsberättigade utställningsverksamheten äger rum vid statliga, kommunala och andra offentliga institutioner såsom museer, konsthallar och gallerier. Dessa institutioner har ofta så goda ekonomiska och administrativa resurser att de bör kunna förskottera den statliga ersättningen. Detta är framför allt önskvärt med hänsyn till att konstnären har behov av att få ut ersättningen i direkt anslutning till utställningsevenemanget. Förskotteringen ger också möjligheten till att gå in samlat med större medelsrekvisitioner i syfte att förenkla det administrativa förfarandet både för utställningsarrangören och för det statliga förvaltningsorganet. Ett motsvarande förskotteringssystem torde inte i samma utsträckning kunna tillämpas vid de privata gallerierna.

Det är i många fall angeläget för konstnären att på förhand veta om utställningsersättning kan påräknas för en planerad utställning. Ersättningen kan vara en förutsättning för att han över huvud taget skall våga en sådan satsning. Det bör därför vara möjligt att erhålla ett säkert förhandsbesked. Detta bör kunna ske genom att konstnären i förväg inlämnar sin ansökan. Ett godkännande av utställningen från den av kommunen utsedde sakkunnige bör gälla som bindande garanti för att ersättning kommer att utgå; detta självfallet under förutsättningen att utställningen arrangeras i enlighet med vad som angivits i godkänd förhandsanmälan.

8.2.8 *Den centrala förvaltningen av utställningsersättningen*

De sakkunniga föreslår således att medel för utställningsersättningar skall utgå via ett anslag på riksstaten och att medlen skall förvaltas av ett centralt organ. Att medelförvaltningen bör hållas samlad motiveras av att en fördelning på kommunerna skulle innebära stora praktiska problem, särskilt genom att behoven kommer att skifta starkt från kommun till kommun. Det kommer inte heller att vara möjligt för den enskilda kommunen att med större exakthet beräkna utgifterna för ett kommande budgetår. Med en central förvaltning kan däremot medlen fördelas successivt efter reellt föreliggande behov.

Konstruktionen av utställningsersättningen syftar till att ge den karaktären av ett rent tekniskt instrument för medelsfördelning. I konsekvens härmed bör centralorganets befattning med inkomna ansökningar vara av nära nog expeditionell karaktär. Med den samlade överblick som centralorganet får, kommer sannolikt många kulturpolitiska frågeställningar att aktualiseras. Sådana problem bör självfallet

uppmärksammas men däremot inte behandlas i centralorganet. Detta är en uppgift för kulturrådet och dess nämnd för musei- och utställningsfrågor. Centralorganets översiktliga bedömningar, samordningsuppgifter och långtidsplanering bör huvudsakligen gälla den egna verksamhetens funktionssätt.

Det här framlagda förslaget vilar på förutsättningen att kommunerna påtar sig en väsentlig del av ansvaret för hanteringen av utställningsersättningen. Självfallet kommer kommunerna att härvid utveckla olika praxis. Det bör ankomma på centralorganet att fortlöpande informera sig om hur ersättningssystemet utvecklas på olika håll och att vid behov ge vägledning och informerande anvisningar.

Den kvantitativt största arbetsuppgiften blir granskning av rekvisitioner och vidarebefodran till utbetalning av ersättningar. Eftersom ärendena redan har behandlats av vederbörande kommun blir det endast principiellt viktiga eller kontroversiella ärenden som måste få en mer ingående handläggning. Särskild uppmärksamhet får ägnas frågor där den enskilde konstnären eller en kommun hänskjutit ärendet till centralorganet för överprövning.

Centralorganets planeringsuppgifter kommer främst att gälla prognoser för kommande resursbehov. I initialskedet får detta ske med utgångspunkt i en preliminär beräkning av det totala antalet utställningslokaler, den genomsnittliga utställningsfrekvensen och i en uppskattning av antalet konstverk per utställning. Ett eller ett par års utfall kommer sedan att ge ett tillförlitligt underlag för beräkningen av kommande medelsbehov både för det närmaste budgetåret och för långtidsprognoser.

Det bör också bli centralorganets uppgift att följa kostnadsutvecklingen och att fortlöpande pröva taxenivåerna samt föreslå erforderliga förändringar. Detta får självfallet ske i samråd med konstnärernas intresseorganisationer, kommunrepresentanter och andra berörda parter. På motsvarande sätt måste också reglerna för ersättningar åt kommunernas förtroendemän bevakas och revideras.

De centrala förvaltningsuppgifterna kommer inte att bli särskilt krävande och inte heller särskilt omfattande; huvuddelen blir av rutinmässig karaktär. Mer komplicerade frågor torde bli sporadiskt förekommande. Den samlade verksamheten förutsätter dock en betydande sakkunskap på konstområdet och en bred orientering om utställnings- och försäljningssituationen i landets olika delar. Enligt de sakkunniga är det inte motiverat att inrätta ett fristående organ. Uppgiften bör anförtros en befintlig institution som kan svara både för den administrativa rutinen och för sakkunnigbedömningarna. De sakkunniga anser att statens konstråd förfogar över erforderlig expertis samtidigt som det i sin ordinarie verksamhet redan har stora möjligheter att upprätthålla en bred orientering om landets utställningsverksamhet. De sakkunniga föreslår därför att konstrådet får till uppgift att svara för den centrala förvaltningen av anslaget för utställningsersättningar.

I övervägandena beträffande konstrådet, som framläggs i ett separat betänkande, har de sakkunniga förordat en betydande decentralisering och delegering av rådets nuvarande arbetsuppgifter. Den nya förvaltnings-

uppgiften bör därför kunna inrymmas i rådets verksamhet med endast smärre resursökningar. Redovisning och utbetalning av ersättningarna förutsätts ske vid lämplig statlig redovisningscentral.

8.2.9 *Kostnadsberäkningar*

Konst- och konsthantverksutställningar arrangeras av statliga, kommunala och enskilda museer och konsthallar samt av privata konstgallerier. Dessa förfogar i regel över egna utställningslokaler, som också upplåts åt bl. a. konstföreningar, enskilda konstnärer och andra utställningsarrangörer. Härutöver tillkommer Folkets hus och andra lokaler tillhörande folkrörelserna samt även olika mer eller mindre tillfälligt tillgängliga privata lokaler, som också utnyttjas för utställningar. Detta sker dock sporadiskt och i många fall för arrangemang som inte kan komma i fråga för statlig utställningsersättning. Antalet lokalhållare med reguljärt pågående, seriös utställningsverksamhet kan med stor säkerhet uppskattas till cirka 150 i hela landet. För att erhålla en mer exakt siffra erfordras en inventering, som i och för sig är lätt genomförbar, men som inte har bedömts vara nödvändig i detta sammanhang. Svårare att beräkna är antalet lokaler som inom turist- och rekreationsområden utnyttjas för utställningsändamål endast under sommaren.

I en reguljär utställningsverksamhet med en visningstid på två à tre veckor för varje utställning finns utrymme för normalt fyra utställningar per säsong eller åtta på ett år i en och samma lokal. Antalet offentliga utställningstillfällen i landet rör sig således om 1 200 à 1 300 årligen. Antalet konstverk i en utställning skiftar i hög grad bl. a. beroende på konstverkens storlek. I många fall utställs endast ett fåtal arbeten medan antalet i vissa fall kan uppgå till ett hundratal eller däröver; genomsnittet torde dock ligga på omkring 50 st. Högt räknat innebär detta att antalet utställda verk under ett år uppgår till totalt 70 000 à 75 000. Med utgångspunkt i KRO-avtalet och med en beräkning enbart efter den högre ersättningen på 70 kronor för unika konstverk skulle detta ge en årskostnad på maximalt 4 550 000 kronor. Härutöver tillkommer emellertid den mer eller mindre sporadiskt förekommande utställningsverksamheten bl. a. inom särskilt välbesökta turist- och fritidsområden. Den totala kostnaden torde därför ligga i storleksordningen 5 à 6 milj. kr.

Bilaga 1 Förteckning över Riksutställningars produktioner 1966–1973

med angivande av namn, utställningsnummer, turnétid, antal besökta orter, kortfattad innehållsbeskrivning och samarbetspart. Vid övertagande av utställningar från Riksförbundet för bildande Konst och från Föreningen Konst i skolan anges inom parentes antalet besökta orter före 1967.
Förteckningen avser produktioner färdigställda och turnélagda senast den 31.12.1973.

100 år Nationalmuseum
Turnétid: 1966. Antal besökta orter: 22. Konstverk av "mästerverkskaraktär" från de statliga konstsamlingarna, förvärvade under de senaste hundra åren. Måleri, teckning, skulptur, möbler, silver, keramik, gobelängvävnader, m. m. från 400-talet f. Kr. och fram till 1960-talet.
Samarbete med: Nationalmuseum

Maskiner i människans tjänst
Turnétid: 1967. Antal besökta orter: 1. Utställningen rörde sig kring Polhemsmodeller och var direkt ansluten till skolans läroplan. Inrymd i Riksutställningars första "skåp".

Multi 67
Färdig 1967. Antal besökta orter: 100. Mångfaldigade konstverk i olika tekniker och skilda material, några av experimentell karaktär, som visades samtidigt på 100 orter. Alla konstverk till salu.
Samarbete med: Konstfrämjandet, Sveriges Radio

Upptäcka – uppleva (01)
Turnétid: 1966–69. Antal besökta orter: 24. Vandringsutställning vars syfte var att med ett fylligt och omväxlande, delvis chockerande material av bilder, konstverk och bruksföremål konkretisera skolans estetiska fostran, så som den formuleras i läroplanerna och som den borde bedrivas i undervisningen.

Minos palats (02)
Turnétid: 1966–67. Antal besökta orter: 3. En modern variant av den grekiska myten om tjuren Minotaurus, Theseus, Ariadne och Ikaros. Nutidsmänniskans förhållande till olika naturkrafter, från atomkraften och elektriciteten till krafterna i människans eget psyke.

Förgiftar vi naturen (04)
Turnétid: 1966–69. Antal besökta orter: 23. Frågor kring problemet om biociderna samt luft- och vattenföroreningarna.
Samarbete med: Naturhistoriska Riksmuseet

Fiske på fritid (05)
Turnétid: 1968–70. Antal besökta orter: 20. Fisket som fritidssysselsättning, olika sidor av fritidsfisket, t. ex. redskapsbeståndet, fiskerilagstiftningen, fiske- och vattenvård. En historisk tillbakablick om fritidsförhållanden före semesterlagen 1938.
Samarbete med: Fiskefrämjandet.

Det underbara skåpet (06)
Turnétid: 1967–68. Antal besökta orter: 13. Utställningen hade som mål att med hjälp av material lånat ur svenska samlingar och genom medverkan av skilda konstarter ge en uppfattning om vilka möjligheter som museerna har att förmedla ett budskap, vidga vår erfarenhetssfär och berika våra vardagsupplevelser.

Kameran (07)
Turnétid: 1967–69. Antal besökta orter: 34. Kamerans tekniska och kulturhistoriska utveckling från 1500-talets Camera obscura till dagens helautomatiska apparater.

Köpet (08)
Turnétid: 1967–68. Antal besökta orter: 13. Belysning av konsumentens situation i ett samhälle, där varurikedom och snabb produktutveckling gör det svårt att överblicka vad marknaden har att erbjuda.
Samarbete med: Konsumentrådet, Konsumentinstitutet, Statens Pris- och Kartellnämnd, Varudeklarationsnämnden.

Invandrare i Sverige (09)
Turnétid: 1968–70. Antal besökta orter: 35. Information om de senaste decenniernas invandring i syfte att undanröja en del av den okunnighet som kan bli grunden till stridigheter och missämja i ett land med stark invandring.

Förutom en stor version tillverkades en miniutställning för försäljning i 400 ex.

Finn Finland – Känt och okänt (10)
Turnétid: 1966–67. Antal besökta orter: 19. Finlands historia med betoning på den senaste utvecklingen. Utställningen framställd i 2 ex.
Samarbete med: Kulturfonden för Sverige och Finland, Rikskonserter.

Till din tjänst (11)
Turnétid: 1967. Antal besökta orter: 31. Bibliotekens möjligheter till service av olika slag samt presentation av olika typer av litteratur som är tillgänglig där.
Samarbete med: Dalarnas Biblioteksförbund.

Unga fotografer (12)
Turnétid: 1967–68. Antal besökta orter: 89. 17 fotografer presenterades med sina bilder som resultat av en landsomfattande fototävling. Utställningen utformades som 12 identiska fotoutställningar med 55 bilder i varje.
Samarbete med: Fotografiska museets vänner.

Sköna stund (16)
Turnétid: 1968–70. Antal besökta orter: 13. Ett försök att med konstnärliga medel åskådliggöra ett världsproblem, u-landsproblemet. Det skildrade Sverige i form av ett nöjesfält och svenskarnas förhållande till den tredje världen, vårt ansvar för och våra möjligheter till att förändra dessa förhållanden.

Den rike mannens bord (17)
Turnétid: 1968–70. Antal besökta orter: 49. En konkretisering av tankegångarna i Göran Palms bok "En orättvis betraktelse", om den orättvisa handeln mellan industriländerna och u-länderna.

Ett skrivbord i normalformat försett med 8 skrivbordslådor, texter, bilder och föremål.

Folkets musik I, II (21)
Turnétid: 1969–71. Antal besökta orter: 62. Utställningen hade formen av ett cirkelrunt rum, uppbyggt av fisklådor fyllda med bilder, texter och instrument som skildrade förutsättningarna för vår svenska folkmusik och dagens svenska musikliv.
Samarbete med: Rikskonserter och Arbetarnas Bildningsförbund.

Land att leva i (22)
Turnétid: 1970–71. Antal besökta orter: 32. Människans omvandling och förvaltning av naturen, redovisande naturresurserna, det svenska kulturlandskapets historiska utveckling och ett understrykande av behovet av inventering och värdering av naturtillgångarna. Utställningen tillverkades i 3 ex.

Att skydda och rädda liv (Skydd 69) (23)
Utställningstid: 1969. Antal besökta orter: 1. Presentation av civilförsvarsstyrelsens verksamhet. Flerbildsvisning.
Samarbete med: Civilförsvarsstyrelsen.

Undervisning eller undergång (24)
Färdig 1969. Upplaga: 200 ex. för försäljning. Alfabetiseringsprocessen.
Samarbete med: SIDA och Svenska Unescorådet.

Miljö för miljoner (25)
Färdig 1970. Naturfrågorna insatta i ett större samhälleligt sammanhang. Utställningen tillverkades i 300 ex. för försäljning.

Gör slag i saken (26)
Turnétid: 1969. Antal besökta orter: 4. Ett "aktivitetspaket" som ett försök att bredda folkparkernas utbud av underhållning. Utställning av turnéortens konstnärer, diabilder och foton, aktivitetsverkstad, tidskrifts- och läshörna.

Den stora galenskapen (27)
Provokativt och dramatiskt bild- och ljudspel om kristna frågor, 1969.
Samarbete med: Frikyrkliga studieförbundet.

Hallen, Skärholmen (28)
En verksamhet under tolv dagar i Skärholmen, 1969, avsedd att förankras hos människorna själva utanför kulturinstitutionerna i ett centrerat bostadsområde. Målar- och musikverkstad, teater- och författarframträdanden.
Samarbete med: Rikskonserter, Riksteatern.

Grafik från tre världsdelar (79)
Turnétid: 1965–67. Övertagande från Riksförbundet för bildande konst. Antal besökta orter: 5 (29). Internationell grafik.

På pappersgrund (80)
Turnétid: 1966–67. Övertagande från Riksförbundet för bildande konst. Antal besökta orter: 6 (23). 15 yngre och äldre konstnärer från Boden till Lund med konstverk i akvarell, krita, gouache och collage.

Verklighet och drömbild (81)
Turnétid: 1967–68. Övertagande från Riksförbundet för bildande konst. Antal besökta orter: 9 (18). Måleri och grafik från Nationalmuseum, Thielska galleriet, Waldemarsudde m. fl. samlingar.

Med olika medel (82)
Turnétid: 1967. Övertagande från Riksförbundet för bildande konst. Antal besökta orter: 6 (14). En rapsodisk översikt av svensk nutidskonst, måleri, skulptur och grafik med avsikt att visa i hur många olika material dagens konstnärer arbetar och hur de olika materialen och tekniska förfaringsmedlen kan stimulera konstnärerna i deras arbete.

Kurbits och bolle (83)
Turnétid: 1967–68. Övertagande från Riksförbundet för bildande konst. Antal besökta orter: 6 (11). Ca 200 prov på genuin folklig svensk konst av alla tänkbara slag från 1700–1900-talet, i samarbete med Hälsinglands museum, Hallands museum, Kulturhistoriska muset i Lund, privatpersoner och konsthandel.

Mångformad verklighet (84)
Turnétid: 1966–67. Övertagande från Riksförbundet för bildande konst. Antal besökta orter: 6 (17). Måleri, akvarell, teckning och grafik av mycket unga svenska konstnärer. Tids- och tendensrapport.

Tjeckoslovakisk nutidskonst (85)
Turnétid: 1967. Övertagande från Riksförbundet för bildande konst. Antal besökta orter: 4 (8). En kollektion måleri och skulptur av en tjeckisk konstnärsgrupp. Producerad i samarbete med Sveagalleriet.

Från Japan (86)
Turnétid: 1967–68. Antal besökta orter: 15. Utställning från Fran-Nell Gallery i Tokyo.

Kvinnan (87)
Turnétid: 1967–68. Antal besökta orter: 13. Temautställning: kvinnan som maka, moder, femme fatale m. m. Svenskt måleri från 1800- till 1960-talet. Konstverk från offentliga och privata samlingar.

Ung färg (88)
Turnétid: 1967–68. Antal besökta orter: 14. Yngre svenskt måleri.

13 unga från Skåne (89)
Turnétid: 1967–68. Antal besökta orter: 11. Ung skånekonst från Sveagalleriet.

Toppar i svenskt 1900-talsmåleri (90)
Turnétid: 1967–68. Antal besökta orter: 15. 22 målningar från Moderna Museet och andra offentliga och privata samlingar i avsikt att visa en rad svenska målningar med olika konstnärlig inriktning under de senaste femtio åren.

Konstens vägar (91)
Turnétid: 1967–68. Antal besökta orter: 14. En utställning om hur mångskiftande konsten kan uppenbara sig och på hur många sätt den skapande konstnären arbetar alltefter sin natur och sina ideal. Utställningen sträckte sig från gammalkinesisk konst till dagens unga abstrakta konst.
Samarbete med: Nationalmuseum, Moderna museet, Östasiatiska museet, offentliga och privata samlingar.

Svenskt måleri (92)
(Från Josephson till Svanberg)
Turnétid: 1968–69. Antal besökta orter: 9. Svenskt måleri från Ernst Josephson till Max Walter Svanberg.
Samarbete med: Östergötlands läns bildningsförbund, Norrköpings museum.

Inland och utland (93)
Turnétid: 1968. Antal besökta orter: 17. "Rapportutställning" med ett representativt urval samtidskonst med tonvikt på det abstrakta och experimentella.

Om människor (94)
Turnétid: 1968. Antal besökta orter: 20. Konstutställning med människan som tema.

Kina i kejsartid (95)
Turnétid: 1968–69. Antal besökta orter: 11. Kinesisk konst och konsthantverk från huvudsakligen Ming-tid och senare.
Samarbete med: Östasiatiska museet.

Ung grafik från Tjeckoslovakien (98)
Turnétid: 1968. Antal besökta orter: 4. En kollektion måleri och skulptur med verk av en tjeckisk konstnärsgrupp.

Svensk tradition (99)
Turnétid: 1968–69. Antal besökta orter: 16. Olja, akvarell och collage av ett tiotal konstnärer. Flertalet verk till salu.

Volym – linje – mönster (100)
Turnétid: 1968–69. Antal besökta orter: 14. Denna kollektion om ett 50-tal nummer visade med hjälp av olika material och olika aktiviteter skillnader och likheter inom konst- och konsthantverksområdena.

London – New York (101)
Turnétid: 1968–69. Antal besökta orter: 12. Avancerad grafik i färg och svart-vitt ur den aktuella produktionen av engelska konstnärer som Allen Jones, Hockney, Paolozzi m. fl. och amerikaner som Rauschenberg, Jasper Johns, Oldenburg m. fl. Samtliga blad till salu.

Fem stora grafiker (102)
Turnétid: 1968–69. Antal besökta orter: 18. Ca 25 blad grafik i färg och svart-vitt av Chagall, Léger, Miró, Picasso och Matisse upplånade från offentliga och privata samlingar och konsthandlare.

Annorlunda verklighet (103)
Turnétid: 1968–69. Antal besökta orter: 13. Ett 40-tal målningar, skulpturer och färg-grafiska verk av danskarna Egil Jacobsen och Henry Heerup samt svenskarna Karl-Axel Pehrson och Vide Jansson med en inriktning mot det fabulerande och humoristiska.

Kameraöga – konstnärsöga (105)
Turnétid: 1968–73. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 25. Växelverkan mellan foto och konst från omkring 1840–1968.

Staffan Hallström (106)
Turnétid: 1968–69. Antal besökta orter: 6. Separatutställning omfattande ca 40–50 verk, olja, akvarell, grafik och teckning.

Norska tecknare (107)
Turnétid: 1968. Antal besökta orter: 7. Teckningar till folksagor och kungasagor av bl. a. Christian Krogh, A. Munthe och T. Kittelsen från Nasjonalgalleriet i Oslo.
Samarbete med: Föreningen Norden.

Bengt Lindström (108)
Turnétid: 1968–69. Antal besökta orter: 10. Separatutställning omfattande ca 40 verk med prov på Bengt Lindströms måleri.

Det inre landskapet (109)
Turnétid: 1969. Antal besökta orter: 11. Akvarell, teckning och grafik från åtta länder i Europa. Samtliga konstverk till salu.

Kring gamla ting (110)
Turnétid: 1969. Antal besökta orter: 11. Utställningen sammansatt av föremål som upplånats från konsthandeln med värdefulla kompletteringar från Nordiska museets och Nationalmuseets samlingar.

Skokloster (111)
Turnétid: 1969–71. Antal besökta orter: 16. En s. k. "flerbildsvisning" med tillhörande tal och musik. Materialet presenterat via tre stillbildsprojektorer, en bandspelare och en styranläggning.

Oskar Bergman (112)
Turnétid: 1969. Antal besökta orter: 10. 50 verk ur målarens produktion, hämtade delvis ur hans kvarlåtenskap, delvis ur offentliga och privata samlingar.

Endre Nemes (113)
Turnétid: 1969. Antal besökta orter: 8. Separatutställning med en återblickande samling konstverk av en av våra mest betydande nutidsmålare.

Öyvind Fahlströms "opera" (117)
Turnétid: 1969. Antal besökta orter: 11. En serigrafimapp monterad på en annonspelare och en satellitutställning på två skärmar. Mappen till salu i 400 ex.

11 unga bildmakare (118)
Turnétid: 1969–70. Antal besökta orter: 13. Rapportutställning, som talar om hur den unga generationen arbetar.

Tavlor och deras tolkare (119)
Turnétid: 1969–70. Antal besökta orter: 15. Ett 40-tal konstverk som med hjälp av äldre och yngre kritik belyser hur de olika generationerna sett på konst med mycket varierande omdömen.

Den stora maskeraden (121)
Turnétid: 1969–70. Antal besökta orter: 14. Verklighetsflykt och drömda världar från Carl Larssons sundbornsidyller till Beardsley's dekadenta salongserotik.

Vår tids klassicism (122)
Turnétid: 1969–70. Antal besökta orter: 16. Färgreproduktioner på skärmar med verk av 1800- och 1900-talens internationella mästare från Ingres till Mondrian ger en bakgrund till ett 40-tal exempel på svensk klassicistisk präglad konst.

Uttryckskonst (123)
Turnétid: 1969–70. Antal besökta orter: 19. Olika typer av uttrycks-konst från Börje Veslens tidlösa, svart-vita grafik och fram till en yngre generations utlevelse i form och färg.

Expressivitet (124)
Turnétid: 1969–70. Antal besökta orter: 13. En utställning om hur skilda konstnärer söker olika uttryck.

Surrealism? (125)
Turnétid: 1970. Antal besökta orter: 4. En dagsaktuell manifestation av surrealistgruppen i Paris kompletterad med betydande surrealistisk bildkonst från 20-talet och framåt samt en avdelning med verk som står surrealism nära och kan ses som föregångare.

Olle Nyman (126)
Turnétid: 1969–70. Antal besökta orter: 8. Separatutställning.

Taflor ur lifvet (127)
Turnétid: 1970. Antal besökta orter: 15. Genremåleri från 1800-talet. Urvalet omfattade konst från 1800-talets början till sekelskiftet 1900.

Från tanke till form (128)
Turnétid: 1970–71. Antal besökta orter: 24. En utställning kring Siri Derkerts väggristningar i tunnelbanestationen Östermalmstorg.

8 tavlor (129)
Turnétid: 1969–73. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 10. Åtta svenska konstnärer av varierande ålder och konstnärlig inriktning.

Modernt irländskt måleri (130)
Turnétid: 1969–70. Antal besökta orter: 3. Utställningen sammansatt av Arts Councils of Eire och närmast övertagen från Amos Anderssonmuseet i Helsingfors.

Sex temperament (131)
Turnétid: 1969. Antal besökta orter: 12. Konstutställning beställd och distribuerad genom Danmarks Konstförening.

Internationell bild (132)
Turnétid: 1970–71. Antal besökta orter: 17. Ca 50 verk till salu, som kan sägas ge en orientering i det internationella konstlivet.

Roland Kempe (133)
Turnétid: 1970–72. Antal besökta orter: 35. Utställningen innehöll 40 serigrafier i färg och svart-vitt. Därtill kom 80 diapositiv i karusellprojektor, målade av konstnären med tusch på film, s. k. minimager.

Mot strömmen (134)
Turnétid: 1970–71. Antal besökta orter: 10. Två särlingar i det svenska konstlivet, den bortgångne Gunnar Löberg och den alltjämt verksamme Verner Molin, båda konstnärer med viss anknytning till surrealismen, visas i närbild.

Nej nu! (135)
Turnétid: 1970–71. Antal besökta orter: 14. Konstverket som varning. En utställning om mänskliga och samhälleliga problem.

Målat på papper (136)
Turnétid: 1970–72. Antal besökta orter: 26. Ett 60-tal arbeten i akvarell och gouache av svenska konstnärer ur mellangenerationen eller något äldre.

Fyra årtionden Lennart Rodhe (137)
Turnétid: 1971–72. Antal besökta orter: 19. En utvald samling av konstnärens verk från 40-tal till 70-tal.

Alvar Aalto (138)
Turnétid: 1970–72. Antal besökta orter: 18. Ett tvärsnitt genom denna arkitekts mångsidiga verksamhet. Förutom ett hundratal foton, ritningar och modeller visades också ett representativt urval interiörföremål.

Svart-vitt (200)
Turnétid: 1952–68. Övertagande från Konst i skolan. Antal besökta orter: 6 (219). Svart/vit grafik. Fotografier visande hur man gör grafik samt verktyg.

Varför målar man så? (201)
Turnétid: 1952–68. Övertagande från Konst i skolan. Antal besökta orter: 3 (200). Konsthistorisk översikt med färgreproduktioner.

Fantasi och verklighet (202)
Turnétid: 1953–68. Övertagande från Konst i skolan. Antal besökta orter: 7 (194). Reproduktioner, foton, grafik belysande hur olika konstnärer i skilda tider uppfattat sin verklighet.

Hur konstnären ser (203)
Turnétid: 1957–69. Övertagande från Konst i skolan. Antal besökta orter: 14 (127). Konstnärernas olika uppfattningar av "sin" verklighet: den yttre, den "inre".

Resa med Linné (204)
Turnétid: 1957–69. Övertagande från Konst i skolan. Antal besökta orter: 13 (105). Linnés svenska resor åren 1732–1749, olika landskaps karaktärer, glimtar av folkliv, klädedräkt, olika tiders stilar i arkitektur och bruksföremål.

Glas (205)
Turnétid: 1957–73. Övertagande från Konst i skolan. Pågår fortfarande. Deponerad. Antal besökta orter: (60). Glasets tillverkning.

Persiska miniatyrer (206)
Turnétid: 1957–67. Övertagande från Konst i skolan. Antal besökta orter: 1 (104). Ett urval av persiskt bokmåleri i 20 färgreproduktioner.

Årstiderna (208)
Turnétid: 1959–72. Övertagande från Konst i skolan. Antal besökta orter: 37 (117). Årets rytm och sysselsättningar, människans åldrar.

Arbete och yrke i konsten (209)
Turnétid: 1959–73. Övertagande från Konst i skolan. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 26 (116). Ett urval färgreproduktioner, några originalsaker, fotografier och barnteckningar, som belyser karaktäristiska sidor av arbets- och yrkeslivet.

Rörelse och ro (210)
Turnétid: 1964–73. Övertagande från Konst i skolan. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 36 (47). Teckningar och grafikblad avsedda att öva iakttagelseförmågan och upptäckarglädjen.

På nära håll (211)
Turnétid: 1964–73. Övertagande från Konst i skolan. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 41 (47). Akvareller, teckningar och grafiska blad, intima stillsamma verklighetstolkningar av olika konstnärer.

Utländsk färggrafik (214)
Turnétid: 1960–73. Övertagande från Konst i skolan. Antal besökta orter: 28 (95). 15 grafiktavlor av bl. a. Friedlaender, Hartung, Music, Poliakoff, Prassinos, Singier.

Dikt och bild I (215)
Turnétid: 1960–73. Övertagande från Konst i skolan. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 41 (79). 12 grafiska blad av Valandselever. Fria tolkningar i bild efter Harry Martinsons diktning.

Naturen och bilden (216)
Turnétid: 1961–73. Övertagande från Konst i skolan. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 42 (89). Utställningen vill ge stoff att öva förmågan att se och att i personligt bilduttryck återge vanliga, vardagliga föremål runt om i naturen.

Bildsamlingen: Klee (217–218)
Turnétid: 1961–71. Övertagande från Konst i skolan. Antal besökta orter: 37 (130). 10 reproduktioner.

Bildsamling öga – medvetande (219)
Turnétid: 1961–68. Övertagande från Konst i skolan. Antal besökta orter: 5 (55). En introduktion till Paul Klees konst.

Bildsamlingen: landskapsmåleri (220)
Turnétid: 1961–73. Övertagande från Konst i skolan. Antal besökta orter: 30 (65). En utställning om landskapsmåleriets utveckling från 1400-talet fram till våra dagar i 20 reproduktioner.

Bildsamlingen: Marc Chagall (221)
Turnétid: 1961–72. Övertagande från Konst i skolan. Antal besökta orter: 37 (64). 10 reproduktioner.

Se och förstå (222)
Turnétid: 1961–72. Övertagande från Konst i skolan. Antal besökta orter: 27 (67). 15 färgreproduktioner som visar några konstverk från 1500-talet till vår tid.

Dikt och bild II (223)
Turnétid: 1962–67. Övertagande från Konst i skolan. Antal besökta orter: 1 (42). Gunnar Björlings dikter tolkade av Elisabeth Hermodsson.

Djur i konsten (224)
Turnétid: 1966–73. Övertagande från Konst i skolan. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 42 (36). 15 skildringar i olika tekniker (teckningar, grafik) av fåglar, hästar och katter av svenska konstnärer.

Konst från Moderna museet I (225)
Turnétid: 1962–73. Övertagande från Konst i skolan. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 47 (48). 12 oljemålningar med en övervikt åt de non-figurativa uttryckssätten.

Svenska grafiker (226)
Turnétid: 1962–70. Övertagande från Konst i skolan. Antal besökta orter: 23 (65). Ett tvärsnitt av svensk grafik från de senaste 30 åren.

Palle Nielsen: Orfeus och Euridike (227)
Turnétid: 1961–73. Övertagande från Konst i skolan. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 46 (74). 25 linoleumsnitt.

Cirkus (230)
Turnétid: 1962–73. Övertagande från Konst i skolan. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 44 (49). 16 färgreproduktioner som skildrar cirkuslivet.

Arkitektur (231)
Turnétid: 1962–73. Övertagande från Konst i skolan. Antal besökta orter: 34 (55). Exempel på byggnadsstilarna i det antika Grekland och Rom som pekar på den gemensamma bakgrunden för det som senare utvecklades till "europeisk arkitektur".

Franska konstaffischer (232)
Turnétid: 1963–73. Övertagande från Konst i skolan. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 38 (53). 25 affischer utförda av några av den moderna konstens mest kända målare, bl. a. Arp, Ernst, Giacometti, Picasso och Miró.

3 grafiker (233)
Turnétid: 1963–73. Övertagande från Konst i skolan. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 44 (55). Tre grafiker Erland Melanton, Birger Forsberg och Yngve Svedlund presenteras via bild och ljud. I medföljande ljudband berättar konstnärerna själva om sina grafiska blad och deras tillkomst.

Konst från Moderna museet II (234)
Turnétid: 1963–73. Övertagande från Konst i skolan. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 51 (47). 17 oljemålningar. En avvägning mellan föreställande och icke-föreställande konst.

Bild och musik I (235)
Turnétid: 1965–73. Övertagande från Konst i skolan. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 51 (46). Grammofonskivor, diabilder och skärmar. En parallellföring av konst och musik avsett att vara informativt både i konst- och musikhistoriskt avseende.

Bild och musik II (236)
Turnétid: 1967–73. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 46 (30). Se Bild och musik I (235).

Mona Johansson (237)
Turnétid: 1964–68. Övertagande från Konst i skolan. Antal besökta orter: 9 (36). Naivistiska målningar och teckningar.

Färglitografi (238)
Turnétid: 1963–72. Övertagande från Konst i skolan. Antal besökta orter: 30 (54). Information om den litografiska tekniken. En serie särtryck av Lars Norrmans färglitografi "Olivlunden".

Grafik i urval (239)
Turnétid: 1963–70. Övertagande från Konst i skolan. Antal besökta orter: 18 (47). 20 grafiska blad visande olika konstnärliga uttryckssätt och skilda tekniker.

Utländska färggrafiker (240)
Turnétid: 1963–73. Övertagande från Konst i skolan. Antal besökta orter: 43 (60). 15 färglitografier av internationellt kända konstnärer i 1950-talets konstliv.

Venedig genom konstnärsögon (241)
Turnétid: 1963–69. Övertagande från Konst i skolan. Antal besökta orter: 15 (35). Tolv konstnärers syn på Venedig, från 1400-talet och fram till våra dagar i 21 färgreproduktioner.

Venedig genom konstnärsögon (242)
Turnétid: 1965–73. Övertagande från Konst i skolan. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 44 (46). Se Venedig genom konstnärsögon (241).

Bokstaven (243)
Turnétid: 1964–73. Övertagande från Konst i skolan. Antal besökta orter: 48 (55). En översikt över skriftens utveckling från romartid till modern tid.

Grafik av Birgitta Liljebladh (244)
Turnétid: 1963–70. Övertagande från Konst i skolan. Antal besökta orter: 23 (54). Grafiska blad, innehållande tolkningar av människor, porträtt med starkt intresse för den psykologiska tolkningen.

Konst från Moderna museet III (245)
Turnétid: 1964–73. Övertagande från Konst i skolan. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 46 (45). En återspegling av det aktuella i den svenska konstsituationen vid sextiotalets början. 19 oljemålningar.

H. C. Andersens sagor i bild (246)
Turnétid: 1964–73. Övertagande från Konst i skolan. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 57 (62). Bokillustrationer till H. C. Andersens mest kända sagor.

Grafik från Konstfack II (247)
Turnétid: 1964–70. Övertagande från Konst i skolan. Antal besökta orter: 19 (45). En sammanställning av elevarbeten från Konstfackskolan innehållande olika grafiska tekniker.

Sven Erixson: Måleri och grafik (248)
Turnétid: 1964–71. Övertagande från Konst i skolan. Antal besökta orter: 31 (48). Oljemålningar samt 18 färglitografier med bl. a. vardagsnära Stockholmsstudier samt ett urval skisser för sceneri och dräkter till operan Aniara.

Bra saker (249)
Turnétid: 1964–73. Övertagande från Konst i skolan. Antal besökta orter: 37 (39). Denna utställning ville stimulera och väcka intresse för personligt färgade attityder till vår miljö och dess vanor.

Tolkning av verklighet (250)
Turnétid: 1964–73. Övertagande från Konst i skolan. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 41 (47). 20 konstverk i olika tekniker visande skilda sätt att uppfatta och återge verklighet både "yttre" och "inre".

Färg på papper (251)
Turnétid: 1964–70. Övertagande från Konst i skolan. Antal besökta orter: 20 (41). 20 utvalda grafikblad i de två teknikerna färglitografi och färgträsnitt.

Japanska färgträsnitt (252)
Turnétid: 1964–73. Övertagande från Konst i skolan. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 37 (45). 18 färgträsnitt från 1800-talet.

Grafik från andra länder (253)
Turnétid: 1965–73. Övertagande från Konst i skolan. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 44 (36). 19 grafikblad med 9 kända europeiska konstnärer, Picasso, Ernst, Léger, Lohwasser, Hoplain, Music, Erni, Friedlaender och Lars Bo.

Händelser och tillstånd (254)
Turnétid: 1965–73. Övertagande från Konst i skolan. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 45 (38). Denna utställning tillhör den grupp av pedagogiska sammanställningar som vill öva iakttagelseförmåga och associationsglädje. 20 grafiska blad.

Natur i grafik (255)
Turnétid: 1965–70. Övertagande från Konst i skolan. Antal besökta orter: 22 (31). S. k. OBS-utställning, att lära sig observera vad vi ser i naturen, att till det sedda och upplevda kunna knyta rika associationer, som sätter fart på fantasin. 20 grafiska blad.

Grafiska serier (256)
Turnétid: 1965–73. Övertagande från Konst i skolan. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 19 (24). 20 grafiktavlor av Olle Bonniér och Walter Huber, Vide Janson, Leif Knudsen och Lennart Rodhe.

Danska grafiker (257–258)
Turnétid: 1965–68. Övertagande från Konst i skolan. Antal besökta orter: 257: 6 (14), 258: 5 (14). Grafik av ledande danska grafiker.

Barn som modeller (259)
Turnétid: 1965–72. Övertagande från Konst i skolan. Antal besökta orter: 32 (41). Snabba ögonblicksteckningar av småbarn, utförda av elever från Konstfackskolan.

Kontraster (260)
Turnétid: 1967–73. Övertagande från Konst i skolan. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 43 (28). 14 konstverk i olja, akvarell, collage, teckning och grafik med ett gemensamt tema: Människoskildring, figur i rum, landskap, bebyggelse och stilleben.

Städers ansikten (261)
Turnétid: 1965–73. Övertagande från Konst i skolan. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 45 (37). 20 grafikblad innehållande olika konstnärers tolkningar av stadsbilden.

Polsk grafik (262)
Turnétid: 1965–73. Övertagande från Konst i skolan. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 50 (41). 21 grafiska blad av Polens ledande grafiker. Kollektionen har överlämnats som gåva av Polska Grafikerunionen.

Kring Nilen I (263)
Turnétid: 1966–73. Övertagande från Konst i skolan. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 39 (27). Fotografier, teckningar och akvareller utförda av en grupp elever och lärare från Konstfackskolan under en resa till Egypten. Diabilder, grammofonskivor och litteratur kompletterar utställningen.

Kring Nilen II (264)
Turnétid: 1966–73. Övertagande från Konst i skolan. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 45 (27) Se Kring Nilen I (263).

Gotländsk Kyrkomiljö I (265)
Turnétid: 1966–73. Övertagande från Konst i skolan. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 45 (35). Foto, teckningar, akvareller och skulpturavgjutningar som visar miljön, kyrkan i landskapet, kyrkans arkitektur och stenskulpturen.

Gotländsk kyrkomiljö II (266)
Turnétid: 1966–73. Övertagande från Konst i skolan. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 34 (31). Se Gotländsk kyrkomiljö I (265).

Gotländsk kyrkomiljö III (267)
Turnétid: 1966–73. Övertagande från Konst i skolan. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 46 (35). Se Gotländsk kyrkomiljö I (265).

Gotländsk kyrkomiljö IV (268)
Turnétid: 1966–71. Övertagande från Konst i skolan. Antal besökta orter: 30 (34). Se Gotländsk kyrkomiljö I (265).

Fåglar (269)
Turnétid: 1966–72. Övertagande från Konst i skolan. Antal besökta orter: 39 (38). 19 grafiska blad av konstnär Göran Brunius.

Konst från Moderna museet IV (270)
Turnétid: 1966–73. Övertagande från Konst i skolan. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 52 (42). 12 oljemålningar visar vilka fängslande och personliga uttrycksformer som ryms inom det vi vanligen kallar ”modern konst”.

Från Medeltid till nutid (271)
Turnétid: 1966–73. Övertagande från konst i skolan. Antal besökta orter: 33 (32). En konsthistorisk översikt i 15 reproduktioner.

Från medeltid till nutid (272)
Turnétid: 1966–72. Övertagande från Konst i skolan. Antal besökta orter: 28 (26). Se Från medeltid till nutid (271).

Från medeltid till nutid (273)
Turnétid: 1966–71. Övertagande från Konst i skolan. Antal besökta orter: 30 (30). Se Från medeltid till nutid (271).

Från medeltid till nutid (274)
Turnétid: 1967–71. Övertagande från Konst i skolan. Antal besökta orter: 26 (26). Se Från medeltid till nutid (271).

Japansk grafik (275)
Turnétid: 1967–73. Övertagande från Konst i skolan. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 52 (4). En kollektion modern japansk grafik jämte bildmaterial som ger en historisk bakgrund till den moderna grafiken.

Upplevelser i bild (277)
Turnétid: 1967–68. Övertagande från Konst i skolan. Antal besökta orter: 4 (8). 20 originaltavlor i olika tekniker.

Landskap – Barnmålningar (279)
Turnétid: 1967–68. Övertagande från Konst i skolan. Antal besökta orter: 3 (4). Tavlor målade av barn i Råsunda skola.

Vattendrag (281)
Turnétid: 1967–73. Övertagande från Konst i skolan. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 42 (27). 18 grafiska blad och 2 färgreproduktioner av konstverk samlade kring ett tema: vatten, sjö och hav. En s. k. OBS-utställning som vill stimulera till egna iakttagelser i naturen, studera de rika möjligheterna att tolka och återge samma eller närliggande motiv.

Från Monet till Mondrian (282)
Turnétid: 1967–73. Övertagande från Konst i skolan. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 48 (3). En sammanställning av färgreproduktioner som i en pedagogiskt upplagd översikt presenterar de riktningar inom europeiskt måleri som kan betraktas som ”det aktuella måleriets rötter”.

Från Monet till Mondrian (283)
Turnétid: 1967–73. Övertagande från Konst i skolan. Antal besökta orter: 30 (1). Se Från Monet till Mondrian (282).

Från Monet till Mondrian (284)
Turnétid: 1967–69. Övertagande från Konst i skolan. Antal besökta orter: 14. Se från Monet till Mondrian (282).

Från Monet till Mondrian (285)
Turnétid: 1967–69. Övertagande från Konst i skolan. Antal besökta orter: 15. Se från Monet till Mondrian (282).

Konst från Moderna museet V (286 A)
Turnétid: 1967–73. Övertagande från Konst i skolan. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 51 (31). En sammanställning av 11 oljemålningar som rymmer många miljöstudier och kan ge en uppfattning om hur olika en grupp konstnärer skildrar sin omgivning.

Vad händer i bilden? (286 B)
Turnétid: 1967–73. Övertagande från Konst i skolan. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 45 (2). 16 färgreproduktioner sammanställda framför allt med tanke på att ge tillfällen till seövningar med upptäckter i bilden och jämförelser.

Skulptur från Moderna museet (287)
Turnétid: 1967–73. Övertagande från Konst i skolan. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 52 (33). 12 skulpturer av olika konstnärer.

Alla tiders hästar (288)
Turnétid: 1968–73. Övertagande från Konst i skolan. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 49 (17). Med bilder från olika tider och kulturer – från grottmålningar till cow-boyserier – presenteras hästen.

Alla tiders hästar (289)
Turnétid: 1968–73. Övertagande från Konst i skolan. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 50. Se Alla tiders hästar (288).

A lla tiders hästar (290)
Turnétid: 1968–73. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 50. Se Alla tiders hästar (288).

Alla tiders hästar (291)
Turnétid: 1968–73. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 50. Se Alla tiders hästar (288).

Alla tiders hästar (291 E)
Turnétid: 1968–73. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 34. Se Alla tiders hästar (288).

Homo legens – den läsande människan (292)
Turnétid: 1967–73. Övertagande från Konst i skolan. Antal besökta orter: 49 (4). Från skilda epoker och miljöer berättar bilder av skiftande karaktär om det som skulle kunna kallas "läsandets väsen". Bildmaterialet har ställts till förfogande av Tyska Kulturinstitutet.

Homo legens – den läsande människan (293)
Turnétid: 1967–73. Övertagande från Konst i skolan. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 41 (2). Se Homo legens – den läsande människan (292).

Tio brev om konst (294)
Turnétid: 1967–73. Övertagande från Konst i skolan. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 47 (10). 10 oljemålningar där varje tavla är ett meddelande i bild, ett brev utan ord men i form och färg.

Så ser jag mitt barn (295)
Turnétid: 1967–73. Övertagande från Konst i skolan. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 52 (11). 19 originaltavlor + 1 skulptur som skildrar barn från födsel till tonår.

Bildskapare (298)
Turnétid: 1967–69. Övertagande från Konst i skolan. Antal besökta orter: 17. 27 tavlor i några olika tekniker med avsikt att belysa olika typer av bilder.

Konstnärliga profiler (299)
Turnétid: 1967–69. Övertagande från Konst i skolan. Antal besökta orter: 16. 20 tavlor i olika tekniker av fem konstnärer: Ragnhild Ahlén, Bengt Lennart Andersson, Yrsa Bergengren, Gerry Eckhardt och Ragnar Johansson.

Bild & skrift (300)
Turnétid: 1967–73. Övertagande från Konst i skolan. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 40 (3). 17 tavlor i olika tekniker.

Konst från Moderna museet VI (303)
Turnétid: 1967–73. Övertagande från Konst i skolan. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 48. 13 oljemålningar under temat från solljus till skugga. Verk tillkomna vid mitten av sextiotalet.

Skulptur (305)
Turnétid: 1968–73. Övertagande från Konst i skolan. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 48 (4). Fotografiskt material som skildrar olika skulptörers arbete och arbetsmiljöer, samt 10 skulpturer som direkt korresponderar med bildmaterialet.

Ur Valandsportföljerna (307)
Turnétid: 1967–70. Övertagande från Konst i skolan. Antal besökta orter: 20. Eleverna vid Valands konstskola presenterar årligen en portfölj med grafiska blad. Ett urval från de senaste 5 årens portföljer.

Birger Forsberg: plastarbeten (351)
Turnétid: 1968–69. Antal besökta orter: 3. 5 plastformer.

Dialog (354)
Efter anmodan från Seco producerades för elevriksdagen i Örebro 1968 ett program bestående av färgbildsprojektioner, där man sammanställde bilder av miljö, konst, människor i överraskande och kontroversiella sammanhang.
Samarbete med: Rikskonserter och Riksteatern.

Spiralen (355)
Turnétid: 1968–73. Övertagande från Konst i skolan. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 42 (3). Spiralen som form och idé. Hur den finns i naturen, hur formen och funktionen varierar i tekniken och hur den utnyttjas som verkningsfullt formelement i det konstnärliga skapandet.

Mekanik och konst (356)
Turnétid: 1968–73. Övertagande från Konst i skolan. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 43 (3). 4 skärmar, 2 skulpturer, 5 repliker ur Christoffer Polhems mekaniska alfabet. Utställningen tar upp mekanisk rörelse ur främst två aspekter; den praktiska och den estetiska.

Människor och landskap (357)
Turnétid: 1967–72. Övertagande från Konst i skolan. Antal besökta orter: 33. Birgitta Liljebladh hävdar starkt, att konstnären måste utgå från den verklighet man kan iakttaga. 12 oljemålningar.

Ute (358)
Turnétid: 1968–73. Övertagande från Konst i skolan. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 41. Olika konstnärers sätt att gestalta utemiljö i närbild och på avstånd.

Bildbyggnad (359)
Turnétid: 1968–73. Övertagande från Konst i skolan. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 41. Utställningen visar, hur konstnären väljer olika medel till bildbyggnad, linje, yta, volym.

Se på nytt (360)
Turnétid: 1959–73. Övertagande från Konst i skolan. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 42 (118). En kollektion konstnärliga fotografier, dels för att visa fotografiets egenart att fånga ögonblickssituationer, dels för att demonstrera olika typer av bildkomposition och dess verkan. Utställningen finns i 2 ex.

Sivert Lindblom – profiler (362)
1968. Övertagande från Konst i skolan. Antal besökta orter: 2. 4 stora och 40 små profiler avsedda att ingå som titta-känna-leka-bygga-delar i planerade utställningspaket för klassrumsbruk.

Bilder överallt (363)
Färdig 1969. Upplaga: 600 ex. för försäljning. Ett diskussionsunderlag kring bildkommunikation. Behandlar grundläggande drag i den bildmiljö som omger oss.

Formlek (364 A1–5, B1–5, C1–5)
Turnétid: 1969–73. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 238. 5 kuber klädda med foton från vår vardag fungerar som både titt- och lekmaterial för elever på lågstadiet och i vissa särskolor. Utställningen tillverkad i 13 ex.

Vad är grafik? (114 o. 366)
Turnétid: 1969–73. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 41. En utställning om de olika grafiska metoderna med många åskådliga fotografiska detaljförstoringar.

Från vitt över till svart (367)
Visad i monter på skolöverstyrelsen. Olja, skulptur och grafik av ett tiotal konstnärer.

Ett föremål speglar en värld (368 A–E)
Turnétid: 1969–73. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 115. Bilder av människor och miljöer i Tanzania, inspelade sånger och musik, enkla vardagsföremål stimulerar till inlevelse och lust att veta mera om förhållanden och människor i andra delar av världen. Utställningen tillverkad i 5 ex.

Grafik från Danmark (369)
Turnétid: 1969–73. Antal besökta orter: 13. 20 grafikblad utförda av 10 danska grafiker under 1950-talet.

Jan Manker (370)
Turnétid: 1969–73. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 39. En serie ljusbilder visar några aktuella verk ur en konstnärs produktion. Studiehandledning med intervju, bildkommentar samt sammanställning av presskritik. Utställningen tillverkad i 9 ex.

Multi 69 (371)
Färdig 1969. Antal besökta orter: 100. Hundra identiska utställningar på hundra platser, fördelade över hela landet. Konstverk i upplagor av minst 100 exemplar. Alla konstverk till salu.
Samarbete med: Konstfrämjandet och Sveriges Radio.

En konstnärs samhällskommentar (372 A–E)
Turnétid: 1970–73. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 118. 7 kuber "kinesiska askar" klädda med två grafiska blad av konstnären Albert Johansson och ett rikligt fotomaterial, som utifrån konstnärens synpunkter och kritiska samhällskommentarer tar upp problem i det moderna samhället: brist på gemenskap, miljöförstöring, indoktrinering. Utställningen tillverkad i 5 ex.

Kom in i bilden! (373 A–D)
Turnétid: 1969–73. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 125. Presentation av ett stilleben från 1600-talet genom reproduktioner av detaljförstoringar. Bildsamlingar som kompletteras med diabilder som jämförelsematerial. Utställningen tillverkad i 4 ex.

Studiepaket i konst- och musikhistoria (374)
Färdig 1969. Upplaga: 25 ex. Materialet handlar om europeisk konst och musik 1910–1930 och används i lärarfortbildning.

Ulrichs samling (375)
Utställningstid: 1968. 15 tavlor i skilda tekniker.

Konst på burk (377)
Turnétid: 1970–73. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 21. Experiment med en miniutställning. 6 målningar är fästade vid emballaget. Skulpturerna ställs ovanpå detta, men "bor" under transporten inuti "burken" tillsammans med diabilder och studiematerial. Man studerar konstnärernas "meddelanden" om landskap, om människan som organisk varelse, om ljusets spel i geometriska former.

Konst från Moderna museet VII (378)
Turnétid: 1970–73. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 23. 11 oljemålningar och arbeten i blandteknik. Utställningstemat Människa på jorden – Människa i rymden anknyter till dagsaktuella händelser.

Konst från Moderna museet VIII (379)
Turnétid: 1970–73. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 30. 11 oljemålningar och arbeten i blandteknik. Temat är Människans miljö som anknyter direkt till den debatt som förs idag.

SÖ: Utsnitt ur aktuella utställningar (381)
5 originalverk från Moderna museet placerade i monter på skolöverstyrelsen 1969.

Saker att ta i (386 A–E)
Turnétid: 1971–73. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 64. Inspirationsmaterial för elevernas slöjdaktiviteter i samverkan med andra ämnen. Metodiken presenteras kring bilder och föremål från Östafrika. Referenser sker också till hantverksmaterial och teknik i andra länder. Ljudband och filmslinga ingår. Utställningen tillverkad i 5 ex.
Samarbete med: Västerbottens Museum.

Vår föränderliga jord (701)
Färdig 1968. Ej turnélagd. Väska med film, filmslingor, mineralprover, små bildskärmar och referenslitteratur. Läromedelsförsök.

Till landet i väster (koffert) (702)
Färdig 1968. Upplaga: 25 ex. för försäljning. Materialsamling för grupparbete inom t. ex. arbetsområdet "Det moderna Norden växer fram" eller "USA". Emigrationens historia i bild, text och faksimiltryck. Materialet förpackat i en enkel järnbeslagen träkista.

Att möta våld (704)
Färdig 1969. Ej turnélagd. Utställningsdelen till arbetsområdet "Att möta våld". Eleverna bygger själva utställningen under genomgången av materialet. Screentryckta plastskärmar. Läromedelsförsök.

Perspektiv på Asien (706)
Färdig 1969. Ej turnélagd. Lådor med bruksföremål, kläder, tidningar, ljudband från bl. a. Japan, Thailand och Pakistan. Läromedelsförsök.

Tanzania (707)
Färdig 1969. Ej turnélagd. Låda med kläder, bruksföremål, smycken, tidningar, tidskrifter, ljudband och diabilder. Läromedelsförsök.

Hembygden (708)
Färdig 1969. Utställningspaket avsett för försöksverksamheten vid Brännans skola, Skellefteå. Huvudsakligen förhistoriskt material och föremål, som speglar Skellefteortens näringsliv lånade från Skellefteå museum. Läromedelsförsök.

Det antika köket (710)
Turnétid: 1971–73. Antal besökta orter: 10. Det antika köket och dess mathållning illustreras med keramikkopior av antikt husgeråd, bildskärmar och en beskrivande text, också innehållande några matrecept. Tillverkat i två exemplar för utprövning i första hand vid Brännans skola i Skellefteå.
Samarbete med: Medelhavsmuseet.

Skellefteå museum (711)
Vid omordnandet av basutställningarna i Skellefteå museum 1968–69 medverkade Riksutställningars personal som konsulter, bidrog även med material samt förmedlade kontakter med experter inom olika ämnesområden.

Wasa 1628 (712)
Turnétid: 1970–73. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 26. Skåputställning om regalskeppet Wasa.
Samarbete med: Statens Sjöhistoriska Museum – Wasavarvet.

Till landet i väster (kuvert) (715)
Färdigt 1971. Upplaga: 3 000 ex. för försäljning. Ett brev som innehåller faksimiltryck av dokument, bilder, affischer, skillingtryck och annat som kan hjälpa oss att få en närupplevelse av den stora utvandringen till Amerika under 1800-talet.

Vad är konsthantverk? (717)
Turnétid: 1971–73. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 18. Alla kan! Vad är konsthantverk? Konsthantverket i samhället och Industrialismens genombrott/Konsumtionssamhället är fyra temata, kring vilka utställningspaketet är uppbyggt. För cirkelledarutbildning inom konsthantverksområdet. Utställningsmaterialet framställt i 3 ex.

Marta Marta (718)
Turnétid: 1970. Antal besökta orter: 26. Till Riksteaterns uruppsättning av Sara Lidmans pjäs Marta, Marta framställdes en scenografi främst bestående av en diabildserie, som projicerades mot scenbakgrunden.
Samarbete med: Riksteatern.

A kit on kits (719)
Påbörjad 1970. Ej turnélagd. Konsten att göra småutställningar. Ett utbildnings- och informationsmaterial.

Vi kallar dom u-länder (721)
Färdig 1970. Upplaga: 300 ex. för försäljning. Utställningen består av tre tryckta wellpapp-pelare samt några föremål från de länder som behandlas i avsikt att belysa några av de oftast diskuterade frågorna kring u-landsproblemen. Ett skärmställ om FN: s verksamhet medföljde.
Samarbete med: TRU och Kommittén för FN: s 25-års jubileum.

Roland Kempe (film) (912)
Inspelad 1970. Filmen om konstnären Roland Kempe, ett avfilmat samtal, är en 16 mm ljudfilm i färg på 22 minuter. Den porträtterar Roland Kempe i anslutning till Kempeutställningen. Se (133).

Filmförsök I (913)
Inspelat 1968. Produktion av kort testfilm i internt utbildningssyfte.

Museet, skolan (Museet som läromedel) (914)
Inspelad 1970. Filmen Museet – skolan belyser dels museernas roll i utbildningsväsendet, dels pedagogiska metoder i museiundervisningen. Den är en 16 mm ljudfilm i färg, längd 28 minuter.

Den svåra konsten (915)
Inspelad 1973. Ett antal TV-avsnitt (3–8 minuter vardera) på kassett, avsedda att interfoliera studiecirkeldiskussion el. dyl. Avsnitt producerat av TRU, se (1 175), resten av Riksutställningar.

Filmen, små utställningar (917)
Inspelad 1969. En film om småutställningar till ett internationellt utställningspaket om utställningsbyggande, A kit on kits (719). 16 mm stumfilm i färg; längd sju minuter.

Film om försöksverksamheten (918)
Version 1. Inspelad: 1970. Försöksverksamheten 1965–1971. 16 mm ljudfilm i färg, ca 15 minuter lång, med bilder från Riksutställningars försöksverksamhet. Användes i Riksutställningars interna informationsverksamhet.
Version 2. Inspelad 1972. "6 år". En omarbetning och aktualisering av version 1. Ca 21 min. lång. Visas både som 16 mm film och som TV-kassett.

"Kläder" och "pinnar" (919)
Inspelad 1970. Två filmer, "Kläder" och "Pinnar", avsedda som inslag i utställningslådor om Asien. Se (706). De utgår från asiatiska kläder respektive bruket att äta med pinnar, är gjorda i färg och finns som 16 mm stumfilm. De är vardera några minuter långa.

Gåvor till gudar (film) (920)
Inspelad 1970. Föremålen i filmen är votivfigurer i lera som ställts till förfogande av Medelhavsmuseet. Filmen är i färg, 16 mm, med en längd av sex minuter.

"Och inte gå sönder" (Hur en utställning kommer till) (922)
Inspelad 1971. En film där filmproducenten under ett års tid har följt tillkomsten av Strindbergsutställningen, se (1026). 16 mm ljudfilm i färg på ca en halv timme. Används i Riksutställningars egen informationsverksamhet.

TV-kassetter till "Jesu liv i konsten" (924)
Inspelade 1973–74. Två videogram på ca 7 min. vardera om ikoner. Producerad i anslutning till utställningen "Jesu liv i konsten" på Nationalmuseum för Sveriges Kyrkliga Studieförbund som studiecirkelmaterial.

Det äldsta Halland
Inspelad 1970. Filmen består av ett av avsnitten i filmen Museet skolan i något utvidgat skick. Ej i distribution.

Anders Åberg (intervju, TV-kassett)
Inspelad 1973. 10 min., videogram, färg. Snabbintroduktion via TV för besökare på utställningen "Land du välsignade", se (1118).

TV-program om Riksutställningar
Inspelat 1967. Producerades vid samma tillfälle som Kameran, se (07). Programmet har använts för extern och intern information om Riksutställningars målsättning, arbetsformer och produktion.

Div. ITV-program
Inspelade 1968. Programmen producerades inom TRU: s utbildningskurser för blivande TV-producenter såsom övningsprogram och var ej avsedda för distribution. Programmen byggde på föremål som ställdes till förfogande av Naturhistoriska riksmuseet, Sjöhistoriska museet, Telemuseum, Spårvägsmuseum m. fl.

ITV-program för döva
Inspelat 1970. Ett experimentprogram att visas vid den internationella kongress om dövundervisning som ägde rum i Stockholm i augusti 1970. I programmet, som är 10 minuter långt, demonstreras två miniutställningar bl. a. med hjälp av teckenspråket samt betonas att utställningen är ett medium som fungerar även för dem som inte kan höra.

Kameran, TV-program
Inspelat 1967. TV-programmet Kameran, ett videoband på 15 min., producerade Riksutställningar i en TV-studio som hyrdes av TRU, som då just hade startat sin verksamhet. Programmet bygger på föremål och information i utställningen Kameran, se (07). Programmet visar kamerautvecklingen ur teknisk/historisk synvinkel. Visat av Sveriges Radio, TV 2, i maj 1971. Det har använts parallellt med utställningen vid en pedagogisk undersökning i Skellefteå.

Nordiska museet, en introduktion
Inspelat 1970. ITV-programmet Nordiska museet, en introduktion, producerades av Hushålls- och sömnadsskolans i Stockholm ITV-grupp och Nordiska museet, i Stockholms skoldirektions ITV-studio. Programmet är 15 minuter och skulle visas för elevgrupper inför studiebesök på Nordiska museet. Riksutställningar tog initiativet till ITV-experimentet i fråga och följde produktionsarbetet.

Flerbildsförsök på utställningen Nordisk folkkonst, Nordiska museet
Producerat 1969. Tillfälligt experiment med visning av diabilder med tre projektorer på 14 x 3 meters transparent skärm.

Vår kultur (1001)
Turnétid: 1970–73. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 17. Utställningen vill ge alternativ till den konsthistoria man vanligen möter i läroböcker och som så gott som uteslutande är baserad på stilkonsten och dess förändringar. Folkkonsten och masskulturen har ägnats det mesta utrymmet med polariserande exempel ur stilkonsten. Ett studiepaket i sju exemplar, har också framställts.
Samarbete med: Nordiska museet.

Sprängning pågår (1003)
Turnétid: 1970–73. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 19. Utställningen behandlar citysaneringen och ger alternativa lösningar på innerstadens problem. Dessutom kompletteras den på varje ort med lokalt material. Skärmar, modeller och ljusbildsprojektioner.
Samarbete med: Sveriges Arkitekturmuseum och Konsthögskolans arkitekturskola.

Samvarodagar (1004)
Antal besökta orter: 4. Produktionen avsåg att stimulera till kontakt och samarbete mellan människor inom t. ex. en stadsdel eller ett bostadsområde. Formerna för samvaron och samarbetet bygger till stor del på studium och lek med text, bild, ljud, rörelse m. m. och stimulerade på så sätt en amatörverksamhet, 1970.
Samarbete med: Arkiv Samtal, Riksteatern och Rikskonserter.

Unga blad (1005)
Turnétid: 1972–73. Antal besökta orter: 10. Hur den yngsta svenska konstnärsgenerationen arbetar. Visas med extrem konst i små format och enkla material. Skärmar och lösa konstverk.

Frimärket som bild (1006)
Turnétid: 1971. Antal besökta orter: 41. Frimärkets motiviska utveckling från ren portomarkering till illustrativ bild. Färgsatta förstoringar, originalmärken, förebilder och förlagor till svenska märken i form av foton, föremål och konstverk samt tryckteknikska redskap. Filmmaterial.
Samarbete med: Postmuseum.

Tidsbilder (1007)
Turnétid: 1971–72. Antal besökta orter: 15. Konstnärerna Lars-Gösta Lundberg och Ulf Wahlberg med en dialog i bild, den förre med tonvikt på människans situationer, den senare med inriktning på bilism. Måleri, collage, grafik och objekt.

Arbetarminnen (1009)
Turnétid: 1970–73. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 31. Utställningen skildrar arbetsförhållandena i gången tid och är en presentation av de böcker "Arbetarminnen" som Nordiska museet givit ut med levnadsbeskrivningar av arbetare i olika yrken. 10 dubbelskärmar.
Samarbete med: Nordiska museet.

"Kolla in" I (1010)
Turnétid: 1970–71. Antal besökta orter: 9. En utställning för barn, som de inte bara kunde titta på, utan leka med och agera i. Materialet omfattade föremål och figurer som man kunde krypa in i eller ta på sig.

Miljöspel (1011)
Turnétid: 1970. Antal besökta orter: 12. En utomhusutställning för folkparkerna, med syfte att på ett lekfullt sätt – i form av ett stort tärningsspel – presentera frågor kring miljö och miljöförstöring.

Miljö för miljoner (1013)
Färdigt 1970. Upplaga: 10 000 ex. Arbetsmaterial, ett häfte med frågeställningar som ansluter till utställningen Miljö för miljoner, se (25).

Handen (1015: 1–5)
Turnétid: 1970–73. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 10. Ett reportage i bild och ljud med temat handen över alla ämnesgränser och stadier gjord under en inskolningsvecka på Värner Rydénskolan i Malmö. Framställt i 5 ex.

Förbud mot handikapp (1017)
Turnétid: 1971–73. Antal besökta orter: 23. Besökaren åkte i rullstol genom uppbyggda miljöer i form av kök, vardagsrum, larmande gatumiljö, butik, arbetsförmedling och skyddad verkstad, för att själv känna på de fysiska hinder som överallt möter de handikappade. Samtidigt belystes hur den fysiska miljön genom felaktig utformning handikappar, hur fysiskt handikapp leder till socialt och ekonomiskt handikapp. Utställningen kompletterades på varje ort med lokal utställning, föredrag och diskussioner.

Fönster mot Sovjetunionen (1022)
Turnétid: 1971–73. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 8. Föremål från våra dagars Sovjetunionen ger olika infallsvinklar och fördjupningsuppgifter: att vara ung i Sovjet, den politiska vardagen, industrialism och jordbruk. S. k. plyfaskåp med bilder, affischer, föremål, klädesplagg. Utställningen framställd i 2 ex.

Musiklådan (1023)
Turnétid: 1972–73. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 228. Musiklådan innehåller enkla instrument som inbjuder att spela på tillsammans, inspelningar med musik från olika länder och kulturer samt bilder av människor i olika delar av världen som gör musik tillsammans. Handledning medföljer. Musiklådan framställd i 20 ex.
Samarbete med: Rikskonserter, Musikmuseet.

Vi i Norden (1025)
Färdig 1971. Upplaga: 600 ex. varav 500 norskspråkiga och 100 finskspråkiga. Utställningen producerades på uppdrag av Nordiska Rådet och skildrade samarbetet mellan de nordiska länderna inom skilda samhällsrelationer såsom arbetsmarknad, lagstiftning, kultur m. m. Wellpapp-pelare.
Samarbete med: Nordiska Rådet och föreningarna Nordens Förbund.

Strindberg (1026)
Turnétid: 1971–73. Pågår fortfarande. Upplaga: 9 ex. Utställningen behandlar i bild och text Strindberg som dramatiker. Svenska Institutet har beställt 8 exemplar i engelsk, fransk, tysk och amerikansk upplaga för turnering utomlands. En svensk upplaga har beställts av Riksteatern.
Samarbete med: Drottningholms teatermuseum.

Civilförsvaret (1027)
Färdigt 1969. En studielåda med informationsmaterial om civilförsvar.
Samarbete med: Civilförsvarsstyrelsen.

Lage Lindell (1029)
Turnétid: 1971–72. Antal besökta orter: 9. Ett representativt urval av Lage Lindells produktion från 50-talets slut fram till begynnande 70-tal.

Cirkeln (1030)
Färdig 1972. Upplaga: 500 ex. för försäljning. En affischutställning om miljö och ekologi tänkt att kunna användas i alla sammanhang där man vill ge en första översiktlig presentation av miljövårdsproblemen.

En andra upplaga av utställningen har framtagits av Nordiska utställningsrådet. Denna trycks i fyra versioner med dansk, finsk, norsk och svensk text.

Utställningen består av 16 tecknade 4-färgsbilder parvis sammanförda på åtta affischer.
Samarbete med: Svenska Naturskyddsföreningen.

Tjärleken (1031)
Turnétid: 1971–73. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 90. Utställningen – producerad av en arbetsgrupp inom Teckningslärarinstitutet – behandlar tobaken och tobaksrökningen ur ekonomiska, sociala och medicinska aspekter. Cirkelrunt "rum" av färgglada och naivistiskt målade skärmar. Utställningen framställd i 3 ex.

Fyra generationer isländsk konst (1032)
Turnétid: 1971. Antal besökta orter: 5. Presentation av nutida isländsk konst – 8 målare, 2 tecknare och 7 skulptörer.
Samarbete med: Nordens Hus i Reykjavik.

Gåvor till gudar (1033)
Färdig 1970. Materialet i lådan behandlar votivgåvans roll i antikens religiösa föreställningsvärld. Föremål och film. Läromedelsförsök.

Rädslan (1034)
Turnétid: 1972–73. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 14. Den ofta vitala känslan av oro och olust inför morgondagen är utgångspunkt för utställningen, som upptar en folkloristisk del, en del med tavlor och skulpturer av ett tiotal yngre svenska konstnärer och en tredje del innehållande skrämmande och roande skämtartiklar. Uppbyggt rum av skärmar samt lösa konstverk.

Färg (1035)
Turnétid: 1972–73. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 17. En pedagogisk utställning som vill förklara företeelser i samband med färg. Färgtester, färgsnurror, färgsättningsförslag och konstverk med olika grader av färgproblematik illustrerar utställningen.

Bjurselet (1037)
Turnétid: 1969–73. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 21. En skåputställning om de omfattande arkeologiska undersökningarna i norra Västerbotten. Text, bild och föremål.
Samarbete med: Skellefteå museum och Nordarkeologi.

Kulturrevolutionen i bild (1039)
Turnétid: 1970–72. Antal besökta orter: 22. 40 affischer från Kina visade hur kulturrevolutionens idéer fördes ut till det kinesiska folket.
Samarbete med: Östasiatiska museet.

Det var också protest (1040)
Turnétid: 1971–73. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 18. Med rikligt material från 1800-tals- och 1900-talskonsten och med konstnärerna Kollwitz och Herbin visas två typer av protester; en häftigt social protest och en teoretisk spekulation.
Samarbete med: Konstnärscentrum.

Vad gör vi med varandra? (1041)
Turnétid: 1971–73. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 20. Genom ett urval konstverk av 12 konstnärer demonstreras mänskliga relationer som de utspelas i vårt samhälle.
Samarbete med: Konstnärscentrum.

Konsten att dressera människor (1042)
Turnétid: 1971–73. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 18. Med utgångspunkt från boken "Konsten att dressera människor" berättar sju konstnärer i bild om företagens övervakning och styrning av arbetarna.
Samarbete med: Konstnärscentrum.

Hej frihet! (1043)
Turnétid: 1971–73. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 15. Tre bildkonstnärer uttrycker i olika material och tekniker sin uppfattning och upplevelse av "vad är frihet?".
Samarbete med: Konstnärscentrum.

Kring människan (1044)
Turnétid: 1971–72. Antal besökta orter: 15. Internationell konst av nio konstnärer sammanförda efter innehållsliga beröringspunkter snarare än efter stilgemenskap. Grafik i färg och originalkonst.

"Kolla in" II (1046)
Färdig 1970. Ej turnélagd. En vidareutveckling av "Kolla in" I, se (1010).

Brechtcollage (1047)
Turnétid: 1970. Ingick i regional verksamhet i Västerbottens län. Antal besökta orter: 30. Utställningen handlade om Berthold Brecht och hans samtid.
Samarbete med: Riksteaterns Västerbottensensemble.

Stavaträskprojektet (1048)
Turnétid: 1970. Ingick i regional verksamhet i Västerbottens län. Uppsökande experiment tillsammans med Riksteaterns Västerbottensensemble och Skellefteå bibliotek där utställning, teater (Brechtcollaget) och biblioteksverksamhet integrerades.

Fredag (1049)
Turnétid: 1971–72. Ingick i regional verksamhet i Västerbottens län. Antal besökta orter: 45. Utställningen bygger på pjäsen "Fredag". Utställningen syftar till att ge skolelever några grundläggande kunskaper om kolonialismen och imperialismen och aktualisera frågeställningar som behandlas i pjäsen.
Samarbete med: Riksteaterns Västerbottensensemble.

Att teckna (1050)
Turnétid: 1971–72. Antal besökta orter: 14. Ett urval av svenska 1900-talsteckningar av Yngve Berg och Siri Derkert fram till C. O. Hultén och Stig Claesson.

Trappan, Vällingby (1051)
Ett aktivitetsprojekt, 1971, som i första hand vände sig till vuxen publik. Ett slags kulturcafé med egenaktivitet och artistinslag; samvaro, debatt och underhållning.
Samarbete med: Riksteatern, Rikskonserter, Västerorts Kulturkommitté, Stockholm.

Kannibaler och guldgrävare (1052)
Turnétid: 1972–73. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 14. Ett hundratal fotografier på människor från olika världsdelar och kulturer. Autentiska bilder tvingar åskådaren in i frågeställningar som: Vad hände med dessa människor och deras samhällen? Har de utrotats? Assimilerats med det västerländska mönstret? Var det nödvändigt? Hade vi ingenting att lära oss av dem? Utställningen framställd i 2 ex.

Till minnet av Pariskommunen 1871 (1053)
Turnétid: 1971. Antal besökta orter: 16. En introduktion till fortsatta studier kring ämnet. Det förutsätts att utställningen lokalt kompletteras med den rikhaltiga litteratur om kommunen som kommit ut även på svenska. Wellpappskärmar med sammanlagt 19 bildytor.

Vattnet i världen (1054)
Turnétid: 1972–73. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 79. Utställningen avser att ge grundläggande information om vattnets kretslopp i naturen, vattenförsörjningen, samspelet vatten – mark – människa samt vattenföroreningar, allt i ett globalt perspektiv.

Ett utställningsexemplar är kompletterat med en bassäng som ger en symbolisk framställning av vattnets kretslopp och människans utnyttjande av vattnet. Utställningen framställd i 4 ex.
Samarbete med: Svenska Kommittén för Internationella Hydrologiska Dekaden (HD).

Kulturrevolutionen i bild (studielåda) (1055)
Turnétid: 1971–73. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 17. Studielåda med diabilder, bild och ljudband, affischér och böcker om kulturrevolutionen i Kina. Bildmaterialet delvis hämtat ur vandringsutställningen med samma namn. Studielådan framställd i två exemplar.

Djuphavsseglare – den sista segelfartygsflottan (1056)
Turnétid: 1971–73. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 23. En skåputställning om den åländske segelfartygsredaren, Gustaf Eriksons flotta med bilder, texter, föremål och fartygsmodell.
Samarbete med: Statens Sjöhistoriska Museum och Sjöfartsmuseet i Mariehamn.

Konst i byn (1057)
Utställningstid: 1971. Ingick i regional verksamhet i Västerbottens län. Ett grupparbete som byggde på en kollektion utvald ur kommunens konstsamlingar.
Samarbete med: Studieförbundet Vuxenskolan i Skellefteå, Övre Bäcks by, Skellefteå kommun.

Vandring i Konsten (1058 A B)
Turnétid: 1972–73. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 23. Utställningen visar ett tjugotal originalverk. Konstverk och fotografier ger inblickar i modern konst och konstskapande. Stillfilm om Paul Klee medföljer.

Två par (1059)
Turnétid: 1971–72. Antal besökta orter: 13. 50–60 mindre målningar i olika tekniker av två konstnärspar, Evy Låås–Anders Fogelin och Ingegärd Möller–Rolf Erling Nygren.

Folkparkerna (1060)
Utställningstid: 1971. Antal besökta orter: 2. Projektet innebar ett försök att visa några av de ordinarie utställningarna i folkparkerna under en begränsad period.

Frimärket i bild, se (1006), Arbetarminnen, se (1004), Roland Kempe, se (133) och Kulturrevolutionen i bild, se (1039).
Samarbete med: Folkparkernas Centralorganisation.

Mjuklek (1061)
Turnétid: 1971–73. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 9. Färgfoton på monteringsbar plywoodpelare lämpade som diskussionsunderlag för alla som sysslar med barnpedagogik.

Samvarodagar II (1065)
Antal besökta orter: 3. Projekt av samma slag som beskrives under Samvarodagar, se (1004), 1970.

Norrland för 50 år sen (1067)
Turnétid: 1967. Antal besökta orter: 63. Ett musikprogram om den sociala och kulturella situationen i Norrland under 20-talet.
Samarbete med: Rikskonserter/ÖN.

Mårten Andersson – Huck Hultgren (1068)
Turnétid: 1972–73. Antal besökta orter: 25. Målningar och träreliefer av två svenska naivister.

Tillsammans – att tala med varandra med ord, bild, ljud, rörelser (1069)
Påbörjat 1972. Försöksverksamheten ännu ej avslutad. Kring temat Tillsammans – att tala med varandra med ord, med ljud, med bilder, med rörelser, har en sammanställning av material prövats i studiecirklar bland psykiskt utvecklingsstörda vuxna på vårdinstitutioner i Örebro och Uppsala län där olika studieförbund deltagit.
Samarbete med: Skolöverstyrelsens folkbildningsbyrå, Föreläsningsbyrån, Rikskonserter, länsbildningsförbunden i Örebro och Uppsala län, Örebro läns omsorgsstyrelse.

Tycka om (1070)
Turnétid: 1972–73. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 7. Ett försök att sammanställa en utställning av en arbetsgrupp inom Riksutställningars utställningspedagogiska seminarium.

Mini-exhibition (1071)
Färdig 1971. Utställning med information om Riksutställningars verksamhet, översatt till engelska och franska. Deponerad på ICOM's sekretariat i Paris. Redigerades för projektet småutställningar, se (1085). Wellpappelare.

Välkommen hem (1072)
Turnétid: 1971–72. Ingick i regional verksamhet i Västerbottens län. Antal besökta orter: 49. Utställningen ger i konkreta bilder innehåll åt vissa allmänt övergripande termer, som används i samhällsdebatten.
Samarbete med: Riksteaterns Västerbottensensemble.

Förbud mot handikapp (Studiepaket och informationsskärm) (1073)
Färdigt 1972. Upplaga: Informationsskärm 200 ex. och studiepaket 100 ex. för försäljning. Det viktigaste materialet från utställningen Förbud mot handikapp, se (1017), sammanställt speciellt med tanke på skolan.

Photography Canada (1074)
Turnétid: 1971–72. Antal besökta orter: 19. Några av Kanadas främsta fotografer berättar genom sina bilder om dagens Kanada, om sitt sociala medvetande, om sitt intresse för omvärlden och sin roll som nyhetsförmedlare.

Den saktmodiga revolutionen (1075)
Turnétid: 1971. Antal besökta orter: 40. Till en pjäs av Svante Foerster gjordes en scenografi som samtidigt fungerade som utställning. Den bestod av foto tryckta på plastskärmar.
Samarbete med: Riksteatern och ABF.

Rolf Nesch (1076)
Antal besökta orter: 1. Konstverk av den norske konstnären Rolf Nesch, förmedlades av Riksutställningar för visning på Nationalmuseum, 1971.
Samarbete med: Riksgalleriet, Oslo.

Utställning i Tönsberg (1078)
I samband med en jubileumsutställning i Tönsberg 1971 förmedlade Riksutställningar visning av konstverk av Thea Ekström, Vide Jansson och Karl-Axel Pehrsson.
Samarbete med: Riksgalleriet, Oslo.

Studiematerial: Konsten att dressera människor (1080)
Färdigt 1971. Studiematerial för folkhögskolan, producerat i anslutning till utst.nr. 1042.

Sprängning pågår (1082–84)
Färdig 1972. Pågår fortfarande. Tre utländska versioner av Sprängning pågår, se (1003) på uppdrag av Svenska Institutet.

Småutställningar (1085)
Färdig 1971. Ej turnélagd. Monteringsbar informationspelare som i färgfoton visar några av Riksutställningars småutställningar för skola och folkbildning. Kan kompletteras med filmen Små utställningar, se (917).

Öppna (1086)
Färdigt 1972. Upplaga 1: 1 000 ex. för försäljning. Upplaga 2: 4 000 ex. för försäljning. En rapport om lekverkstäder med information om den barnverksamhet som under rubriken lekverkstäder bedrivs av museer, Riksutställningar och andra institutioner.

Myt och verklighet (1087)
Turnétid: 1972–73. Antal besökta orter: 14. En rapportutställning som presenterade några människoskildrare i Norrland: Torfrid Olsson, Viktoria Nygren, Sture Meyer, Albert Johansson samt fotografen Sune Jonsson.

Norrlandsskildrare (1088)
Turnétid: 1972–73. Antal besökta orter: 13. En rapportutställning med verk av konstnärerna Ingvar Hällgren, Hannes Wagnstedt, Filip Nilsson, Gunnar Holmström och Sture Berglund.

Märta och ålderstrappan (1089)
Turnétid: 1972–73. Antal besökta orter: 17. Med utgångspunkt i äldre målningar och bilder har Kerstin Adde-Johansson skapat några textila skulpturer.
Samarbete med: Nordiska museet.

Storstrejken 1909 (1090)
Turnétid: 1972–73. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 39. Storstrejken 1909 skildrar bakgrunden till strejken, dess förlopp och efterspel. Text, bild och musik ingår som tidsskapande element i utställningen. Utställningen framställd i 2 ex.
Samarbete med: Nordiska museet.

Barnmisshandel (1091)
Färdig 1972. Upplaga: 200 ex. för försäljning. Utställningen tar upp barnmisshandel, orsakerna till att sådan förekommer och föreslår några vägar att komma tillrätta med den. 40 svart/vita planscher.
Samarbete med: BRIS-Föreningen Barnens rätt i samhället.

Det stora trädet (1092)
Turnétid: 1972–73. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 11. Presentation av landskapsmålaren Carl Samuel Graffman (1801-62). Originalteckningar, foto, texter, dokument och bandinspelning.

Det stora slöseriet (1093)
Turnétid: 1972. Ingick i regional verksamhet i Västerbottens län. Antal besökta orter: 30. Skolproduktion för låg- och mellanstadiet. Om miljön och miljöförstöring.
Samarbete med: Riksteaterns Västerbottensensemble i samband med Henning Mankells skådespel med samma namn.

Plundraren (1094)
Turnétid: 1972. Ingick i regional verksamhet i Västerbottens län. Antal besökta orter: 30. En bordsutställning om miljöförstöringen i samband med Henning Mankells pjäs med samma namn.
Samarbete med: Riksteaterns Västerbottensensemble.

Skog (1095)
Utställningstid: 1972. Ingick i regional verksamhet i Västerbottens län. Antal besökta orter: 3. Utställningen handlade om skogen, som miljö, skogsarbetet och skogsarbetarnas situation.
Samarbete med: Studieförbundet Vuxenskolan.

"Arbete i byn" (1096)
Utställningstid: 1972. Ingick i regional verksamhet i Västerbottens län. Antal besökta orter: 1. Arbetslivets förändringar i byn Kusmark under de senaste 60 åren. Utgick från material som bearbetats och insamlats av en studiecirkel i Kusmark.
Samarbete med: Studieförbundet Vuxenskolan.

En liten utställning om alkohol: Skål (1097)
Färdig 1972. Upplaga: 300 ex. för försäljning. Komprimerade fakta om alkohol, belyser de alkoholskadades situation i dagens samhälle, granskar attityderna till alkohol och alkoholskador och ställer frågor. 30 tryckta wellpappskivor.
Samarbete med: Socialstyrelsen (HVUD) och Systembolaget.

Den stora konkursen (1098)
Turnétid: 1972. Antal besökta orter: 5. Miljöutställning av konstnären Sven Ljungberg. Tavlor och tidningsurklipp. Efter visning på Moderna museet övertagen för distribution.

Kuba bygger (1099)
Turnétid: 1972–73. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 6. 25 lätta triwellskärmar behandlar Kubas utveckling efter revolutionen med tyngdpunkt på byggenskap och landsbygdsutveckling.
Samarbete med: Sveriges Arkitekturmuseum.

Education in Swedish museums (1100)
Färdig 1971. Utställnings- och trycksaksmaterial avsett för utrikes information kring svenska museers pedagogiska arbete samt Riksutställningars verksamhet. Deponerad på ICOM's sekretariat i Paris.

Spel och dobbel (1101)
Turnétid: 1972–73. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 12. Om spelens och spelandets historia från äldsta tider till våra dagar. Tyngdpunkten ligger på de "stora" spelen – bräde, schack, kort, bingo osv. Med utställningen följer ett antal olika spel och spelregler med vilka mottagarna kan anordna egna aktiviteter.
Samarbete med: Statens Historiska Museum.

Vår värld (1102)
Färdig 1972. Upplaga: 1 000 ex. för försäljning. I text och bild behandlas bl. a. befolkningsexplosionen och familjeplanering, utveckling och underutveckling, rika och fattiga länder, förtryck och frigörelsesträvan. Väggtidning.
Samarbete med: RFSU.

Åke Johansson och Anders Bruno Liljefors (1103)
Turnétid: 1973. Antal besökta orter: 13. Minnesutställning över två konstnärer vilkas verk domineras av en stark naturkänsla. Utställningen omfattar ca 25 målningar och teckningar av Johansson och ett 15-tal keramiska arbeten av Liljefors.

Bilder för barn (1104)
Turnétid: 1973. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 23. Bilder som barn i Sverige har sett och påverkats av sedan mitten av 1800-talet. Utställningen tillverkad i 2 ex.

Kring en sjö (1105)
Turnétid: 1972–73. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 7. Material till en bildteaterlek med ljudillustrationer tillkommet i första hand för studieverksamhet bland psykiskt utvecklingsstörda.

Kropp, mode, kläder (1106)
Turnétid: 1972–73. Antal besökta orter: 19. Tre glasfiberpaviljonger som handlade om modekarusellen, reklamens och massmedias övertalningskampanjer och vårt behov av "människokläder" visades i folkparker och Folkets Hus-lokaler.

Kullahusets hemlighet (1107)
Turnétid: 1973. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 12. Konstnären Sten Eklunds Kullahus-svit visas i ett skärmrum av stora plexiglasmålningar.

Dragspelet (1108)
Turnétid: 1973. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 14. Utställningen berättar om dragspelets roll i borgarhem, på gator och gårdar, på lövade logar, i bondkök och inom Frälsningsarmén. Den visar också hur dragspelet har blivit industrialismens representant i folkmusiken och tar fram exempel på olika värderingar kring dragspelet.
Samarbete med: Musikmuseet.

Kampen för demokrati (1109)
Turnétid: 1972. Upplaga 250 ex. för distribution av Folkets Hus-föreningarnas Riksförbund. Kring temat demokrati, med inlägg om maktkoncentrationen, pampvälde och andra kontroversiella begrepp.
Samarbete med: Folkets Hus-föreningarnas Riksförbund.

Trädgårdar (1110)
Turnétid: 1973. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 7. Målningar och grafiska blad (från 1600-talet till våra dagar), fotografier, modeller, planscher, planer etc. om den manipulerade naturen. Bilderna uppsatta tematiskt på spaljéskärmar i tre rumsformer.

Carl Larsson (1111)
Turnétid: 1973. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 16. Foton och reproduktioner lånade från olika museer. Belyser människan och konstnären Carl Larsson.

Den nordiska trästaden (1112)
Turnétid: 1972–73. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 5. En utställning kring den nordiska trästaden och dess bevarande.
Samarbete med: ICOMOS och Nordiska utställningsrådet.

Vävda bilder (1115)
Turnétid: 1973. Pågår fortfarande. Turnerar i "Vuxenskolans" regi. Utställningspaket innehållande provvävar, skisser, inspirationsmaterial etc. sammanställt av Maria Adlercreutz avsett för folkbildningen.
Samarbete med: Studieförbundet Vuxenskolan.

Land du välsignade (1118)
Turnétid: 1973. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 3. Om industrialismens genombrott i Sverige, i första hand arbetarnas miljöer och folkrörelsernas framväxt under tiden 1850–1915.

Besökaren vandrar genom utställningen i olika miljöer: från en överbefolkad småbrukarbygd med backstuga och ett påbörjat järnvägsbygge via ett sågverkssamhälle med Folkets Hus, nykterhetsloge och bolagsaffär mot den stora staden med verkstadsindustrier och nybyggda arbetarkvarter.
Samarbete med: Nordiska museet och Rikskonserter.

Alvar Aalto (1120)
Turnétid: 1972–73. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 12. Mindre version av Aaltoutställningen, se (138).

John Max (1121)
Turnétid: 1973. Antal besökta orter: 13. Den kanadensiske porträttfotografen John Max mycket personliga uppfattning om sina medmänniskor i 55 svartvita bilder. Utställningen har förmedlats av Kanadensiska ambassaden.

Regalskeppet Wasa (1122)
Turnétid: 1973. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 7. Utställningen skildrar den politiska bakgrunden, skeppsbyggnadskonsten och Wasas tillkomst, utsmyckningen av skeppet och livet ombord, förlisning och bärgning, utgrävning, konservering och restaurering. Skärmar, montrar med föremål och färgfilm.
Samarbete med: Statens Sjöhistoriska Museum – Wasavarvet.

Lizzies lådor (1123)
Turnétid: 1973. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 4. Ett material som avser att stimulera skolelever till egen aktivitet. Utställningen framställd i 2 ex.

Norrland för 50 år sen II (1125)
Turnétid: 1972–73. Antal besökta orter: 50. Ett musikprogram om den sociala och kulturella situationen i länen under 20-talet. Utställningen distribueras av Rikskonserter och ingår i deras verksamhet med internkonserter.
Samarbete med: Rikskonserter i Västernorrlands och Jämtlands län.

Gamla ting berättar (1126)
Turnétid: 1972–73. Antal besökta orter: 70. Den första utställningen inrymd i utställningsbussen. Utformades i anslutning till studiecirkelverksamhet.
Samarbete med: Västergötlands museum och studieförbundet Vuxenskolan.

Böcker – till vilket pris? (1128)
Färdig 1972. Upplaga: 300 ex. för försäljning. Affischutställning om litteraturutgivningens villkor i dagens Sverige.
Samarbete med: Författarförlaget.

Kungaudden (1129)
Turnétid: 1973. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 8. Utställningen behandlar de arkeologiska undersökningarna vid kungens fiskestuga vid Tärnasjön och är uppbyggd av foton, texter, fynd och modeller. Skåputställning.
Samarbete med: Skellefteå museum och Nordarkeologi.

Leva i kylskåp (1131)
Turnétid: 1973. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 5. Skåputställning med biologiskt montage som visar hur smådjur vintertid kan föra ett aktivt liv i utrymmet mellan mark och snötäcke.

Vävda bilder (1132)
Turnétid: 1973. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 8. Redigering av vävda bilder, se (1 115) för skolbruk – t. ex. i ämnena textilslöjd, bild och form, teckning, konst- och musikhistoria.

Fanor över bron (1133)
Turnétid: 1973. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 7. Teckningar, litografier, målningar av Albin Amelin och dokumentation av Amelins väg från 30-tal till 70-tal.

Inge Schiöler (1134)
Turnétid: 1973. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 7. Ett 50-tal verk av Inge Schiöler.

"Dom kallar oss naiva" (1135)
Turnétid: 1973. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 7. Utställningen visar konstverk av ett trettiotal svenska naivister.

Unga finska bilder (1136)
Turnétid: 1973. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 7. Ung finsk konst sammanställd av Amos Andersons Konstmuseum i Helsingfors.

Situationer på 70-talet (1137)
Turnétid: 1973. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 4. Målningar, skulpturer, teckningar och grafik av en yngre svensk konstnärsgeneration, som övervägande har ett aktuellt, samhällsengagerat budskap.

Dockteaterlådan (1139)
Färdig 1973. Upplaga: 50 ex för försäljning varav några turnélagda. Utställningen är en demonstrationslåda med konkreta exempel på material och tekniska lösningar kring dockteatertillverkning.
Samarbete med: Riksteatern, Rikskonserter, Marionetteatern i Stockholm.

Människor – minnesbilder från Sverige (1140)
Turnétid: 1973. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 6. Avsikten har varit att visa måleri som bygger på fotografi, och att parallellt redovisa förlagorna. Konstverk av Ditte Nilsson, Merete Herrström och Olle Berlin.
Samarbete med: Malmö museum.

Det antika köket (1141)
Turnétid: 1973. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 9. Redigering av det antika köket, se (710) efter utprövning. För skola och folkbildning. Skåputställning i 25 ex. för försäljning.
Samarbete med: Medelhavsmuseet.

En svensk tiger (1142)
Turnétid: 1972. Ingick i regional verksamhet i Västerbottens län. Antal besökta orter: 30. Utställningen gjordes i samarbete med Riksteaterns Västerbottenensemble i anslutning till pjäsen "Vår beredskap är god", en bearbetning av Hasse Alfredsons "Å, vilken härlig fred", och handlade om situationen i Sverige under andra världskriget. Pjäsen ingick i teaterensemblens utbud till studieförbund och föreningar.

Chile (1143)
Turnétid: 1972–73. Turnélagd av Folkets Hus-föreningarnas Riksorganisation. Liten utställning med fakta om Chile, framställd i 2 ex.
Samarbete med: Folkets Hus-föreningarnas Riksorganisation och Rikskonserter.

Vad är konsthantverk? (1144)
Turnétid: 1973. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 9. Utställningspaket i 5 ex., vars innehåll helt bygger på tidigare serieproduktion av Vad är konsthantverk, se (717) avsett för skolor och studieförbund.

Rädslan (1145)
Turnétid: 1973. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 3. Redigering av Rädslan, se (1034) för skolbruk. Utställningen framställd i 3 ex.

Annonsfilmen "Museernas dag" (1149)
Inspelad 1972. 35 mm annonsfilm på 60 sek. för biografbruk med reklam för museernas dag i Göteborg hösten 1972. Finansierades av Nämnden för samhällsinformation och producerades i samarbete med Europafilm.

Hälsa, hänsyn, miljö (1150)
Färdig 1973. Upplaga: 9 000 ex. för distribution av Socialstyrelsen. Affischutställning som manar till miljöhänsyn från rökarnas sida.
Samarbete med: Socialstyrelsen.

Är detta nödvändigt? (1151)
Turnétid: 1973. Antal besökta orter: 2. Utställningens tema utgörs av nedskräpningen av våra stränder. Fyra enheter som på en gång är emballage och skärm.
Samarbete med: Naturhistoriska museet i Göteborg.

1 % art et architecture (1152)
En utställning om "enprocentsregeln för konstnärlig utsmyckning", tillämpad i Frankrike. Förmedlad av Franska Ambassaden och Riksutställningar för visning i Lunds konsthall 1973.

Kapten Grogg och hans vänner (1153)
Turnétid: 1973. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 3. Om den tecknade svenska stumfilmen från 1915–1922 med tonvikt på den främste skaparen av animerad film, Victor Bergdahl.
Samarbete med: Svenska Filminstitutet och Sveriges Radios förlag.

Studiematerial Vattnet i världen (1154)
Färdigt 1973. Upplaga: 10 000 ex. för försäljning. Studiematerialet bygger på utställningen Vattnet i världen, se (1054) och består av häfte med arbetsuppgifter och dokumentation av utställningens faktadel.
Samarbete med: Skolöverstyrelsen.

Studiematerial om Indien (1155)
Färdigt 1973. Studiematerial för gruppdiskussion om u-landsproblem för studieförbund, lärarhögskolor, länsskolnämnder m. fl. Bild och textmaterial.
Samarbete med: Umeå lärarhögskola.

Röd vår (1156)
Färdig 1973. Upplaga: 125 ex. för distribution av ABF. Tryckt utställning som bygger på bildmaterial framtaget för Land du välsignade, se (1118).
Samarbete med: ABF.

Gutenberg och boktryckarkonsten (1157)
Turnétid: 1973. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 5. Ett 30-tal planscher med text, som behandlar boktryckarkonstens utveckling, typografiska mästerverk etc. Utställningen framställd i 2 ex.
Samarbete med: Tyska Förbundsrepublikens Goethe-Institut.

Arbetarbildning i Norden (1158)
Färdig 1973. Upplaga: 50 ex. för distribution av ABF. Utställning om arbetarrörelsens studieförbund i de nordiska länderna. Varje nordiskt land har en upplaga tryckt på respektive språk.
Samarbete med: ABF.

Nygammal hemslöjd (1159)
Turnétid: 1973. Antal besökta orter: 27. Utställning, inrymd i Riksutställningars utställningsbuss, om äldre och nutida hemslöjd i Skellefteå kommun.
Samarbete med: Skellefteå kommuns kulturnämnd, Skellefteå Museum och Västerbottens hemslöjdsförening.

Studier och utställningar kring riksplanen (1160)
Utställningstid: 1973. Ingick i regional verksamhet i Västerbottens län. Projektet utgick från en omfattande utställning i Skellefteå om den fysiska riksplaneringen och om regionalpolitiken. Riksutställningars uppgift var huvudsakligen att i samarbete med studieförbundet och skolorna organisera studieverksamhet kring utställningens information. Ett 100-tal studiecirklar bildades och av dessa var ett 30-tal aktiva med egna utställningar på 4 orter, utställningar, som behandlade de lokala problemen och som utgjorde debattinlägg i de frågor som behandlats i Riksplanutställningen.
Samarbete med: ABF och Studieförbundet Vuxenskolan.

Att vara arbetslös (1162)
Utställningstid: 1973. Ingick i regionalverksamhet i Uppsala län. Utställningen utfördes av arbetslösa i Uppsala, som våren 1973 deltog i kurser organiserade av ABF.

Dokumentkuvert Land du välsignade (1164)
Färdigt 1973. Upplaga: 2 000 ex. för försäljning. Ett brev med dokument från arbetarrörelsens framväxt i Sverige. Det innehåller faksimiltryck av bilder, brev, affischer och majmärken från detta historiska skede. Brevet anknyter till utställningen Land du välsignade, se (1118).

Sömnmedel och lugnande medel (1165)
Färdig 1973. Upplaga: 500 ex. för distribution av Socialstyrelsen. Tre affischer som avser att varna för onödigt bruk av sömnmedel och lugnande medel.
Samarbete med: Socialstyrelsen.

Bakom kulisserna (1166)
Turnétid: 1973. Antal besökta orter: 8. En utställning om opera, producerad för turné i folkparkerna; inrymd i utställningsbussen. Senare omarbetad för turné i regi av Länsbildningsförbundet i Stockholms län.
Samarbete med: Folkparkernas Centralorganisation, Kungliga Teatern, Stockholms Stadsmuseum och Drottningholms Teatermuseum.

TRU-monter (1167)
Färdig 1973. Montrar med bild och text samt AV-medel producerade för Svenska Mässans "Utbildning -73" i Göteborg med information om TRU:s verksamhet.
Samarbete med: TRU.

Vikskärmar – modell C (1168)
Upplaga: 520 ex. för försäljning. Tre sammanfogade wellpappskärmar med totalyta 190 x 270 cm (varje skärm 90 x 190 cm). Skärmarna kan användas på båda sidor och lätt sättas upp en eller flera på många varierande sätt.

Tidsbilder från Kalmar län (1169)
Turnétid: 1973. Antal besökta orter: 48. Industrialismens framväxt i Kalmar län. I anslutning till Land du välsignade, se (1118). Inrymd i utställningsbussen.
Samarbete med: Länsbildningsförbundet i Kalmar län.

Eric Grate och Kvinnorovet (1175)
Turnétid: 1973. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 4. Skulptören Eric Grates Skåputställning med Eric Grates "Entomologiskt kvinnorov" (1958), ett av den moderna svenska konstens mest omdiskuterade arbeten.

Vad är en kit? (1179)
Färdig 1973. Upplaga: 3 000 ex. för distribution utomlands. Flerspråkig folder producerad i anslutning till projektet "A kit on kits", se (719).
Samarbete med: ICOM.

Unga blad (1181–82)
Turnétid: 1973. Pågår fortfarande. Antal besökta orter: 6. Två rapportutställningar med grafiska blad av unga konstnärer som just har lämnat Konstakademins grafikskola.

Upptäckarna (1184)
Färdig 1973. Ingick i regional verksamhet i Västerbottens län. Upplaga: 200 ex. Affischutställning i samband med Riksteaterns Västerbottensensembles uppsättning av Reidar Jönssons pjäs med samma namn. Utställningen beskriver i bildserier och texter viktiga skeenden i Västerbottens historia under 1900-talet och bygger på material som framkom i samband med studie- och utställningsaktiviteterna kring Riksplaneutställningen i Skellefteå (utst. nr. 1160).

Utställningsskärm i wellpapp A (111.38.05)
Upplaga: 800 ex. för försäljning. En komplett sats innehållande 15 skärmar (1 780 x 780 mm) förpackade i kartong. Med utställningen följer monteringsanvisningar och förslag hur skärmarna kan utnyttjas.

Utställningsskärm i wellpapp B (111.38.09)
Upplaga: 350 ex. för försäljning. Satsen består av 3 "wellpapp-pelare". 2 meter höga och 1 meter breda.

Röda skåp (111.38.14)
Upplaga: 25 skåp för försäljning. Utställningsmonter, vandringsutställning, emballage – allt i ett. Skåpet består av två delar, en monterdel och ett podium.

Bilaga 2 Musei- och utställningsbesökandet i sociologisk belysning

Innehåll

1 *Teoretiska utgångspunkter* 292
1.1 Det beteendevetenskapliga perspektivet 292
1.2 Utställningen som medium för kommunikation – museet som kommunikationsmiljö 293
1.3 Musei- och utställningsbesöket – en följd av individuella mål och resurser 297

2 *Försöksverksamhetens sociologiska undersökningar* 300
2.1 Målsättningar 300
2.2 Undersökningsmetoder 301
2.2.1 Stickprovsmässiga frågeundersökningar av utställningspublik 302
2.2.2 Ostrukturerade studier (observationer, ostandardiserade intervjuer) av publik 308
2.2.3 Experimentella undersökningar 316
2.2.4 Stickprovsmässiga frågeundersökningar av normalpopulationer 318
2.2.5 Kombinerad publikundersökning och stickprovsmässig intervjuundersökning av normalpopulation 319

3 *Besökare på museer och utställningar* 321
3.1 Inledning 321
3.2 Svenskarnas musei- och utställningsvanor 322
3.2.1 Besöksfrekvensen på museer och utställningar 322
3.2.2 Besöksfrekvensen på museer och utställningar – jämförelser mellan befolkningsgrupper 324
3.2.3 Vem har besökt vilket museum 328
3.3 Gävlebornas musei- och utställningsvanor 330
3.3.1 Musei- och utställningsbesökare i skilda utbildningsgrupper, yrkesgrupper etc. 330
3.3.2 Musei- och utställningsbesökare i olika åldersgrupper . 331
3.3.3 Musei- och utställningsbesökare i olika stadsdelar och regioner 332
3.3.4 Musei- och utställningsbesökarnas övriga kulturvanor . 333

3.4 Musei- och utställningsbesökares vanor och intressen 335
3.4.1 Musei- och utställningsbesökandets samband med fritidsvanor/fritidsintressen 335
3.4.2 Besök på museer/utställningar och aktivitetsmönster . 338
3.4.3 Besök på museer/utställningar och intressemönster . . 342
3.4.4 Besök på konstutställning och konstintresse 344
3.5 Musei- och utställningsbesökare – en sammanfattning 346

4 *Publikstrukturen vid några av Riksutställningars produktioner* . 348
4.1 Inledning 348
4.2 100 år Nationalmuseum 350
4.2.1 Publikstorlek 350
4.2.2 Publikstruktur 350
4.2.3 Nyrekrytering av besökare 351
4.2.4 Information om utställningen 353
4.2.5 Semesterpublik 354
4.3 Multikonst 355
4.3.1 Bakgrund 355
4.3.2 Publikstruktur 355
4.3.3 Nyrekrytering av besökare 355
4.3.4 Information om utställningen 356
4.3.5 Sällskap vid besök 357
4.3.6 Multikonst – köpare 358
4.3.7 Jämförelser 100 år Nationalmuseum och Multikonst . 358
4.4 Fem utställningar i Gävle 359
4.4.1 Publikstrukturer 359
4.4.2 Fiske på fritid – nya besökare 360
4.4.3 Sköna stund – nya besökare 361
4.4.4 Endre Nemes, vernissagebesökare 361
4.5 Upptäcka – uppleva 362
4.6 Köpet – en utställning på bibliotek 363
4.7 Land att leva i – Miljö för miljoner 364
4.7.1 Publikstruktur 364
4.7.2 Nyrekrytering av besökare 365
4.8 Utställningar i folkparkerna 365
4.8.1 Bakgrund 365
4.8.2 Miljöspelet – dagpubliken 366
4.8.3 Miljöspelet – kvällspubliken 367
4.8.4 Besökare på fyra utställningar i folkparkerna i Linköping och Växjö 368
4.8.5 Nyrekrytering av utställningsbesökare i folkparken . . 369
4.9 Totalförsvarsutställningen på R 68 i Skövde 371
4.10 Sammanfattning 372

5 *Utställningarnas rekryteringsområden* 374
5.1 Rekryteringsområden för 100 år Nationalmuseum och Multikonst 374
5.2 Rekryteringsområden för fyra utställningar i Gävle 376

6 *Utställningsbesökets inverkan på kunskaper och attityder* . . . 378
6.1 Om kommunikationseffekter . . . 378
6.2 Utställningars uppmärksamhetsvärde . . . 379
6.2.1 Bakgrund . . . 379
6.2.2 Observationer av besökarbeteende . . . 380
6.3 Totalförsvarsutställningen i Skövde . . . 385
6.4 Köpet . . . 386
6.5 Sköna stund . . . 387
6.5.1 Bakgrund . . . 387
6.5.2 Skäl för besök . . . 388
6.5.3 Jämförelser besökare – allmänheten . . . 388
6.5.4 Besökarnas synpunkter . . . 389
6.5.5 Besökets inverkan på kunskaper och attityder . . . 390
6.6 Kameran – en jämförelse mellan videoband och utställning . 391
6.7 Vad är konsthantverk? . . . 392
6.8 Långsiktiga effekter – Sköna stund . . . 394
6.8.1 Uppföljning av besökare . . . 394
6.8.2 Indirekta effekter på befolkningsunderlaget . . . 395
6.9 Sammanfattning . . . 398

7 *Aktivitet på utställningar* . . . 401
7.1 Skilda syften med aktivitet på utställningar . . . 401
7.2 Upptäcka – uppleva . . . 403
7.2.1 Målsättningar . . . 403
7.2.2 Skäl för besök . . . 403
7.2.3 Aktiveringsmöjligheter . . . 404
7.2.4 Besökarnas synpunkter . . . 405
7.3 Miljöspel . . . 407
7.4 Land att leva i – Miljö för miljoner . . . 409
7.4.1 Målsättningar . . . 409
7.4.2 Skäl för besök . . . 411
7.4.3 Programverksamhet . . . 412
7.4.4 Aktivitetslokaler . . . 414
7.4.5 Besökarnas synpunkter . . . 418
7.4.6 Efterverkningar . . . 420
7.5 Förbud mot handikapp . . . 422
7.5.1 Målsättningar . . . 422
7.5.2 Studieverksamheten och dess deltagare . . . 423
7.5.3 Hur man utnyttjade utställningen . . . 424
7.5.4 Synpunkter på utställningen . . . 426
7.5.5 Lokala aktioner . . . 426
7.6 Allaktivitetshuset Hallen i Skärholmen . . . 427
7.7 Samvarodagar . . . 430
7.8 Tillsammans . . . 431
7.9 Cirkeln . . . 433
7.10 Studiecirklar gör egna utställningar . . . 436
7.10.1 Bakgrund och målsättningar . . . 436

7.10.2 Verksamheten i Bäcks by 437
7.10.3 Verksamheten i Kusmark 438
7.10.4 Sociala effekter 439
7.10.5 Betydelsen av lokal förankring 440
7.10.6 Nya kommunikationskanaler 440
7.10.7 Kännedom om utställningsmediet 441
7.10.8 Utställningsarbetets pedagogiska effekter 441
7.10.9 Stimulans till fortsatt skapande 441
7.10.10 Effekter på kulturlivet 442
7.10.11 Sammanfattning 442
7.11 Aktivitet på utställningar – sammanfattning 443
7.11.1 Aktivitet som pedagogiskt instrument för att åskådliggöra utställningens innehåll 443
7.11.2 Aktivitet i syfte att stimulera till ömsesidig kommunikation 444
7.11.3 Aktivitet för att bryta isolering 446
7.12 Förutsättningarna för skilda aktivitetsformer på utställningar 447

8 *Utställningen som medel för måluppfyllelse* 450
8.1 Användningsmodellen 450
8.2 Riksutställningars undersökningar av syften med utställningsbesök 453
8.3 Tre konstutställningar i folkparken 455
8.3.1 Bakgrund 455
8.3.2 Frimärket som bild 455
8.3.3 Kameraöga – konstnärsöga 456
8.3.4 Roland Kempe – serigrafier 457
8.3.5 Sammanfattning 459
8.4 Målalternativ vid utställningsbesök 459
8.5 Kring människan 465
8.5.1 Bakgrund 465
8.5.2 Publiktillströmning 466
8.5.3 Motiveringar för titta nde 466
8.5.4 Besökarbeteende 467
8.5.5 Synpunkter på utställningen 468
8.6 Fyra årtionden Lennart Rodhe 469
8.6.1 Bakgrund 469
8.6.2 Skäl för besök 469
8.6.3 Besökarbeteende 470
8.6.4 Synpunkter på utställningen 470
8.7 Publikens mål och måluppfyllelse vid utställningsbesök . . . 471
8.8 Attityder till och kännedom om museer och utställningar . . 475
8.8.1 Bakgrund 475
8.8.2 Kunskapen om museets verksamheter 475
8.8.3 Utställningsmediets ryktbarhet som informationsspridare 476
8.8.4 Framtida forskningsuppgifter 477

9 *Resurser och barriärer för utställningsbesök* 478
9.1 Resursinnehav som förklaring till målinriktat beteende . . . 478
9.2 Skäl för uteblivna utställningsbesök 482
9.3 Bakgrund och orsaker till den varierande vanan att besöka museer och utställningar 483
9.3.1 Beredskap för deltagande i kommunikationsprocesser . 483
9.3.2 Resurskomponenter 484
9.3.3 Närhet till museer och utställningslokaler 488
9.3.4 Ekonomiska och materiella resurser 489
9.3.5 Resurser för tidsanvändning 490
9.3.6 God hälsa/ork 491
9.3.7 Kunskapsmässiga resurser för kulturdeltagande 492
9.3.8 Tillgång till sociala kontakter (betydelsen av umgängeskontakter, organisationskontakter och gruppsammanhållning) 495
9.3.9 Tillgång till mångsidiga miljökontakter 500
9.3.10 Förmåga att anpassa sig till förändringar och till ett överflöd av nya intryck 503
9.3.11 Tillgång till kommunikationskanaler, speciellt för ömsesidigt utbyte (tvåvägskanaler) 504
9.3.12 Inflytande och förmåga att påverka utställningsutbudet 506
9.4 Utställningsbesöket som resursskapare 509

För innehållet i denna bilaga svarar Göran Nylöf, som också planerat de flesta undersökningar, på vilka resultatredovisningen bygger. Assistenter har varit Ulla Arnell och Inger Hammer, båda verksamma inom uppföljningsenheten på Riksutställningar. Förutom de rapporter, som nämnts i litteraturhänvisningarna i avsnitt 2 har även arbetsrapporter av Lotten Zetterström, Pirkko Jonsson och Jan Kantor utgjort underlag för redovisningen. Delar av manuskriptet har diskuterats på det utställningspedagogiska seminariet på Riksutställningar. Vid granskning av texten har särskilt Bengt M. Holmquist bidragit med synpunkter.

1 Teoretiska utgångspunkter

1.1 *Det beteendevetenskapliga perspektivet*

Denna belysning av musei- och utställningsbesökandet har skett på uppdrag av 1965 års musei- och utställningssakkunniga (MUS 65). Bakgrunden är de sakkunnigas utredningsarbete på det sätt det kommer till uttryck i statens försöksverksamhet med riksutställningar och målsättningarna för detta. I direktiven för MUS 65 anges att utredningen skall syssla med kulturspridning i anslutning till museernas material. Även om metoderna för detta inte begränsar sig enbart till utställningar är dock utställningen det centrala mediet i Riksutställningars verksamhet.

En utgångspunkt för utredningen och försöksverksamheten har varit de skillnader i medborgarnas kontakter med museer och utställningar som låter sig erfarenhetsmässigt fastställas. Det har därför varit naturligt att just detta fått en speciell, vetenskaplig belysning. Människors varierande utnyttjande av museer och utställningar har således stått i centrum för de huvudsakligen sociologiska undersökningar som bedrivits vid Riksutställningar. Detta har inte bara inneburit kartläggning av skillnader i faktiskt besökande utan också av varför, hur och med vilken behållning man utifrån skilda förutsättningar utnyttjar utställningen. Undersökningarna inkluderar också några av de försök som genomförts av Riksutställningar i syfte att bredda kulturpubliken och att minska kulturklyftorna mellan skilda samhällsgrupper.

De vetenskaper, som analyserar relationerna mellan vad man i något begränsad betydelse kallar för "kultur"[1] å ena sidan och samhälle, samhällsstruktur eller sociala förhållanden å den andra, kan indelas i tre huvudgrupper med utgångspunkt i vad som står i centrum för intresset:

1. Hur konstarter och andra kulturyttringar speglar samhället. Denna riktning har sin utgångspunkt i *kulturprodukterna* t.ex. i konstverk av olika slag. Enskilda konstverks sociala förutsättningar eller mera allmängiltiga samband mellan samhällsstruktur och stilarter kan nämnas som exempel.

[1] Någon exakt definition av begreppet "kultur" görs inte, men en snävare definition än vad som i allmänhet presenteras av sociologer och socialantropologer åsyftas. Som exempel på dessas kulturdefinitioner kan följande nämnas: "Kultur är den konfiguration av inlärt beteende och beteenderesultat, vars komponenter delas och överföres av ett samhälles medlemmar." (Ralph Linton: *Personlighet och kultur*, Stockholm 1951, sid. 41). Denna kulturdefinition omfattar såväl produkter (beteenderesultat) som processer (beteenden). En mera begränsad kulturdefinition skulle ha en liknande formulering, men endast avse vissa produkter och/eller vissa processer. Bland förslag om begränsningar till endast vissa produkter kan framhållas uttrycksformerna musik, litteratur, teater, bildkonst, dans, film etc. med eller utan kvalitetskriterier, symboler i vid mening eller enbart de estetiska symbolerna etc. Förslag till begränsningar med avseende på processer har betonat skapandeprocessen, kommunikationsprocessen i allmänhet eller bara vissa former av den, processer som syftar till kontakt och gemenskap etc. En praktiskt-politisk orienterad definition skulle kunna ta fasta på det som är föremål för kulturpolitiken och som t.ex. avgränsas av innehållet i vad som faller under rubriken "Kulturändamål" i utbildningsdepartementets driftsbudget.

2. Den andra riktningen analyserar utifrån ett makrosociologiskt perspektiv *kulturyttringarnas sociala system* och deras förhållande till andra sociala system, t.ex. det ekonomiska, det politiska eller det religiösa. Konstarternas sociala status under olika samhällsförhållanden, deras funktioner för individer, gruppbildningar och samhällsstrukturer hör till denna riktning. Studier av de kulturella institutionerna t.ex. konsthandeln, biblioteksväsendet, museiväsendet skulle också kunna räknas till detta område.
3. Den tredje riktningen belyser människornas deltagande i kulturaktiviteter av typ gitarrspel, bokläsning, köp av konstverk, besök på museer etc. Utgångspunkten är mikrosociologisk och förutom *mänskliga beteenden* och vanor står även värderingar, normer och normsystem, kunskaper rörande kulturprodukter och kulturliv i centrum för denna riktning.

Mot bakgrund av givna sociala förutsättningar och med hänsyn taget till uppdragets art med tonvikten lagd på konkreta forskningsuppgifter i anslutning till publiken vid Riksutställningars produktioner blir den beteendevetenskapliga utgångspunkten (det tredje alternativet) den mest rimliga för denna sociologiska studie. Detta hindrar inte att även andra riktningar skulle kunna visa sig betydelsefulla i ett mera vidsträckt perspektiv. Många väsentliga frågeställningar, som anknyter till Riksutställningars sätt att fungera i större sammanhang skulle kräva en annan utgångspunkt.

1.2 *Utställningen som medium för kommunikation – museet som kommunikationsmiljö*

Andra utgångspunkter för denna bilaga är utställningens funktion som medium för kommunikation och museet eller utställningslokalens funktion som kommunikationsmiljö. Detta betraktelsesätt medger ett hänsynstagande till några av de teorier som utvecklats inom ramen för kommunikationssociologin. Där finns flera olika definitioner på kommunikation. En av de enklare säger att "kommunikation innebär en process varigenom mening överföres mellan individer".[1] Denna överföringsprocess innehåller minst fyra olika komponenter nämligen: 1) sändare eller kommunikator, 2) meddelande, 3) kanal eller medium samt 4) mottagare.

I takt med industrialiseringen och den tekniska utvecklingen har även kommunikationsmetoderna förändrats. Tidningar, böcker, radio, telefon och television är nu var mans egendom. De s.k. massmedierna intar i dag en dominerande ställning och en fortsatt snabb expansion på detta område kan förväntas.

I det förindustriella samhället spelade det lokala kommunikationssystemet en mera betydande roll än i dag. Den kunskap som förmedlades inom t.ex. familje- eller bygemenskapen var kanske begränsad men hade ofta stor relevans för individen i just den situation, i vilken han befann sig. Den hade också ofta utformats med hans aktiva medverkan, den utgjorde hans och hans omgivnings personliga erfarenheter.

Utvecklingen mot ett masskommunikationssystem har skapat en annan

[1] Se R. Wright Mass Communication: A Sociological Perspective. New York 1959.

situation. Den lokala gemenskapen har minskat i betydelse, delvis naturligtvis på grund av den av industrialiseringen påskyndade storstadstillväxten men också som en följd av massmediautvecklingen. Jan Ekecrantz[1] har pekat på några viktiga förändringar i de kommunikationsprocesser, som reglerar individernas normer och normuppfattningar. Allt mer av kunskaper, värderingar och normer når de enskilda individerna direkt via massmedia. Även om tolkningar och tillrättalägganden utförda i familje- och umgängesgrupper förekommer finns risker för att de massmediaspridda budskapen skall vara alltför allmänna och kanske oklara utan speciell anknytning till den privata situationen eller de lokala förhållandena.

Parallellt med en ökad kunskapsmängd och ett vidgat perspektiv på tillvaron kan följa isolering eller främlingskap i den lokala miljön. Vissa kritiker av massmediasamhället menar att trots att människorna blivit mera beroende av varandra har de blivit mera personligt isolerade från varandra.

Vilken plats intar då museet och utställningen i detta sammanhang? Fungerar de på samma sätt och har de samma effekter som massmedia eller har de genom sin eventuella lokala eller regionala förankring en mera framskjuten plats i det lokala kommunikationssystemet? För att belysa detta problemområde något kan det vara meningsfullt att för ett ögonblick fråga sig vad som kännetecknar masskommunikationen.

Kjell Nowak och Karl-Erik Wärneryd[2] presenterar fyra markanta särdrag för masskommunikationen. Enligt deras uppfattning är den

1. indirekt
2. opersonlig
3. enkelriktad och
4. innebär samtidighet.

Att masskommunikationen är indirekt innebär att den kräver tekniska hjälpmedel och att kommunikationsparterna, sändare och mottagare, inte samtidigt är närvarande i tid och rum. Utställningen har i allmänhet denna indirekta karaktär såvida inte utställaren (konstnären, producenten, idégivaren) själv presenterar sitt arbete.

Kommunikation genom massmedia riktar sig inte till någon speciell person eller begränsad publik. Massmediapubliken kännetecknas av att den är heterogen till sin sammansättning och att den är anonym. Att kommunikationen är opersonlig innebär att budskapet i princip är tillgängligt för alla men har inte direkt att göra med publikens storlek. Utställningspubliken uppfyller dessa krav i växlande grad. I vissa fall är utställningar producerade med en begränsad målgrupp i tankarna.

Masskommunikationen är enkelriktad, eftersom inget ömsesidigt utbyte av budskap mellan sändare och mottagare kan äga rum. Sändaren kan i princip inte anpassa sitt beteende efter mottagarens reaktioner. Detta stämmer i de flesta fall även på utställningsmediet. I den totala miljö i vilken utställningen placeras finns dock möjligheter att förändra denna situation. Genom debatter, diskussioner, frågestunder etc. med anknytning till utställningens tema kan en miljö för ömsesidig kommuni-

[1] Se J. Ekecrantz – H.J. Holstein – A. Broström: *Informationssociologi,* del I, (Uppsala 1970), sid 21.

[2] Kjell Nowak – Karl-Erik Wärneryd: *Kommunikation och påverkan,* (Stockholm 1971), sid 22.

kation skapas. Även om utställningsproducenten, sändaren, inte själv är personligen närvarande kan representanter för de ståndpunkter han företräder finnas till hands. Även visaren av en konstutställning kan fungera på ett liknande sätt.

Kravet på samtidighet är av klart underordnad betydelse för utställningen i jämförelse med TV-programmet.

I likhet med andra medier presenterar även utställningen sitt material i text och bilder. Texten kan vara såväl visuell som auditiv, bilderna kan vara oföränderliga (t.ex. foton, teckningar) eller rörliga (film, videoband etc.). Utställningens främsta egenskap är dock dess tredimensionalitet, både i den meningen att utställningen själv finns i ett rum eller bildar ett rum och i den meningen att den i allmänhet visar föremål. Föremålen kan ha originalkaraktär eller vara reproduktioner. De kan också visas i en storlek, som inte är lämplig i annat medium. Till sist bör betonas utställningens egenskap att dröja kvar, vilket möjliggör ett återvändande till ett visst föremål eller en viss skärm men även ett återbesök en senare dag. Denna möjlighet föreligger ju inte för TV- eller radioprogrammet annat än vid reprissändningar.

De avgörande kriterierna på utställningens massmediakaraktär måste vara graden av opersonlig respektive enkelriktad kommunikation. Då utställningen är opersonlig dvs. riktar sig till allmänheten och då den endast medger enkelriktad kommunikation uppvisar den egenskaper som närmar sig massmediernas. Då den är personlig, vilket i detta fall måste tolkas så att den är avsedd för en viss målgrupp, t.ex. medlemmar i en viss förening, elever i en viss årskurs eller pensionärer och då utställningens möjligheter till dubbelriktad kommunikation utnyttjas fungerar den i mindre grad som ett massmedium. Olika utställningsmiljöer uppfyller dessa kriterier i växlande grad.

Varje kommunikationsprocess förutsätter sändare (kommunikator) och mottagare. Om parterna medverkar i kommunikationsprocessen frivilligt och har grundat sitt deltagande på beslut kan man vänta sig att mer eller mindre medvetna syften eller förväntningar föreligger. Mottagarens och sändarens syften kan helt eller delvis sammanfalla men de kan också vara skilda åt. Dessa målsättningar får inte förväxlas med de eventuella effekter som utställningsbesöket kan ha eller med museets eller utställningens funktion. De huvudsakliga effekterna kan naturligtvis vara de av bägge eller endera parterna åsyftade men de kan också vara av helt annan art än vad som varit meningen.

Principerna för olika syften för deltagandet i kommunikationsprocessen hos sändare och mottagare kan kortfattat formuleras på följande sätt:

Sändaren har ett budskap som han på effektivaste möjliga sätt vill kommunicera till mottagaren mot bakgrunden av att åstadkomma en kunskaps-, attityd-, upplevelse- eller beteendeförändring.

Mottagarens ambitioner anknyter till hans egen behovstillfredsställelse eller målorientering och kan kortfattat beskrivas som ett sökande efter budskap för att uppnå vissa prioriterade målsättningar.

Då man betecknar museet eller utställningslokalen som en kommunikationsmiljö är man i allmänhet benägen att uppfatta utställaren som

sändare och besökaren som mottagare och därmed ta fasta på den kommunikation som sker indirekt via utställningsmediet. En komplett beskrivning måste dock även ta hänsyn till den kommunikation mellan olika besökare, som kan stimuleras av utställningen. Vissa besökare kan då vara sändande part. Detta kan ske i mer eller mindre organiserade former från det att besökare eller särskilda grupper av besökare erbjudes möjligheter att utifrån egna erfarenheter skapa utställningsmaterial, exempelvis att skriva på "klotterplank" o.dyl., att delta i diskussioner och debatter eller informella samtal besökare emellan.

Beroende på mellan vilka parter kommunikationen sker och beroende på om kommunikationsprocessen är enkelriktad eller dubbelriktad erhålles följande situationer för den totala utställningsmiljön:

Tablå 1: Fyra kommunikationssituationer i utställningsmiljö

	Enkelriktad	Dubbelriktad
Kommunikation mellan utställare och besökare	1. Besökare som tittar på utställning Utställaren (eller den person eller organisation denne representerar) = sändare. Utställningsbesökaren = mottagare.	2. Besökare som tittar på utställning i kombination med t.ex. samtal, frågestund, diskussion etc. Utställaren (eller hans representant) = sändare + mottagare. Utställningsbesökaren = sändare + mottagare.
Kommunikation mellan besökare	3. Besökare som skriver på "klotterplank" eller på annat sätt medverkar vid utställningsproduktion. Den aktive besökaren = sändare. Övriga besökare = mottagare.	4. Besökare som kommunicerar med varandra på en utställning. Besökarna = sändare + mottagare.

Beroende på utställarens eller besökarens perspektiv blir olika målsättningar och därmed sammanhängande frågeställningar väsentliga i de fyra situationerna.

Tablå 2: Syften och frågeställningar ur skilda perspektiv

	Utställarens perspektiv	Besökarens perspektiv
1. Enkelriktad kommunikation från utställare till besökare	a.	b.
2. Dubbelriktad kommunikation mellan utställare och besökare	a+c.	b+d.
3-4. Enkelriktad + dubbelriktad kommunikation mellan besökare	e.	f.

a. Att sända ett budskap till utställningsbesökaren (indirekt viss målgrupp eller allmänheten)
   Vilka går på utställningen? Hur uppmärksammas budskapet? Vilken effekt har det?
b. Att söka ett budskap som motsvarar given målsättning eller anspråksnivå.
   Vilka mediaalternativ är tillgängliga? Är utställningen ett lämpligt medel för att erhålla åsyftade budskap? Kommer ett besök på utställningen att motsvara förväntningarna?
c. Att söka ett budskap från utställningsbesökaren.
   Vilka mål har besökaren, vilka prioriteringar gör han? Hur skall utställaren få information om besökarens målalternativ?
d. Att sända ett budskap till utställaren.
   Vilken effekt har budskapet på utställaren (eller den organisation denne representerar)?
e. Att initiera kommunikation mellan besökare.
   Vilka resurser skall ställas till förfogande? Vilken kommunikation uppstår? Vilka effekter har denna?
f. Att sända ett budskap till respektive motta från andra utställningsbesökare, som motsvarar given målsättning eller anspråksnivå.
   Kommer målen att uppnås?

De resultatbeskrivande avsnitten i denna bilaga struktureras delvis efter de skilda frågeställningar, som uppstår om man anlägger utställarens eller besökarens perspektiv.

Den enkelriktade kommunikationen från utställare till besökare är utan tvivel den vanligaste i samband med utställningar. Frågeställningarna under punkterna a och b kommer att få en central plats i resultatredovisningen. Frågor av typ a belyses i avsnitten 3–6, av typ b framför allt i avsnitt 8. Frågor med anknytning till den dubbelriktade kommunikationen redovisas i huvudsak i avsnitt 7, frågor av typ c dock i avsnitt 8.

1.3 *Musei- och utställningsbesöket – en följd av individuella mål och resurser*

De två perspektiven – utställarens och besökarens – anknyter till två skilda modeller inom kommunikationssociologin, vilka initierar helt olika problemställningar.

Den första modellen är grundad på frågeställningen "Vem kommunicerar vad till vem, genom vilken kanal och med vilken effekt?" Här förutsättes ofta ett påverkningssyfte. Hur skall man på bästa sätt förmedla detta budskap för att nå önskad effekt? Utställningsproducentens uppgift överensstämmer här med t.ex. politikerns, pedagogens eller reklammannens. Den allmänna frågeställningen motsvaras på musei- och utställningsområdet av t.ex. frågan "Vilka nås av ett budskap förmedlat via museer och utställningar och med vilken effekt?" Denna fråga kan även brytas ned i delfrågor t.ex.

1. Hur många och vilka går på museer och utställningar?
2. Under vilka omständigheter uppmärksammar besökaren på museer och utställningar budskapet?
3. Vilka effekter på kunskaper, attityder och på framtida beteende har ett musei- eller utställningsbesök?

Den första frågan belyses i avsnitten 3–5 i denna bilaga, de övriga i första hand i avsnitt 6.

I den andra modellen formuleras i stället följande allmänna frågeställning "Vem använder vilken kanal för att uppnå vilka mål och med vilken behållning?" Detta initierar bland annat frågan i vilka syften människor söker sig till museer och utställningar och vad de känner till om dessa kanalers möjligheter i jämförelse med andras.

Det är främst den inom kommunikationssociologin utarbetade användningsmodellen, som varit en viktig inspirationskälla. Användningsmodellen förutsätter att människors kontakter med skilda media grundar sig på ett frivilligt val bestämt av deras prioriterade målsättningar och deras föreställningar om medias förmåga att tillfredsställa dessa målsättningar. En närmare redogörelse för användningsmodellen finns i avsnitt 8.1 i denna bilaga.[1]

Människors museivanor och utställningsaktivitet varierar med avseende på vilken social miljö de har kontakt med, vilken social position de har uppnått och vilken grupp eller kategori de tillhör, t.ex. vilken ålder, utbildning, etc. de har. Detta skulle kunna förklaras enligt följande mönster.

a. En persons grupptillhörighet och därmed sammanhängande miljökontakter bestämmer hans intresseinriktning, hans värderingar, hans ambitioner och engagemang, dvs. sammanfattningsvis hans prioriterade mål.
b. En persons prioriterade mål påverkar hans val av media i den mån han uppfattar kontakt med media som medel för måluppfyllelse. Han besöker museer och tittar på utställningar, om han tror att dessa skall tillfredsställa hans målsättningar bättre och enklare än andra media.[2]

Som komplement till detta förutsättes att detta fria val störs av hinder eller barriärer respektive underlättas av resurser av psykologisk, social och geografisk art, som en individ är i besittning av. Detta synsätt har inspirerats bland annat av Låginkomstutredningens sociologiska undersökningar.

c. En persons grupptillhörighet avgör också hans innehav av resurser, med vilka han medvetet kan påverka sina livsvillkor.
d. En persons innehav av resurser för kontakter med medier påverkar hans val av medier. Han väljer museer och utställningar framför andra medier i den mån som resurstillgången är större och barriärerna mindre gentemot dessa medier i förhållande till andra.[3]

Den i figur 1.1 presenterade modellen ger ett mycket kortsiktigt perspektiv, där val av media ensidigt ses som effekter av övriga faktorer. I

[1] Se även Dan Lundberg – Olof Hultén: *Individen och massmedia,* Stockholm, 1968.

[2] Dessa tankar utvecklas närmare i avsnitt 8 och belyses med data i avsnitten 7 och 8.

[3] I avsnitt 9 följer en utförligare presentation av dessa tankegångar.

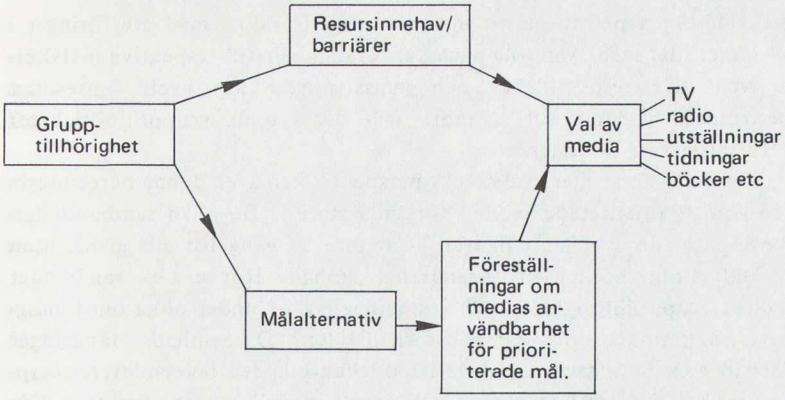

Figur 1.1 Schematisk framställning av punkterna a–d.

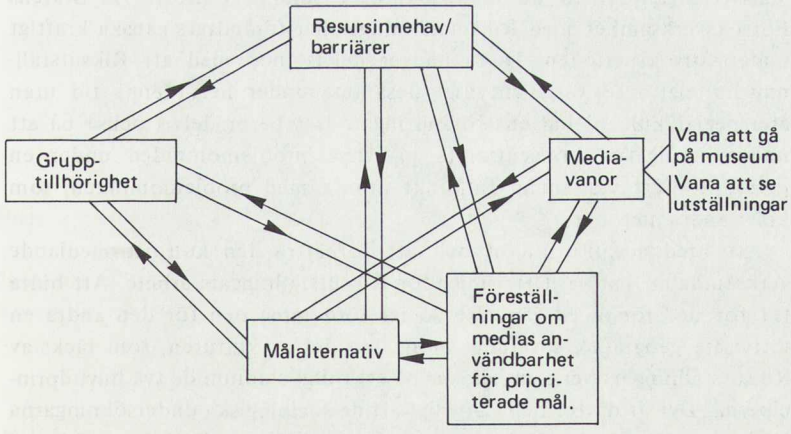

Figur 1.2 Schematisk framställning av punkterna a–d med återföringar.

ett vidare perspektiv måste man naturligtvis räkna med återföringar i systemet, där mediavanorna påverkar resursinnehavet respektive målalternativen, där resursinnehav och målsättningar står i ett ömsesidigt beroendeförhållande till varandra och där t. o. m. grupptillhörigheter förutsättes vara föränderliga.

Men i ett ännu mera vidsträckt perspektiv kan även denna beteendevetenskapligt orienterade modell förefalla statisk. De olika sambanden – representerade av pilar i figuren – är inte en gång för alla givna, utan förändras oupphörligt i ett föränderligt samhälle. Hur ser t.ex. sambandet mellan grupptillhörigheter och resursinnehav ut under olika omständigheter och under olika samhällsförhållanden? Då samhällsförändringar förs in som betingade variabler i modellen blir den beteendevetenskapliga inriktningen rätt begränsad och denna modell ganska ofruktbar. För denna typ av problem torde en makrosociologisk utgångspunkt sannolikt vara bättre lämpad.

Inom ramen för givna begränsningar kan dock denna beteendeorienterade modell vara fullt användbar. Den utnyttjas här i denna rapport främst som en stomme för Riksutställningars datamaterial, som mestadels är knutet till musei- och utställningsbesökandet. Försöksverksamhetens undersökningar har ofta haft mera praktiskt orienterade syften, t.ex. att pröva en utställnings förmåga att rekrytera nya publikgrupper, en utställnings effekter på besökarnas kunskaper och attityder etc. Dessa undersökningar tillhandahåller inte på långt när alla de informationsbitar, som skulle ge modellen ett komplett innehåll, utan vissa delar blir mera utförligt behandlade än andra. Det kan därför vara på sin plats att redogöra för de olika syften som de sociologiska utvärderingsprojekten haft och vilka metoder, som kommit till användning.

2 Försöksverksamhetens sociologiska undersökningar

2.1 *Målsättningar*

Målsättningarna med de undersökningar som genomförts vid Statens Försöksverksamhet med Riksutställningar har förändrats ganska kraftigt under försöksperioden. Detta hänger delvis ihop med att Riksutställningars mål inte varit entydigt desamma under hela denna tid utan återspeglat kulturdebattens förändringar. Det beror delvis också på att undersökningarna koncentrerats på vissa problemområden under en period för att vid annan tidpunkt arbeta med problemområden, som krävt andra metoder.

Att bredda kulturmiljön och att förbättra den kulturförmedlande verksamheten har varit riktlinjer för Riksutställningars arbete. Att bidra till för det första en jämnare social fördelning och för den andra en rättvisare geografisk spridning inom den del av kulturen, som täcks av Riksutställningars verksamhet, var på ett tidigt stadium de två huvudprinciperna. Det är därför helt naturligt att de sociologiska undersökningarna inriktats på att studera huruvida Riksutställningars åtgärder befrämjat sådana utjämningar.

Till att börja med koncentrerades intresset dels till publikstrukturen vid försöksverksamhetens utställningar i jämförelse med befolkningsunderlaget och dels på hur besökare rekryterades till utställningarna. Dessa försök redovisas i avsnitten 4 och 5 i denna rapport.

För en utvärdering av Riksutställningars publikrekrytering behövs något jämförelsematerial. Som en bakgrund presenteras i avsnitt 3 vissa statistiska uppgifter om allmänhetens benägenhet att besöka museer och se utställningar även av annat ursprung än Riksutställningars.

Det har också varit av väsentligt intresse att veta hur besökare på utställningar tagit del av dem och hur de påverkats. I ett skede av försöksperioden inriktades de sociologiska undersökningarna främst på utställningsbesökets inverkan på kunskaper och attityder. Avsnitt 6 i rapporten belyser erfarenheterna på detta område.

De tendenser till decentralisering och spridning av inflytandet, som kommit till uttryck i vårt kulturliv, har även återspeglats i Riksutställningars och därmed i de sociologiska undersökningarnas inriktning. Försöksverksamheten har på olika sätt stimulerat till och initierat lokala aktiviteter i samband med utställningar. Under den senare delen av försökstiden har stor vikt lagts vid de aktiviteter, som uppstår omkring utställningen. Avsnitt 7 ägnas försök med aktivitetsstimulerande utställningsproduktioner.

Mot slutet av försöksperioden har problemet om utställningen som medel för måluppfyllelse aktualiserats. Detta innebär att besökarens perspektiv alltmer kommit i förgrunden i stället för utställarens. Bland de problemområden som därvid uppmärksammats kan nämnas vilka mål (syften) som besökaren har med sitt besök. Avsnitt 8 i rapporten ger bakgrunden till detta synsätt och presenterar ett visst begränsat undersökningsmaterial.

Sammanfattningsvis innehåller alltså denna rapport följande resultatredovisande avsnitt:

- Besökare på museer och utställningar (avsnitt 3)
- Publikstrukturen vid några av Riksutställningars produktioner (avsnitt 4)
- Utställningars rekryteringsområden (avsnitt 5)
- Utställningsbesökets inverkan på kunskaper och attityder (avsnitt 6)
- Aktivitet på utställningar (avsnitt 7)
- Utställningen som medel för måluppfyllelse (avsnitt 8)

Rapporten avslutas med ett försök att sammanfatta några av erfarenheterna av dessa sociologiska undersökningar mot bakgrunden av den modell som skisserades i avsnitt 1.3. I avsnitt 9 ligger tyngdpunkten på de resurser som stimulerar regelbundna musei- och utställningsvanor och de barriärer som förhindrar dem.

2.2 *Undersökningsmetoder*

De varierande målsättningarna har krävt ett flertal olika metoder. De flesta undersökningsprojekt har varit knutna till valda utställningsprodukt-

tioner och inriktade på utställningsbesökarna. Dels har vissa turnéer följts, vilket möjliggjort jämförelser mellan olika utställningsorter för samma produktion, dels har en serie av publikundersökningar koncentrerats till Gävle, vilket möjliggjort jämförelser mellan olika produktioner. De vanligaste formerna för publikundersökningar har varit stickprovsmässiga frågeundersökningar och observationsstudier.

För att erhålla mera allmängiltiga resultat än vad utställningspubliken kan erbjuda har intervjuundersökningar även genomförts på representativa urval av normalpopulationer. Dessa inleddes med en kartläggning av kulturvanor i allmänhet och musei- och utställningsbesökande i synnerhet för befolkningen i Gävle. Denna studie gav även ett basunderlag till de publikundersökningar som genomfördes i denna stad. Senare kunde detta geografiskt begränsade projekt kompletteras med en kartläggning av musei- och utställningsvanor i befolkningen i hela landet.

2.2.1 *Stickprovsmässiga frågeundersökningar av utställningspublik*

Den först använda undersökningsmetoden syftade till att skaffa upplysningar om den som besökt vissa bestämda utställningar. Vanligtvis skedde datainsamlingen i dessa fall genom att intervjuare ställde frågor ur standardiserade formulär till ett representativt urval av besökare. Det har också förekommit att besökare själva fått fylla i sådana formulär. Dessa intervjuer/enkäter har med ett undantag utförts i eller i anslutning till utställningslokalen. Beroende på frågornas innehåll och syftet med dem har detta skett antingen före eller efter själva utställningsbesöket.

Följande utställningar har följts upp med publikundersökningar:

1. 100 år Nationalmuseum,
2. Multikonst,
3. Endre Nemes (endast i Gävle),
4. Fiske på fritid (endast i Gävle),
5. Köpet,
6. Upptäcka – uppleva (endast i Södertälje),
7. Totalförsvarsutställningen på R 68 i Skövde. (Denna utställning producerades ej av Riksutställningar. Undersökningen genomfördes i samarbete med Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar.)

För en del av försöksverksamhetens utställningsprojekt har syftet att nå nya publikgrupper och att förändra besökarstrukturen varit väsentliga. "100 år Nationalmuseum" och "Multikonst" kan ses som exempel på större produktioner planerade med denna avsikt. En kartläggning av publikstrukturen på dessa båda utställningar blev därför en naturlig inledande undersökningsuppgift. Var dessa satsningar lyckosamma i sina försök att åstadkomma en social och geografisk rättvisa? Även utställningarna "Endre Nemes", representerande en vanlig typ av konstutställning, och "Fiske på fritid" har fått publikstrukturen belyst.

En viktig uppgift vid dessa publikundersökningar har varit att kartlägga rekryteringsområden för besökare. Hur många är bosatta på själva utställningsorten och hur långt färdas en utställningsbesökare för att

komma till evenemanget? Stor vikt har även lagts vid nyrekryteringen av besökare. Hur stor del av den totala publiken utgörs av nya besökare, som inte brukar gå på utställningar i vanliga fall eller inte tidigare varit på det museum eller i den lokal, där den aktuella utställningen visas? Vilka är dessa och hur skiljer de sig från andra mera vana besökare?

Ett annat område som berörts vid dessa publikundersökningar är informationsspridningen, framför allt hur olika kategorier av besökare fått kännedom om utställningarnas existens. Bland andra frågeställningar kan nämnas, om besökarna kommit ensamma eller i sällskap, vilket färdmedel de använt för att komma till utställningen och deras förenings- och studieaktivitet.

Undersökningarna i anslutning till "Köpet", totalförsvarsutställningen i Skövde och "Upptäcka – uppleva" har skett med delvis andra utgångspunkter. Vid de två förstnämnda låg tyngdpunkten på utställningarnas effekter på besökarna i fråga om kunskapsförändringar. I centrum för intresset vid "Upptäcka – uppleva" stod hur besökarna utnyttjat utställningens möjligheter samt hur de reagerade på den.

En närmare presentation av nämnda utställningar och av omfattningen av de publikundersökningar som anknyter till dem följer här nedan.

1. 100 år Nationalmuseum

"100 år Nationalmuseum" blev det första försöket att genomföra en vandringsutställning med ömtåliga och dyrbara konstverk. Utställningen innehöll 43 konstverk från Nationalmuseums samtliga avdelningar. I huvudsak arrangerades utställningen konventionellt med lösa konstverk.

På grund av materialets karaktär blev landets museer naturliga mottagare, men man förutsatte att en utställning av denna omfattning skulle intressera en avsevärt större publik än som var normalt för utställningar på museerna. Totalt registrerades också nära 70 000 besök.

Publikundersökningen omfattar intervjuer med 2 411 besökare. Intervjuaren, vilken rekryterades från Sociologiska institutionen i Uppsala, medföljde utställningen till tjugo av de tjugotvå utställningsorterna, nämligen Jönköping, Skövde, Växjö, Kalmar, Kristianstad, Ystad, Malmö, Hälsingborg, Halmstad, Varberg, Uddevalla, Rottneros, Västerås, Gävle, Hudiksvall, Sundsvall, Umeå, Luleå, Östersund och Eskilstuna. Undantagen var den inledande orten Örebro samt Linköping, där utprovning av frågeformulär genomfördes. Undersökningen inleddes den 29 april 1966 och avslutades den 6 november samma år. Enbart förstagångsbesökare ingår. Besökare som gjort två eller flera visiter har bara kommit i fråga för intervju vid det första besökstillfället. Skolklasser på studiebesök och barn under 15 år ingår inte i intervjumaterialet. Resultaten av denna undersökning redovisas i avsnitten 4.2 och 5.1.

Litteratur:

Göran Nylöf: Utställningspubliken I: Besökare vid vandringsutställning "100 år Nationalmuseum" 1966, stencil. (Kortfattad presentation av undersökningen)

Göran Nylöf: Utställningspubliken V: Besökare vid vandringsutställningen "100 år Nationalmuseum" 1966. Del II stencil. (Undersökningsresultat och analys)

Gunilla Öhman: Utställningspubliken VI: Informationsspridning kring en vandringsutställning, 1970, stencil.

Ulla Arnell: Utställningspubliken VII: Besökare på fyra utställningar i Gävle, en jämförelse mellan publik på "100 år Nationalmuseum", "Multikonst", "Endre Nemes" och "Fiske på fritid", 1970, stencil (Avser endast besökare på museet i Gävle)

2. Multikonst

"Multikonst" 1967 innebar 100 lika och samtidiga konstutställningar fördelade över hela landet. Projektet var också ett försök att använda tv och andra massmedier i direkt samverkan med utställningsverksamhet. Idén kom från Konstfrämjandet och genomförandet skedde i samarbete mellan Konstfrämjandet, MUS '65, Riksutställningar och Sveriges Radio.

En av utgångspunkterna var att vinna en ny publik för god bildkonst. Samtliga konstverk (66 x 100) skulle vara till salu för allmänheten. Genom spridningen av "Multikonst" även till mindre orter ville man motverka kulturlivets centralisering till de större städerna. Genom projektets storlek och genom samarbetet med etermedia ville man fånga även den förut mindre konstintresserades uppmärksamhet.

Av de 66 konstverken var 2/3 grafik och resten utförda i andra tekniker, i huvudsak hantverk i serier. Både välkända och relativt okända konstnärer lämnade bidrag. Totalt registrerades ca 350 000 besök under den tid utställningen var tillgänglig vilket i allmänhet varierade mellan en vecka och två veckor på olika orter.

Den undersökning som knöts till "Multikonst" omfattar både besökare och köpare av de utställda konstverken. Intervjuare, förmedlade genom sociologiska institutionen i Uppsala, skötte datainsamlingen från besökare på tolv av de 100 utställningsorterna. Undersökningsorterna var spridda över hela landet och skilde sig avsevärt i storlek. Det går dock inte att generalisera undersökningsresultaten till samtliga utställningsorter. Följande orter ingick i undersökningen: Gävle, Hälsingborg, Kalmar, Simrishamn, Stockholm, Säffle, Umeå, Åseda, Älvsbyn, Örnsköldsvik, Österbybruk och Östersund. Utställningen bevakades fr o m söndagen den 12 februari 1967 t o m lördagen den 18 februari 1967, alltså i exakt en vecka. Bevakningen omfattade däremot inte vernissagedagen den 11 februari. Endast förstagångsbesökare har intervjuats. Den som besökte utställningen flera gånger hade alltså inte större chans att intervjuas än den som bara gjorde ett besök. Undersökningen avsåg inte barn under 15 år, inte heller skolklasser på studiebesök. Totalt 2 023 personer ingår i denna undersökning, vilket betyder att i genomsnitt var tionde besökare inom den givna ramen uttagits för intervju. Bortfallet är 4 %.

Kontakt med ett urval köpare av verk på "Multikonst" togs efter det att själva utställningsperioden var slut och definitiva listor på beställare inkommit till Konstfrämjandet, som organiserade distributionen av de

beställda verken. Datainsamlingen skedde i form av postenkät. Frågeformulären distribuerades i maj 1967 och undersökningen var avslutad i september samma år. Undersökningen representerar köpare från samtliga utställningsorter. En specialstudie av köpare av två helt skilda grafiska verk ingår också. Möjligheter att jämföra köpare och besökare underlättas av att köpare från de tolv intervjuorterna överrepresenterats vid urvalsförfarandet. Totalt 615 besvarade formulär har legat till grund för bearbetningarna, vilket innebär att svarsprocenten varit något under 80 %. Resultat presenteras i 4.3 och 5.1.

Litteratur:

Göran Nylöf: Utställningspubliken II: Besökare på Multikonst 1967, stencil. (Kortfattad presentation av intervjuerna med besökarna.)
Göran Nylöf: Utställningspubliken III: Köpare av verk på Multikonst 1967, stencil. (Kortfattad presentation av enkäten med köpare.)
Göran Nylöf: Utställningspubliken IV: Multikonst – en studie av besökare och köpare, stencil. (Undersökningsresultat och analys av data från båda projekten.)
Ulla Arnell: Utställningspubliken VIII: Besökare på fyra utställningar i Gävle, en jämförelse mellan publik på "100 år Nationalmuseum", "Multikonst", "Endre Nemes" och "Fiske på fritid", 1970, stencil. (Avser endast besökare på museet i Gävle.)

3. Endre Nemes

En av de konstnärer som blivit föremål för en separatutställning av Riksutställningar är Endre Nemes. Denna utställning omfattade målningar, teckningar, grafik samt en emalj. Den innehöll 68 verk från åren 1934–68.

I samband med visningen på Gävle museum den 29 mars – 20 april 1969 genomfördes en publikundersökning som ingick i en serie på utställningar i denna stad. I denna serie fanns för övrigt även "100 år Nationalmuseum" och "Multikonst".

Enkäten fick ifyllas av ett urval av besökare vid entren till utställningslokalen. Datainsamlingen ombesörjdes dels av en av Riksutställningars sociologer, verksam i Gävle, och dels av museets personal. Totalt ingick 147 av cirka 1 300 besökare i undersökningen. Bortfallet understeg 20 %. Resultatredovisningen sker i avsnitt 4.4.

Litteratur:

Ulla Arnell: Utställningspubliken VIII: Besökare på fyra utställningar i Gävle. En jämförelse mellan publik på "100 år Nationalmuseum", "Multikonst", "Endre Nemes" och "Fiske på fritid", 1970 stencil.

4. Fiske på fritid

Även "Fiske på fritid" ingick i den serie av undersökningar, som koncentrerades till utställningar i Gävle. Fiskeutställningen visade fritids-

fisket ur historiskt och socialt perspektiv. Den bestod huvudsakligen av skärmar med text och bilder samt av montrar med gamla och nya fiskeredskap. Utställningen, som producerades i samarbete med Fiskefrämjandet, visades på Silvanum – skogsmuseet i Gävle – den 24 november – 31 december 1968. Liksom "100 år Nationalmuseum" och "Multikonst" genomfördes datainsamlingen till övervägande delen genom intervjuer med standardiserade frågeformulär, vilket ombesörjdes av en av Riksutställningars sociologer på slumpmässigt utvalda besökare. Vernissagepubliken ingick inte i undersökningen men speciellt intresse ägnades en grupp besökare, som inbjudits för att delta i en filmförevisning och lyssna till ett kåseri om fiske. Vid denna del av undersökningen fick deltagarna själva fylla i formulären som enkät. Undersökningsmaterialet omfattar 119 intervjuer med "vanliga" besökare och 51 enkäter med speciellt inbjudna besökare. Bortfallet vid intervjuerna begränsas till en person, medan däremot cirka hälften inte återlämnade formulären vid enkättillfället. Undersökningsresultaten återfinnes i avsnitt 4.4.

Litteratur:

Ulla Arnell: Utställningspubliken VIII: Besökare på fyra utställningar i Gävle. En jämförelse mellan publik på "100 år Nationalmuseum", "Multikonst", "Endre Nemes" och "Fiske på fritid", 1970, stencil.

5. Köpet

Utställningen "Köpet" avsåg att belysa konsumentens situation i ett samhälle, där ett ständigt ökat utbud av varor gör det allt svårare att överblicka marknaden. Utställningen ville ge information om de konsumentupplysande institutioner, som finns i vårt land. Huvudsyftet med undersökningen var att utröna om utställningen haft någon effekt på besökaren. Därvid fick man begränsa sig till att redovisa den kortsiktiga effekten på besökarnas kunskapsnivå. Tillika med detta ville man också – liksom vid ovan nämnda publikundersökningar – kartlägga besökarstrukturen och därmed ta reda på hur biblioteken fungerar som utställningslokaler.

Undersökningen omfattade dels intervjuer efter standardiserade formulär med tillfälliga besökare och dels enkäter, som ifylldes av skolelever på studiebesök. Intervjuundersökningen genomfördes med slumpmässigt valda in- resp. utgående besökare i utställningslokalen. Enkätundersökningen byggde på skolklasser, i möjligaste mån slumpmässigt fördelade så att hälften av eleverna fyllde i formuläret före besöket och övriga efter besöket. Vissa grupper fick visning av utställningen andra inte. Hela datainsamlingsarbetet utfördes av en av Riksutställningar anställd sociolog.

Själva undersökningen påbörjades först sedan utställningen visats på fyra av turnéorterna. Datainsamlingen pågick från den 7 mars 1968 till den 19 december samma år. Dessförinnan hade provundersökningar med syfte att utarbeta formulär genomförts. Följande orter ingår i undersök-

ningsmaterialet: Malung, Eskilstuna, Tyresö, Malmö, Kristianstad, Värnamo och Nybro. Sammanlagt 1 763 personer intervjuades och 395 elever fyllde i enkätformuläret.

Formulären innehöll till huvuddelen kunskapsfrågor, som kunde besvaras med ledning av utställningen. Dessa fördelades på tre områden nämligen frågor om de konsumentupplysande institutionerna, rena faktafrågor och principiella frågor. Skillnaden i kunskapsnivå mellan ingående och utgående besökare kan, sedan hänsyn tagits till slumpvariationer, betraktas som ett mått på utställningens genomsnittliga effekt. Inte i något fall intervjuades samma person både före och efter besöket. Endast ett fåtal frågor ställdes till varje intervjuobjekt men i gengäld användes fem olika formulärversioner. Enkätformulären däremot innehöll hela sjutton kunskapsfrågor. De viktigaste resultaten av detta undersökningsprojekt belyses i 4.6 och 6.4.

Litteratur:

Inger Hammer: Utställningspubliken VII: Köpet – effekten av en utställning på bibliotek, 1970, stencil.

6. Upptäcka – uppleva

Bland många utvecklingslinjer i försöksverksamhetens arbete kan nämnas den från färdiga utställningar, där kunskaper och upplevelser serveras med ringa utrymme för egen verksamhet hos åskådaren, till utställningar med avsiktlig betoning på självverksamhet hos publiken. Som ett exempel på den senare riktningen kan nämnas utställningen "Upptäcka – uppleva" där besökaren direkt uppmuntrades till att känna på föremål, att använda dem och att låta den egna skapande förmågan komma till uttryck. Till utställningen hörde också ett aktivitetsrum, där material av skilda slag ställdes till besökarens förfogande. För ytterligare information om detta utställningsprojekt hänvisas till avsnitt 7.2.1.

I samband med att denna utställning visades i Södertälje under mars månad 1969 genomfördes en undersökning för att klargöra hur den togs emot. Hur upplever olika människor en utställning, där man får röra på saker och ting? Hur utnyttjar de och hur reagerar de på aktivitetsrummet? Hur många och vilka är aktiva deltagare och hur många och vilka är passiva åskådare? Förutom de frågeställningar som var speciella för just denna utställning kartlades även besökarstrukturen, informationsmottagandet hos publiken o.d.

Undersökningen omfattade två projekt. Dels studerades 767 skolbarn, som varit på utställningen tillsammans med sina klasser. Dessa intervjuades under skoltid efter besöket. Dels gjordes intervjuer med vuxna besökare – över 15 år – på utställningen under veckosluten. Detta resulterade i 162 intervjuer valda slumpmässigt under den tid som Konsthallen var öppen under lördagar och söndagar.

För fältarbetet vid denna undersökning anlitades AB Marknadsbyrån i Stockholm. Sammanfattningar av undersökningsresultaten redovisas i avsnitten 4.5 och 7.2.

7. Totalförsvarsutställningen

Då Riksutställningar första gången medverkade i en undersökning, som syftade till att kartlägga effekterna av en utställning, skedde detta i anslutning till varumässan R 68 i Skövde under sommaren 1968. I denna mässa ingick en utställning med syftet att ge upplysningar om totalförsvaret. Denna utställning bestod dels av vanliga skärmar med bild och text, som presenterade fakta om totalförsvaret, och dels av krigsmaterial. I anslutning därtill anordnades förevisningar och uppvisningsövningar.

Genom att jämföra kunskaperna om totalförsvaret för ingående och utgående mässbesökare kunde man finna om utställningen bidragit till kunskapsförändring. Cirka 500 vardera av slumpmässigt valda ingående och utgående besökare intervjuades i anslutning till den information, som lämnats på utställningen. Dessutom ställdes frågor om försvarsattityder och om förtroendet för militära myndigheter. Till utgående besökare ställdes dessutom frågor om besökta avdelningar – inklusive totalförsvarsutställningen (TFU) – ägnad tid åt TFU, synpunkter på TFU, om den subjektiva uppfattningen huruvida TFU påverkat kunskaper och attityder till totalförsvaret samt om utställningsformen som informationsspridare. Undersökningen utfördes i samarbete med Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar. Intervjuare rekryterades från Sociologiska institutionen i Uppsala. Denna undersöknings resultat redovisas på två skilda ställen – i avsnitten 4.9 och 6.3.

Litteratur:

Göran Nylöf – Kurt Törnquist: Effekten av en totalförsvarsutställning (stencil utgiven av Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar, Stockholm).

2.2.2 *Ostrukturerade studier (observationer, ostandardiserade intervjuer) av utställningspublik*

Under den sista delen av försöksperioden har undersökningar med främsta syfte att utröna hur utställningarna fungerat och hur de tagits emot av besökarna, allt mer kommit i förgrunden. Viktiga undersökningsområden har då varit besökarnas beteende på utställningarna och inför utställningsskärmarna samt deras deltagande i aktiviteter på de utställningar, vilkas främsta syfte har varit att stimulera till skapande och egen aktivitet.

För detta ändamål har speciellt utsedda observatörer fört protokoll över händelseförloppet under den tid som utställningen varit tillgänglig för allmänheten och registrerat utvalda besökares beteendemönster i utställningslokalen. Dessa observationer har kompletterats med ostrukturerade intervjuer med vissa besökare. Deras allmänna omdömen om utställningarna och arrangemangen i anslutning till dem samt mera specifika och detaljerade synpunkter har därvid beaktats. Besökarna har

också i vissa sammanhang fått redovisa sina förväntningar och till vilken grad som ställda förväntningar har blivit uppfyllda.

1. Allaktivitetshuset Hallen i Skärholmen

Under en två-veckorsperiod i november 1969 arrangerade Riksteatern, Rikskonserter och Riksutställningar gemensamt ett försök med en lokal för gemenskap och kulturaktivitet i Skärholmen i Stockholm. Såväl barn och ungdom som vuxna utgjorde målgrupp för detta försök. Bakgrunden var isolering och vissa sociala störningar i detta bostadsområde, som kunde förklaras med brist på samlingslokaler.

Riksutställningar satsade främst på en målarverkstad och engagerade en grupp folkhögskoleelever för att leda verksamheten. Rikskonserter tog initiativet till en uppföljning av projektet i Skärholmen. Tre studenter vid Pedagogiska institutionen vid Stockholms universitet medverkade alla dagar som observatörer. Dels gjorde de systematiska observationer av lekbeteendet hos barn enligt tidigare utvecklade observationsscheman och dels fördes kontinuerliga anteckningar över vad som i övrigt skedde. En sammanfattning av resultat som främst berör Riksutställningar presenteras i avsnitt 7.6.

Litteratur:

Anna Lena Holmgren, Björn Johansson, Ingela Öhström: "Hallen". Ett allaktivitetshus i Skärholmen. Uppsats för tre betyg. Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet, 1970, stencil.

2. Land att leva i – Miljö för miljoner

"Land att leva i" var ett samarbetsprojekt mellan Riksmuseet, Riksantikvarieämbetet, Historiska museet och Riksutställningar kring aktuella miljövårdsfrågor, där de naturvetenskapliga aspekterna integrerades med de kulturhistoriska. Utställningen kunde förverkligas då Riksutställningar fick i uppdrag att producera vandringsutställningar inför naturvårdsåret 1970. I "Land att leva i" beskrevs några av de mest brännande miljöproblemen i dagens samhälle. Samtidigt gavs en kulturhistorisk bakgrund till läget i dag och en redogörelse för den forskning, som pågår för att förhindra fortsatt slöseri med naturresurserna.

Utställningens kärna bildades av ett takförsett rum, där publiken kunde slå sig ner och i en serie kommenterande diabilder få en sammanfattning av utställningens rika innehåll. För övrigt dominerade tvådimensionellt material över ett fåtal valda föremål ur Historiska museets och Riksmuseets samlingar.

"Miljö för miljoner" skulle fungera som ett obundet debattinlägg under naturvårdsåret vid sidan av den större "Land att leva i". Syftet var att sätta in miljövårdsproblemet i ett socialt och politiskt sammanhang. "Miljö för miljoner" bestod av wellpappskärmar och trycktes i 300 exemplar.

Under sommaren 1970 påbörjades observationsstudier vid de båda utställningarna. Under utställningsperioderna i Varberg i juli 1970 och i Uppsala på Upplandsmuseet under oktober samma år, bevakades utställningarna så gott som kontinuerligt av medföljande sociologer från Riksutställningar. På dessa orter var meningen att de båda miljöutställningarna skulle bilda en bakgrund till en lokal aktivitets- och informationsverksamhet. Studieförbunden inbjöds att deltaga i en försöksverksamhet med korta studiecirklar och genom att arrangera föreläsningar och debatter eller utnyttja teatergrupper. Naturligtvis kunde även andra organisationer och privatpersoner medverka till att forma ett aktivitetsrum inriktat på miljövårdsproblematiken. På detta sätt ville man också komplettera Riksutställningars produktioner med utställningar med lokal anknytning.

Hur sådana aktiviteter kom till stånd, vilka som medverkade, hur programverksamheterna fungerade och vilka effekter man uppnådde var några av de uppgifter som observatörerna kunde inrikta sig på. Observationerna var övervägande ostrukturerade och kompletterades med intervjuer med nyckelpersoner, t.ex. sådana som blev organisatoriskt inblandade i projektet eller som tog egna initiativ. Dessa intervjuer berörde målsättningar och syften i arbetet, förberedelser och övriga vidtagna åtgärder samt förväntningar på insatserna. De har sedan kompletterats, när planerade aktiviteter ägt rum, för en slutlig utvärdering av insatserna.

Naturligtvis blev också vanliga besökares attityder till utställningarna och de förekommande aktiviteterna registrerade vid intervjuerna. Dessa kompletterades med enkäter vid speciella tillfällen. Undersökningsresultat redovisas i avsnitten 4.7, 6.2 och 7.4.

3. Vad är konsthantverk?

"Vad är konsthantverk?" var ett försök att i utställningens form ta upp sådana frågor som kunde underlätta och konkretisera de teoretiska delarna av studiecirkelverksamheten inom konsthantverksområdet såsom de bl.a. framställs i den av Folkbildningsförbundet utgivna skriften "Mål och metoder inom konsthantverksområdet". Utställningen innehöll tre huvudavsnitt: 1) Vad är konsthantverk? 2) Konsthantverk i samhället. 3) Hantverkets förvandling till konsthantverk under bondesamhällets utveckling till konsumtionssamhälle.

För att "Vad är konsthantverk?" skulle få en sådan utformning att det passade konsthantverkscirklarna beslöts att ett provexemplar skulle utvärderas i Uppsala län innan en slutlig version kom till användning. Detta skedde genom observationsstudier under våren 1970. Observationerna har här varit ostrukturerade och kunde tillsammans med resultaten av en mindre enkätundersökning presenteras som rapporter från de skilda cirklarna. Som observatörer medverkade personal från Riksutställningar. En kort sammanfattning ges i avsnitt 6.7.

Litteratur:

Eva Persson, Inger Hammer: Utprövning av studiepaketet "Vad är konsthantverk?" i konsthantverkscirklar, stencil, 1970.

4. Miljöspel

Under år 1970 fortsatte Folkparkernas Centralorganisation och Riksutställningar ett tidigare inlett samarbete om ett utställningsprojekt direkt för folkparkernas publik. Ett försök att behandla miljöfrågor i en lättare spelform blev utgångspunkt för "Miljöspel", som var en utomhusutställning. Den var utformad som ett tärningsspel, i vilket besökaren kunde förflytta sig med hjälp av stora tärningar. Den tog upp miljö och planering ur samhällskritisk synvinkel.

Denna utställning visades under juli och augusti månad 1970 i åtta folkparker som en del i ett större projekt. Förutom "Miljöspel" ingick i turnén också "Miljö för miljoner" och "Kolla in" samt fyra lekskulpturer av Sixten Haage. De båda sistnämnda utställningarna vände sig främst till barn, medan "Miljöspel" riktade sig till den egentliga folkparkspubliken. Både den ungdomliga kvällspubliken, som i första hand kommit för att dansa, och dagpubliken, som kanske uppsökte parken i annat rekreationssyfte var målgrupper.

På tre av de besökta orterna medföljde sociolog från Riksutställningar. Uppföljningen omfattade i första hand "Miljöspel" och avsåg bl.a. hur stor del av folkparkspubliken, som tog del av utställningen, hur man uppfattade dess innehåll och placering i folkparken, samt hur man tog emot spelidén. Ostrukturerade intervjuer med publik kompletterades med observationer av hur spelet användes. Vidare intervjuades berörda folkparkschefer om bl.a. sin inställning till detta och eventuella framtida projekt. På de orter där en sociolog inte hade möjlighet att närvara utfördes intervjuerna av utställningens producent. Denna undersöknings resultat redovisas i såväl avsnitt 4.8 som avsnitt 7.3.

Litteratur:

Margareta Ekarv, Ulla Arnell: "Miljöspel" – en utställning i åtta Folkparker, sommaren 1970 (stencil)

5. Samvarodagar

"Samvarodagar" genomfördes under våren 1970 och arrangerades gemensamt av Rikskonserter, Riksteatern och Riksutställningar. En viktig insats gjorde även personer verksamma inom ramen för Arkiv Samtal.

Med "Samvarodagar" ville man söka upp grupper av befolkningen med ett sådant socialt kontaktmönster att de inte nås av det sedvanliga kulturutbudet. Man inriktade sig därvid på bostadsområden. Projektet var främst tänkt som resursförstärkning för att möjliggöra aktivitet efter mottagarnas egna önskemål. För en mera detaljerad beskrivning av projektet hänvisas till avsnitt 7.7.

En undersökning av "Samvarodagar" initierades av Rikskonserter. Undersökningsmaterialet samlades in främst genom ostrukturerade intervjuer, gruppdiskussioner och deltagande observationer. Undersökningen omfattade två av de fyra städer, som besöktes. I denna rapport begränsas presentationen till resultat från stadsdelen Örnäset i Luleå (se avsnitt 7.7).

Litteratur:

Jan Nordberg: Samvarodagar -70 i Härnösand och Luleå. En utvärdering av en allaktivitetsverksamhet i närmiljö. (Uppsats för tre betyg. Pedagogiska Institutionen, Stockholms universitet, stencil, 1970).

6. Fem utställningar i folkparkerna

Samarbetet med Folkparkernas Centralorganisation konkretiserades sommaren 1971 i fem utställningar ur Riksutställningars ordinarie produktion som placerades i två folkparker. I Linköping fanns under skilda tidsperioder i juli och augusti "Arbetarminnen", "Frimärket som bild", "Kameraöga – konstnärsöga" och "Roland Kempe – serigrafier". I Folkets Park i Växjö placerades "Kulturrevolutionen i bild" och "Arbetarminnen". Varje utställning var tillgänglig under cirka fjorton dagar.

"Arbetarminnen" var en skärmutställning producerad av Nordiska museet och distribuerad av Riksutställningar. Utställningen bestod av fotografier och citat ur de av Noridska museet utgivna böckerna med samma namn som utställningen. Den gav en inblick i arbetarklassens levnadsförhållanden vid sekelskiftet.

"Kulturrevolutionen i bild" visade inplastade affischer med förklarande texter. Den gav en skildring av den kinesiska kulturrevolutionens utveckling och resultat.

De tre konstutställningarna presenteras i samband med resultatredovisningen i avsnitt 8.3.

Utvärderingen av projektet anknöt till de frågeställningar, som var aktuella beträffande "Miljöspel". Viktigt var att undersöka hur utställningarna fungerade i folkparksmiljön. Kunde man fånga upp den folkparkspublik, som kom till parken i andra syften än att se på en utställning? Kunde detta i så fall innebära att man nådde nya utställningsbesökare? Skapade den långa utställningstiden, ca två månader tillsammans, ett intresse för utställningar i folkparken och en ökad kännedom om utställningar överhuvudtaget? Vidare kunde här göras intressanta jämförelser mellan utställningspublik på olika utställningar under likartade betingelser.

Undersökningen omfattade enkäter med ett representativt urval av besökare och bandade intervjuer med godtyckligt valda utställningsbesökare. Det senare urvalet gav inte något tvärsnitt av publiken utan representerade de något mer intresserade besökarna. Enkäterna innehöll frågor med fasta svarsalternativ om bl.a. besökarnas vana vid folkparken

och vid utställningar, anledning till besök i folkparken och information om utställningen. De bandade intervjuerna var mera ostrukturerade till formen och rörde i huvudsak besökarnas uppfattning om utställningen.

Vid dessa tillfällen genomfördes dessutom observationer av utställningsbesökarna i utställningslokalen. Av intresse var hur lång tid besökarna ägnade åt utställningen och i vilken utsträckning man utnyttjade utställningsmiljön. Utförliga dagboksanteckningar med publikkommentarer kompletterar bilden av publiken.

Datainsamlingen koncentrerades till att börja med till Linköping. Det visade sig att dagpubliken där nästan helt lyste med sin frånvaro. I Växjö däremot kom publiken på dagtid, varför utställningsamanuensen samlade in enkäter från "Arbetarminnen". I Linköping genomfördes fältarbetet av Riksutställningars sociolog under juli och i augusti av en tillfälligt anställd sociolog. Undersökningsresultat presenteras i 4.8 och 8.3.

7. *Kring människan – Fyra årtionden Lennart Rodhe*

Under våren 1972 beslutades att en undersökning skulle genomföras i samband med någon eller några konstutställningar. Man ville undersöka besökarens motiv att se en konstutställning, hans förväntningar på den och hans sätt att tillgodogöra sig den. Konstutställningen bör lika väl som kunskapsutställningen kunna beaktas som ett medel för måluppfyllelse. Vad blir belöningen för utställningsbesöket i förhållande till förväntningarna?

För en inventering av relevanta frågeställningar på det aktuella problemområdet genomfördes en explorativ studie. Denna förberedande undersökning fick formen av intervjuer med några av Riksutställningars utställningspedagoger. Dessa intervjuer gjordes helt utan anspråk på kvantifiering och var ostrukturerade och icke standardiserade till sin karaktär. Intervjun tog ca två timmar i anspråk och anknöt till de förväntningar och motiv, som kan antas ligga bakom ett besök på en konstutställning. Särskild vikt lades vid upplevelsedimensionen. En stor del av intervjun berörde vidare pedagogens roll som visare av utställningen. Avsnitt 8.4 bygger på detta projekt.

"Fyra årtionden Lennart Rodhe" och "Kring människan" var de konstutställningar, som ansågs bäst lämpade att ge informationer enligt de riktlinjer som skisserats vid den förberedande undersökningen med utställningspedagogerna. Utställningen av Lennart Rodhe (se avsnitt 8.6.1) undersöktes på länsmuseet i Östersund i samband med pingsthelgen och några angränsande vardagar samt under den följande lördagen och söndagen. "Kring människan" (se avsnitt 8.5.1) undersöktes på stadsbiblioteket i Ronneby den 10, 12 och 13 maj och på Konsthallen i Skövde i samband med vernissagen den 20 juni.

Undersökningen genomfördes i form av intervjuer efter ett standardiserat frågeformulär. De viktigaste frågorna presenterade en rad besöksmotiveringar, vilkas betydelse skulle anges av den intervjuade. Frågorna ställdes i regel efter besöket och besvarades av ett representativt urval av besökarna.

Intervjuerna kompletterades med observationer av vissa besökare. Det var framför allt utnyttjandet av utställningsmiljön som studerades. I vilken utsträckning är man t.ex. beroende av medföljande sällskap eller av andra besökare?

För datainsamlingen svarade Riksutställningars sociolog och en studerande vid Konstvetenskapliga institutionen i Uppsala. Resultatredovisning sker i avsnitten 8.5 och 8.6.

8. Tillsammans

Våren 1972 sammanställde Riksutställningar en materiallåda att användas på försök i studiecirklar bland vuxna psykiskt utvecklingsstörda. Örebro läns bildningsförbund och sex av studieförbunden anordnade sexton sådana studiecirklar i samråd med omsorgsstyrelsen i länet på sex olika institutioner och hem. Initiativtagare till försöksverksamheten var Skolöverstyrelsens pedagogiska arbetsgrupp för undervisning av vuxna psykiskt utvecklingsstörda. Förutom Riksutställningar medverkade även folkbildningsorganisationernas föreläsningsbyrå och Rikskonserter i denna verksamhet, som gick under namnet "Tillsammans – att tala med varandra med ord, bild, ljud, rörelser". En stor del av materialet och metodiken grundar sig på erfarenheter vid Kjesäters folkhögskola.

Syftet med "Tillsammans" var att utveckla en modell för studiecirklar bland utvecklingsstörda, där man arbetade med olika estetiska uttrycksmedel i samverkan för att finna så många vägar som möjligt till inlevelse, kontakt och kommunikation. I cirklarna var gemenskapstanken viktig, att göra något tillsammans i en grupp.

Till grund för beskrivning av försöksverksamheten låg 1) observationer vid besök i studiecirklarna, 2) cirkelhandledarnas anteckningar vid sammankomsterna, 3) intervjuer med cirkelhandledarna.

Observationerna ägde rum vid åtta av de sexton studiecirklarna, varav en cirkel besöktes nio gånger, två cirklar fyra gånger, en tre gånger, en två gånger och tre cirklar en gång vardera. Vid intervjuerna användes ej frågeformulär med standardiserade frågor, utan man rörde sig relativt fritt kring vissa frågeställningar. Dessa berörde till största delen handledarnas erfarenheter av kursen, framför allt av materiallådan. För datainsamlingen svarade Riksutställningars sociologer. Sammanlagt 19 av 21 verksamma handledare intervjuades. Vid den fortsatta användningen av materiallådan under hösten, begränsades den sociologiska delen av uppföljningen till ett besök i tre av cirklarna.

Avsikten med den fortsatta uppföljningen var att studera hur arbetet i studiecirklarna utvecklades under hösten och att undersöka om handledarna upplevde några skillnader i sitt sätt att arbeta med materialet.

Resultaten presenteras i avsnitt 7.8.

Litteratur:

Ulla Arnell, Inger Hammer, Gudrun Vahlquist-Hård: Tillsammans – att tala med varandra med ord, bild, ljud, rörelser. Rapport från försöks-

verksamhet våren 1972 i Örebro län med material kring estetiska ämnen i samverkan för studiecirklar bland psykiskt utvecklingsstörda vuxna. Utställningspubliken nr X, Stockholm 1972 (stencil).

9. Förbud mot handikapp

Riksutställningar och folkbildningsorganisationerna påbörjade år 1970 i anslutning till "Land att leva i" och "Miljö för miljoner" ett samarbete i avsikt att söka nya studieformer för utställningar. Utställningen som en impuls till studier och studier som en bearbetning av utställningar var två aspekter av denna samverkan. Försöksverksamheten – med bl. a. studiegrupper med endast tre sammankomster – fortsatte under 1972 mot bakgrunden av handikapputställningen "Förbud mot handikapp".

"Förbud mot handikapp" var en jämförelsevis stor utställning, som bl.a. syftade till att ge en totalupplevelse av den handikappades situation genom att besökaren skulle se utställningen sittande i rullstol. Man ville också sätta begreppet "handikapp" under debatt. De som stod bakom utställningen menade att det inte är den enskilda människan som är handikappad, utan att samhällets utformning handikappar ett allt större antal människor.

Försöksverksamheten med nya studieformer i anslutning till utställningen följdes upp i Eskilstuna och Västerås av Riksutställningars sociolog. Sju studiecirklar undersöktes genom deltagande observation vid en eller flera sammankomster, genom enkäter med cirkeldeltagarna och genom intervjuer med studiehandledarna och studieinstruktörerna. Dessutom fick publiken vid några debatter med ursprung i handikapproblematiken besvara frågor om utställningen.

Resultaten av denna undersökning redovisas i avsnitt 7.5.

Litteratur:

Ulla Arnell – Eva Persson: Nya studieformer kring utställningar. Stockholm 1973 (stencil).

10. Cirkeln

"Cirkeln" var en affischutställning om ekologi och miljövård, som Riksutställningar och Svenska Naturskyddsföreningen producerat i samarbete med Uppsala läns landsting och Bildningsförbundet i Uppsala län.

Utställningen avsåg att ge en föreställning om hur naturen fungerar normalt, hur människan stör funktionen och blir ett hot mot naturen och sig själv. Namnet "Cirkeln" syftade på det naturliga kretsloppet, som kännetecknas av att materialet i naturens ekosystem används om och om igen. Utställningen tänktes kunna användas i alla sammanhang, där man vill ge en första översiktlig presentation av miljövårdsproblemen. Genom sin anknytning till Svenska Naturskyddsföreningens skriftserie "Miljövård" öppnade den vägarna för fördjupade studier i ämnet.

En uppföljning av "Cirkeln" beslutades för Uppsala län under hösten

1972, då den placerades på fem vårdhem av varierande slag. Genom observationer, enkäter och muntliga intervjuer med patienter, personal och studiecirkelhandledare sökte man svar på frågor främst med anknytning till utställningens funktion i avsett syfte på sådana hem. Man ville belysa i vilken grad som utställningen uppmärksammades av den tänkta målgruppen (främst patienter). Fanns det någon motivation att ta del av den? Vilket intresse kunde den väcka? Var man beredd att delta i en studiecirkel kring utställningens ämne etc?

Uppföljningen genomfördes av Riksutställningars sociolog. Resultatet presenteras i avsnitt 7.9.

Litteratur:

Inger Hammer: Cirkeln – en affischutställning på vårdhem, Stockholm 1973 (stencil).

11. Försöksverksamheten i Skellefteå

Under de senaste åren har i Västerbotten bedrivits en uppsökande utställningsverksamhet på försök. Dess huvudmål har varit att ge människor resurser att själva uttrycka sig med utställningsmediet för att kunna nå andra med sina budskap. Man har eftersträvat att infoga utställningsarbetet i en redan pågående process t.ex. studiecirkelverksamhet. Dessa utställningar har i sin uppbyggnad varit friare än många professionellt ateljéproducerade utställningar. De har snarast utformats som informativa miljöer för olika former av samvaro.

För att belysa verksamheten pejlades reaktioner genom intervjuer bland personer som direkt eller indirekt varit inblandade i några av experimentprojekten. Intervjuerna gjordes i två byar inom Skellefteå kommun – Bäcks by och Kusmark – i arbetsgrupper som i samband med studiecirkelverksamhet producerat utställningar. Även representanter för Skellefteå museum, kulturnämndens ordförande, studieinstruktören för det berörda studieförbundet samt några bybor som tagit del av utställningen intervjuades.

Undersökningen begränsas i viss mån av att endast två byar, där försök bedrivits har utvalts bland ett flertal och att de tusentals besökarna representeras av endast ett fåtal personer.

Resultaten av denna undersökning redovisas i avsnitt 7.10.

Litteratur:

Per Bengtsson – Inger Hammer: Att göra egna utställningar. Rapport från en experimentverksamhet i Västerbotten, Stockholm 1973 (stencil).

2.2.3 *Experimentella undersökningar*

Experimentella undersökningar innebär i detta sammanhang att man presenterat olika mediamaterial för utvalda försöksgrupper. Deltagarna

har alltså inte själva fått avgöra, om de skulle se en utställning eller exponeras för ett visst budskap, utan tilldelades försöksgrupp av undersökningsledaren. Genom att fördela försökspersonerna på ett sådant sätt att grupperna blev så likvärdiga som möjligt, ansåg man sig kunna mäta effekterna av skilda presentationssätt. Riksutställningar har bara i ringa omfattning genomfört sådana experiment. Undersökningsresultaten har i allmänhet endast varit användbara för att förbättra vissa detaljer i en utställning och har ringa generellt intresse. De kommer i sådana fall inte att presenteras i denna rapport. En experimentell undersökning i anslutning till utställningen "Kameran" förtjänar dock en närmare redogörelse.

Kameran

Är det möjligt att ersätta en utställning i vissa sammanhang med ett videoband. Denna fråga låg till grund för en undersökning, genomförd vid Umeå universitet av Rolf Holm och Leif Lindberg. Huvudavsikten var att jämföra en utställning med ett videoband från effektivitetssynpunkt med kunskapsförändring och attityder till presentationssättet som kriterier. Dessutom var avsikten att studera vilken effekt en kombination av dessa medier och ordningsföljden i presentationssättet har i samma avseenden.

Den utställning, som användes i detta syfte var "Kameran" en teknik- och fotohistorisk översikt över kamerans utveckling. Utställningen visade hur människan lärt sig att använda ljuset som "ritstift". Den första montern var således ombyggd till en camera obscura, den sista innehöll bl.a. en filmkamera av senaste årsmodell. Utställningen bestod av nio tresidiga montrar.

I videobandet presenterades ett urval ur detta material i kronologisk framställning. Videobandet och utställningen var dock på väsentliga punkter innehållsmässigt jämförbara.

Mot denna bakgrund valde man att arbeta med fyra grupper som fick information om kameran enligt följande mönster: 1) enbart genom videoband, 2) enbart genom utställning, 3) först genom videoband sedan genom utställning, 4) först genom utställning och sedan genom videoband.

Försökspersonerna var elever i årskurserna 7 och 8 vid Brännans centralskola i Skellefteå. Undersökningen genomfördes under hösten 1968. 283 deltagare i undersökningen fördelades på de fyra grupperna på följande sätt: 1) 75 st. 2) 68 st. 3) 66 st. 4) 74 st.

Som mätinstrument konstruerades ett kunskapsprov med 16 frågor och dessutom användes en generell metod för mätning av attityder till utbildning (ATU – en svensk version av värderingsdelen i Osgoods semantiska differential). Utfallet av detta experiment sammanfattas i avsnitt 6.6.

Litteratur:

Rolf Holm, Leif Lindberg: Kameran, utställning versus tv. en jämförande mediastudie. Umeå 1969 stencil.

2.2.4 *Stickprovsmässiga frågeundersökningar av normalpopulationer*

En grundlig kartläggning av musei- och utställningsvanorna kan naturligtvis inte genomföras enbart på publikgrupper. En stor och viktig grupp, nämligen den som aldrig går på ett museum eller aldrig ser en utställning, skulle då helt saknas i undersökningsmaterialet. Dessutom behöver man skaffa informationer även om dem som går på andra utställningar än Riksutställningars egna. Det blev redan på ett tidigt stadium uppenbart att undersökningar på normalpopulationer var angelägna. Data från publikgrupper kunde t.ex. hänga i luften och vara svårtolkade, om man inte samtidigt som kontrast hade vissa motsvarande data om befolkningsunderlag.

Målsättningarna med de stickprovsmässiga frågeundersökningarna på normalpopulationer kan sammanfattas i fyra punkter.

1. Kvantitativa uppgifter om hur stora delar av landets befolkning som aldrig, tillfälligtvis eller mera regelbundet besöker museer och utställningar.
2. Skillnader i intresset för olika slags museer och utställningar med olika innehåll.
3. Hur musei- och utställningsvanorna skiljer sig åt i olika befolkningsgrupper.
4. Hur musei- och utställningsbesökare skiljer sig från de passiva i fråga om andra kulturaktiviteter, sociala vanor och intresseområden.

1. Kulturvanor i Gävle

Bland annat för att få jämförelsematerial till genomförda publikundersökningar beslöts ett mera ingående studium av utställnings- och museivanorna för befolkningen i en begränsad geografisk region, där fortlöpande publikundersökningar av Riksutställningars produktioner under hand kunde genomföras samtidigt. Som försöksort i detta avseende valdes Gävle, bland annat därför att utställningar där redan tidigare blivit föremål för undersökning. Dessutom planerades undersökningar av utställningar, som skulle visas i Gävle inom en snar framtid. Gävle stad ställde sig positiv till undersökningen och bidrog ekonomiskt tillsammans med Rikskonserter. Dessutom fanns möjligheter för Riksutställningar att i staden placera en sociolog med uppdrag att sköta den del av undersökningsverksamheten, som var förbunden med Riksutställningars produktioner. Under våren 1969 genomförde AB Marknadsbyrån på uppdrag av försöksverksamheten en stickprovsmässig intervjuundersökning med ett representativt urval av gävlebor inklusive invånare i kommunerna Hille, Hamrånge och Hedesunda, vilka den 1 januari 1969 införlivades med Gävle.

Undersökningen begränsades till personer mellan 16 och 70 år och omfattade 700 slumpmässigt valda invånare i Gävle samt 100 invånare valda efter samma metod i vardera Hille, Hamrånge och Hedesunda, dvs. totalt 1 000 personer. Intervjuerna genomfördes i första hand per telefon och i andra hand genom personliga besök. Standardiserade frågeformulär

användes och intervjutiden blev i genomsnitt cirka 45 minuter. Bortfallet uppgick till cirka 10 %.

I denna undersökning blev bl.a. kontakten med de kulturella institutionerna i Gävle föremål för studium, t.ex. besöksfrekvensen på Gävle museum, skogsmuseet Silvanum, Gävle teater, Gävle stadsbibliotek, biografen Kontrast samt på konserter med orkesterföreningen. Även kontakter med andra former av kulturaktiviteter registrerades. På detta sätt kom denna undersökning att innefatta även sådana verksamheter som inte direkt hade betydelse för Riksutställningar. Förutom kontaktfrekvensen med kulturinstitutioner och andra kulturaktiviteter registrerades invånarnas intresse för olika kulturområden, kännedomen om förekommande evenemang, avstånd och restid till kulturinstitutioner, arbetstider, föreningsaktiviteter, vänners intresseinriktning och en mängd annat, som kan tänkas förklara variationer i kulturaktiviteter mellan olika individer och befolkningsgrupper. Till undersökningen knöts också några frågor på direkt uppdrag av Gävle stad bl. a. en om inställningen till ett planerat kulturhus. Det är givet att undersökningen i Gävle varken kan vara eller avser att vara representativ i sitt slag för samtliga invånare i Sverige. En undersökning av invånare i en större stad kan inte ersätta en undersökning av glesbygdsbefolkningens musei- och utställningsvanor och övriga kontakter med kulturell verksamhet. En sammanfattning av de för Riksutställningar viktigaste resultaten finns i avsnitt 3.3.

2. Svenskarnas musei- och utställningsvanor

För att i någon mån sätta in undersökningen i Gävle i ett större sammanhang kunde Riksutställningar anta ett erbjudande att med några egna frågor medverka i en landsomfattande intervjuundersökning, som i huvudsak bekostades av andra uppdragsgivare. 1969–1970 utfrågade AB Gallupinstitutet cirka 2 000 personer, som utgjorde ett representativt urval av i Sverige bosatta personer i åldern 11 till 80 år. I Riksutställningars del av undersökningen kartlades musei- och utställningsvanor samt kunskapen om vad man kan använda ett museum till.

Riksutställningar har tillsammans med Rikskonserter haft förmånen att inköpa de delar av datamaterialet, som är av speciellt intresse för dessa institutioner. Däri ingår frågor om kulturaktiviteter och intresseområden förutom om sociala bakgrundsfaktorer.

Denna undersökning ligger till grund för innehållet i avsnitten 3.2 och 3.4.

2.2.5 *Kombinerad publikundersökning och stickprovsmässig intervjuundersökning av normalpopulation*

Sköna stund

Utställningens roll i ett större socialt sammanhang är ett problemområde, som inom ramen för Riksutställningars undersökningar än så länge bara

kunnat beröras i begränsad omfattning. Det är då främst två frågeställningar, som attackerats:

1. Utställningens möjligheter att skapa opinion i en viss fråga även utanför besökarnas krets, genom att dess innehåll blir uppmärksammat och debatterat i massmedia.
2. Kännedomen om och attityden till utställningsmediet som informationsspridare i jämförelse med andra media.

Dessa två frågeställningar har varit centrala i en undersökning som knutits till utställningen "Sköna stund" vid dess besök i Gävle. Denna utställning syftade till att skapa debatt om u-landsproblemen och medvetandegöra dem med konstnärliga uttrycksmedel på ett engagerat snarare än ett sakligt informativt sätt. Undersökningen ville också ge svar på vilka omedelbara och vilka mera bestående effekter, som detta presentationssätt hade på besökarna. Mot denna bakgrund ansågs en kombination av publikundersökning och intervjuundersökning på normalpopulation vara lämplig. I detalj kom undersökningen att omfatta följande delar:

1. Intervjuer med ett representativt urval av invånare i Gävle stad någon månad innan "Sköna stund" visades. Cirka 300 personer kontaktades med frågor angående intresse för u-landsproblem, kunskaper om u-länder, attityder till u-landsfrågor och mera allmänt om inställningen i politiska frågor och speciellt försvarsfrågor. Dessutom inhämtades information om kännedomen om förekommande u-landsutställningar.
2. Intervjuer med ett representativt urval av cirka 300 ingående besökare på utställningen. Ett urval av de frågor som ställts i del 1 användes, här kompletterade med några frågor om förväntningar på utställningen, motiv för besök samt informationskanaler.
3. Intervjuer med ett representativt urval av cirka 300 utgående besökare. Dessa erhöll i stort sett samma frågor som ingående besökare men fick också redogöra för sina subjektiva intryck av "Sköna stund".
4. Gruppenkäter med cirka 450 skolungdomar på studiebesök, rekryterade ur totalt 25 klasser (gymnasium, fackskola och högstadium) från åtta olika skolor. Frågorna avsåg främst studiebesökarnas omdömen om utställningen.
5. Intervjuer med ett representativt urval av cirka 250 invånare i Gävle cirka fyra månader efter utställningsperioden. Övervägande samma frågor som vid del 1 användes med tillägg av frågor som mera djupgående penetrerade kännedomen om utställningen som informationsmedium i jämförelse med andra medier med speciell inriktning på u-landsproblem och utställningen "Sköna stund".
6. Intervjuer med ett representativt urval av cirka 100 besökare på utställningen fyra månader efter utställningsperioden. Även här var frågeformulärets stomme hämtad från del 1, men hade kompletterats med frågor som skulle belysa eventuella effekter i efterhand av utställningsbesöket.

Denna undersökningsplan medgav jämförelser mellan resultaten av del 1 och del 2 med huvudsyfte att kartlägga hur rekrytering av besökare styrs av sådana faktorer som ämnesintresse, kunskap i ämnet o.d. Den möjliggjorde också jämförelser mellan del 2 och del 3 för att fånga upp eventuella kortsiktiga effekter av utställningen på besökarna. Jämförelser mellan del 1 och del 5 skulle kunna visa om utställningen haft några indirekta effekter på icke utställningsbesökare, som varit i kontakt med besökare eller kunnat ta del av den i massmedier. Jämförelser mellan del 3 och del 6 slutligen kan ge upplysningar om utställningens eventuella långsiktiga effekter på attityder, på beteendemönster o. d.

Denna undersökning genomfördes i samarbete med Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar. Datainsamlingen ombesörjdes av AB Marknadsbyrån. Resultatredovisning sker på tre ställen i denna rapport, nämligen 4.4, 6.5 och 6.8.

3 Besökare på museer och utställningar

3.1 *Inledning*

Hur stor del av vårt lands befolkning har kontakter med museer och utställningar av olika slag och hur många står helt utanför? Vilka är det som i första hand besöker museerna? Vad i övrigt kännetecknar musei- och utställningsbesökarna i jämförelse med andra människor? Dessa frågor bland andra ligger till grund för den övervägande deskriptiva redogörelse för musei- och utställningsvanorna som skall presenteras i detta avsnitt.

Två skilda undersökningsmaterial kommer att bilda utgångspunkter för resultatredovisningen. Endast data som insamlats vid stickprovsmässiga frågeundersökningar på normalpopulationer används här. Ingen av undersökningarna har enbart syftat till att registrera besöksvanor på museer och utställningar av olika slag. Skillnader i beteendemönster och intressen mellan olika grupper har stått i centrum.

1. *Svenskarnas musei- och utställningsvanor* bygger på en landsomfattande intervjuundersökning (se 2.4.2.2) och belyser främst tre olika former av besöksaktivitet 1) besök på museer för att se de fasta samlingarna, 2) besök på tillfälliga konstutställningar och 3) besök på sådana tillfälliga utställningar, som har till målsättning att ge kunskap eller information, bedriva reklam eller propagande e.d. ("kunskapsutställningar"). En viktig frågeställning i detta sammanhang är hur dessa tre former av besöksaktiviteter är relaterade till varandra, om publikgrupperna på det hela taget är identiska eller om olika individer specialiserar sig på den ena eller den andra utställningsformen. Vilka befolkningsgrupper är i så fall de mest aktiva respektive de mest passiva inom varje sådan utställningsform? Denna undersökning medger också en redovisning av hur musei- och utställningsbesökande är förbundet med besök på andra kulturinstitutioner men även med helt andra typer av sociala vanor, speciellt fritidsvanor, deltagande i

föreningsliv o.dyl. Dessutom berörs vilka intresseområden som speciellt attraherar musei- och utställningsbesökare.

2. *Kulturvaneundersökningen i Gävle* (se 2.2.4.1), behandlar musei- och utställningsbesökande som en enda variabel, där ett besök på stadens museum eller på något annat museum betraktas som likvärdigt med ett besök på en tillfällig konstutställning eller på t.ex. en varumässa i eller utom Gävle. Besöksaktiviteten på museer och utställningar jämföres med besöksaktiviteten på andra kulturinstitutioner. Är det i stort sett samma personer som går på museer och utställningar som går på teatrar, på konserter och på bibliotek och är i så fall besöksaktiviteten på museer och utställningar bara en komponent av en mera generell besöksaktivitet på kulturinstituioner över huvud taget? I denna undersökning har också insamlats ett mera omfångsrikt och ändamålsenligt bakgrundsmaterial än i någon annan av de undersökningar, som försöksverksamheten har tagit initiativet till. Detta möjliggör en mera inträngande dataanalys med målsättningen att spåra vilka faktorer som i särskilt hög grad är av betydelse för utställningsbesökandet.

3.2 *Svenskarnas musei- och utställningsvanor*

3.2.1 *Besöksfrekvensen på museer och utställningar*

Antalet museibesökande svenskar under 1969 var ungefär lika stort som det antal, som varit på restaurang efter arbetstid, som antalet biblioteksbesökare och som antalet deltagare i föreningsmöten under samma tid. Ungefär 45 % av i Sverige bosatta personer besökte under 1969 något museum, vilket är en klart större del än vad som varit på teater eller konsert. Detta framgår av den landsomfattande aktivitetsundersökning, som utfördes av Svenska Gallupinstitutet AB under dec. 1969–jan. 1970.

Samma undersökning avslöjar också att cirka 40 % av befolkningen varit på *museum för att se de fasta samlingarna* inklusive besökare som kombinerat detta med andra motiv. Återstående 5 % har alltså besökt museer enbart i andra avsikter. Nästan lika många som varit på museum såg under året minst en *tillfällig konstutställning* – 39 % av befolkningen – ibland på museer (varför dubbelräkning förekommer) ibland i andra

Tabell 3.1 Den procentuella andelen av personer i åldersintervallet 11–80 år, som besökt skilda institutioner och deltagit i vissa evenemang under de senaste tolv månaderna före intervjutillfället.[1]

Biograf	54
Idrottstävling	50
Restaurang efter arbetstid	45
Museum	45
Föreningsmöte	44
Bibliotek	42
Föredrag eller föreläsning	31
Teater	29
Konsert	19

[1] Då intervjuobjekt redovisar uppgifter av detta slag tenderar de att överdriva sin aktivitet. Procenttalen i denna tabell kan därför förmodas något överskatta de verkliga förhållandena.

Tabell 3.2 Besöksfrekvens på museer och utställningar bland i Sverige bosatta personer i åldern 11–80 år.

Antal besök under de senaste tolv månaderna	Museibesök för att se fasta samlingar	Besök på tillfällig konstutställning	Besök på tillfällig kunskapsutställning
mer än 10 ggr	1	2	1
6–10 ggr	2	2	1
3–5 ggr	13	10	5
2 ggr	10	9	7
1 gång	14	16	19
ingen gång	60	61	67
Summa %	100	100	100
N	1 863	1 865	1 802

lokaler. Var tredje svensk (33 %) tog under samma tid del av någon *tillfällig kunskapsutställning,* inkl. varumässa o.dyl.

Av samtliga i Sverige bosatta personer i åldern 11–80 år hade bara cirka 3 % varit på museum, cirka 4 % på tillfällig konstutställning och cirka 2 % på kunskapsutställning mer än fem gånger under de senaste tolv månaderna, medan ungefär var fjärde hade gjort ett eller två besök på vardera av dessa.

En klar majoritet av dem som varit på museum eller utställning är förhållandevis tillfälliga besökare i likhet med konsertbesökare och teaterbesökare medan t.ex. biblioteksbesökare och biobesökare betydligt oftare utnyttjar biblioteket respektive biografen (se tabell 3.3).

Av det totala antalet utställningsbesök respektive museibesök står dock tillfällighetsbesökarna (1–2 besök) för en mindre del (se tabell 3.2), varför flergångsbesökare utan tvivel dominerar vid det genomsnittliga utställningstillfället.

En stor del av dem som inte varit på museum har inte heller besökt någon tillfällig utställning utanför museerna. Närmare bestämt 40 % av

Tabell 3.3 Procentuell fördelning av besökare på skilda institutioner som gjort a) 1–2 besök, b) minst tio besök under de senaste tolv månaderna.

	1–2 besök	mer än 10 besök
biblioteksbesökare	31	39
föreningsbesökare	40	28
besökare på idrottstävling	34	26
biobesökare	41	24
restaurangbesökare	45	18
besökare på föredrag/föreläsning	52	17
konsertbesökare	67	5
teaterbesökare	78	5
besökare på tillfällig konstutställning	66	4
besökare på museum för att se fasta samlingar	61	3
besökare på kunskapsutställning	79	2

Tabell 3.4 Kombinationer av besök på museum för att se de fasta samlingarna, på tillfällig konstutställning och på tillfällig kunskapsutställning. (N = 1801).

besökt museum, tillfällig konstutställning och kunskaps-utställning (allbesökare)	12
besökt museum och tillfällig konstutställning men ej kunskaps-utställning (dubbelbesökare)	15
besökt museum och kunskapsutställning men ej tillfällig konstutställning (dubbelbesökare)	5
besökt tillfällig konstutställning och kunskapsutställning men ej museum (dubbelbesökare)	5
besökt museum men ej tillfällig konstutställning eller kunskapsutställning (enkelbesökare)	7
besökt tillfällig konstutställning men ej museum eller kunskapsutställning (enkelbesökare)	6
besökt kunskapsutställning men ej museum eller till-fällig konstutställning (enkelbesökare)	10
varken besökt museum, tillfällig konstutställning eller kunskapsutställning	40

samtliga invånare har varken varit på museum eller något slags utställning under det senaste året, medan 12 % varit såväl på museum som på tillfällig konstutställning och på utställning av annat slag än konst (se tabell 3.4).

Ungefär 70 % av dem som varit på museum för att se de fasta samlingarna har också varit på en tillfällig konstutställning. Det råder med andra ord ett markant samband mellan museibesökande och konstutställningsbesökande. I något mindre grad, men för den skull inte utan betydelse, är också besök på kunskapsutställning relaterat till museibesökande respektive konstutställningsbesökande.

Besökare på konstutställningar, som dessutom besöker museer och kunskapsutställningar går t. o. m. oftare på konstutställningar än de som bara varit på konstutställningar men inte på museer eller kunskapsutställningar. Över huvud taget kan man finna en allmän tendens att mångsidiga besökare har högre besöksfrekvens inom varje utställningstyp än ensidiga besökare (se tabell 3.5).

3.2.2 *Besöksfrekvensen på museer och utställningar – jämförelser mellan befolkningsgrupper*

Undersökningen av svenskarnas musei- och utställningsvanor medger även jämförelser mellan olika befolkningsgrupper med avseende på besöksfrekvenserna på museum för att se de fasta samlingarna, på tillfälliga konstutställningar och kunskapsutställningar. Dessa jämförelser har begränsats till kön, ålder, utbildning och hemortsstorlek. Resultaten finns i

Tabell 3.5 Procentuell andel av a) besökare på museer för att se de fasta samlingarna, b) besökare på konstutställningar, c) besökare på kunskapsutställningar, som gjort minst tre besök under de senaste tolv månaderna a) på museum för att se de fasta samlingarna, b) på konstutställning, c) på kunskapsutställning med specificeringar på allbesökare, dubbelbesökare och enkelbesökare. (Allbesökare har gjort minst ett besök på vardera museum, konstutställning och kunskapsutställning, dubbelbesökare har gjort minst ett besök på två av dessa medan enkelbesökare gjort minst ett besök på endast en av dessa.)

	a. Museum fasta samlingar	b. Konstutställning	c. Kunskapsutställning
Allbesökare	47	41	23
Dubbelbesökare	43	35	25
Enkelbesökare	11	17	13

detalj presenterade i tabellerna 3.6 – 3.9. Nedan följer i sammanfattning de viktigaste tendenserna.

Kön: Det finns inga anmärkningsvärda skillnader mellan mäns och kvinnors benägenhet att besöka museer och konstutställningar, medan män är något mera aktiva som besökare av kunskapsutställningar än kvinnor.

Ålder: Museibesökandet är ungefär lika vanligt i alla åldrar upp till cirka 40 år med en svag övervikt för intervallet 30–40 år. 40–60-åringar har en något lägre besöksfrekvens på museer än de yngre varefter besöksfrekvensen minskar kraftigt med stigande ålder. Besök på konstutställningar varierar med ålder på ungefär samma sätt som besök på museer men är påtagligt vanligare bland 30–40-åringar än bland tonåringar. Besöksfrekvensen på kunskapsutställningar är högst mellan 20 och 30 år, är i övrigt ungefär lika hög i alla åldersgrupper under 50 år samt sjunker avsevärt efter 60 år.

Tabell 3.6 Antal besök på a) museum för att se de fasta samlingarna. b) tillfällig konstutställning. c) tillfällig kunskapsutställning, under de senaste tolv månaderna. Svar i procent för män och kvinnor.

Antal besök	a. Museum fasta samlingar		b. Konstutställning		c. Kunskapsutställning	
	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor
mer än 10	1	1	1	2	1	0
6–10	1	2	1	2	2	1
3–5	12	13	8	12	7	4
2	11	9	12	7	9	8
1	16	13	15	17	20	17
0	58	62	63	59	60	69
vet ej	1	0	0	1	1	1
	100	100	100	100	100	100
N	912	936	915	938	894	898

Tabell 3.7 Antal besök på a) museum för att se de fasta samlingarna, b) tillfällig konstutställning, c) tillfällig kunskapsutställning, under de senaste tolv månaderna. Svar i procent för olika åldersgrupper.

Antal besök	a. Museum, fasta samlingar 11–19	20–29	30–39	40–49	50–59	60–69	70–80
mer än 10	2	1	1	0	1	2	2
6–10	1	2	0	0	3	3	2
3–5	12	17	26	11	7	7	5
2	12	11	9	11	10	6	6
1	22	15	12	12	13	11	7
0	50	54	52	65	66	71	77
vet ej	1	0	0	1	0	0	1
	100	100	100	100	100	100	100
N	378	356	207	287	295	276	104

Antal besök	b. Konstutställning 11–19	20–29	30–39	40–49	50–59	60–69	70–80
mer än 10	1	3	2	1	2	1	0
6–10	2	1	2	1	2	3	1
3–5	8	13	18	10	7	7	6
2	8	13	14	11	8	6	1
1	24	17	15	12	13	11	10
0	56	53	49	65	67	72	81
vet ej	1	0	0	0	1	0	1
	100	100	100	100	100	100	100
N	380	357	204	287	296	237	104

Antal besök	c. Kunskapsutställning 11–19	20–29	30–39	40–49	50–59	60–69	70–80
mer än 10	1	2	0	0	1	2	0
6–10	1	3	1	1	1	2	0
3–5	5	6	8	4	6	3	2
2	8	13	13	11	5	2	3
1	21	22	17	23	18	11	9
0	63	53	60	60	68	79	86
vet ej	1	1	1	1	1	1	0
	100	100	100	100	100	100	100
N	360	356	183	283	282	234	104

Tabell 3.8 Antal besök på a) museum för att se de fasta samlingarna, b) tillfällig konstutställning, c) tillfällig kunskapsutställning, under de senaste tolv månaderna. Svar i procent för olika utbildningsgrupper.

Antal besök	a. Museum fasta samlingar				b. Konst-utställning				c. Kunskaps-utställning			
	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
mer än 10	0	1	1	6	0	2	7	4	0	1	0	2
6–10	1	2	5	7	0	3	3	4	1	0	4	7
3–5	9	16	14	21	6	13	11	24	3	8	5	9
2	6	12	12	15	8	10	12	20	5	13	14	20
1	10	14	19	13	11	16	18	15	17	20	25	22
0	73	54	48	38	74	56	48	33	73	57	51	40
vet ej	1	1	1	0	1	0	1	0	1	1	1	0
	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
N	911	263	168	92	912	264	168	92	296	240	84	90

Utbildningskod

1 = enbart folkskola 2 = grundskola, realskola utan examen, fackskola, oavslutad flickskola, yrkesskola, folkhögskola 3 = realskoleexamen, avslutad flickskola, gymnasiestudier utan examen 4 = studentexamen.

Tabell 3.9 Antal besök på a) museum för att se de fasta samlingarna, b) tillfällig konstutställning, c) tillfällig kunskapsutställning, under de senaste tolv månaderna. Svar i procent för invånare i olika kommuntyper.

Antal besök	a. Museum fasta samlingar					b. Konst-utställning					c. Kunskaps-utställning				
	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
mer än 10	4	1	1	0	0	3	3	3	0	0	2	1	0	0	1
6–10	4	2	1	1	0	3	3	1	2	0	4	1	1	1	0
3–5	18	13	12	11	9	14	9	13	11	7	11	7	5	1	2
2	11	13	10	8	7	9	13	10	9	7	13	7	7	14	5
1	16	15	13	19	13	17	18	15	15	14	20	17	16	14	21
0	47	56	61	61	70	54	54	57	62	71	49	66	69	69	70
vet ej	0	0	2	0	1	0	0	1	1	1	1	1	2	1	1
	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
N	330	444	282	208	559	331	445	282	210	560	330	420	279	197	548

Hemortskod

1 = storstad: Stockholm, Göteborg, Malmö. 2 = annan stad över 30 000 invånare. 3 = stad under 30 000 invånare. 4 = köping, municipalsamhälle. 5 = landsbygd, (= landskommuner)

Utbildning: Ju högre utbildning, desto högre besöksfrekvens på museer och utställningar av alla slag. Framför allt bland personer med enbart folkskola återfinner man en betydande majoritet som inte alls kan räknas som museibesökare eller utställningsbesökare (ungefär 75 %). Bland personer med studentexamen och i än högre grad med akademisk examen är det däremot en betydligt mindre del som står helt utan kontakt med museer eller utställningar (omkring 40 % för fasta samlingar och kunskapsutställningar, 33 % för konstutställningar).

Hemort: Besöksfrekvensen på museer i avsikt att se de fasta samlingarna är klart högst bland storstadsbor (invånare i Stockholm, Göteborg och Malmö) och klart lägst bland landsbygdsbor (invånare i landskommuner). Besöksfrekvensen på konstutställningar är lägst bland landsbygdsbor, något högre bland invånare i köpingar och andra tätorter samt högst i städer, utan att några anmärkningsvärda skillnader mellan större och mindre städer kan skönjas. Besöksfrekvensen på kunskapsutställningar är klart högst bland storstadsbor och bland övriga invånare i landet tämligen låg i jämförelse med besöksfrekvensen på konstutställningar. Landsbygdsbor är bara något mindre vana att gå på kunskapsutställning än stads- och tätortsbor i genomsnitt om man undantar invånare i de tre största städerna.

3.2.3 *Vem har besökt vilket museum?*

I fortsättningen skall mera ingående uppmärksammas de cirka 45 % av befolkningen mellan 11 och 80 år, som besökt något museum under de senaste tolv månaderna oavsett om besöket avsett de fasta samlingarna, någon tillfällig utställning på ett museum, bådadera eller dikterats av helt andra skäl.

☐ Av dessa museibesökare var ungefär 65 % (30 % av hela befolkningen) bara på ett museum under året, ungefär 20 % (10 % av hela befolkningen) hade sett två museer medan de återstående besökt minst tre olika museer.

☐ Ungefär 35 % av museibesökarna i landet gjorde sitt senaste besök på något av Stockholms museer och 60 % gick på museum i någon av våra tre största städer. Det kan också nämnas att 13 % var utomlands vid det senaste museibesöket.

☐ Av museibesökande storstadsbor (bosatta i Stockholm, Göteborg och Malmö) gjorde cirka 75 % det senaste besöket på hemorten och cirka 15 % i annan storstad. 6 % hade varit utomlands och 4 % på annat museum i Sverige.

☐ Av museibesökande invånare i övriga större städer (över 30 000 inv.) gjorde 10 % det senaste besöket i någon av de tre största städerna, cirka 35 % på den egna hemorten, 13 % i utlandet och 12 % i övriga delar av landet.

☐ Av museibesökande invånare i mindre städer (under 30 000 inv.) besökte ungefär hälften senast ett storstadsmuseum, 25 % var i annan stad i Sverige, nära 20 % i utlandet och resten på något landsbygdsmuseum.

☐ Av museibesökande landsbygdsbor gjorde cirka 45 % sitt senaste

besök i någon av de tre största städerna, 30 % på museum i annan stad i landet, cirka 15 % i utlandet och återstående 10 % på landsbygden.

☐ Vid det senaste besökstillfället valde mer än 40 % av museibesökarna något museum med samlingar ur svensk historia och äldre svensk kultur inklusive Wasavarvet och skilda hembygdsmuseer. Ungefär 20 % besökte senast ett konstmuseum medan 10 % såg ett museum med huvudsaklig inriktning på teknik eller ekonomi – bl.a. bank-, bryggeri-, bil-, järnvägs-, post-, spårvägs- och telemuseer samt Tekniska museet ingår i denna grupp. 7 % såg ett naturhistoriskt museum och nästan lika många besökte ett museum som visar främmande kulturer, t.ex. Etnografiska museet, Ostasiatiska museet, vid senaste tillfället. Dessa resultat återspeglar främst museiutbudets struktur. Det finns många museer med inriktning på kulturhistoria. Däremot kan de knappast tas som intäkt för museibesökarnas intresseinriktning. Av återstoden hade de flesta besökt ett museum utan ämnesspecialisering.

☐ De som bara varit på ett museum under det senaste året har i högre grad varit på historiska museer än besökare, som sett flera museer. De senare har i stället i större utsträckning varit på konstmuseer.

☐ Den del av befolkningen som senast besökte ett museum i någon av de tre största städerna har i högre grad varit på naturhistoriska museer och museer med inriktning på främmande kulturer och i något mindre grad på konstmuseer än genomsnittsbesökaren.

☐ De besökare som var på museum i någon annan del av Sverige än i storstäderna har i högre grad varit på museer med teknisk-ekonomisk inriktning, i någon mån också på konstmuseer, men i mindre utsträckning på naturhistoriska museer och museer med inriktning på främmande kulturer i jämförelse med genomsnittsbesökaren.

☐ De som sist var på museum i utlandet har i högre grad varit på naturhistoriska museer och på konstmuseer i förhållande till övriga besökare.

Även med avseende på valet av museum har jämförelser gjorts mellan olika befolkningsgrupper närmare bestämt mellan män och kvinnor, mellan olika åldersgrupper, mellan personer med olika utbildning och mellan invånare i städer av olika storlek och på landsbygden. Här nedan följer i sammanfattning de viktigaste skillnader, som därvid framkommit.

Kön: Kvinnor har i större utsträckning besökt konstmuseer än män.

Ålder: Äldre museibesökare har i jämförelsevis hög grad varit på konstmuseer. Medelålders besökare har varit på naturhistoriska museer och museer med inriktning på främmande kulturer, medan de i mindre grad än övriga sett konstmuseer. Yngre museibesökare avviker inte i något avseende anmärkningsvärt från genomsnittsbesökarna.

Utbildning: Museibesökare med ungefär realexamens nivå har i något högre grad och besökare med studentexamen har i något mindre grad än övriga varit på historiska museer. Besökare med realexamen har i något högre grad och besökare med studentexamen i betydligt högre grad varit på konstmuseer i jämförelse med lägre utbildade.

Bostadsort: Museibesökare bosatta i medelstora städer (30 000–100 000 inv.) har i något lägre grad sett naturhistoriska museer och i

större utsträckning konstmuseer än övriga besökare. Varken besökare bosatta i storstäder, mindre städer eller på landsbygden avviker påtagligt från genomsnittsbesökaren i fråga om valet av museum.

3.3 *Gävlebornas musei- och utställningsvanor*

Ungefär 35 % av invånarna i Gävle med tillhörande H-kommuner (Hille, Hamrånge, Hedesunda) i åldern 16–67 år har minst en gång under den senaste säsongen (ungefär sex månader från 1/9 1968 till intervjutillfället i månadsskiftet febr.-mars 1969) varit på något museum eller sett någon utställning i annat sammanhang. Uppgiften är hämtad från kulturvaneundersökningen i Gävle (se 2.2.4.1) ur vilken också ganska detaljerade uppgifter kan erhållas om de skillnader i musei- och utställningsbesökande, som föreligger mellan olika befolkningsgrupper i staden.

Utbildning, yrkestillhörighet och inkomst är de starkast diskriminerande bakgrundsfaktorerna. I andra hand har ålder och generationstillhörighet samt med dessa förknippade faktorer som civilstånd och familjestruktur betydelse. I tredje hand finns det anledning att närmare granska de geografiskt betingade faktorerna som bostadens läge och avstånd till museerna och utställningslokalerna men också kommunikationsmöjligheter etc.

3.3.1 *Musei- och utställningsbesökare i skilda utbildningsgrupper, yrkesgrupper etc.*

Utgångspunkten är några undersökningsresultat från kulturvaneundersökningen i Gävle.

Speciellt stora andelar musei- och utställningsbesökare finner man i de befolkningsgrupper, som har någon anknytning till utbildningsmiljön t.ex.

- ☐ nu aktiva studerande,
- ☐ personer som själva är yrkesverksamma inom utbildning eller information, (Dessa är mera utställningsaktiva även i jämförelse med andra yrkesgrupper med lika lång utbildning)
- ☐ personer vilkas föräldrar är/var sysselsatta inom utbildning eller information
- ☐ personer som avlagt studentexamen eller högre examen. Ju längre utbildning, desto större andel utställningsbesökare. Enbart folkskoleutbildade har särskilt låg andel utställningsbesökare.

I nära anslutning till detta är även

- ☐ höginkomsttagare (hushållsinkomst över 60 000 kr./år) och
- ☐ tjänstemän i socialgrupp I

betydligt mera musei- och utställningsaktiva än genomsnittet av befolkningen.

För samtliga uppräknade grupper utgör andelen musei- och utställningsbesökare[1] omkring 70 % eller mera att jämföra med 35 % för hela befolkningsunderlaget.

[1] Som musei- och utställningsbesökare har räknats var och en som minst en gång mellan 1/9 1968 och intervjutillfället i månadsskiftet febr-mars 1969 besökt museum eller utställning.

Dessa resultat passar väl in i de mönster, som redan uppmärksammats i avsnitt 3.2. En individs uppväxtmiljö bl.a. uttryckt i föräldrars utbildningsnivå, yrkesstatus och ekonomiska situation har tidigare kanske i högre grad än nu påverkat hans egna utbildningsmöjligheter. Hans egen utbildningsnivå påverkar hans möjligheter att välja yrke och hans yrkesverksamhet inverkar på hans inkomstmöjligheter. Faktorer som är relaterade till uppväxtmiljö, till utbildningsgrad, till socialgruppstillhörighet och till ekonomiska resurser kan förmodas samverka till ett och samma resultat.

Ett klart stöd för att individens uppväxtsituation påverkar hans musei- och utställningsvana även i vuxen ålder kan man erhålla i det faktum att personer vilkas föräldrar tillhört socialgrupp I är mest och personer vilkas föräldrar tillhört socialgrupp III minst utställningsaktiva oavsett personens nuvarande socialgruppstillhörighet. De personer, som stigit i socialt avseende dvs. som tillhör en högre socialgrupp än sina föräldrar, har i allmänhet en besöksaktivitet på museer och utställningar som ligger mellan den genomsnittliga besöksaktiviteten för personer i den högre och den lägre socialgruppen. En motsvarande tendens återfinnes för övrigt bland personer som tillhör en lägre socialgrupp än sina föräldrar med undantag för dem som flyttats från I till II. Genomgående kan man annars finna att de som stigit från en socialgrupp till en annan uppvisar en ungefär lika stor andel musei- och utställningsbesökare som de som sjunkit i motsvarande grad.

Sammanfattningsvis stöder tillgängliga data att *utbildningsskillnader betyder mera för olikheter i besöksfrekvens på museer och utställningar än vad socialgrupps- och inkomstskillnader gör.* Man måste alltså i första hand anknyta till faktorer, som är relaterade till utbildning och utbildningsmiljö, då man vill förklara den ojämlika kontakten med museer och utställningar (se avsnitt 9 i denna rapport). Oavsett socialgrupp och inkomst har nämligen de högre utbildade en betydligt större andel utställningsbesökare än de lägre utbildade, medan däremot skillnaderna i detta avseende mellan socialgrupper och inkomstgrupper inom samma utbildningsnivå inte alls är lika påtagliga. En viss betydelse tycks socialgruppsskillnader ha bland personer med medelhög utbildning, medan inkomsten i någon mån inverkar på utställningsbesökandet bland höginkomsttagare även sedan effekterna av utbildningsskillnader elimine-rats.

3.3.2 *Musei- och utställningsbesökare i olika åldersgrupper*

Kulturvaneundersökningen i Gävle visar att de yngsta är mest och de äldre minst utställningsaktiva. Den största andelen utställningsbesökare finns bland ungdomar under 20 år och den minsta bland dem som fyllt 60 år. Detta betyder dock inte att det föreligger en klar och entydig tendens i sambandet mellan ålder och andelen utställningsbesökare. Det finns t.ex. en större andel utställningsbesökare i åldrarna mellan 40 och 50 år än i åldrarna mellan 20 och 40. Bland gifta personer är t.o.m. museibesökare vanligare i åldern 40–50 år än i alla övriga åldrar, medan

bland ogifta de som ej fyllt 30 är mest aktiva. Givetvis följer inte benägenheten att gå på museer och utställningar exakt dessa åldersgränser.

Denna jämförelsevis höga utställningsaktivitet efter cirka fyrtio år har ingen uppenbar motsvarighet i landet som helhet (se tabell 3.7). Inte heller besöksbenägenheten på andra kulturinstitutioner i Gävle – teater, konsert, bibliotek har en sådan uppgång utan är tydligare direkt relaterad till ålder än besöksfrekvensen på utställning.

Konstaterade skillnader i musei- och utställningsvanor mellan gamla och unga kan till en inte ringa del förklaras med skilda förutsättningar för olika generationer under deras uppväxttid att komma i kontakt med den typ av kultur som presenteras på museer och vid utställningar. Man kan bl. a. jämföra de skilda möjligheter till vidareutbildning som har funnits mellan äldre och yngre. Det är ganska uppenbart att detta har betydelse för musei- och utställningsvanorna i dag. Musei- och utställningsbesökandet i olika åldersgrupper skiljer sig nämligen inte så markant vid jämförelser inom en och samma utbildningsnivå. Bland personer med studentexamen finns t. ex. just inga skillnader alls mellan olika åldersgrupper. Däremot är det alldeles klart att påvisade skillnader mellan utbildningsgrupper är ungefär lika stora i alla åldersgrupper.

Bland ungdomar under trettio år har framför allt de med barn i förskoleåldern en betydligt mindre andel musei- och utställningsbesökare än de i samma ålder utan barn i förskoleåldern. Personer med barn i skolåldern är däremot som regel mera utställningsaktiva än personer i samma ålder utan barn i skolåldern. Dessa exempel betonar relevansen av olikartad familjestruktur för musei- och utställningsvanan.

3.3.3 *Musei- och utställningsbesökare i olika stadsdelar och regioner*

Kulturvaneundersökningen medger bl.a. en jämförelse av musei- och utställningsaktiviteten mellan invånare i skilda stadsdelar och förorter till Gävle stad. Andelen utställningsbesökare är störst bland invånare i centrala Gävle, i Villastan, samt i de västra och södra förorterna. Mellan dessa områden inbördes föreligger endast obetydliga skillnader. Befolkningen på Brynäs och i de norra förorterna innehåller relativt sett något färre utställningsbesökare medan befolkningen i Bomhusregionen samt i H-kommunerna (Hille, Hamrånge och Hedesunda) är minst utställningsaktiv.

Invånare i olika stadsdelar har för det första olika möjligheter att komma i kontakt med museer och utställningar därför att *skilda områden ligger olika långt från de i Gävle övervägande centralt belägna utställningslokalerna.* Befolkningen i H-kommunerna har t.ex. en väsentligt längre väg i genomsnitt till utställningslokalerna än övriga gävlebor.

Av betydelse är dessutom att *befolkningsstrukturen* inte är helt likartad i alla dessa områden. Invånarna i H-kommunerna tillika med invånarna i Bomhus har en genomsnittligt lägre utbildningsnivå än övriga.

Varför är då invånare i Brynäs och i de norra förorterna mindre utställningsaktiva än övriga gävlebor? Enligt denna undersökning skiljer

sig brynäsborna inte på något markant sätt från övriga med avseende på ålder och utbildning. Däremot upplever sig de som bor i denna stadsdel behöva längre tid för att komma in till det centrala Gävle än vad invånare i förorterna behöver, vilket kan förvåna då detta inte har sin motsvarighet i de direkta avstånden. Här har tydligen *kommunikationsmöjligheterna* en inte ringa betydelse.

Kulturvaneundersökningen i Gävle möjliggör också en jämförelse av musei- och utställningsaktiviteten för infödda i och inflyttade till Gävleområdet. Mellan inflyttade till och infödda i Gävle stad utom H-kommunerna existerar ingen skillnad. De personer som är uppväxta inom övriga delar av Gästrikland och den del av Uppland som kan sägas höra till Gävles omland är något mindre musei- och utställningsaktiva än alla övriga inflyttade personer. I övrigt har det ingen betydelse för utställningsaktiviteten i vilken del av Sverige de inflyttade har växt upp. De som kommer från annat land än Sverige har inte heller någon från genomsnittet avvikande musei- och utställningsvana.

Däremot finns det tydliga belägg för att personer som växt upp i städer är mera benägna att gå på museer och utställningar än personer som växt upp på landsbygden. Den största andelen utställningsbesökare återfinner man bland dem som har växt upp i storstäder t.ex. Stockholm, Göteborg, Malmö, Helsingfors. Frågan är om det främst är uppväxtförhållandena eller de nuvarande förhållandena som är betydelsefulla för utställningsbesökandet. Följande resultat kan belysa detta:

- ☐ Oavsett om uppväxtorten är en stad eller ligger på landet finns bland gävlebor en betydligt större andel utställningsbesökare än bland invånare i Bomhus, och H-kommunerna.
- ☐ För såväl gävlebor som för invånare i Bomhus och H-kommunerna gäller att de som växt upp i en stad har en större andel utställningsbesökare än de som växt upp på landet. Dessa skillnader är inte så markanta.
- ☐ Bland dem som nu bor i Gävle stad utom Bomhus och H-kommunerna men har växt upp på landet finns en större andel utställningsbesökare än bland dem som nu bor i Bomhus eller i H-kommunerna och har växt upp i en stad.

Dessa resultat markerar inverkan av såväl omständigheterna i den nuvarande hemortsmiljön som i uppväxtmiljön, men i det här fallet tycks de nuvarande hemortsförhållandena överväga i betydelse över de förutvarande.

3.3.4 *Musei- och utställningsbesökarnas övriga kulturvanor*

Vid kulturvaneundersökningen i Gävle med tillhörande H-kommuner kartlades, förutom invånarnas utställnings- och museibesök, även deras teaterbesök, konsertbesök och biblioteksbesök. Den person som minst en gång under de senaste sex månaderna varit på något museum eller sett någon utställning i annan lokal oavsett om i Gävle eller på annan plats har

betraktats som utställningsbesökare. På motsvarande sätt har även konsertbesökare, teaterbesökare och biblioteksbesökare definierats.

Biblioteksbesökarna är den största gruppen (45 %) och konsertbesökarna den minsta (15 %). Teaterbesökarna är något flera till antalet än musei- och utställningsbesökarna (40 % resp. 34 %). Å andra sidan är utställningsbesökare något flitigare än teaterbesökare. Mest aktiva är naturligtvis biblioteksbesökare.

Som tidigare konstaterats är utställningsbesökare många gånger samma personer som konsertbesökare, teaterbesökare eller biblioteksbesökare. Tabell 3.10 visar närmare till vilken grad som mångsidighet förekommer.

Ungefär 8 % av invånarna i Gävle går alltså såväl på teater, konsert, som på utställning och bibliotek. Totalt är cirka 20 % besökare på minst tre av de fyra kulturinstitutionerna. Detta är nästan dubbelt så många som man skulle förvänta sig om kontakterna med dessa skulle vara helt oberoende. Det finns alltså en klar tendens att den som är besökare på minst två slags kulturinstitutioner lätt kan bli det också på den tredje och den fjärde.

Å andra sidan går över 30 % av gävleborna vare sig på teater, konsert, utställning eller bibliotek. Även de passiva är klart överrepresenterade, vilket kan tyda på att det finns något slags barriär, som hindrar många att

Tabell 3.10 Procentuell andel allbesökare (utställnings- + konsert- + teater- + biblioteksbesökare), trippelbesökare (besökare på tre av de fyra områdena), dubbelbesökare (besökare på två av de fyra områdena) samt enkelbesökare (endast endera av utställnings-, konsert-, teater- eller biblioteksbesökare). (Som jämförelse visas också motsvarande förväntade värden under förutsättning att besök på ett område vore helt oberoende av besök på andra områden.)

	Observerad procentuell andel	Förväntad procentuell andel vid oberoende	Differens mellan observerat och förväntat värde
allbesökare	7,7	0,9	+ 6,8
trippelbesökare	11,8	9,5	+ 2,3
varav			
utställningsbesökare	10,3	7,7	
ej utställningsbesökare	1,5	1,8	
dubbelbesökare	18,9	30,9	−12,0
varav			
utställningsbesökare	11,5	15,9	
ej utställningsbesökare	7,4	15,0	
enkelbesökare	30,0	40,2	−10,2
varav			
utställningsbesökare	5,1	9,5	
ej utställningsbesökare	24,9	30,7	
ej besökare	31,6	18,5	+ 13,1
Summa %	100,0	100,0	
N	919 (uppvägda till 43,326)		

ta initiativet till ett första besök på någon kulturinstitution. Det är med andra ord lättare att göra ett första besök på en utställning om man redan tidigare varit på konsert, teater eller brukar gå på bibliotek än om man står främmande även för dessa institutioner.

Allbesökaren uppvisar inte bara en bredd i kontakter med kulturinstitutionerna. Han är också mera aktiv på varje område än trippelbesökaren, som i sin tur är mera aktiv än dubbelbesökaren (undantag för konsertbesök). Minst besöksaktiv på sitt område är enkelbesökaren. Ju större bredd i sina kontakter med kulturinstitutioner en person har desto flera kontakter har han på var och en av dessa. Detta framgår klart och tydligt av nedanstående tabell.

Tabell 3.11 Procentuell andel av a) konsertbesökare, b) teaterbesökare, c) utställningsbesökare och d) biblioteksbesökare som gjort minst sex besök på konsert, respektive, teater, utställning och bibliotek under det senaste halvåret, med specificering på allbesökare, trippelbesökare, dubbelbesökare och enkelbesökare.

	a. konsert	b. teater	c. utställning	d. bibliotek
allbesökare	22	17	41	63
trippelbesökare	8	10	23	49
dubbelbesökare	17	8	15	45
enkelbesökare	0	5	8	37

3.4 *Musei- och utställningsbesökares vanor och intressen*

3.4.1 *Musei- och utställningsbesökandets samband med fritidsvanor/fritidsintressen*

Utgångspunkten för detta avsnitt är musei- och utställningsbesökandet som en bit i ett inlärt mönster för fritidsverksamhet. Det kan visserligen

Tabell 3.12 Korrelationskoefficienter (Goodman-Kruskals gamma) mellan *besöksfrekvensen på museer för att se fasta samlingar* och skilda fritidsvanor/fritidsintressen. Endast korrelationer överstigande +0,25 redovisas[1].

deltagande i byalag	+ 0,64	intresse att måla/teckna	+ 0,35
besök på konsert	+ 0,59	besök på idrottstävling (som åskådare)	+ 0,33
besök på föredrag/föreläsning (som åhörare)	+ 0,49	intresse att läsa skönlitteratur/poesi	+ 0,33
besök på bibliotek	+ 0,42	intresse att läsa om/se främmande länder	+ 0,30
besök på teater	+ 0,36		
intresse att se konst	+ 0,36		
intresse att delta i politiska demonstrationer	+ 0,36		
besök på restaurang (efter arbetstid)	+ 0,35		

[1] Delvis förstärks dessa korrelationer genom s. k. skensamband. Detta innebär att den registrerade korrelationskoefficienten blir hög på grund av att en bakomliggande variabel är relaterad till såväl den ena som den andra variabeln. Exempelvis är utbildning relaterad till både museibesök och konsertbesök. Ju högre utbildning, desto högre besöksfrekvens på museer och ju högre utbildning, desto högre besöksfrekvens på konserter. Inom varje utbildningsgrupp blir då korrelationskoefficienterna lägre än för hela intervjumaterialet. Ett sådant förhållande innebär att den förklarande faktorn på något sätt är förknippad med utbildningsnivå. Den del av sambandet som återstår efter en sådan konstanthållning måste däremot förklaras på annat sätt.

anmärkas att ett besök på museum eller utställning inte behöver vara en fritidssysselsättning utan kan vara motiverat av studier eller yrkesverksamhet. Detta utesluter inte det meningsfulla i att granska hur besöksfrekvensen på museer och utställningar är relaterad till andra fritidssysselsättningar och fritidsintressen. Vilka aktiviteter och intresseområden kompletterar, vilka konkurrerar med musei- och utställningsbesökandet?

Samtidigt med att svenska folkets musei- och utställningsvanor registrerades i en stickprovsmässig intervjuundersökning (se 2.2.4.2) blev även en mängd andra besökarvanor inom och utom kultursektorn[1] samt intresset för skilda ämnesområden[2] och verksamheter[3] kartlagda.

Underlag för analysen utgör de korrelationskoefficienter[4], med vilka man mäter sambanden mellan fritidsvanor (aktivitetsfrekvenser) och fritidsintressen (till vilken grad man anser sig själv vara intresserad av olika områden) å ena sidan och besöksfrekvensen på museer (se tabell 3.12), besöksfrekvensen på konstutställningar (se tabell 3.13) och besöksfrekvensen på kunskapsutställningar (se tabell 3.14) å den andra. Genom att finna olika mönster för de starkaste sambanden kan man åtminstone få en uppfattning om vilka faktorer, som kan vara av betydelse för besöksfrekvensen på museer och utställningar. En bestämning av faktorer genom faktoranalys skulle kanske ha eliminerat några av de subjektiva inslagen i tolkningarna – däremot inte alla – men dataunderlaget har inte den skalprecision som kan anses vara nödvändig för detta förfaringssätt.

[1] Formuläret innehöll frågor om besöksfrekvensen på biograf, teater, konsert, föreningsmöte, bibliotek, föredrag/föreläsning, idrottstävling som åskådare, restaurang efter arbetstid samt deltagarfrekvensen i bylag.

[2] Formuläret innehöll frågor om intresset för följande ämnesområden (att se, höra eller läsa om): religion/predikan/andakt, politik, musik/sång, skämt/humor, skönlitteratur/poesi, erotik/pornografi, konst, idrott/idrottstävlingar, kläder, mat, dans/balett, resor/främmande länder, djur, äventyr/spänning, sjukdomar/sjukvård, nyheter inom yrket (även hushållsfrågor), stora samhällsfrågor (barnuppfostran, sociala förhållanden etc.), u-landsproblem.

[3] Formuläret innehöll frågor om intresset för följande verksamheter: andakt/religion, politiska demonstrationer, spela instrument/sjunga, umgås med familjen, umgås med vänner, måla tavlor/teckna, fotografera, sy kläder/sticka/virka/väva, laga mat, äta god mat, idka erotik, städa, spela bingo, spara pengar/samla pengar, arbeta i trädgård/på fritidstomt, lösa problem (korsord, schack, pussel etc), sporta/gymnastisera som motion, tävla i idrott, tippa fotboll/totalisatorspel/V5, fiske/jakt, sjukvård, sköta barn/leka med barn, idka klubbliv, äga och sköta om djur, vila/göra ingenting.

[4] Som korrelationsmått användes Goodman-Kruskals gamma, som lämpar sig för den typ av ordinalskalor, som använts i denna undersökning. Korrelationskoefficienten kan variera mellan +1 och –1.

Tabell 3.13 Korrelationskoefficienter (Goodman-Kruskals gamma) mellan *besöksfrekvensen på konstutställningar* och skilda fritidsvanor/fritidsintressen. Endast korrelationer överstigande +0,25 redovisas.

besök på konsert	+ 0,64	besök på bibliotek	+ 0,38
deltagande i byalag	+ 0,60	intresse att måla/ teckna	+ 0,37
intresse att se konst	+ 0,56	intresse att läsa om/ se främmande länder	+ 0,35
besök på föredrag/föreläsning (som åhörare)	+ 0,54	besök på idrottstävling (som åskådare)	+ 0,32
besök på teater	+ 0,44	deltagande i föreningsmöte	+ 0,27
intresse att delta i politiska demonstrationer	+ 0,43	intresse för samhällsproblem	+ 0,27
intresse att läsa skönlitteratur/poesi	+ 0,41	intresse att läsa om erotik	+ 0,25
besök på restaurang (efter arbetstid)	+ 0,39		

Sammanlagt 46 fritidsvariabler har korrelerats med musei- och utställningsvanorna. Valda kombinationer av fritidsvariabler är också korrelerade inbördes.

Antalet negativa samband i tabell 3.12 är 16, varav endast fyra överstiger −0,10 och ett (intresse att umgås med familj) −0,25. Bland de variabler som bara obetydligt är relaterade till besöksfrekvensen på museer kan nämnas intresse för politik (att läsa om), för samhällsproblem, för u-landsproblem, för kläder, för djur samt för att umgås med vänner.

Av totalt 46 beräknade samband i tabell 3.13 är 14 negativa, varav endast fyra över −0,10 och ett över −0,20 (intresse att umgås med familj). Bland de variabler, som endast i mindre omfattning är korrelerade med besöksfrekvensen på konstutställningar kan nämnas religiöst och politiskt intresse, intresse att fotografera och intresse att umgås med vänner.

Av 46 samband i tabell 3.14 är sex negativa och inte något av dessa har högre värde än −0,10. Intresset för djur, kläder, samhällsproblem, u-landsproblem, att delta i byalag och politiska demonstrationer och att

Tabell 3.14 Korrelationskoefficienter (Goodman-Kruskals gamma) mellan *besöksfrekvensen på kunskapsutställningar* och skilda fritidsvanor/fritidsintressen. Endast korrelationer överstigande +0,25 redovisas.

besök på teater	+ 0,47	intresse att läsa skönlitteratur/poesi	+ 0,27
besök på restaurang (efter arbetstid)	+ 0,42	intresse för nyheter inom yrket/hemarbetet[1]	+ 0,27
besök på föredrag/föreläsning (som åhörare)	+ 0,39	intresse för att fotografera	+ 0,27
besök på biograf	+ 0,34	deltagande i föreningsmöte	+ 0,26
besök på bibliotek	+ 0,34	intresse för politik (att läsa om)	+ 0,25
besök på idrottstävling (som åskådare)	+ 0,29		
intresse att se konst	+ 0,29		
besök på konsert	+ 0,27		

[1] För dem som arbetar i hemmet men ej har förvärvsarbete

umgås med vänner och familj är bara i begränsad omfattning relaterade till besöksfrekvensen på kunskapsutställningar.

Korrelationstalen i tabell 3.14 är i genomsnitt lägre än i de båda övriga tabellerna. Besök på kunskapsutställningar är inte i samma utsträckning bundet vid fritiden som besök på museer och konstutställningar. Även om det inte framgår av redovisade data kan man misstänka att besök på kunskapsutställning i stället mera anknyter till arbetssituation och yrkesroll. Männen är i majoritet på dessa utställningar (se tabell 3.6.c) och det finns ett visst samband mellan intresse för nyheter inom yrket och besök på kunskapsutställningar, som inte kan påvisas för konstutställningar eller museer.

Det finns en mycket högre grad av överensstämmelse mellan tabellerna 3.12 och 3.13. Ungefär samma fritidsvanor är knutna till besök på museer för att se fasta samlingar och besök på konstutställningar av tillfällig karaktär. Åtskilliga fritidsvanor är dock generella i den meningen att de är förbundna med alla slags musei- och utställningsbesök. Följande variabler uppvisar en korrelationskoefficient, som överstiger + 0,25 i samtliga tre tabeller (rangordnade efter genomsnittlig korrelationskoefficient):

besök på konsert
besök på föredrag/föreläsning
besök på teater
intresse att se konst
besök på restaurang
besök på bibliotek
intresse att läsa skönlitteratur/poesi
besök på idrottstävling

Till denna lista kan också fogas besök på föreningsmöte, vars korrelation med besök på museum är + 0,23 och därför endast med knapp marginal uteslutits ur tabell 3.12.

3.4.2 *Besök på museer/utställningar och aktivitetsmönster*

Av samtliga tabeller framgår att besöksaktiviteterna är mera påtagligt relaterade till musei- och utställningsbesökandet än vad fritidsintressena är. En individs beteendemönster har större betydelse för hans benägenhet att gå på museum eller utställning än hans intresseområden. Det är således betecknande att besöksfrekvensen på konserter och deltagande i byalag visar starkare samband med besöksfrekvensen på konstutställningar än intresset att se konst. En sådan besöksaktivitet som att gå på restaurang är också ungefär lika starkt relaterad till besöksfrekvensen på konstutställningar som intresset att själv måla eller teckna. Vilka ämnesområden man är intresserad av spelar alltså nästan en underordnad roll för benägenheten att gå på utställningar i förhållande till vad man är van att göra.

Fritidsvanor kan grupperas efter den miljö i vilken de utövas. Fritidsmiljöer aktuella i undersökningen är t.ex.: a) hemmet, b) utomhus i naturen (friluftsvanor), c) kulturinstitutioner (teater, bibliotek etc.),

d) annan kollektiv miljö (t.ex. kyrka, restaurang, idrottsplats). Besöksfrekvensen på museer och utställningar är mest korrelerad med besöksfrekvenserna på andra kulturinstitutioner. Aktivitet i annan kollektiv miljö utanför hemmiljön är också ofta relaterad till musei- och utställningsbesökandet, friluftsintresse däremot knappast alls. Hemmaaktiviteter visar t. o. m. i regel svaga negativa samband. Till denna bild hör också att intresset att umgås med familjen är negativt korrelerat med besöksfrekvensen på museer och konstutställningar.

De variabler som är korrelerade med musei- och utställningsbesökandet är ibland också högt korrelerade inbördes. Vilka aktiviteter som kompletterar varandra blir av betydelse för hur undersökningsresultaten skall tolkas. Urskiljbara mönster antyder vilka faktorer som påverkar musei- och utställningsbesökandet.

☐ Besöksfrekvensen på museer/utställningar är påtagligt relaterad till besöksfrekvenserna på konserter, teatrar och bibliotek. De senare är dessutom högt korrelerade inbördes.

Det är inte ett musikintresse, ett teaterintresse eller intresse att läsa som i första hand utgör gynnsamma förutsättningar för besök på museer eller utställningar. Intresset att lyssna på musik eller själv spela eller sjunga kan inte förknippas med utställningsbesök på samma sätt som konsertbesök. Benägenheten att se teater i tv eller höra radioteater skulle sannolikt inte heller vara lika högt korrelerad med utställningsbesök som besök på teaterföreställning i särskild teaterlokal. *Den kulturella institutionsmiljön* som sådan är alltså en viktig faktor även om man inte alls får bortse från det gemensamma kulturinnehållet

Vanan vid kulturinstitutioner är utbildningsberoende och beroende av bostadsort. Socialt selektiva barriärer som brist på tid, pengar, kommunikationsmedel och kontakter samt långa avstånd till kulturinstitutionerna inverkar.

Sambanden mellan museibesök/utställningsbesök och besök på andra kulturinstitutioner är mest betydande i högre åldersgrupper. Denna generation präglas naturligtvis särskilt av tidigare klyftor i möjligheterna till kontakt med kulturinstitutionerna, men resultatet innebär sannolikt också att de barriärer som nämnts ovan blir mera dominerande bland äldre personer. Avstånd, ekonomi, kommunikationssvårigheter etc. får en mera avgörande inverkan på besöksvanorna i denna grupp än bland medelålders personer och personer med hög utbildning bland vilka sambanden inte är så betydande.

☐ Besöksfrekvensen på museer/utställningar är relaterad till besöksfrekvenserna på bibliotek resp. på föredrag/föreläsning som åhörare. Biblioteksbesök och föredragsbesök är högt korrelerade med varandra.

Deltagande i studiecirkel torde sannolikt också ingå i detta mönster, men data för att visa detta saknas. Resultaten riktar uppmärksamheten på ett för musei- och utställningsbesökandet viktigt *kunskaps- och bildningssökande.* Inverkan kan vara av två slag. Bildnings- och kunskapssökande är väsentliga mål vid besök och besök underlättas av kunskap

och utbildning. Faktorn har jämförelsevis större betydelse bland lågutbildade än bland högutbildade. Brist på kunskap utgör alltså sannolikt ett väsentligt hinder för museibesök bland lågutbildade samtidigt som kunskapssökande kan vara ett speciellt väsentligt skäl för museibesök i denna kategori.

Det saknar inte intresse att ovan nämnda kriterier på kunskapssökande – besök på föredrag/föreläsning och besök på bibliotek – i högre grad är relaterade till besök på museer och konstutställningar än till besök på kunskapsutställningar.

☐ Besöksfrekvensen på museer/utställningar är relaterad till besöksfrekvenserna på restauranger och idrottstävlingar som åskådare. Motsvarande gäller inte intresse för eget idrottsutövande eller intresse för att laga eller äta god mat i allmänhet.

Innehållsligt har ju restauranger, idrottstävlingar och museer/utställningar inte mycket gemensamt. Besöksformen blir därför en viktig utgångspunkt.

Besök på restauranger och på idrottstävlingar är något utbildningsberoende. vilket åtminstone delvis måste ha ekonomiska orsaker. De är också i större utsträckning tätortsföreteelser, vilket främst återger tillgång och närhet till nämnda institutioner. Men dessa förhållanden ensamma räcker inte för att förklara sammanhanget med musei- och utställningsbesökandet. Man kan här inte utesluta förekomsten av en kollektiv participationsfaktor, dvs. en *generell beredskap för publikdeltagande,* som är överordnad benägenheten att besöka museer och utställningar. Att en besökare på museum, på restaurang och på fotbollsmatch medvetet eller omedvetet eftersträvar en publiksamvaro är faktiskt en tänkbar förklaring. För övrigt kan naturligtvis alla faktorer som förhindrar geografisk rörlighet sätta sina spår i resultaten t.ex. dåliga kommunikationsmöjligheter, bristande tid för utåtriktade fritidsverksamheter, dålig hälsa etc.

Musei- och utställningsbesökens samband med restaurangbesök och besök på idrottstävling är starkast bland äldre och bland lågutbildade samt i viss grad även bland invånare på mindre orter. Nämnda förklaringar är alltså mest betydelsefulla i dessa grupper.

☐ Besöksfrekvenserna på museer och konstutställningar är relaterade till såväl deltagande i byalag som intresset att delta i politiska demonstrationer. Intresset att läsa om politik ingår däremot inte i detta mönster, inte heller intresset för samhällsproblem eller u-landsproblem.

Framför allt aktivitet inom byalag är högt korrelerat med såväl besök på museer som besök på konstutställningar. *Det politiska agerandet* står i centrum, inte ett passivt politiskt intresse. En vilja att uppnå förändringar i den egna miljön eller att uttrycka en värdegemenskap kan vara drivkrafter även för besök på museer och konstutställningar. Här torde undersökningsresultaten återge den ökade betydelsen av utställningsmiljön som kommunikations- och aktivitetsmiljö. Men förhållandet mellan byalagsaktiviteter och museiaktiviteter kan naturligtvis också

präglas av den lokala förankringen och en inriktning på närmiljön. I så fall är det också förståeligt varför intressena för politik i allmänhet, för samhällsproblem i stort och – inte minst för u-landsproblem – i så ringa grad är knutna till museibesökandet.

De politiska aktivitetsfaktorernas samband med museibesökandet är särskilt påtagliga bland äldre personer, medan sambanden minskar vid högre utbildning. Bland lågutbildade och bland äldre blir museibesök angelägna främst vid hög politisk aktivitet och/eller vid ett intresse för lokala problem är en typ av tolkning. Förmågan att övervinna barriärer för museibesök bland lågutbildade och äldre är större för politiskt aktiva än för politiskt passiva är en annan. Motsvarande resonemang skulle följaktligen vara irrelevanta för högutbildade.

☐ Intresset att själv måla/teckna och intresset att delta i politiska demonstrationer är inbördes relaterade. Båda dessa variabler är klart relaterade till besök på museer och konstutställningar.

En gemensam förklaring till dessa relationer kan vara *viljan att uttrycka sig* och att – med kommunikationsteoretisk terminologi – *sända budskap till omgivningen.* Om denna tolkning är riktig antyds museers och konstutställningars karaktär av miljöer för ömsesidig kommunikation.

Denna faktor är utbildningsberoende. Ju lägre utbildning, desto starkare är sambandet mellan beredskapen att sända budskap och besöksfrekvenserna på museer och konstutställningar. Speciellt för de lägre utbildade är museerna som miljö för ömsesidig kommunikation viktig, samtidigt som oförmågan att uttrycka sig blir en extra stor belastning i denna grupp.

☐ Besöksfrekvensen på museer/utställningar är också i viss grad relaterad till besöksfrekvensen på föreningsmöten.

Med besök på föreningsmöte som utgångspunkt närmar man sig frågan om betydelsen av sociala kontakter för musei- och utställningsbesök. I vad mån utgör sådana kontakter en resurs av vikt för benägenheten att besöka museer och utställningar? Svaret är inte entydigt. Endast vissa typer av kontakter verkar vara gynnsamma t.ex. sådana som kan erhållas i föreningslivet, däremot inte alltid informella umgängeskontakter. Ett flitigt umgänge med vänner och bekanta garanterar inte någon besöksaktivitet utöver genomsnittet. I åldersgruppen 20–40 år råder t.o.m. ett negativt samband mellan dessa faktorer, vilket tyder på ett konkurrensförhållande. Det är inte kontaktmängden som sådan som är avgörande utan *kontaktstrukturen.* Det är känt att en inte ringa del av den kulturella verksamheten kanaliseras via organisationer av olika slag. Intresseföreningar, bildningsorganisationer och andra folkrörelser har nära anknytning till museiväsende och utställningsverksamhet.

Sambandet mellan föreningsaktivitet och besöksfrekvensen på museer och utställningar är inte betingat av vare sig utbildning, ålder eller bostadsort dvs. är ungefär lika starkt i alla befolkningsgrupper.

☐ Besök på bio och intresset att fotografera är båda relaterade till besöksfrekvensen på kunskapsutställningar, men inte till museibesök eller besök på konstutställningar. Intresse för bio och foto är också förknippade med varandra.

Här vill man gärna misstänka ett samband mellan utställningen och filmen som bildmedium och fotografering som bildkommunikation. Men intresse för foto och bio har inget samband med intresse för konst eller besök på konstutställningar. Detta är i och för sig inte så oväntat, eftersom sannolikt bara en minoritet av de fotointresserade respektive av biobesökarna har ett övervägande konstnärligt förhållande till sin hobby.

Sambandet mellan biobesök och besök på kunskapsutställning är inte betingat av vare sig ålder, utbildning eller bostadsort. Sambandet mellan fotointresse och besök på kunskapsutställning däremot är mest utpräglat bland äldre och lågutbildade personer. I dessa grupper skulle alltså den som själv fotograferar kunna vara speciellt motiverad att gå på kunskapsutställningar. Fotokunskap – förmågan att uttrycka sig i bild, men ej nödvändigtvis med konstnärliga ambitioner – blir där en resurs för behållning av utställningsbesöket, motsvarande oförmåga en barriär.

☐ Det råder en negativ korrelation mellan intresset att umgås med familj och besöksfrekvenserna på museer och konstutställningar.

Det negativa sambandet är betydligt starkare i åldersgruppen 20–40 år än i andra åldersgrupper. Även vissa andra hemmaorienterade fritidsintressen är negativt korrelerade till dessa besöksfrekvenser om än i mindre omfattning. Intresse för arbete i trädgård eller på fritidstomt är t.ex. något större bland museipassiva än bland museibesökare.

Ett begränsat konkurrensförhållande tycks råda mellan bindning till hem och familj och besök på museer och konstutställningar. Denna konkurrens blir dock särskilt framträdande i åldrarna mellan 20 och 40 år, där de flesta föräldrar till minderåriga barn hör hemma. Om resurser t.ex. i form av tid eller pengar tas i anspråk för hem och familj begränsas omfattningen av vissa utåtriktade fritidssysselsättningar. En möjlig förklaring till att besök på kunskapsutställningar inte följer samma mönster skulle då vara denna faktors mindre förankring i fritidsverksamhet.

3.4.3 *Besök på museer/utställningar och intressemönster*

Man kan konstatera att musei- och utställningsvana personer har ett bredare intresseregister än de som inte brukar gå på museer eller utställningar. Detta gäller särskilt vissa intellektuella och estetiska ämnesområden. Museibesökare är t.ex. särskilt intresserade av att läsa skönlitteratur/poesi och att läsa om främmande länder. Besökare på konstutställningar är dessutom intresserade av samhällsproblem utöver genomsnittet av befolkningen medan besökare på kunskapsutställning bl.a. är mera intresserade av att läsa om nyheter inom yrket och ta del av politiken. Inte något av de skilda områden som man kan se, höra eller

läsa om[1] intresserar icke besökare i högre grad än besökare på museer och utställningar.

Bland praktiska sysselsättningar är musei- och utställningsbesökarna i stort sett bara mera intresserade av att måla, teckna och fotografera medan de passiva föredrar aktiviteter av typen tippning och sömnad. På de flesta verksamhetsområden skiljer sig inte musei- och utställningsbesökaren från folk i allmänhet.

Några intressemönsters relationer till musei- och utställningsbesökandet kan kräva ytterligare kommentarer.

☐ Intresse att se konst och intresse att läsa skönlitteratur är sinsemellan starkt korrelerade (gamma är + 0,63). Dessa intressen är också var för sig relaterade till besöksfrekvensen på museer/utställningar.

Även besök på konserter och teater ansluter sig till detta, däremot inte intresset att lyssna på musik i allmänhet. Man skulle i och för sig kunna anknyta till att konstbetraktande och litteraturläsning främst är mottagaraktiviteter – liksom teater- och konsertbesök – och framhålla benägenheten för mottagarrollen i kommunikationsprocessen. Helt entydig är dock inte denna tolkning, eftersom även intresset att själv måla eller teckna visar åtminstone ett måttligt samband med de övriga faktorerna. I stället kan en betoning av intresseområdena konst, skönlitteratur, teater och konsertmusik dvs. en koncentration på kommunikationsinnehållet vara belysande.

Ett sökande efter erfarenheter inom det fält som av tradition betraktas som det kulturella kan prägla detta mönster. De överordnade faktorerna kan vara *en beredskap för estetiska upplevelser, för intellektuell stimulans, för humanistisk bildning eller dylikt.* Intresset för skönlitteratur och konst är i särskilt hög grad beroende av utbildning. Sambandet mellan intresse för skönlitteratur/konst och besöksfrekvensen på museer/utställningar är något starkare bland lågutbildade än bland högutbildade. För de lågutbildade är alltså resurserna för erfarenhetssökande viktigare som besöksstimulans och barriärerna mot erfarenhetssökande på det kulturella området svårare att övervinna än för de högutbildade.

☐ Ett sammanhängande korrelationsmönster bildar också intresset att se konst, intresset att läsa skönlitteratur och intresset att läsa om främmande länder. Den senare faktorn är enbart korrelerad med museibesök och besök på konstutställningar, men inte med besök på kunskapsutställningar.

Även besök på teater och intresse för främmande länder är relaterade. I bakgrunden till detta mönster kan bl.a. ligga en orientering mot globala eller övergripande problem i motsats till lokala eller näraliggande. Detta kan innebära att ett överordnat mål för musei- och konstutställningsbesökandet är ett sökande efter annorlunda eller främmande miljöer. I museernas fasta samlingar presenteras ju ofta miljöer från skilda tidsepoker och från skilda delar av världen.

Särskilt bland högutbildade är sambandet mellan musei- och utställningsbesökandet och intresset för främmande länder starkt. Om ovan

[1] Se not 1 sid 00

givna tolkning är riktig skulle en global orientering vara speciellt gynnsam för musei- och utställningsbesök i denna grupp. De lågutbildade vill troligen främst använda museet för lokal orientering.

- ☐ Intresset för nyheter inom yrket/hemarbetet och intresset att läsa om politik (men ej deltagande i byalag eller politiska demonstrationer) är enbart relaterade till besöksfrekvensen på kunskapsutställningar. Intresset för politik och för yrkesnyheter är också relaterade till varandra.

Dessa resultat sätter kunskapssökandet och dess inriktning på vardagliga problem utanför fritidssektorn i förgrunden. Sambandet med yrkesnyheter antyder att besöket kan ha ett syfte som direkt anknyter till arbetsuppgiften, t.ex. vid vissa varumässor. Detta samband är inte betingat av ålder, utbildning eller bostadsort, utan ungefär lika starkt i alla grupper.

Sambandet mellan intresse för politik och besök på kunskapsutställningar framträder tydligast bland studerande ungdom. Utställningar med politiskt innehåll attraherar främst ungdomar. Intresset för politik medför en resurs för besök på kunskapsutställningar bland ungdomar. Förutom en kunskapsresurs kan det vara fråga om en resurs som är en följd av anknytningen till förenings- eller organisationsliv. Ämnesområdet bildar dock inget klart mönster med andra samhällsinriktade ämnen.

3.4.4 *Besök på konstutställning och konstintresse*

Besöksfrekvensen på konstutställningar är givetvis relaterad till intresset att se konst, men det råder på långt när inte någon perfekt överensstämmelse. Även bland dem som inte anser sig det minsta konstintresserade är det faktiskt cirka 15 % som varit på minst en konstutställning under det senaste året, medan över 25 % av dem som påstår sig vara mycket intresserade inte gjorde något enda besök. Cirka 30 % av landets befolkning ingår i den grupp, i vilken man anser sig ha åtminstone något intresse av att se konst trots att man inte en enda gång under senaste året har varit på konstutställning.

Överensstämmelsen mellan intresset att se konst och den faktiska besöksfrekvensen på konstutställningar varierar dessutom i olika befolkningsgrupper. De mest konstintresserade (de som enligt utsago är mycket intresserade av att se konst, vilka uppgår till 9 % av totalbefolkningen) har de flitigaste utställningsbesökarna bland de mest högutbildade, bland studerande ungdom och bland invånare i medelstora städer. De minst utställningsaktiva konstintresserade finner man bland landsbygdsbor, bland dem som fyllt sextio år samt dem som avslutat sin utbildning med folkskola. (Se tabell 3.15.)

Även bland dem som inte är konstintresserade varierar chansen att komma på en konstutställning med befolkningsgrupp. De mest aktiva besökarna är nu aktiva studerande och ungdomar samt personer som avslutat sin utbildning med studentexamen eller högre. De minsta proportionerna besökare av dem som enligt egen utsago inte alls är

intresserade att se konst (vilka utgör 38 % av totalbefolkningen) finner man bland dem som fyllt fyrtio år, bland dem som avslutat sin utbildning med folkskola och bland storstadsbor (se tabell 3.16).

Ett visst intresse för att själv måla eller teckna utgör en extra stimulans att gå på konstutställningar utöver intresset att se konst, men besöksberedskapen ökar inte med stigande intresse att själv utöva konst vid givet tittarintresse. Ett mycket stort intresse att se konst kombinerat med ett måttligt intresse att själv måla eller teckna ger den största benägenheten att gå på konstutställning.

Vad som dock är av större betydelse i detta sammanhang är att sambandet mellan intresset att utöva konst och besöksfrekvensen på konstutställningar är klart starkast bland lågutbildade. Intresset att se konst däremot verkade ju vara mera besöksstimulerande bland högutbildade än bland lågutbildade (se tabell 3.15). Det är således inte uteslutet att konstorientering och i vidare mening bildning är särskilt viktigt för de högutbildade, medan stimulans för eget skapande är mera betydelsefullt för de få lågutbildade, som övervunnit barriärerna för utställningsbesök.

Tabell 3.15 Procentuell andel som varit på konstutställning a) minst en gång, b) minst sex gånger under den senaste tolvmånadersperioden av *mycket intresserade att se konst* i olika befolkningsgrupper. (Många av dessa procenttal är beräknade på ett begränsat antal individer, 25–50, varför stora slumpfelsmarginaler är möjliga.)

	a. Minst ett besök på konstutställning	b. Minst sex besök på konstutställning
Födelseår		
1889–1909	57	13
1910–1919	73	27
1920–1929	77	14
1930–1939	79	36
1940–1949	78	35
1950–1959	81	29
Kön		
män	78	22
kvinnor	82	24
Utbildning		
folkskola	59	4
utb. utöver folkskola men ej studentexamen	73	38
studentexamen	90	33
nu aktiva studerande (alla kategorier)	86	29
Bostadsort		
storstad (Sthlm, Gbg, M-ö)	70	23
annan stad över 30 000 inv.	88	34
mindre stad, köping	70	24
landsbygd	52	8

Tabell 3.16 Procentuell andel som varit på konstutställning minst en gång under den senaste tolvmånadersperioden, av dem som *inte alls är intresserade att se konst*, i olika befolkningsgrupper.

Födelseår	
1889–1909	4
1910–1919	8
1920–1929	8
1930–1939	13
1940–1949	19
1950–1959	25
Kön	
män	13
kvinnor	17
Utbildning	
folkskola	7
utb. utöver folkskola men ej studentexamen	17
studentexamen	22
nu aktiva studerande (alla kategorier)	32
Bostadsort	
storstad (Sthlm, Gbg, M-ö)	10
annan stad över 30 000 inv.	15
mindre stad, köping	17
landsbygd	16

3.5 *Musei- och utställningsbesökare – en sammanfattning*

Ungefär 45 % av Sveriges invånare (i åldern 11–80 år) besökte minst en gång under 1969 något museum. Antalet museibesökande personer var därmed ungefär lika stort som antalet biblioteksbesökare, men större än antalet teaterbesökare och konsertbesökare enligt motsvarande definition.

Cirka 40 % av befolkningen besökte under samma tid något museum i avsikt att se de fasta samlingarna. Ungefär lika många såg minst en tillfällig konstutställning. Var tredje svensk tog del av någon kunskapsutställning inklusive varumässa eller dylikt.

Ungefär 3 % besökte museum för att se fasta samlingar, 4 % tillfällig konstutställning och 2 % tillfällig kunskapsutställning sex eller flera gånger under 1969 (dvs. i genomsnitt ett besök varannan månad).

Besökare som varit på museer för att se de fasta samlingarna och besökare på tillfälliga konstutställningar är till stor del samma personer. I viss utsträckning är också besökare på tillfälliga kunskapsutställningar identiska med musei- och/eller konstutställningsbesökare. Mångsidiga besökare har i genomsnitt en högre besöksfrekvens inom varje område än ensidiga besökare.

40 % av befolkningen hade varken besökt museum, konstutställning eller kunskapsutställning under 1969.

Ungefär 35 % av museibesökarna i landet gjorde sitt senaste besök i Stockholm och tillsammans 60 % gick på museum i någon av de tre största städerna. Inte fullt hälften av dem som bor utanför Stockholm, Göteborg och Malmö gjorde sitt senaste museibesök i någon av dessa städer.

Vid det senaste museibesöket valde mer än 40 % något museum med samlingar ur svensk historia och äldre svensk kultur. Ungefär 20 % besökte senast ett konstmuseum, medan ungefär 10 % såg ett museum med huvudsaklig inriktning på teknik. 7 % såg ett naturhistoriskt museum och nästan lika många besökte ett museum, som visar främmande kulturer.

Musei- och utställningsbesökare har avsevärt högre socio-ekonomisk status än folk i allmänhet. Personer med studentexamen och tillhörande socialgrupp I går oftare på museer och utställningar i jämförelse med övrig befolkning. Personer som avslutat sin utbildning med folkskola och de som rekryteras ur socialgrupp III eller bland jordbrukarbefolkningen är mest underrepresenterade.

Benägenheten att besöka museer och utställningar är i högre grad knuten till faktorer, som är förknippade med utbildningsgrad än med yrkesverksamhet, sysselsättning eller inkomst.

Personer som är verksamma inom utbildningsväsendet och på informationsområdet är dock musei- och utställningsbesökare i betydligt högre grad än andra yrkesgrupper med jämförbar utbildningsnivå. Även skolungdom och studerande inklusive fritidsstuderande studiecirkeldeltagare är avsevärt överrepresenterade på museer och utställningar.

Musei- och utställningsbesökare är överrepresenterade bland unga, ogifta personer samt bland familjer med barn i skolåldern. Besöksfrekvensen minskar kraftigt med ålder efter sextio år. Den är också mindre i familjer med barn under sju år än bland andra personer i samma åldersgrupper. Det råder ett konkurrensförhållande mellan bindning till hem/familj och besök på museer/utställningar. Skillnaderna mellan unga och gamla är mest påtagliga för besök på kunskapsutställningar men inte så betydande för besök på konstutställningar.

Musei- och utställningsbesökare finns – naturligt nog – i största utsträckning bland storstadsbor och i minsta utsträckning bland dem som bor på landsbygd. Skillnaderna i genomsnittlig besöksfrekvens på museer och utställningar mellan invånare i medelstora och i mindre städer och tätorter är dock ganska små.

De stadsbor som växt upp på landsbygden är mindre musei- och utställningsaktiva än de som växt upp i en stad.

Musei- och utställningsbesökare är i betydligt högre grad än övrig befolkning även besökare av konserter, teaterföreställningar och bibliotek. Ju större bredd i kontakterna dvs. ju flera olika kulturinstitutioner man besöker, desto högre kontaktfrekvens i genomsnitt på var och en av dem.

En persons vanemönster har större betydelse för hans beredskap att besöka museer och utställningar än hans intresseinriktning.

Musei- och utställningsbesökare är i särskilt hög grad benägna för

erfarenhetssökande, med tonvikt på aktivt sökande efter i första hand kunskaper/information och i andra hand upplevelser av t.ex. estetisk art. Även besökare på konstutställningar är till stor del kunskaps- och bildningssökare.

Musei- och utställningsbesökare har en hög generell beredskap för publikdeltagande även i sammanhang som ligger långt utanför kultursektorn.

En hög beredskap för politiskt agerande – vilja att kunna påverka sin situation – utgör en gynnsam faktor för beredskapen att besöka museer och utställningar. Detta betyder inte att alla eller ens majoriteten av musei- och utställningsbesökarna behöver ha hög politisk aktivitetsberedskap.

Musei- och utställningsbesökare har genomsnittligt bättre tillgång till sociala kontakter än övriga. Det är dock inte kontaktmängden som är betydelsefull, utan kontaktstrukturen. Tillgång till föreningsliv, organisationsliv, folkrörelsekontakt är gynnsamt för beredskapen att besöka museer och utställningar.

Musei- och utställningsbesökare har ett bredare intresseregister än övriga delar av befolkningen. Detta gäller särskilt sådana ämnesområden som man kan ta del av genom att se, höra eller läsa, men inte praktiska hobbyverksamheter.

Högutbildade besökare vill i högre grad använda museet för global orientering, lågutbildade i jämförelsevis hög grad för lokal orientering.

Konstorientering och i vidare mening allmänbildning är särskilt viktiga för högutbildade besökare på konstutställningar. Stimulans till eget skapande är jämförelsevis viktigt för lågutbildades beredskap att besöka konstutställningar.

4 Publikstrukturen vid några av Riksutställningars produktioner

4.1 *Inledning*

I föregående avsnitt har redovisats det svenska folkets musei- och utställningsvanor i statistiska termer. En väsentlig upplysning, som kan stå som ett memorandum, måste vara att 40 % av befolkningen inte någon enda gång under de senaste tolv månaderna besökt vare sig museum eller tillfällig utställning.

En annan information, som i och för sig länge varit känd, men nu uttryckts i statistiska data, framhåller den s.k. selektiva exponeringen för museer och utställningar, dvs. tendensen att vissa befolkningsgrupper i mycket högre grad än andra utnyttjar de möjligheter som erbjuds. Denna selektion är i första hand utbildningsbetingad, i andra hand geografisk, dvs. avstånds- och kommunikationsbetingad, och ålders- och generationsbetingad, alltså beroende av de skilda sociala vanor, som är typiska för olika åldersstadier, men också beroende av de skilda förutsättningar under vilka olika åldersgrupper har växt upp. En i detta sammanhang inte

alls oviktig iakttagelse, som är känd inom all kommunikationsforskning, är att människor främst tycks exponera sig för sådana medier, vilkas innehåll förväntas stå i överensstämmelse med eller anknyta till deras tidigare erfarenheter, föreställningar och värderingar.

Under försökstiden har därför Riksutställningar bl.a. arbetat med följande problem:

1) att rekrytera nya besökare till museerna;
2) att motverka den selektiva exponeringen vid utställningar.

Dessa problem sammanfaller delvis och kan därför på vissa punkter angripas på ett likartat sätt. Bland de möjligheter som stått till buds har följande blivit föremål för mer eller mindre systematiskt planerade försök. Dessa har inneburit ambitioner att påverka valet av

- ☐ utställningsorter
- ☐ utställningars ämnesområden och innehåll
- ☐ målgrupper och lokala mottagare
- ☐ informationsmetoder
- ☐ aktiveringsmöjligheter och andra pedagogiska metoder

Verkningarna av den selektiva exponeringen kan eventuellt också elimineras genom val av

- ☐ andra utställningsmiljöer än museerna.

En del av de viktigare av försöksverksamhetens produktioner har med dessa målsättningar följts upp med publikundersökningar, där främst tidigare utställningsvana och social bakgrund varit väsentliga frågeområden. Dessa utställningar har åtminstone som ett delmål varit avsedda att få nya besökare och förändra den sneda publikrekryteringen. Vissa utställningsproduktioner har kunnat följas med undersökningar på flera olika orter, vilket möjliggjort jämförelser mellan olika utställningsbetingelser. I andra fall har undersökningarna koncentrerats till en enda ort, där flera olika utställningars rekryteringsförmåga har kunnat jämföras.

Följande utställningar redovisas:

100 år Nationalmuseum: Främst valet av utställningsorter och skilda informationsmetoder har utvärderats. En målgrupp för denna utställning var bl.a. semesterfirare på Västkusten.

Multikonst: Valet av utställningsorter, informationsmetoder – speciellt information genom etermedia – samt innehållet kunde tänkas påverka publikrekryteringen. Köpargruppens sammansättning önskade man styra genom låga priser.

Fiske på fritid: Var ämnesområdet en lämplig inkörsport för nya besökare? Rekryteringen av publik skedde delvis genom lokala intresseorganisationer.

Endre Nemes: I detta sammanhang var det särskilt vernissagekortens betydelse, dvs. en informationsmetod, som stod i centrum för intresset.

Upptäcka – uppleva: I denna utställning var det främst aktivering som pedagogisk metod som utvärderades.

Köpet: Denna utställning placerades på bibliotek och hur denna miljö fungerade var en central målsättning med undersökningen.

Sköna stund: Ämnesområdet – u-landsproblem – tillika med sättet att utforma utställningen – engagemang uttryckt med konstnärliga medel – var utmärkande för denna utställning.

Land att leva i – Miljö för miljoner: Studieorganisationer och föreningar stod som lokala mottagare och var delaktiga i den lokala produktionen för dessa och kompletterande miljöutställningar. En stor aktivitets- och programverksamhet anordnades i anslutning till utställningarna. Vilken betydelse kunde detta ha för publikrekryteringen?

Miljöspel: Denna utställning placerades under sommaren i vissa folkparker och denna utställningsmiljö tillika med de möjligheter till aktivering som erbjöds utvärderades.

Arbetarminnen, Frimärket som bild, Kameraöga-Konstnärsöga, Roland Kempe: Dessa utställningar placerades under en sommar i folkparker, varvid utställningsmiljön återigen stod i centrum för intresset.

Totalförsvarsutställningen på R68: Undersökningen av denna utställning i anslutning till en varumässa utgjorde en del av försöken med olika utställningsmiljöer.

4.2 *100 år Nationalmuseum*

4.2.1 *Publikstorlek*

Vandringsutställningen "100 år Nationalmuseum" besökte under sin turné skilda orter med en stor spridning över landet från Ystad i söder till Luleå i norr. Valet av turnéorter styrdes av ambitionen att ge även befolkningen i de delar av landet, som ligger på stort avstånd från Stockholm en rimlig chans att få ta del av valda verk ur Nationalmusei samlingar. Strävan efter geografisk rättvisa återspeglas i detta projekt.

På de orter, där undersökningar genomfördes har de vuxna besökarnas antal uppskattats till drygt 30 000 personer. I själva verket var antalet registrerade besök betydligt större, eftersom dels inte ungdomar under 15 år, dels inte skolklasser på studiebesök och dels inte återbesökare ingår i undersökningen.

4.2.2 *Publikstruktur*

Det kan vara berättigat att jämföra utställningspublikens sammansättning med hela landets befolkningsstruktur om man först undantar Stockholms stad, vars invånare givetvis inte tillhörde målgruppen för detta projekt. Eftersom undersökningen inte omfattade alla besökare och dessutom inte utställningarna i Örebro och Linköping ingår i undersökningsmaterialet har även motsvarande korrigeringar i befolkningsunderlaget skett.

I genomsnitt besöktes "100 år Nationalmuseum" av cirka 3 % av den vuxna befolkningen på de orter, där den placerades. Sammanfattningsvis skilde sig besökarna från befolkningsunderlaget på följande sätt:

- ☐ Kvinnor var obetydligt överrepresenterade.
- ☐ Personer i femtioårsåldern var mest överrepresenterade, medan personer över 65 år och under 35 år men framför allt tonåringar var underrepresenterade.[1]
- ☐ Gifta ungdomar var mera underrepresenterade än ogifta. Mellan äldre gifta och ogifta fanns ingen skillnad.
- ☐ Ju högre utbildning, desto större andel hade sett utställningen.
- ☐ Socialgrupp II utgjorde den största gruppen i publiken, men socialgrupp I var mest överrepresenterad.
- ☐ Framför allt jordbruksbefolkningen och socialgrupp III var underrepresenterade.
- ☐ Befolkningen i städer och kommuner under 10 000 inv. var klart underrepresenterad. Denna underrepresentation var inte markant större i någon viss del av landet än i någon annan.
- ☐ Studiecirkeldeltagare var mycket överrepresenterade.

Det är givet att utställningens placering i residensstäder och andra stora och medelstora städer har gynnat vissa befolkningsgrupper på andras bekostnad. Jordbrukare blir ju fortfarande missgynnade genom långa reseavstånd. Avståndsfaktorn är dock knappast ensam ansvarig för besökarurvalet. Samma problem som vid andra utställningar drabbade även detta projekt. *Spridningen av utställningsorter och det stora publikunderlaget kunde inte eliminera den socialt betingade besökarselektionen.*

4.2.3 *Nyrekrytering av besökare*

Totalt hade cirka 10 % av besökarna på "100 år Nationalmuseum", vernissagepubliken frånräknad, inte varit på konstutställning tidigare under ett helt år. 40 % hade varit högst två gånger. Å andra sidan hade cirka 20 % redan tidigare gjort mer än tio utställningsbesök under samma tid. Med undantag av Rottneros, där nyrekryteringen var stor, kunde någon tendens till att nyrekryteringsgraden skulle vara beroende av utställningsortens storlek eller avstånd till Stockholm inte konstateras. (Se tabell 4.1.)

En mera specifik målsättning med "100 år Nationalmuseum" var att presentera verk från Nationalmuseum för personer, som genom sina hemortsförhållanden inte haft så stora chanser att komma till museet i Stockholm. Publikundersökningen visade att denna målsättning till ej ringa grad uppnåtts. 30 % av den sammanlagda publiken på alla undersökta utställningsorter hade aldrig tidigare besökt Nationalmuseum i Stockholm. Dessutom hade nästan lika många varit där bara en gång i sitt liv. Detta innebär således att nära 60 % av besökarna på vandringsutställningen knappast kunde anses vara närmare bekanta med Nationalmuseums samlingar.

[1] Förklaringen kan vara att skolungdom i flera fall sett utställningen vid gruppbesök genom skolan, vilka inte medräknats här.

Tabell 4.1 Procentuell andel av samtliga besökare på "100 år Nationalmuseum" som a) inte någon gång, b) mer än tio gånger, under de senaste tolv månaderna varit på konstutställning

Utställningsort	a Inte någon gång	b Mer än tio gånger
Jönköping	6	31
Skövde	1	32
Växjö	18	13
Kalmar	11	22
Kristianstad	17	15
Ystad	16	22
Malmö	7	23
Hälsingborg	3	29
Halmstad	16	37
Varberg	9	24
Uddevalla	11	23
Rottneros	21	15
Västerås	4	23
Gävle	18	10
Hudiksvall	17	9
Sundsvall	9	37
Umeå	12	12
Luleå	14	13
Östersund	19	11
Eskilstuna	8	15
Genomsnitt per ort	12	21

I detta avseende fanns stora skillnader mellan olika utställningsorter. I Skövde, Varberg och Halmstad hade t.ex. 40 % eller mera av besökarna aldrig besökt Nationalmuseum medan i Eskilstuna och Västerås – de två orter som ligger närmast Stockholm – över 85 % varit där. Med undantag av dessa två näraliggande orter fanns dock ingen klar tendens att erfarenhet av Nationalmuseum skulle vara relaterad till utställningsortens avstånd till Stockholm.

Vad skiljer då förstagångsbesökare från andra besökare?

☐ De som aldrig tidigare varit på Nationalmuseet var speciellt överrepresenterade i förhållande till övriga besökare bland

a) dem som inte fyllt 35 år
b) enbart folkskoleutbildade
c) jordbrukare och personer ur socialgrupp III

☐ De som inte tidigare varit på konstutställning under ett år var speciellt överrepresenterade i förhållande till övriga besökare bland

a) enbart folkskoleutbildade
b) jordbrukare och personer ur socialgrupp III
c) landsbygdsbor

Trots dessa skillnader mellan förstagångsbesökare och övriga mera utställningsvana besökare måste det understrykas att nyrekryteringen av publik till denna utställning ingalunda skedde på ett representativt sätt ur landets befolkning eller den del därav, som inte brukar gå på museer eller utställningar. I jämförelse med dessa var fortfarande lägre utbildade, socialgrupp III och jordbrukare klart underrepresenterade bland förstagångsbesökarna.

4.2.4 *Information om utställningen*

Skillnaden i utställningsorternas förmåga att rekrytera nya besökare beror sannolikt till stor del på lokala omständigheter och anknyter i viss mån till olika informationsmetoder och varierande förekomst av publikdragande evenemang i samband med utställningen. På grundval av intervjurapporter kunde man i efterhand klassificera de olika utställningsorterna med avseende på mängden av extraordinära propagandaåtgärder och arrangemang, som syftade till att locka besökare till utställningen. Som exempel kan nämnas högtalarbilar som reklamerade för utställningen i Ystad, flygplansannonsering på badstränderna utanför Varberg, modevisning och konsertevenemang i Gävle etc. Originell annonsering och en affischeringsverksamhet utöver den normala har räknats dit, medan däremot evenemang gemensamma för alla utställningsorter inte legat till grund för denna klassificering. Man bedömde att nio av de tjugo utställningsorter, som ingick i undersökningen, var speciellt publikorienterade i sin informationsspridning.

Vid en rangordning av samtliga orter efter det relativa besökstalet – dvs. antalet besökare bosatta på utställningsortens i relation till utställningsortens folkmängd – placerade sig de nio mest publikorienterade på platssiffrorna 1–5, 7–9, och 18. Dessa hade alltså ett klart högre relativt besökstal (medianvärde 3,0 %) än övriga mindre publikorienterade utställningsorter (medianvärde 1,5 %).

Dessutom kunde det konstateras att man på de nio mest publikorienterade orterna rekryterade nya utställningsbesökare i högre grad än på övriga mera normala utställningsorter. Eftersom så många olika slags åtgärder vidtagits på skilda ställen och eftersom naturligtvis även mycket annat, t.ex. årstid, utställningsortens läge och dess sociala struktur har inverkat på publikrekryteringen kan det vara vanskligt att framhålla något speciell verksamhet, som skulle vara att rekommendera, om man vill nå en på samma gång stor och ny publikgrupp till museerna. Undersökningsresultaten pekar bara på att extraordinär informationsverksamhet och extra publikdragande evenemang i anslutning till vandringsutställningen torde ha varit effektiva.

Det finns däremot inte några uppenbara tecken på att rekryteringen av ny publik skulle ha påverkats av lokalpressens agerande. Den totala mängden pressmaterial var ungefär lika stor per ort och tidning där nyrekryteringsgraden var hög, som där den var låg. Om man skall framhålla någon skillnad till förmån för utställningsorter med stor andel nya besökare måste det bli att lokalpressen mera har skrivit om

kuriosabetonade förhållanden, t.ex. om utställningens ekonomiska värde, om uppackningsproceduren eller om den sociologiska undersökningen.

Man kunde konstatera vissa skillnader mellan besökare i olika befolkningsgrupper med avseende på sättet för information om utställningen. Det var då främst olika åldersgrupper, som använt olika informationskanaler. Alla åldersgrupper fick visserligen i första hand reda på utställningen genom dagspressen, och där främst genom artiklar som presenterade den, men denna metod dominerade i mycket högre grad bland äldre än bland yngre. De yngre fick i gengäld i större omfattning information indirekt genom andra personer samt genom affischering. Informationskanalerna för olika utbildningsgrupper och socialgrupper var däremot i genomsnitt ganska likartade. Endast inbjudningskort/vernissagekort var påtagligt socialgruppsberoende.

Utställningsvana och det sätt man fått information om denna utställning var bara i begränsad omfattning relaterade. De allra flitigaste utställningsbesökarna fick information via inbjudningskort i högre grad än andra besökare medan de i gengäld inte lika ofta fick informationen genom pressen. Även bland de mest utställningsvana var dock artikel i dagspress en viktigare informationskanal än inbjudningskort. Nyrekryterade besökare skilde sig inte nämnvärt från måttligt vana utställningsbesökare i fråga om informationssätt.

Även om information om utställningen genom person inte var vanligare bland vana utställningsbesökare än bland ovana hade de förra en mycket högre grad av personkontakt före besöket med anledning av utställningen. Framför allt de som ofta brukar gå på det museum, där utställningen visades hade föreslagit andra människor att se den i klart högre grad än de mindre museivana. De mindre museivana hade därför inte stått som förslagsmottagare i nämnvärd utsträckning, utan var mer isolerade från förslag över huvud taget.

4.2.5 *Semesterpublik*

Under tiden från den 22 juni till den 8 augusti var utställningen placerad i tur och ordning i Ystad, Malmö, Hälsingborg, Halmstad, Varberg, Uddevalla och Rottneros. Besökarna på vissa av dessa s.k. sommarorter – t.ex. Varberg och Rottneros – var i mycket större utsträckning bosatta utanför utställningsorten och t.o.m. i andra delar av landet än besökarna på övriga utställningsorter. Det kan anses bekräftat att semesterfirare och andra resenärer har letat sig till utställningslokalerna under denna tid, medan ortsbefolkningen ägnat sig åt konkurrerande aktiviteter, suttit hemma eller kanske befunnit sig på annan ort.

Det var naturligtvis av intresse att undersöka semesterpublikens sammansättning i jämförelse med annan publik. Genom att göra en separatredovisning av den del av sommarorternas publik som var bosatt utanför det län i vilket utställningsorten var belägen torde man approximativt ha inringat semesterpubliken.

Semesterpubliken bestod till större del av personer i socialgrupp I och till mindre del av personer i socialgrupp II än övriga besökare. Dessutom

var semesterpubliken i speciellt hög grad bosatt i storstäder samt på landsbygden. I jämförelse med befolkningsunderlaget i landskommuner var dock även besökare ur semesterpubliken underrepresenterade. Med avseende på kön, ålder och utbildning fanns inga skillnader mellan semesterpublik och annan publik.

Semesterpubliken fick också information om utställningen på andra vägar än den övriga publiken. Dagspressen var inte lika viktig som informationskälla, medan personliga kontakter och affischer hade relativt sett större betydelse.

4.3 *Multikonst*

4.3.1 *Bakgrund*

Ett viktigt syfte – bland andra – med "Multikonst" var att göra konst tillgänglig även utanför den krets av konstintresserade, som utgör kärnpubliken vid ett vanligt utställningsevenemang. Av denna anledning satsade man på en mängd informationsprogram i massmedia, som även riktade sig till befolkningsgrupper, med i allmänhet låg besöksfrekvens på konstutställningar. Genom prissättningen på konstverken ville man stimulera även personer i lägre inkomstklasser att köpa konstverken och försökte därmed också nå utanför de egentliga samlarnas skara. I vad mån var man framgångsrik i dessa målsättningar?

4.3.2 *Publikstruktur*

Vid jämförelse mellan publikstrukturen på "Multikonst" och befolkningsstrukturen på de tolv utställningsorter, där undersökningar genomfördes kan sammanfattningsvis följande resultat redovisas.

- ☐ I stort sett torde fördelningen av män och kvinnor bland besökarna avspegla motsvarande fördelning i befolkningsunderlaget.
- ☐ Personer i trettioårsåldern var mest överrepresenterade bland besökarna medan personer över femtio var klart underrepresenterade.
- ☐ Speciellt ogifta yngre var överrepresenterade i publiken.
- ☐ Ju högre utbildning, desto större överrepresentation. Personer utan någon utbildning utöver folkskola var mest underrepresenterade.
- ☐ Jordbrukare och socialgrupp III var underrepresenterade.
- ☐ Studiecirkeldeltagare var mycket överrepresenterade.

4.3.3 *Nyrekrytering av besökare*

En större nyrekrytering av utställningsbesökare kunde konstateras på "Multikonst" i jämförelse med andra konstutställningar. Det var också tydligt att besökarna på mindre utställningsorter hade en mindre utställningsvana än besökarna i stora och medelstora städer (se tabell 4.2).

Tabell 4.2 Procentuell andel besökare på "Multikonst" per utställningsort, som a) inte någon gång, b) mer än tio gånger, under de senaste tolv månaderna varit på konstutställning.

Utställningsort	a inte någon gång	b mer än tio gånger
Gävle	11	17
Hälsingborg	14	23
Kalmar	23	9
Simrishamn	22	7
Stockholm	5	31
Säffle	20	5
Umeå	10	17
Åseda	9	4
Älvsbyn	28	1
Örnsköldsvik	12	18
Österby bruk	20	15
Östersund	15	11
Genomsnitt per ort	16	13

Även på "Multikonst" var lägre utbildade och därmed sammanhängande yrkesgrupper klart överrepresenterade bland besökare med liten utställningsvana jämfört med övriga besökare. Men även här förekom dessa befolkningsgrupper till en mindre del i utställningspubliken än i den del av befolkningen, som i allmänhet inte går på utställningar. Nyrekryteringen var alltså selektiv till förmån för högre utbildade. Ungdomar, som inte brukar gå på utställningar har varit lättare att nå än motsvarande äldre.

4.3.4 *Information om utställningen*

"Multikonst" var naturligtvis ett viktigt experiment därigenom att man för första gången samtidigt kunde presentera 100 identiska utställningar geografiskt spridda över hela landet. Men även i ett annat avseende utgjorde den ett betydelsefullt experiment. Genom att Sveriges Radio var medarrangörer gavs utställningen en publicitet i etermedia, främst i TV, som inget tidigare utställningsarrangemang kunnat erhålla. Även i radio uppmärksammades vernissagen och dessutom kan nämnas olika inslag i regionalradio.

Man kan se TV-programmets uppgift som en vidareutveckling av multikonstidén. Utställningen ägde inte bara rum på 100 platser samtidigt. En del av den blev ju på detta sätt tillfälligt reproducerad i en mångfald svenska hem och nådde människor, som annars aldrig skulle komma i kontakt med denna typ av konst. Hur TV-programmen fungerade i detta avseende har legat utanför Riksutställningars möjligheter att kartlägga. TV:s uppgift var emellertid också att stimulera tittare till besök i någon av de utställningslokaler, där "Multikonst" presenterades. Flera program uppmanade direkt till detta. Andra programinslag försökte dessutom genom sitt innehåll motivera till besök.

Det är givet att den stora publikanslutningen – cirka 350 000 besökare sammanlagt – knappast skulle ha uppnåtts utan TV:s inflytande. Genom publikundersökningen, kunde man få en viss uppfattning om den betydelse, som TV hade. I genomsnitt hade cirka 75 % av besökarna på dessa tolv orter sett åtminstone något av de Multikonstprogram, som sänts före besöket, varav de flesta dock bara ett av dem – sannolikt vernissageprogrammet som av allt att döma haft den högsta tittarsiffran. 1/4 av besökarna fick den första informationen om utställningen genom TV. Här har dock dagspressen varit mera betydelsefull.

Det kan också nämnas att besökare ur befolkningsgrupper, i vilka man sällan eller aldrig går på konstutställningar – personer med enbart folkskola och tillhöriga socialgrupp III – i klart större utsträckning än övriga såg något program om "Multikonst" innan de begav sig till utställningen. De besökare som i mindre grad än övriga har tagit del av etermedias utbud om denna utställning, var dels mycket unga – under 25 år – och hade dels ofta högre utbildning.

Som källa till första information om "Multikonst"-arrangemanget hade TV klart större betydelse ju lägre utbildning besökaren har. Bland besökare med enbart folkskola var t.o.m. TV lika viktigt som dagspress och mera viktigt än tidningsartiklar och annonser var för sig. Däremot fick besökare på mindre orter – trots att de ofta sett något TV-program före besöket – i allmänhet den första informationen på annat sätt. Bland besökare på utställningar placerade utanför städer var t.ex., förutom pressen, även affischer och personliga kontakter vanligare.

Besökare bosatta i mindre städer och på landsorten hade också i högre grad uppmärksammat programmen i TV än besökare från större städer. Om man undantar dem som gått på utställningen av helt andra skäl än konstintresse, verkade mindre vana utställningsbesökare ha sett TV-programmen om "Multikonst" i något högre grad än vana utställningsbesökare. Det är visserligen inte alldeles självklart att detta behöver betyda att TV speciellt skulle ha attraherat ovana utställningsbesökare. Det är ju inte uteslutet att vana utställningsbesökare, som också är allmänt kulturaktiva, över huvud taget tittar mindre på TV-programmen.

4.3.5 *Sällskap vid besöket*

Det har även övertygande fastslagits att de mest konstintresserade – och därmed sannolikt också de mest flitiga konstutställningsbesökarna – mycket hellre går ensamma på utställningen än de mindre konstintresserade – och mindre utställningsvana. De mindre konstintresserade besökte "Multikonst" främst tillsammans med andra familjemedlemmar, vilket inte alls i samma grad var fallet bland de mest konstintresserade. Mindre konstintresserade besökare saknade också i jämförelsevis hög grad konstintresserade familjemedlemmar. Det verkar alltså inte givet att en konstintresserad familjemedlem tar en mindre intresserad medlem med sig till utställningen.

4.3.6 *Multikonst – köpare*

Utställningspubliken skilde sig, som tidigare framgått, ganska avsevärt från befolkningen på utställningsorterna. Nästa fråga blev om köparna av verk på "Multikonst", som till 100 % ingick i besökargruppen var representativa för besökarna. En jämförelse mellan besökare och köpare på samma utställningsorter visade bl.a. följande:

- ☐ Andelen köpare var större än andelen besökare i åldern 35–55 år, mindre framför allt i åldern 15–25 år.
- ☐ Andelen gifta köpare var större i alla åldrar än andelen gifta besökare.
- ☐ Universitets- och högskoleutbildade samt socialgrupp I var överrepresenterade i köpargruppen i jämförelse med besökargruppen.

Förutom att besökargruppen utgjorde ett selektivt urval ur befolkningsunderlaget fann man alltså att köpargruppen var ytterligare selektiv, speciellt med avseende på utbildning och socialgruppstillhörighet.

Det kunde även konstateras att köparna redan tidigare till stor del var välförsedda med konst i hemmen, möjligen undantagandes en mindre grupp studerande ungdom. Prissättningen bidrog alltså knappast till någon nämnvärd nyrekrytering av konstköpare.

4.3.7 *Jämförelser "100 år Nationalmuseum" och "Multikonst"*

Om man bortser från skolungdom på studiebesök hade besökarna på de båda stora projekten "Multikonst" och "100 år Nationalmuseum" var för sig ganska markanta åldersprofiler, som inte hade sin motsvarighet i befolkningsunderlaget. Den viktigaste anledningen till detta måste sökas i de båda utställningarnas tämligen olikartade innehåll. Museibesökare i allmänhet har inte denna utpräglade ålderskoncentration.

Är den uppenbara besökarselektionen med avseende på utbildnings- och yrkesgrupperingar mer eller mindre utpräglad för "100 år Nationalmuseum" och "Multikonst" än för musei- och utställningsbesök i allmänhet? Vid jämförelse med den del av Sveriges befolkning, som åtminstone en gång under de senaste tolv månaderna varit på något museum finner man att personer med studentexamen och högre utbildning var klart överrepresenterade bland besökarna på Riksutställningars båda projekt. Dessutom var andelen besökare bosatta på landsbygden (= i landskommuner) mindre på dessa båda utställningar än bland övriga museibesökare. Detta resultat färgas naturligtvis av att "100 år Nationalmuseum" i allmänhet placerades i residensstäder eller andra större städer och att även möjligheterna att se "Multikonst" faktiskt var större för den som var bosatt i en tätort än för den som var bosatt på landsbygden. I de fall utställningarna visades på mindre orter var däremot publikstrukturen en helt annan. Som exempel kan nämnas att i Simrishamn, Säffle, Åseda, Älvsbyn, Örnsköldsvik och Österby bruk[1] var i genomsnitt cirka 25–30 % av invånarna bosatta på landsbygden. Genom ett lämpligt urval av utställningsorter kan man

[1] De sex minsta orter, där publikundersökning av "Multikonst" ägde rum.

säkerligen komma till rätta med den geografiskt betingade besökarselektionen, däremot knappast med den socialt betingade.

Hur dessa båda utställningar rekryterat sin publik utanför utställningsorterna redovisas i avsnitt 5.1.

4.4 *Fem utställningar i Gävle*

4.4.1 *Publikstrukturer*

En något större möjlighet att jämföra publikstrukturen på olika utställningsprojekt får man genom att koncentrera sig på gävlebor och på fem av de produktioner, som Riksutställningar visat i Gävle. Publikgrupperna på "100 år Nationalmuseum", "Multikonst", "Fiske på fritid", "Endre Nemes" och "Sköna stund" kan jämföras inbördes och med befolkningsstrukturen i denna stad.

Samtliga dessa utställningar uppvisade den allmänna tendensen att högre utbildade var överrepresenterade. Att en av utställningarna handlade om fiske och visades på skogsmuseet Silvanum kunde inte bryta denna trend. Sambandet mellan utbildning och besöksbenägenhet var inte svagare på "Fiske på fritid" än i genomsnitt på de övriga utställningarna. Om man enbart tar hänsyn till i Gävle bosatta personer var utbildningsnivån genomsnittligt lägst på "100 år Nationalmuseum", som hade den största besökssiffran totalt. Den högsta utbildningsnivån kunde iakttagas på "Multikonst".

Om man tar hänsyn även till besökare från andra orter än Gävle får "Fiske på fritid" den största andelen besökare från socialgrupp III och i gengäld en mindre andel ur socialgrupp II än de övriga utställningarna. Fiskeutställningen på Silvanum har alltså i jämförelsevis hög grad attraherat personer ur socialgrupp III från Gävles omgivningar, vilket främst torde hänga ihop med den publikrekrytering, som skedde via det lokala Fiskefrämjandet men även med valet av lokal. Skogsbruk och industrier som förädlar skogsprodukter utgör ett mycket väsentligt inslag i regionen omkring Gävle, varför befolkningen där, bör känna sig ganska hemmastadd på Silvanum.

Besökarnas åldersstruktur varierade ganska kraftigt mellan de fem olika utställningarna. Den högsta medelåldern hade besökare på "100 år Nationalmuseum". Förhållandevis låg ålder hade publiken på "Multikonst" och framför allt på "Sköna stund". På "Fiske på fritid" och på "Endre Nemes" var främst medelålders personer överrepresenterade. En förklaring till dessa skillnader måste sökas i utställningarnas olika innehåll. Konstverken från Nationalmuseum bestod till största delen av traditionell, föreställande konst av allmänt kända konstnärer. Multikonst var en experimentutställning liksom "Sköna stund", men den senare attraherade en ung publik också genom att den berörde u-landsproblematik.

På två av konstutställningarna var män och kvinnor ungefär lika vanliga. På "100 år Nationalmuseum" var kvinnor något överrepresenterade medan männen var i klar majoritet på "Sköna stund" och "Fiske på

fritid". På den sistnämnda utställningen bestod publiken till nästan 85 % av män. Till stor del är naturligtvis denna manliga dominans beroende av att intresset för fiske är starkt könsbundet. Dessutom har – enligt "Kulturvanor i Gävle" – Silvanum i allmänhet på sina utställningar en övervägande manlig publik.

Besökarna på "Fiske på fritid" hade den i särklass minsta utställningsvanan. Det finns av denna anledning speciella skäl att närmare granska just den nyrekryterade delen av publiken vid denna utställning (se avsnitt 4.4.2). Besökarna på Endre Nemes utställning å andra sidan var särskilt hemtama i utställningssammanhang och på museet. Endast 4 % av lördags- och söndagsbesökare samt vernissagepublik (dvs. den publik vilken undersökningen representerar) hade inte tidigare under de senaste tolv månaderna sett någon konstutställning, medan 45 % varit mer än tio gånger. (En specialstudie av vernissagepubliken på denna utställning följer i avsnitt 4.4.4.).

Rekryteringsområden för Gävle-utställningarnas publik presenteras i avsnitt 5.2.

4.4.2 *Fiske på fritid – nya besökare*

Totalt nära hälften av besökarna på "Fiske på fritid" hade aldrig tidigare besökt skogsmuseet Silvanum, där utställningen visades, medan endast ungefär 15 % hade varit där under det senaste året. De speciellt inbjudna föreningsbesökarna var mer hemmastadda på museet än de som tittade in vid andra tider. Ungefär 30 % av besökarna på utställningen hade över huvud tagit inte gjort några utställningsbesök av något slag tidigare under den senaste tolv-månadersperioden.

Dessa nyrekryterade besökare skilde sig från övriga besökare på denna utställning på följande sätt:

- ☐ En betydligt större andel av de nya besökarna hade enbart folkskoleutbildning.
- ☐ De nya besökarna tillhörde i större utsträckning socialgrupp III och i mindre grad övriga socialgrupper än övriga mera vana utställningsbesökare.
- ☐ Män och personer över femtio år var något vanligare bland de nyrekryterade än bland övriga besökare.
- ☐ De nyrekryterade besökarna var specialintresserade av jakt och fiske men hade i övrigt färre fritidsintressen än vana utställningsbesökare.
- ☐ Den nyrekryterade besökargruppen hade i mycket mindre grad kulturella intressen – en mycket större del hade t.ex. aldrig varit på Gävle stadsbibliotek – men var även mindre intresserad av natur och naturvård än de mera utställningsvana.

De nyrekryterade bildade alltså en tämligen exklusiv grupp med mycket begränsad intresseinriktning i direkt anslutning till utställningens tema. Med ett bredare intresseregister i denna grupp kanske man skulle

ha förväntat sig att eventuella barriärer för utställningskontakter hade kunnat raseras i det här sammanhanget. Som det nu är finns det ingen anledning att tro att detta utställningsbesök blir något annat än en engångsföreteelse såvida inte deras specialintresse kommer att tillgodoses i ett annat utställningssammanhang.

4.4.3 *Sköna stund – nya besökare*

15 % av besökarna på "Sköna stund", då den visades på museet i Gävle, hade tidigare under innevarande år inte varit på detta museum (undersökningen genomfördes i oktober). 4 % hade för övrigt aldrig varit där.

Förstagångsbesökarna (för året) hade i större utsträckning än återbesökarna fått information om "Sköna stund" genom vänner och bekanta eller i skolan eller på arbetsplatsen. För vana museibesökare var lokalpressen den i särklass viktigaste informationskällan.

Förstagångsbesökarna hade också i jämförelsevis hög grad kommit till museet i annat ärende än se just "Sköna stund" och var således också mindre intresserade av u-landsproblem än mera vana besökare. Majoriteten av förstagångsbesökarna var tämligen unga personer, ofta bosatta utanför Gävle, varför det inte behöver röra sig om direkt ovana museibesökare utan endast sällsynta gäster på Gävle museum. Med avseende på socialgruppstillhörighet fanns inga skillnader mellan förstagångsbesökare och återbesökare. Båda grupperna dominerades kraftigt av socialgrupp II och i båda grupperna var socialgrupp III markant underrepresenterad.

En utförligare redovisning av undersökningen av "Sköna stund" följer i avsnitt 6.5.

4.4.4 *Endre Nemes – vernissagebesökare*

I samband med Endre Nemes' utställning på Gävle museum genomfördes en specialstudie av vernissagepubliken.

Cirka 60 % av vernissagebesökarna fick den första informationen om utställningen genom vernissagekort, medan å andra sidan endast 20 % inte haft någon som helst kontakt med sådana kort. Bland besökare under andra dagar hade 20 % fått reda på utställningen genom vernissagekort medan de övriga inte varit i kontakt med dem alls.

Vernissagebesökare var genomsnittligt äldre än besökare på senare dagar. Personer under 45 år förekom i jämförelsevis ringa utsträckning på vernissagedagen. Särskilt få vernissagebesökare var under 25 år, medan främst de som fyllt 65 år var överrepresenterade. Vernissagebesökarna hade också en något högre utbildningsnivå än senare besökare. Nära 80 % av vernissagebesökarna tillskrevs socialgrupp II och resten socialgrupp I medan socialgrupp III inte alls var representerad vid detta tillfälle. Bland övriga besökare tillhörde 60 % socialgrupp II, cirka 30 % socialgrupp I medan ungefär 10 % hade sitt ursprung i socialgrupp III. Socialgrupp II var således överrepresenterad på vernissagedagen i jämförelse med vid senare tillfällen.

Till en del återspeglar naturligtvis vernissagepublikens sammansättning det system enligt vilket vernissageinbjudan utgår. Det kan misstänkas att inbjudningskort i större usträckning fördelas till äldre personer än yngre och att en utbildningsselektion förekommer. På samma sätt kan man förklara att vernissagebesökare är mera konstintresserade och har större vana att besöka museet än övriga besökare. Man kunde dock tydligt finna att vernissagepubliken socialgruppsmässigt inte representerade det register som låg till grund för inbjudningskorten. Bland dem som fått inbjudningskort besökte socialgrupp II i högre grad utställningen än socialgrupp I. Trots svårigheter att socialgruppsklassificera många av de cirka 800 personer, som erhållit vernissagekort till denna utställning är det knappast troligt att eventuella felkällor helt kan förklara de avvikelser som förelåg mellan den grupp som fått inbjudan och den som kommit till vernissagen.

Det bör betonas att denna undersökning grundade sig på ett litet undersökningsmaterial. Resultaten kan naturligtvis inte heller generaliseras till andra utställningar.

4.5 *Upptäcka – uppleva*

Drygt en tredjedel av dem, som såg "Upptäcka – uppleva" i Södertälje Konsthall var mycket flitiga besökare av konstutställningar – hade sett mer än tio under de senaste tolv månaderna. Endast 8 % hade inte tidigare under samma tid sett någon utställning. När "Upptäcka – uppleva" var placerad i Sverigehuset i Stockholm under sommaren nådde den en inte fullt lika utställningsvan publik. Där gjorde ungefär 15 % sitt första utställningsbesök under ett år.

På båda platserna kunde man konstatera en avsevärd nyrekrytering till själva utställningslokalen. Drygt en fjärdedel av besökarna i Södertälje hade inte tidigare under året varit på Konsthallen och hela 40 % hade inte sett Sverigehuset tidigare. I det senare fallet hade många inte känt till att någon utställning visades, innan de kom dit.

Lokalen som sådan eller andra aktiviteter i den hade utgjort det främsta besöksskälet – inte utställningen. Här hade alltså besökare verkligen fastnat oförberedda på utställningen och många ägnade den inte heller så lång tid – ca 20 % dock en halv timme eller mer.

De jämförelsevis ovana besökarna i Södertälje hade främst och i mycket högre grad än flitigare utställningsbesökare sökt sig till "Upptäcka – uppleva" för barnens skull och för de aktiviteter, som var speciellt anordnade för barn. Här måste man fråga sig i vad mån barn och barnvänliga utställningar kan utgöra en inkörsport till kontakt med utställningsvärlden även för föräldrarna.

De ovana utställningsbesökarna hade i regel förberett sig mindre för utställningsbesöket än de vana. En större del av de ovana hade beslutat att gå på utställningen först samma dag de såg den och hade ofta inte heller hört talas om den tidigare. De hade till större del läst annonser om utställningen och i mindre grad sett affischen än de vana.

Det kan till sist understrykas att de nyrekryterade hade lägre utbildning och i större utsträckning kom från socialgrupp III än övriga.

Detta undersökningsprojekt får en mera uttömmande beskrivning i avsnitt 7.2.

4.6 *Köpet – en utställning på bibliotek*

Försöksverksamheten har sett som en av sina viktigaste uppgifter att nå nya utställningsbesökare. Ett led i strävan att bredda rekryteringen hade varit att uppsöka nya lokaler. Genom att t.ex. placera utställningar på bibliotek har man hoppats nå en större och delvis annorlunda publik, mer representativ för normalpopulationen än museipubliken.

"Köpet" var ett exempel på en utställning på bibliotek. Resultaten av den undersökning, som genomfördes för att studera effekten av denna utställning gav också besked om hur biblioteken fungerade som utställningslokaler. Man kunde då konstatera att endast ca 10 % av biblioteksbesökarna stannade och tittade på "Köpet" i mer än fem minuter. Det bör nämnas att en fullständig genomgång av den tämligen omfattande utställningen fordrade åtminstone 40 minuters uppmärksamhet. Över hälften av dem som passerade utställningen tog ingen som helst notis om den. Det förekom t.o.m. att besökarna inte ens lagt märke till att det fanns en utställning på biblioteket.

De som stannade och tittade på utställningen var dels sådana som kommit till biblioteket i avsikt att se utställningen, dels biblioteksbesökare som p.g.a. utställningens placering fångats av den. De förstnämnda var äldre, bestod till större del av kvinnor samt hade en högre utbildningsnivå än de besökare man vanligen finner på kunskapsutställningar. I denna utställning på biblioteket avvek alltså de utställningsmotiverade besökarna utbildningsmässigt ännu mera från normalbefolkningen än vad besökare på kunskapsutställningar i allmänhet gör.

Genom att placera utställningar på bibliotek vänder man sig genomsnittligt sett till en grupp med ett markant inslag av tonåringar och en underrepresentation av äldre (enligt en kartläggning av bibliotekspubliken, som utförts med data hämtade från Gallupinstitutets undersökning). Könsfördelningen bland biblioteksbesökare motsvarar ganska väl normalbefolkningens medan biblioteksbesökare i minst lika hög grad som museibesökare är överrepresenterade bland högre utbildade samt i motsvarande yrkesgrupper och inkomstklasser. Man kan alltså i allmänhet knappast uppnå någon större social rättvisa genom att placera utställningar på bibliotek i stället för på museer. I stort sett är bibliotekspubliken och museipubliken likartad i sin sammansättning med det viktigaste undantaget att man på biblioteken finner ett större inslag av ungdomar.

De biblioteksbesökare som stannade och tog del av "Köpet" visade sig också utgöra ett selektivt urval ur det totala antalet besökare på biblioteken under de dagar som denna utställning visades. De som tittade på utställningen i mer än fem minuter var äldre och hade medelhög utbildning – mer än folkskola men ej studentexamen – medan de som stannade kortare tid eller bara gick förbi var jämförelsevis unga och

högutbildade. Enbart folkskoleutbildade och medelålders personer förekom i ungefär samma utsträckning bland dem som tog del av utställningen som bland dem som inte brydde sig om den i nämnvärd grad. Likaså var könsfördelningen ungefär densamma i dessa båda grupper.

En mindre grupp av speciellt intresse bildar de personer, som kom till biblioteket utan avsikt att se utställningen, men som ändå tittade på den i mer än fem minuter, dvs. den grupp man lyckades fånga just genom valet av lokal. Här var männen, de högre utbildade och i än högre grad de äldre besökarna överrepresenterade i förhållande till de övriga besökarna på dessa bibliotek.

Sammanfattningsvis är det sannolikt att de flesta som tog del av utställningen "Köpet" hade rekryterats mera på grund av intresse för det ämnesområde, som utställningen presenterade än av dess placering på bibliotek. Detta får också stöd bl.a. av den stora andel som tidigare mottagit information om köpkunskap bland utställningsbesökarna i jämförelse med övriga biblioteksbesökare.

Resultat från undersökningen av "Köpet" redovisas även i avsnitt 6.4.

4.7 *Land att leva i – Miljö för miljoner*

4.7.1 *Publikstruktur*

Under den tid "Land att leva i" och "Miljö för miljoner" (se avsnitt 2.2.2) visades på Upplandsmuseet i Uppsala – oktober 1970 – förekom där en brett upplagd programverksamhet och intensiva aktiveringsförsök med inriktning på miljö och miljövård. Med anledning därav genomfördes ganska omfattande undersökningar med syfte bl.a. att studera möjligheterna att på olika sätt engagera och aktivera människor i det aktuella ämnesområdet (resultaten av denna utvärdering redovisas mera utförligt i avsnitt 7.4). Vid sidan av detta gav enkätundersökningar besked om publikstrukturen vid olika tillfällen under utställningsperioden.

Av drygt 10 000 besök på museet under denna verksamhetsperiod utgjordes knappt 25 % av skolbarn på studiebesök i grupp med tyngdpunkten lagd på högstadieelever och äldre. Dessutom tillkommer cirka 750 besök i studiegrupper i allmänhet anordnade av studieförbunden. I dessa var cirka 30 % av besökarna pensionärer. Av återstoden var drygt 6 000 vuxna besökare och resten barn under 12 år. På de vuxna besökarna, som ej var knutna till något studiebesök, genomfördes under veckosluten samt på vissa vardagskvällar med särskilda programpunkter en enkät vars resultat redovisas här.

Någon skillnad i besöksbenägenheten mellan män och kvinnor kunde inte konstateras, dock återfanns män oftare bland vardagsbesökare, vid föreläsningar och debatter, medan kvinnor var något överrepresenterade bland söndagsbesökarna.

En övervägande ungdomlig publik infann sig på museet. Drygt 3/4 var under 35 år och cirka hälften var i åldern mellan 15 och 25 år (trots att skolklasser är oräknade). Ungefär 40 % av den totala vuxna publiken utgjordes av universitetsstuderande och ytterligare 10 % av aktiva

studerande på gymnasium, fackskola och andra läroanstalter vid sidan av universitetet. Ungefär 10 % av besökarna hade avslutat sin utbildning med folkskola och cirka 25 % var yrkesverksamma akademiker. Totalt var cirka 2/3 av publiken på ett eller annat sätt knuten till utbildningssektorn, vilket inte ens i Uppsala har någon motsvarighet i befolkningsunderlaget.

4.7.2 *Nyrekrytering av besökare*

Ungefär 25 % av de besökare, som ingår i enkätundersökningen på Upplandsmuseet hade aldrig tidigare varit på detta museum. Trots att dessa besökare oftast infann sig till olika programkvällar var de särskilt angelägna att få se även de fasta samlingarna. I denna grupp av nyrekryterade museibesökare var särskilt studerande med tillfällig bostad i staden, överrepresenterade. Däremot var dessa besökare inte markant mindre vana vid utställningar över huvud taget än de övriga.

Ungefär 20 % av besökarna vid dessa tillfällen hade ej förut under innevarande kalenderår (undersökningen genomfördes under oktober månad) varit på någon utställning. De i denna betydelse nyrekryterade besökarna utgjordes av förvärvsarbetande ungdom och tillhörde socialgrupp III i större utsträckning än de som redan tidigare under året varit på utställning. De ovana besökarna hade jämförelsevis ofta rekryterats genom föreningar och organisationer av vitt skilda slag – dock ej i högre grad än vana besökare genom miljö- och naturvårdsföreningar. De var inte heller speciellt miljövårdsintresserade i jämförelse med vana utställningsbesökare. Trots detta har deras besök relativt ofta motiverats av utställningarna och inte av program och aktiviteter.

4.8 *Utställningar i folkparkerna*

4.8.1 *Bakgrund*

Sommaren 1970 genomförde Riksutställningar en turné i folkparkerna i Halmstad, Åhus, Varberg, Borås, Rättvik, Nävekvarn, Eskilstuna och Örebro. Turnén omfattade två utställningar om miljöförstöring "Miljöspel" och "Miljö för miljoner", lekmaterial för barn, "Kolla in" och några lekskulpturer av Sixten Haage.

"Miljöspel" utformades som ett tärningsspel och syftet att aktivera besökarna var centralt i hela projektet. Utvärderingen av denna verksamhet presenteras i avsnitt 7.3.

De folkparker, i vilka "Miljöspel" placerades, var mycket olika. I första hand kunde man skilja mellan dagparker och kvällsparker. De senare besöktes mestadels av danspublik, medan dagparkernas publik även utgjordes av barnfamiljer eller turister.

Som en fortsättning på försöken med "Miljöspel" anordnade Riksutställningar även under sommaren 1971 utställningar i folkparkerna, vilka följdes upp i ett undersökningsprojekt. De koncentrerades till Linköping i anslutning till fyra projekt – "Arbetarminnen", "Frimärket

som bild", "Kameraöga–konstnärsöga", "Roland Kempe – serigrafier". I begränsad omfattning gjordes även en enkätundersökning då "Arbetarminnen" var placerad i folkparken i Växjö.

4.8.2 *Miljöspel – dagpubliken*

De dagparker där "Miljöspel" placerades var mycket skilda till sin karaktär. Några av dem saknade helt attraktioner under dagtid men grindarna stod öppna och folkparken med vackra planteringar och välskötta gräsmattor användes som strövområde. Andra hade speciella attraktioner, som drog till sig människor. Även ganska långväga besökare infann sig. Vissa parker satsade på programdagar, ibland med arrangemang för speciellt inbjudna grupper.

Av alla de människor som under dagtid besökte någon av alla dessa folkparker under den period som "Miljöspel" visades, fick väl bara en del någon som helst kontakt med denna utställning och attraktionerna i anslutning till den. På ställen, med mycket annat att göra eller att titta på kom "Miljöspel" mera i skymundan än i folkparker, som i huvudsak var strövområden. I Borås uppskattades att cirka 10 % av besökarna i folkparken gick in på det område, där "Miljöspel" stod uppställt. I Varberg, där Riksutställningars arrangemang utgjorde de enda attraktionerna på dagtid, var förhållandet annorlunda. Alla besökare bekantade sig väl inte med "Miljöspel", men över hälften noterade utställningen på något sätt.

De flesta av dem som fick kontakt med "Miljöspel" hade kommit till folkparken av annan anledning och råkade mera av en slump få se utställningen.

Bland dem som kommit till folkparken främst för att se "Miljöspel" var alla åldrar representerade från tonåringar till pensionärer. I Eskilstuna och Örebro gick inbjudan till besök ut till skolor. Detta resulterade i att 20 skolklasser ur alla stadier i grundskolan infann sig på vardera orten.

Även förskolebarn fick inbjudan att komma och ta del av "Kolla in" på samma område som "Miljöspel". Många barn som bodde i närheten av folkparkerna kom dessutom dit för att leka och ägnade sig då främst åt lekskulpturerna. Dessa barn i åldrarna sex till tolv år återkom så gott som dagligen. De minsta kom ofta i sällskap med föräldrar. Vanligt var då att de vuxna passade på att ta del av "Miljöspel", medan barnen lekte.

Även tillfälliga besökare i folkparken, som fick syn på "Miljöspel" bestod till en stor del av familjer med barn. Deras motiv var i allmänhet att titta på parkens attraktioner, att promenera omkring eller att i övrigt tillbringa en trevlig eftermiddag i parken.

Barnen sprang ofta omkring med tygdjuren från "Kolla in" runt "Miljöspel" och mitt bland skärmarna, vilket kunde bidra till att ge många vuxna besökare ett förvirrat intryck. Man kunde höra kommentarer som "Vad är det här?" – "Skall barn göra någonting här?" Några har t. o. m. uppgett att de trott att det hela var en lekplats för barn.

Av de besökare som på dagtid uppmärksammade "Miljöspel" var nästan samtliga positiva till folkparken som utställningsplats. Många var

mycket optimistiska och ansåg att folkparken skulle vara ett ställe, där man nådde en stor och allsidig publik. Man påpekade bl.a. att "folk skräms av en utställning på museet, men att komma ut så här i folkparken och vara utomhus samtidigt verkar inte så farligt". Många tilltalades speciellt av utställningens placering utomhus. Några besökare – oftast vuxna med barn – menade att själva folkparken vunnit i trivsel.

4.8.3 *Miljöspel – kvällspubliken*

En av avsikterna med "Miljöspel" var att erbjuda folkparkernas ungdomliga danspublik ett alternativ med viss kulturell anknytning till det stora utbudet av underhållningsartister, spelautomater och dansmusik. Tyvärr fick "Miljöspel" endast på två av utställningsorterna – Åhus och Varberg – planenligt tillfälle att fungera på kvällstid tillsammans med övriga nöjesanordningar. På ytterligare några platser gjordes misslyckade försök att hålla spelet tillgängligt. Motståndet mot kvällsöppet speglar till en viss del folkparksledningens bristande tro på utställningen som ett realistiskt alternativ till annan underhållning för danspubliken.

Observationer och intervjuer gjorda i Varberg en onsdag kväll, en lördag kväll och en söndag kväll i juli kan belysa "Miljöspels" situation i en nöjespark. Lördagskvällen var flitigast besökt med cirka 1 400 betalande, på söndag var det knappt 1 000 personer och på onsdagen uppskattningsvis mellan 300 och 400. Lördag kväll bestod publiken till övervägande del av danslystna tonåringar, medan ett markant inslag av medelålders personer kunde märkas på onsdagen, uppenbart lockade av den uppträdande artisten.

"Miljöspel" var placerat på en gräsmatta, som på ena långsidan begränsades av en asfalterad väg mellan entrén och stora utedansbanan. Man hade valt ett område nära huvudentrén för att spelet skulle vara väl synligt för samtliga besökare i parken. Samtidigt kom "Miljöspel" att ligga något utanför händelsernas centrum. De flesta människor samlades på den stora grusplanen mellan dansbanan och spelhallarna. Från denna ljus- och ljudstarka miljö varken hördes eller syntes utställningen, som dessutom inte hade tillräcklig belysning.

På onsdag och på söndag försiggick dans endast på den stora utedansbanan och den naturliga vägen från entrén till denna passerade på endast ett par meters avstånd från "Miljöspel". Trots den lämpliga placeringen var det inte många, som stannade och gav sig tid att närmare granska spelet. Man hade blicken fästad vid parkens inre regioner och vred inte ens på huvudet, när man gick förbi. På lördagskvällen kunde man dessutom dansa inomhus i en lokal belägen alldeles till höger om entrén. De flesta besökare gick då direkt dit och passerade aldrig den plats, där "Miljöspel" stod uppställt.

Det framgår av undersökningarna att endast en mindre del av besökarna i förväg kände till utställningen och de andra aktiviteterna, som var knutna till verksamheten. Folkparksbesökarna var uppenbarligen ganska målinriktade. De kom för att dansa, för att höra ett artistuppträ-

dande eller eventuellt för att träffa kända eller okända människor, knappast för att gå på utställning eller delta i något kulturellt evenemang. Det ointresse för "Miljöspel" som danspubliken visade kan alltså knappast helt bortförklaras med ämnesområdet, med brister i utställningens utformning eller med mindre lämplig placering.

Vid samtliga danskvällar föreföll mest tonåringar uppmärksamma "Miljöspel". Man kom nästan alltid till utställningen i par eller i större sällskap. Endast ett fåtal personer på dessa danskvällar genomförde spelet med tärningarna enligt planerna. Några gick enbart runt och läste på skärmarna. Framför allt de yngre ägnade sig mest åt lek med tärningarna och tittade på sin höjd på någon enstaka skärm.

Det är således inte självklart att man kan räkna med att en utställning eller ett aktivitetsprogram skall nå en stor publik bara därför att den placeras på en mycket besökt plats. De få folkparksbesökare som uppmärksammade "Miljöspel" i någon grad var för det första väl insatta i miljövårdsproblematiken. Detta framgår bl.a. av diskussioner som utspann sig om och kring spelet. För det andra var dessa besökare också tidigare väl förtrogna med utställningsformen. Endast ett fåtal personer brukade – enligt vad de själva uppgav – aldrig gå på utställningar i andra sammanhang. Av de cirka femtio personer ur kvällspubliken i Varberg, som tog del av "Miljöspel", var de flesta övervägande positivt inställda till en utställning i "Nöjesparken". Några tonårsflickor betonade att man kunde se "Miljöspel" som litet omväxling och som lämpligt tidsfördriv medan man gick och väntade på ett uppträdande. Mest entusiastisk var en ung man i 20-årsåldern, som menade att "i en folkpark kommer en utställning människorna in på livet på ett annat sätt än på ett dammigt museum". Övriga positiva kommentarer framhöll möjligheterna till kontakt med ungdomar.

Andra menade dock att den dansande ungdomen var fel publik att vända sig till med "Miljöspels" budskap. "De yngre kommer ju inte för att titta på utställningar utan för att dansa" och "de unga intresserar sig inte för sådant här" var några vanliga kommentarer. Någon ifrågasatte också om man kunde lära sig något som man inte bättre kunde få reda på genom radio eller TV.

4.8.4 *Besökare på fyra utställningar i folkparkerna i Linköping och Växjö*

"Arbetarminnen" samlade omkring 2 000 besökare i folkparken i Växjö, varav ungefär hälften på dagtid. Växjö folkpark är under sommaren ett vanligt utflyktsmål med bl.a. möjligheter till bad. I folkparken i Linköping bekantade sig väl ungefär 300 personer med denna utställning, medan konstutställningarna, särskilt "Frimärket som bild", var mer besökta förutsatt att man räknar in alla de kvällsbesökare, som bara strömmade förbi utan att ägna utställningen annat än ytlig uppmärksamhet. Man kan annars uppskatta att mindre än 100 personer verkligen tog del av Roland Kempes serigrafier.

"Arbetarminnen" i Linköping lockade en helt annan publik än den

som i allmänhet ser utställningar på museer. Ungefär 60 % av dem som verkligen tog del av utställningen hade avslutat sin skolgång med folkskola och även socialgrupp III var representerad på ett helt annat sätt än i andra utställningssammanhang. Ämnesområdet och utställningsmiljön i kombination måste ha bidragit till detta. Många besökare var eller hade tidigare varit verksamma inom arbetarrörelsen och många var uttalade anhängare av folkparksidén. Detta betyder dock inte att medelåldern var särskilt hög. Alla åldersgrupper från tjugo till sjuttio var ungefär lika representerade. I Växjö var publiken yngre och något mera välutbildad. Där hade väl inte ämnesområdet på samma sätt som i Linköping satt sin prägel på publikstrukturen, utan många såg denna utställning, därför att den fanns i närheten av den plats, där de i alla fall befann sig. De medelålders och äldre visade dock det största intresset för utställningen.

I Linköping fick de flesta besökare reda på utställningen genom pressen, medan ungefär var fjärde inte kände till den före besöket i folkparken. I Växjö var det en större del som inte visste något om utställningen i förväg.

Många folkparksbesökare vände i dörren, då de upptäckte en utställning, som handlade om frimärken. Andra kom in och gick snabbt runt i lokalen utan att stanna inför någon skärm eller nöjde sig med att titta på enstaka skärmar. En klar majoritet av dem som verkligen ägnade sig åt "Frimärket som bild" besökte folkparken helt i detta syfte. Dessa ämnesintresserade besökare var övervägande manliga. Många äldre herrar studerade ingående skärmarna. En del yngre fäder besökte också utställningen tillsammans med sina barn. Medelåldern var dock ganska hög på denna utställning i jämförelse med de andra konstutställningarna i Linköping.

Danspubliken kunde välla in i stora grupper på "Kameraöga–konstnärsöga", och "Roland Kempe – serigrafier", kasta ett öga på någon skärm och sedan avvika småfnittrande från lokalen. Bara ett fåtal av denna publik studerade konstverken. En del av besökarna var bingospelare och åskådare vid kommande eller avslutade artistuppträdanden. Av alla de personer som kom till folkparken för att spela bingo infann sig dock bara en mindre del – cirka 5 % – på utställningen en trappa upp. Bingopublikens ålder låg i medeltal på omkring femtio till sextio år, annars var de flesta som tittade på dessa konstutställningar jämförelsevis unga. Socialgrupp II dominerade påtagligt.

4.8.5 *Nyrekrytering av utställningsbesökare i folkparken*

Jämfört med "100 år Nationalmuseum" och "Multikonst" föreföll folkparksutställningarna i mycket högre grad ha nått en icke utställningsvan publik. I förhållande till den svenska befolkningen som helhet utgjorde dock även utställningsbesökarna i folkparken en långt mer utställningsvan grupp.

Drygt två femtedelar av besökarna på "Miljöspelet" förklarade att de aldrig eller i varje fall mycket sällan brukade se utställningar. Ytterligare

en fjärdedel tycktes vara mycket sporadiska besökare. Ungefär en femtedel av de intervjuade sade sig besöka utställningar regelbundet.

De utställningsvana besökarna kom i större utsträckning till folkparken i avsikt att se utställningen, medan de ovana besökarna i regel upptäckte utställningen först sedan de kommit till folkparken.

Framför allt "Arbetarminnen" uppmärksammades av en inte särskilt utställningsvan publik, då den stod i folkparken (se tabell 4.4). Kombinationen av ämnesområde och utställningsmiljö – hälften kom till folkparken i Linköping för att se utställningen – underlättade tydligen ett besök för dem som i allmänhet inte brukar gå på utställningar eller museer.

I genomsnitt var tredje besökare på konstutställningarna i folkparken i Linköping (se tabell 4.3) hade inte tidigare sett någon konstutställning under ett år. Publiken på "Kameraöga–konstnärsöga" var minst utställningsvan, medan verken av Roland Kempe beskådades av såväl mycket erfarna besökare på konstutställningar som förstagångsbesökare.

Pressen var den vanligaste informationskällan, särskilt för de mest utställningsvana. De mindre vana besökarna kände ofta inte till utställningen i förväg. Ämnesintresset var den mest förekommande anledningen att titta på utställningen bland de vana besökarna. Att fördriva tiden, nyfikenhet och att följa med som sällskap till bekant dominerade för de mindre vana. Dessa ägnade också i genomsnitt långt mindre tid åt utställningen.

I den nyrekryterade delen av publiken övervägde män, personer över 35 år och med utbildning motsvarande folkskola.

Tabell 4.3 Procentuell andel av dem som tagit del av utställningen som a) inte någon gång under ett år, b) mer än tio gånger under ett år, varit på konstutställning

Utställning	Inte någon gång	Mer än tio gånger
Frimärket som bild	22	7
Kameraöga–konstnärsöga	38	10
Roland Kempe – serigrafier	36	30
Genomsnitt per utställning	32	16

Tabell 4.4 Procentuell andel av dem som tagit del av utställningen, som a) inte någon gång under ett år, b) mer än tio gånger under ett år, varit på kunskapsutställning

Utställning	Inte någon gång	Mer än tio gånger
Arbetarminnen, Linköping	65	4
Arbetarminnen, Växjö	48	2
Genomsnitt per utställning	57	3

En viktig målsättning med försöken i folkparken var att genom upprepade utställningar på samma plats skapa en vana att se utställningar. I vilken grad kom då besökare igen vid de senare utställningarna?

Av cirka 600 personer, som verkligen tog del av utställningarna i Linköping och inte bara tittade helt flyktigt, såg uppskattningsvis knappast någon alla fyra, 3 % såg tre av dem, medan 5 % såg två av dem. I Växjö, där endast två utställningar visades under sommaren, hade ungefär 20 % av dem som såg "Arbetarminnen" också sett den först visade "Kulturrevolutionen i bild".

4.9 *Totalförsvarsutställningen på R68 i Skövde*

Då försöksverksamheten i samarbete med Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar bestämde sig för en undersökning i anslutning till totalförsvarsutställningen på R 68 i Skövde, åsyftades i första hand en studie av utställningens effekter. Resultaten av denna presenteras i avsnitt 6.3. Detta hindrade inte att man samtidigt kunde erhålla uppgifter om publikens sammansättning på såväl totalförsvarsutställningen som på hela denna varumässa.

Intervjuarna uppskattade antalet enskilda besökare över 15 år till cirka 65 000 – de officiella besökssiffrorna är betydligt högre eftersom de bl.a. bygger på att återbesökare räknas flera gånger och dessutom innefattar en mängd inbjudna grupper. Endast cirka 25 % kom från Skövde medan omkring 65 % var bosatta inom den region, som begränsas av tätorterna Mariestad-Töreboda-Karlsborg-Hjo-Tidaholm-Falköping-Vara-Lidköping.

Varumässan R 68 hade alltså rekryterat besökare från ett mera vidsträckt område och i högre grad nått landsbygdsbefolkning än någon av Riksutställningar på enstaka plats anordnad utställning. Uppskattningsvis var cirka 40 % av besökarna bosatta i glesbygd eller på mindre tätorter och cirka 20 % var verksamma inom jordbruksnäringen.

Även på några andra viktiga punkter skilde sig mässbesökaren från den genomsnittliga utställningsbesökaren. Hans utbildningsnivå var lägre och avvek inte påtagligt från befolkningsunderlagets – cirka 60 % av R 68:s publik har enbart folkskoleutbildning. Tillströmningen från socialgrupp III var betydligt större och från socialgrupp I betydligt mindre än vid konst- och kunskapsutställningar. Mässbesökarens medelålder var något lägre än befolkningsunderlagets. Cirka 1/3 var mellan tjugo och trettio år, medan speciellt tonåringar verkar vara underrepresenterade åtminstone bland enskilda besökare. Dessutom var männen i klar majoritet till skillnad från vad som gäller vid de flesta konstutställningar.

Cirka 60 % av den totala publiken på varumässan torde ha sett åtminstone något av totalförsvarsutställningen. I jämförelse med samtliga mässbesökare var män, ungdomar, personer ur socialgrupp III och skövdebor överrepresenterade medan äldre personer och personer ur socialgrupp I var mest underrepresenterade på totalförsvarsutställningen.

4.10 *Sammanfattning*

Riksutställningars olika åtgärder i publikrekryterande syfte och med avsikt att motverka den sociala selektionen av utställningspublik har inte alltid kunnat renodlas och systematiskt prövas var för sig. Ofta har många faktorer oberoende av varandra inverkat på resultaten. Dessutom har tids- och kostnadskrävande publikundersökningar bara kunnat genomföras vid ett mindre antal av försöksverksamhetens samtliga produktioner. Resultaten av dessa kan väl därför inte göra anspråk på att vara definitiva utan åtskilligt återstår ännu att studera på detta område. De tendenser som hittills kan skönjas sammanfattas här nedan.

1. En *spridning av utställningar till landsbygd och mindre tätorter* är ett påvisat lämpligt sätt att överbrygga problem med avstånd och kommunikationsmöjligheter. Som regel är det relativa besökstalet (= antalet besökare i relation till befolkningsunderlaget) och nyrekryteringsgraden (= antalet som för första gången besöker en utställning i relation till det totala antalet besökare) högre på mindre orter än på större. Denna åtgärd ger dock ingen garanti för att problemen med den sociala selektionen av utställningsbesökare skall lösas. Visserligen är de minst utställningsvana besökarna på en utställning i allmänhet också lägre utbildade och tillhör socialgrupp III i större utsträckning än övriga besökare, men är för den skull inte nämnvärt representativa för befolkningsunderlaget på utställningsorten.

2. Genom *valet av ämnesområden och utställningens utformning* kan man tämligen lätt påverka publikens åldersstruktur och könsfördelning. Däremot är det mera tveksamt om man kan förändra utbildningsstrukturen enbart på detta sätt, så länge som man håller fast vid museet som utställningslokal och arbetar med generella informationsmetoder och publikstimulerande åtgärder. På museet når man, egentligen oavsett vad utställningen handlar om, en viss stampublik och en bildningsorienterad och kunskapssökande befolkning.

3. Man kan ofta få skilda publikgrupper beroende på *vilka lokala mottagare och arrangörer man anlitar* för ett utställningsprojekt. Skall man med hänsyn till syftena att rekrytera ny publik och minska den sociala selektionen vända sig till en konstförening eller annan intresseförening, till kulturnämnden eller någon annan kommunal institution, till studie- och bildningsorganisationer etc? Något allmängiltigt svar på denna fråga kan knappast ges. Vilken mottagargrupp man skall ge prioritet beror ofta på lokalt bestämda resurser och de kontakter, som respektive mottagare har. Detta varierar från den ena orten till den andra. Riksutställningars försök har dock antytt att, om den lokala arrangören har anknytning till studieorganisation eller föreningsliv på orten, vissa inbrytningar i passiva grupper är möjliga. Exempel på projekt i samverkan med studie- och bildningsorganisationerna redovisas utförligare i avsnitten 7.4, 7.5 och 7.10. Något fullständigt representativt urval av utställningspublik skall man dock inte räkna med. Många kulturpassiva står även utanför föreningslivet och andra etablerade gruppbildningar. Försök med från ortens organisations- och föreningsväsende obundna

lokalarrangörer med anknytning till närmiljö o.dyl. presenteras i avsnitten 7.6 och 7.7.

4. Att *mängden information och publikstimulerande åtgärder* påverkar publikstorleken på en utställning behöver knappast ifrågasättas. Speciellt den lokala pressens presentationer är ofta en viktig informationskälla för dem som redan förut är utställningsvana och har en hög besöksberedskap. Utställningar som uppmärksammas i TV får säkert också ett publiktillskott men denna informationskanal kan ju inte påräknas annat än i undantagsfall. Däremot är det tyvärr inte möjligt att, på grundval av Riksutställningars erfarenheter, ge några allmänna rekommendationer om hur informationsspridningen på ett effektivt sätt skall påverka den sociala selektionen av utställningspubliken. Den enda sannolika utvägen måste vara genom selektiva informationsmetoder – riktade direkt till den målgrupp man eftersträvar – men även detta erbjuder vissa svårigheter. Personlig påverkan och information genom vänner och bekanta verkar vara särskilt betydelsefulla för de mindre utställningsvana men hur denna påverkan sker är än så länge ganska svagt belyst. Processen är dessutom svår att styra för en utställningsarrangör. De mest utställningsvana har också i regel de flesta och i detta sammanhang de mera viktiga personliga kontakterna.

5. Riksutställningars försök att *placera utställningar i skilda miljöer utanför museerna* har gett vissa löftesrika resultat, men har långt ifrån alltid inneburit framgångar. Bara genom att placera en utställning på ett ställe, där många människor vistas eller passerar ger ingen garanti för att många kommer att se den. Det tycks vara svårt att skapa ett intresse för en utställning bland dem som är inställda på andra aktiviteter. Möjligheterna att nå en annorlunda publik på bibliotek än på museer är också begränsade. Att sätta upp utställningar i folkparkerna har gett blandade resultat. Dagpubliken där var inte alls främmande för utställningar som attraktioner, medan kvällspubliken var synnerligen svår att nå. Med dansmusik och artistuppträdanden hade utställningen svårt att konkurrera. Däremot kunde man märka en viss utställningsberedskap hos de människor som befann sig i väntan, kopplade av eller ville fördriva tiden. Den publik som besökte folkparken för utställningarnas skull var inte så stor. Den kunde emellertid, då för dem angelägna ämnen presenterades, vara företrädd av lågutbildade och socialgrupp III i en omfattning, som man inte kunnat räkna med i andra sammanhang. Ett försök med utställningar på vårdhem har genomförts och redovisas i avsnitt 7.9.

Möjligheterna att nå nya publikgrupper med hjälp av aktiveringsbefrämjande åtgärder och andra pedagogiska metoder har närmare utvärderats i avsnitt 7.

Att på olika sätt förmå nya eller ovana besökare att se utställningar är alltså inte någon omöjlighet. Hur många av dessa förstagångsbesökare som sedan stimuleras till fortsatta kontakter och hur många som förblir tillfälliga gäster är tills vidare osäkert. Då man genom utställningens innehåll drar en specialintresserad publik finns ju alltid risken att besöket skall vara en engångsföreteelse.

De största svårigheterna uppstår vid strävandena att motverka utbild-

ningsselektionen av besökargruppen. De mest lyckade försöken i detta avseende – "Arbetarminnen" i folkparkerna, "Totalförsvarsutställningen" på varumässan i Skövde och med vissa reservationer "Fiske på fritid" – har alla inneburit en kombination av specifikt ämnesområde med annorlunda utställningsmiljö och/eller selektivt riktade informationsåtgärder.

5 Utställningars rekryteringsområden

5.1 *Rekryteringsområden för 100 år Nationalmuseum och Multikonst*

Cirka 60 % av besökarna på "100 år Nationalmuseum" och något däröver på "Multikonst" var bosatta på den ort, där de såg utställningen. Det relativa besökstalet (= antalet besökare i relation till befolkningsunderlaget på en viss ort) var också avsevärt högre på själva utställningsorten än på andra orter i närheten. Det relativa besökstalet för "Multikonst" var t.ex. i genomsnitt cirka trettio gånger större på själva utställningsorten än i den region utanför, som avgränsas efter kriteriet "närmaste ort, där Multikonst visades". Det relativa besökstalet på orter, där "100 år Nationalmuseum" ställdes ut var i genomsnitt nära tjugo gångar större än på övriga orter i samma län.

Även mellan olika utställningsorter fanns stora skillnader. Samma tendens kunde utläsas i båda projekten:

- ☐ Ju mindre utställningsorten var, desto större andel av dess befolkning såg utställningen.

Frånsett skolungdom på studiebesök uppskattades att över 15 % av invånarna över 15 år i Sunne – där Rottneros ligger – och i Österbybruk besökte "100 år Nationalmuseum" respektive "Multikonst" på dessa platser. Motsvarande andel i t.ex. Malmö och Hälsingborg för "100 år Nationalmuseum" och i Stockholm och Gävle för "Multikonst" var 1 % eller mindre.

Det finns flera olika möjligheter att förklara detta resultat. Utan anspråk på fullständig bevisning skisseras här några tänkbara förklaringsalternativ.

- ☐ På mindre orter är utställningsverksamhet och kulturell verksamhet mindre vanlig än på större orter och en utställning har därför en större dragningskraft på invånarna på mindre orter, där det finns ett efterfrågeöverskott.

- ☐ I större städer blir avståndet från hemmet till utställningslokalen i genomsnitt längre än på mindre orter. Ett stort avstånd förutsättes här vara en hindrande faktor för utställningsbesök även inom en och samma ort.

- ☐ På större orter blir fritiden mera begränsad av t.ex. resor till och från arbetet än på mindre orter.

- På mindre orter är det tänkbart att andra motiv för utställningsbesök än intresse för vad som visas kan ha större betydelse än i större städer.
- På mindre orter förutsättes en utställning av denna omfattning dominera samhällsbilden mera än på större orter, där andra verksamheter konkurrerar om intresset.
- På mindre orter sker informationsspridningen på ett annat och kanske effektivare sätt än i större städer. Större genomslagskraft för affischering, och större spridning genom personliga kontakter kan påvisas på mindre orter.

En annan tendens, märkbar för "100 år Nationalmuseum", var att ju kortare avståndet mellan utställningsorten och Stockholm var, desto större var det relativa besökstalet. Man kunde kanske ha väntat sig ett motsatt resultat, dvs. att de som haft lång väg till Nationalmuseum i Stockholm skulle vara mest intresserade att besöka vandringsutställningen.

En möjlig förklaring till denna tendens kan vara att storstadens museiutbud har en viss räckvidd, som avspeglar sig i en högre besöksbenägenhet i en region inom lämpligt reseavstånd till Stockholm. Denna förklaring skulle alltså innebära att intresset för denna vandringsutställning bara var ett specialfall av en mera generell vana att besöka museer. En annan förklaringsgrund, kanske mera specifik för detta exempel, kan vara att ett viktigt skäl för besök har varit att återuppliva erfarenheter från tidigare besök på Nationalmuseum i Stockholm. Den som hade minnen därifrån var kanske mera angelägen att gå på denna vandringsutställning än den som aldrig varit där, oavsett intresset för konst i övrigt.

Hur långt bort från en utställningsort kan man då förvänta sig att besökare rekryteras? En jämförelse mellan "100 år Nationalmuseum" och "Multikonst" gav ganska olika resultat. "100 år Nationalmuseum" hade i allmänhet ett mera vidsträckt rekryteringsområde än "Multikonst". Detta kan bara delvis hänga samman med att den senare utställningen visades på flera platser än den förra, vilket medgav kortare resor i genomsnitt till närmaste utställningsort. Även inom den region som begränsades efter principen "närmaste utställningsort" kom besökare mera sällan från regionens utkanter. En klar tendens till inströmning främst från den allra närmaste omgivningen omkring själva utställningsorten kunde i stället märkas.

För "100 år Nationalmuseum" varierade de skilda utställningsorternas rekryteringsområden avsevärt i storlek. En tendens att norrlandsstäder fick besökare från mer avlägsna platser än övriga utställningsorter kunde tydligt utläsas. I anslutning till detta fann man även att utställningsorter i ytmässigt stora län hade ett större och utställningsorter i speciellt små län hade ett mindre rekryteringsområde än genomsnittet. Länsgränser verkade stundom att fungera som barriärer för tillströmningen. Frågan i vad mån utställningsbesökarnas förflyttningsmönster bara återspeglar allmänna resemönster återkommer i nästa avsnitt.

Intressant är att mindre städer drog till sig besökare längre ifrån än

större. Till detta kan fogas en iakttagelse från undersökningen av "100 år Nationalmuseum". Där fanns en tendens att ju större utställningsorten var, desto mindre andel av dess besökare var bosatta på landsbygden och desto större andel var bosatt på själva utställningsorten. Den första misstanke man slås av är att detta resultat helt enkelt skulle vara en följd av befolkningsstrukturen omkring utställningsorterna, men det visade sig att denna förklaring var otillräcklig. Kan det eventuellt vara så att landsbygdsborna känner främlingskap i de större städernas kulturlokaler och föredrar om möjligt utställningar på mindre orter?

Bland besökare på "100 år Nationalmuseum" och "Multikonst", som var bosatta utanför utställningsorterna, var privatbil det överlägset vanligaste transportmedlet till utställningen. Tåg, landsvägsbuss och taxi förekom bara i undantagsfall.

5.2 *Rekryteringsområden för fyra utställningar i Gävle*

En något mera ingående analys av publiktillströmningen från olika håll har genomförts på fyra av försöksverksamhetens produktioner som placerats i Gävle. Om rekryteringsområde definieras som alla kommuner, där minst 0,1 % av invånarna över femton år kan beräknas ha besökt respektive utställning, svarade "100 år Nationalmuseum" för det ytmässigt största rekryteringsområdet medan "Endre Nemes"-utställningen hade ett mindre rekryteringsområde än "Fiske på fritid". Att "100 år Nationalmuseum" attraherade besökare med en större geografisk spridning än "Multikonst" kan delvis förklaras med att alternativa multikonstutställningar var placerade på flera platser i närheten av Gävle – den närmaste i Skutskär endast 16 km från Gävle, men även i Hofors, dit avståndet är 55 km kunde man se "Multikonst". Dessutom hade "100 år Nationalmuseum" en mera gynnsam besökssäsong (augusti) än "Multikonst" (februari). Givetvis är befolkningen mera rörlig på sommaren än på vintern.

Av stort intresse var det annars att var och en av de fyra utställningarna föreföll att ha sitt eget mer eller mindre begränsade rekryteringsområde, där endast Valbo och Hille kommuner (de närmaste grannarna till Gävle) samt Sandvikens stad var gemensamma för alla. De fyra utställningarnas sammanlagda rekryteringsområde överensstämde i stort sett med den kommunblocksanpassade A-regionen Gävle-Sandviken. Undantagna och alltså ej representerade av besökare på någon av utställningarna var några av regionens mest avlägsna kommuner i Uppland. På "100 år Nationalmuseum" kunde även en hel del besökare från spridda platser i Hälsingland inräknas.

Man skulle kunna vänta sig att en utställnings dragningskraft är direkt omvänt proportionell mot avståndet till utställningsorten. En mera ingående analys av sambandet mellan avstånd och publikrekryteringens omfattning ingav emellertid några betänkligheter på denna punkt. Inom en mycket begränsad region i närheten av utställningslokalen – omfattande i allmänhet endast själva utställningsorten – fann man att det relativa besökstalet var betydligt större än i omgivande regioner. Inom denna

snäva sektor kan många olika kommunikationsmedel komma till användning. Man kan använda kommunala transportmedel, man kan ta cykel eller gå eller ta den egna bilen för att komma till utställningslokalen.

Vid jämförelser mellan avstånd och besökstal närmast utanför denna sektor fann man ingen nämnvärd överensstämmelse. Det tycktes inte spela någon större roll för besöksbenägenheten om avståndet till utställningsorten var tio, trettio eller femtio km. Först då avstånden närmade sig sex à sju mil kunde en tydlig minskning i besöksfrekvensen iakttas.

Med hänsyn till den varierande besöksfrekvensen på museer och utställningar, som konstaterades även inom en större stad (se avsnitt 3.3.3) kan man kanske utgå från följande tre rekryteringssektorer inom vilka avståndet till utställningslokalen har underordnad betydelse:

1. gångavstånd
2. avstånd för resa med kommunala transportmedel eller med bil inom själva utställningsorten och dess allra närmaste omgivning
3. avstånd för resa med bil ca 45 minuter à en timme.

Men om avståndet har begränsade möjligheter att förklara variationer i publiktillströmningen från olika platser utanför utställningsorten, vad har då betydelse?

En tänkbar förklaring är att olika bygder är riktade åt olika håll i kulturellt och ekonomiskt avseende. Varierande förbindelser med Gävle och skilda avstånd till alternativa tätorter, som kan fungera som centralorter, kan med tiden ge invånarna på olika platser olika besökstradition i Gävle. Som exempel kan man nämna var köp sker av sådana kapitalvaror, som inte kan erhållas på hemorten. Åren 1961–1963 genomfördes vid kulturgeografiska institutionen vid Uppsala universitet en undersökning av köpvanornas geografiska inriktning i Gästrikland och Norduppland.[1] Denna undersökning belyste bl.a. hur stor andel av kommunbefolkningens inköp av sådana kapitalvaror, som sker i Gävle. En jämförelse med denna undersökning gav dock inte något påvisbart samband mellan utställningars rekryteringsområde och omlandet för inköp av kapitalvaror.

En viktig förutsättning för att man över huvud taget skall besluta sig för att gå på en utställning är att man får information om den på något sätt. Lokalpressen har genomgående visat sig vara den väsentligaste informationskällan vid alla fyra utställningarna. Detta gällde såväl utställningsbesökare bosatta i som utanför Gävle, även om pressen relativt hade något mindre betydelse bland de senare.

Spridningsområdena för de båda Gävletidningarna – Gefle Dagblad och Arbetarbladet – är så gott som identiska och utgöres av Gävle-Sandviken blockregion. Utanför regionen förekommer även Upplandsupplagan av Arbetarbladet, i största utsträckning i området omkring Örbyhus och Österby bruk. Denna upplaga går också ut inom regionen till Tierps kommunblock. Detta område tycks dock vara ungefär lika mycket orienterat mot Uppsala som mot Gävle. Det förefaller att råda en god överensstämmelse mellan utställningarnas totala rekryteringsområde och

[1] Åke Micklander: Handelsortens hierarki, Uppsala (odat. stencil).

spridningsområdet för de båda Gävletidningarna. En närmare jämförelse mellan det relativa besökstalet och tidningsläsarvanorna i olika kommuner visar ett samband om än ett inte helt perfekt sådant – jämförelsen försvåras av ofullständiga data.

Sammanfattningsvis synes avstånd, med tidigare anförda reservationer, samt i någon mån tidningarnas spridning ha den största inverkan på det relativa besökstalet, medan ekonomiska kontakter inte tycks vara lika betydelsefulla.

6 Utställningsbesökets inverkan på kunskaper och attityder

6.1 *Om kommunikationseffekter*

I avsnitt 1 av denna bilaga gavs en översikt över hur skilda parter i kommunikationsprocessen har olika syften för att delta i den. Därmed följer också att olika frågeställningar blir beroende av ur vilket perspektiv en kommunikationsprocess blir betraktad. I föreliggande avsnitt anlägges sändarens perspektiv dvs. frågor som är angelägna utur utställarens synvinkel kommer att belysas.

Utställaren förutsättes ha ett budskap, som han vill överföra till besökaren eller en tänkt målgrupp för utställningen – eventuellt allmänheten. Utställaren förmodas också ha vissa syften med sitt budskap. Han kanske vill underhålla, oroa, medvetandegöra, övertyga, sprida kunskap, väcka uppmärksamhet, aktivera, skapa engagemang, förändra avsikter och beteenden eller framkalla nya vanemönster, inte nödvändigtvis allt på en gång, men ofta är flera kommunikationsmål uppställda samtidigt.

I vad mån lyckas detta? Vilken *effekt* har utställningen på besökaren? På vem och under vilka omständigheter kommer avsedda effekter att uppnås? Vad underlättar respektive försvårar sådana effekter? Vad kan man göra för att förbättra möjligheterna att påverka i enlighet med utställningens syfte? Dessa frågor utgår från sändarperspektivet och medför att kommunikationsprocessen ensidigt betraktas som enkelriktad från sändare till mottagare.

Effekterna av en utställning kan studeras på flera olika nivåer. Den enklaste och samtidigt också den mest ofullständiga är att räkna besökare. Effekternas art och storlek beror naturligtvis också på vilka besökare man får. I avsnitt 3 av denna bilaga kunde konstateras att musei- och utställningsbesökandet – exponeringen för mediet enligt kommunikationsteoretisk terminologi – var selektiv till förmån för vissa befolkningsgrupper. Dessutom räcker i och för sig inte bara besöket (exponeringen) för att nå åsyftade effekter.

Förutom att gå på den utställning eller det museum, där det aktuella budskapet presenteras måste besökaren

a) uppmärksamma den skärm eller det föremål, där budskapet presenteras,
b) ta del av (läsa) budskapet,

c) korrekt uppfatta budskapet,
d) tolka budskapet i enlighet med utställarens syfte,
e) acceptera budskapets innehåll,
f) förändra sin kunskap, sina avsikter, sina värderingar och dylikt i enlighet med budskapets innehåll,
g) handla (bete sig) i enlighet med den förändrade attityden eller kunskapen.

Kommunikationsprocessen innehåller alltså delprocesser som uppmärksammande, tolkning, accepterande, värdering och förändring av beteende. Vid alla dessa kan störningar förhindra det avsedda målet. Det är dock inte möjligt att exakt avgränsa dem i studiesyfte. Undersökningarna i detta avsnitt är koncentrerade på uppmärksammandet och på förändring av kunskaper och attityder. Effekter på beteenden och vanor behandlas däremot inte här (men i begränsad omfattning i avsnitt 7).

Avsnitt 6.2 innehåller en fallstudie, som bör ge en inblick i frågan om utställningens uppmärksamhetsvärde. Denna kan givetvis inte representera alla slag av utställningar och utställningsmiljöer. Men resultaten är kanske typiska för en genomsnittlig skärmutställning med text och bilder.

I avsnitten 6.3–6.6 redovisas några undersökningar på utställningspublik, där syftet främst varit att avslöja vilka omedelbara effekter på kunskaper och attityder – om några – som ett utställningsbesök har haft. I 6.7 presenteras något om studiedeltagares motivationer att ta del av innehållet i ett studiepaket, som framställts av Riksutställningar. I avsnitt 6.8 skisseras slutligen ett försök att utvärdera mera långsiktiga och indirekta effekter av en utställning. Dels gjordes en uppföljning av besökare cirka fyra månader efter det att de sett utställningen och dels undersöktes om några av dem som aldrig sett den kunnat ta del av och påverkas av dess budskap genom t.ex. tidningar eller genom kontakter med besökare.

6.2 *Utställningars uppmärksamhetsvärde*

6.2.1 *Bakgrund*

Hur skall utställningen vara utformad för att väcka nödvändig uppmärksamhet? Några systematiskt upplagda undersökningar i avsikt att studera detta problem har inte gjorts inom försöksverksamheten. Erfarenheter från produktionsarbete ställer i första hand texterna i centrum. Långa texter och långa meningar tycks vara det svåraste felet om man vill att publiken skall ta del av ett givet budskap. Flera och större bilder fångar uppmärksamheten. Andra kommunikationssociologiska studier, som ofta avser reklambudskap eller dagspressinnehåll, framhåller kontrasteffekter och överraskningsmoment men även rörelser och repetitioner.

Uppmärksamhetsgraden beror naturligtvis inte enbart på faktorer som anknyter till själva utställningens utformning utan måste ses som ett samspel mellan denna och mottagarnas förutsättningar och förväntningar.

En viss utformning kan vara effektiv i en given situation och inför en viss målgrupp medan den kan vara helt ineffektiv i en annan situation och med en annan målgrupp.

I första hand måste man intressera sig för utställningspublikens beredskap att motta ett meddelande av en viss utformning och med ett visst innehåll. Faktorer som inverkar på benägenheten att ta del av en utställning är, förutom budskapets utformning, individens intresse för ämnet och hans disponibla tid. Hur utställningen skall presentera sitt budskap måste bero på syftet. Är utställningens syfte att väcka uppmärksamhet för ett visst problemområde, att skapa ett intresse för något eller att berika redan förut för ämnet intresserade personer? Ett klargörande av vilken målgrupp man främst riktar sig till är en nödvändig utgångspunkt för en utställare. Man kan inte räkna med att nå alla publikgrupper med ett givet utställningsprojekt.

Är syftet med utställningen att väcka ett intresse ställs särskilda krav på den. Man måste då ofta förutsätta minimalt initiativ från besökarens sida. Förutom förmågan att väcka nyfikenhet måste uppmärksamheten hållas levande så lång tid att besökaren även kan tillgodogöra sig innehållet. Budskapet måste då vara så enkelt och förutsättningslöst att det inte alltid är givande för den redan intresserade och i ämnet insatte besökaren.

Vänder man sig till en grupp med redan existerande intresse för ämnet ställs andra krav på utställningen. Dessa besökare kan förväntas vara mera målmedvetet sökande. Utställningen måste här ge något i konkurrens med facklitteratur, TV, dagspress och andra medier. I detta sammanhang måste innebörden av den i kommunikationsforskningen påtalade selektiva uppmärksamheten klargöras. Man brukar gärna uppmärksamma sådana meddelanden som passar in i ett tidigare existerande enhetligt mönster av föreställningar, attityder och kunskaper, medan det finns en tendens att undvika sådant material, som strider mot mottagarens tidigare rådande uppfattning.

6.2.2 *Observationer av besökarbeteende*

För att ge en uppfattning om i vilken grad en vanlig skärmutställning med text och bilder kan uppmärksammas av besökare av skilda kategorier presenteras här några observationer av besökarbeteende i utställningsmiljö. Observationerna anknyter till utställningen "Land att leva i" och utgjorde en del i en undersökning av olika aktivitetsformer, som kan initieras av en utställning. (Utställningsprojektet som helhet utvärderas i avsnitt 7.) Observationerna genomfördes på försök i Varberg och sedan mera systematiskt på Upplandsmuseet i Uppsala.

Det kan vara på sin plats att innan resultaten sammanfattas ge en beskrivning av de förutsättningar, som rådde vid just detta tillfälle. "Land att leva i" var en skärmutställning med text och foton. Den krävde en yta av cirka 75 m^2. I tre avsnitt ville utställningen belysa hur människan förvandlat naturen och hur hon i bästa fall skulle kunna hushålla med den. Det första redovisade naturresurserna: ekosystem – balansfrågor,

resursproblem i globalt perspektiv och konkreta naturresursproblem med företrädesvis svensk exemplifiering. Det andra behandlade det svenska kulturlandskapets historiska utveckling: landsbygd, stadsbygd och industrilandskap. Det tredje var framåtblickande och underströk behovet av inventering och värdering av tillgångarna som grundval för planering i stort. Utställningen arrangerades i samarbete med naturhistoriska riksmuseet och riksantikvarieämbetet.

Att läsa varje ord och betrakta varje bild i utställningen torde väl kräva cirka tjugo till trettio minuter. Innehållet var anpassat för att ge kunskap även till den som var förhållandevis sakkunnig på området. Utställningen hade kraftig konkurrens om tittarintresset dels från andra utställningar med samma tema och dels av en mängd aktiviteter, som anordnades samtidigt på museet.

I Varberg kom observationer av besökarnas beteende i utställningslokalen att spela en förhållandevis undanskymd roll i det totala utvärderingsprogrammet. I Uppsala å andra sidan var sådana observationer mera systematiskt planerade bl.a. beroende på de erfarenheter, som gjordes i Varberg.

"Land att leva i" var placerad på första våningen – en trappa upp – på Upplandsmuseet, där man omedelbart träffade på den, när man kom uppför trappan. På samma plan var även en lokalt producerad utställning av miljövården i Uppsala län ("Län att leva i") uppsatt samt ett antal mindre utställningar gjorda av skolelever. För att komma till de övriga utställningarna måste man passera delar av "Land att leva i".

I bottenplanet hade man ordnat ett aktivitetsrum med några lokala utställningsarrangemang och i våningen ovanför "Land att leva i" ägde den mesta programverksamheten rum. Den som ville se teaterpjäser och delta i debatter och diskussioner måste därför på kort avstånd passera denna utställning.

En klassificering av besökarna efter deras beteende inför denna utställning kunde ske på följande grunder:

- Besökare som bara går förbi utställningen och helt ägnar sig åt andra utställningar eller åt de program som presenterades.
- Besökare som på några minuter passerar utställningen eller en del av den eller låter blicken glida över de skärmar som kan ses från trappuppgången. Det kan förmodas att denna grupp endast uppmärksammar bilder och rubriker.
- Besökare som under en eller ett par minuter ägnar sig åt någon enstaka skärm eller möjligen ett par för att sedan lämna utställningen.
- Besökare som ägnar utställningen längre tid än tre minuter – i genomsnitt cirka tio minuter – men inte tar del av samtliga skärmar utan koncentrerar sig på några av dem och förflyttar sig utan något speciellt system.
- Besökare som systematiskt börjar läsa vid skärm ett och förflyttar sig efter skärmarna i nummerordning men avbryter tittandet efter någon tid. Avbrotten kommer i allmänhet efter fem till tio minuter, men några besökare har iakttagits följa detta mönster i cirka tjugo minuter.

– Besökare som systematiskt följer utställningen från den första skärmen till den sista, vilket för de flesta tar mellan fem och femton minuter.

Cirka 15 % av de besökare i Uppsala, som passerade den våning, där "Land att leva i" stod, ägnade inte utställningen någon uppmärksamhet. Då borträknas besökare på väg till någon programpunkt som just skulle börja eller som kom i samlad kö från någon just avslutad programverksamhet. Även de övriga besökare som försummade "Land att leva i" hade i allmänhet ett speciellt mål, t.ex. att titta på någon av de skolutställningar, som var placerade på samma våning. Man fann i denna grupp ofta föräldrar med barn som gick direkt till en utställning, som barnet varit med om att färdigställa för att sedan ägna sig helt åt denna.

Följande observationsprotokoll får representera denna kategori besökare:

"Mor och son, cirka 40 år och 12 år, kommer uppför trappan. De går rakt på Gåvestas bidrag, som de förmodligen känner till. Pojken berättar "Detta har Annika gjort". Av samtalet framgår att han själv varit sjuk och ej deltagit i arbetet. Båda pratar om detta bidrag och flyttar sig från den ena sidan till den andra, och talar om skorstenarna som spyr ut rök. De går sedan ganska snabbt runt Brantingskolans bidrag, stannar inte särskilt länge, återkommer till utgångspunkten för den egna utställningen och börjar åter att tala om den. Därefter går de rakt igenom "Land att leva i" utan att egentligen titta på den och stannar till vid cykelgruppens plakat. Mamman bläddrar förstrött i några broschyrer, sedan går de rakt fram till trappan och utför den."

Till en del hade de besökare som helt gick förbi "Land att leva i" tidigare sett den, men det föreföll som om många besökare med ett speciellt mål i sikte inte alls brydde sig om den.

Bland besökare på väg till eller från någon programpunkt fanns dock några som stannade till framför någon viss skärm, läste ett ögonblick men sedan gick vidare ofta beroende på att de tillfälligt hade lösgjort sig från sitt sällskap. I denna grupp fann man också människor i sällskap, där den ena parten ville se något av utställningen men den andra ville ägna sig åt annan verksamhet eller gå hem och den senare tog överhanden. Här kunde man också finna besökare som inte hade tänkt stanna vid utställningen men som fångats av någon detalj och ägnade sig åt denna under en eller ett par minuter. Denna grupp av besökare var ganska liten – inte mer än cirka 5 % av dem som passerade första våningen.

Minst en fjärdedel av besökarna ägnade "Land att leva i" endast översiktliga blickar. De kunde antingen passera snabbt utefter skärmarna och tittade i stort sett endast på bilder och rubriker. Andra stod ungefär mitt i utställningen och lät blicken vandra runt. De läste med säkerhet ingenting och fångades inte av några detaljer. Jämförelsevis många besökare utan sällskap befann sig i denna grupp. I Varberg kunde också ofta turister, som anlänt till fästningen eller museet i andra ärenden än att se miljöutställningarna inräknas.

Följande utdrag ur ett observationsprotokoll kan exemplifiera: – "Familj på två vuxna i 35–40-årsåldern med tre barn cirka 12, 8 och 6 år gamla. De kikar in och tvekar i dörren om de skall gå in. De vet tydligen

inte alls vad det gäller. Man uppmuntrar dem att komma in: "Här är teater klockan sex" (kl är cirka 17.45). "Det kostar ingenting". Efter ytterligare tvekan går de in och får ett program men mannen tar inget. "Här finns saft också". De stannar tillsammans mitt på golvet, tittar på programmet, går fram till "Miljön i Halland" – den lokala utställningen – någonstans mitt i, tittar på högst två skärmar. Frun kikar också på den första skärmen och därefter går de."

Många besökare på väg till eller från någon programpunkt hade tydligen inte heller för avsikt att närmare bekanta sig med utställningen – åtminstone inte vid detta tillfälle. Man kunde också misstänka att vissa personer kommit för att få en översikt över utställningens innehåll för att se om något kunde intressera. Eventuellt planerade de att återkomma vid en senare tidpunkt. Detta beteende redovisas i följande exempel från Uppsala.

"En dam i 65-årsåldern går med händerna på ryggen och tittar. Hon går ganska sakta till att börja med. När hon hunnit till stordriftens problem går hon snabbare och snabbare förbi skärmarna. Blicken far upp och ner. Ungefär vid trappan – skärm 12 – upphör hon helt och går rakt på skolbidragen. Detta har endast tagit någon minut."

Man torde kunna uppskatta att cirka 50 % av samtliga besökare, som vistades på det plan, där utställningen stod, ägnade sig mindre än tre minuter åt "Land att leva i".

Cirka 10 % av besökarna koncentrerade sig på ett mindre antal skärmar utan att intressera sig för eller hinna ta del av den övriga delen av utställningen. De stannade i allmänhet i knappt fem minuter. I några fall kom de direkt för att ta del av något visst problem, möjligen hade de redan tidigare orienterat sig om utställningens innehåll. I denna grupp fann man också föräldrar med barn, där de senare bestämde beteendemönstret inför skärmarna. Föräldrarna följde med och tittade på det som intresserade barnen. Här kunde man också finna besökare som på grund av stor publikanslutning framför vissa skärmar hindrades från att systematiskt följa utställningen och därför förflyttade sig fram och tillbaka mellan olika skärmar.

Åtminstone 40 % av besökarna börjar systematiskt vid skärm ett och följde sedan skärmarna i nummerordning. Till att börja med läste de skärmarna mycket noggrant, en del dock bara varannan eller var tredje skärm. De allra flesta med detta beteendemönster avbröt tittandet långt innan de sett hela utställningen, många efter cirka fem minuter, de allra flesta innan tio minuter. Bara ett fåtal använde femton minuter eller längre tid. En mindre del gick igenom hela utställningen – 5 à 10 % – men mönstret var då alltid att man tittade tämligen noga till att börja med för att mot slutet enbart titta på bilder som hastigast. De som såg hela utställningen var inte lika detaljerade i inledningsskedet som de som avbröt och de använde faktiskt också i genomsnitt kortare tid. En stor del av dessa systematiker verkade ha föresatt sig att se hela utställningen men fann den vara ansträngande eller kanske ointressant. Andra fastnade vid någon eller några speciellt intressanta skärmar och orkade därefter inte fortsätta. Det hände att föräldrar med barn i sällskap fick avbryta då

barnen inte i längden hade samma intresse som föräldrarna. De som kom i sällskap diskuterade ofta innehållet på skärmarna, vilket tog tid och försvårade möjligheterna att på rimlig tid se hela utställningen.

Med tanke på att så få personer iakttogs börja tittandet någonstans på mitten av utställningen för att sedan fortsätta till slutet kan man misstänka att de som tvingades avbryta tittandet som regel inte återvände vid annat tillfälle för att fullfölja vandringen. Följande beteendemönster var ganska typiska för denna grupp av besökare:

"Ungt par cirka 25 år går hand i hand, stannar och läser på skärmarna. Pojken verkar mest intresserad och läser mycket ingående. Han böjer sig ibland ned för att se bättre. Skärm 8 och 9 går man ganska raskt förbi. Flickan tittar då och då på folk runt omkring och tycks vilja dra iväg snabbare. Pojken fortsätter att ingående studera en alpsjös utveckling. Sedan hoppar de över de återstående skärmarna på framsidan och går direkt till baksidan där de hamnar mitt i en bildvisning. Denna tycks inte intressera utan de vänder sig om och tittar på trafikmiljön en stund och lämnar sedan utställningen efter mindre än tio minuter."

"En man i 40-årsåldern har sin son – cirka 4 år – och dotter – cirka 8 år – med sig. Han börjar från början och får titta på de fem första montrarna tämligen ostörd. Trots att det är mycket folk framför utställningen läser han mycket noggrant vad som står på dessa skärmar och tittar på alla bilder. Sedan kommer sonen och drar iväg pappan till den uppstoppade fågeln, där de stannar i ett par minuter. Dottern kommer också dit. Båda barnen frågar mycket och pappan förklarar ingående för båda tillsammans och var för sig. Sedan går han tillbaka till den skärm, där han fick avbryta men snart kommer dottern och drar iväg med honom till en annan skärm på den andra delen av utställningen, där samma procedur upprepas. Därefter föreslår dottern att de skall gå och titta på museets fasta samlingar i våningen ovanför. Efter cirka tio minuter lämnar de således "Land att leva i".

Till sist demonstreras ett exempel från Varberg, som antyder att besökare med mycket små förväntningar på utställningen kunde stimuleras av den. – "Man och kvinna i 45–50-årsåldern frågar: "Kostar det något?" De får var sitt program, som de studerar och därefter betraktar de anslagstavlan ganska ingående. Mannen går utanför "Miljö för miljoner" och på utsidan av "Land att leva i". Han tycks mest titta på Lalis utställning (en lokal komplettering). Kvinnan har stannat inne i "Miljö för miljoner" och studerar programmet. Hon stryker förbi denna utställning och sätter sig i safaristolen vid tevagnen och bläddrar i programmet. Mannen kommer snart fram. Han kan inte ha läst på någon av skärmarna. Han går in i "Land att leva i" men går snabbt ut igen och sätter sig hos henne, tar fram broschyren om Varbergs museum och läser. Hon frågar "Är du trött?" – Inget ordentligt svar – Hon: "Har du sett något bra?" – Inget svar. Hon sitter endast passivt och tittar på sin hand, får någon broschyr av mannen, tar fram en penna och skriver. De pratar om något som jag inte uppfattar. Mannen reser sig och går mitt på golvet fram till fönstret vid barnhörnan och tittar ut, börjar kika på den sista skärmen till "Miljön i Halland", går till ungefär mitten, läser en skärm,

går till början av utställningen, där han läser, går sedan fram till frun. Hon har gått in i "Land att leva i", står länge vänd mot en skärm och läser på ett papper, går till en av skärmarna på utsidan av "Land att leva i", där hon står när mannen kommer. De säger något till varandra, går sedan direkt fram till anslagstavlan och pekar. Hon går fram till Gunvor – som sitter vid ingången och räknar besökare – och ber om en penna, går tillbaka till anslagstavlan och skriver. Hon står på knä. Mannen har gått. Hon själv går – efter ungefär 25 minuter. Under rubriken: "Vilka problem tycker du är viktigast. Skriv här!" har hon antecknat. "Den kortsiktiga satsningen på kärnkraft trots framtida radioaktiva skadeverkningar på allt levande."

Sammanfattning

I denna undersökning kunde man konstatera

att ungefär hälften av besökarna ägnade utställningen mindre tid än tre minuter,

att ungefär 40 % av besökarna började systematiskt vid skärm 1 och sedan följde skärmarna i nummerordning men att de allra flesta avbröt tittandet långt innan de sett hela utställningen,

att mellan 5 och 10 % såg hela utställningen – utan att läsa varje ord i den – till att börja med tämligen noggrant, mot slutet ganska flyktigt,

att en stor del av besökarna bara ägnade sig åt någon enstaka eller ett par skärmar för att sedan lämna utställningen,

att många besökare flyttade sig mycket osystematiskt, vilket i detta fall kunde försvåra en helhetsupplevelse av den.

6.3 *Totalförsvarsutställningen i Skövde*

Totalförsvarsutställningen utgjorde en del av varumässan R 68 i Skövde sommaren 1968, och hade som syfte att ge upplysningar om totalförsvaret dvs. förutom det militära försvaret även om civilförsvaret, det psykologiska försvaret och det ekonomiska försvaret. Genom att presentera och demonstrera dessa försvarsgrenars uppgifter och arbetssätt hoppades man kunna skapa ett större medvetande om och ett större förtroende för totalförsvaret.

Några kunskapsfrågor i undersökningen rörde totalförsvarets olika delar, de civila totalförsvarsgrenarnas uppgifter och civilförsvarsplikten. Svaren på frågorna kunde inhämtas på skärmar på utställningen. Jämförelser av kunskapsnivå mellan ingående och utgående besökare visade att utställningen i dessa avseenden knappast hade någon effekt på besökarna.

Inte heller på några frågor, som belyste attityden till försvaret, förelåg signifikanta skillnader i svaren mellan ingående och utgående besökare. De små skillnader som fanns i några fall gick i motsatta riktningar. Även här måste man dra den slutsatsen att skärmarna knappast haft åsyftad verkan. De områden, som behandlades i undersökningen, var försvarets

fredsbevarande möjligheter, försvarets möjligheter att bjuda motstånd, totalförsvarets förmåga att fungera i krig, förtroendet för civilförsvarsmyndigheterna och de frivilliga försvarsorganisationernas betydelse.

Trots att man ej lyckades påvisa någon ökning av publikens kunskaper eller någon förändring av dess attityder till försvaret tycktes totalförsvarsutställningen som helhet likväl ha åstadkommit vissa effekter. Således ansåg ungefär hälften av besökarna att deras kunskaper om totalförsvaret ökat medan 25 % uppgav att deras tilltro till försvaret ökat.

Med utgångspunkt i vad publiken funnit speciellt intressant på totalförsvarsutställningen kan man anta att de subjektivt upplevda effekterna anknöt till det militära försvarets flygplan, stridsvagnar och annan militär materiel. Det som presenterats på konventionellt sätt på skärmar o. d. hade inte uppmärksammats och inte gjort något intryck vid sidan av mera realistiska demonstrationer.

6.4 *Köpet*

Utställningen "Köpet" syftade främst till att ge grundläggande kunskaper om de konsumentupplysande institutionerna och deras verksamhetsområden till dem som inte på eget initiativ söker en sådan kunskap. Utställningen placerades på bibliotek, där den förväntades väcka uppmärksamhet i första hand bland dem som enbart hade biblioteksärenden. Men utställningens informationsinnehåll var så rikt att även de speciellt intresserade av köpkunskap, skulle ha något att lära sig. Man anordnade visningar av utställningen för studiegrupper, vilka kunde vara knutna till exempelvis en husmodersförening eller utgöra en skolklass.

För att undersöka i vad mån utställningen lyckades fånga bibliotekspublikens intresse och bidra till en kunskapshöjning intervjuades in- och utgående besökare i utställningslokalen oavsett om de hade haft för avsikt att se "Köpet" eller ej eller över huvud taget ägnat den någon uppmärksamhet. Dessutom anordnades på liknande sätt undersökningar av studiegrupper.

En förutsättning för en inlärningseffekt var givetvis att utställningen lyckades dra till sig besökare. Att placera en utställning av ansenligt format med ljudband och växlande ljusbilder i entréhallen visade sig inte ens kunna åstadkomma att den uppmärksammades av förbipasserande. Drygt hälften av dem som passerade lokalen tog ingen som helst notis om utställningen. De som stannade kastade vanligen bara en blick på en eller ett par skärmar eller på någon av ljusbildslådorna. Efter att ha konstaterat vad det hela handlade om lämnade de vanligen utställningen efter mindre än fem minuter. Endast ungefär 10 % av besökarna ägnade utställningen längre tid. Det kan i det sammanhanget nämnas, att man för att helt tillgodogöra sig innehållet med text på skärmar, ljud- och ljusband måste ägna den åtminstone fyrtio minuters uppmärksamhet.

De som återfanns bland skärmarna hade redan före besöket haft för avsikt att se utställningen eller tidigare fått undervisning i varuinformation eller köpkunskap i en eller annan form, dvs. hade redan ett intresse för ämnet. På dessa hade "Köpet" en viss kunskapshöjande effekt. Någon

sådan effekt bland övriga besökare kunde inte alls påvisas. Faktorer som kön, ålder, utbildning eller socialgrupp hade inte någon betydelse för inlärningseffekten.

En annan grupp besökare, som vistats i utställningslokalen tillräckligt lång tid för att tillgodogöra sig utställningen var studiebesökarna, i undersökningen uteslutande skolklasser. Bland dessa kunde man registrera en större genomsnittlig inlärningseffekt än bland enskilda besökare. Förekomsten av visning av utställningen, som enbart gavs studiebesökare, konstaterades vara en bidragande faktor.

Utställningen hade större effekt i flickklasser samt bland flickor i blandade klasser. Ju mindre gruppen av studiebesökare var desto större kunskapshöjande effekt kunde konstateras. Den generellt större effekten bland studiebesökare kunde dock inte helt förklaras av att de förra fått visning inte heller av skillnader med avseende på vare sig ålder eller tid i utställningslokalen utan var troligen också en följd av motivationen för besöket.

6.5 *Sköna stund*

6.5.1 *Bakgrund*

Utställningen "Sköna stund" utgjorde ett försök att med konstnärliga medel åskådliggöra utvecklingsländernas problem. Den skildrade svenskarnas förhållande till den tredje världen och vårt ansvar för och våra möjligheter att förändra världens förhållanden. Utställningen byggdes upp som ett nöjesfält. Detta symboliserade Sverige som en isolerad del av verkligheten. De flesta utställningsföremålen var utformade som stånd eller tält. Ytterligare tivolieffekter erhölls genom ljudband. Ytan beräknades till cirka 150 m^2. En katalog i form av kvällstidning kompletterade utställningen. Den användes även som studiematerial i skolorna.

Utställningens syfte var inte i första hand estetiskt utan politiskt. De konstnärer som gjorde den ville framföra sina synpunkter på u-landsproblematiken. Samtidigt ville de på ett enkelt men engagerat sätt upplysa om förhållandet i-land – u-land. Enligt producenten räknade man inte med att kunna nå alla människor. "Den vänder sig i första hand till de produktiva åldrarna, de som förmår uträtta något."

Huvudmålet var helt enkelt att utställningen skulle väcka debatt och uppföljas av diskussioner samt att öppna folks ögon för u-landsproblemen. Något tvivel om att man lyckades väcka debatt råder inte. Ingen av Riksutställningars produkter erhöll så mycket spaltutrymme i pressen. Den föranledde också en interpellation i riksdagen. Debatten kom dock mera att kretsa omkring utställningens politiska vinkling än om u-landsproblemen. Lyckades man verkligen att öppna folks ögon för u-landsproblemet?

6.5.2 *Skäl för besök*

En inte ringa del av publiken på "Sköna stund" i Gävle, där undersökningen genomfördes kom till museet huvudsakligen i annat syfte än att se denna utställning. Det var andra på museet samtidigt förekommande evenemang som attraherat, men man passade på att se även "Sköna stund", då man i alla fall var där. Inte fullt lika många uttryckte ett intresse för utställningens ämne – u-länder, u-landsproblematik – som skäl för besök. Flera besökare refererade till vad man läst eller hört om utställningen. I det senare fallet skapade den uppmärksamhet, som "Sköna stund" tilldrog sig snarare än innehållet, besöksmotivationen. En mindre del hänvisade till att de kom i sällskap med andra. Det kan dessutom tilläggas att ingen besökare motiverade sitt besök i termer, som anknöt till konstupplevelse eller intresse för konst, trots att denna utställning till största delen var uttryckt med konstnärliga medel.

Anledningen till ett utställningsbesök kan också komma till uttryck i de förväntningar man ställer på en utställning. Ingående besökare på "Sköna stund" fick med några ord ange vad de väntade sig. Över 40 % av dem hade inte några förväntningar eller kunde i varje fall inte ge uttryck för dem i ord. Detta ställer frågan om inte besöksmotivationen för många varit ganska svag. I varje fall torde förberedelserna för besöket ha varit ganska små och tillfälligheter inverkat på att det kommit till stånd. Av de övriga uttryckte de flesta mycket sakliga och neutrala förväntningar t.ex. att de skulle få se "en protest mot välfärdssamhället", "att få se samhällskritik" eller "u-land kontra i-land". "Att bli engagerad", "att få underhållning", "att få upplevelse", "att bli chockerad" var annars exempel på förväntningar som syftade på hur man trodde sig komma att reagera på utställningen. I några fall stod upplysning och information i centrum. En del förväntningar uttryckte nyfikenhet i stil med "det skall bli intressant att få bilda sig en egen uppfattning", "för att se om budskapet går fram eller inte", "för att se om den är annorlunda" etc. Endast några få formulerade sig i värdeladdade termer, som antydde att deras inställning till "Sköna stund" redan var grundlagd. Här fanns ungefär lika många positiva som negativa förväntningar.

6.5.3 *Jämförelser besökare – allmänheten*

Den tämligen ungdomliga och högutbildade publiken på "Sköna stund" (jfr avsnitt 4 i denna bilaga) var, i förhållande till Gävlebor i allmänhet, betydligt mer intresserad av och hade avsevärt större kunskaper om u-landsproblem, men den var också betydligt mera konstintresserad och mycket mera van att gå på Gävle museum, där denna utställning visades. Vid direkta jämförelser mellan besökarnas och övriga Gävlebors intresseinriktning var skillnaderna i första hand påtagliga för konst- och kulturfrågor och i andra hand för u-landsproblem och internationella frågor. Besökarna var också mera angelägna att ta del av sociala problem och svenska försvarsfrågor, medan de däremot var mindre intresserade av lokala nyheter. De var för övrigt i de flesta avseenden mera informations-

orienterade och var också i större utsträckning medlemmar i föreningar och framför allt mera aktiva inom föreningslivet än de Gävlebor som inte såg "Sköna stund".

Det kunde också konstateras att besökarna på "Sköna stund" i högre grad verkade som opinionsförmedlare i internationella frågor än de Gävlebor som aldrig såg utställningen. De förra var t.ex. i större utsträckning initiativtagare till besök på debatter med internationell anknytning och hade oftare föreslagit vänner och bekanta att läsa om internationella problem. Dessa iakttagelser aktualiserar frågan om utställningens indirekta effekter via de opinionsförmedlare som besökt utställningen på övriga invånare i staden, som inte sett den. Detta skall belysas i ett senare avsnitt.

Man kunde även konstatera vissa ansatser till åsiktsselektion i internationella frågor bland besökarna på "Sköna stund". De som sett utställningen hade också före besöket varit mera medvetna om de problem, som förekommit i u-länderna och haft åsikter som mera överensstämde med dem som presenterades på utställningen, än allmänheten. Denna tendens rådde i alla åldersgrupper och kan således inte förklaras med besökarnas låga medelålder.

Utställningen hade för den skull inte attraherat enbart de redan förut "frälsta" för de synpunkter i u-landsfrågorna som den har gett uttryck för. Även åsikter som stod i motsatsförhållande till dem som utställningen uttryckte kunde iakttas bland ingående besökare. Som ett exempel kan nämnas att ungefär hälften av besökarna ansåg, innan de sett utställningen, att svenska företags invetsteringar i u-länder övervägande var till nytta för mottagarlandet medan ungefär 20 % tyckte att de var mera skadliga än nyttiga. De som besökt "Sköna stund" på grund av sitt intresse för u-landsproblem var mera negativa till svenska företagsinvesteringar i u-länder än de som gått av nyfikenhet eller av andra skäl kommit till museet.

6.5.4 *Besökarnas synpunkter*

Både skolungdom på studiebesök och övriga museibesökare, som såg "Sköna stund" på Gävle museum fick tillfälle att uttrycka sina synpunkter på denna u-landsutställning. Av de vanliga besökarna reagerade cirka 25 % mycket positivt på utställningen medan ytterligare ungefär 40 % tyckte att utställningen på det hela taget var bra och att det var intressant att ha sett den. Av övriga var något flera negativa (totalt cirka 20 %) än neutrala och likgiltiga. 8 % var besvikna så till vida att utställningen inte alls motsvarade de ställda förväntningarna och ungefär 4 % ångrade att de över huvud taget såg den.

Bland de sistnämnda var en stor del över 60 år men även besökare över 40 år var mera besvikna än yngre. Även personer som inte var så intresserade av ämnet (u-landsproblem) ångrade besöket i högre grad och tyckte sämre om utställningen än de intresserade. De mest positiva besökarna återfanns således i första hand bland de mest ämnesintresserade, bland yngre personer, speciellt bland ungdom under 20 år samt i

något högre grad bland kvinnor än bland män. Däremot kan man inte klart konstatera att de positiva skulle vara mera vana att gå på Gävle museum än övriga.

Skolungdomar på studiebesök var inte lika positiva som "frivilliga" besökare. Ungefär 40 % av skolungdomarna tyckte inte att utställningen var bra. Ungefär 15 % var direkt ogillande men endast 4 % så mycket att de ångrade besöket. Även bland negativa skolungdomar var dock de flesta övertygade om att "det var intressant att ha sett den".

De skolungdomar som var mest intresserade av u-landsproblematik var mera positiva till "Sköna stund" än de mindre intresserade. Som helhet var skolungdomar på studiebesök betydligt mindre u-landsintresserade än de besökare, som själva valt att se utställningen. Pojkar var något mera negativa än flickor och elever under 18 år var mera positiva än äldre skolungdomar. Det senare kan naturligtvis hänga ihop med att elever till föräldrar med högre utbildning var mera negativa till "Sköna stund" än elever till föräldrar med låg utbildning. Äldre skolungdomar kan förväntas vara mera kritiska och mindre benägna att rutinmässigt uttrycka positiva omdömen än yngre. I vad mån högutbildade föräldrar, vilkas barn i högre grad återfinns bland de äldre eleverna, har inverkat direkt eller indirekt på barnens attityder är det svårt att yttra sig om.

Något över hälften av besökarna på "Sköna stund" i Gävle – studiebesökarna oräknade – hade i förväg läst den katalog, som fanns till hands och som var utformad ungefär som en kvällstidning. Av dem som sett den i förväg, var så gott som alla positiva i sina omdömen om den. Några klart negativa uttalanden förekom inte bland det urval av besökare som deltog i undersökningen. Man kan fråga sig om detta beror på att de som reagerat negativt på katalogen har uteblivit från utställningen eller om de positiva hade mycket större chans att få ta del av den före besöket.

Bland de synpunkter som kommit fram om katalogen kan nämnas: "trevlig, bidrar till upplysning om utställningen", "fyllig, kompletterar utställningen", "jättebra, den bästa tidning jag läst" samt "rätt från, pekar på ömtåliga punkter". Under själva besöket hade ytterligare ett antal personer tagit del av denna katalog och bland utgående besökare förekom en del kritiska kommentarer t.ex. "FNL-propagande", "för svår för skolan" och "diskutabelt urval av fakta".

6.5.5 *Besökets inverkan på kunskaper och attityder*

På samma sätt som vid "Totalförsvarsutställningen" i Skövde och vid "Köpet" jämfördes även slumpmässigt valda ingående och utgående besökare på "Sköna stund" i Gävle med avseende på kunskapsskillnader och attitydskillnader. Jämförelsen bygger på 270 ingående och 258 utgående besökare. Ingen intervjuades vid både in- och utgående.

Något tecken på att utställningen bidragit till faktakunskap kunde inte märkas. Det bör dock betonas att förekommande kunskapsfrågor inte hade möjligheter att täcka hela det fält som utställningen omspänner, varför de inte säkert kan ge en definitiv bild av kunskapsförändringarna.

Faktum var att en stor del av besökarna själva ansåg att de lärt sig något på utställningen, men den subjektivt upplevda kunskapshöjningen var inte alls lika markant som på "Totalförsvarsutställningen".

Det bör också framhållas att det huvudsakliga syftet med denna utställning inte var att sprida faktakunskap. I stället ville man skapa ett medvetande inför u-ländernas problematik och även undersöka om det gick att påverka till vissa attitydförskjutningar. Trots de förhållandevis grova mätinstrument som kommit till användning kan vissa tendenser till resultat i önskad riktning skönjas.

Besökare som inte var särskilt intresserade av u-landsproblem var mera benägna att vid utgående anse att u-landsproblemen var underskattade i den allmänna debatten än vid ingående. Detta kan innebära en utjämning av de skillnader i problemmedvetande som förelåg vid ingåendet mellan mycket och mindre intresserade. Det kan dock vara katalogen mera än utställningen som bidragit till detta. De som läst katalogen var nämligen mera problemmedvetna vid utgående än övriga medan motsvarande skillnader inte förelåg före utställningsbesöket.

På en fråga om inställningen till svenska företags investeringar i u-länderna – mot vilka utställningen var starkt kritisk – kunde man för vissa besökargrupper konstatera en förändring från i riktning från "till skada" mot "till nytta". Vid ingåendet fanns en klar tendens att ju större ämnesintresse besökaren hade, desto mera skadlig ansåg han företagens investeringar i u-länder vara för dessa. Vid utgåendet kunde en tendens till utjämning konstateras, som främst hängde ihop med att de mest intresserade inte lika starkt betonade det skadliga i sådana investeringar. Här är det möjligt att utställningen haft en viss "bakslagseffekt", eftersom den mycket starkt hävdade "den skadliga sidan" med hänvisning till politiska förhållanden. Sådana bakslagseffekter kan t.ex. vara en följd av en misstänksamhet mot upphovsmannens syften, om dessa uppfattas som propagande av besökare med annan åsikt. Besökare under tjugo år verkade dock ha förändrats något till förmån för "mera skada än nytta". Dessa skillnader var inte av större omfattning.

40 % av besökarna ansåg att utställningen gjort dem mer positiva till en lösning av u-ländernas problem medan endast ett fåtal personer (de flesta över sextio år) menade att utställningen haft en motsatt effekt. Det var framför allt mindre ämnesintresserade och ungdomar under tjugo år som tyckte att de blivit mera positiva.

Cirka 60 % ansåg inte att deras åsikter om den svenska u-hjälpen påverkats av utställningen, ungefär 25 % tyckte att de blivit mera positiva medan 13 % framhöll att deras inställning till svensk u-hjälp påverkats i negativ riktning. Ungdomar under tjugo år, läsare av katalogen och kvinnor i högre grad än män menade att de var mer negativa vid utgåendet än vad de var vid ingåendet.

6.6 *Kameran – en jämförelse mellan videoband och utställning*

Den experimentella undersökning, som genomfördes vid Pedagogiska institutionen vid Umeå universitet i anslutning till utställningen "Kame-

ran", syftade till en jämförelse mellan en utställning och ett videoband om samma ämne och med i huvudsak samma innehåll. Man undersökte kunskapsbehållningen vid olika presentationssätt och mätte attityderna till skilda media. Försökspersonerna, som var skolelever på högstadiet, fördelades slumpmässigt på fyra grupper, vilka gavs information om kameran och dess historia på följande sätt: a) enbart genom video-band, b) enbart genom utställning, c) först genom videoband, sedan genom utställning, d) först genom utställning, sedan genom videoband.

I sammanfattning erhölls följande resultat av denna undersökning:

- Den grupp som fått se videoband först och utställningen sedan hade den största kunskapsbehållningen, att enbart se utställningen gav minst.
- Samtliga grupper var positiva till ämnet. De skillnader som ursprungligen fanns var så små att de inte borde påverka kunskapsinhämtandet.
- Man var mera positiv till videobandet än till utställningen.
- Man var också mera positiv till att få videoband först och utställning sedan än att få media presenterade i omvänd ordning.

Denna undersökning var begränsad till ett fåtal faktorer och en bestämd situation. Data gav dock ändå anledning till några kommentarer. Videobandet visade sig ha större förmåga att fånga uppmärksamheten än utställningen. På utställningen blev deltagarna överlämnade till eget sökande, men stod i stor utsträckning passiva. Det kan också misstänkas att TV har högre prestige som medium än utställning. Att kombinationen videoband + utställning visade sig fungera bäst kan sannolikt förklaras med att bandet i högre grad än utställningen lyckats rikta in uppmärksamheten på det väsentliga, varför utställningen sedan kan ha utnyttjats bättre. Undersökningsresultaten antyder därvid att man vid en kombination av videoband och utställning förmodligen inte skall ge samma information, utan använda videobandet för översikt och betoning av väsentligheter medan utställningen sedan kan lämna bidrag till den som vill fördjupa sig i ämnet.

6.7 *Vad är konsthantverk?*

"Vad är konsthantverk?" var ett utställningspaket avsett för studiecirklar i konsthantverk. Målsättningen var

- *att väcka medvetande om*
  att konsthantverk inte är något enhetligt begrepp
  att den skapande verksamheten är en viktig men eftersatt del i samhället
- *att ge kunskap om*
  att samhället påverkar skapande verksamhet, hantverkets kris och beroende av industrialismens genombrott
- *att aktivera till*
  att följa med vad som händer inom området genom press, TV, utställningar, böcker m.m.

Utställningspaketet innehöll ett antal mindre skärmar med foto och kort bildtext, tyg- och keramikprover, modeller av boendemiljöer från olika tider, diskussionsfrågor, fördjupningsmaterial i form av artiklar ur tidskrifter och böcker.

Vid en utvärdering av "Vad är konsthantverk?" i Uppsala län kunde man lätt konstatera att paketet inte fungerade tillfredsställande. Det mottogs ofta med ointresse och innehållet väckte missnöje. Det resulterade sällan i några egentliga diskussioner, utan cirkeldeltagarna var ofta mycket ivriga att få återgå till de praktiska momenten i kursen. De grupper som mest ägnade sig åt paketet hade jämförelsevis hög utbildningsnivå.

För det första ansågs syftet med hela materialet vara synnerligen oklart. Paketet ansågs också för omfattande och innehållet var för svårt t.ex. för många svåra ord. Utställningen var ofta också för skrymmande i de lokaler man hade till förfogande. Några deltagare irriterades av pedagogiska pekpinnar och uttryckte en ovilja att läsa vad andra tycker. – "När svaren på diskussionsfrågor läggs direkt i vår mun, varför kan de då inte lika gärna vara utskrivna?" Men denna åsikt var inte lika vanlig som den motsatta. Många deltagare efterlyste helt enkelt de "rätta" svaren på diskussionsfrågorna.

Ett skäl till motståndet mot paketet måste ha varit otillräcklig information och dåliga förberedelser. Många av de medverkande i cirklarna visste inte om i förväg att dagens sammankomst skulle ägnas ett teoretiskt material.

Vad som också vållade stora svårigheter var den ringa motivationen, både bland ledare och deltagare, att arbeta med något som inte hade direkt anknytning till studiecirkelns praktiska rubricering. Detta kan delvis förklaras med att deltagarna i allmänhet inte var medvetna om att ett teoretiskt moment förutsättes i de praktiska studiecirklarna, vilket återigen är en fråga om bristande information. I "Mål och metoder i konsthantverk" utgiven av folkbildningsförbundet, kan man bl.a. läsa följande: "Teknik och tillverkning får inte bli självändamål. Praktiska övningar och den materiella teknikträningen i form av förfärdigande av olika föremål måste därför kombineras med mera teoretiskt betonade moment." (sid. 6).

Det fanns i denna studie av "Vad är konsthantverk?" uttryck för att dessa moment inte uppfattades som självklara. I många fall kunde man t.o.m. iaktta ett direkt motstånd mot den teoretiska delen av studiecirkelarbetet. Det visade sig att de grupper som ingick i försöksverksamheten till en övervägande del utgjordes av hemmafruar med utbildning ofta begränsad till enbart folkskola. Att arbeta med ett teoretiskt material var för dessa inte bara ovant och svårt. Det fanns också en klart formulerad ovilja att låta ett teoretiskt avsnitt ingå i den i övrigt praktiskt orienterade cirkeln.

Som exempel på ett sådant motstånd kan man anföra följande sammanfattning av erfarenheter om utställningspaketet nedskriven av en cirkelledare: "Man får hand om en hop damer – för det mesta som har samma bakgrund som man själv och som känner på sig att händerna

duger till mera än att hålla i skaftet på en sopborste. Man vill SKAPA. Vad händer? Jo, enligt SÖ får man inte tillverka någonting på en cirkel. Man skall endast bibringas kunskap om ämnet i fråga. Man skall fostras. Men det man ville var inte att fostras utan att SKAPA . . . . . Pensionärerna å andra sidan har svårt att fatta att deras knappt tilltagna tid innan ögonen slutat fungera, händerna börjat darra, sjukdomen slagit till och så vidare skall fördärvas med massor av teori, klippning, klistring osv. när det var PORSLINSMÅLNING dom längtat hela livet att få lära sig."

6.8 *Långsiktiga effekter – Sköna stund*

6.8.1 *Uppföljning av besökare*

Cirka fyra månader efter det att "Sköna stund" hade visats på museet i Gävle genomfördes en intervjuundersökning med ett urval av besökarna från utställningen. Avsikten var att fånga upp eventuella långsiktiga effekter av utställningsbesöket. Undersökningens resultat kunde jämföras med resultaten från de intervjuer som ägde rum med besökarna omedelbart sedan de hade sett utställningen. Som alltid vid sådana här undersökningsprojekt, som sträcker sig över lång tid, har man ingen absolut garanti för att observerade förändringar är tecken på långsiktiga effekter, eftersom andra influenser under mellantiden inte kunnat elimineras. Med ett viktigt undantag – Biafrakonflikten – hade dock u-landsfrågor inte behandlats mera ingående i massmedier under denna period än vad som normalt är fallet.

Sammanfattningsvis bör följande förändringar mellan besökstillfället och återintervjun efter fyra månader uppmärksammas. Intresset för u-landsproblem minskade något i genomsnitt bland besökarna på "Sköna stund" under de fyra månader som förflutit sedan utställningsbesöket. Någon motsvarande minskning för de Gävlebor som aldrig såg utställningen kunde inte konstateras. Minskningen kan delvis förklaras av det tillfälligt uppskruvade intresse som är naturligt omedelbart efter det man sett utställningen. Men även i jämförelse med intresset vid ingåendet kan en mindre nedgång iakttas. Denna skillnad skulle kunna förklaras med att u-landsproblemen av någon anledning före besöket hade en jämförelsevis hög grad av aktualitet, vilket ju också motiverat många till besök. Det är därför osannolikt att minskningen av u-landsintresset på något sätt skulle vara en direkt effekt av utställningens utformning eller innehåll. Trots det minskade intresset hade dock medvetenheten om u-ländernas problem inte förändrats. En omedelbar effekt av utställningen var att de förhållandevis ringa intresserade fick ett något ökat medvetande om u-landsproblemen. Denna ökning var alltså inte bara tillfällig.

Undersökningen antyder också att utställningens budskap i det långa loppet skulle kunna ha haft en viss effekt på besökarna. Utställningen var bl.a. starkt kritisk mot svenska företags investeringar i u-länderna. Den omedelbara effekten på vissa besökare i detta avseende tycktes vara en

dämpad kritiklust. Sedan fyra månader gått kunde man dock åter finna en mera kritisk inställning till sådana investeringar.

Omedelbart efter besöket ansåg cirka 20 % att företagsinvesteringar i u-länder var till mera skada än till nytta för mottagarlandet medan nära hälften menade att de övervägande var till nytta. Fyra månader senare var mer än 30 % övervägande kritiska medan 40 % ansåg att dessa investeringar var till mera nytta än skada. Bland dem som inte sett utställningen fann man under samma tid en viss förskjutning från "mera nytta än skada" till en ökad osäkerhet inför frågeställningen – större andel" vet ej" – medan antalet övervägande kritiska bland icke besökare i stort sett var oförändrad. Det är således inte uteslutet att den omedelbara bakslagseffekten som konstaterades på denna punkt eliminerats sedan sambandet med upphovsmannens avsikter försvunnit ur medvetandet. Liknande tendenser har konstaterats även vid annan kommunikationsforskning.

Vilka intryck lämnade då själva utställningen "Sköna stund" efter sig på besökarna sedan fyra månader gått? Så gott som samtliga besökare menade att de inte hade ändrat sin inställning till "Sköna stund" under mellantiden utan tyckte att deras första omdöme stod fast. Vid en mera objektiv jämförelse av besökarnas värderingar, sedan de just hade sett utställningen och fyra månader senare fann man dock att motsättningarna förstärkts något, då såväl antalet mycket positiva som antalet negativa hade ökat medan antalet neutrala ställningstaganden minskat. Det var också något flera som efter fyra månader hade ångrat att de såg utställningen än vad det var vid själva besöket.

6.8.2 *Indirekta effekter på befolkningsunderlaget*

Ingen av försöksverksamhetens utställningar uppmärksammades så mycket i pressen som "Sköna stund". Presskommentarer insamlade från oktober 1968 till juni 1969 uppgick till ca 70 i antal, fördelade på tidningar och tidskrifter över hela landet, dock med tonvikten på de stora Stockholmstidningarna. Debatten flammade som hetast omkring årsskiftet. Efter nyåret 1969 kunde man i Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet snart sagt varje dag läsa om "Sköna stund". Om en utställning har möjlighet att ge indirekta effekter genom debatt i pressen, borde "Sköna stund" om någon ha det. För att studera hur det förhöll sig med den saken beslöts att undersökningen av utställningens direkta effekt skulle kompletteras med en kartläggning av eventuella indirekta effekter. Den konkreta frågan blev:

Har utställningen haft någon indirekt effekt på personer, som aldrig var där, antingen genom att besökare spritt innehållet genom *personliga kontakter* till dessa eller också genom den *pressdebatt* som uppstått i anslutning till utställningen?

Förutom debatten i Stockholmspressen stod en hel del att läsa om utställningen under dess vistelse i Gävle 9/10–2/11 1969. Åtta artiklar var införda i Arbetarbladet och Gefle Dagblad, varav bl.a. tre på första sidan. Sex av artiklarna åtföljdes av bilder. Tre annonser förekom de

första dagarna "Sköna stund" fanns på museet. Utställningen här kom dock inte att väcka en sådan uppståndelse i pressen som under de första månaderna av turnén. Den tidigare pressdebatten skulle däremot kunna aktualiseras för läsaren, när utställningen återfanns i ett lokalt sammanhang.

I september 1969 strax innan utställningen "Sköna stund" hade vernissage på Gävle museum kunde man konstatera att ungefär 25 % av invånarna i Gävle stad hade hört talas om någon u-landsutställning, men färre än 1 % kunde vid denna tidpunkt korrekt namnge "Sköna stund".

Efter det att "Sköna stund", "Den rike mannens bord" och "Än sen då" (producerad av en studentgrupp vid Chalmers Tekniska Högskola i Göteborg) visats i Gävle hade fortfarande bara var fjärde Gävlebo hört talas om någon eller några u-landsutställningar. 12 % kunde nu spontant nämna "Sköna stund" som exempel och ytterligare 8 % identifierade utställningen efter påminnelse. Totalt kunde alltså cirka 20 % på ett korrekt sätt associera namnet "Sköna stund" med den utställning som visats på museet fyra månader tidigare. Av dessa kunde de flesta inte närmare ange vad utställningen handlade om. Endast 35 % eller cirka 7 % av Gävles befolkning kunde mer detaljerat beskriva utställningen. Ytterst få kände dock till vilka som hade producerat den eller att Riksutställningar låg bakom den.

De flesta fick först kännedom om "Sköna stund" genom en annons, men många hörde talas om den i skolan. Ungefär 5 % hade läst något som behandlade "Sköna stund". Man hade i betydligt större utsträckning läst om Biafra, Vietnam och i tredje hand om SIDA:s verksamhet i Etiopien, vilka artiklar därmed haft större möjligheter att påverka opinionen än det som skrivits om "Sköna stund". De som läst något om utställningen hade framför allt gjort det i den lokala pressen.

Av dem som besökte "Sköna stund" hade ungefär 2/3 tagit del av artiklar eller recensioner om utställningen. Dessa nämnde utöver Gävletidningarna även Dagens Nyheter, Svenska Dagbladet och Aftonbladet som informationskällor. Visandet av "Sköna stund" på museet i staden tycks knappast ha medvetandegjort u-landsutställningen i någon större utsträckning bland förut helt omedvetna. De som däremot redan innan vagt associerat u-landsproblem och utställningsverksamhet kunde efteråt i något högre grad precisera sig. Det verkar alltså sannolikt att "Sköna stund" uppmärksammats främst bland sådana människor som redan tidigare varit medvetna om förekomsten av u-landsutställningar.

Indirekta effekter av utställningen kan även vara ett resultat av personliga kontakter. Undersökningen bland besökare visade att över 80 % av dem hade samtalat med någon eller flera personer om utställningen efter besöket på museet. Det är i första hand med vänner och bekanta, arbetskamrater och skolkamrater man omnämnt utställningen – inte så mycket med familj och släkt. En övervägande del av dessa samtal, utmynnade i att besökaren rekommenderat utställningen. Inom familjen var det oftare barnen som föreslog föräldrarna ett besök än tvärtom. 5 % hade direkt avrått någon person att se utställningen.

7 % av Gävleborna mottog informationer om "Sköna stund" från

någon annan person. I de flesta fall hade dessa varit positiva och många hade rekommenderats att se utställningen. Tillsammans 6 % funderade någon gång på att se "Sköna stund" utan att besöket blev av, vilket i allmänhet berodde på sådana förhinder, som kan tolkas som otillräckligt intresse.

Mot ovanstående bakgrund skall närmare redogöras för resultaten av en undersökning på Gävles invånare cirka fyra månader efter utställningsperioden i jämförelse med motsvarande resultat omedelbart innan "Sköna stund" visades i Gävle. Kunde utställningen ha någon effekt på personer som aldrig såg den?

Det genomsnittliga intresset för u-landsproblem hade inte förändrats nämnvärt. I varje fall kunde man inte konstatera något ökat intresse. Kunskapen om u-länder och u-landsproblem var också i stort sett oförändrad, liksom förekomsten av kontakter med u-landsproblem i massmedia. Ett något större antal Gävlebor undvek dock att läsa om u-länder efter utställningen än före. Man hade också blivit mer benägen att anse debatten om u-länder överdriven.

Inställningen till u-länder och u-landsproblem hade i de flesta fall inte förändrats mellan intervjutillfällena. Vid båda tidpunkterna var man mer benägen att prioritera hjälp till ett antal friställda Norrlandsfamiljer, som fått det svårt ekonomiskt framför att hjälpa svältande i Uganda. Vid båda tillfällena var det också flera som ville hjälpa svältande i Uganda än som ville lämna utbildningsbidrag till samhällsanpassning av ungdomsbrottslingar. Den procentuella andel som satte Ungadahjälpen främst var lika stor vid båda tillfällena.

På några punkter kunde man dock märka en något mer avvisande hållning gentemot u-länderna efter än före utställningsperioden. Man kunde t.ex. finna en liten ökning av dem som ansåg att Sverige borde minska sin u-hjälp. Samtidigt hade antalet personer, som tyckte att vi i Sverige underskattar problemen i u-länderna, också minskat något. Dessutom var man något mindre benägen att låta en del av försvarsutgifterna gå till u-hjälp vid det senare tillfället.

De förändringar, om än små, som uppmärksammats såsom ett minskat problemmedvetande, en mer avvisande attityd till u-länder och ett ökat avståndstagande, strider alla mot budskapet i "Sköna stund". Detta får dock ej uppfattas så att utställningen själv orsakat detta förhållande. Andra faktorer kan mycket väl ha inverkat.

På några punkter kunde man också finna förändringar, som var mer i linje med utställningens innehåll. Man observerade t.ex. en tendens till minskning av antalet personer, som var övertygade om nyttan för u-länderna av svenska företags investeringar där. Man hade blivit mer osäker utan att direkt beteckna sådana investeringar som skadliga. Det förelåg även en något mer positiv attityd till att låta u-landsbidragen tas ut skattevägen i stället för genom frivilliga insatser.

De små konstaterade förändringarna tycks inte utan vidare leda fram till något svar på frågan om utställningen haft någon indirekt effekt. Man skulle kunna tänka sig alternativa tolkningar av resultaten:

– Utställningen har inte haft någon effekt på dessa resultat utan andra influenser som gått i samma riktning har varit avgörande för resultaten.
– Förändringarna går bara skenbart i samma riktning som utställningens budskap. De är i stället ett uttryck för en mer passiv eller avvisande hållning gentemot u-länderna, vilket också antytts i det föregående. Ett minskat engagemang i u-landsproblemen kan ju t.ex. bortförklaras med att det inte längre är någon idé att investera där och en ökad betoning av skattefinansiering kan ju innebära att man vill skjuta problemen åt sidan.

I sammandrag kan följande iakttagelser framhållas:

– Besökarna på "Sköna stund" var dels opinionsledare i internationella frågor och dels museivan publik utan speciellt intresse för u-landsproblem.
– En stor del av besökarna har efter besöket haft kontakter med vänner och bekanta, som ofta utmynnat i rekommendationer att se "Sköna stund".
– Förhållandevis få av dessa rekommendationer har åtlytts ofta beroende på otillräckligt intresse.
– De som förut var medvetna om förekomsten av u-landsutställningar har fått mera preciserade kunskaper. De som inte varit medvetna har knappast engagerats av debatten (avser ej besökare utan allmänheten).
– Intresset för u-landsproblem har inte förändrats nämnvärt bland allmänheten efter utställningen. Attityderna har bara förändrats obetydligt och i varierande riktningar. Det är osannolikt att dessa förändringar är effekter av utställningen.

Mot denna bakgrund kan man fråga sig:

– om inte de museivana besökarnas kontakter med vänner och bekanta främst berört utställningens utformning och mindre dess budskap (pressdebatten gick i samma riktning).
– om inte de internationellt intresserade besökarnas kontakter främst skett med likasinnade och därför haft ganska ringa effekt på opinionsläget i stort.

6.9 *Sammanfattning*

Totalförsvarsutställningen, "Köpet" och "Kameran" representerar vanliga former av utställningar, där skärmar med text och bilder redovisar det huvudsakliga innehållet. Undersökningarna antyder att sådana utställningar i bara ringa grad påverkar de enskilda besökarnas kunskaper. Eventuella effekter inskränker sig främst till dem som är mest ämnesintresserade och som kommer till utställningarna i avsikt att söka information. Resultaten visar tydligt hur viktigt det är att besökare är motiverade för inlärning.

Framför allt tycks det vara svårt att fånga uppmärksamheten hos den besökare, vars avsikt är någon annan aktivitet – t.ex. att läsa tidning eller lämna igen böcker på ett bibliotek. Den mer eller mindre tillfälligt

ointresserade reagerar ofta inte alls på utställningar med enbart text och bilder eller ens med ljudillustrationer. Frågan är om det är ointresse för det aktuella ämnet eller en målmedveten inriktning på annan sysselsättning, som utgör det främsta hindret. Kanske man skulle nå andra resultat med utställningar på platser, där personer av andra anledningar befinner sig i väntan eller har för avsikt att fördriva tiden och kan ge sig tid att ta del av åtminstone enkla budskap.

Det motstånd mot teoretiska avsnitt, som framskymtar i "Vad är konsthantverk?", kan dock ha en mera generell förankring. Då kunskap tvingar sig på människor i en situation, då de inte är förberedda för den eller själva motiverade undviker de den eller reagerar negativt om det förra inte är möjligt.

Dessa resultat är mot bakgrund av den förutvarande forskningen i anslutning till medias effekter inte särskilt överraskande. De som redan förut har stort intresse för och mycken kunskap om ett ämnesområde är också de som är mest beredda att skaffa sig ny information om detta. De är helt enkelt mera aktivt sökande efter kunskap. I kombination med den selektiva exponeringen och den selektiva uppmärksamheten kan den på detta sätt selektiva inlärningen bidra till att massmedia ökar redan existerande kunskapsklyftor mellan individer. I de fall då utställningens egenskaper liknar massmediets är det stor risk att samma konsekvenser blir följden i det långa loppet.

Förutom att skärmutställningar tycks vara mindre attraktiva för dem som inte är motiverade av ämnet, kan ett skäl till deras svaga effekter vara att besökarna har svårt att orientera sig i mängden av information. Utställningspedagogiska hjälpmedel t.ex. visning, film, katalog etc. behövs för att stimulera till ett bättre utnyttjande av själva utställningen. Visningar i grupp torde dessutom ha den fördelen att de medger frågor och diskussioner till nytta för deltagarna förutsatt att antalet gruppmedlemmar inte är alltför stort. Det är en allmän iakttagelse inom kommunikationsforskningen att kombinationer av medier ger bättre effekter än ett enstaka medium.

"Sköna stund" använde, till skillnad från de tidigare nämnda undersökningarna, mera affektladdade illustrationer och vädjade snarare till mottagarnas känslor än till deras informationsbehov. En viktig effekt av utställningen var att den faktiskt lyckades väcka ett medvetande om u-landsproblemen bland mindre ämnesintresserade besökare. Dessa effekter tycktes inte enbart ha varit tillfälliga utan har blivit bestående. Även vissa attitydförändringar konstaterades, som dock ibland gick i annan riktning än vad utställningen avsåg. Vissa kritiska synpunkter som formulerats i utställningen verkade ha gjort intryck på besökarna först efter en tid, kanske sedan de fått stöd även i andra sammanhang.

"Sköna stund" var i den allmänna debatten mest omskriven av Riksutställningars produktioner. Man kan inte bortse från att detta sannolikt bidragit till att även många inte speciellt ämnesintresserade har sett den på grund av dess ryktbarhet. De mindre ämnesintresserade besökarna hade rekryterats främst bland förut museivana personer. Däremot skall man nog inte räkna med att en aldrig så omdebatterad och

omdiskuterad utställning skall sätta några djupare spår i den icke utställningsbesökande allmänhetens medvetande.

I detta avsnitt har främst utställningarnas effekter på mottagarna belysts. Detta betraktelsesätt får inte innebära en tendens att se utställningen som tillräcklig orsak till att specifika effekter uppstår. Individen kan inte bara uppfattas som en socialt isolerad varelse utan närmare relationer till något annat än utställningens budskap. Även mera attraktiva och mera spridda medier än utställningen tycks ensamma ha ganska ringa möjligheter att framkalla några betydande attityd- eller beteendeförändringar. Om det gäller spridandet av nya ideer, normer och handlingsmönster är det sannolikt att massmedia främst bidrar till att skapa den uppmärksamhet som är nödvändig medan den personliga påverkan spelar den största rollen för att få till stånd kunskaps-, attityd- och beteendeförändringar. I stället för att behandla utställningen som ett isolerat medium kan det vara angeläget att studera dess betydelse i en totalsituation.

Försöksverksamhetens undersökningar av den totala utställningsmiljön presenteras närmare i avsnitt 7 av denna bilaga. Här kommer endast vissa allmänna förutsättningar, grundade på erfarenheter från andra medier, att redovisas.

De grupper med vilka individen känner stark samhörighet kan ha ett betydande inflytande på hans eller hennes attityder, värderingar och beteendemönster. Det är svårt att vara starkt avvikande i en sådan grupp. Ju mera påtaglig grupptillhörigheten är, desto mera omedelbar effekt torde den ha. Det är därför sannolikt att man når en starkare effekt på en besökare om han går på ett museum eller en utställning i denna grupp än om man kommer ensam. Framför allt gäller detta om utbyte av erfarenheter eller ännu hellre tillfällen till diskussioner och debatter om utställningens innehåll kan komma till stånd.

Inverkan av gruppgemenskap i utställningsmiljön kan givetvis vara förstärkande av redan förut grundlagda åsikter och höjande av redan förut hög kunskap. Men motsatta resultat är också möjliga. En person som på grund av sin grupptillhörighet har vissa förutbestämda uppfattningar i en viss fråga men saknar motsvarande kunskaper för att kunna argumentera för sin åsikt är starkt benägen att söka få den information, som ger balans mellan kunskapsnivå och attitydnivå. Å andra sidan kan en person med hög kunskap, som är utsatt för korstryck, dvs. tillhör och uppskattar flera olika gruppbildningar med separata åsikter i en viss fråga, undvika de budskap som påminner honom om den obalanserade (och därför obehagliga) situationen.

I undersökningen av "Sköna stund" gavs också vissa indikationer på tvåstegshypotesens otillförlitlighet. Enligt denna hypotes sprids budskap från massmedia till ett skikt av opinionsledare, som sedan genom personliga kontakter överför budskapet till övriga delar av befolkningen. Att åtminstone en del av besökarna på denna utställning var speciellt intresserad av internationella problem och hade en social aktivitet utöver genomsnittet av befolkningen kan inte ifrågasättas. De har uppenbarligen också haft speciella kontakter med anknytning till

utställningen efter besöket. Däremot är det tveksamt om dessa kontakter lett till några väsentliga opinionsförändringar, troligen beroende på att de främst skett med likasinnade som inte behöver övertygas.

7 Aktivitet på utställningar

7.1 *Skilda syften med aktivitet på utställningar*

Försöksverksamheten har inte bara frambringat utställningar avsedda för tittande publik. Vid flera produktioner har man åsyftat att stimulera besökarna till handlande t.ex. till självverksamhet och deltagande. Detta kan ha flera olika målsättningar.

Flera av dessa aktivitetsbefrämjande produktioner har blivit föremål för utvärderingar. Nio sådana försök kommer att presenteras i detta avsnitt. Det kan därför först vara berättigat att något beröra de olika mål, som legat till grund för aktivitetsverksamheter.

1. Aktivitet som pedagogiskt instrument för att åskådliggöra utställningens innehåll

Ofta innebär en publik verksamhet på en utställning ett sätt att bättre möjliggöra ett mottagande av utställningens budskap. Aktiviteten är då ett medel att uppnå åsyftade effekter t.ex. på kunskaper, på attityder, på engagemang och intresse eller på framtida beteendemönster hos besökaren. Utställningens budskap står fortfarande – liksom i avsnitt 6 – i centrum för undersökarens intresse.

Att uttrycka sig i olika slags material och att träna fantasin var några av målsättningarna med "Upptäcka – uppleva" (7.2), som med sina rika möjligheter att känna på föremål, att pröva dem och att vara skapande utgör ett exempel på denna typ av utställningsverksamhet. Ett annat exempel är "Miljöspel" (7.3), där man genom att förmå folkparksbesökare att delta i ett tärningsspel ville intressera dem för utställningens budskap. I "Förbud mot handikapp" (7.5), kunde besökaren åka rullstol genom utställningen. Genom att stöta på många av de hinder, som möter den rullstolsbundne i den vardagliga miljön, skulle han uppleva något av den handikappades situation.

2. Aktivitet med syfte att underlätta möjligheterna till ömsesidig kommunikation vid samhällets eller kulturlivets utformning

Aktiviteten kan också vara det primära målet. Kommunikation i någon speciell form t.ex. informationsgivande, frågor, kritik, diskussion och inte budskapets innehåll står då i centrum för intresset. Utställningen och dess budskap får ses som ett medel att stimulera till deltagande i den samhälleliga kommunikationsprocessen. Det överordnade målet kan vara ett ökat medinflytande eller dylikt.

Bakgrunden är massmedias rollfördelning i få sändare och många

mottagare. Ju mer avlägset mottagaren befinner sig från sändaren, desto mindre delaktig blir han i hela processen, som därmed också kan förmodas bli mindre angelägen för honom. Om en person i upprepade situationer tilldelas rollen av mottagare kan han bli disponerad att inta samma roll även i nya situationer. Skillnaderna mellan dem som har tillgång till ömsesidiga kommunikationskanaler och dem som bara fungerar som mottagare förstärks.

I stället för att till alla delar centralt producerade utställningar distribueras till skilda platser i landet sker färdigställandet på de enskilda utställningsorterna. Därmed ökas anknytningen till lokalt angelägna problem. Ortens organisationer och andra lokala grupper men även enskilda besökare ges tillfälle till deltagande i och inflytande över ett projekt.

I större skala genomfördes i samarbete med folkbildningsorganisationerna en försöksverksamhet med detta syfte i anslutning till "Land att leva i" och "Miljö för miljoner" (7.4). I Varberg och i Uppsala studerades resultaten av medföljande observatörer. Som helhet åsyftade denna verksamhet en utställnings- och aktivitetsmiljö i vilken ömsesidig kommunikation kan ske mellan allmänhet, politiker och experter på miljöfrågor. Museet där försöksverksamheten genomfördes skulle således i lika hög grad vara ett forum för den som ville uttrycka en åsikt eller delge en kunskap, som för den som ville lära sig något eller ta del av andra synpunkter.

"Förbud mot handikapp" (7.5) utgjorde grunden för en fortsatt försöksverksamhet i samarbete med folkbildningsorganisationerna. Här koncentrerades utvärderingen främst till studiegrupper som miljö för kommunikation och som utgångspunkt för agerande.

Det mest konkreta försöket att aktivera en grupp till att söka gehör för sina budskap genomfördes i Skellefteåregionen (7.10). Genom att ge människor resurser att uttrycka sig med utställningsmediet avsåg man att skapa ett verktyg för ökat deltagande i samhällslivet.

3. Aktivitet med speciell inriktning på passiva eller isolerade grupper

Att stimulera passiva grupper till agerande och att bryta isolering kan ibland vara aktivitetens främsta syfte. Utställningens innehåll och budskap är då av underordnad betydelse. Kontakter och social gemenskap står i centrum för intresset.

Två av de projekt som exemplifierar denna målsättning – "Hallen" (7.6) och "Samvarodagar" (7.7) – genomfördes i samarbete mellan Riksutställningar, Riksteatern och Rikskonserter. Inte något av projekten innehöll en av Riksutställningar producerad utställning, utan de utgjorde en resursförstärkning i form av material och kontaktmöjligheter i syfte att stimulera till aktivitet på grundval av lokala initiativ. Aktivitet i samverkan dvs. att göra något tillsammans var väsentligt i denna försöksverksamhet. Projekten hade sociala ambitioner och avsåg att skapa en miljö, som var gynnsam för kontakter mellan invånare i nybyggda respektive förslummade bostadsområden.

Det tredje projektet – "Tillsammans" (7.8) – riktade sig till utvecklingsstörda vuxna. Även där var möjligheter till social gemenskap en väsentlig ambition.

"Cirkeln" (7.9) var speciellt anpassad för patienter på vårdhem. Ett viktigt syfte var att stimulera till deltagande i studiecirklar om miljövård. Själva deltagandet var där mera väsentligt än ämnet.

Målgruppen för försöksverksamheterna i Skellefteå (7.10) var invånare i mindre byar, drabbade av strukturomvandlingens problem. Projektet kan också betraktas som uppsökande aktiviteter i glesbygd.

Vissa av aktiviteterna i anslutning till "Land att leva i" (7.4) hade till omedelbart syfte att bryta vissa gruppers isolering från andra grupper i samhället. Pensionärer och konstnärer var konkreta exempel.

7.2 *Upptäcka – uppleva*

7.2.1 *Målsättningar*

Utställningen "Upptäcka – uppleva" (se 2.2.1.6) var ett experiment i samarbete mellan Riksutställningar och Föreningen Konst i skolan. Genom bilder, konstverk och bruksföremål konkretiserades olika sidor av skolans estetiska fostran. Utställningen ville i första hand antyda upptäckts- och upplevelsemöjligheter inom den estetiska men också inom den praktiskt sociala verkligheten. Metoden var att aktivera besökaren inför utställningsmaterialet. Man uppmuntrades att själv göra upptäckter, pröva föremål och komplettera utställningen med bilder och saker, som man kunde framställa i ett särskilt aktivitetsrum. En viktig målsättning var att befrämja en positiv inställning till skapande verksamhet. Utställningen hade fyra avdelningar: I) Upptäcka med sina sinnen, varseblivning, II) Uttrycka sig i självvalda material, träna fantasin, III) Konstorientering, konst i tid och rum, konsten ett språk, IV) Kännedom om och kritisk värdering av miljön och dess varor, smakvärderingar.

Vilka effekter av mera bestående slag, som ett besök på "Upptäcka – uppleva" medförde, kan den undersökning, som genomfördes i anslutning till denna utställning, inte redovisa. Undersökningen inriktade sig på hur besökare utnyttjade möjligheterna att känna på föremål, att sätta dem i rörelse, att själva skapa eller komponera något inom ramen för utställningens resurser, samt hur de reagerade på dessa möjligheter och på utställningen som helhet. Både vuxna besökare och skolbarn ingick i undersökningen, som främst genomfördes i Södertälje.

7.2.2 *Skäl för besök*

Knappt 10 % motiverade sitt beslut att gå på "Upptäcka – uppleva" i termer som anknyter till vad man kan uppleva på just denna utställning eller förklarade sig vara specialintresserade av den. Betydligt fler – cirka 35 % – hänvisade till ett allmänt konstintresse eller ett allmänt intresse för vad som sker på Konsthallen. Nära 25 % syftade i sina besöksskäl mera på utställningens ryktbarhet än på utställningens form eller

innehåll. Ungefär 20 % hänvisade till andra personers intresse eller till ett intresse av att andra får se den t. ex. "för barnens skull". En mindre del av besökarna hade faktiskt väntat sig en annan utställning.

7.2.3 *Aktiveringsmöjligheter*

"Upptäcka – uppleva" kunde ge besökaren möjlighet till en rikare upplevelse genom aktivt beteende i olika avseenden:

1. Det fanns hörlurar, med vilkas hjälp besökaren kunde få guidning genom utställningen.

2. Det fanns ett aktivitetsrum – en målarverkstad – med tillgång till papper, färger, penslar, lera, trä o.d. för den som själv önskade utöva någon form av skapande verksamhet.

3. Utställningen innehöll en mängd föremål, rörliga eller fasta, genom vilka man inte bara med ögat utan även med fingrar och händer kunde berika upplevelsen. Dessutom förelåg möjligheter till arrangemang av föremål o.d. i skapande syfte.

Att genom guidning med hjälp av hörlurar ta del av hela utställningen krävde cirka 20 minuter. Denna guidning gav då många anvisningar till fortsatt aktivitet, varför den som ville tillvarata alla de möjligheter, som erbjöds skulle kunna ägna sig åtminstone en timme åt utställningen. Mot denna bakgrund kan det nämnas att nära hälften av besökarna tillbringade mellan 20 och 40 minuter i utställningslokalen med ett medianvärde på drygt en halvtimme. Endast i undantagsfall stannade besökare kortare tid än tio minuter, medan cirka 20 % använde en timme eller mer. Då var förstås besök i aktivitetsrummet inräknade.

Möjligheten till guidning via hörlurar utnyttjades av cirka 60 % av besökarna men ytterligare 20 % skulle troligen ha använt dem om de fungerat för tillfället eller om det funnits en bruksanvisning för dem. Den vanligaste anledningen till att man inte låtit sig guidas var annars att man ville skapa sig en egen uppfattning av utställningen.

De som använde hörlurarna var övervägande positiva till metoden, men en del kritiska synpunkter på innehållet kunde förekomma. Dessa var dock ofta motstridande som "gick litet för fort, man fick inte tid att begrunda" men också " för omständligt" eller t.ex. "en del var naivt" och "överpedagogiskt" men också "begriper ej allt" och "för svåra ord för barn". Nackdelen med inspelade guidningar är tydligen att man ej kan anpassa sig till besökarnas skiftande förutsättningar. I en direkt valsituation föredrog cirka 60 % att bära hörlurar och gå för sig själva, cirka 15 % ville bli guidade av någon person, medan cirka 25 % valde att titta själva utan någon form av anvisningar.

I aktivitetsrummet rådde ofta full verksamhet, framför allt bland barn, ungdom och föräldrar till medföljande barn. Drygt 70 % av de vuxna besökarna hade besökt aktivitetstrummet och ytterligare ett antal hade för avsikt att senare gå dit. Aktivitetsrummet var i allmänhet mycket uppskattat även om enstaka besökare var av annan mening – "hört folk prata om hur idiotiskt dom får måla och kladda i en fin lokal".

Cirka 75 % av alla vuxna och cirka 90 % av alla skolungdomar på

studiebesök prövade åtminstone något av för detta syfte avsedda föremål. Inställningen till detta var övervägande positiv bland alla slags besökare. Mest användes enkla rörliga delar och föremål, som man kunde känna på. Betydligt mindre utnyttjade var mera krävande kompositionsföremål, som dock många gärna skulle vilja ha använt utan att detta blivit av.

Bristen på mera omfattande aktivitet skulle kunna förklaras med:

- En inlärd attityd att utställningar skall upplevas med ögat.
- Man uppfattar aktiviteten som en form av lek och alltså något som främst angår barn.
- Besökaren upplever en aktivitetshämning – vill röra, pröva etc. men vågar inte, man är blyg inför in omgivning, som kan bedöma resultatet.

Framför allt den sistnämnda faktorn angavs ofta som skäl till passivitet inför föremålen. Endast cirka 3 % ansåg publikaktiviteter olämpliga i samband med en utställning.

De vuxna besökare som varit mest aktiva på utställningen skilde sig från övriga vuxna besökare bl.a. i följande avseende:

- De var i större utsträckning kvinnor.
- De hade lägre medelålder – besökare över femtio år var betydligt mera passiva än yngre.
- De hade en högre utbildningsnivå och tillhörde socialgrupp III i mindre grad.

De mest aktiva skolbarnen var flickor. De var tio år och äldre och de hade genom tidigare besök på skilda utställningar en mycket större utställningsvana än de passiva.

7.2.4 *Besökarnas synpunkter*

En klar majoritet av dem som besökte utställningen "Upptäcka – uppleva" i Södertälje uttalade sig övervägande positivt om den. Nära 40 % av dessa besökare ansåg att den överträffade de förväntningar de hade ställt på utställningen innan de gick dit, medan endast 10 % menade att den inte motsvarade förväntningarna. Ett annat tecken på att utställningen gav något i utbyte var att återbesöksfrekvensen var ganska hög och att så många som 50 % var beredda att återvända vid ett senare tillfälle. Många tänkte också rekommendera andra personer ett besök. Mest lämplig ansågs den vara för barn och ungdom, men åtskilliga menade att den var lämplig för alla.

Bland positiva kommentarer till denna utställning kan nämnas: "överraskande att den är så mångskiftande", "glad över att få röra saker och vara aktiv", "tycker att den är pedagogiskt riktig", "trevlig, lärorik och givande utställning", "positivt att det är lättsamt för barnen, som får röra sig fritt i lokalen", "kul med anknytningen till tekniken". De flesta positiva synpunkter anknöt till att man fick känna på och röra föremål.

Bland negativa synpunkter kan följande framhållas: "gillar den ej, vill se konst", "man kunde gjort mer av temat", "ej tillräckligt engagerande", "möjligen för konstfostrande", "kanske litet för summarisk".

Det mest uppskattade föremålet på utställningen (Olle Adrins modell till Polykrom skulpturfris för Tomteboda blindinstitut) syftade till att ge möjligheter att upptäcka med sinnena. Speciellt anknytningen till blindinstitutet gjorde starka intryck. I övrigt tycktes även avdelningen IV "Miljö och varor – en fråga om smak" ha fångat besökarnas intresse.

Någon särskilt skärm eller något visst föremål framträdde inte genomgående som mindre populärt, utan antalet negativa synpunkter fördelade sig på flera av olika karaktär. I vissa fall kunde man konstatera att besökarna missuppfattat avsikten med en avdelning. De vardagsföremål som var valda mot bakgrunden av att man skulle diskutera smak kunde ibland kritiseras därför att de var så smaklösa t. ex. "byrån kunde vi varit utan, där fanns ju inget vackert att pyssla med" eller "jag tyckte inte om skräpet på chiffonjen".

Många var också tacksamma för aktivitetsrummet för att "det ger tillfälle för barn att få kladda på stora ytor och med mycket färger". De negativa till aktivitetsrummet hängde upp sig på resultatet snarare än på principen. "Fula ord på väggarna i källaren" var också ett skäl till missnöje med aktivitetsrummet.

Det fanns ett tydligt samband mellan graden av aktivitet på utställningen och uppskattningen av den. De mera aktiva var också betydligt mera positiva. Av dem som var besvikna på utställningen och övriga som ansåg att utställningen var sämre än väntat hade nära hälften inte prövat något av föremålen. Motsvarande för samtliga besökare var 25 %. De mest negativa hade i mycket större utsträckning kommit för att se utställningen av ren nyfikenhet samt av intresse för Konsthallen medan de positiva angav intresse för konst eller "för barnens skull" som viktigaste motiv.

Besökare med medelhög skolutbildning t.ex. folkhögskola, realskola, flickskola var mera positiva till utställningen än besökare med enbart folkskola och än besökare med studentexamen. Likaså var besökare ur socialgrupp II mest positiva medan man var minst positiv i socialgrupp I. Landsortsbor tyckte bättre om utställningen än stadsbor. De som var vana att gå på utställningar i allmänhet och på Konsthallen i synnerhet var övervägande mera positiva än de som gick sällan eller aldrig.

En övervägande majoritet av de skolungdomar, som såg utställningen i Södertälje tyckte att den var "skojig" eller "intressant". Ungefär 65 % var så nöjda att de trodde att de skulle komma igen på fritiden. 10 % uppskattade dock inte utställningen. De flesta ansåg också att det var "bra", "kul" o.d. att få känna på föremål och röra på saker och ting. Ungefär 20 % av dem som hade prövat något var litet avvaktande i sina synpunkter men endast 3 % tyckte inte om detta.

Flickor var något mera förtjusta i utställningen än pojkar och var också i högre grad bereddda att återkomma på fritiden. Barn på lågstadiet var mera positiva än barn på mellanstadiet och på högstadiet. Framför allt barn med tidigare vana vid Konsthallen eller andra utställningslokaler ville återkomma. Någon klar tendens att de mest aktiva skolungdomarna skulle vara mer tillfredsställda med utställningen som helhet förelåg däremot inte.

7.3 *Miljöspel*

Utställningen "Miljöspel" (se 2.2.2.4) urformades så att publiken skulle kunna spela sig fram genom den med hjälp av tärningar. Några av skärmarna hade försetts med rörliga inslag och besökarna kunde själva med enkla handgrepp ingripa i utställningen. Särskilda inslag avsåg att aktivera barnen medan föräldrarna mera ingående tog del av innehållet.

Både av intervjuer med besökare och av observationer från spelet var det uppenbart att endast ett mindre antal, kanske 10 % av dem som uppmärksammade "Miljöspel", hade genomfört själva spelet. Framför allt barnfamiljer eller andra vuxna i sällskap med barn utnyttjade spelidén. Ensamma och äldre personer deltog så gott som aldrig i spelet.

Om nu inte själva spelmomentet medförde någon större aktivitet så föreföll de stora färgglada tärningarna att vara desto mera populära. På dagarna hade barnen stor glädje av dem. De hade tärningskrig med dem, de slog varandra med dem, de byggde berg eller fåtöljer, de gick balansgång på dem. Ibland lade barnen tärningarna i en stor hög och kastade sig rakt i och det blev t.o.m. ett nöje att försöka sitta sönder dem.

Många vuxna uppfattade tydligen "Miljöspel" som något som enbart angick barnen, vilket kunde vara förståeligt med tanke på alla de barn som vanligen dominerade utställningsområdet. Många vuxna menade också att blyghet och svårigheter att visa sin lekfullhet bidrog till deras passivitet. Dessutom lade många besökare aldrig märke till att utställningen var utformad som ett tärningsspel. Ofta berodde detta på att man började titta någonstans mitt i. Triviala skäl till uteblivet spel som att "tärningarna var upptagna" – "bristande tid" är inte heller ovanliga. Tidsbrist är väl annars ett skäl som ofta avslöjar ett ringa intresse.

De som själva spelat var helt överens om att spelidén var bra och att man hade haft roligt. Många nämnde också det positiva i att hela familjen tillsammans kunde utnyttja utställningen. Det rådde däremot delade meningar om vad spelet hade för betydelse för utställningens innehåll. Några menade att budskapet fastnade bättre på det sätt som utställningen nu var utformad, medan andra tyckte att spelidén var helt överflödig, då man kunde se utställningen lika bra ändå. Att spelet drog uppmärksamheten till lekmomentet och därmed försvårade ett inhämtande av innehållet antyddes också. – "Många av tavlorna vet vi inte vad det står på. Man fick ju springa förbi så många skärmar genom att man skulle gå tre steg framåt och då tittade man ju inte speciellt på dem." – Några av de vuxna spelarna stannade och gick igenom utställningen efteråt.

För att ytterligare understryka vissa delar av text- och bildinnehållet hade några skärmar försetts med rörliga delar. En skärm t. ex. föreställde en kvinna framför arbetsbänken i sitt kök och när man öppnade fönstret i köket avtecknade sig ett par rykande industriskorstenar mot en blå himmel. Om man dessutom öppnade sopnedkastet möttes man av texten: "Det är du som får betala merkostnaderna för alla burkar och engångsglas." Skärmar med sådana rörliga inslag föreföll i stor utsträckning att tjäna som blickfång. De var mer iögonenfallande än de skärmar, som bestod av foton och text. Det var vanligt att besökare kunde gå rakt

på en sådan skärm för att undersöka just den och därefter försvinna från utställningsområdet. Det är knappast troligt att sådana besökare satte dessa skärmar i samband med utställningens innehåll i övrigt, vilket t. ex. belyses av följande uttalande: "Jag läste aldrig den text som stod vid sidan om."

Som skäl till att man inte brydde sig om att använda rörliga föremål nämnde många att de aldrig observerat några sådana, andra menade att man inte var van att få röra saker på en utställning. De som utnyttjade de rörliga delarna var dock tämligen enstämmigt positiva. – "Här kan man ju själv göra roliga grejer. När man är på museum får man inte röra någonting."

Av de besökare som tagit del av "Miljöspels" innehåll, var de flesta positiva till dess budskap. Uppskattningsvis var det ungefär tre gånger så många som höll med om det man ville säga i utställningen än som hävdade en annan åsikt. De flesta var mera generellt för utställningens innehåll och betonade framför allt vikten av att ta upp miljöfrågorna till debatt. – "Folk behöver nog bli lite mera informerade om vad det betyder. Det är ett fint initiativ. Man får sig en tankeställare." – De som uttryckte mera specificerade positiva synpunkter tog i allmänhet fasta på skärmarna om nedskräpning, luftföroreningar och biltrafik medan inte så många hade engagerat sig i de politiskt kontroversiella påståendena. Intresse för glesbygdsproblem, för jämlikhetsfrågor och för gemenskap har dock nämnts i sammanhanget. Många av dem som var mera ospecificerat positiva till "Miljöspels" innehåll hade faktiskt inte uppfattat det politiska budskapet.

De besökare som uttalade sig kritiskt mot utställningens innehåll hade däremot nästan till 100 % tagit fasta på den politiska förankringen. Många av dessa ansåg att utställningen var för vänstervriden – "Det här är rena rama kommunistpropagandan. T.ex. att ett fåtal privatpersoner har ett avgörande inflytande på vilka varor, som skall tillverkas och var de skall tillverkas (ur texten i utställningen) är en typisk överdrift." – En annan person som gick till angrepp mot utställningens politiska innehåll menade att "detta inte var något snyggt sätt att meddela miljövård på. Jag blev småförbannad redan på de första skärmarna så jag läste vidare . . . Det syns på varenda bild att utställningen är statlig." Andra tog mest fasta på utställningens ensidighet i politiska frågor medan några ansåg att man inte borde politisera miljöproblemen "som bör vara en gemensam angelägenhet för alla partier".

Det var inte så många som hade några värderande omdömen om utställningens sätt att presentera sitt budskap men de flesta av de synpunkter, som kom till uttryck var kritiska. För svår text (för skolbarn), för mycket pekpinnar och för negativ grundton i hela utställningen var exempel på sådan kritik. Några av dem som var positiva till innehållet var tvivlande på framställningssättet framför allt på möjligheterna att få ut budskapet. – "Det är inte bra att använda de termer som kan verka frånstötande på många. Många som skulle läsa annars går nu hem och säger att det var vänsterpropagande. Det är inte fel att ta ställning men det kan göras mera omärkligt kanske." Det tydliga ställningstagandet ansågs dock också betydelsefullt genom att det stimulerade till en livligare debatt.

7.4 *Land att leva i – Miljö för miljoner*

7.4.1 *Målsättningar*

Riksutställningar bedrev under 1970 tillsammans med Folkbildningsförbundet och med stöd av Skolöverstyrelsen en särskild försöksverksamhet, med syfte att undersöka folkbildningsarbetets möjligheter att göra utställningar tillgängliga för nya publikgrupper samt att finna studieformer lämpade att ge olika målgrupper tillfälle att bearbeta det stoff, som en utställning kan erbjuda.

Som ett led i denna försöksverksamhet fick studieförbunden en generös dispens från reglerna för statsbidrag till nya former av studie- och programverksamhet. Försöken knöts till utställningarna "Land att leva i" och "Miljö för miljoner" (se 2.2.2.2). Den förra visades med lokal eller regional komplettering på ett trettiotal platser i landet. Den senare var en mindre skärmutställning i stor upplaga som kunde köpas och behållas av t. ex. skolor, studieförbund och föreningar.

Till speciella försöksområden valdes Hallands, Uppsala och Västerbottens län, där det bildats arbetsgrupper som utifrån länens förutsättningar svarade för planeringen av verksamheten i samarbete med en central planeringsgrupp bestående av representanter för Riksutställningar, Folkbildningsförbundet och Skolöverstyrelsen. I dessa försökslän hade man bl.a. kompletterat utställningarna med en särskilt inredd lokal – en aktivitetsavdelning och informationscentral – dit besökarna enskilt eller i grupp kunde komma med frågor och ge impulser. Där kunde de också få praktisk hjälp t. ex. med fotoservice, redskap och annat material för att själva realisera sina idéer. I denna lokal ägde även en avsevärd organiserad programverksamhet rum.

Studieförbundens uppgifter blev att aktivera människorna, att intressera dem för det problemområde som utställningarna behandlade, att hjälpa dem att utnyttja utställningarna och att långsiktigt möjliggöra ett användande av de förvärvade insikterna.

På detta sätt avsågs projektet bli ett medel för decentraliseringssträvanden. Man försökte stimulera lokala studieorganisationer att rekrytera besökare och ge dem möjligheter att på egen hand skapa eller påverka utformningen av museets miljö. Man ville öka informationsgivarnas antal och dessutom skapa en dialog mellan experter och politiker å ena sidan och enskilda individer å den andra.

Mot bakgrund av de iakttagelser som kunde göras i Varberg och Uppsala av speciellt utsända observatörer presenteras här ett försök att utvärdera denna verksamhet. Först analyseras den mera förberedda programverksamhet, som ägde rum med studieförbund, myndigheter, näringsliv, föreningar och organisationer samt vissa enskilda personer som arrangörer. Därefter behandlas också den övriga mera spontana aktivitet, som kom till stånd i den för detta ändamål avsedda aktivitetslokalen.

För att kunna genomföra en sådan utvärdering måste man något mera detaljerat kartlägga vad man på lokal nivå åsyftat med de enskilda programmen. Ambitioner på denna nivå behöver inte alltid överens-

stämma med de centralt formulerade. Dataunderlaget för denna redovisning utgörs av intervjuer med representanter för skilda lokala arrangörer och sådana medverkande som haft till uppgift att genomföra givna programpunkter.

Vid en registrering av de olika målsättningsalternativ som är knutna till organiserade programpunkter finns det anledning att göra en åtskillnad mellan omedelbara syften och mera långsiktiga målformuleringar. En sammanfattning av de kortsiktiga målsättningsalternativ, som kommit till uttryck vid dessa intervjuer ger följande huvudpunkter:

a. att ge information
b. att ge känslomässiga upplevelser
c. att möjliggöra ömsesidig kommunikation
d. att aktivera

Målsättningen att sprida information avsåg miljövård och miljöproblem i allmänhet, ibland med det långsiktiga syftet att väcka, intressera eller engagera enskilda individer. I något fall nämndes också att "kunskap är grunden för möjligheterna att påverka sin egen situation", vilket alltså ger informationsgivandet ett vidare perspektiv. Ett program kan också avse information om arrangörens egen verksamhet t.ex. hur vissa organisationer och föreningar arbetar och planerar på miljöområdet eller direkta upplysningar om studieverksamhet. De kompletterande utställningarna med inriktning på lokala problem, föredrag, frågestunder och studiecirkelverksamhet satte ofta informations- och kunskapsspridning främst.

I några fall anordnade man program, där man via känslobetonade upplevelser snarare än konkret information ville väcka ett medvetande om miljövårdsfrågor. Teaterföreställningar, musik och en specialutställning i Uppsala hörde till de arrangemang som hade denna målsättning.

Ett i flera fall nämnt syfte med programverksamhet var att ge möjligheter till en dialog mellan experter och politiker å ena sidan och allmänheten å den andra. På lång sikt ville man med detta dels underlätta för allmänheten att engagera sig i miljövårdsfrågor och dels framhålla den demokratiska rättigheten att få ta del av och kunna påverka viktiga beslut. "Det är väldigt besvärligt för den enskilde att protestera emot det som händer. Allmänheten måste ha ett ord med i laget och ges större utrymme" (representant för ett studieförbund i Halland). Till kommunikationsalternativet hör också att möjliggöra samvaro och att bryta vissa befolkningsgruppers isolering. På kort sikt kan detta ske genom att man med vissa programpunkter riktar in sig på bestämda målgrupper t.ex. pensionärer eller konstnärer. Estraddebatter, allmänna diskussioner och vissa frågestunder, men också en del studiecirkel- och teaterverksamhet hade någon form av dubbelriktad kommunikation som huvudsyfte eller som mål vid sidan av informationsalternativet.

Program med blott och bart syftet att aktivera människor var inte så vanliga. Aktiveringsalternativet som sådant bedömdes dock som värdefullt men avsåg då oftast den totala verksamheten eller syftade speciellt på aktivitetslokalerna. "Det betyder mycket med utställningar med

aktivitet så att människor kan få utlopp för det de går och bär inom sig och att få avreagera sig" (representant för de lokala arrangörerna i Varberg). Många ställde sig dock negativa eller åtminstone pessimistiska inför möjligheterna att aktivera besökare. Rekrytering av nya grupper för studieverksamhet, i något fall med inriktning på dem som ej var föreningsanslutna, i andra fall med tonvikten på personer inom den egna organisationen, var ett ofta uttalat syfte med försöksverksamheten. Studieförbundens representanter uttalade sig för aktiveringsalternativet på detta sätt.

Kvantitativt var det enkelriktade informationsgivandet vanligast men även den ömsesidiga kommunikationen hade många anhängare. Myndigheter, föreningar och näringslivet tryckte främst på informationsgivandet, medan studieorganisationerna betonade kommunikationsalternativet som målsättning för programverksamheten. Någon tendens till skillnader i val av målsättning mellan verksamheterna i Varberg och i Uppsala kunde inte konstateras.

7.4.2 *Skäl för besök*

För en klar majoritet av dem som tog del av utställningarna "Land att leva i" och "Miljö för miljoner" på museet i Uppsala under oktober 1970 var informationssökande den väsentligaste anledningen till besöket. Besök motiverades dessutom av ett aktivt deltagande i något – oftast studiecirkel – och av "att få upplevelser", vilket var vanligast i samband med musik- eller teaterprogram, men förekom i enstaka fall även i anslutning till utställningar. I obetydlig grad var informationsgivande och materialframställning ett viktigt skäl för besök. Vuxna angav dock ibland aktivitet för barn som en anledning t.ex. "för att barnen skall få tillfälle att rita eller måla". I ett begränsat antal fall låg också "samvaro" eller "kontakt" samt "avkoppling" eller "vila" till grund för beslutet att besöka museet. Sammanfattningsvis framstod publiken som till en övervägande del mottagarorienterad och inte deltagar- eller givarorienterad, vilket kan vara värt att notera i detta sammanhang, där egenaktivitet och utbyte av informationer skulle utgöra en viktig del av verksamheten.

För dem som kommit för att få information eller upplevelser var i första hand utställningarna och i andra hand programverksamheten de mest attraktiva dragplåstren. Möjligheterna att läsa böcker och tidningar i aktivitetsrummet spelade däremot bara i undantagsfall någon roll. Man sökte främst information på utställningsskärmarna. I ett flertal fall hade man endast tänkt sig en översiktlig orientering om verksamheten medan ett mindre antal besökare kunde uttala ett mera målmedvetet informationssökande t.ex. "att samla material till ett föredrag i skolan".

Även vid de tillfällen då programverksamhet förekom var motivet att "titta på utställningarna" i det närmaste lika vanligt som att ta del av programverksamheten. Ungefär 1/3 av publiken vid dessa tillfällen nämnde dock både utställning och programverksamhet som viktiga skäl för besöket. Endast cirka 5 % angav andra orsaker än dessa två – i allmänhet att se museets fasta samlingar. Vid föreläsningar och diskussio-

ner på vardagskvällar lockades publiken i speciellt hög grad av programverksamheten. Då t.ex. musik eller teater framfördes var andra skäl än att ta del av programmet ofta viktigare.

7.4.3 *Programverksamhet*

De viktigaste av de programpunkter, som syftade till ömsesidig kommunikation var naturligtvis frågestunder och debatter, med å ena sidan experter på miljövårdsfrågor och/eller politiker och beslutsfattare i dessa frågor och å andra sidan allmänheten. I Varberg fanns dessutom representanter för skilda myndigheter, organisationer och föreningar till hands i utställningslokalen under vissa tider på vissa dagar och ställde sig till förfogande för att svara på frågor under mer informella former än under en estraddebatt. De flesta medverkande vid dessa tillfällen upplevde i första hand sin uppgift som informationsgivande men i några fall betonades också att få lyssna på allmänhetens synpunkter. I Uppsala anordnades dessutom speciella miljöseminarier, där man i otvungna former villa skapa dialog mellan experter och allmänhet. En annan typ av program hade en mera generell social karaktär. Gemenskap och samvaro eller att bryta isoleringen för vissa grupper var den huvudsakliga målsättningen för sådana program. Händelseförloppet vid några av dessa debatter, frågestunder och seminarier registrerades av deltagande observatörer. Bland de mera generella iakttagelser, som har noterats kan följande framhållas:

- De flesta debatter/frågestunder samlade mellan trettio och femtio deltagare. Vid ett tillfälle uppgick dock publikens antal till åttiofem personer.
- En stor del av debattiden (i genomsnitt cirka 30 %) gick åt till att inbjudna experter, politiker eller paneldeltagare presenterade sina synpunkter. Tidvis fördes diskussionen enbart mellan paneldeltagare inbördes.
- Vid en frågestund kunde man medelst intervjuer konstatera att cirka 10 % av publiken i förväg planerat att ställa frågor. Ofta yttrade sig också bara en mindre del av publiken men vid ett tillfälle hade nära hälften ställt frågor eller framfört åsikter.
- Det var som regel manlig dominans i publiken och i ännu högre grad bland dem som yttrade sig.
- Beroende på programmets art och innehåll var ibland ungdom, ibland medelålders personer i majoritet.
- Man kunde också konstatera att en kärna av debattdeltagare kom igen vid upprepade tillfällen. Det var i första hand sådana personer, som i andra sammanhang visat sig aktiva på miljöområdet samt de som hade yrkesmässig anknytning till informationsprocessen i samhället t.ex. journalister, lärare, som ställde frågor. Detta tycktes ha en viss hämmande effekt på debattdeltagandet. Detta blev mera spontant vid de tillfällen, då publiken övervägande bestod av lekmän.
- Såväl lokala, praktiska problem som mera vittomfattande och princi-

piella frågeställningar berördes men debatten blev intensivast omkring de lokala angelägenheterna.
- Vid några tillfällen blev det efterdiskussioner i informella grupper, efter programmets slut. Dessa diskussioner var mycket mer intensiva och aggressiva än i de formella sammanhangen.
- Andra följdverkningar av debatter och frågestunder var förslag om att bilda kamp- och aktionsgrupper för miljövårdsfrågor.
- Vid miljöseminarierna, som tog flera kvällar i anspråk, var antalet deltagare vid första mötet cirka femton men avtog sedan. En kärna av miljömedvetna ungdomar höll ut längst.

Sammanfattningsvis kunde man väl konstatera att förhoppningarna om ett ömsesidigt utbyte av idéer och åsikter mellan experter/politiker och allmänhet bara i mindre utsträckning blev uppfyllda. Vid den mest framgångsrika debatten i detta avseende med jämförelsevis hög publikaktivitet medverkade kommunalpolitiker i en panel och man berörde för debattdeltagarna konkreta och näraliggande problemområden.

Försök att bryta isoleringen för vissa grupper, eller kontakt mellan grupper och föreningar med skilda inriktningar eller mellan skilda generationer har varit viktiga inslag vid vissa programpunkter som anordnades i anslutning till miljöutställningarna. Som typexempel kan följande tre program i Uppsala väljas.

1. "Uppsalakonstnärerna och Land att leva i" ville skildra konstnärens isolerade situation i samhället men också hans möjligheter att ge bidrag till allmänheten t.ex. som opinionsbildare i miljövårdsfrågor.

2. Pensionärsaktiviteterna hade för avsikt att knyta kontakter med andra människor framför allt ungdomar i opretentiösa former. Direkt kommunikation över generationsgränserna var här en mycket viktig målsättning.

3. "Morgondagens miljö" var ett diskussionsforum, där olika ungdomsgrupper skulle skissera sin syn på människans villkor år 2000.

Det fanns givetvis andra målsättningar med ovan uppräknade program än de rent kontaktskapande men det är främst den senare funktionen som skall belysas i nedanstående sammanfattning.

- Vid två av programmen medverkade cirka femtio personer, vid det tredje var det en betydligt mindre anslutning.
- Vid det sistnämnda tillfället var även mycket få grupper representerade och en av dessa av endast ett fåtal personer.
- Vid två av programmen fanns en kontaktsökande grupp – konstnärer, pensionärer – vilkas problem klart dominerade. Vid båda dessa program antyddes kommunikationssvårigheter mellan skilda grupper dels beroende på att debatten präglades av ett fåtal mycket kritiska inlägg och dels på ett ringa intresse och engagemang bland övriga deltagare. Vid ett tillfälle torde en diffus målgrupp dvs. en slumpmässigt sammansatt publik ha inverkat på det bristande intresset.
- Vid två av de tre programmen gled man så småningom från temat och hamnade i ett fall i en låst motsatsställning och i ett annat fall i triviala detaljdiskussioner.

– Vid de mest besökta programmen cirkulerade ett upprop för en aktionsgrupp och samlade cirka 25 % av deltagarnas namn.

Vid intervjuer med besökare på museerna i Varberg och Uppsala i anslutning till de kommunikationsbefrämjande programmen avslöjades både positiva och negativa synpunkter, både optimistiska och pessimistiska tongångar. Många som själva inte deltog i debatterna ansåg att även i dessa sammanhang bara experter och förut aktiva människor utnyttjade chansen att säga sin mening. "Man vill överlåta beslutandet åt dom som förstår bättre. Jag är pensionär så man har väl inte så mycket att säga till om." Denna kvinnliga pensionär såg ingen möjlighet att komma till tals och ville därför skjuta agerandet ifrån sig på de yngre. I övrigt förtjänar följande axplock bland kommentarerna att citeras: "Man måste minska respekten för samhällets representanter och det gör man inte på den här utställningen." – "Man måste ha egna synpunkter och egna problem, som man kanske vill diskutera, då kanske man stannar här men jag vet inte om Medelsvensson är så djupt engagerad." – "Det är utmärkt att man kan komma till tals förutsatt att man har något att säga." – "Jag kan säga till mina kompisar, vi har nu en chans att sprida det och det budskapet och man kan gå tillbaka efter några dagar och medföra både det ena och det andra." Några deltagare i olika slags fria grupper som upplevde sig som starkt isolerade från samhället i övrigt och kände sig utestängda i massmedia sade sig här se en möjlighet att sprida sitt budskap utanför den trånga krets av likasinnade som man vanligtvis nådde.

Så många programpunkter med ett centralt syfte att aktivera människor förekom kanske inte men i Varberg kan man dock nämna flera bussutflykter och strandexkursioner. Totalt samlade dessa över 200 deltagare. I Uppsala kan man se de redan tidigare refererade miljöseminarierna som direkt aktiverande, eftersom deltagarna själva skulle arbeta fram resultat. Där förekom också en utflykt med tjugotalet deltagare, i vilken man samlade material för att ta med sig till museet.

7.4.4 *Aktivitetslokaler*

De mest ambitiösa försöken att aktivera människorna var inte knutna till enskilda programpunkter utan till de aktivitetslokaler som anordnades i såväl Varberg som i Uppsala. En redogörelse för hur dessa kom att utnyttjas och vad man hade för synpunkter på dem måste därför vara av intresse.

Aktivitetsrummet i Varberg inrymdes i själva utställningslokalen och delar av dess inredning placerades ut på skilda ställen. Inredningen bestod av bord med stora arbetsytor och ett par sittgrupper med safaristolar. Den ena befann sig i anslutning till en bokhylla med miljövårdslitteratur och ett lågt, runt bord med framlagda dagstidningar, både lokal- och rikspress, med förstreckade artiklar om miljövård. Vidare fanns där ett rikt broschyrmaterial med information om bl.a. Naturvårdsverket, Skogsvårdsstyrelsen och Svenska Naturskyddsföreningen. Där fanns listor

med miljövårdslitteratur från Stadsbiblioteket och en bokhandel, några av utredningarna från Statens Planverk och information om en del av studieförbunden samt studiematerial till utställningarna. Den fotoutrustning och stencileringsapparat, som man talat om under förberedelserna fanns inte tillgängliga i själva lokalen men var och en hade tillgång till museets apparatur, om det skulle behövas. Arbetsmaterial i utställningslokalen var en skrivmaskin, tomma utställningsskärmar, pappersmaterial och pennor. På en anslagstavla fanns ett anslag med texten "vill du greja själv . . ." och en uppmaning till besökarna att komma med synpunkter på vad man ansåg vara viktigt i miljövårdsdebatten.

Redan efter ett fåtal dagar visade det sig hur svårt det var att få den enskilde besökaren spontant aktiverad i projektet. Ett av skälen till detta kan ha varit att det inte fanns så mycket av det material som ursprungligen föreslagits, ingen synlig stencileringsapparat, ingen filmprojektor. De bidrag i utställningsform som placerades i lokalen tillkom i regel i studieförbundens regi antingen som grupparbeten eller av enskilda representanter. Enda undantaget härifrån utgjorde en utställning av en privatperson, som tidigare på flera håll engagerat sig i miljövårdsfrågor. Man kom med färdiga produkter, varför de stora arbetsytorna blev tomma. Så småningom förvandlades det ena skrivbordet till barnhörna med pappersark och tuschpennor och det andra till ett saftbord, där besökarna själva fick förse sig med saft och pepparkakor.

I några fall kunde förslag från besökare angående åskådningsmaterial utnyttjas. Så kunde t.ex. två glas vatten innehållande olika typer av tvättmedel lätt åskådliggöra skilda fosfathalter.

Den spontana produktiva aktiviteten i lokalen i övrigt begränsade sig till bidrag på anslagstavlor i form av foton och urklipp, kommentarer på klotterplanket eller namnteckningar under upprop av olika slag. Under rubriken: "Vilka problem tycker Du är viktigast? Skriv här! " fann man i allmänhet uppmaningar som syftade till att förhindra nedskräpningen i naturen, vilket tycktes ligga besökarna särskilt varmt om hjärtat. Exempel: "Engångsglas bör förbjudas", "Pant på ölburkar", "Skräpcontainers vid bad- och friluftsområden". En namnteckningslista som dock inte ställde några andra krav än att man "visade att man inte var likgiltig för vår natur" samlade ett hundratal namn. De som antecknade sig var i allmänhet ungdomar och medelålders kvinnor. Miljövårdslitteratur och broschyrer användes mest att bläddra i. Mycket få besökare satt längre stunder och läste i lokalen. Besökare betonade dock att de tips på böcker, som de fått på detta sätt hade varit värdefulla. Förslag till inköp av litteratur utgjorde undantag.

Personalens resurser togs i anspråk i mycket ringa utsträckning. De kontakter med personalen som initierades av besökare bestod mestadels i kommentarer om studiematerial o.d. Tidvis var dock personalen alltför upptagen med praktiska ting att den sällan hade tid att stimulera besökare till egna aktiviteter.

I Uppsala stod utställningarna "Land att leva i", "Län att leva i" samt tre skolbidrag på museets andra våning. Den tredje och fjärde våningen utnyttjades för programverksamheter. Bottenvåningen var mindre enhet-

lig. På den ena sidan av lokalen placerades olika kompletterande utställningar, av vilka några inkräktade på utrymmet i det egentliga aktivitetsrummet. "Miljö för miljoner" hörde till de utställningar som stod på detta plan.

Aktivitetsrummet innehöll två bordsgrupper. Ett bord med safaristolar var placerat nära två bokhyllor. En bokhylla innehöll miljövårdslitteratur både från Riksutställningar och Uppsala stadsbibliotek, den andra olika informationsbroschyrer från bl. a. Naturvårdsverket, Svenska Naturskyddsföreningen och studieförbunden samt fyra exemplar av generalplanen för Uppsala. På bordet fanns dagstidningar, både lokala och rikspress.

Det andra bordet med lättare stolar hade en generös arbetsyta med synligt arbetsmaterial – pennor, kritor, papper – framlagt. En stencileringsapparat, som från början fanns i aktivitetsrummet, måste av utrymmesskäl flyttas till museets källare, där den stod till förfogande. Någon fotoutrustning var inte tillgänglig, däremot kunde man genom föreståndaren få tag i fotomaterial. En skrivmaskin fanns på en synlig plats men gjorde ett privat intryck.

Nära ingången hade aktivitetsrummets föreståndare sitt bord med telefon. Han hade också tillgång till tomma utställningsskärmar. Här liksom i Varberg anställdes han för att försöka stimulera och uppmuntra besökarna till aktiviteter men även för att möjliggöra kontakter mellan intresserade personer och studieförbunden. Han upplevde det som väsentligt att inte i alltför hög grad styra dem som kom till museet utan att de själva skulle komma med egna initiativ.

Bidrag i form av utställningar kom för det mesta till på initiativ från studieförbunden eller bildningsförbunden. Många hade förberetts redan före utställningsperiodens början. De personer som agerade i en eller annan mera påtaglig form hade i regel en stark förankring i någon förening eller grupp, även om initiativet och utförandet kunde vara privat.

Beteendemönstret i aktivitetsrummet blev mycket snabbt rutiniserat. Det runda bordet med safaristolar blev centrum för stillsam samvaro, kaffedrickande, tidningsläsning och bokläsning. I något fall utnyttjades böckerna för studier i miljöproblem direkt på platsen men oftast tog besökarna endast reda på vad det fanns för litteratur på området. Bibliotekshörnan accepterades av de flesta. Särskilt barnfamiljerna uppskattade de befintliga barnböckerna.

Det långa arbetsbordet blev däremot inte lika allmänt utnyttjat, utan det var mest barn och i några fall ungdomar, som använde sig av papper och färg. Arbetsbordet kom också ganska snart att uppfattas som barnens område.

Tre personer kontaktade aktivitetsföreståndaren med spontana programförslag men inget av dessa kunde realiseras. Under slutet av perioden kom också föreståndaren i begränsad utsträckning att få fungera som något slags informationscentral och fick besvara förfrågningar i miljövård.

Vid intervjuer med besökare i Varberg och Uppsala kunde man finna att många aldrig uppfattade målsättningen med aktivitetsrummen. Man

såg dem som bibliotek, som var lämpliga komplement till utställningarna. Uppfattningen av utställningen såsom kunskaps- och informationsgivande medium befästes. "Man vill ju gå på en utställning och få information och få reda på saker och ting." Några besökare trodde att aktivitetsrummen var "en tummelplats för föreningar". Det kom också rapporter om personer som tvekat att gå på museet, därför att de trott att man måste binda sig för kurser o.dyl. Det är osäkert om detta varit en utbredd uppfattning men aktiviteterna kunde åtminstone i några fall ha verkat avskräckande för museibesök. Å andra sidan saknades inte uppskattande kommentarer om aktivitetsrummets idé. Även bland dem som tog avstånd från eget agerande kunde man finna en positiv attityd till själva aktivitetstanken. Några ansåg syftet vara "strålande, därför att det enda sättet att få människor engagerade i något problem är att möjliggöra medagerande och därmed skapa ansvarskänsla".

Många framhöll de varierande impulser aktivitetsrummet lämnat. Detta värderades både positivt och negativt. Vaghet i målsättning och brist på instruktioner påpekades som negativa faktorer. Man kände sig vilsen. Många – kanske främst de yngre – reagerade mot aktivitetsrummets utveckling i Uppsala till "något för ointellektuellt och lättvindigt" och "en ansvarslös lek med ett allvarligt problem". Men aktivitetsavdelningen upplevdes också som väsentlig, eftersom den gav möjligheter till intryckssamlande och motverkade den traditionella museiatmosfären. Speciellt berömdes dess lämplighet för den som ville knyta kontakter.

Den övervägande delen av besökarna tog avstånd från eller kände sig främmande för egen aktivitet. Detta hängde delvis ihop med förväntningarna på en utställning. "Man går väl på en utställning för att titta på något som någon annan har gjort." En dominerande tanke var även att man måste ha något att komma med, något nytt, något betydande eller intelligent för att kunna delta aktivt eller kunna skapa något. Man hade krav på sig att vara fulländad. Mångfalden av verksamheter med arrangerande organisationer presenterade i programbladet gav även ett intryck av att aktiviteterna var de "etablerades" rättighet och inte något för en utomstående. De flesta äldre och medelålders besökare fann det naturligast att "ungdomarna skall agera, inte vi". Detta intryck kanske förstärktes av aktivitetsbordets utveckling till ett barn- och ungdomsbord. De som kunde agera i grupp eller hade en stark referensgrupp att stödja sig på var mera positiva. Många påpekade också betydelsen av gruppverksamhet. "Jag tycker att man arbetar bäst om man arbetar i en grupp. Jag skulle vilja göra något tillsammans med några andra. – Man måste få människor att sluta sig samman för att göra något." De få enskilda individer som själva var aktiva eller fann det naturligt med egen aktivitet var antingen genom sin yrkesverksamhet vana att agera – allmänt eller i miljövårdsfrågor – eller genomsyrade av någon idé eller utpräglade idealister i allmänhet.

Vid intervjuerna framträdde också en viss osäkerhet inför personalens roll i sammanhanget. "Man vet inte att de står till tjänst, dom har annat att göra, dom ser för upptagna ut." Några uttryckte önskemål om "litet mera styrning" och mera information om aktivitetsrummets möjligheter.

Inte så många synpunkter på de materiella resurser, som man ställt till förfogande uttrycktes, kanske beroende på att många aldrig varit medvetna om dem.

7.4.5 *Besökarnas synpunkter*

Ungefär 25 % av de totalt 800 besökare, vilka besvarat en enkät, på museet i Uppsala utnyttjade möjligheterna att formulera egna synpunkter och kommentarer. Av dessa svar får man ett intryck av att positiva omdömen överväger något framför kritiska och negativa. Ungefär hälften av samtliga uttryckta åsikter var helt och hållet positiva till sin karaktär utan några reservationer. Ytterligare cirka 15 % av kommentarerna innehöll både ris och ros, medan cirka 25 % enbart hade kritik att komma med. En minoritet av de negativa hade kompletterat sina värderingar med mer eller mindre goda förslag till förbättringar. Återstående cirka 10 % hade inga direkt värderande synpunkter på utställningarna eller arrangemangen som helhet utan formulerade ofta allmänna betraktelser med anknytning till miljövårdsproblemen.

Dessa enkäter representerade inte samtliga besökare på museet under utställningsperioden, då de utdelades vid tillfällen med hög programaktivitet och stor publikanslutning t. ex. under söndagar och vardagskvällar. Skolklasser och andra gruppbesökare under dagtid omfattas inte av denna undersökning. Dessutom är det möjligt att själva undersökningsförfarandet underskattar de negativa åsikterna, eftersom kritiska personer kanske inte är angelägna att svara eller har större krav på att kunna motivera sina synpunkter än de positiva och därför inte alltid tecknat ned dem. Denna misstanke stärks av att de positiva mera sällan specificerade sina svar utan endast noterade "bra", "ambitiöst", "ett fint initiativ" etc. De negativa kommentarerna var betydligt mera preciserade. Det var dock framför allt vid intervjuer och samtal med valda besökare, både i Varberg och i Uppsala, som de mer detaljerade åsikterna om utställningarna kom till uttryck.

Många diskuterade utställningarnas möjligheter som opinionsbildare och informationsgivare. Man nämnde behovet av upplysning och betonade kravet på att svensken får upp ögonen för miljöproblemen, "då det skrivs så litet i pressen".

Allmänna pessimistiska åsikter om effekterna av verksamheten blandades med ljusa förhoppningar om goda resultat. Många påpekade att utställningarna enbart riktade sig till en publik, som har förkunskaper, är intellektuell eller varit intresserad av miljöproblem redan innan den begav sig till museet. Framför allt denna publik – trodde man – fick en fördjupad kunskap eller blev mera intensivt engagerad på området. Radions och TV:s större spridning, om man vill nå en större allmänhet, framhölls men samtidigt menade många att utställningen hade större effekt på dem som kommer i kontakt med den. "Jag tror inte så många går oberörda här." – "Den ställer sig mera levande (än radio och TV)." – "Utställningen är ett medium som borde kunna ge mera information (än radio och TV)." Utställningen ansågs också bättre, därför att den krävde

mera aktivitet från mottagarnas sida än de flesta andra medier, och att man har större möjligheter att välja ut det som är intressant.

De som inte trodde på utställningens förmåga att väcka den allmänna opinionen rekommenderade i stället böcker eller aktionsgrupper. En besökare i Uppsala beskrev evenemangets effekt på följande sätt: "Man får avreagera sig. Utställningen tjänar ens egna syften på så sätt att den kan bli ett slags "pseudo", där man avreagerar sin ångest inför miljöförstöringen. Det leder ingen vart – i verkligheten – man tror det och lugnar sig tillfälligt."

Genom synpunkter på utställningarna och kritik och förslag kunde man få en viss uppfattning om vilka önskemål besökarna hade i fråga om presentationssätt o.dyl. Kritik riktades mot att främst "Land att leva i" var för "kompakt" och "mastig" och i alltför hög grad inriktad på text, som dessutom var svårläst. Man vände sig också mot en viss rörighet, som medförde svårigheter att få överblick över innehållet. "Mängden av material gör att man inte orkar ta itu med det. Det tänder inte." Samtidigt betonade andra besökare att mångfalden av information gav en allsidig bild av hela problemet. Här gick alltså åsikterna och kraven på utställningarna isär ganska avsevärt.

Några ansåg att utställningarna var för idealistiska och retade sig på ogrundade påståenden. Andra framhöll som en styrka att man använde emotionella argument eller t.o.m. menade att utställningarna var för litet provokativa och för mycket sakligt informativa. "Enbart genom att skrämmas kan man fånga människors uppmärksamhet." Man anmärkte också på att utställningarna bara påvisade olägenheter, medan förslag till åtgärder, lämpliga för den enskilda individen efterlystes. En ofta återkommande mening var att de bakomliggande orsakerna till miljöförstöringen blivit helt åsidosatta i presentationen. Ett klarläggande av stora sammanhang ansågs ha fått ge vika för oväsentliga detaljuppgifter. Detta hindrade inte att många besökare nämnt att just enskilda detaljupplysningar gjorde det starkaste intrycket. Ett par personer hävdade att hög grad av professionalism kunde få folk att ta avstånd från informationen och att de i stället mest uppskattade de mera amatörmässigt gjorda utställningarna.

Av intervjuerna kunde man också i viss begränsad utsträckning avläsa vilka ämnesområden som intresserat besökarna mest. Man kunde för det första finna en klar övervikt för lokala och näraliggande problemområden framför mera globalt angelägna. Av denna anledning blev de utställningar som behandlade problemen i det egna länet, "Miljön i Halland" och "Län att leva i", mer uppskattade än den allmängiltigare "Land att leva i". Speciellt sådana exempel på miljöförstöring som besökarna hade personlig erfarenhet av verkade ha varit populära. Detta kan ge ett intryck av att många ville få sina redan existerande föreställningar bekräftade eller förstärkta, men då måste i rättvisans namn påpekas att åtskilliga speciellt ämnesintresserade besökare anmärkte på att det saknades nyheter eller att de egentligen inte fick lära sig något nytt. Man berömde ofta de översikter som utställningarna gav och att man fick en sammanfattning av problemen. Men även många detaljer gjorde intryck. Framför allt

uppskattades sifferuppgifter på tendenser som man kanske varit medveten om förut. "Vattnets väg" ur "Län att leva i" var den del av någon utställning, som intresserade det största antalet besökare. Över huvud taget verkade intresset för förhållanden i naturen vara större än för ekonomiska, sociala eller kulturella förhållanden.

7.4.6 *Efterverkningar*

Miljövårdsutställningarna "Land att leva i" och "Miljö för miljoner" och programverksamheten i samband med dem hade inte bara en kortsiktig målsättning, utan syftade även till engagemang och aktivitet på längre sikt. Redan på planeringsstadiet stod det därför klart att ett studium av utställningarnas efterverkningar skulle vara önskvärt. Denna uppföljning koncentrerades till Hallands län hösten 1970 och avsåg alltså utställningsperioden i Varberg i juli.

Länets bildningsorganisationer hade utlovats ekonomiskt stöd för en försöksverksamhet med nya studieformer i samband med utställningarna och i anslutning därtill erforderliga dispenser. På så sätt hoppades man kunna stimulera vuxna besökare att bättre tillgodogöra sig utställningarna. I denna verksamhet ingick försök med kortvariga studiecirklar omfattande endast tre sammankomster. Vid sidan av den nämnda pedagogiska målsättningen försökte man även rekrytera nya grupper för studieverksamhet t.ex. bland dem som inte ansåg sig ha tid för studiecirklar av mera varaktigt slag.

Av olika anledningar fick denna försöksverksamhet inte den omfattning under själva utställningsperioden, som man hade hoppats på. Ett av skälen var naturligtvis tidpunkten under sommaren. Försöksverksamheten med nya studieformer fortsatte under hösten och anknöt då i första hand till den lokalt producerade utställningen "Miljö i Halland", som turnerade på olika platser i länet.

Som typexempel på ett program för en sådan kortvarig försökscirkel kan följande nämnas: 1. Visning av "Miljö i Halland", diskussion, föreläsning. 2. Litteraturstudier (studiematerialet till "Land att leva i"). 3. Föreläsning.

Flera av de studiecirklar som inleddes som försökscirklar utvidgades dock till att omfatta ytterligare ett flertal sammankomster. Som exempel på hur studieverksamheten utvecklades kan man nämna studiegrupper inom scoutrörelsen, som arbetade med miljövård. Man träffades först på utställningen och deltog sedan i en strandexkursion under ledning av en expert. Varje patrull bildade en studiecirkel, som fortsatte utöver tre sammankomster. Verksamheten utmynnade i en kampanj, där scouterna aktivt deltog i skräpsamlande på olika ställen. Man upplevde det som mycket positivt inom rörelsen att ha någon speciell typ av aktivitet att samlas omkring.

På liknande grunder kom ett samarbete mellan fotoklubbar och studieförbund till stånd. Olika grupper inom en fotoklubb fick till uppgift att dokumentera både de positiva och negativa sidorna av miljön. En grupp arbetade med stranden som motiv, en annan med stadsbebyg-

gelsen, en tredje med engångsglasen osv. Parallellt med detta studerade man miljövård med alla grupperna tillsammans. Det insamlade materialet bearbetades sedan till en fotoutställning.

Det gick också att anordna studiecirklar i miljövård på en semesterby, där familjer bodde hela sommaren. Sju grupper studerade "Miljö för miljoner", som hade ställts upp inom området. Man kom igång bra tack vare den korta studietiden men antalet sammankomster utökades då alla deltagare var mycket intresserade.

Dessa tre exempel – scouterna, fotoklubben, semesterbyn – antyder att denna typ av studieverksamhet kanske fungerar bäst, då cirkeln bygger på redan tidigare existerande gruppbildningar, medan andra kortvariga studiecirklar inte aktiverats nämnvärt beroende på att den korta studietiden gått åt till att skapa en sammanhållen grupp. Då gruppen börjat fungera på det sätt som man förväntar sig av en studiecirkel var studietiden slut. Det tycks finnas en tendens att de studieförbund, som arbetat mera koncentrerat på speciella målgrupper hade större framgångar i försöksverksamheten än de som inriktat sig på allmänheten.

Det bör i det här sammanhanget påpekas att utställningarna och materialet till utställningarna vid ett flertal fall hade använts i samband med undervisning på folkhögskolor o.d.

Under utställningstiden i Varberg visade det sig att många besökare kom att uppfatta utställningslokalen som ett allmänt informationscentrum och debattforum i frågor om miljövård. Detta initierade kontakter mellan vissa personer med likartad intresseinriktning. I anslutning till en debattkväll kom ett upprop om deltagande i aktionsgrupper till stånd, vilket samlade ett flertal namn. Förnyade intervjuer med engagerade besökare gav ett visst underlag för hur de uppkomna impulserna och kontakterna hade förvaltats och utvecklats efter utställningsperiodens slut.

Initiativtagaren till detta upprop hade sammankallat dem som antecknat sig och som var bosatta i Varberg eller dess närhet. Ett femtontal personer hade hörsammat denna kallelse men av dessa hade några rekryterats i andra hand och således inte genom uppropet på museet. En grupp som redan tidigare mycket aktivt arbetat för ett visst mål kom så småningom att dominera och allt flera av dem som ursprungligen antecknat sig hade kommit vid sidan av aktionsgruppen. Några av dem som rekryterats på museet hade efter det första sammanträdet under hösten inte hört någonting från aktionsgruppen.

En av de mest aktiva vid debatterna på miljöutställningarna blev sedemera initiativtagare till att ett s.k. byalag bildades med uppgift att fungera som påtryckningsgrupp gentemot myndigheter i stadsplaneringsfrågor och miljövårdsfrågor. De kontakter som hade utgjort den främsta stimulansen till detta initiativ hade, enligt initiativtagarens uppgift, knutits i samband med några programpunkter på museet i Varberg under sommaren. Detta byalag hade varit mycket aktivt med t.ex. över 100 deltagare vid ett möte.

Man kunde å andra sidan också finna att en del av de kontakter som

knöts i anslutning till miljöutställningarna inte ledde till någon ytterligare verksamhet. Ett av skälen var att berörda personer var studerande på ferier, som sedan skingrats åt olika håll, då sommaren var över.

Som en indirekt effekt av försöksverksamhetens aktivitetsprogram kan nämnas att man på vissa håll tagit liknande initiativ med anknytning till t.ex. trafikproblem. Man hade tagit fasta på målsättningen att aktivera och låta allmänheten komma till tals. Förutsättningarna för detta bedömdes som goda. Det har klart dokumenterats att miljöaktiviteterna på detta sätt gav impulser till lokala initiativ både inom och utanför studieorganisationerna.

I utställningslokalen i Varberg hade några amatörutställningar skapats vid sidan av de mera professionellt producerade. I ett fall uppmärksammades en sådan utställning, tillkommen på privat initiativ, i pressen, som därigenom kom att förmedla kontakter mellan producenten och grupper som önskade få ta del av denna utställning. Den verksamhet som kom till stånd under hösten antydde att det finns avsättning också för de mindre professionellt gjorda utställningarna. Dessa användes i förhållandevis anspråkslösa sammanhang.

7.5 *Förbud mot handikapp*

7.5.1 *Målsättningar*

Organisationernas och särskilt studieförbundens betydelse för att ge nya grupper tillfälle att delta i olika kulturaktiviteter har ofta betonats. Riksutställningar och folkbildningsorganisationerna har tidigare samarbetat i frågan om hur en utställning kan utnyttjas (se försöken med "Land att leva i" redovisade i avsnitt 7.4.). Genom att anordna studieverksamheter i anslutning till en utställnings tema vill man stimulera till en kritisk granskning och diskussion av det presenterade materialet. På detta sätt kan utställningens karaktär av enkelriktat kommunikationsmedium också motverkas.

En fortsatt försöksverksamhet med nya studieformer knöts under 1972 till utställningen "Förbud mot handikapp" (se 2.2.2.9). Ur Riksutställningars synvinkel var försöket även ett viktigt metodiskt/pedagogiskt experiment. Hur utnyttjas på bästa sätt en tillfällig utställning på de lokala utställningsorterna?

Studieförbunden skulle pröva kortvariga studieaktiviteter, som medgav en snabb bearbetning av ett massmediautbud av typ vandringsutställningar. Studieformen kan karaktäriseras som ett mellanting mellan studiecirkeln och föreläsningsserien och innebar att studiegruppen sammanträdde tre gånger, varav endast en behövde ägnas åt utställningen. De övriga sammankomsterna kunde få formen av diskussioner, intervjuer, samtal med kommunalpolitiker, inventering och dokumentation av problemområdet.

Försöksverksamhetens syfte var bl.a. att ge utställningens allmänna budskap en anknytning till lokala förhållanden. En vandringsutställning, som skall vara giltig inom ett vidsträckt område och under en längre tid,

kan ju inte redovisa utställningsorternas speciella problem. Det var därför angeläget att studiedeltagarna själva tog sig an dessa. En av studieledarens viktigaste uppgifter var att utarbeta och för gruppen presentera ett lokalt anpassat studiematerial. Man eftersträvade också att studiegruppens arbete skulle dokumenteras och helst resultera i någon aktion utåt t.ex. en egen utställning, en artikel i en tidning eller en påtryckning på någon myndighet i handikappfrågan.

Enligt tidigare erfarenheter var kortvariga studiegrupper främst lämpade för redan existerande gruppbildningar (se avsnitt 7.4.6). Människor som förut kände varandra eller tidigare samverkat i studiesammanhang rekommenderades också som målgrupper.

Ett originellt inslag i "Förbud mot handikapp" var att besökaren skulle ta del av utställningen sittande i en rullstol. På detta sätt ville man ge denne upplevelsen av att vara rörelsehindrad. Många av de svårigheter som möter den rullstolsbundne i verkligheten blev på detta sätt realistiskt medvetandegjorda på utställningen.

Enligt ett viktigt budskap i utställningen ville man vidga begreppet "handikapp" till att inte bara representera fysiska handikapp utan även sociala hinder och miljöhinder. Man ansåg att samhällets utformning handikappar ett allt större antal människor.

7.5.2 *Studieverksamheten och dess deltagare*

Försöksverksamheten med nya studieformer pågick på sex orter under 1972, men den sociologiska utvärderingen begränsar sig till Eskilstuna under november och Västerås under december. Vissa uppgifter föreligger dock även från de andra orterna.

Den yttre uppläggningen av studierna blev rätt likartad på de sex orterna. De flesta grupperna började studierna i utställningslokalen, åkte genom utställningen i rullstol, studerade det centrala studiematerialet och diskuterade sina intryck. Ofta delades också arbetsuppgifter ut till nästa gång. Endast några grupper väntade med besöket på utställningen till den andra sammankomsten. Den andra eller sista gången ägnades annars ibland åt studiebesök t.ex. på sjukhem, långvårdskliniker, skyddade verkstäder, arbetsträningsverkstäder och på industrier. Ett par grupper fick se en film som gjorts särskilt för denna studieverksamhet och i något fall förekom också teater. I samband med studiebesök eller diskussioner fick deltagarna ofta knyta kontakter med politiker, tjänstemän från socialförvaltning eller byggnadsnämnd, handikappkonsulenter, läkare och personalvårdstjänstemän vid industrier.

Man hade rekommenderat cirka tjugo deltagare i en studiegrupp. I de flesta av de sju grupperna i Eskilstuna och Västerås varierade deltagarantalet mellan 14 och 19. En grupp startade med tolv deltagare och en med endast fem. På dessa orter var det i allmänhet bara ett par, tre deltagare per grupp som inte fullföljde. I en grupp blev dock bortfallet så stort som tolv personer. Där ägnade man sig, förutom åt besöket på utställningen, enbart åt diskussioner.

Det vanligaste tillvägagångssättet vid rekrytering av deltagare har varit

att studieförbunden vänt sig till respektive medlemsorganisationer. Detta medförde att deltagarna var särskilt aktiva i förenings- och studiesammanhang. Även kommun och landsting var representerade. De flesta hade också anknytning till handikapproblemet – oftast genom arbetet. Även handikappade deltog. Flera i studiegruppen kände varandra förut.

Många av grupperna rekryterades på ett jämförelsevis enhetligt sätt. En grupp rekryterades helt bland personalen på ett vårdhem och i ytterligare en grupp kom majoriteten av deltagarna från institutioner för psykiskt utvecklingsstörda. Flera representerade något företag via de fackliga organisationerna. En grupp bildades av medlemmar i FiB/Kulturfront och i en grupp var flera av deltagarna studerande. Nära hälften av studiedeltagarna i Eskilstuna och Västerås var under 35 år. Inte så många var fyllda femtio.

Deltagarna var något mera vana vid utställningsbesök än normalpopulationen, men de hörde i regel inte till de flitigaste besökarna.

Inte alla deltagare var lika flitiga i diskussioner och debatter. De för vilka studierna var knutna till någon praktisk uppgift t.ex. att skriva en artikel om handikapp var mest aktiva liksom representanter för fackföreningar. Dessa tycktes också tillgodogjort sig de tre sammankomsterna bäst.

7.5.3 *Hur man utnyttjade utställningen*

Programenligt ägnades den första sammankomsten i samtliga studiegrupper i Eskilstuna och Västerås åt utställningen. Observationer från fyra av grupperna gjorda av Riksutställningars sociolog, som själv deltog i studiearbetet vid dessa tillfällen, kan belysa hur utställningen användes. Här presenteras inledningsvis några utdrag ur observationsprotokollen:

Grupp I. "Rullstolarna fördelades och genomgången började. Det förekom ingen som helst organiserad ledning av genomgången. Alla tog sig igenom på egen hand och överlämnades åt sig själva att titta på utställningen. En av kvinnorna blev skrämd av bilsignalerna vid övergångsstället och hade svårt att klara sig på egen hand. Deltagarna var helt inriktade på att ta sig fram med rullstolarna och man stannade inte så länge i de olika miljöerna för att läsa de många anslagen. Inte heller TV med sina rörliga bilder fick många att stanna upp. Man konstaterade att hissdörren var svår att få upp och komma igenom trots sin handikappvänlighet. En av de mest aktiva var studieinstruktören som i köket både öppnade skåpluckor och provade framlagda redskap. Handledaren gjorde några kommentarer om att utställningen var rätt från på sina ställen och att man kunde förstå att den retat många. Han stannade upp inför några skärmar, där han tyckte sig hitta gruppens problem och läste högt: 'Där har vi det. Många får leva på sjukhus' – men då hade de flesta redan passerat och befann sig utanför utställningen, där de till synes ganska planlöst strosade omkring. Inte någon återvände till utställningen.

Diskussionen efteråt tog först upp definitionen av begreppet handikapp, men man gled relativt snabbt in på förhållandena på det vårdhem,

där samtliga arbetade. Utställningen var inte påtagligt närvarande i diskussionen. Den kändes redan glömd."

Grupp II. "Gruppledaren påpekade noggrant att utställningen omfattade två delar, dels den centrala och dels de lokala inslagen, där olika handikapporganisationer presenterade sin verksamhet. Han uppmanade alla att åka genom utställningen och läsa allt. Man skulle inte heller glömma att stanna framför TV:n och ta del av de bilder, som visades där . . . För att rullstolarna skulle räcka delade vi oss i två grupper. De som inte fick någon rullstol ägnade sig åt den lokala delen av utställningen . . . Den grupp som såg 'Förbud mot handikapp' överläts helt åt sig själv. Handledaren hade prövat rullstolarna vid ett tidigare tillfälle och brydde sig inte om att åka med. Han stannade utanför skärmarna. Några av deltagarna åkte i grupp och upplevde tillsammans svårigheterna att ta sig fram i de olika miljöerna. Andra åkte snabbt igenom och tycktes inte studera texterna särskilt noga. Inte heller i denna grupp var det någon som återvände in i utställningen efter genomfarten . . . Ingen diskussion om utställningen förekom efteråt."

Grupp III. "Vid den första sammankomsten skulle deltagarna närvara vid en offentlig debatt och dessutom se utställningen. Gruppledaren, som var en av debattdeltagarna, kom bland de första och gick runt i utställningen tillsammans med en av deltagarna. Så småningom anlände även de övriga deltagarna och några såg utställningen. För andra tycktes det inte lika självklart att ge sig in i utställningen. Gruppen var inte alls samlad och den splittrades än mer då debattpubliken började komma. Debatten slutade alltför sent för att gruppen skulle kunna samlas till en diskussion om utställningen."

Grupp IV. "Inte heller den fjärde gruppen såg utställningen särskilt väl förberedd. Man passade på att titta allt eftersom man anlände. Någon systematisk genomgång av utställningen efteråt förekom inte. Handledaren frågade vagt vad man upplevt av utställningen. Någon i gruppen hade fäst sig vid ett påstående i utställningen angående vissa skolor för handikappade. Man kom sedan raskt in på andra frågor och bildade diskussionsgrupper för olika ämnen."

Trots att observationerna endast härrör från fyra av grupperna vågar man påstå att utställningsbesöket var något ganska fristående från kursen i övrigt. Inte i någon av grupperna har det framkommit att man systematiskt behandlade utställningen eller det centrala studiematerialet. I stor utsträckning lämnades deltagarna åt sig själva att se utställningen. Flera av dem hade för övrigt aldrig sett den. Vissa ägnade sig mycket åt den, andra var så upptagna med att kämpa sig fram i rullstolarna att de endast delvis observerade text och bilder. Förmodligen endast ett fåtal fördjupade sig verkligen i texter och kommentarer. Utställningen föreföll endast fungera som en trevlig och annorlunda inledning till studierna.

Utställningen fick också snabbt en undanskymd roll. Sällan återvände man till den i diskussionerna eller över huvud taget nämnde den under de återstående två träffarna. Den kritiska syn på handikappproblemen, som

utställningen framförde, var sällsynt i diskussionerna efteråt. Deltagare som av olika anledningar var insatta i handikappfrågor hade ofta egna ståndpunkter på detta område och var mera roade av att framföra dessa än att diskutera utställningens uppfattning.

7.5.4 *Synpunkter på utställningen*

Även om utställningen och dess budskap i mycket ringa grad direkt präglat den fortsatta studieverksamheten gick den inte deltagarna helt spårlöst förbi. Det stora flertalet besökare ansåg att utställningen var mycket intressant, att den var innehållsrik och allsidig. Många för dem okända handikappgrupper hade aktualiserats. Endast ett mindre antal invände att den var något för komprimerad med väl mycket text. Några enstaka deltagare uppfattade den också som ytlig och inte helt realistisk. – "I verkligheten är trottoarkonter och hissdörrar betydligt mera svårframkomliga."

Att åka rullstol tycktes för de flesta ha inneburit en stor upplevelse. Det hade varit otroligt nyttigt att få en inblick i de handikappades vardag. Många hade aldrig kunnat föreställa sig att det var så svårt att åka rullstol.

Något mer än hälften av deltagarna förklarade att deras inställning till handikapp förändrats under de tre sammankomsterna. Man upplevde sig ha fått ett större perspektiv på handikappfrågan. Hälften av deltagarna instämde till fullo i utställningens definitionsförslag på "handikapp". Den andra hälften hade vissa invändningar.

Halva antalet deltagare i studieverksamheten och majoriteten av ledarna ansåg det nödvändigt att se utställningen för att få tillräcklig behållning av studieverksamheten. Den andra hälften trodde att det gått lika bra ändå. En av ledarna medgav också att utställningen inte hade någon större funktion i sammanhanget. Knappast någon (2 %) menade att utställningen i sig var tillräcklig. För att man skulle tillgodogöra sig innehållet i en utställning av denna typ hävdade drygt 50 % att en kombination med studier var lämpligast. Inte fullt lika många trodde att det skulle räcka med en diskussion eller debatt i anslutning till besöket – eventuellt efter visning av utställningen.

7.5.5 *Lokala aktioner*

Ett viktigt syfte med detta projekt ansågs vara att studiedeltagarna skulle få tillfälle att agera utåt, att ta itu med de lokala handikapproblemen. Efterverkningar av detta behöver naturligtvis inte komma omedelbart vid sista sammanträdet utan kan framträda först efter en tid. Det är därför inte säkert att alla åtgärder och resultaten av dem hunnit fångats upp, då utvärderingen på grund av tidsbrist måste avslutas.

Som exempel på vad studiegruppernas sammankomster resulterat i kan man bl. a. framhålla den grupp i Kalmar, som tog sig an entrén till posthuset – helt omöjlig att forcera för en rörelsehindrad person. Man tog reda på beslutsprocessen för en eventuell ombyggnad, tog kontakt

med en konstruktör av handikappbussar och gjorde ett förslag till förändring av posthuset med bifogad kostnadsberäkning. Detta sändes till postmästaren och postdirektören i distriktet.

En annan grupp i Kalmar skickade en skrivelse till gatukontoret om avfasning av trottoarkanter. Även andra grupper på flera orter hade sammanfattat sina diskussioner i gemensamma krav, som sedan skickats till myndigheter och press. En av grupperna i Eskilstuna inbjöd ett par journalister från stadens lokaltidningar till sista sammankomsten. Detta resulterade i kortare artiklar i båda ortstidningarna, som presenterade lokala handikapproblem och studiegruppens önskemål. "Förbud mot handikapp" omnämndes i den ena artiklen, men inte något av dess innehåll redovisades.

I Värnamo presenterade en av grupperna sitt arbete i form av en fotoutställning, som hängde i Stadshuset hela sommaren.

En grupp i Eskilstuna inbjöd ett kommunalråd till diskussion på ett vårdhem. Några i gruppen blev intresserade att arbeta vidare med problemen och kommunalrådet utlovade flera träffar för sig och sina medarbetare på socialförvaltningen.

I en grupp betonades också särskilt vikten av att handikappfrågan och det vidgade handikappbegreppet fördes ut utanför handikapprörelsen. Frågorna borde diskuteras också på arbetsplatser och bland fackligt verksamma. Med hänsyn till denna grupps sammansättning – flera representanter för fackföreningar deltog – är det stora chanser att den lyckas föra diskussionen vidare.

Flera ledare ansåg dock att tre sammankomster var alldeles för litet för att någon aktiv redovisning skulle vara möjlig under en kort tidsperiod. Ungefär var tredje deltagare tyckte också att flera sammankomster skulle varit önskvärda. Att det var lätt att rekrytera deltagare och ämnets aktualitet talade annars för en kortvarig studieverksamhet.

7.6 *Allaktivitetshuset Hallen i Skärholmen*

Under tolv dagar i november 1969 hade invånarna i Skärholmen, Stockholm, tillgång till en allaktivitetslokal kallad "Hallen". Projektet var en försöksverksamhet arrangerad av Riksteatern, Rikskonserter och Riksutställningar gemensamt i syfte att aktivera människorna i en förort (se 2.2.2.1). Följande målsättning formulerades: "Projektet Skärholmen vill förankra en verksamhet utanför institutionerna hos människorna själva i ett centrerat bostadsområde och därvid utgå från invånarnas egna uttalade behov och önskemål. Verksamheten skall inbjuda till gemenskap, aktivitet och upplevelser."

En bakgrund var att barn och ungdomar i Skärholmen upplevde en brist på lek- och sysselsättningsmöjligheter, vilket kunde ta sig en del socialt inte önskvärda uttryck. Affärerna i centrum utnyttjades som lekplats. På varuhusen sprang barnen omkring och lekte i rulltrappor och en del snatterier förekom. Parkeringshuset och tunnelbanestationerna var andra olämpliga tillhåll för ungdomarna. Till biblioteket kom dagligen

hundratals skolungdomar, men biblioteket var inte dimensionerat för detta antal och hade inte heller resurser att sysselsätta alla.

Projektet i Skärholmen kunde också ses som ett försök att bryta de vuxna förortsbornas isolering i sitt bostadsområde och erbjuda dem tillfälle att knyta kontakter med andra människor inom sin stadsdel. De nyinflyttade hyresgästerna i en nybyggd förort var på kvällar och under sin fritid ofta hänvisade till sina bostäder, eftersom biografer, restauranger, samlingslokaler och andra liknande inrättningar inte alltid var iordningställda eller ens planerade.

I "Hallen" inreddes en målarverkstad och en ljudverkstad. I ett tredje rum fanns en stor skumgummihög och i ett hörn hängde en stor spegel, där en låda med begagnade scenkläder stod. Riksutställningar försåg målarverkstaden med lera, färger, papper och annat hobbymaterial.

"Hallen" var öppen hela dagarna från klockan tolv. På kvällarna anordnades någon form av programverksamhet t.ex. teaterföreställningar, musikstunder, diskussioner. I en cafeteria fanns möjligheter att till ett lågt pris köpa sig ett mål mat.

Efter några dagars inledande kaos utvecklades så småningom en viss rutin för besökandet. Vissa förmiddagar var "Hallen" öppen för speciellt inbjudna grupper av daghemsbarn. Då kom mellan 15 och 25 barn. Mellan klockan 12 och 13 anlände några skolbarn, som hade frukostrast. Samtidigt fanns där även mammor med mindre barn. I allmänhet var det mellan 25 och 50 besökare vid den tiden på dagen. Under eftermiddagarna, när skolorna hade slutat, kom de flesta besökarna. Ofta mellan 100 och 200 besökare – en gång uppskattningsvis 300 – räknades in. Omkring klockan 17 avmattades verksamheten men på kvällen kom ungdom i 13–15-årsåldern. "Hallen" fungerade då som ett slags ungdomsgård. Till kvällens föreställningar infann sig också mellan 15 och 30 vuxna. Efter hand utkristalliserades en kärntrupp av besökare. De flesta var barn och ungdom mellan sex och femton år. Vuxna stamgäster var däremot jämförelsevis sällsynta. De flesta vuxna var hemmafruar med barn.

Den ungdom som besökte "Hallen" var i stor utsträckning densamma, som annars brukade hänga i tunnelbanan eller driva omkring på gator och i affärer. Det kunde konstateras en avsevärd skillnad i ordningen på dessa offentliga platser under de dagar som "Hallen" var öppen.

Målarverkstaden var Riksutställningars speciella satsning i detta projekt. En grupp från Levande Verkstad engagerades för att handleda aktiviteterna och svara för alla praktiska detaljer. Levande Verkstad har formulerat grundprinciperna för sin pedagogiska metodik i tre punkter:

1. Känsla – intellekt: kreativa övningar syftande till att stimulera förmågan att upptäcka, uppleva och uttrycka sinnesförnimmelser och tankar och utveckla samspelet mellan intellekt och känsla.

2. Integration mellan skilda medier: arbete med alla tänkbara material och skilda uttrycksformer (rörelse, drama, ord och ljud).

3. Individ och grupp: individen ska stimuleras att fritt utveckla sina egenarter samtidigt som gruppgemenskapen leder till ett utbyte av stimulerande erfarenheter.

I målarverkstaden var besökarantalet ganska konstant cirka 20 till 40 barn och några vuxna. De som gick dit stannade ofta ganska länge. Handledarna i målarverkstaden var mycket noga med ordningen och styrde barnen i praktiska detaljer. I viss mån styrdes även skaparaktiviteterna genom att man för varje dag presenterade nya material och idéer. Ett organiserat program föreföll att inverka mycket stimulerande på barnen. I små grupper kring borden arbetade de målmedvetet och koncetrerat på sina saker och då inspirationen sinade fanns det alltid någon handledare att få hjälp av. Den åldersgrupp som mest frekventerade målarverkstaden var 4–12-åringar med en majoritet av flickor. Målarverkstaden var annars det aktivitetsrum som engagerade de flesta vuxna.

Som en jämförelse till aktiviteterna i målarverkstaden kan aktiviteterna i ljudverkstaden ställas. Bakom ljudverkstaden stod Rikskonserter och verksamheten leddes av en grupp som kallar sig SEPÅ. Den ville att musicerandet skulle ske helt improviserat och under mycket opretentiösa former. Man ville att deltagarna i en ljudverkstad själva skulle leta fram och söka nya ljud och rytmer. Ingen deltagare behövde ha not- eller musikkunskaper. Individen fick ge uttryck för sina känslor genom att aktivt deltaga i ljudlekar. Egen aktivitet var en central målsättning. SEPÅ ville att barnen helt och hållet själva skulle upptäcka instrumentets möjligheter. Detta resulterade dock ofta i att en del barn inte kom underfund med hur instrumenten fungerade och använde dem så att de gick sönder. Över huvud taget kunde man märka en stark destruktiv och aggressiv tendens bland barnen i ljudverkstaden och organiserat musicerande förekom i ganska liten utsträckning. Ljudverkstaden drog de tre första dagarna ganska många besökare men på den fjärde dagen började besöksantalet att minska. De sista dagarna stod ljudverkstaden tom långa stunder.

En möjlig förklaring till skillnaderna i verksamheternas utveckling i målarverkstaden och i ljudverkstaden kan ligga i ledarnas sätt att arbeta i respektive rum. Tidigare undersökningar[1] har antytt att en s.k. demokratisk ledning är den form som barn trivs bäst med. Denna typ av ledning är mest tillämplig på målarverkstaden, där ledarna arbetade tillsammans med barnen samtidigt som det gavs utrymme för egna idéer och aktiviteter. Ljudverkstaden präglades av s.k. "låt-gå"-ledning dvs. man lät barnen i stor utsträckning sköta sig själva. I sådana situationer reagerar barn ofta med aggressivitet och sysslolöshet.

Å andra sidan är det möjligt att aggressiva barn var mera attraherade av ljudverkstaden, där de inte styrdes lika starkt, medan samarbetsbenägna barn föredrog målarverkstaden. Skillnaderna kanske också ligger i uttrycksformerna. Kanske ligger ett spontant ljudskapande på en för hög nivå för minderåriga barn. Vill de se konkreta resultat av vad de sysselsätter sig med? På något äldre ungdomar – cirka 13–15 år – hade ljudverkstaden faktiskt en större dragningskraft än målarverkstaden.

[1] Se t.ex. White R. och Lippit R. "Leader Behaviour and Member Reaction in Three Social Climates" i Cartwright, Zander: "Group Dynamics", New York 1960.

7.7 *Samvarodagar*

"Samvarodagar" (se 2.2.2.5) var en satsning på sådana närmiljögrupper, som inte kan förväntas ha några kontakter genom de etablerade kanalerna för kulturspridning. En viktig och svår uppgift blev då att spåra upp personer, som var aktiva i denna miljö dvs. personer verksamma inom byalag, intresseföreningar, bostadsrättsföreningar. Lokalarrangör för "Samvarodagar" i Luleå var Örnäsets intresseförening. Allaktivitetsverksamheten förlades till fritidsgården "Frille".

De ungdomar som i allmänhet brukade besöka "Frille" utgjorde en isolerad grupp. Sociala barriärer avgränsar dem från samvaro med andra grupper. De tar inte några egna initiativ för att komma i åtnjutande av den fritids-, hobby- och kulturverksamhet, som stat och kommun planerar för sina medborgare. De gör över huvud taget inte mycket för att förbättra sin egen situation. De har mängder av dolda aggressioner och är starkt medvetna om att de inte är socialt accepterade. Aktivitetsbehov, som i och för sig finns i rikt mått, döljs genom att man "håller masken" och är oföretagsam och passiv i fråga om socialt godtagbara aktiviteter (skola, arbete etc.) medan man kan vara aktiv i icke socialt accepterade former såsom fylleri, sniffning, kriminalitet, vandalisering etc., då man ju på detta sätt understryker sin grupps motsatsförhållande till andra grupper.

Dessa ungdomsgrupper accepterar inte de aktivitetsformer, som möjliggörs av institutioner, bildningsförbund, föreningar etc. Ingen som står i motsatsförhållande till dem kan aktivera dem. De som genom socialt fältarbete eller via andra personliga relationer vunnit deras förtroende kan aktivera dem och fungera som förmedlare. Insatser av den typ som "Samvarodagar" representerar blir då mycket betydelsefulla. Där fanns resurser att kanalisera ett aktivitetsbehov, om man gjorde det på ungdomarnas egna villkor. Det var då viktigt att "Samvarodagar" inte försökte "missionera för finkultur" utan i stället anpassade materialet till sådana aktiviteter, som de lokala närmiljögrupperna önskade och som det fanns ett intresse för.

Längs ena långväggen i cafeterian på ungdomsgården hade utställningsskärmar satts upp. Här placerades stadsplaneritningar över stadsdelen Örnäset och tidningsurklipp, som berörde förhållandena på området. Diabilder av miljön visades i en projektor. Var och en som hade fotografier av stadsdelen uppmanades att ta med sig dem och sätta upp dem på skärmarna.

På bordet fanns fotografier av bygglekplatser och kvartersträffar hämtade från Arkiv Samtal. Dessa skulle inspirera till diskussioner. Stenciler som behandlade konstruktion och användning av lekverktyg och musikinstrument fanns också utlagda.

I huvudbyggnaden närmast cafeterian fanns ett knep- och knåprum med material av skilda slag t.ex. pappers- och plastmuggar, klister, tape, tygbitar och äggkartonger, som man kunde skära figurer ur med hjälp av elektriska skärapparater. Detta material plus allsidig fantasi räckte till för de mest varierande konstruktioner.

Där fanns också ett kladdrum, där golvet var täckt med papper och med spännpapp uppsatt på väggarna. Här målade man med händer och armar, men även vanliga penslar kom ibland till användning. Att det var själva målandet som var det viktiga märktes ofta, då färdiga verk snabbt kasserades. Resultatet var underordnat aktiviteten. I kladdrummet höll mest yngre barn till.

I en gammal gymnastiksal fanns en scen och ljudtekniska möjligheter till diskotekmusik. Nedanför scenen byggdes två skumgummibassänger – en större för större barn och en mindre för de minsta. Att hoppa i skumgummit blev den klart mest populära sysselsättningen och tidvis förekom synnerligen våldsamma lekar där. I samma rum placerades också två åttakantiga kollektivtrummor, som ibland användes för rytmiska ljudlekar. Längst bort i lokalen fanns två bordtennisbord uppställda.

Den aktivering som åstadkoms med hjälp av dessa resurser avsågs få sociala konsekvenser. Genom att problemungdomar i tonårsåldern fick vara med att bestämma och utforma aktiviteterna för de mindre barnen kom de att känna ansvar. De ägnade sig åt konstruktiv aktivitet i stället för destruktiv och gjorde det med glädje. En pojke blev så entusiastisk över att fungera som ledare för de yngre att han bad om hjälp att få bli ledare på någon sommarkoloni för barn.

"Samvarodagar" blev i Luleå i första hand en verksamhet för barn och ungdom medan endast få vuxna invånare i bostadsområdet attraherades. På längre sikt vill man naturligtvis att ett projekt av denna art även skall bidra till att förmedla kontakter mellan grupper och kategorier t.ex. mellan skilda generationer. Det är därför viktigt att "Samvarodagar" kan initiera en fortsättning så att man inte bara erhåller en tillfällig verksamhet, som kommer att lämna ett tomrum efter sig. Huruvida man lyckats med detta hade denna undersökning inga möjligheter att dokumentera.

7.8 *Tillsammans*

"Tillsammans – att tala med varandra med ord, bild, ljud, rörelser" var en försöksverksamhet med studiecirklar bland psykiskt utvecklingsstörda vuxna (se avsnitt 2.2.2.8). Målsättningen var att med olika estetiska uttrycksmedel finna möjligheter för kontakt och kommunikation bland deltagarna. Som underlag för dessa cirklar iordningställde Riksutställningar en låda med material för olika aktiviteter. Det var i första hand användbarheten av denna materiallåda som Riksutställningar ville pröva.

Deltagare i verksamheten var den s.k. träningsskolgruppen, i vilken medlemmarna har mycket varierande förutsättningar. Brister i begrepps- och färdighetsutvecklingen förekommer ofta. Tidigare ansågs denna grupp "obildbar" och därmed utom räckhåll för försök till inlärning. De senaste årens erfarenheter från bl.a. Kjesäters folkhögskola har dock visat helt nya möjligheter. Så har t.ex. arbetet med färg-, form- och ljudupplevelser kopplats till träningen i elementär språkinlärning.

Tillsammanslådan innehöll bildmaterial i form av foton och färgreproduktioner, färg-formmaterial, ordmaterial t.ex. enkla dikter, ljudmaterial

(grammofonskivor, enkla instrument), rörelsematerial som bollar, dukar etc. Lådan innehöll främst ett grundmaterial att bygga vidare på. Det var meningen att man skulle kunna variera användningen dels efter ledarens personliga förutsättningar och intressen och dels efter deltagarnas skiftande förutsättningar. Materialet erbjöd möjligheter både till enskild träning och till gemensamma aktiviteter.

21 handledare var engagerade i de 16 cirklar, som inrymdes i försöksverksamheten under våren 1972. Varje cirkel leddes av två handledare samtidigt. Rekryteringen skedde främst bland personer med tidigare erfarenheter av kurser bland psykiskt utvecklingsstörda. Övriga handledare hade i allmänhet anknytning till estetisk verksamhet som utövande konstnärer eller som handledare för andra kurser. De flesta kom på ett tidigt stadium med i försöksverksamheten, Över hälften deltog i någon av de kurser som anordnades för dem i ljudverkstadsmetodik och i färg och form. Dessa kurser bedömdes som väsentliga av handledarna, men många hade svårt att se hur erfarenheterna vid dessa kurser skulle tillämpas i försöksverksamheten med utvecklingsstörda.

Studiegrupperna bestod av mellan 5 och 10 deltagare ofta i skilda åldrar. Deltagarna hade varierande tal- och rörelsesvårigheter. Grupperna var delvis sammansatta på grundval av de medverkandes skilda förutsättningar att tillgodogöra sig kursinnehållet.

Några handledare uttryckte en viss tveksamhet inför avsikten med cirkelarbetet. Var det upplevelser, inlärning eller social gemenskap som var målet? När handledarna inte fick något grepp om hela verksamheten, koncentrerade de sig på något av de olika momenten i studieplanen. Delvis beroende på detta val kom cirklarna att få mycket olika utformning. Många gånger, när handledarna hade svårt att finna en sammanhållande linje i kursen, låg det nära till hands att falla tillbaka på den gemensamma nämnaren i verksamheten, tillsammanstemat. Flera såg det som det viktigaste att helt enkelt träffas för att prata med varandra och ha trevligt tillsammans. I vissa grupper var det emellertid svårare att öva samarbete och underlätta social anpassning i någon djupare mening. I de flesta grupper ansågs dock samhörighetskänslan ha blivit mera påtaglig under kursens gång. Grupper med gravt utvecklingsstörda deltagare gjorde i allmänhet de relativt största framstegen. Detta gällde dock inte gruppen med de allra svårast störda deltagarna.

De cirklar som upplevdes mest positivt hade vissa gemensamma drag. Framför allt förhållandet mellan handledare och cirkeldeltagare präglades där av en medmänsklig kontakt snarare än av en lärare-elevrelation. Eftersom samtliga cirklar i försöksverksamheten använde i stort sett samma material var det inte troligt att skillnaderna mellan grupperna kan sökas i materiallådan. Något beroende på handledarnas egna ambitioner och intressen utnyttjade de materialet på olika sätt och nådde därmed i viss mån skilda resultat. Sammanfattningsvis synes handledarnas förmåga att med hjälp av materialet skapa kontakt och samarbete mellan deltagarna i högre grad än innehållet i materiallådan ha haft betydelse för resultatet. Handledarutbildningen är sannolikt något av det väsentligaste i denna verksamhet. Det är viktigt att handledaren är införstådd med de

syften som finns i verksamheten för att kunna utnyttja det befintliga materialet och för att kunna komplettera det för sin egen grupp.

Det rådde mycket delade meningar om vilket material i lådan som gick att utnyttja. Det som var utmärkt för den ena handledaren ansågs helt oanvändbart av den andra. Om några tendenser skall framhållas må det vara att konkreta och påtagliga saker var mest populära. Framför allt bland de gravt utvecklingsstörda deltagarna framstod de vardagsnära tingen som centrala. Sådana detaljer i lådan som kunde användas för att öva begreppsbildningen hos deltagarna uppfattades som angelägna. Någon mera målmedveten begreppsträning med hjälp av olika estetiska uttrycksmedel förekom knappast. I huvudsak togs färger och former upp.

Några handledare betonade hur viktigt det var för deltagarna att själva få upptäcka, uppleva och inse sina möjligheter. Bland annat mot denna bakgrund bedömdes kurstiden som alltför kort. Det föreföll som om den estetiska verksamhetens egenart mindre låg i resultatet än i igångsättandet av en process. Några uppenbara yttringar av denna process kunde knappast märkas efter bara tio sammankomster.

Försöksverksamheten i Örebro län fullföljdes hösten 1972 och våren 1973 i studieförbundens egen regi för att möjliggöra en fortsättning av den process som eventuellt initierats tidigare. Uppföljningen begränsades under hösten till tre cirklar. Avsikten var att se hur arbetet utvecklades och om handledarna upplevde några skillnader i sättet att arbeta med materialet. Meningen var också att fortsätta studierna av hur gruppdeltagarna fungerade tillsammans och om stämningen i grupperna förändrades.

Handledarna tyckte sig efter ytterligare en termin ha fått en klarare bild av verksamheten och dess målsättning. Denna konkretisering kom dock knappast till uttryck i deras sätt att arbeta med materialet i grupperna. De flesta arbetade vidare på samma sätt som under våren. Ett minskat antal deltagare och mera homogena grupper medförde en bättre sammanhållning och färre störningar under sammankomsterna, men påverkade knappast handledarnas hantering av materiallådan.

Skillnaderna mellan de olika grupperna var fortfarande mest präglat av handledarnas förhållande till cirkeldeltagarna. I den grupp som upplevdes mest positiv hade handledaren en förmåga att samla gruppen och få deltagarna att lyssna till och samarbeta med varandra. I övriga grupper sysslade man ännu med någon form av individuell träning, där kontakt i bästa fall skapades mellan handledaren och den enskilde gruppmedlemmen.

Det är sannolikt att grupper, där handledarna själva accepterat den inställning som genomsyrar Tillsammans-verksamheten – att de sociala aspekterna tillmätes större vikt än de pedagogiska – bäst kommer att nå ett resultat, som motsvarar de ställda förväntningarna.

7.9 *Cirkeln*

"Cirkeln" (se 2.2.2.10) var en affischutställning om ekologi och miljövård. Den bestod av fyra affischer med sammanlagt sexton bilder.

Man kunde alternativt läsa den som en broschyr med åtta uppslag. Dess huvudsakliga syfte var att "ge en föreställning om hur naturen fungerar normalt, hur människan stör funktionen och blir ett hot mot naturen och sig själv. Det är nödvändigt att den enskilda människan tar ställning" (ur informationsbladet).

Utställningen ansågs lämplig i de sammanhang, där man ville ge en första översiktlig presentation av miljövårdsproblemen. Materialet var avpassat för skolor, bibliotek, studiecirklar, föreningar, sjukhus, vårdhem m.m. Innehållet anknöt till Svenska Naturskyddsföreningens skriftserie "Miljövård" och öppnade vägarna för fördjupade studier i ämnet.

Under hösten 1972 distribuerades "Cirkeln" till fem vårdhem i samarbete med landstinget i Uppsala län. Avsikten med denna placering var främst aktiveringsterapeutisk. Man hoppades att utställningen skulle väcka ett så stort intresse för miljövård att man kunde få igång studiecirklar på hemmen.

De fem hemmen utgjorde tillsammans en provkarta på de varierande miljöer, som kan sammanföras under beteckningen "vårdinstitutioner".

1. Ett långtidssjukhus med många rullstolsbundna eller sängliggande patienter. En del var endast dagpatienter.
2. Ett vårdhem för psykiskt utvecklingsstörda.
3. En dagavdelning på mentalsjukhus med företrädesvis unga patienter med neuroser. De flesta var studenter.
4. Ett barnsjukhus, där patienterna var barn och ungdomar i åldern 4–18 år med psykoser och miljöskador.
5. Ett sjukhem med patienter som förut vistats lång tid på mentalsjukhus.

Målgruppen blev mycket heterogen i fråga om förutsättningarna att tillgodogöra sig utställningens innehåll.

Endast på ett ställe placerades utställningen i ett samlingsrum – ett aktivitetsrum, som tidigare använts för utställningar. På två hem stod den i korridorer som ledde till matsal eller kafferum och på ett hem i en hall utanför samlingsrummet. Alla dessa tre placeringar motiverades av att många passerade och således hade chans att se utställningen. På en sluten institution hängdes utställningen i entrehallen, där ingen kunde se den om inte angränsande dörrar låstes upp. De flesta institutioner var inte anpassade för flexibla arrangemang på väggarna, vilket medförde svårigheter att hänga upp utställningen så att den kom till sin rätt.

Större delen av dem som vistades på vårdhemmen hade dagligen möjlighet att ta del av utställningen. Vid observationer gjorda då utställningen var nyuppsatt, kunde man konstatera att åtskilliga passerade förbi utan att lägga märke till den och att ungefär lika många uppmärksammade den och reagerade på den utan att närmare studera den. Deras kommentarer var ofta av typen "vad fint här blir" eller "vilka vackra färger". Ett mindre antal stannade och läste texten och satte sig in i vad utställningen handlade om.

För många blev inte utställningen just mer än en färgklick, något nytt att vila ögonen på. Precis som på utställningar i andra sammanhang var

det framför allt personer med tidigare intresse för ämnet som verkligen tog del av den.

På vårdhem möter man kanske en långt mera differentierad grupp av personer än i normala utställningssammanhang, vilket ställer särskilda krav på arrangemangen. Många psykiskt utvecklingsstörda kan inte läsa, än mindre förstå innebörden av en komplicerad text. Å andra sidan finns ju också patienter med hög utbildningsnivå, som behöver vård på grund av tillfälliga neuroser och naturligtvis fungerar helt normalt i sitt förhållande till en utställning av denna typ.

Att många människor på vårdhem inte är jäktade av ett välfyllt tidsschema – som vi föreställer oss att vardagsmänniskan är – och därför skulle välkomna ett avbrott i en rutinbetonad eller sysslolös tillvaro, var en bakgrund till dessa försök. Dessa människor skulle, förväntade man sig, med iver gripa chansen att ta del av en informativ utställning, även om de tidigare inte ägnat sig så mycket åt utställningens ämnesområde.

På ett av vårdhemmen kan sysslolöshetsproblemet direkt avfärdas som irrelevant. Dagarna var späckade av aktiviteter som t.ex. skapande dramatik, sykurser, terapi, gruppsamlingar. Här hade en tyst och stilla utställning svårt att hävda sig i konkurrensen.

På de fyra övriga vårdhemmen var dock sysslolösheten mer eller mindre ett problem. Det visade sig att passiviteten ofta berodde på orkeslöshet, som kunde vara en följd av sjukdomen, men som efter hand förstärkts av en brist på stimulans. Om intresset för miljövård inte redan innan var särskilt stort, torde tillgången på tid inte vara någon anledning att på egen hand fördjupa sig i "Cirkeln".

För att en utställning som "Cirkeln" skall fungera tillfredsställande på vårdhem fordras säkerligen en personlig presentation av den, anpassad till den skiftande publik den möter. En sådan visning kan i sin tur stimulera och väcka ett intresse för ämnet t.o.m. bland de personer, som inte orkade ta reda på vad utställningen handlade om.

På tre av de fem vårdhemmen lyckades man anordna studiecirklar i ämnet, på två dock först efter en visning av utställningen. På långtidssjukhuset samlades 16 deltagare vid det första mötet, men efter ett par tillfällen hade gruppen reducerats till åtta, som dock var mycket intresserade och fullföljde cirkeln med stor entusiasm. Flera av deltagarna hade aldrig sett utställningen, då de anmälde sig till studierna. Utställningen användes vid första sammankomsten, då den fungerade bra som en inventering över miljövårdsfältet, men den ansågs för litet aktiverande.

På vårdhemmet för psykiskt utvecklingsstörda fick studiecirkeln sju deltagare som alla rekryterades i samband med en visning av utställningen. Den användes sedan med framgång vid varje sammankomst. "Jag lyckades lära dem mer än vad jag trodde" var cirkelledarens kommentar. Samtliga deltagare fullföljde studierna.

På dagavdelningen anmälde sig bara två personer till en studiecirkel i ekologi-miljövård. För många konkurrerande aktiviteter var tydligen skälet, då tillräckligt intresse förelåg bland många.

På barnsjukhuset ansåg man det inte ens värt mödan att försöka ordna en studiecirkel. Det var här svårt att engagera patienterna under någon

längre tid. Många hade läsproblem och var inte motiverade att läsa sig igenom en text på flera skärmar. En naturvårdsvecka planerades däremot i anslutning till utställningen.

På sjukhemmet fanns ursprungligen inget spontant intresse att delta i en studiecirkel. Förhoppningarna att utställningen ensam skulle stimulera till ett sådant intresse visade sig vara alltför optimistiska. Vid en visning blev åtminstone ett par, tre patienter engagerade i ämnet. Vid en diskussion efteråt inför cirka 15 personer deltog ungefär var tredje aktivt. I denna grupp upplevde man utställningen som svår med många oförklarade ord. Senare, under våren när utställningen plockats ner, anordnades en studiecirkel i miljöfrågor på denna institution.

"Cirkeln" hade alltså begränsad förmåga att på egen hand väcka ett intresse för miljövård. Dess betydelse för vårdhemmets patienter låg i att den kunde användas som motiv för kringaktiviteter, där personliga insatser kanske kunde stimulera till studier i ämnet. Utställningen kunde då vara ett användbart redskap. Fråga är bara vem som är beredd att se till att kringaktiviteter kommer i gång på platser, där det inte finns en särskild aktiveringsterapeut som i Uppsala län. Blir det studieförbunden, myndigheter eller vårdhemmens personal? Att patienterna själva skulle stå för initiativet verkar, av detta försök att döma, inte särskilt troligt.

7.10 *Studiecirklar gör egna utställningar*

7.10.1 *Bakgrund och målsättningar*

Riksutställningar har under några år samarbetat med studieförbunden med målsättningen att låta studiecirklar och andra smågrupper göra egna utställningar. Dessa försök har i huvudsak förlagts till Riksutställningars regionkontor i Skellefteå, som tillsammans med Vuxenskolan och Skellefteå museum aktiverat och uppmuntrat människor till studier kring den egna bygdens historia.

Huvudsyftet var att ge människor resurser att själva uttrycka sig med utställningsmediet. Därmed ville man i någon mån motverka den ensidiga kommunikationsprocessen från institutioner till individer, som utmärker en så stor del av det nuvarande informationsflödet. För att på ett verkningsfullt sätt öppna flödet för båda riktningarna krävs att personer i den tidigare rollen av budskapsmottagare blir bekanta med något medium som kan fungera som deras språkrör.

Den utvärdering av försöken, som här kommer att redovisas, grundar sig på iakttagelser i två byar i Skellefteå kommun – Bäcks by och Kusmark. Invånare i dessa byar har som grupparbeten kunnat påvisa förändringar i den egna bygdens natur och kultur. Genom detta val av målgrupper – invånare i avfolkningsbygder – får försöken också sociala aspekter och kan ses som kulturpolitiska experiment för att nå kulturellt underförsörjda grupper.

Förutsättningarna för försöken på de två utvalda platserna var dock mycket olika. Bäck är en liten by, där de gamla sociala mönstren

fortfarande lever kvar tämligen oförändrade. Detta har stor betydelse för sammanhållning, initiativförmåga etc. Kusmark kan karaktäriseras som en förort till Skellefteå centralort och de omgivande industrierna. Deltagarna i arbetsgruppen kände inte varandra nämnvärt innan aktiviteterna påbörjades.

7.10.2 *Verksamheten i Bäcks by*

Bäcks by ligger ca 40 km söder om Skellefteå vid E4: an mot Umeå. Byn har 35 hushåll. Huvudnäringen har varit och är fortfarande jordbruk och skogsbruk. Jakt och fiske har betydelse främst som fritidssysselsättning. Man har i många år varit mycket aktiv i studiecirkelverksamhet.

Vid mitten av 60-talet startades en cirkel- och föreläsningsverksamhet i samarbete med Skellefteå museum, som behandlade byns och den omgivande bygdens historia. Resultatet av dessa studier resulterade i att man gav ut en bok i slutet av 1968 under titeln "Boken om Bäcks by".

I början av 1970 diskuterades med Studieförbundet och Skellefteå museum möjligheten att presentera byn och dess historia i form av en utställning. Riksutställningar, som då sedan två år hade bedrivit regionala försök inom Skellefteå kommunblock, kom att engageras i detta projekt, i huvudsak som utställningsteknisk konsult. Utställningen "Byn visar" placerades i byns nedlagda skola och hölls öppen under tre dagar (fredag, lördag, söndag) i slutet av april 1970. Den presenterade föremål dokument och bilder med anknytning till jordbruk och skogsbruk i historisk tid och gav på så sätt en mycket allmän bild av byns historia.

Utställningen producerades i samarbete mellan museets personal och invånarna i byn, där många var aktiva vid inventeringar av föremål, bilder och dokument men också vid arbetet med uppsättningar och arrangemang. Under öppethållandet var många aktiva med olika sysslor som kaffeservering, demonstrationer av hur vissa verktyg fungerade osv. Utställningen samlade en jämförelsevis stor publik, cirka 3 000 besökare. Den uppmärksammades av pressen och lokalradion, vilket bidrog till den stora publiktillströmningen.

Under hösten beslöt man att göra en ny utställning, som skulle bygga på samma material som tidigare. Man ville nu göra en mer medveten bearbetning av materialet med inriktning på ett tema: hur förändringarna i skogs- och jordbruket påverkat byns miljö och sociala liv.

"Byn visar II" placerades också i den nedlagda skolan. I anslutning till utställningen ordnades servering av kaffe och smörgåsar gjorda på hembakat tunnbröd, hemkärnat smör och torkad fårbog. Under den vecka i november 1970 som utställningen var öppen samlade den en publik av cirka 6 000 besökare. Liksom tidigare var hela byns befolkning på ett eller annat sätt engagerad i utställningsarbetet, från idégivning till guidning och servering i utställningen.

Under arbetet med "Byn visar II" började en diskussion om konst och konstutställningar ta form. Man var i allmänhet mycket kritisk till det sätt på vilket man visade konst i kommunens konsthall. Genomgående

gav man uttryck för ett främlingskap, som inte så mycket gällde konsten som sådan utan främst "ceremonielet" kring konstutställningar.

Genom dessa diskussioner växte så idén fram att göra en konstutställning, som skulle utformas på ett sådant sätt att de socialt upplevda hinder man ofta känt inför denna typ av utställningar skulle rivas ner.

Ett lämpligt underlag för denna utställning fann man i kommunens egen samling av konst inköpt för skattemedel. En kväll samlades arbetsgruppen och byinvånarna i skolhuset för att göra ett urval. Alla fick välja ut "sin bild", den bild man tyckte bäst om. Man fick också ge en personlig motivering för sitt val. Vid utställningsarrangemanget deltog så gott som alla i byn. Utställningen hängdes i skolhuset och man ordnade kaffeservering enligt tidigare mönster. Utställningen samlade under den dag den hölls öppen närmare 1 000 besökare.

Effekten av utställningsarbetet i byn blev att invånarna började bli mer intresserade av konst. Man frågade sig varför bilder ser ut på ett visst sätt osv. En studiecirkel startades hösten 1971 under rubriken "Bilden i samhället" med Riksutställningars intendent som ledare. Cirkeln behandlade inte bara "konstnärliga" bilder utan också massmediabild. Man diskuterade analysmetoder, fick vissa inblickar i hur olika bildproducenter arbetar; konstnärer, pressfotografer, reklamtecknare osv.

Vid sidan av detta i huvudsak teoretiska studium utfördes också en praktisk tillämpning i arbete med bilder. Denna praktiska tillämpning anknöts till en annan cirkelverksamhet, som berörde skogsbrukets rationalisering. Man ville göra ett debattinlägg i detta ämne i form av en utställning. Resultatet av "konstcirkeln" blev således en utställning, "Skog för alla", som tog upp skogen som arbetsplats, något om skogsarbetarens situation (yrkesskador exempelvis) samt skogen som miljö, upplevelse osv. Kring utställningen, som visades i Skellefteå centrum i mars 1972, ordnades en debatt mellan experter, bolagsrepresentanter och cirkeldeltagare från hela kommunen. I samband med debatten belystes också vissa problem via en amatörteaterföreställning, skriven och framförd av cirkeldeltagarna i Bäcks by. Detta evenemang – utställning, amatörteaterföreställning och debatt – samlade under öppethållandet (två dagar) cirka 1 500 besökare. Sedermera under våren visades utställningen i studiecirklar i Lövånger och Umeå.

7.10.3 *Verksamheten i Kusmark*

Kusmark är en by om cirka 200 hushåll. Den ligger 30 km nordväst om Skellefteå i Kåge älvdal i en av tradition jordbruks- och skogsbruksdominerad bygd. I dag finns dock endast några enstaka jordbruk kvar. De flesta invånarna är industriarbetare och tjänstemän. Byn har genom samhällsförändringar förändrats till förort till Skellefteå centralort och dess omgivande industriorter.

Våren 1971 startade en studiecirkel i Kusmark kring studiekampanjen "Ett sekel i Skelleftebygden". Cirkeln i Kusmark samlade 15 personer varav en del inte tidigare deltagit i cirkelstudier. Gruppen skilde sig i många avseenden från motsvarande grupp i Bäck. De flesta deltagarna

kände inte varandra när cirkelarbetet startade. Studievanan var mindre än i Bäck. Spridningen åldersmässigt var större, 20–75 år.

Under cirkelarbetet fick man i Kusmark kännedom om utställningsaktiviteterna i Bäck och andra byar.

Under hösten 1971, när studiearbetet närmade sig sitt slut, började man diskutera idén om att göra en utställning också i Kusmark. En arbetsgrupp fick i uppdrag att kontakta Riksutställningar och diskutera möjligheterna för ett samarbete kring utställningen. Ungefär samtidigt uppmärksammades studiecirkeln av ett programteam från TV 2, som just då arbetade med en serie program om det decentraliserade kulturarbetet i landet. Denna programserie sändes senare under våren 1972.

Med ledning av de analyser arbetsgruppen gjorde tillsammans med Riksutställningars intendent bestämdes utställningstemat: "Arbete i byn". Att bearbeta cirkelmaterialet med inriktning på arbetslivets förändringar ansågs viktigt då dessa förändringar varit mycket genomgripande i Kusmark. Dessutom anknöt man till ett mycket aktuellt problem i norra Sverige. Utställningen skulle med sin teckning av de historiska förutsättningarna för dagens situation, kunna tjäna som ram för bl.a. debatter om byns framtid.

Inventering och uppteckning av föremål, dokument och bilder gjordes av gruppen från Kusmark, medan Riksutställningar svarade för produktionsledning, resursgivning och utställningstekniska lösningar. På så sätt växte utställningen fram i ett ömsesidigt utbyte av kunskaper och erfarenheter. Utställningen placerades i Kusmarks församlingshem med stora och för ändamålet mycket lämpliga lokaler. Under öppethållandet, en vecka i början av maj, serverades kaffe med hembakta råg kakor. Utställningen omgavs av en omfattande programverksamhet med kulturhistoriska kåserier och föredrag, en författarkväll och en stor debatt med kommunalmän och byinvånare om Kusmarks framtid, allt med anknytning till utställningens tema. Utställningen samlade en publik av 6 000 besökare.

7.10.4 *Sociala effekter*

I det gamla bondesamhället uppstod naturligt en social gemenskap, då alla var beroende av varandra i det dagliga arbetet och ömsesidigt hjälptes åt att klara av de praktiska problemen. Bland annat tekniska hjälpmedel och strukturomvandlingar har slagit undan grunden för denna samhörighet. Gemenskap och kontakter är inte längre självklara i avfolkningshotade samhällen. Särskilt i Kusmark hade detta varit ett akut problem. Här fick arbetet med utställningarna en väsentlig funktion att fylla.

I båda byarna var så gott som samtliga byinvånare mer eller mindre engagerade i verksamheterna. Kärnan var studiecirklarna eller arbetsgrupper inom dem. Övriga invånare ställde föremål till förfogande, deltog i debatter, bakade och serverade kaffe under utställningsdagarna etc.

Inom arbetsgrupperna ansågs det vara mycket stimulerande att arbeta tillsammans för ett gemensamt praktiskt och konkret mål. I Kusmark,

där deltagarna ofta inte kände varandra förut, fick man en känsla av att ha svetsats samman och upplevde ett visst beroende av varandra.

Verksamheterna uppfattades i hög grad som hela byns angelägenhet och man upplevde att byborna knutits fastare till varandra genom allas medagerande vid genomförandet och uppföljningen av utställningarna. I Bäck säger en av deltagarna: "Det blev en ny arbetsform för byn. Den hade ju på sätt och vis slutat att fungera. Man träffades inte riktigt som förr. Därför kom utställningen otroligt lägligt. Man fick möjlighet att jobba ihop igen." Den sociala gemenskapen i de båda byarna hade sannolikt stärkts av dessa verksamheter.

7.10.5 *Betydelsen av lokal förankring*

De två utställningarna "Byn visar" och "Arbete i byn" hade kulturhistoriskt innehåll. Arbetet med det historiska materialet upplevdes som mycket stimulerande och väckte många till insikt om "att bevara och skydda det gamla på ett helt annat sätt än förut". Kunskapen om förändringarna gjorde dem mindre skrämmande och ansågs vara en viktig grund för kontrollen av den framtida utvecklingen. En deltagare menade att "om en by skall fungera måste man ha den där bakgrunden i byagruppen. Vi var tvungna att skaffa oss den historiska bakgrunden för att kunna vandra vidare."

Utflyttade som inte besökt byn på tio tjugo år kom plötsligt dit till utställningarna. De äldre träffades, fick minnas och resonera gamla tider. – "Väldigt många kom väl för att söka sina ankarplatser."

7.10.6 *Nya kommunikationskanaler*

Tack vare det stora intresse som visades utställningarna i Bäck och Kusmark från utomstående fick man i arbetsgrupperna bevis för att man nått ut med de kunskaper man erhållit om den egna bygden, att man fått sprida sin syn på den egna situationen. Man fick till stånd "en tvärbindning mellan innerstadens människor och periferin". – "Dom har lärt känna byn bättre och vi har lärt känna dom." Nya kontaktvägar har öppnats mellan byn och centralorten.

I samband med utställningen "Skog för alla" upplevde dessutom den av skogen präglade befolkningen i Bäck att de fått en helt ny kontakt med "skogsexperterna". – "Förr när vi haft grejor om skogen, så har det kommit en del experter, som har kunnat var för sig allt det där och vi har inte haft möjligheter att meddela våra synpunkter. I det här fallet fick så att säga vi bilda stommen. Det var det positiva, när vi satte experterna på plats. Det blev ombytta roller för en gångs skull."

Vilken betydelse som dessa nya kommunikationskanaler kommer att få på sikt kanske inte skall utrönas här. Intrycket att "folk mer och mer dyker på i kulturfrågor, ger tips och ställer frågor" är nog inte alldeles ogrundat, även om det inte omedelbart måste vara en följd av denna studieverksamhet.

7.10.7 *Kännedom om utställningsmediet*

Några av deltagarna i arbetsgrupperna hade aldrig tidigare varit på någon utställning och många besökte sällan en sådan av olika orsaker. Sedan de själva arbetat med utställningar fick de annan syn på mediet. "Man har blivit väckt" säger en deltagare, "inte hade jag åkt till stan för att se den som visas nu, om jag inte sett den som var här, men nu var jag nyfiken på att se hur den fungerar och hur den var uppsatt. Man har kommit in i processen liksom, vet hur det går till." En annan av deltagarna ställer större krav på utställningar nu. – "Jag vill veta vad utställaren har för avsikt med utställningen."

Konstutställningen "Konst i byn" och den konstcirkel som startades till följd av den ansågs också ha gett ett annat förhållande till konst. – "När vi hade konstutställningen blev det en otvungen stämning till skillnad från utställningar i stan, där det är så fint och sterilt på något sätt. Man såg utställningen med helt andra ögon. Det var sättet att umgås med konsten som blev annorlunda." Man säger sig kräva att utställningen placeras i en miljö, "där man kan dricka kaffe och prata för det är viktigt att få kontakt med människor". Det ansågs också väsentligt att man fick igång en debatt om vad utställningen gav för något.

Många inser nu utställningens fördelar framför andra medier. – "Ingenting kan vara mer påtagligt än en utställning." – "Den är mer levande, når fler människor och är mindre arbetssam att ta sig igenom än boken."

7.10.8 *Utställningsarbetets pedagogiska effekter*

Dessa byutställningar gjorda av amatörer på fritid i studiecirklar skall naturligtvis inte jämföras med professionella ateljéproduktioner. Utbildningen i utställningsteknik är inte något självändamål. Att man praktiskt framställer någonting har dock fungerat stimulerande på studiearbetet. Studieförbundens representanter framhöll också att man pedagogiskt kunde ha mycket att hämta av arbetsformen, inte minst när det gäller samarbete.

I första hand bör man dock avläsa de pedagogiska effekterna på förmågan att uttrycka sig, att göra en problemanalys samt att formulera och precisera krav åt olika håll. Denna metodik tvingar fram ett större engagemang, menade man, som borde vara en tillgång inte minst i den politiska verksamheten.

7.10.9 *Stimulans till fortsatt skapande*

Beskrivningen av verksamheterna i Bäcks by (7.10.2) visar tydligt hur det ena projektet föder det andra. Arbetet hade i mycket hög grad stimulerat deltagarna i arbetsgrupperna till fortsatt verksamhet. Även i Kusmark ville man gärna göra flera utställningar om tillfälle ges. Man vet bättre nu hur en utställning skall göras, men man ansåg ändå hjälp utifrån nödvändig.

I Bäck, där verksamheten pågått längre och fått en viss kontinuitet har man blivit mera självkritisk. Man ställer större krav nu än tidigare på sambandet mellan form och innehåll – "det skall vara en balans mellan det konstnärliga och det praktiska budskapet". Man erkänner att "vi är väl litet rädda för att misslyckas" efter de hittillsvarande framgångarna.

Verksamheten satte också sina spår på det individuella skapandet. En av deltagarna i arbetsgruppen i Bäck har börjat måla "i protest mot teknokrater och dårar sedan vi hade den där utställningen. Jag har märkt att det är protest i alla mina tavlor." Han trodde att detta var en produkt av arbetet med utställningen, som gett insikt i hur samhället fungerar.

7.10.10 *Effekter på kulturlivet*

Utställningarna och programverksamheten kring dem fick också direkta effekter på kulturlivet i byarna.

I samband med utställningsarbetet kring "Byn visar" i Bäck kände man behov av en lokal att samla gamla föremål i, vilket resulterade i att man rustade upp det gamla bönehuset för detta ändamål.

I Kusmark ordnades i samband med utställningen en ny lokal för biblioteksfilialen i byn i postens gamla lokaler. Där fanns ett brandsäkert arkiv, där man kunde samla sitt material. Arbetsgruppen tryckte på kulturnämndens ordförande, som var inbjuden till programverksamheten kring utställningen. Inom 14 dagar togs biblioteket i besittning. Antalet boklån ökade avsevärt efter öppnandet. Man kunde notera 800 boklån under den första månaden att jämföras med 1 400 under hela 1971.

Verksamheterna ansågs också ha haft positiva effekter för museet i Skellefteå. Material har insamlats i form av dokument och föremål. Den uppmärksamhet som byutställningarna fick av allmänheten ökade påtagligt intresset för museet och dess samlingar. Det är också uppenbart att museet fått kontakter med nya publikgrupper.

7.10.11 *Sammanfattning*

Verksamheterna i de två byarna i Skellefteå kommun, där studiecirklar producerat egna utställningar kan sammanfattningsvis sägas ha haft följande effekter:

- inom arbetsgrupperna har vuxit fram en positivt upplevd gemenskap i ett målinriktat arbete,
- även inom byarna har man upplevt en gemenskap i medagerandet vid uppföljning av utställningarna,
- arbetet med historiskt material har gett en känsla för lokal förankring och en mera optimistisk syn på framtiden,
- man har förbättrat förmågan att uttrycka sig, att göra problemanalys och att formulera krav,
- genom utställningarna har man fått tillfälle att demonstrera sin situation utåt och öppnat nya kommunikationskanaler från "periferin till centrum"

– kännedom om mediet har ökat intresset för andra utställningar och för konst i allmänhet,
– aktiviteterna har stimulerat till ett fortsatt individuellt skapande,
– verksamheten har medfört ett aktivare kulturliv i byarna.

7.11 *Aktivitet på utställningar – sammanfattning*

7.11.1 *Aktivitet som pedagogiskt instrument för att åskådliggöra utställningens innehåll*

En vanlig iakttagelse var att de flesta besökare inte är inställda på eget agerande, då de kommer till utställningslokaler, där aktiviteter rekommenderas. Så länge som den aktiva insats, som förväntas är okomplicerad och kravlös föreligger dock i regel inga svårare hinder för deltagande i anvisade möjligheter. Att "upptäcka" genom att känna på och utnyttja rörliga delar är mycket uppskattat. Att själv vara konstruktiv är svårare. Många tycks vara hämmade även inför enkla kompositionstavlor. Att vara skapande i färg och form anses vara något mycket positivt, men det blir mest barn och ungdom samt i någon mån föräldrar tillsammans med barn som utnyttjar möjligheterna i aktivitetslokalerna. Att delta i mera tidskrävande aktiviteter är den genomsnittliga besökaren inte alls hågad för.

Visad handlingsberedskap tycks främst hänga ihop med ålder, tidigare vana att gå på utställningar samt med förankring i grupp, organisation, förening o.dyl. De vanligaste skälen för bristande aktivitet är:

– Man uppfattar aktiviteten som en form av lek och alltså något som främst angår barn. Detta intryck förstärks av att barn ofta dominerar i aktivitetsrum, på arbetsbord o.dyl.
– Man vågar inte för att man är rädd för att den övriga publiken skall fördöma resultatet. Man har stora kvalitetskrav på sig själv.
– Man har lärt sig från barndomen att bara titta på utställningar.
– Man föreställer sig att deltagande i viss aktivitet bara är de "etableradeS" rättighet.
– Man har ringa intresse för aktivitetens syfte.

De aktiva var i regel mera tillfredsställda med utställningen än de passiva. Sambandet mellan grad av aktivitet och inställning kan förklaras på följande sätt:

– aktiviteten i sig ger tillfredsställelse och positiva reaktioner,
– de som av andra skäl blir positiva stimuleras till mera aktivitet än de negativa och likgiltiga,
– vissa utställningsvana besökargrupper t.ex. ungdomar är dels mera positiva till den annorlunda utställningen och dels, oberoende av detta, mera beredda till aktivitet.

Trots att man i allmänhet är positiv till aktivitetsmöjligheterna – även de som själva avstod från agerande – rådde det delade meningar om vad aktiviteterna hade för betydelse för utställningens innehåll och budskap.

Aktiviteten misstänks ibland dra uppmärksamheten från innehållet. Detta tycktes vara mest markant för "Miljöspel" och minst för "Upptäcka – uppleva". Vilka betydelsefulla skillnader fanns då mellan dessa projekt?

- Besökarna på "Upptäcka – uppleva" var något mera förberedda på utställningens metoder, troligen också, för egen eller för barnens del, mera inställda på aktivitet.
- Aktivitetsmöjligheterna var mera integrerade i utställningens budskap i "Upptäcka – uppleva" än i "Miljöspel", där de ofta inte hade något med innehållet att göra.
- På "Upptäcka – uppleva" fick besökarna guidning med hjälp av hörlurar, som syftade till att ge anvisningar om aktivitetsmöjligheter.

Då aktiviteten innebär ett rollövertagande – t.ex. att anta den rörelsehindrades roll genom att åka rullstol – verkar förutsättningarna för engagemang och inlevelse vara goda. Detta kan naturligtvis ha positiva effekter, men kan också ske på bekostnad av andra budskap i utställningen. Ett engagerat agerande i en sådan fiktiv miljö som utställningslokalen riskerar också att bli ett pseudoagerande och därmed avledande från det egentliga problemområdet.

7.11.2 *Aktivitet i syfte att stimulera till ömsesidig kommunikation*

Ett viktigt syfte med försöksverksamheten i anslutning till "Land att leva i" och "Miljö för miljoner" var att på museet skapa en gynnsam miljö för ett ömsesidigt informationsutbyte. Genom att stimulera till kontakter med experter och politiker ville man underlätta för den enskilde att få ett större inflytande över miljöfrågorna.

Vid planeringen av detta projekt tryckte Riksutställningar, Skolöverstyrelsen och Folkbildningsförbundet hårt på denna målsättning. Bland resultaten av detta försök må följande framhållas:

- Debatter och diskussioner dominerades av experter, inbjudna paneldeltagare, politiker etc. medan endast en mindre del av publiken yttrade sig, utom då mycket lokala angelägenheter berördes.
- De mest aktiva var redan tidigare kända som opinionsledare i den aktuella frågan eller var yrkesmässigt knutna till informationsprocessen i samhället.
- De flesta initiativ till agerande togs av grupper och organisationer även om utförandet kunde vara enskilt.
- De mest aktiva uppföljningarna av projektet gjorde redan förut existerande grupper, medan nya grupper tycktes vara mindre framgångsrika.
- Seminarier och liknande arrangemang, som varade i flera dagar avfolkades och endast experter och förut miljöengagerade blev kvar till slutet.
- Nya aktionsgrupper eller kamporganisationer, som bildades som en följd av kontakter på utställningen, övertogs senare av förut etablerade gruppbildningar, vilkas medlemmar kom att dominera.

I allmänhet krävdes en ideologisk förankring med stöd i en gruppgemenskap eller ett starkt engagemang för eller emot någon konkret företeelse för att besökaren skulle göra anspråk på att agera eller komma till tals. Ofta saknades dessa förutsättningar, även om många hade privata synpunkter på praktiska problem. Den enskilde besökaren utan speciell gruppförankring kunde engageras för konkreta frågor som t.ex. nedskräpningen i naturen, men visade ofta en osäkerhet, likgiltighet eller ett avståndstagande inför eget agerande i miljöpolitiska eller ideologiska frågor.

Angelägenhetsgraden av den ömsesidiga kommunikationsmiljön tycktes minska ju längre bort från den centrala insatsen och ju närmare fältet man kom. Redan bland vissa lokalarrangörer och programansvariga kunde man finna en betoning av det informationsgivande syftet. De allra flesta besökare anlände till utställnings- och aktivitetslokalerna för att få lära sig något eller att få intryck dvs. med förväntningar om att få vara mottagande part, trots att projektets ursprungliga målsättning var en annan.

Försöken i Skellefteåområdet hade delvis andra utgångspunkter. Bybornas representanter i arbetsgrupperna formulerade själva utställningarnas tema och innehåll, som växte fram ur behov betingade av den lokala situationen. Den stora tillströmningen av besökare till byutställningarna ansågs vara ett stöd för att man nått ut med sitt budskap. Genom de direkta åtgärderna för att undanröja vissa bristförhållanden i samhället erhölls ett bevis för att kommunikationskanaler öppnats från byarna i kommunens utkanter till myndigheterna på centralorten.

I "Land att leva i" tillvaratogs chanserna till aktivt deltagande främst av redan etablerade grupper med intresse för problemområdet eller för den politiska beslutsprocessen. I projektet "Arbete i byn" – Kusmarks bidrag – för att illustrera med ett tydligt exempel, skapades gruppen av det aktiva deltagandet och under försöken att formulera en intressegemenskap.

I Handikapprojektet initierades också ämnesområdet av vandringsutställningen, men studiegrupperna verkade arbeta ganska oberoende av utställningens övergripande budskap. Många ansåg också att utställningen inte hade någon större funktion i sammanhanget. Förvisso aktualiserades handikapproblemen av den, men de debatter och diskussioner och andra förberedelser som ledde fram till ett agerande i form av påtryckningar på myndigheter, skriverier i pressen o.dyl. hämtade sin näring främst ur gruppdeltagarnas engagemang i de lokala problemen.

Man kan fråga sig varför enskilda besökare utan speciell anknytning till intressegrupp eller ideologisk gemenskap i så ringa grad stimulerades till att uttrycka sin mening av sådana till debatt uppfordrande utställningar som t.ex. "Miljö för miljoner" eller "Förbud mot handikapp". En påtaglig anledning synes vara att det stora flertalet möjligen vill utöva inflytande på för honom konkreta och närliggande problem, men helst överlåter de politiska ideologierna till yrkespolitiker och professionella debattörer. Vad detta i sin tur har sin grund i – bristande utbildning, det politiska språket eller maktlöshet – kanske må lämnas åt sidan i detta sammanhang.

En annan möjlig förklaring hänger ihop med hur budskapen på utställningarna utformas. Problematiken antyddes redan vid beskrivningen av "Vad är konsthantverk?" (se 6.7). Att debatten "Sköna stund" mest kom att handla om uttryckssättet och inte om u-landsproblemen är kanske också en återspegling av detta. I vilken grad skall utställaren själv formulera sina slutsatser och i vilken grad skall han överlåta åt tittaren att på grundval av redovisade fakta grunda sig en åsikt? Färdiga budskap kan ibland övertyga dem som själva inte kan eller inte ids bearbeta materialet, men de ger inte mycket stimulans till diskussioner. De slutsatser man själv dragit känns mycket angelägnare att framföra och kämpa för än de slutsatser, som andra tillhandahållit.

7.11.3 *Aktivitet för att bryta isolering*

Försöken med allaktivitetsverksamhet i "Hallen" i Skärholmen och under "Samvarodagar" i Luleå attraherade främst barn och ungdom, medan de vuxna invånarna i rätt stor utsträckning lyste med sin frånvaro. Betydelsen av att ha någonstans att samlas och tillgången på materiella resurser för gruppaktivitet kan understrykas av den konstaterade minskningen av antalet sociala störningar från barn och ungdom under försöksperioden i Skärholmen. Genom att ungdomar med sociala problem i stadsdelen Örnäset i Luleå fick vara med och bestämma och utforma aktiviteterna kom de också att känna ansvar, vilket hade till följd att de mera ägnade sig åt konstruktiv verksamhet i stället för destruktiv.

Tillgång till lokaler och materiella resurser må vara nödvändiga förutsättningar i projekt av denna typ, men de räcker inte i det långa loppet för att skapa kontakter. Isolering och brist på gemenskap upphävs i regel inte med ting som förmedlare utan med människor. Framgångarna i försöken med "Hallen", "Samvarodagar", "Tillsammans" och "Cirkeln" var i högre grad beroende av personella insatser än av arbetsmaterials eller utställningars utformning och innehåll. Man kan belysa med några exempel.

Personal som kunde kanalisera befintlig aktivitetslust och styra den till för de agerande meningsfulla och för samhället acceptabla sysselsättningar var väsentliga både i "Hallen" och i "Samvarodagar". Arbetet i målarverkstaden i "Hallen" fungerade fint tack vare handledarnas sätt att leda. Endast ett fåtal personer kunde uppnå ett förtroendeförhållande till de ungdomar i Örnäset som upplevde sig stå i ett motsatsförhållande till "samhället" och som tog avstånd från etablerade och institutionella kontakter. Då officiellt sanktionerade resurser – genom skola, studieorganisationer, kulturella institutioner – nonchaleras eller möts med motvilja ställs stora krav på en ledare eller förmedlare.

I projektet "Tillsammans" hade handledarnas förmåga att skapa kontakter och samarbete mellan de utvecklingsstörda inbördes större betydelse för resultaten av verksamheten än innehållet i materiallådan.

För att utställningen "Cirkeln" skulle fungera något så när bra på vårdhemmen erfordrades en personlig presentation av den. Först därefter

kunde man i regel stimulera patienterna att delta i studieverksamhet omkring den.

Alla dessa iakttagelser ställer personal- och ledarutbildningsfrågan i centrum. Att satsa på sådan utbildning förefaller för närvarande angelägnare än att satsa på produktutveckling för projekt med den direkta målsättningen att bryta gruppers isolering.

Man kan fråga sig varför så få vuxna lockades att ta del av verksamheterna i Skärholmen och Örnäset. Var föreställningarna om en existerande isolering i bostadsområdena överdrivna? Upplevde den vuxna befolkningen där inte något medvetet utåtriktat kontaktbehov? Vid dessa projekt hade arrangörerna som ambition att utgå från invånarnas egna uttalade behov och önskemål. De vuxna besökarna tycktes faktiskt inte uppfatta målarverkstad, ljudlekar och andra tillgängliga möjligheter som speciellt angelägna för dem. Den stora tillströmningen av ungdom förstärkte även intrycket av en ungdomsbetonad verksamhet, någon som säkert skrämde bort en del vuxna. Det förefaller dock främst som om de vuxna invånarnas önskemål, i den mån de medvetet kunnat uttryckas, inte kommit fram via de lokala kontaktvägar man här utnyttjat. Problemet att aktivera kulturellt passiva människor, som inte har tillgång till nödvändiga sociala kontakter i föreningsliv eller annan gruppgemenskap, fick knappast någon lösning i projekten "Hallen" och "Samvarodagar". Försöken i Bäcks by och Kusmark var betydligt mera framgångsrika i att aktivera den vuxna befolkningen. Förutom arbetsgrupperna bidrog en mycket stor del av byinvånarna åtminstone i någon form till utställningarna. Dessutom initierade den ena aktiviteten den andra. Man fick "blodad tand att fortsätta".

Vari låg skillnaderna mellan "Hallen" och "Samvarodagar" å den ena sidan och verksamheten i Skellefteå å den andra? Här redovisas några skillnader, utan anspråk på att den främst orsaken till projektens skilda resultat skall understrykas.

- I byarna rådde tidigare en väl utvecklad social gemenskap, vars sönderfall det närmast gällde att motarbeta. I det nybyggda bostadsområdet Skärholmen hade någon sådan aldrig existerat, utan den måste byggas upp från grunden.
- I byarna kunde man bygga på en historisk tradition, som aldrig existerat i Skärholmen och i varje fall aldrig utnyttjades i Örnäset.
- Byinvånarna var mera förankrade i, hade bott längre i sin nuvarande hemmiljö, än stadsborna.
- Initiativet till verksamheterna togs inifrån i skellefteåförsöken, men kom utifrån i "Hallen" och "Samvarodagar".
- Verksamheten i Skellefteå kanaliserades i fasta former dvs. i organiserad studiecirkelverksamhet. På de övriga ställena byggdes verksamheten upp av "fria grupper".

7.12 *Förutsättningarna för skilda aktivitetsformer på utställningar*

Hittills i detta avsnitt har olika aktivitetsformer på museer och utställningar belysts utifrån syftet med aktiviteten från utställarens sida

– aktivitet i pedagogiskt syfte, aktivitet för att skapa möjligheter till ömsesidig kommunikation, aktivitet för att bryta isolering. Där har konstaterats olika beredskap för aktivitet hos olika grupper av besökare, men också antydningar om att olika situationer i olika grad är lämpade för avsedd aktivitet. I ett försök att systematisera situationsfaktorerna kommer avslutningsvis publika aktiviteter att betraktas ur ett delvis nytt perspektiv.

Grunden för detta är en teori av den finländske sociologen Erik Allardt[1]. Han studerar samhällen grundade på förväntningar[2]. Även om Allardt främst behandlar mera bestående samhällen kan hans synsätt delvis också vara tillämpligt på det mera tillfälliga interaktionssystem som bildas i utställningsmiljön.

Bland grundläggande faktorer vid analys av grupper framhåller han trycket mot likformighet och graden av arbetsfördelning. Trycket mot likformighet kan ha sin utgångspunkt i normer som föreskriver beteendemönster och dylikt eller bero på att vissa människor väljer likformigheten därför att de känner sig trygga om de beter sig på samma sätt som andra. Trycket mot likformighet i utställningsmiljön kan gälla t.ex. besökarens uppträdande eller hans värderingar i någon av utställningen aktualiserad fråga.

Graden av arbetsfördelning i ett socialt system är nära förknippad med möjligheterna till utbyte av varor och tjänster. Goda möjligheter för besökarna att i utställningsmiljön byta erfarenheter, därför att de i relevanta avseenden är specialiserade, får ställas mot odifferentierade publikgrupper, där besökarna var för sig tittar på utställningen, men har litet utbyte av varandra. Genom att kombinera trycket mot likformighet med möjligheterna för socialt utbyte[3] erhålles schematiskt följande interaktionssituationer:

	Möjligheterna för socialt utbyte	
Tryck mot likformighet	Små	Stora
Starkt	PUBLIKGEMENSKAP (mekanisk solidaritet)	AGERANDE I SYFTE ATT PÅVERKA (konfliktsituation eller auktoritärt förhållande)
Svagt	ENSIDIGT INDIVIDUELLT ERFARENHETSSÖKANDE (passivitet i sociala relationer)	ÖMSESIDIGT ERFARENHETSUTBYTE (organisk solidaritet)

Med *publikgemenskap* avses här den typ av gruppsammanhållning som har sin grund i att publiken har eller får gemensamma intressen, vill nå samma mål eller uttrycker samma värderingar. Stöd för egna värderingar kan lätt erhållas i ett sådant sammanhang. Samvaron med andra besökare ger goda chanser att få egna föreställningar eller åsikter bekräftade.

[1] Erik Allardt. Samhällsstruktur och sociala spänningar. Tammerfors 1965.

[2] Allardt, sid 14.

[3] I betydelsen av ömsesidigt givande och tagande av tjänster (erfarenheter).

Denna situation kan vara en fruktbar förutsättning för ett samlat agerande utåt i någon fråga. De grupper som enats om utställningens syn på handikapproblemet har varit mera framgångsrika i ett fortsatt agerande än de som inte kunnat enas och därför känt litet samhörighet. Många besökare på t.ex. "Sköna stund" och "Land att leva i" har upplevt tillfredsställelse att tillsammans med andra och med stöd av utställningens budskap få precisera sina synpunkter om u-landsproblem eller miljövård.

Vid *individuellt erfarenhetssökande* är utställningens förmedlade kunskaper eller upplevelser centrala. Ett svagt tryck mot likformighet innebär stor frihet för var och en att söka sin egen erfarenhet oberoende av andra. Då samtidigt förutsättningarna för gruppsamverkan är små kan man förvänta sig stor passivitet i sociala relationer. Vad man upplever blir en privatsak och besökare tycks inte angelägna att få stöd från andra, men inte heller att påverka andra. Debatter under dessa omständigheter blir passiva och oengagerade. Det kan understrykas att denna situation säkerligen är den vanligaste.

"Upptäcka – uppleva" kan stå som exempel. De aktivitetsmöjligheter som där erbjöds var av individuell karaktär. Även aktivitetsrummet byggde främst på enskilt skapande som personlighetsutvecklande process, men blev aldrig någon samlingspunkt för ömsesidigt utbyte av erfarenheter.

En situation med *agerande i syfte att påverka* följer av en stor spännvidd mellan besökarna i relevanta avseenden i kombination med ett starkt tryck mot likformighet. Om t.ex. samstämmighet i värderingar anses angelägen, trots besökarnas varierande premisser, uppstår sannolikt häftiga sammandrabbningar, om olika besökargrupper är ungefär lika inflytelserika – ett balanserat maktförhållande råder. Om inflytanderesurserna är ojämnt fördelade uppstår lätt auktoritära relationer. Många paneldebatter mellan experter/politiker och andra besökare på "Land att leva i" fick denna prägel.

Det ömsesidiga erfarenhetsutbytet bygger på komplementaritet utan tryck mot likformighet. Interaktionen upplevs som meningsfull lika mycket på grund av vad man kan ge andra som på vad man kan ta del av genom andra. En solidaritet som är en följd av arbetsfördelning och ömsesidigt beroende växer fram. Denna solidaritet kan vara väsentlig vid ett senare gemensamt agerande utåt eller för att uppnå vissa mål. Skellefteåförsöken är ett bra exempel. Samarbetet med utställningar i byarna drevs av att var och en bidrog med insatser utifrån sitt speciella kompetensområde samtidigt som alla fungerade som lärare åt alla. Även "Samvarodagar" hade vissa likheter med denna situation. Genom att ge meningsfulla uppgifter åt var och en kunde håglöshet och passivitet övervinnas hos många. Likgiltigheten i ungdomsgruppen förbyttes i engagemang inte främst på grund av de kunskaper eller upplevelser som försöket gav, utan genom att kunskaper och upplevelser kunde "bytas" mellan något så när jämnställda parter.

8 Utställningen som medel för måluppfyllelse

8.1 *Användningsmodellen*

Utgångspunkten för detta avsnitt är den s.k. användningsmodellen, som tidigare tillämpats av masskommunikationsforskare. I högre grad än andra kommunikationsmodeller betonar användningsmodellen mottagarens roll i kommunikationsprocessen. Dennes intressen, värderingar, behov, mål etc. läggs till grund för kontakterna med massmedia i stället för en passiv exponering, där mottagaren påtvingas mediers innehåll och budskap. Mottagaren förväntas söka sig till sådana medier, där han tror sig kunna uppleva behovstillfredsställelse eller få sina mål uppfyllda. Ett grundläggande antagande är alltså att det i första hand är mottagaren som avgör om en kommunikationsprocess skall komma till stånd eller ej. Ett deltagande i en sådan process bör – enligt användningsmodellen – förklaras i termer av vilka effekter mottagaren åsyftar. Enligt detta synsätt blir utställningen ett medel för besökarens måluppfyllelse.

Förebilden står att finna i Dan Lundberg och Olov Hulténs "Individen och massmedia".[1] Avsikten här är en tillämpning av denna modell på utställningsmediet. Modellen förutsättes vara användbar, oavsett om man anser att utställningen är ett massmedium eller ej.

Den direkta utgångspunkten i Lundberg och Hulténs version är den kognitiva balansteorin, som förutsätter "att individen på olika sätt eftersträvar ett balanserat förhållande mellan en känslomässig inställning till ett objekt och sina föreställningar om dess relationer till andra objekt eller olika slags konsekvenser. När denna balans av någon anledning rubbas uppstår "psykologisk spänning" vilken individen försöker reducera genom att söka sig fram till ett nytt jämviktsläge".[2] Även användningsmodellen utgår från individen och hans föreställningar om respektive känslomässiga inställning till omvärlden. Den för modellen grundläggande situationen illustreras av figur 8.1, där I betecknar individen, M individens mål eller behov och O det objekt som enligt hans uppfattning kan leda till måluppfyllelse eller behovsreducering. Den positiva pilen mellan I och M anger att målet har en positiv laddning dvs. är eftersträvansvärt. Den positiva pilen mellan O och M betecknar att I uppfattar O som positivt instrumentellt relaterad till M dvs. att I tror att om han använder O kommer han att uppnå målet M. Under dessa omständigheter – och då alla andra förhållanden är irrelevanta – är det rimligt att I anser att ett användande av O är något önskvärt. Det positiva tecknet mellan I och O betyder alltså inte att individen tar kontakt med objektet eller använder det. I denna grundläggande form berör inte användningsmodellen handlingar utan attityder. Eventuella hinder eller barriärer för användandet av O är här inte inbyggda i användningsmodellen. I avsnitt 9 kommer en utveckling av användningsmodellen att presenteras, där även objektets tillgänglighet för individen förs in i bilden.

De olika relationerna i modellen kan också anta negativa tecken. Då I – M-relationen är negativ innebär detta ett icke önskvärt eller negativt värderat mål eller tillstånd. Då O – M-relationen är negativ innebär detta

[1] Stockholm 1968

[2] Lundberg–Hultén, s. 55.

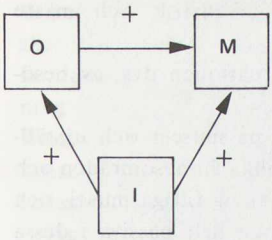

Figur 8.1

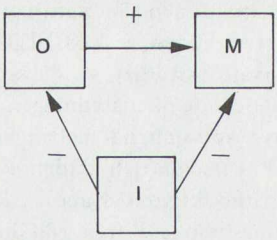

Figur 8.2

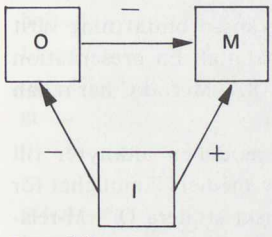

Figur 8.3

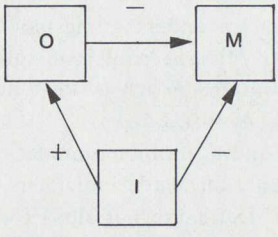

Figur 8.4

att I föreställer sig att O förhindrar ett uppnående av målet M. Ett negativt tecken på I – O-relationen innebär att individen vill undvika objektet O. Enligt balansteorin kommer I – O-relationens tecken att bestämmas så att produkten av samtliga tecken i modellen blir positivt vilket också innebär att antalet negativa tecken är noll eller två. (Se figurerna 8.2, 3 och 4.)

Denna presentation har endast tagit fasta på de grundläggande och principiella förutsättningarna för användningsmodellen. Den har inte tagit hänsyn till alla de aspekter av modellen som utvecklats av Lundberg och Hultén. Längre fram skall komplikationer införas som ger en uppfattning om modellens spännvidd. Redan nu pekar den dock på vissa konsekvenser för tillämpningen och man bör från detta resonemang kunna härleda ett antal faktorer som bör göras till föremål för observationer.

1. Man måste kartlägga vilka mål som kan antagas vara relevanta i samband med musei- och utställningsbesök. Problemområdet anknyter till I – M-relationen i användningsmodellen. Det gäller att härleda ett antal specifika målformuleringar som kan studeras med avseende på värde och intensitet för individen. Detta kan ske exempelvis på följande sätt:

A. Frågeundersökningar angående besökares motiveringar för utställningsbesök eller deras medvetna förväntningar vid ett givet tillfälle. Detta angreppssätt förutsätter ett antagande om att besökaren har vissa bestämda föreställningar om mål eller konsekvenser av ett utställningsbesök. Det är också underförstått att ett beslut att se en viss utställning har kommit till stånd och att besökaren inte bara helt plötsligt utan egen förskyllan har ställts inför en utställning. Den

senare situationen är naturligtvis inte alls orealistisk och måste komplettera bilden av skilda registrerade motiv.

B. Observationsstudier av själva exponeringssituationen dvs. av besökarens beteende på utställningen eller museet.

C. Analys av samband mellan besöksfrekvens på museer och utställningar å ena sidan och graden av intresse för olika ämnesområden och annan fritidsaktivitet å andra sidan. Hur skiljer sig flitiga musei- och utställningsbesökare från tillfälliga besökare och helt passiva i dessa avseenden? Metoden förutsätter att vissa grundläggande mål och ambitioner ligger till grund för ett konsekvent mönster för intressen och fritidsaktiviteter, som skulle kunna blottläggas med korrelationsanalys.

Samtliga tre undersökningsmodeller har i begränsad omfattning varit möjliga att tillämpa på Riksutställningars datamaterial. En presentation enligt metoderna A och B sker i avsnitten 8.2 – 8.7. Metod C har redan utnyttjats i avsnitt 3.4.

2. Det andra problemområdet i användningsmodellen anknyter till observationer angående individens uppfattning av mediers lämplighet för givna mål. Detta innebär alltså försök att empiriskt studera O – M-relationen. Det är då individens uppfattning om och värdering av utställningen – museet som medel för måluppfyllelse som är relevant även i de fall han bygger på felaktiga föreställningar. Som exempel på data som närmare skulle belysa denna relation kan följande framhållas.

A. Individers kunskaper om hur man kan använda ett museum och vilken nytta och glädje man kan ha av en utställning satt i relation till olika faktiska användningsområden.

B. Individers attityder till utställningsmediet och museimiljöns lämplighet för skilda syften satt i relation till andra mediers möjligheter i samma syfte. I vilka avseenden och under vilka omständigheter är utställningen bättre lämpad som medel för måluppfyllelse än andra möjligheter?

C. Subjektiva värderingar från besökare till vad i utställningen som de uppfattat som bra eller dåligt.

D. Besökares faktiska utnyttjande av utställningen och dess hjälpmedel.

Ovanstående exempel på data har i begränsad omfattning ingått i Riksutställningars undersökningsmaterial. C och D kommer att redovisas på skilda ställen i avsnitten 8.3, 8.5 och 8.6, A och B främst i avsnitt 8.8.

3. Det tredje området för empiriska observationer med anknytning till användningsmodellen benämnes av Lundberg och Hultén "individens interaktion" med de aktuella objekten dvs. det som inrymmes i relationen I – O.

Författarna skiljer mellan interaktion på två olika nivåer nämligen i form av känslomässig reaktion gentemot mediet och i form av faktiskt beteende. Individen kan vara mer eller mindre välvilligt inställd till utställningar i allmänhet och till museer som företeelser och han kan också vara på olika sätt känslomässigt engagerad i dessa medier. I detta fall

är det fråga om hans attityder och därmed sammanhängande intresse och aktivitetsberedskap för kontakt med dessa medier, dock ej själva kontaktfrekvensen. Någon sådan allmän attityd- och intresseundersökning i relation till museer och utställningar har inte genomförts av Riksutställningar. Däremot vet man ju en hel del om faktiska besöksfrekvenser dvs. om kontakter med dessa medier, vilket presenterats utförligt i avsnitten 3–5.

Användningsmodellens huvudsyfte är att man på balansteoretiska grunder skall kunna förutsäga I – O-relationen på grundval av kännedom om de båda övriga relationerna (I – M, O – M). Man kan således förvänta sig att kunskaper och värderingar skall stå i ett konsistent eller balanserat förhållande till varandra. Sambandet mellan attitydnivå och beteendenivå behandlas däremot i allmänhet inte i olika balansteoretiska modeller. Lundberg – Hultén förutser dock ett positivt samband mellan attityd och beteende. Detta torde vara ett rimligt antagande, som kan ligga till grund för en analys av användningsmodellens tillämplighet på musei- och utställningsmediet. Det är emellertid också rimligt att anta att detta samband är mer eller mindre starkt i olika situationer och framför allt i olika befolkningsgrupper. Om I – O-relationen studeras på beteendenivå kan man förvänta sig att användningsmodellen vid prövning kommer att stämma i större eller mindre utsträckning i olika grupper. Skillnaderna skulle främst kunna förklaras av att museet och utställningen i olika grad är "tillgängliga" för skilda individer. Här införes alltså en tillgänglighetsrelation, som inte finns i den ursprungliga användningsmodellen. Graden av tillgänglighet bör studeras i anknytning till individens resurser att få kontakt med dessa medier samt de barriärer av olika art, som man måste övervinna för denna kontakt. Denna tankegång kommer att vidareutvecklas i avsnitt 9.

8.2 *Riksutställningars undersökningar av syften med utställningsbesök*

Den i föregående avsnitt presenterade användningsmodellen kan även utvecklas i riktning mot funktionsanalys, som i ganska ringa utsträckning har tillämpats på utställningsmediet och på medier över huvud taget. Någon funktionsanalys är dock inte huvudsyftet här. I detta avsnitt eftersträvas en gräns mellan observerbara konsekvenser och subjektiva dispositioner som syften, mål etc. Främst det senare problemområdet skall belysas.

Man måste för det första skilja mellan utställningsbesökarens medvetna syfte med besöket och sådana faktorer i hans miljö eller personlighet, som har en gynnsam inverkan på att ett utställningsbesök kommer till stånd. Individuella syften och gynnsamma faktorer behöver visserligen inte vara oberoende av varandra. Men vissa faktorer kan ha en stimulerande effekt på ett beslut att gå på utställning utan att detta medvetet behöver uppfattas av individen.

Å andra sidan måste man också ha klart för sig skillnaden mellan medvetna syften och uttalade motiveringar. Vid den typ av frågeundersökningar, som här ligger till grund för resultaten har uttalade motive-

ringar för utställningsbesök kartlagts. Detta förutsätter att besökarna fattat ett mer eller mindre medvetet beslut att se utställningen. I den aktuella situationen behöver naturligtvis inte varje besökare ha en fullständig bild över grunden till detta beslut. Erfarenheten visar att direkta frågor av typen "Varför bestämde ni er för att se denna utställning?" ofta ger mycket ytliga och oprecisa svar. Man kan även presentera ett antal motiveringsalternativ med den precisionsnivå man önskar. Det är givet att sådana svarsalternativ aldrig kan täcka alla möjligheter. Men även om så vore måste man räkna med att vissa motiveringar kan uppfattas som mer acceptabla än andra och ges prioritet. Genom att ge svarsalternativen ungefär samma värdeladdning kan man minska på denna typ av felkälla. Olika frågetekniker har använts, ofta i kombination med varandra. För att belysa utställningsbesökarnas mål och syften krävs emellertid att motivundersökningarna kombineras med andra typer av undersökningar.

Ett väsentligt komplement till undersökningar av utställningsbesökarnas motiveringar måste vara observationer av deras beteenden i den aktuella utställningsmiljön. Man kan inte räkna med att utställningsbesökaren i en intervjusituation skall kunna aktualisera alla tänkbara mål i lika hög grad utan han kommer att göra vissa prioriteringar. Det är t. ex. möjligt att svaren överbetonar individuellt präglade syften på bekostnad av mera socialt grundade. Dessa observationer av beteendemönster i utställningsmiljön måste främst ta sikte på hur besökarna utnyttjar denna som social miljö. Iakttagelser av sällskapsstrukturer, gruppbildningar, förekomsten av kontakter, samtal och diskussioner med andra besökare inom eller utom sällskapet kan ge antydningar om vilka socialt färgade målsättningar som ligger till grund för utställningsbesöket. Vad betyder samvaro, gemenskap, markering av grupptillhörighet och dylikt. Huvudfrågan blir om utställningsbesöket främst är ett medel att förbättra de sociala relationerna eller om det i stället innebär ett tillbakadragande eller en isolering från omgivningen. I vilken grad är utställningsbesöket ett sätt att få ha en stund helt för sig själv och i vilken grad är en stunds samvaro med familj, vänner eller obekanta personer med likartad intresseinriktning åsyftad?

Dataunderlag till dessa kombinerade motiverings- och beteendestudier är hämtade från följande utställningsprojekt:

- Konstutställningar i folkparker under sommaren 1971. Undersökning genomfördes i Linköping (se avsnitt 8.3, resultat har även presenterats i 4.8.4).
- Kring människan. Undersökningar genomfördes i Ronneby i maj 1972 och på vernissagen i Skövde i juni samma år (se avsnitt 8.5).
- Fyra årtionden Lennart Rodhe. Undersökning genomfördes på länsmuseet i Östersund i maj 1972 (se avsnitt 8.6.).

Folkparksstudien var huvudsakligen planerad i annat syfte, varför besöksskälen bara ytligt berörs, medan däremot undersökningarna av publik på "Kring människan" och "Fyra årtionden Lennart Rodhe" var direkt avsedda att belysa olika skäl för beslutet att se utställningarna. De

båda senare undersökningarna föregicks av omfattande förstudier i form av ostrukturerade intervjuer med Riksutställningars utställningspedagoger – reseamanuenser som visat utställningarna. Resultaten av dessa intervjuer redovisas i avsnitt 8.4.

8.3 *Tre konstutställningar i folkparken*

8.3.1 *Bakgrund*

Av de fyra utställningar som presenterades i folkparken i Linköping under sommaren 1971 återfanns följande tre konstutställningar "Frimärket som bild", "Kameraöga – konstnärsöga" och "Roland Kempe – serigrafier". Den viktigaste frågeställningen vid detta tillfälle var hur utställningen fungerade i denna miljö och vilken publik man fick, men också vilka skäl som besökarna/tittarna hade för beslutet att ta del av den aktuella utställningen. Informationer inhämtades dels från enkätformulär som utdelades till ett representativt urval av den publik som mera än bara helt flyktigt ägnade sig åt utställningen och dels från ostrukturerade intervjuer med vissa utställningsbesökare. Då frågor om besöksskäl inte var huvudanledningen till undersökningen hade dessa inte nämnvärt utarbetade svarsalternativ i frågeformuläret. Besökarnas förväntningar på utställningen och i vissa fall deras omdömen om den kunde också avslöja den bakomliggande anledningen till att de bestämde sig för att titta närmare på utställningen.

8.3.2 *Frimärket som bild*

"Frimärket som bild", gjord i samarbete mellan Riksutställningar och Postmuseum belyser frimärksmotivets utveckling från ren portomarkering till illustrativ bild. Såväl färgsatta förstoringar som konstnärliga originalmärken från hela världen visades.

Den främsta motiveringen för att ta del av "Frimärket som bild" anknöt till intresset för frimärken. Besökarna tog alltså fasta på ämnesområdet i högre grad än på de konstnärliga ambitionerna. Det var *"Frimärket* som bild" snarare än "Frimärket som *bild*" som attraherade tittarna. Ungefär en fjärdedel menade annars rutinmässigt att de "brukar titta på utställningar, då de har tillfälle".

De flesta besökare var klart informationsorienterade i sina attityder till utställningen. Främst uppskattades att den gav en fin översikt och att den var lärorik. Många besökare framhöll att de var särskilt intresserade av att titta på märken som de inte tidigare sett, men även besökare som hellre velat se framför allt sådana märken som de själva samlade förekom. "Man vet ju mera om dem" påpekade någon. Avsikten att framhäva frimärket från estetisk och kulturhistorisk synpunkt tycktes inte så många besökare ha uppfattat. Endast en kvinna som inte själv samlade påtalade att urvalet var vackert, hon hade tittat särskilt på alla märken med blommor.

De frimärksintresserade besökarna tog i allmänhet mycket god tid på sig och studerade länge de framlagda foldrarna och litteraturen. Allt

material som postkontoret i Linköping ställt till förfogande hade en strykande åtgång. Ungefär var tredje av dessa intresserade besökare stannade i mer än en halvtimme och nästan lika många tittade på utställningen i mellan femton minuter och trettio minuter. De flesta övriga, som visade något intresse för utställningen, stannade i genomsnitt i tio minuter. Ett flertal intresserade besökare gick igenom utställningen frimärke för frimärke med katalogen i hand, vilken de studerade mycket ingående. Det hände dock även att man ägnade sig åt vissa skärmar utan att se hel utställningen

En del fäder tittade tålmodigt på utställningens alla frimärken och diskuterade dem med sina barn. Hela familjer samlades men det var då i allmänhet endast en av familjemedlemmarna, som var särskilt frimärksintresserad, medan de övriga ägnade utställningen endast ett förstrött intresse. Man kunde också finna exempel på att någon mindre frimärksintresserad familjemedlem tröttnade och hindrade intresserade från att se hela utställningen.

8.3.3 *Kameraöga – konstnärsöga*

"Kameraöga – konstnärsöga" var en skärmutställning med kommenterande text, där foto, konstverk, reproduktioner m.m. var sammanställda för att belysa en hundraårig period av ömsesidig inspiration.

Om man undantar bingopublik[1] och folkparksbesökande ungdomar under 20 år som stannade högst i ett par minuter ägnade de seriösa tittarna i genomsnitt tio minuter åt utställningen. Endast cirka 5 % av de senare såg utställningen i längre tid än trettio minuter.

Danspubliken tog i högsta grad flyktig del av utställningen. Älsklingskommentaren var "larvig".

Bingopubliken kom in vördnadsfullt och gick runt, ofta åt fel håll. För det mesta stannade man sällan vid flera än ett par skärmar. Dessa människor tycktes uppleva en osäkerhet i situationen. Många brukade aldrig gå på utställningar men tänkte nu av nyfikenhet kasta ett öga på den här, vilken upplevdes som svårförståelig.

Vid några tillfällen placerades utställningen i foajen alldeles utanför den lokal där bingon pågick. Bingospelare var således tvungna att passera utställningen på mycket nära håll. Vid ett av dessa tillfällen, en söndagseftermiddag, kom utställningen att konkurrera med en TV-apparat i ena hörnet av lokalen och många trängdes för att få se en skymt av en sportsändning. Observatören skriver: "En nervös stämning med mycket folk, spring. Lite seriöst tittande eller kontaktmöjligheter. Mönstret för absoluta majoriteten blev att man såg en skärm, sedan kastade man kanske ett öga på någon annan skärm och fortsatte vidare. Folk förbannade våra skärmar. 'Kom inte med det där skräpet framför TV: n.' 'EM är väl viktigare än det där', 'Vad fan är det här för nåt', 'kom vi går, det här förstår vi oss ändå inte på'. Det var negativt, negativt eller fullständigt likgiltigt, man såg inte ens skärmarna."

Den mera intresserade publiken använde minst fem minuter till utställningen. Karaktäristiskt för många var att man ganska snabbt gick

[1] En lokal i Folkparken användes vissa kvällar i veckan till bingospel.

förbi de första skärmarna men senare började läsa noggrannare och fortsatte sedan skärm för skärm. Medelåldern för denna publikgrupp var omkring tjugofem à trettio år och de flesta besökare kom ensamma. De som kom i grupper, oftast i par eller i familj, gick ibland var för sig eller såg utställningen tysta tillsammans. Mindre barn oroade ofta föräldrarna, som inte fick titta i fred, vilket verkade irritera dem.

Såväl kameraögon som konstnärsögon utgjorde viktiga inslag i den seriöst intresserade delen av publiken på denna utställning. Möjligen kan man skönja en viss övervikt för de kameraintresserade. Som helhet hade dock ämnesintresset inte samma dominans som t.ex. frimärksutställningen. En icke ringa del av besökarna ägnade sig åt utställningen främst av nyfikenhet (de var förmodligen ovana vid utställningar i denna miljö) eller enbart för att fördriva tiden i väntan på något annat. Ungefär hälften av tittarna hade inte planerat att se denna utställning innan de kom till folkparken.

Man uppskattade den ömsesidiga påverkan av foto och konst. Man fann den historiska utvecklingen intressant. Man betonade de kunskaper som utställningen gav. Man uppskattade kommentarerna till utställningen. De fotointresserade uppehöll sig gärna vid de fototekniska kvaliteterna. Ett lokalt inslag med bilder framkallade på väv fick mycket beröm. Man såg då detta främst som en intressant nyhet.

8.3.4 *Roland Kempe – serigrafier*

Konstnären Roland Kempe presenterades av Riksutställningar i en utställning innehållande 40 serigrafier i färg och svartvitt. I denna teknik har konstnären gjort en återblick på sina målade verk.

De som tog del av denna utställning på grund av ett intresse för konst eller för konstnären var en minoritet. De flesta av dem som verkligen tittade på utställningen och inte bara ägnade den en flyktig blick hade inte heller i förväg sammankopplat folkparksbesöket med något utställningsbesök. Många kunde inte ange något speciellt skäl för att ha tittat på utställningen utan angav ett rent vanemässigt beteende. Många uppgav även nyfikenhet som enda motiv för att de stannat till.

Av dem för vilka konstintresset låg till grund för besöket kunde man finna rätt så många som själva målade och kände till konstnären redan innan de kommit hit. Några antydde att de mest kommit i syfte att söka inspiration. Dessa besökare var inte översvallande positiva i sina omdömen, men menade att det alltid var roligt att se konst även om man inte gillade just den aktuelle konstnären. Man tyckte att konstnären gjort det alltför enkelt för sig och visade missnöje med "lösliga kompositioner". Detta gäller t. ex. två äldre damer som tittade tillsammans och utbytte ogillande kommentarer. De reagerade våldsamt på några av konstverken. Ett annat exempel var ett medelålders par som lånade katalogen och gick verkligt grundligt tillväga. De gick tillbaka, diskuterade, betraktade konstverken ur olika synvinklar. De övriga gick ofta för sig själva i utställningen. I regel föreföll en av parterna vara mera intresserad än den andra.

De flesta tycktes endast översiktligt orientera sig om utställningen. Ingenting talade dock för att man återkom senare för att titta närmare på den. Några frågade efter katalogen, men mycket få använde den verkligen. De få par som kommenterade och diskuterade utställningen tycktes på det hela taget vara överens i sina omdömen om den.

De mera tillfälliga besökarna, som kommit till folkparken av andra skäl än att se en konstutställning – bingopublik och danspublik – och som råkade stanna vid utställningen var särskilt kritiska i sina omdömen. "Dom gör det lätt för sig", tyckte en äldre bingospelare, som föredrog att se landskap och kända motiv. "Jag skulle inte ta någon ens för femtio kronor. Du måste förstå, jag är inte intresserad av de här utställningarna. Människor är inte intresserade av samma saker, så jag kan inte säga något om era utställningar. Det som inte intresserar, det kommer man inte ihåg heller." En annan bingospelare ansåg att "350 kronor för dom här som vem som helst kunde krafsa ihop" var alldeles för mycket.

Danspubliken bestod till stor del av tonåringar, många ölberusade. Flera återkom varje lördag även om utställningen var densamma. De kom egentligen inte så mycket för att se utställningen som att få prata med någon de kände. Ofta var de mycket okoncentrerade och påpekade att de inte orkade se utställningen utan skulle återkomma vid annat tillfälle, vilket en del av dem faktiskt också gjorde. Att någon ambitiöst såg hela utställningen dessa kvällar hörde till absoluta undantagen. Majoriteten gick snabbt runt och tittade högst planlöst på enstaka skärmar. Besökarna kom tillsammans med kamrater eller i gäng. Man gjorde sig ibland lustig framför skärmarna och uppförde små sketcher för att visa sig rolig inför gänget. Det var ofta fnittriga, vimsiga och okoncentrerade besök. Det kunde också förekomma att någon i gänget var mer intresserad än de övriga men hade svårt att se utställningen, då de övriga formligen drog honom från utställningslokalen.

En mindre grupp av dessa besökare upplevdes som starkt kontaktsökande. Riksutställningars personal fick under dessa kvällar fungera som socialkuratorer och fick föra långa samtal med några av besökarna. Man kunde sitta i över en timme och tala om skilda saker, både personliga problem och om konst, konstutställningar och konstnärer. I ett sådant samtal på Roland Kempe-utställningen, som man upplevde som färglös, svårförståelig och "inte gjord för oss" kom det fram bl.a. att "det är fint när man ser vad en tavla föreställer. Tänk dig en solnedgång med röd himmel och mörka moln. Det är tjusigt det. Jag tror konstnärerna vill driva med oss vanligt folk. Titta nu på den där tavlan. Vad skall den föreställa? Varför ska det bara vara svart och vitt, det ger ju ingen färg. Riktiga landskap, det är fint. Hade jag den där på min vägg skulle jag bli mörkrädd." En äldre man påpekade bittert att "vi värderas efter penninginnehav och dom prylar vi har råd att skaffa oss eller efter utbildning. Har man inget, får man inget människovärde heller och blir utanför sånt här som konst – modern konst, som man måste ha så mycket kunskap för att förstå. Annat är det med "Adam och Eva i paradiset"[1] eller "Ekorna vid kajen"[1] det vet var och en vad det är. Än bättre är det om man kan säga "jaa, titta, den där kommer jag ihåg" eller "det där landskapet är hemifrån. Det är bekanta platser, dom förstår man."

[1] Konstverk som ingick i utställningen.

8.3.5 *Sammanfattning*

Dessa tre exempel på hur publiken i folkparken möter en utställning ger kanske inte mycket information om tittandets motiveringar. Men observationerna ger ändå en antydan om vilka förväntningar en mindre van utställningspublik kan uppvisa.

En viktig åtskillnad måste göras mellan de tittare, som av intresse för utställningens ämne sökte sig till folkparken, och de folkparksbesökare, som råkade passera eller befinna sig i närheten av utställningslokalen. De förra var ofta aktivt sökande efter information eller upplevelser. De senare engagerade sig mycket litet, var osystematiska i sitt tittande och ofta ganska kritiska i sina omdömen – särskilt mot den moderna konsten. Något målinriktat beteende kan knappast tillskrivas dem, utom de få som var kontaktsökande eller använde besöket för att höja sin status i kamratgruppen t ex genom att göra sig rolig inför konstverken.

8.4 *Målalternativ vid utställningsbesök*

Som förberedelse för undersökningarna av "Kring människan" och "Fyra årtionden Lennart Rodhe" gjordes en explorativ studie med syfte att upptäcka målalternativ vid besök på konstutställningar. Denna förberedande undersökning fick formen av ostrukturerade intervjuer med personer med erfarenheter av publik på utställningar.

Varje intervju tog cirka en och en halv till två timmar i anspråk. Den genomfördes i samarbete av två intervjuare med tre av Riksutställningars utställningspedagoger (visare) och med en av utställningsproducenterna med tidigare erfarenhet som pedagog.

Frågorna anknöt till vad besökaren kunde eftersträva på en konstutställning, vilka skäl som kunde antas påverka beslutet om besök och vilka förväntningar han/hon hade på besöket. En stor del av intervjun berörde även pedagogens roll som visare av utställningar.

Besökarens förmodade mål och förväntningar kunde komma till uttryck i intervjun på flera olika sätt. På direkta frågor kunde de intervjuade påminna sig uttalanden och handlingar från utställningsbesökare, som kunnat avslöja deras mål med besöket. Indirekt finns också besökarnas förväntningar medvetet eller omedvetet projicerade i det sätt som pedagogen vill genomföra sin uppgift som visare av konst. Dessutom får man inte bortse från att utställningspedagogen själv är en väsentlig besökare med ett brett register av förväntningar och ambitioner i sitt möte med konsten.

Målsättningarna med denna metod var inte i första hand att få fram vilka skilda skäl som dominerar över andra vid beslut att gå på en konstutställning utan i stället att få en provkarta på möjliga målalternativ och att kunna systematisera dessa. Primärdata utgjordes av en stor mängd språkliga uttryck, som registrerats vid dessa intervjuer. Det första steget i bearbetningen innebar ett försök att eliminera olikheter i språkbruk. Nästa steg var att finna relevanta kategorier för klassificering av svaren.

Inledningsvis måste man då skilja mellan olika sätt att uttrycka

målalternativ, som tydligt avspeglar sig i såväl intervjuerna med utställningspedagogerna som i tillfälliga intervjuer med utställningsbesökare om samma problem. Målalternativ kan ibland formuleras i termer av vilka erfarenheter som eftersträvas eller förväntas vid utställningsbesöket och ibland i termer av t. ex. var man kan få dessa erfarenheter, på vilket sätt man kan uppnå dem, för vems skull besöket beslutats etc. En första viktig distinktion måste således göras mellan *målvärden* (förväntade och eftersträvade erfarenheter) och *målorienteringen* (sättet för orientering mot dessa erfarenheter).

Målvärden kan dessutom lämpligen grupperas beroende på om kortsiktiga eller långsiktiga effekter eftersträvas:

- Mål som uttrycks i termer av eftersträvade eller förväntade erfarenheter i själva utställningsmiljön.
- Mål som uttrycks i termer av eftersträvade eller förväntade bestående effekter av besöket.

I det följande presenteras en översikt av i tur och ordning målorienteringar och målvärden, de senare ur kortsiktiga och långsiktiga perspektiv. Varje alternativ redovisas som ett motsatspar, vilka förmodas utgöra extremvärden på en kontinuerlig variabel.

Denna översikt gör inte anspråk på att vara fullständig. Givetvis behöver inte bara ett enda mål eftersträvas vid ett besök, utan erfarenheten säger att flera olika målalternativ kan komplettera varandra. De behöver för den skull inte alltid uppfattas som sidoordnade. Det är dock med nuvarande informationsläge inte möjligt att generellt ange vissa mål som överordnade och andra som underordnade. Målhierarkin kan förväntas variera från individ till individ och från situation till situation.

Schema för gruppering av målalternativ vid (konst-) utställningsbesök

I. Målorienteringar

1. Egocentrisk eller altruistisk orientering

1 a) *Egocentrisk.* De mål som eftersträvas och de erfarenheter som förväntas är väsentliga i första hand för besökaren själv.

1 b) *Altruistisk.* De mål som eftersträvas formuleras i termer av andras värden än besökarens egna. Som exempel kan nämnas föräldrar som går på utställning "för barnens skull" och de personer som följer med på utställning enbart som sällskap åt den verkligt intresserade.

2. Orientering mot det allmänna eller det unika

2 a) *Det allmänna.* Besökaren emotser den aktuella utställningen som en bland många andra. Förväntningarna på denna utställning är ungefär desamma som på utställningar i allmänhet. Ett annat exempel är att besökaren bygger sina förväntningar på konstnären eller konstverken som representanter för en skola, stil eller genre.

2 b) *Det unika.* Besökaren närmar sig den aktuella utställningen som något unikt bland många andra utställningar. Till motsvarande kategori hör att man vill se konstnären som originell skapare och konstverken på grund av att de skiljer sig från andra konstverk eller från någon stil eller genre.

3. Orientering mot helhet eller detalj

3 a) *Helhet.* Det extrema förhållandet framträder då målen är formulerade med anknytning till den totala utställningsmiljön utan närmare precisering. Ett specialfall av helhetsorientering uppstår då målorienteringen formuleras i termer av totalmiljöns huvudkomponenter t ex mot konstnären, mot de samlade utställda verken, mot den sociala miljön (publiken etc) eller mot den fysiska miljön (lokalen).

3 b) *Detalj.* Målen är formulerade i termer av specifika detaljer i utställningen eller utställningsmiljön t ex "att se ett visst konstverk", "att se hur konstnären använder färgerna", "att träffa en viss person".

4. Orientering mot intryck eller uttryck

4 a) *Intryck.* Målen är formulerade i termer av att något i utställningen eller dess miljö skall göra intryck på besökaren. Besökaren är mottagarorienterad dvs vill ta del av något på utställningen.

4 b) *Uttryck.* Målen är formulerade i termer av att man vill meddela något på utställningen. Besökaren är sändarorienterad med kommunikationsteoretisk terminologi.

5. Orientering mot flykt eller uppsökande

5 a) *Flykt.* Flyktorienteringen betonar utställningsbesöket som ett undvikande av något utanför utställningsmiljön. Ett vanligt exempel är besöket eller konstkontakten som "verklighetsflykt".

5 b) *Uppsökande.* Denna orientering betonar att det attraktiva finns i utställningsmiljön, men antyder också ett aktivt sökande.

6. Orientering mot verklighet eller fantasi

6 a) *Verklighet.* Målorienteringen riktas mot faktiska ting eller personer som kan återfinnas i utställningsmiljön.

6 b) *Fantasi.* Målorienteringen anknyter till de tankar, upplevelser, minnen etc som kan stimuleras av utställningsbesöket.

II. Målvärden – eftersträvade eller förväntade erfarenheter i utställningsmiljön

Målvärdena kan indelas i tre huvudkategorier nämligen A) kunskapsmässiga, B) känslomässiga och C) sociala.

A. *Kunskapsmässiga.* De erfarenheter som eftersträvas eller förväntas uttrycks i termer av informationer, iakttagelser, förklaringar, värderingar etc. Utställningen förväntas kommunicera något meningsfullt.

A 1. Målvärden: Upptäckande eller igenkännande

1 a) *Upptäckande.* Det värdefulla innebär att göra nya erfarenheter, att lära sig något nytt, att se saker eller sammanhang på ett nytt sätt, att ställas inför det oväntade etc.

1 b) *Igenkännande.* Det värdefulla kan innebära att få bekräftelse på gamla kunskaper, värderingar etc eller att ställas inför något man känner igen, att återuppliva gamla minnen o dyl.

A 2. Målvärden: Omväxling eller regelmässighet

2 a) *Omväxling.* Det värdefulla ligger i att utställningsbesöket skänker omväxling t ex genom att det utgör en kontrast mot vardagstillvaron eller genom att detaljer i utställningen förväntas kontrastera mot varandra.

2 b) *Regelmässighet.* Det regelbundna eller det upprepade utgör kärnpunkter i de erfarenheter som eftersträvas vid utställningsbesöket. Det värdefulla skulle t ex kunna vara att möta utställningen som en del av vardagslivet eller att ta fasta på återkommande detaljer eller budskap i utställningen.

A 3. Målvärden: Ordning eller kaos

3 a) *Ordning.* Här kan framhållas erfarenheter av organisation, systematik, logik o dyl.

3 b) *Kaos.* Det värdefulla kan också förankras i upplösande av organisation eller förkastande av systematik o dyl.

B. *Känslomässiga.* De erfarenheter som eftersträvas eller förväntas uttrycks i termer av känslomässiga upplevelser, av sensationer o dyl. Utställningen förväntas kommunicera något stämningsfullt.

B 1. Målvärden: Behagliga eller obehagliga upplevelser

1 a) *Behagliga upplevelser.* Som exempel på behagliga upplevelser som kan eftersträvas vid utställningsbesök kan nämnas skönhet, glädje etc.

1 b) *Obehagliga upplevelser.* Kortsiktigt kan naturligtvis även obehagliga upplevelser vara förväntade eller t o m eftersträvansvärda. Negativa estetiska upplevelser kan vara delmål till en önskan att "se verkligheten som den är".

B 2. Målvärden: Engagemang eller apati

2 a) *Engagemang.* Att få ett intresse väckt eller förstärkt, att ta ställning för eller emot någon företeelse utgör exempel på attraktiva målvärden vid utställningsbesök.

2 b) *Apati.* Att friställas från engagemang i negativt värderade företeelser kan ibland anses som eftersträvansvärt.

B 3. Målvärden: Upplevelser av balans eller konflikt.

3 a) *Balans:* Som exempel på upplevelser av balans kan nämnas lugn, trygghet, säkerhet. Dessa upplevda tillstånd kan vara eftersträvade vid utställningsbesök.

3 b) *Konflikt.* Konfliktupplevelser av typen oro, otrygghet, upprördhet kan även vara målvärden vid utställningsbesök. En förväntan om otrygghet kan utgöra en varning inför framtiden eller förhindra liknöjdhet etc. "Att bli upprörd, uppskakad" kan ses som ett medel till förändringar av otillfredsställande situationer.

B 4. Målvärden: Avkoppling eller anspänning

4 a) *Avkoppling.* Målvärden kan uttryckas i termer av t ex vila, förströelse, att känna frihet från arbete, stress, jäkt och krav etc.

4 b) *Anspänning.* Målvärdet uttrycker en vilja att ta itu med något, att klara av något. Man är förberedd för en stimulerande arbetsinsats, som naturligtvis även kan vara enbart intellektuell.

C. *Sociala.* De erfarenheter som eftersträvas eller förväntas formuleras i termer av relationer till andra människor eller grupper.

C 1. Målvärden: Gemenskap eller självständighet

1 a) *Gemenskap.* Utställningsbesöket kan motiveras i termer av kollektiv samvaro, med personer med samma intressen (publikdeltagande) eller av solidaritet med viss grupp, lojalitet inför delade värderingar etc.

1 b) *Självständighet.* Målvärdet antyder förväntningar om oberoende etc. "Att bilda sig en egen uppfattning" kan nämnas som exempel.

C 2. Målvärden: Socialt eller materiellt utbyte

2 a) *Socialt utbyte.* Utställningsbesöket kan motiveras av kontakter, ömsesidig kommunikation, eller samarbete med vidare syfte att uppnå arbetsresultat eller överenskommelse.

2 b) *Materiellt utbyte.* Med materiellt utbyte avses här en form av imaginär kommunikation. Konstverk och utställda föremål kan uppväcka minnen, associera till händelser, bli objekt för kulthandlingar o dyl.

C 3. Målvärden: Uppvisning eller utplåning

3 a) *Uppvisning.* Besöksmotiveringen kan grunda sig på besökarens egna ambitioner att synas, att göra intryck (attributiv kommunikation) etc. Ett utställningsbesök kan ge prestige i vissa grupper.

3 b) *Utplåning.* Målet för besöket kan också vara en förväntan om eller strävan efter anonymitet i utställningsmiljön.

C 4. Målvärden: Dominans eller underkastelse

4 a) *Dominans.* Här eftersträvas t ex en känsla av att behärska utställningsmiljön. Ambitioner att påverka, övertala, lära ut kan vara målen.

4 b) *Underkastelse.* Besöksskälet kan återspegla en benägenhet att acceptera auktoriteter. Besöket kan t ex vara förknippat med förväntningar om att lära sig av någon vad som är bra eller dåligt. Uttryck för beundran, stöd, beröm, aktning kan skapa högt värderade relationer till annan person.

III. Eftersträvade eller förväntade effekter av utställningsbesök

Nedanstående exempel vill endast ge en mycket bred översikt. För en mera detaljerad gruppering av långsiktiga effekter kan samma eller delvis samma alternativ som i avsnitt II användas.

1. Förändring – bevarande

1 a) *Förändring.* Erfarenheter vid utställningsbesök förväntas ofta leda till en förändring eller utveckling av besökaren eller hans situation i något avseende.

1 b) *Bevarande.* De erfarenheter en besökare gör på en utställning kan också vara avsedda (mer eller mindre medvetet) till ett bevarande eller en förstärkning av hans/hennes nuvarande tillstånd eller förhållanden.

2. Aktivitet – passivitet

2 a) *Aktivitet.* Effekten av utställningsbesöket kan förväntas bli stimulans till aktivitet t ex att själv teckna eller måla eller handla på annat sätt. Effekten kan också bli att stimulera andra till aktivitet.

2 b) *Passivitet.* Effekten (den eftersträvade) av ett utställningsbesök kan vara att hindras att aktiveras i "fel riktning".

3. Självorientering – omvärldsorientering

3 a) *Självorientering.* Utställningsbesöket kan t ex var ett led i strävan till självmedvetande eller "jagprofilering".

3 b) *Omvärldsorientering.* Utställningsbesöket kan också uppfattas som ett led i en strävan efter ökade erfarenheter om omvärlden.

4. Accepterande – avvisande

4 a) *Accepterande.* Det långsiktiga målet kan uttryckas som en förväntan till att införliva ett positivt laddat objekt t ex "att anpassa sig till något", att försöka förstå en viss konstnär eller genre, att övertyga sig om en viss åsikt etc.

4 b) *Avvisande.* Det långsiktiga målet kan ävenledes vara ett led i en strävan att utesluta ett negativt laddat objekt. Det direkta besöksskälet kan vara förknippat med ett tillfälle att förkasta eller ta avstånd från något som utställningen presenterar. Detta behöver inte innebära kritik mot utställningen, utan avvisandet kan vara i linje med utställningens syften.

Ovanstående schema kan utgöra en referensram för en empiriskt inriktad forskning om målalternativ. Uppgiften för denna måste bl a vara att klarlägga vilka av dessa målalternativ som är mera relevanta än andra i skilda situationer och för skilda befolkningsgrupper. I vilken grad eftersträvar besökare på en utställning i första hand känslomässiga upplevelser, kunskaper eller sociala relationer? Vilka eftersträvar vad av dessa alternativ? En annan angelägen uppgift är att försöka bestämma genomsnittsvärden och spridning på relevanta målvariabler.

Som ett första försök till kvantifiering har delar av detta schema använts vid de undersökningar av utställningspublik, som genomfördes i samband med utställningarna "Kring människan" och "Fyra årtionden Lennart Rodhe". Resultaten av dessa undersökningar redovisas i de två närmast följande avsnitten. Konsekvent ställs där utställarens/producentens mål och ambitioner mot besökarnas besöksmotiveringar eller förväntningar på utställningen. Dessa fakta får sedan bilda bakgrunden till besökarnas intryck och redovisade behållning av besöket. Givetvis kan inte erfarenheter från endast två godtyckligt valda projekt läggas till grund för några mera generella slutsatser.

8.5 *Kring människan*

8.5.1 *Bakgrund*

Bakgrunden till utställningen "Till människan" var att samtida konst av många uppfattas som svår, obegriplig, abstrakt etc. Här ville man göra en annorlunda utställning, där formen var enkel och lätt att uppfatta och där det innehållsliga var en mycket väsentlig faktor. Man försökte välja ett ämne, som bedömdes angå alla människor och som därigenom också förmodades intressera utställningsbesökare. Olika konstnärer behandlade bl a människan och religionen, studentrevolterna, olika slag av möten och kontakter, människa – reklam – massmedia, den lyckliga (?) barndomen och människans situation i en orolig värld. Katalogen ingick som en mycket viktig del av utställningen. Där beskrev bl a en bekant svensk författare hur han upplever konstverken.

Urvalet av konst gör det möjligt att tolka denna utställning som särskilt omvärldsorienterad. Dess uppläggning antyder att förväntningar på anspänning och upptäckande kan belönas. Åtminstone vissa delar av den verkade anknyta till känsla snarare än sakkunskap och till gemenskap snarare än självständighet.

8.5.2 *Publiktillströmning*

På vardagförmiddagarna var en stor del av besökarna på biblioteket i Ronneby äldre män, som studerade dagstidningarna. Detta var deras enda ärende och de tog ingen notis om utställningen. En del yngre tonåringar uträttade sina bokärenden och bekymrade sig inte heller om konstverken. Någon eller på sin höjd ett fåtal besökare kastade ett öga åt utställningen och på något av konstverken, men dessa kan knappast karaktäriseras som utställningspublik. På eftermiddagen strömmade biblioteksbesökarna till i något större utsträckning. Det var då fler tonåringar och medelålders besökare. På vardagarna utgjorde de som tittade på utställningen i fem eller tio minuter absoluta undantag. Lördag var en bättre dag från publiksynpunkt. Det var en jämn ström av besökare på biblioteket men även utställningen fick åskådare. Åtminstone några ägnade den en mera ingående uppmärksamhet.

8.5.3 *Motiveringar för tittande*

En överväldigande majoritet av dem som stannade för att se "Kring människan" på biblioteket i Ronneby hade ett bok- eller biblioteksärende, men brukade alltid titta på de utställningar, som visades där. De flesta var alltså relativt vana utställningsbesökare. Bara ett fåtal av dem som tog del av utställningen hade planerat i förväg att se den, vilket kan förklara att så få spontant kunde motivera sitt tittande och att inga nämnvärda förväntningar på utställningen förelåg. En person menade t o m att "man ska aldrig vänta sig något, då missar man mycket, man bör vara öppen för allt".

Så småningom kunde dock många ange vissa skäl för sitt beslut att stanna. De flesta antydde upptäckarorienterade motiveringar i stil med "att se den konst jag inte känner till" eller "att se annorlunda konstverk". Många angav även skäl som innebär en sakligt informationssökande helhetssyn till konst t ex "att öka min allmänbildning på konstens område" eller "att bevaka vad som händer inom konsten". Man får inte bortse från att det kan vara förväntningar på konstutställningar i allmänhet som kommit till uttryck i dessa svar. Rätt många kunde inte heller ange andra skäl än att de "brukar titta på utställningar, då de har tillfälle". Däremot hörde motiveringar direkt syftande på utställningens innehåll till de absoluta undantagen. Likaså var sociala motiveringar och behov av förströelse och tidsfördriv (avkoppling) sällsynta.

En fråga i undersökningen berörde direkt vad som var viktigt vid besök på konstutställningar i allmänhet (och inte bara vid denna utställning). De allra flesta besökarna antydde då intrycksorienterade mål, men uttrycksorienterade var därför inte sällsynta. En strävan efter kunskap snarare än känsloupplevelser kunde konstateras. Framför allt att få kunskaper om konst och konstnärer ansågs betydelsefullt.

Ungefär hälften av tittarna på denna utställning ville gärna "njuta av vackra konstverk". De som förväntade sig estetiska upplevelser eller främst sökte det dekorativa i konsten kunde möjligen bli besvikna på

denna utställning, som så tydligt försökte engagera, kanske oroa eller skrämma men också att ge nya erfarenheter. Att eftersträva det som oroar var bara ett fåtal besökare beredda till.

De besökare som formulerade sina mål i termer av förväntade långsiktiga effekter av utställningsbesöket kunde karaktäriseras som förändrings- eller utvecklingsinriktade, aktivitetsinriktade och självorienterade. Speciellt de alternativ som innebar omvärldsorientering hade före besöket låg prioritet. Detta får exemplifiera den tydliga diskrepans som rådde mellan utställarens (eller konstnärernas) ambitioner och besökarnas förväntningar på denna utställning – i den mån man över huvud taget hade några specifika förväntningar på den.

I vissa detaljer kunde man dock inte bortse från vissa överensstämmelser mellan utställare och besökare. Besökarna kunde konstateras vara särskilt anspänningsorienterade snarare än avkopplingsorienterade och upptäckarorienterade snarare än orienterade mot igenkännande.

Utan tvekan kan besökaren inte med den frågemetod, som använts i denna undersökning (angivande av vilka av ett antal uppräknade målalternativ som anses relevanta) helt frigöra sig från de förväntningar, som han känner riktade mot sig själv i intervjusituationen. Vissa alternativ uttrycker kanske de konventioner, som är särskilt lätta att acceptera i en osäker valsituation.

8.5.4 *Besökarbeteende*

Ett ofta förekommande beteendemönster bland utställningsbesökare på "Kring människan" kan sammanfattas i följande fiktiva observation: "Besökaren kom in i lokalen, stannade till innanför dörrarna och tog en hastig överblick över rummet. Sedan började han i sakta mak gå förbi skärmar och konstverk utan att egentligen stanna framför dem en längre stund. Då och då tittade han i sin katalog, medan han fortsatte rundvandringen. Mycket sällan gick han tillbaka och tittade på ett konstverk en andra gång. Några iakttagbara känsloyttringar eller annan synlig aktivitet framför konstverken förekom nästan aldrig."

I genomsnitt stannade utställningsbesökaren i cirka tio minuter, ibland även kortare tid. De biblioteksbesökare som inte stannade eller bara kastade en flyktig blick på utställningen ingår inte i denna beräkning. Åtskilliga besökare var i rörelse hela tiden och lät blicken glida förbi konstverken. Man fick ett intryck av att många var ganska jäktade. Endast i undantagsfall varade besöket i längre tid än tjugo minuter.

Över hälften av dem som tittade på utställningen var utan sällskap. De övriga kom i regel i par. Större grupper var mycket sällsynta. Av de besökare som var i sällskap med en familjemedlem eller en god vän var det ytterst få som utnyttjade sitt sällskap genom att kommentera eller fråga. I vilken utsträckning man efteråt kommenterade utställningen har inte kartlagts.

Vernissagen i Skövde av "Kring människan" var helt informell. Ingen samling vid ett visst klockslag och ingen visning av utställningen förekom. Ett femtontal besökare anlände under den annonserade öppettiden. De

flesta var yngre medlemmar i konstföreningen. Flera kände varandra och hälsade. Några nya ansikten syntes dock. Några var där i avsikt att köpa in konst åt en förening.

8.5.5 *Synpunkter på utställningen*

De flesta tittare var tämligen neutrala i sina omdömen om denna utställning. Rätt få var övervägande positiva eller negativa. Mera utställningsvana tittare tog klarare ställning för eller emot än de mindre vana. De specificerade reaktionerna koncentrerades framför allt på fyra av de medverkande konstnärerna och deras verk.

Palle Nielsens konstverk var mest uppskattade. Han ville visa "Människans situation i en orolig värld" och hans bilder är föreställande. De flesta kommentarerna tog fasta på detta. Man tyckte om hans verk på grund av "stämningen, husen är skrämmande", eller "det är brutalt och ödsligt, verkar vara liv och rörelse i figurerna, ser ut som monster i en katastrof." Det oroande tilltalade tydligen även om det inte var eftersträvat av betraktaren.

En annan grupp av besökare föredrog Zanartu. Han skildrar på ett tämligen abstrakt sätt möten och kontakter men mycket få associerade till detta. Man uppskattade främst hans vackra färger. Man verkade huvudsakligen se hans bilder som dekorativa inslag och karaktäriserade dem som "klatschiga", "läckra" men även som "kul", "skojiga" eller "roliga".

Man tyckte i allmänhet inte om Paul Wunderlichs färglitografier i en dov färgskala, föreställande nakna, stiliserade kroppar, delvis stympade, klart erotiska. Man tog avstånd till dem av tre skäl: a) de exploaterar kvinnan, b) de är spekulativt pornografiska, c) motivet är alltför vanligt – "vanliga grejor som man ser varje dag, nakna brallisar är väl inte så märkvärdigt".

De flesta tyckte inte heller om Fromangers skildringar av studentdemonstrationer. Några tog klart avstånd från all politisk konst – "skulle inte vilja ha hans saker hemma, de oroar". Man tog också avstånd från konstverken, därför att de uttryckte andra politiska värderingar än bedömaren eller därför att man upplevde den politiska konsten som ensidig – "Det viktigaste i konsten är det politiska budskapet, men tyvärr är politisk konst opportun och bygger ej på fakta." De besökare vilkas åsikter sammanföll med konstnärens var oftast rätt belåtna.

De allmänna intrycken från Ronneby förstärktes ytterligare i Skövde. Framför allt klyftan mellan vana och ovana utställningsbesökare accentuerades. De ovana besökarna hade svårt att orientera sig och gav ett vilset intryck, de missuppfattade ofta bildens innebörd och kunde sällan motivera ett ställningstagande. Konstens dekorativa funktion blev än mer påtaglig i denna publik av konstföreningsmedlemmar.

8.6 *Fyra årtionden Lennart Rodhe*

8.6.1 *Bakgrund*

Med denna separatutställning av en nu levande svensk konstnär ville man ge en överblick över konstnärens samlade produktion och hans utveckling. Stil- och uttrycksvariationer, olika arbetsmetoder och material, olika influenser men också betydelsen av konstverkets avsedda användning eller placering betonades av utställningsproducenten. Informationer via katalog och kollektion var centrala men man hade även ambitioner att göra utställningen estetiskt tilltalande.

Utställningen vände sig främst till konstföreningar eller en jämförelsevis erfaren utställningspublik. Några ambitioner att nå nya publikgrupper fanns ej. Inte heller var avsikten att förmedla särskilda känslor eller rikta uppmärksamheten på särskilda problemkomplex.

8.6.2 *Skäl för besök*

Ungefär en tredjedel av dem som såg utställningen på länsmuseet i Östersund kände inte till den innan de kom till museet. Av dem som var informerade hade de flesta fått besked genom konstföreningen, några hade läst i pressen, några hade sett affischer.

Drygt hälften hade inga speciella förväntningar på utställningen och många tillhörde den kategori som "brukar gå på konstutställningar då de får tillfälle" utan att närmare kunna motivera varför.

Cirka 15 % av tittarna var dock speciellt intresserade av just denna konstnär och några hade egna verk av honom. Att få en överblick över den samlade produktionen var annars en angelägen målsättning, ibland för att kunna jämföra med förut kända verk. Några besökare hade dock förväntningar att få se något speciellt konstverk. Förväntningarna var sällan uttryckta i form, färg eller innehåll även om enstaka svar av typen "nya djärva linjer" eller "färgsättningen" förekom.

Fyra skilda typer av motiveringar för beslutet att se utställningen dominerade i ungefär samma grad. På grund därav kunde man indela besökarna i fyra huvudgrupper: 1) De som ville göra upptäckter (t ex se verk av en okänd konstnär eller se annorlunda konst), 2) De allmänbildningssökande (t ex att se verk av en erkänd konstnär), 3) De som strävade att känna igen sig (hade sett något av konstnären och ville få bekräftelse på tidigare intryck), 4) De som inte kunde ange andra skäl för besöket än att de "brukar gå på utställningar då de får tillfälle". Några nämnde även att syftet varit avkoppling. Strävan efter gemenskap var däremot ett mycket sällsynt alternativ.

Enligt besökarnas egna utsagor var "att få kunskaper om konst och konstnärer" och "att få njuta av vackra konstverk" ungefär lika viktiga vid besök på konstutställningar i allmänhet. Över huvud taget tycktes å ena sidan kunskaper och å andra sidan upplevelser vara ungefär lika väsentliga för besökaren, medan t ex att kunna diskutera med någon inte framhölls lika starkt.

Det rådde påtagligt större överenskommelse mellan utställarens ambi-

tioner och besökarnas förväntningar för denna separatutställning än för "Kring människan" (se 8.5). Överblicken över konstnärens produktion, de delvis informationsorienterade och delvis estetiskt orienterade målen kan nämnas som exempel. Vad producenten betonade men inte besökarna var variationsrikedomen – omväxlingsmöjligheterna.

8.6.3 *Besökarbeteende*

De besökare som såg utställningen ägnade sig i genomsnitt knappt tio minuter åt den. Ungefär en tredjedel av besökarna tittade i fem minuter eller i några fall t o m kortare tid. Ungefär en tredjedel stannade i omkring tio minuter och en tredjedel i 15 à 20 minuter. Knappast någon tittade på konstverken i mer än 20 minuter.

Endast en mindre del (ca 20 %) av besökarna kom ensamma till denna utställning. De flesta anlände två och två. Större grupper utgjordes i allmänhet av familjer med två vuxna och minderåriga barn.

Bland de ensamma besökarna kunde man dels finna dem som grundligt gick igenom utställningen och tittade på varje konstverk och dels dem som strövade igenom utställningen utan att egentligen stanna framför någon enda tavla.

Av dem som kom i sällskap var det rätt få som annat än ytligt utnyttjade detta förhållande. Man gick antingen var för sig eller också tysta tillsammans och utbytte enstaka ord bara ibland. Något par satt mest stilla och tittade och gjorde bara vid vissa tillfällen små utflykter till något av konstverken. Ofta var bara den ena av besökarna intresserad och den andra satt då gärna stilla och väntade utan att bry sig om utställningen på något sätt. För de par som verkligen samtalade om tavlorna var den pedagigiska relationen vanligast dvs den ena parten förklarade för den andra som tydligen var mindre orienterad på konstens område. De fall där parterna hade ett ömsesidigt utbyte av idéer inför konstverken var faktiskt ganska sällsynta. I de fall där det förekom syntes samstämmigheten i åsikter vara stor.

8.6.4 *Synpunkter på utställningen*

Ungefär hälften av besökarna på denna utställning var övervägande positiva i sin helhetsbedömning av den. De övriga var mera neutrala, ett fåtal likgiltiga, ingen direkt negativ. Attityden till utställningen var relaterad till utställningsvana. De som brukar gå oftare var något mera positiva.

Ett av utställningsobjekten i Östersund, fotot av en vägg av posthuset i staden som Rodhe utsmyckat, tilldrog sig besökarnas speciella intresse. De kände igen posten och verkade glada över detta. "Det är ju posten, våran post." – En av tavlorna tillhörde inte den ordinarie utställningen utan var dithängd av Jämtlands läns konstförening, som stod för arrangemanget i Östersund. Vid denna tavla stannade många medlemmar i konstföreningen och tycktes angenämt berörda när de kände igen den.

I övrigt syntes åskådarna ha varit mest intresserade av det rent

figurativa samt färgerna. Motiven däremot sade man sig vara ganska likgiltig för – "modern konst är bäst, när den är dekorativ". Bara ett fåtal personer verkade finna någon mening eller något innehåll i konstverken. Många hade ganska svårt att uttrycka sina upplevelser, men trots detta verkade ytterst få ha erhållit annat än mycket ytliga upplevelser av konstverken och utställningen. Många ville gärna få överblicken över konstnärens samlade produktion, men det verkade som om endast ett fåtal hade kunnat få ut något av detta, trots att man underströk betydelsen av katalogen.

8.7 *Publikens mål och måluppfyllelse vid utställningsbesök*

Detta avsnitt innehåller ett försök att, i enlighet med användningsmodellens ambitioner, belysa graden av måluppfyllelse vid utställningsbesök sett ur besökarens egen synvinkel. Som utgångspunkt användes några av de i avsnitt 8.4 redovisade målalternativen, vilka har sin grund i besökarnas åsyftade eller förväntade erfarenheter av utställningen. En förutsättning är alltså att besöket är planerat och beslutat i avsikt att leda till måluppfyllelse i någon mening. Detta behöver givetvis inte alltid vara fallet. Därför kan den ungefärliga frekvensen av planerade och spontana besök vara en lämplig inledning. För övrigt presenteras även graden av målorientering enl. följande punkter: a) allmän-unik, b) helhet-detalj, c) intryck-uttryck samt följande målvärden: a) känsloupplevelse-kunskap, b) gemenskap-självständighet, c) upptäckt-igenkännande och d) avkoppling-anspänning.

Här sammanfattas några undersökningsresultat, som återfinns i avsnitten 8.3–8.6 och på spridda ställen i avsnitt 7. Materialet kompletteras med motsvarande erfarenheter från "Sköna stund", som redovisats i avsnitt 6 med delvis andra målsättningar.

Det är naturligtvis orimligt att förvänta sig att okvantifierade resultat från knappt tio utställningar – samtliga produktioner av Riksutställningar – skall kunna användas för generaliserande slutsatser om utställningsmediet i allmänhet.

Planerade – spontana besök

Det kan konstateras på grundval av Riksutställningars material att långt ifrån alla utställningsbesök i förväg är systematiskt planerade och målmedvetet beslutade. Huvudregeln är att besök på utställningar, på museer och konsthallar är planerade medan majoriteten av dem som tar del av utställningar på bibliotek eller i folkpark inte känt till dem i förväg. Från denna regel kan dock vissa undantag påvisas. Då museet anordnar flera utställningar samtidigt eller har tillfälliga program kan en spontan tillströmning av besökare ske även till den utställning som inte utgjorde målet för museibesöket. Om å andra sidan en utställning utanför museet främst vänder sig till en specialintresserad målgrupp kan man räkna med att en stor del av publiken har kommit till den aktuella platsen just för utställningens skull.

Det finns en tydlig skillnad mellan de besökare som planerat besöket och de som tillfälligt hamnar på en utställning. De senare ger sig i allmänhet betydligt mindre tid till utställningen och verkar inte tillgodogöra sig den på samma sätt.

Allmän – unik målorientering

Vid de flesta utställningar måste man räkna med att en rätt stor del av publiken (mellan 1/3 och 1/4 i de utställningar, där uppgiften har kvantifierats) går på utställningar av gammal vana. De kan bara ange rutinmässiga skäl för besöket av typen "brukar gå på utställningar, då jag får tillfälle". Några skäl för att man valde just den aktuella utställningen kan man inte ge. Om en utställning särskilt uppmärksammas i massmedier eller i debatten man och man emellan ökar antalet s. k. unika motiveringar för besöket dvs. motiveringar som anknyter till just denna utställning.

Målorientering: helhet – detalj

De flesta besökare är förhållandevis helhetsorienterade, då de kommer till en utställning. De anger gärna att de vill få en översiktlig orientering om utställningens innehåll, en överblick över utställda verk e. d. De utställningar som vänder sig till särskilt ämnesintresserade människor fångar däremot i högre grad detaljorienterade besökare, som t. ex. kommer för att ta del av visst verk, för att söka en viss information eller utföra någon speciell handling i utställningslokalen.

Målorientering: intryck – uttryck

I allmänhet är besökaren på en utställning inställd på att få motta intryck, ofta att få ta del av något budskap dvs. att få spela den mottagande rollen i kommunikationsprocessen. I regel är ju detta också det enda realistiska alternativet. Men även vid de utställningar som uppmanar till egenaktiviteter eller skapande är de flesta besökare intrycksorienterade. Man kan visserligen ganska lätt få besökare att delta i enkla och anspråkslösa aktiviteter, men man kan inte förneka ett motstånd mot ett större engagemang i detta avseende. Här föreligger en tydlig generationsklyfta. Äldre och medelålders personer vill helst komma till en utställning för att få ta del av vad någon annan gjort, yngre i mycket större utsträckning för att göra någonting eller meddela något.

De äldres ensidiga orientering mot intryck är sannolikt bara en aspekt av en generell tendens. De har jämförelsevis låga krav på att få spela den sändande rollen i kommunikationsprocesser och mindre anspråk på att uttrycka sig i "officiella" sammanhang än yngre personer som växt upp under andra villkor (och i en annan utbildningsmiljö). Skillnaden kan också förklaras av att de äldre är mera prestationsinriktade dvs. ställer större krav på resultatet av sina insatser. En upplevelse av ofullkomlighet hämmar deras benägenhet att uttrycka sin mening eller visa upp sin skapande förmåga i utställningsmiljön.

Besökare med stark bindning till en förening eller annan grupp med ideologisk förankring är mera uttrycksmotiverad än besökare som bara representerar sig själva. Gruppstöd är naturligtvis en väsentlig resurs i detta sammanhang.

Strävan efter upplevelser – kunskaper

I varje kommunikationsprocess kan man skilja mellan budskapets innebörd och dess känsloladdning. Beroende på om utställningsbesökaren främst eftersträvar eller förväntar sig mening, t.ex. information eller kunskap, eller stämning t.ex. estetiska eller andra upplevelser, kan han karaktäriseras som sakorienterad eller upplevelseorienterad. Givetvis behöver inte alla renodlat motsvara dessa ytterligheter utan många mellanlägen kan förekomma. Vid kunskapsutställningar föreställer man sig att sakorienteringen skall dominera, vid konstutställningar kanske att strävan efter känslomässiga upplevelser skall stå i förgrunden. Erfarenheter från skilda undersökningar ger dock långt ifrån entydigt denna bild. Särskilt vid konstutställningar tycks den sakorienterade besökaren vara ungefär lika vanlig som den upplevelsesökande. "Att få kunskaper om konst och konstnärer" är t. ex. en nästan lika vanlig besöksmotivering som t. ex. "att få njuta av vackra konstverk". På de kunskapsutställningar som utformats med konstnärliga medel sätts nästan alltid det informativa innehållet framför det konstnärliga uttryckssättet i besökarnas förväntningar.

Det finns inte alltid ett strikt samband mellan besökarnas mål med besöket och deras reaktioner på utställningen. Kunskapsorienterade besökare reagerar ibland känslomässigt och tvärtom. På vissa konstutställningar – men det är svårt att veta om de utgör undantag eller ej – kan man spåra en tendens att positiva reaktioner uttryckes i upplevelsetermer, medan sakskäl ligger till grund för negativa reaktioner.

Strävan efter gemenskap – självständighet

För många människor är sällskap uppenbarligen en gynnsam faktor för att besök på en utställning skall komma till stånd. Trots detta får man lätt ett intryck av att besökarna, i synnerhet besökare på konstutställningar, inte är särskilt öppna för kontakter. Besöksmotiveringar som antyder samvaro, gemenskap o. d. är mycket sällsynta. Det är för all del motiveringar i motsatt riktning också. Trots att man ofta kommer till utställningen i sällskap med andra är det dessutom ganska sällan som detta förhållande utnyttjas i form av utbyte av synpunkter. Man strövar ofta ensam på utställningen eller går tyst tillsammans. Inte heller är kontakter okända besökare emellan särskilt vanliga. Naturligtvis finns här många uppenbara undantag, speciellt då barn eller ungdom ingår i grupperna. Då goda möjligheter till aktiviteter som kräver samvaro och kontakter föreligger är dock de besökare som mest utnyttjar detta förhållande ofta de mest positiva till utställningen och de mest tillfredsställda med besöket. Här refererade förhållanden bygger på observationer i utställningslokalen. Möjligheterna till ett rikt utbyte av

erfarenheter efter besöket kan naturligtvis inte förnekas. Vissa tendenser till självständighet kan skönjas t. ex. att några besökare inte vill använda hörlurar med inspelade kommentarer till en utställning, därför att de vill bilda sig en uppfattning på egen hand och slippa bli påverkade av andras synpunkter. Man kan ibland även gå på en utställning "för att bilda sig en egen uppfattning", speciellt då många motstridande åsikter har redovisats i debatten omkring den. De allmänna erfarenheterna är att varken gemenskapsmotivet eller självständighetsmotivet är särskilt angelägna som besöksstimulans. En rimlig hypotes är att ju mera konstintresserad/van vid konstutställningar besökaren är, desto större betydelse har självständighetsfaktorn medan gemenskapsmotivet främst kommer till uttryck bland mindre konstintresserade..

Strävan efter upptäckande – igenkännande

Utställningsbesökare säger sig ofta vilja vidga gränserna för sina erfarenheter snarare än att få tidigare intryck bekräftade. Här finns dock en tydlig skillnad mellan ämnesintresserade och ej ämnesintresserade besökare. De förra är klart mera upptäckarorienterade i sina motiveringar för utställningsbesöket, vilket dock måste bedömas mot bakgrunden av deras tidigare erfarenheter och inte får tolkas som ett sökande efter moderna inslag t. ex. inom konsten. Bland personer på konstutställningar med ringa intresse för konst kan man däremot finna en tydlig önskan om igenkännande. I denna grupp finns inte bara likgiltighet och ointresse för modern, icke föreställande konst, utan även starka antipatier kan komma till uttryck, då man ställs inför den.

Trots den förhållandevis tydliga upptäckarinriktning som den genomsnittlige utställningsbesökaren ofta uttalar, tyder reaktionerna på utställningar ofta på en snarast motsatt hållning. De konstverk eller de motiv man känner igen på en konstutställning väcker synbart intresse, man tar gärna avstånd från politiska konstverk om de uttrycker andra värderingar än vad man själv har. Nya erfarenheter som innebär en komplettering av gamla kan accepteras. Om utställningen kräver ett helt nytt perspektiv på ett problem eller radikalt avvikande synpunkter formuleras i den, väcker den lätt opposition. En tendens till att besökarna mest har uppmärksammat de detaljer som de känner till förut kan också konstateras, och att utställningen bedömts som värdefull, därför att den "visat andra hur viktiga dessa problem är".

Strävan efter avkoppling – anspänning

Att få avkoppling och vila förekommer inte så ofta som skäl för utställningsbesök. De flesta besökare, som i förväg planerat besöken tycks vara anspänningsorienterade dvs. vara beredda att, åtminstone till en viss grad, att ta itu med något, att lära in något, att skapa sig en uppfattning, att lösa ett problem e. d. Många tröttnar dock fort och jäkt och trötthet kan ibland lägga hinder i vägen för att dessa mål skall uppnås.

Vid vissa tillfällen står dock avkopplingsmotivet i förgrunden. Det är då besökaren väntar på något – t. ex. i folkparken på ett uppträdande, på att bingospelet skall börja – och utställningen snarast råkar stå i närheten av väntplatsen.

8.8 *Attityder till och kännedom om museer och utställningar*

8.8.1 *Bakgrund*

Vilka besökarnas mål är och hur de utnyttjar utställningens möjligheter har varit de centrala frågeställningarna i avsnitten 8.3–8.7. Men vad har allmänheten – den som sällan eller aldrig har någon kontakt med musei- och utställningsvärlden – för uppfattningar om museerna? Redan här kan betonas att mycket få informationer som belyser detta finns att hämta ur Riksutställningars undersökningsmaterial. Detta är över huvud taget ett dåligt kartlagt område.

I enlighet med användningsmodellens rekommendationer[1] är det främst följande problemområde som skulle kräva ytterligare belysning:

a) allmänhetens föreställningar om utställningsmediet som medel för måluppfyllelse,
b) allmänhetens föreställningar om utställningsmediets egenskaper
c) allmänhetens inställning till utställningsmediet.

Av dessa områden är det bara det första, som behandlats vid Riksutställningars undersökningar och då på ett mycket elementärt plan. Kännedomen om hur man kan utnyttja ett museum har tagits upp i Gallupinstitutets landsomfattande undersökning (se avsnitt 2.2.4.2). Även några erfarenheter från kulturvaneundersökningen i Gävle (se avsnitt 2.2.4.1) angående ortsbefolkningens kunskaper om vad som visas på skilda kulturinstitutioner kan redovisas. Slutligen presenteras några resultat från utställningsprojektet "Sköna stund" (se 2.2.5) där olika informationskanaler för kunskap om u-landsproblem utvärderades.

8.8.2 *Kunskapen om museets verksamheter*

Ett museum kan ju ha många olika verksamhetsgrenar utöver visning av de fasta samlingarna. Många tillfälliga utställningar anordnas på museer, men även teaterföreställningar, litteraturaftnar, sagostunder, konserter etc. brukar ibland äga rum där. Allmänheten kan anlita museets sakkunskap för att få upplysningar om ortens historia och få rådgivning om föremål, konservering m. m. Museets lokaler kan också utnyttjas för diskussioner, föredrag, sammanträden, studiecirklar i anslutning till eller fristående från vad som i övrigt händer på museet.

Vad känner då allmänheten till om dessa verksamhetsområden? På uppdrag av försöksverksamheten ställdes bland annat följande fråga till ett representativt urval av invånare i Sverige i åldrarna 11–80 år. "Känner ni till vad man kan göra på ett museum utom att titta på de fasta

[1] Se Lundberg-Hultén, s. 65

samlingarna?" Ungefär 40 % kunde inte ange något ytterligare verksamhetsområde.

Mest känt var förekomsten av tillfälliga utställningar. Att man kan begära upplysningar och få rådgivning var bekant för var fjärde person. Inte fullt så många visste att museet kan vara forum för diskussion, att där kan spelas teater och förekomma konserter och filmvisningar. De som kände till att ett museum kan upplåta sina lokaler för sammanträden uppgick till cirka 10 %.

Det kan tilläggas att kännedomen om museernas verksamhetsområde var mindre än kännedomen om bibliotekens. Detta framgick tydligt av den kulturvaneundersökning i Gävle som försöksverksamheten lät genomföra under våren 1969.

Ett tecken på att kännedomen om vad som händer på olika kulturella institutioner inte är särskilt stor kan inhämtas i samma undersökning. Där ställdes även några frågor om vad som för tillfället ägde rum på länsmuseet, på skogsmuseet Silvanum, på Gävle stadsteater, på Gävleborgs läns orkesterförening, på stadsbiblioteket samt på den kommunala biografen Kontrast. Mest informerad var man om aktiviteterna på länsmuseet. 5 % av invånarna i Gävle kunde rätt ange åtminstone någon av de utställningar, som just då visades där. Nästan lika många kände till den rätta utställningen på Silvanum och vad som skulle ges på stadsteatern vid nästa speltillfälle. Betydligt färre kände till det pågående programmet på biografen Kontrast, vilket evenemang som ägde rum på stadsbiblioteket och något om det kommande konsertprogrammet.

8.8.3 *Utställningsmediets ryktbarhet som informationsspridare*

Den dominerande frågeställningen i avsnitt 8 har varit "Vilka mål kan man uppnå genom ett utställningsbesök (eller museibesök)?" En minst lika adekvat frågeställning är: "Hur skall man gå till väga (vilket medium skall man använda) om man vill uppnå ett visst mål?" Hur står sig utställningsmediet i konkurrensen med andra medier med samma eller liknande syfte?

I samband med uppföljningen av utställningen "Sköna stund" i Gävle ungefär fyra månader efter det att denna utställning visats där ställdes följande fråga till ett representativt urval av Gävles invånare i åldern 15 till 67 år: "På vilka olika sätt kan man få den kunskap om u-länder, som Ni nu har?" Denna fråga följde i intervjun på ett antal frågor där den faktiska kunskapen om u-länder hade registrerats. Några svarsalternativ tilldelades aldrig intervjupersonerna utan dessa fick spontant nämna de informationskanaler som ansågs relevanta. Hur många alternativ som helst fick anges. Då denna fråga ställdes hade utställningen "Sköna stund" ännu inte aktualiserats för den intervjuade.

TV och dagstidningar var de informationskanaler som man var mest medveten om. Båda nämndes av cirka 90 % av de tillfrågade. Radio var ett annat dominerande alternativ med cirka 75 % registreringar. Dessa tre informationskanaler stod i fullkomlig särsklass. Ungefär 25 % vardera angav böcker samt föredrag/föreläsningar. Veckotidningar (utom fack-

press) och trycksaker (broschyrer, flygblad, affischer) som informationskanal för u-landskunskap var cirka 20 % medvetna om medan cirka 15 % uppgav resor i utlandet. I övrigt nämndes deltagande i diskussioner, att se filmer, att läsa facktidskrifter (internationella, politiska) samt i skolan/genom studier oftare än "genom att gå på utställningar". Bara 4 % menade att man kunde få kunskapen om u-länder genom utställningar trots att "Sköna stund" under fyra veckor funnits tillgänglig i Gävle.

Dessa resultat kan visa att utställningen i mycket ringa grad är känd såsom kunskapsförmedlare. Många människor är säkerligen inte medvetna om möjligheterna att få kunskap och information vid ett utställningsbesök. Möjligen är begreppet "utställning" så intimt förknippat med konstutställningar att andra områden kommer helt i skymundan. För andra människor återigen är kanske utställningsbesöket ett orealistiskt alternativ på grund av dess otillgänglighet i jämförelse med TV, radio och tidningar.

Man kan dock inte utesluta att det låga uppmärksamhetsvärde, som utställningsmediet har, åtminstone indirekt kan tyda på ett ställningstagande mot det. Även bland dem som bevisligen varit på utställningen "Sköna stund" i Gävle var det bara 10 % som cirka fyra månader efter besöket angav utställning som en möjlig kanal för kunskap om u-länder. För dessa besökare var utställningsmediet därmed likvärdigt med trycksaker, filmer och vanliga veckotidningar. Ett skäl till att även denna grupp i ringa grad hade uppmärksammat utställningen som kunskapsförmedlare kan vara att utställningar mera förknippas med propaganda än med saklig information och därmed inte anses vara en god källa till kunskap. Det är också möjligt att många tycker att utställningar är ineffektiva informationsinstrument i jämförelse med andra medier. Till sist är det möjligt att attityden till utställningen som informationsmedium är en återspegling av allmänhetens ringa kännedom om våra museer, vilket ju påvisats tidigare i detta avsnitt.

8.8.4 *Framtida forskningsuppgifter*

I brist på adekvat information om dessa frågor måste ovanstående resonemang få en starkt spekulativ karaktär. För det första måste utställningen som medel för måluppfyllelse i konkurrens med andra medier utförligare belysas för en mängd skilda målsättningar. Bland olika metoder har Lundberg och Hultén rekommenderat ett fraskompletteringstest, som syftar till att ge upplysning om försökspersonernas spontana associationer till medel för måluppfyllelse t. ex. "Bästa sättet att få reda på händelser av vikt är att . . ." eller "Om man vill skaffa sig en översikt över den aktuella konsten bör man . . .".

Undersökningar som avser egenskapsbeskrivningar av olika medier är i och för sig inte ovanliga. Dessa kan göras på flera olika sätt. I en mindre provundersökning har Lundberg och Hultén studerat egenskapsprofiler för veckotidningar, dagstidningar, radio och TV med ett frågeförfarande, som också skulle kunna vara tillämpligt på museer och utställningar. Man låter ett antal försökspersoner bedöma medier som bärare av vissa

egenskaper av typen aktuellt informerande, allmänbildande, vederhäftiga, lättsmälta, moderna, engagemangskrävande, exklusiva, sensationsbetonade etc. sedan man låtit dem värdera dessa egenskaper.

Slutligen är det av vikt att mäta allmänhetens känslomässiga värderingar av museer och utställningar. Här avses då inte den enskilda utställningen, som en besökare just sett, utan begreppen "utställning" och "museum".

De väsentliga undersökningsresultaten i de projekt som här skisserats blir inte de enskilda svaren eller svarsfördelningarna utan de samband som finns mellan föreställningar om utställningsmediet som medel för måluppfyllelse och föreställningarna om utställningsmediets egenskaper och den vikt man tillmäter sådana egenskaper samt mellan dessa föreställningar å ena sidan och den känslomässiga inställningen till utställningen å den andra. Höga korrelationer bekräftar användningsmodellens relevans.

Användningsmodellen avser egentligen endast individers föreställningar och värdemässiga reaktioner gentemot medier, däremot inte beteenden i förhållande därtill. Kretsloppet förefaller emellertid ofullbordat om man inte även får föra in individens faktiska beteende i totalbilden. Lundberg och Hultén använder termen "interaktion" för relationen mellan individ och medium (se I-O-relationen i figurerna 1-4 avsnitt 8.1). De avser därmed "såväl individens känslomässiga respons mot media . . . . som hans faktiska konsumtion av ett givet medium."[1] De förutsätter därmed inte bara ett positivt samband mellan kunskapsmässiga föreställningar och känslomässiga värderingar utan även mellan kunskapsmässiga föreställningar och faktiskt beteende i termer av den tid som ägnas medier och den frekvens med vilken kontakter med medier sker. De diskuterar inte närmare förutsättningarna för detta antagande.

På det tillämpliga området innebär detta att den som tror att utställningen är ett lämpligt medel för relevant måluppfyllelse även kommer att visa en hög besöksfrekvens på utställningar. En viktig förutsättning är då att utställningsmediet är lätt tillgängligt och att hinder för kontakt därmed är små eller obefintliga. I den fortsatta framställningen kommer detta inte att förutsättas vara giltigt i samma grad för alla människor. Graden av tillgänglighet kan förväntas variera för olika individer och för olika befolkningsgrupper beroende på varierande resurser för kontakt med mediet och på grund av varierande hinder – verkliga och upplevda – som kommer emellan. Det är om detta problem som avsnitt 9 kommer att handla.

9 Resurser och barriärer för utställningsbesök

9.1 *Resursinnehav som förklaring till målinriktat beteende*

Avsnitt 9 är ämnat att knyta ihop några av de erfarenheter som utvunnits i tidigare avsnitt av denna redogörelse för musei- och utställningsbesök. Huvudfrågan är: Hur kommer det sig att människor i varierande grad besöker museer och utställningar?

[1] Se Lundberg-Hultén, sid 59

En väsentlig del av avsnitt 3 ägnades åt en systematisk beskrivning av mönster för musei- och utställningsvanor i skilda befolkningsgrupper. Där påvisades hur vanan att besöka museer och utställningar var beroende av social bakgrund och relaterad till sociala vanor i övrigt. Skillnaderna i dessa avseenden människor emellan är alltså inte slumpmässiga utan kan sägas vara inbyggda i den sociala strukturen i samhället. Beredskapen för besök på museer och utställningar kan därför inte belysas som en isolerad företeelse, utan måste tolkas i termer av samhällsstruktur och social skiktning.

I avsnitt 8 berördes problemet om utställningsbesöket som medel för måluppfyllelse. Där gjordes ett försök att strukturera vilka mål, som kan ligga till grund för att ett utställningsbesök kommer till stånd eller förväntas vara angeläget. I första hand redovisades besökarens medvetna förväntningar på och hans uttalade motiveringar för besöket.

Avsnitt 9 vill visa hur sambanden mellan social bakgrund, målsättningar och sociala vanor i övrigt kan bidra till att förklara förutsättningarna för människors skilda beredskap att besöka museer och utställningar.

Konformitet och avvikelse i beteendemönster, värderingar och intressen har länge attraherat sociologer från delvis skilda utgångspunkter. En metod – bland många andra – att förklara individers skilda beteendemönster är att ta fasta på att med deras skilda sociala bakgrund, (kön, ålder, utbildning, bostadsort, uppväxtmiljö etc.) följer skillnader i resurser att medvetet påverka sin situation och styra över sina livsvillkor. Målinriktade beteenden hänger åtminstone delvis ihop med detta förhållande. Olika fördelade resurser skapar skilda förutsättningar för människors sociala vanor och deras resurser kan utläsas i deras utbildningsnivå, deras ålder, deras inkomst, deras arbetsförhållanden o. dyl.

Den person som har en akademisk examen har t. ex. sannolikt en helt annan kunskapsresurs än den som avslutat sin utbildning med sexårig folkskola. En person med en årsinkomst på 200 000 kronor har en annan ekonomisk resurs än det barn som bara får fickpengar. Företagsledaren har ett större inflytande än sin sekreterare. Den som bor i en stad har ofta närmare till vissa varor och tjänster än den som bor på landet men i andra avseenden kan den senare inneha de största resurserna.

Man behöver inte förutsätta att alla personer med samma utbildningsnivå har exakt samma kunskapsresurs. Vad som är väsentligt är att de har förutsättningar för en jämförelsevis enhetlig kunskapsnivå som markant kan skilja sig från motsvarande för personer med en helt annan utbildning.

Dylika observationer visar exempel på den s. k. stratifieringen i samhället. Den sociala stratifieringen kommer till uttryck i en ojämn fördelning av resurser till samhällets medlemmar. Resursmängden beror i hög grad på individens positioner i de sociala system han tillhör. Personer med en jämförelsevis likartad resursnivå kan sägas tillhöra samma stratum. Vissa strata får en högre rang än andra efter mängden av resurser som kan tillskrivas dess medlemmar.

Inom den gren av sociologin, som analyserar uppkomsten av sociala

strata, har olika försök gjorts att bestämma s. k. statuskriterier dvs. rangbildande resurskomponenter. Kaare Svalastoga har i en uppsats med titeln Mätning av status[1] presenterat fyra väsentliga sådana kriterier:

1. Social status eller graden av aktning man åtnjuter
2. Politisk status eller omfattningen av den makt man besitter
3. Kunskapsstatus eller den yrkesskicklighet eller kunskapsmängd man besitter
4. Ekonomisk status eller storleken av de penningtillgångar man har.

Gösta Carlsson har föreslagit följande indelning av "stratifieringsvariabler" i Samhällsklass och social rörlighet.[2]

1. Produktionsekonomisk roll
2. Inkomst, ekonomiska resurser
3. Prestige, socialt anseende
4. Makt, inflytande
5. Ideologi, politiska värderingar, klassmedvetande
6. Uppfostran, kulturella attribut, "livsstil"
7. Social interkommunikation, kontaktsystem.

Eftersom vanan att besöka museer och utställningar ingår i ett totalt vanemönster, som antas vara ett uttryck för den sociala stratifieringen i samhället, torde resurskomponenter av vikt för denna vana på ett eller annat sätt vara relaterade till nämnda statuskriterier. Ett försök att avslöja sådana för musei- och utställningsvanorna specifika resurskomponenter utgör tyngdpunkten i avsnitt 9.

En människas resursinnehav bör alltså uppfattas såväl kvantitativt som kvalitativt. Det totala resursinnehavet är mångdimensionellt, men varje dimension (resurskomponent) kan graderas kvantitativt. Resursinnehav kan också uttryckas i negativa termer. Motpolen till en resurs är ett hinder eller en barriär. Om kort avstånd till utställningslokalen är en resurs, som kan vara gynnsam för att en person skall utveckla regelbundna besökarvanor, kan ett långt avstånd vara ett hinder för att i och för sig önskade besök skall bli av.

Om man bibehåller förutsättningen med utställningsbesöket som medel för måluppfyllelse kan en persons resursinnehav vara relevant för hans besöksfrekvens på utställningar på två sätt:

1. Genom att påverka urvalet av för individen relevanta mål.
2. Genom att underlätta möjligheterna till kontakt med utställningsmediet dvs. med medlet för måluppfyllelsen.

Sambandet mellan social bakgrund och social vana skulle då förklaras enligt följande modeller:

1. Den sociala bakgrunden påverkar resursinnehavet, som i sin tur påverkar målprioriteringarna som påverkar beteendemönstret (utställningsbesökandet).

[1] Se Carl Gunnar Jansson: *Det differentierade samhället*, Oskarshamn 1968

[2] Ingår i Edmund Dahlström m fl *Svensk samhällsstruktur i sociologisk belysning*, Stockholm 1965

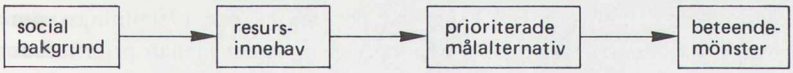

Figur 9.1

2. Den sociala bakgrunden påverkar både målprioriteringarna och resursinnehavet och målprioriteringarna påverkar beteendemönstret (utställningsbesökandet) via innehavet av resurser/förekomsten av barriärer. Sambandet mellan målalternativen och beteendemönstret betingas av resurser och barriärer.

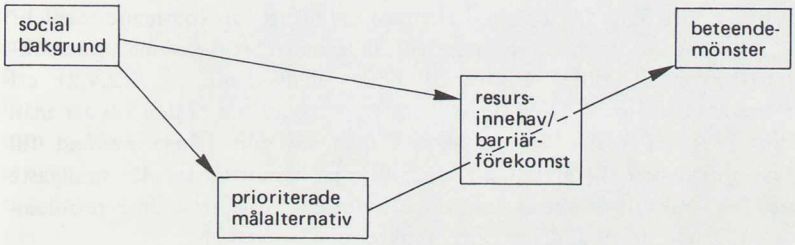

Figur 9.2

Sammanfattningsvis kan alltså social bakgrund, prioriterade målalternativ, resursinnehav/barriärförekomst och utställningsvanor sammanlänkas på följande sätt

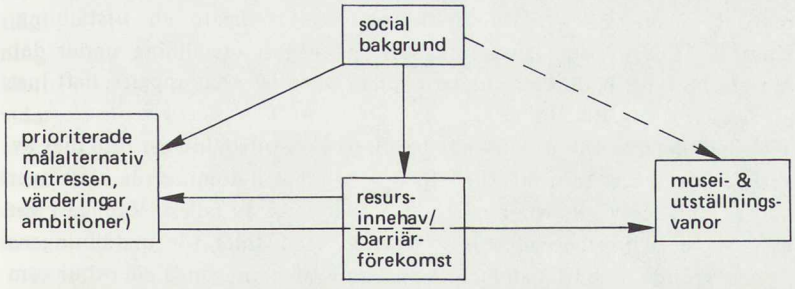

Figur 9.3

Sambandet mellan social bakgrund och musei- och utställningsvanor behandlades rent deskriptivt i avsnitt 3. Sambandet mellan prioriterade målalternativ och musei- och utställningsvanor skisserades schematiskt i avsnitt 8. I detta avsnitt skall de övriga relationerna i figuren närmare belysas.

9.2 *Skäl för uteblivna utställningsbesök*

Ett kanske inte helt tillförlitligt sätt att få reda på vad som hindrar människor från att gå på utställningar är att fråga dem. Metoden har praktiserats i skilda sammanhang för teater- och konsertbesök. I sin undersökning om teatervanor och musikvanor i Stor-Stockholm[1] lät Harald Swedner de intervjuade besvara en serie frågor om vilka faktorer, som enligt deras bedömning minskade deras benägenhet och möjligheter att gå på teater respektive konserter. Intervjupersonerna fick ta ställning till i förväg givna alternativ. Trötthet på grund av hårt arbete, svårigheter att få tag i biljetter, problem med höga kostnader för biljetter samt känslan att kunna för litet om musik var de oftast förekommande skälen. På uppdrag av Riksteatern frågade Gallupinstitutet (i samma undersökningsprojekt i vilket Riksutställningar medverkade se 2.2.4.2) ett representativt urval av i Sverige bosatta personer om skälen till att man inte gick på teater oftare än vad man nu gör. Långa avstånd till teaterlokal och alltför sällan teaterpjäser på hemorten var där vanligaste orsaker. Riksutställningar har vid ett tillfälle angripit samma problemområde med delvis andra utgångspunkter.

Det är givetvis svårt, för att inte säga omöjligt, för en person som aldrig haft en tanke på att besöka någon utställning att ange några skäl för att inte gå. Det är snarare den som varit inställd på eller haft lust att besöka något evenemang men blivit förhindrad eller funderat på att gå utan att något beslut kommit till stånd, som kan ge värdefulla upplysningar i denna fråga. Vid kulturvaneundersökningen i Gävle kartlades anledningar till att önskade besök inte kommit till stånd på konstutställningar, teatrar och konserter.

Ungefär 20 % av Gävleborna ville åtminstone vid något tillfälle under det senaste halvåret gå på någon viss utställning utan att besöket blivit av. Som jämförelse kan nämnas att motsvarande för konsertbesök var cirka 25 % och för teaterbesök över 40 %. Främst förut utställningsvana personer hade blivit förhindrade att se ytterligare en utställning. Ungefär 10 % av dem som inte varit på någon utställning under det senaste halvåret hade dock under denna tid, enligt egen uppgift, haft lust att se någon viss utställning.

Anledningarna till att önskade besök på konstutställningar inte blev av varierade avsevärt från fall till fall. Inte något skäl dominerade klart över andra. Endast två faktorer nämndes i över 10 % av fallen. Vanligast var att arbete och arbetstider inte passade med tider för utställningens öppethållande. I andra hand angavs passning av barn, gamla eller djur som skäl för att ett utställningsbesök inte kom till stånd. Ren oföretagsamhet nämndes också förhållandevis ofta. Det kan dessutom misstänkas att

[1] *Teatervanor och musikvanor i Stor-Stockholm*, Stadskollegiets utlåtanden och memorial, Bihang 1967 nr 76.

detta skäl blir underskattat vid den frågemetod som använts. I något mindre utsträckning var sjukdom/trötthet, brist på sällskap, transportproblem och konkurrens med annan sysselsättning hinder för utställningsbesök.

Med denna metod kommer naturligtvis endast medvetna hinder för utställningsbesök att kunna registreras. Denna medvetenhet om situationen finns kanske främst bland de förut utställningsvana, vilket överbetonar denna grupps hinder på bekostnad av de mindre utställningsvanas. Givet är också att vissa typer av alternativ inte nämns så ofta då de inte brukar anses vara acceptabla.

9.3 *Bakgrund och orsaker till den varierande vanan att besöka museer och utställningar*

9.3.1 *Beredskap för deltagande i kommunikationsprocesser*

I detta avsnitt sammanfattas några av de erfarenheter som erhållits vid Riksutställningars sociologiska undersökningar och diskuteras på denna grund ett antal tänkbara förklaringar till variationer i besöksfrekvensen på museer och utställningar mellan olika befolkningsgrupper. Dessa förklaringar anknyter till den i avsnitt 9.1 presenterade resursmodellen, som sammanbinder människans position i en social struktur med hennes resurser att påverka sin situation och hennes ambitioner att uppnå sociala och individuella mål, som i sin tur sammanlänkas med hennes sociala vanor.

En sådan inriktning innebär naturligtvis bara ett alternativ bland flera att angripa detta problemområde. En utgångspunkt för valet av förklaringsmodell är givetvis den kulturpolitiska situationen, att med reformer minska de s. k. kulturklyftorna. Modellen borde antyda möjliga – och kanske också omöjliga – vägar för sådana reformer genom sin koncentration på resursfaktorer. Några konkreta handlingsförslag tillhandahåller den dock inte.

De vore alltför anspråksfullt att hävda att förklaringsalternativ redovisade i detta avsnitt har tillräckligt stöd av empiriska data. Många måste i dagens läge betraktas som hypoteser att närmare prövas. Eftersom vissa data av vikt saknas får alltså avsnittet delvis uppfattas som ett utkast till framtida forskning. Det är t. ex. inte möjligt att med tillgängliga data avgöra huruvida resursinnehavet främst påverkar målsättningarna (enligt alternativ 1 i avsnitt 9.1) eller främst underlättar kontakter med utställningsmediet (enligt alternativ 2 i avsnitt 9.1). Tills vidare förutsätts båda dessa alternativ vara relevanta. Någon strikt åtskillnad mellan resurser för målbestämning, vilka stimulerar intresset för museernas innehåll, och resurser för medelkontakt, vilka bidrar till att övervinna de barriärer som står i vägen för besöket förekommer alltså inte.

Resursinnehav är en mångdimensionell faktor. Men vilka resurskomponenter är då av särskilt avgörande betydelse för musei- och utställningsvanorna? Genom att analysera resultat från Riksutställningars sociolo-

giska undersökningar (redovisade i avsnitten 3–8 i denna rapport) och andra relevanta fakta om sociala vanor i förhållande till vetskapen om social stratifiering och statuskriterier (se avsnitt 9.1) erhålls en exempelsamling av sådana resurskomponenter.

Utställningsbesöket innebär ett i huvudsak målinriktat deltagande i en kommunikationsprocess i en vanligtvis för ändamålet institutionaliserad kollektiv miljö. Den som söker sig till denna kommunikationsmiljö kan förväntas uppfylla någon eller flera av följande förutsättningar (se även 3.4 och 7.12):

a) Hög beredskap för erfarenhetssökande – vilja att aktivt söka efter såväl kunskapsmässiga som upplevelsemässiga erfarenheter,
b) hög beredskap för publikdeltagande – intresse och möjlighet att söka sig till allmänna institutioner och andra ställen, där människor samlas för att kollektivt[1] motta erfarenheter,
c) hög beredskap för politiskt agerande – intresse och vilja att framföra åsikter, handlingsförslag o. d. som kan tänkas påverka den egna gruppens situation,
d) hög beredskap för ömsesidigt erfarenhetsutbyte – intresse och möjlighet att delta i ett utbyte av erfarenheter mellan komplementära parter i grupp.[1]

9.3.2 *Resurskomponenter*

Vanan att besöka museer/utställningar är bl. a. beroende av utbildning, yrkesroll, hemort, uppväxtmiljö samt av ålder och generationstillhörighet (se 3.5). Av dessa är den förstnämnda faktorn den mest betydelsefulla.

Vid ett framgångsrikt sökande efter orsakerna till att människor i så olika grad besöker museer och utställningar måste man till att börja med uppmärksamma de utbildningsklyftor som finns inom befolkningen. Barriärer med relationer till utbildningsnivå framstår som särskilt svåra att övervinna. Kulturvaneundersökningen i Gävle (se 3.3) – men även andra undersökningar utanför Riksutställningars initiativ – visar att socialgrupps- och inkomstrelaterade skillnader i besöksfrekvensen på kulturinstitutioner till stor del återspeglar utbildningsberoende skillnader. Det finns t. ex. starka skäl att förutsätta att beredskapen för erfarenhetssökande – och då särskilt beredskapen för kunskapssökande – stiger med ökad utbildning, statistiskt sett.

De högutbildades högre beredskap för erfarenhetssökande hänger bl. a. ihop med

- en större kännedom om kanaler för information och annat erfarenhetsutbud,
- större kunskapsmässiga förutsättningar för att ta del av och använda erfarenhetsutbudet för egna syften,
- en större tillgång på för erfarenhetssökandet lämpliga sociala kontakter,
- en större (inlärd) förmåga att gallra i ett rikt informationsutbud och därmed högre tröskelvärde för överstimulans,

[1] Kollektiva aktiviteter bör skiljas från gruppaktiviteter. Gruppaktiviteter är samspel mellan olika parter i ett socialt system. Kollektiva aktiviteter utföres då en mängd människor gör ungefär samma sak samtidigt på samma plats t. ex. lyssnar på konsert, tittar på fotbollsmatch.

- en mera global kunskapssyn till följd bl. a. av större erfarenheter av varierande miljöförhållanden,
- en större historisk medvetenhet – särskilt humanistiskt bildade har ju mycket att erbjudas på museer i förhållande till tekniskt och naturvetenskapligt skolade.

Utbildningsfaktorn kan också förväntas vara relaterad till beredskapen för politiskt agerande, därigenom att de högutbildade i jämförelse med de lågutbildade har

- större kunskap och större tillgång till kanaler för inflytande
- större tillgång till inflytelserika person- och gruppkontakter
- större förmåga att uttrycka sin mening
- större förståelse för sammanhang och kausala relationer
- större resurser för anseende, makt och inflytande och lägre beredskap att överlåta beslut åt auktoriteter.

Även om yrkesroll är beroende av utbildningsstatus måste dock vissa skillnader i besöksfrekvensen på museer/utställningar förklaras i termer av arbetsförhållanden – inkluderat studier och arbete i hemmet. Arbetssituationen påverkar t. ex. beredskapen för publikdeltagande och erfarenhetssökande på olika sätt:

- olika arbetsuppgifter ger olika ekonomiskt utbyte och därmed skilda materiella och ekonomiska resurser för erfarenhetssökande och publikdeltagande
- olika arbetsuppgifter (yrkesroller) medför olika resurser för tidsanvändning och därmed t. ex. olika möjligheter till geografisk rörlighet, som ibland utgör ett villkor för kontakt med t. ex. museer
- vissa arbetsuppgifter och arbetsmiljöer är mera stimulerande för beredskapen för erfarenhetssökande, medan andra däremot verkar tröttande eller på annat sätt avtrubbande,
- vissa arbetsmiljöer medför större hälsorisker och ger därför i längden sämre chanser för erfarenhetssökande och publikdeltagande.

Men yrkesrollen kan också förväntas prägla beredskapen för politiskt agerande och för ömsesidiga kommunikationskontakter genom att

- olika arbetsuppgifter innebär olika möjligheter att med maktresurser genomdriva sin vilja
- olika yrkesroller innebär olika positioner i det samhälleliga kommunikationsflödet och därmed varierande tillgång till kanaler och kontakter för påverkan och ömsesidigt erfarenhetsutbyte.

Skillnader mellan olika åldersgruppers vanemönster kan i princip förklaras enligt två alternativ – förändringsalternativet och förutsättningsalternativet.

Förändringsalternativet innebär att en person ändrar sina vanor t. ex. minskar sitt erfarenhetssökande eller sitt publikdeltagande ju äldre han blir. Den klart lägre andelen musei- och utställningsbesökare i åldrarna över 60 år i jämförelse med lägre åldrar (se 3.2) torde belysa en successiv

aktivitetsminskning. Ett deltagande i publika aktiviteter kan innebära en fysisk eller psykisk ansträngning och förmågan att övervinna denna brukar minska med stigande ålder till följd av försämrad hälsa eller ork.

Vanemässiga förändringar kan också vara en följd av förändrade levnadsomständigheter. Vissa tillfällen i en persons liv innebär särskilt markerade övergångar från ett stadium till ett annat. Exempel på sådana övergångstillfällen utgör byte av studieform, avslutade studier, flyttning från föräldrarna, egen familjebildning, inträde i arbetslivet eller byte av arbetsmiljö, barnens inträde i skolålder eller förvärvsarbete, byte av bostadsmiljö, äktenskapets upplösning och inträde i pensionsåldern.

Byte av grupptillhörighet och antagande av nya eller förändrade roller medför förändrade villkor för deltagande i fritidssysselsättningar och kommunikationsutbyte. Ekonomiska och materiella resurser, resurser för tidsanvändning och kontaktresurser är särskilt känsliga för stadieförändringar. Resursförändringarna anknyter även till förändrade miljöförhållanden. Vissa stadier kännetecknas av rik tillgång på miljökontakter, som kraftigt kan minskas vid övergången till ett annat stadium.

Förutsättningsalternativet grundar sig bl. a. på följande förhållanden:

- Det totala erfarenhetsutbudet och antalet utställningstillfällen – ökar successivt med en förbättrad kultursituation och förbättrade kommunikationsmöjligheter. Dagens ungdom har större chanser att etablera regelbundna besökarvanor än vad äldre generationer hade under sin uppväxttid.

Uppväxtmiljön förutsätts vara väsentlig för beredskapen för erfarenhetssökande, men också sannolikt för t. ex. beredskapen för politiskt agerande. En rik stimulans genom varierande erfarenheter under barn- och ungdomsåren anses vara grundläggande för att man som vuxen skall bli en aktiv och deltagande medborgare. Den som i ungdomen tvingas att begränsa sin tillvaro till ett fåtal stimulansfattiga miljösituationer riskerar att passiviseras som vuxen.

På samma sätt måste erfarenheter från barndomen om huruvida eget agerande leder till resultat eller undertrycks, vara betydelsefulla för beredskapen att som vuxen försöka påverka sin situation eller låta sig styras av andra. Även i detta avseende kan man räkna med stora förändringar vid jämförelser mellan nu och tidigare.

- Möjligheterna till högre utbildning har ökat och eftersom utbildningsrelaterade resurser har stor betydelse gynnar detta yngre generationer i högre grad än äldre.

Vissa undersökningsresultat ger stor tyngd åt denna förklaring. Vid kulturvaneundersökningen i Gävle (se 3.3) visade det sig att skillnaderna i musei- och utställningsaktivitet mellan ungdomar under trettio år och äldre över femtio år var ganska obetydliga om utbildningsnivån i möjligaste mån hölls konstant. Samma mönster uppträdde även vid Gallupinstitutets landsomfattande undersökning för den grupp som har någon vidareutbildning utöver folkskola, medan åldersdifferenserna kvarstod för de lägst utbildade (se 3.2 jfr även 9.3.6). Under alla

omständigheter kunde man konstatera att skillnader mellan olika åldersgruppers musei- och utställningsaktivitet till en ej ringa del skulle kunna förklaras av de förändringar i befolkningens utbildningsstruktur och därmed sammanhängande sociala förändringar över huvud taget, som har ägt rum och fortfarande pågår.

- Generationsmobiliteten är begränsad av social status och eftersom uppväxtmiljön tycks ha stor betydelse för med konst- och kulturintresse sammanhängande beredskap för erfarenhetssökande och därmed även för beredskapen att besöka museer/utställningar kommer gamla tiders klyftor mellan grupper att sätta spår även på dagens förhållanden.

Enligt Harald Swedner[1] är de skillnader i kulturvanor som kommer till uttryck mellan skilda socialgrupper en följd av olika livsstil och kulturtradition. "Vi har i vårt land, historiskt sett, haft åtminstonde tre 'särkulturer', som under lång tid existerat sida vid sida med varandra: en *allmogekultur* med en tusenårig förankring i bondemiljön, en *högreståndskultur* med sina rötter i en allmäneuropeisk kulturtradition och en *arbetarkultur,* som sedan 1800-talets mitt skapade en specifik livsform med egna värderingar och egen livsstil, framför allt i de stora industristäderna och i brukssamhällena,"[2] Han påpekar också att vi lever i ett samhälle, där "ståndscirkulationen" är mycket mindre än vad man i allmänhet tror. En person som föds av lågutbildade föräldrar har t. ex. haft sämre möjligheter till högre studier än en person som föds av högutbildade föräldrar. Många som i och för sig har förutsättningar att ta del av museiutbudet kommer inte att göra detta på grund av en eftersläpningseffekt från barndoms- och ungdomsåren. Denna eftersläpningseffekt har fått ett ganska klart stöd vid några av Riksutställningars undersökningar (se 3.3.1).

Museernas koncentration till de allra största städerna gynnar dels storstadsbefolkningen (se 3.2.2) och dels den geografiskt lättrörliga delen av befolkningen på andra orter. Av samtliga museibesökare gjorde 35 % sitt senaste besök i Stockholm och 60 % i någon av de tre största kommunerna (se 3.2.3). Antalet utställningstillfällen på hemorten och avståndet till museer och utställningslokaler är viktiga diskriminerande resursfaktorer. Dessutom blir betydelsen av ekonomiska, tidsmässiga och hälsobetingade resurser olika stor beroende på var man är bosatt. Närhet till utbudet är viktigt, men om avståndet är långt blir också tillgång på tid, pengar, transportmöjligheter och en god hälsa särskilt viktiga.

Men storstadsbefolkningens och glesbygdsbefolkningens skilda utställningsvanor kan inte bara återföras på antalet tillfällen, avstånd och förflyttningsmöjligheter. Befolkningsstrukturen avspeglar sig också.

Landsbygdskommuner har i regel en annan näringskaraktär än tätortsdominerade kommuner. Kommuner präglade av jordbruk, skogsbruk och fiske är ofta glesbygdsbetonade. Servicenäringar och industrier samlas till eller skapar tätorter. Utpräglade serviceorter t. ex. skolorter har andra publika förutsättningar än industriorter. De skillnader i kulturtraditioner som Swedner översiktligt beskrev kommer alltså även till uttryck vid

[1] "Barriären mot finkulturen" – Carl Gunnar Jansson (red): "Det differentierade samhället", Oskarshamn 1968

[2] Swedner s. 258.

jämförelser mellan olika bygder.

Antalet högre utbildade och därmed sammanhängande yrkes- och inkomstgrupper är relativt sett större i stora tätortskommuner än på landet. Medelåldern kan också vara jämförelsevis hög i vissa glesbygdskommuner. Ålder och utbildning är ju resursdiskriminerande variabler.

Glesbygd är också ofta avfolkningsbygd, medan många tätorter expanderar. Befolkningsgrupperna med de bästa resurserna för erfarenhetssökande och publikdeltagande flyttar till tätorterna, medan de minst rörliga, de mest isolerade, de som har den lägsta kunskapsnivån och den sämsta hälsan blir kvar. På detta sätt reduceras underlaget för publikrekrytering kraftigare än vad utflyttningsprocessen skulle motivera.

Nedanstående sammanfattning av i detta avsnitt refererade resurskomponenter får bli utgångspunkt för den fortsatta analysen. I avsnitt 9.3.3–9.3.12 diskuteras skilda resursers samband med vanan att besöka museer och utställningar.

- Närhet till museer och utställningslokaler
- Ekonomiska och materiella resurser
- Resurser för tidsanvändning
- God hälsa/ork
- Kunskapsmässiga resurser för kulturdeltaganden
- Tillgång till sociala kontakter (betydelsen av umgängeskontakter, organisationskontakter och gruppsammanhållning)
- Tillgång till mångsidiga miljökontakter
- Förmåga att anpassa sig till förändringar och till ett överflöd av nya intryck
- Tillgång till kommunikationskanaler, speciellt för ömsesidigt utbyte (tvåvägskanaler)
- Inflytande och förmåga att påverka utställningsutbudet.

Dessa resurskomponenter är inte rangordnade efter vikt eller efter något annat system. Listan gör inte heller anspråk på att vara slutgiltig utan måste kunna kompletteras eller modifieras, då nya kunskaper erhålls.

9.3.3 *Närhet till museer och utställningslokaler*

Den mest påtagliga förklaringen till att musei- och utställningsbesökandet är vanligast bland invånare i det största städerna är naturligtvis museernas storstadskoncentration och skillnader i utbudet av utställningstillfällen av både kvantitativ och kvalitativ art mellan större tätorter och landsbygd. Tätortsbon har betydligt flera valmöjligheter inom räckhåll.

Dessa valmöjligheter gäller för övrigt inte bara tillgången till museer och utställningar, utan till hela det ämnesområde, som presenteras i dessa sammanhang. Chansen att kunna delta i en studiecirkel, höra ett föredrag, få tag på litteratur etc. om konst, kulturhistoria, naturhistoria m. m. är större för tätortsbon än för landsbygdsbon med samma intresseinriktning.

Att bristen på utställningar har skapat ett efterfrågeöverskott på landsbygden och på mindre tätorter verkar ofrånkomligt. Ett möjligt

tecken på detta är den tendens som man kan finna i publiktillströmningen till "100 år Nationalmuseum" och "Multikonst". Ju mindre utställningsorten var, desto större del av dess invånare hade sett utställningen (se 5.1).

De undersökningar som Riksutställningar låtit genomföra avslöjar inte ett proportionellt förhållande mellan besöksbenägenheten och avståndet till museet eller utställningslokalen. Snarare kan man påvisa vissa rekryteringszoner, inom vilka inga nämnvärda skillnader i besöksaktivitet föreligger (se 5.2). Vid undersökningarna i Gävle kunde man t. ex. finna att invånarna i de centrala delarna var mest benägna att göra utställningsbesök, de som bor i ytterområdena var något mindre, medan invånarna i förorterna var de minst utställningsaktiva. Vissa undantag från dessa tendenser kan ofta förklaras med skilda kommunikationsmöjligheter. Det är sannolikt mera korrekt att besöksfrekvensen är beroende av den tid som det kan ta att komma från hemmet till utställningslokalen och att alltså tillgång till goda kommunikationsmedel – främst bil – är en väsentlig resurs för den som inte bor i omedelbar närhet till museet eller utställningslokalen (se avsnitt 9.3.4).

Långa avstånd till utbudet utgör en barriär som brukar angripas genom en större geografisk spridning av utställningstillfällen. De efterfrågeöverskott som konstateras i sämre lottade områden skulle kunna minskas eller elimineras med rikligare distribution eller decentralisering. Av flera skäl är det emellertid inte troligt att sådana åtgärder skulle vara tillräckliga för att utjämna nu existerande skillnader mellan tätort och landsbygd eller mellan centrala och perifera stadsdelar. Man får också ta hänsyn till de skillnader i befolkningsstruktur och sociala vanor som råder.

Frånvaron av utställningsevenemang och svårigheter att komma i kontakt med ett existerande utbud har medfört att många inte uppfattar utställningsbesök som något relevant alternativ till andra verksamheter. Intresset för t. ex. konst och för annat som visas på museer och utställningar måste vara mindre på de platser, där det egentligen aldrig funnits några tillfällen att ägna sig åt sådant. En omedelbar förändring kan knappast åstadkommas enbart genom ett ökat utbud.

Man kan i det sammanhanget peka på att undersökningen i Gävle klart demonstrerade uppväxtmiljöns eftersläpningseffekt på utställningsbesökandet (se 3.3.3). Invånare i Gävle som var uppväxta på landet hade en lägre utställningsaktivitet än de som var uppväxta i Gävle eller i andra större städer. Detta kan, förutom skilda möjligheter till kontakt med utbudet vid unga år, hänga ihop med mera grundläggande olikheter i beteendemönster och intresseinriktning mellan landsbygdsbor och stadsbor.

9.3.4 *Ekonomiska och materiella resurser*

Någon försöksverksamhet med avgifter på utställningar har inte förekommit i Riksutställningars regi. Problemet är inte heller angeläget, då tillträdet till museer och utställningar ofta är gratis eller bara kräver obetydliga avgifter i jämförelse med många andra publikevenemang. Det

finns ingen anledning att tro att eventuella avgifter på ett markant sätt skulle påverka publiksammansättningen på en utställning. Undersökningar i andra länder visar att så inte är fallet.[1]

Enligt kulturvaneundersökningen i Gävle (se 3.3.1) är sambandet mellan inkomst och besöksfrekvens på utställningar tämligen svagt för majoriteten av befolkningen. De tendenser som framträder kan i allmänhet förklaras av olika utbildningsnivå i olika inkomstklasser. Endast för höginkomsttagare framträder ett samband mellan inkomstnivå och utställningsbesökande som inte kan bortförklaras av utbildningsskillnader eller socialgruppsskillnader.

En bakgrund till utställningsbesök, som kan förväntas vara särskilt betydelsefullt bland höginkomsttagare är förberedelse och planering för konstköp eller köp av kapitalvaror av det slag som brukar visas på varumässor. Ju högre inkomst – över en viss nivå – desto större betydelse har detta som stimulans för utställningsbesök. Då konstintresset är förenat med ett köpintresse ökas också beredskapen att vara väl orienterad på konstens område och därmed benägenheten att gå på museer och utställningar.

Konstköparen kan t. o. m. vara medveten om ett större antal utställningstillfällen, eftersom många utställningar är direkt inriktade på och i sin reklam vänder sig direkt till den som har ekonomiska resurser att köpa. Dessutom är det möjligt att många konstintresserade utan köpplaner känner ett motstånd mot sådana utställningar, vilkas främsta syfte är försäljning.

Indirekt kan dock ekonomiska resurser påverka utställningsbesökandet även på andra sätt. De materiella resurser som behövs för att övervinna avstånd eller andra barriärer är ofta kostnadskrävande. Tillgång till bil har t. ex. befunnits vara en mycket viktig resurs för den som inte bor inom gångavstånd från utställningslokalen. Den rörlighet som biltillgången medför och som naturligtvis flyttat merparten av landsortsbefolkningen tidsmässigt närmare centralorterna gynnar inte alls lika mycket. I spåren av bilismens framväxt följer försämrade transportresurser för dem som inte har tillgång till bil.

Att de förändrade transportmöjligheterna främst missgynnar äldre personer antyds av att skillnaderna i besöksfrekvens på museer och utställningar mellan storstadsbor och landsbygdsbor ökar med högre ålder (data från Gallup). Sambandet mellan ålder och besöksfrekvens är dessutom så gott som obefintlig bland invånare i storstäder, är något mera påtagligt bland invånare i övriga tätorter, men är mycket framträdande bland invånare på landsbygden.

Även indirekta kostnader i anslutning till utställningsbesöket t. ex. för ett restaurangbesök drabbar i högre grad personer med lång väg till utställningslokalen än dem som bor strax intill.

[1] Se t. ex. en undersökning på Gemeentemuseum i Haag refererad i Hiroshi Daifuku: *The Museum and the Visitor*, UNESCO, Museum and Monument Series 1960: IX s 73–80

9.3.5 *Resurser för tidsanvändning*

Inga systematiska försök med varierande öppettider har genomförts vid Riksutställningars produktioner. Ett allmänt intryck är dock att kvälls-

tider i regel är mera publikvänliga än dagtider och att helgöppet är mera attraktivt än vardagsöppet.

Musei- och utställningsbesökandet är för de flesta en sysselsättning, som måste förläggas till fritiden, men tillgången på fritid varierar från person till person. Något entydigt samband mellan arbetsdagens längd och besöksfrekvensen på museer och utställningar har dock ej kunnat påvisas (data från Gävle). Snarare tycks möjligheterna till flexibel fritid utan alltför stor bindning av fasta arbetstider vara en väsentlig resurs. Obekväm arbetstid – t. ex. skiftarbete, helgdagsarbete – blir en barriär. Ett viktigt skäl för att många potentiella besökare inte sett den utställning de gärna önskat se, var enl. deras egen utsago, att öppettiderna inte passade med arbetstiderna (se 9.2).

För vissa yrkesgrupper – lärare, journalister, kulturarbetare har t. ex. en osedvanligt hög besöksfrekvens på museer och utställningar (se 3.3.1) – är kontakten med kulturinstitutioner en väsentlig del av arbetsuppgiften. Arbete, fortbildning och fritid integreras på ett för tidsresurserna fördelaktigt sätt. För t. ex. verkstadsarbetaren eller sjukvårdsbiträdet råder däremot skarp åtskillnad mellan arbetstid och fritid.

En bindning till hem och familj utgör åtminstone i vissa åldersgrupper en konkurrerande faktor till utställningsbesökandet. En persons utställningsaktivitet minskar, då han gifter sig och bildar familj. Föräldrar till barn under sju år har en lägre besöksfrekvens på utställningar och museer än andra personer i samma ålderskategorier (se 3.3.2). Detta kanske inte bara beror på problem med barnpassning, även om man gärna skyller på detta (se 9.2), utan hänger ihop med en avsevärd förändring av det totala vanemönstret under denna tid. Fritidsaktiviteter av olika slag utanför hemmet blir möjligen avbrott i vardagsrutinen i stället för att under åren före giftermålet kanske ha varit regelbunda företeelser.

9.3.6 *God hälsa/ork*

Att musei- och utställningsbesökandet minskar med högre ålder kan bl. a. förklaras i termer av vacklande hälsa och ork. Allt slags kollektiv aktivitet kan innebära en fysisk ansträngning och förmågan och lusten att övervinna en sådan ansträngning avtar med stigande ålder. Den markanta nedgången i besöksfrekvensen efter sextio år (se 3.2.2) torde lätt kunna förklaras av den ökande andelen fysiska handikapp, som framträder på äldre dagar såsom svårigheter att gå, sämre syn o. dyl. Det kan konstateras att de flesta aktiviteter, som innebär geografisk rörlighet blir mindre frekventerade vid högre ålder. De äldre vistat gärna i hemmet eller i bostadens närmaste omgivning i högre grad än andra.

Besöksfrekvensen på utställningar minskar betydligt med stigande ålder bland lågutbildade, men nästan inte alls bland personer med vidareutbildning. En förklaring kan vara att skillnader i arbetsmiljö medför en snabbare förslitning av de lågutbildade. Därmed följer successivt försämrade möjligheter att utnyttja utbudet av fritidsalternativ (se även 9.3.2).

Trötthet på grund av hårt arbete har tidigare nämnts som skäl för

uteblivna besök på kulturinstitutioner (se 9.2). Enligt Harald Swedner skulle tungt kroppsarbete motverka möjligheterna att "ladda upp för en konstupplevelse eller att aktivt försätta sig i en sinnesstämning, som möjliggör mottaglighet för estetiska intryck"[1]. Trötthetен skulle alltså främst vara en barriär mot beredskapen för erfarenhetssökande. Några data som stöder eller strider mot denna tolkning finns ej i Riksutställningars undersökningsmaterial. Frågan är väl dock om inte trötthet – oavsett om den har fysisk eller psykisk grund – i lika hög grad motverkar beredskapen för publikdeltagande utanför hemmet eller över huvud taget förhindrar initiativ utanför den vardagliga rutinen.

9.3.7 *Kunskapsmässiga resurser för kulturdeltagande*

Utgångspunkten här är utbildningsfaktorns stora betydelse för intresset att gå på museer och utställningar och för att över huvud taget söka erfarenheter på s. k. kulturinstitutioner. Några av produkterna av ett tidigare utbildningssystem, som satt sin prägel på större delen av vårt lands nuvarande vuxna befolkning, är framför allt stora skillnader med avseende på t. ex. teoretisk kunskapsmängd, allmän orientering, språklig uttrycksförmåga, systematiseringsförmåga, förmåga att sätta in erfarenheter i ett vidare perspektiv och därmed förmåga att fatta och förstå mera komplicerade fenomen och processer.

Att besök på kunskapsutställning och på de flesta museer kräver kunskapsorientering är kanske inte något att förvåna sig över. Men i detta sammanhang får man även betona den jämförelsevis stora vikt besökare på konstutställningar lägger vid möjligheterna att få översiktliga kunskaper om konst och konstnärers produktion och bildningsfaktorns stora betydelse som bakgrund till musei- och utställningsbesök (se 8.7).

I avsnitt 6.9 berördes hur angeläget pedagogiska hjälpmedel av olika slag t. ex. guider, kataloger, studiematerial, filmer eller stillbilder var som komplement till utställningen, medan den okommenterade utställningen ofta var ringa framgångsrik i sitt syfte att skapa ett intresse bland besökarna. De redan förut intresserade och specialisterna var dock inte alltid lika angelägna att få utställningen demonstrerad utan ville gärna bilda sig en egen uppfattning.

- Högutbildade har i allmänhet större möjligheter att tillvarata och utnyttja information och kunskap och är därför oavsett intresseområde bättre motiverade att uppsöka sådan information än lågutbildade.

Kulturdeltagandet inklusive museibesök ger ofta information och ju större kunskap en människa har inom ett visst område, desto mera benägen är hon – upp till en viss mättnadsgräns – att öka sin kunskap på detta område. Dessutom torde det vara rimligt att anta att den som har kunskap på många områden är mera angelägen att utvidga denna till ännu flera områden än den som är starkt specialiserad från början. Den som redan har kunskaper vet dels att kunskaper lönar sig och dels hur nya kunskaper skall användas. Utbildningsmiljön har också, åtminstone tidigare, stimulerat en orientering mot mätbara kunskapsmässiga presta-

[1] Barriären mot finkulturen. Se Carl Gunnar Jansson: *Det differentierade samhället*, Oskarshamn 1968, s. 260.

tioner. Just på grund av sin utbildning är högutbildade försedda med förutsättningar, som stimulerar till ytterligare informationsinhämtande och därmed till kontakt med museer och utställningar liksom med andra medier för kunskap och allmänbildning.

Det finns alltid risker för att en individs föreställningsvärld stabiliseras med stigande ålder och att han blir allt mindre angelägen att på eget initiativ söka nya erfarenheter. Även i en ständigt föränderlig utbudssituation med många nya utställningsalternativ kommer antalet attraktiva alternativ att uppfattas som färre och färre vid stigande ålder. Ett bristande intresse för förnyelsemöjligheter leder sannolikt till en passivisering, då man blivit mättad på gamla alternativ. En stark omsättning av värdenormer, stilarter och moderiktningar inom konsten ställer också stora krav på kännedom om de aktuella strömningarna. Detta kan vara en möjlig förklaring till att utställningsbesökandet minskar i ungefär 40-årsåldern (se 3.2.2). Denna passiviseringsprocess kan förväntas sätta in tidigare bland lågutbildade än bland högbildade, som i högre grad stimulerats att använda nya kunskaper vilket kan vara ytterligare en anledning till den växande klyftan mellan hög- och lågutbildade vid stigande ålder (jfr 9.3.2 alt. 9.3.6).

Beredskapen för erfarenhetssökande är naturligtvis nära förbunden med kunskapen om var, i vilken miljö och genom vilka medier, som eftersträvade erfarenheter kan sökas. Den kan hämmas av bristfälliga valmöjligheter. Den som har god kännedom om olika möjligheter får ett större urval och därmed större chanser för belönande alternativ. Utställningar är i jämförelse med press och etermedier ett okänt informationsmedium – kanske också ett mindre respekterat (se 8.8.3). Ett brett register av mediaalternativ kan även omfatta utställningen som relevant informationskälla, ett smalt register gör det mera sällan.

- Kulturtradition i samhället betonar förståelsekontakt med konstverk och kulturprodukter och högre utbildade har större resurser för förståelsekontakt än lågutbildade.

Ett belönande kulturdeltagande kräver ofta en kännedom om det speciella symbolsystem och de normer och värderingar som ofta omgärdar kulturaktiviteter och kulturprodukter. Det ställs helt enkelt vissa kunskapsmässiga och bildningsmässiga krav på t. ex. betraktaren av ett konstverk, som de högre utbildade har större förutsättningar för än de lågutbildade. Behållningen av en konstkontakt ökas om man har ett stort ordförråd att beskriva konstverket med, om man har en metod för att finna ett system i intrycken, om man har goda möjligheter att sätta in sina iakttagelser i ett större sammanhang, eller att dra vissa paralleller med andra verk o. dyl. Denna förståelsekontakt kan vara en förutsättning för estetisk upplevelse, man utgör kanske också något som särskilt belönas i den kulturtradition som tidigare varit dominerande och som fortfarande har stor betydelse.

Ett skäl till att lågutbildade och oerfarna konstutställningsbesökare föredrar realistiska konstverk och irriteras av symboliska eller formalistiska "moderna" verk (se t. ex. 8.3.4) kan vara att de i det förra fallet har

verkligheten som referensram, medan de i det senare fallet saknar den kunskap och erfarenhet som skulle göra verken meningsfulla för dem.

- Såväl inom konstens område som inom utbildningssektorn är kompetensen en viktig stratifierande faktor. Högre utbildade är bättre rustade att acceptera de normer för legitimering av kompetens som råder.

Såväl skapandet som mottagandet av konstnärliga kvalitetsprodukter har i enlighet med en dominerande tradition varit nära knutna till kompetens. I likhet med få andra yrkesroller blir konstnären offentligt kritiserad för sina prestationer – jämför också prestationskraven på skolelever och det vetenskapliga kritikersystemet. På detta sätt har även kraven på mottagarsidan blivit accentuerade. Kulturdeltagandet har, med det professionella utövandet som förebild, omgärdats av kvalitetskrav, som fungerat som prestationskrav även på en mycket amatörmässig (i betydelsen icke yrkesmässig) och fritidsinriktad nivå. Kulturdeltagandet har med andra ord fått stämpeln att vara något "svårt", som kräver förberedelse och intellektuell träning.

Att lära sig ett musikinstrument lika väl som att gå på konstutställning har ofta ansetts vara något som man kan få ett positivt utbyte av först efter en tids arbete och ansträngning. Denna tradition innebär således att belöningen för handlingen uppskjuts tills man lärt sig instrumentet eller "förstått det meningsfulla" i konstverket. Utbildningssystemet och särskilt den högre utbildningen fordrar på samma sätt att individen accepterar den uppskjutna belöningens princip och förutsättningar på bekostnad av den omedelbara belöningen. För många är studier framåtsyftande mot examen och yrkesverksamhet och därmed sammanhängande belöningar av ekonomisk och social art. Det är inte uteslutet att lågutbildade i genomsnitt har en lägre toleransgräns för uppskjuten belöning än högutbildade och därmed är mera benägna att förkasta eller ge upp de aktiviteter som kräver uppskjuten belöning. Det är bl. a. därför som de inte vidareutbildat sig eller slagits ut från utbildningssystemet.

Sådana handlingar som inbringar en omedelbar belöning brukar (av sociologer) kallas expressiva till skillnad från instrumentella, som syftar till avlägsnare mål. En instrumentell orientering innebär ofta ett mål-medel-inriktat handlingsmönster i flera steg. Den som lärt sig att förstå sammanhangen i stort, men även konsekvenserna av sina handlingar har också fått verktyg för målinriktat beteende. För den som vid upprepade tillfällen fått sina illusioner krossade och funnit vägar till förbättrade förhållanden stängda måste ett långsiktigt målorienterat handlingsmönster te sig ytterst främmande eller meningslöst. Erik Allardt[1] menar att situationer som skapar alienation också gynnar expressivt beteende genom att möjligheterna till instrumentella handlingar begränsas. Skillnader mellan framgångsrika och misslyckade människor – enl. deras egen uppfattning, dvs. skillnader i självförtroende – får betydelse även för skillnader i beredskapen för instrumentella handlingar och därmed för beredskapen för ett aktivt erfarenhetssökande.

Men om man påstår att utställningsbesökandet till en väsentlig del har blivit en instrumentell handling måste man ha klart för sig att detta inte

[1] Se *Samhällsstruktur och sociala spänningar*, Tammerfors 1965, s. 163

otvetydigt låter sig förenas med de förväntningar som riktas mot besökssituationen. En person som inte har ett expressivt förhållande till konst utan går på konstutställning av "beräkning" t. ex. för sociala kontakter, prestige – bedöms ofta i nedsättande termer. Det borde i denna miljö inte vara omöjligt att återupprätta den omedelbara belöningens, den expressiva handlingens och det kortsiktiga perspektivets principer vid kulturdeltagande. I varje fall måste en förändrad balans vara en növändig förutsättning om besökarselektionen skall motarbetas.

Det finns inga vetenskapliga stöd för att förmågan till estetiska eller andra upplevelser skulle vara utbildnings- eller socialgruppsberoende. Endast om upplevelserna legitimeras via kunskap eller annan kompetens som tillhandahålls vid utbildningsprocessen uppstår ett sådant beroende. Någon väsentlig utjämning i intresset att ta del av museer och utställningars utbud mellan olika utbildningsgrupper kan nog inte åstadkommas i det långa loppet såvida man inte kan erbjuda ett avsevärt utökat antal alternativ som inte ställer utbildningsrelaterade kompetenskrav utan utgår från eller hänvisar till erfarenheter som främst kan erhållas i andra sammanhang.

9.3.8 *Tillgång till sociala kontakter (betydelsen av umgängeskontakter, organisationskontakter och gruppsammanhållning)*

Besökare på museer och utställningar kommer, liksom besökare på många andra kulturella institutioner, ofta parvis eller i mindre sällskap (se avsnitt 7 och 8). Även då publiken enbart tar del av konstverk eller annat utställt material, utan att gruppaktiviteter arrangeras, tycks sällskap vid besöket vara angeläget inte minst bland ovan publik. Besökare med vana vid utställningslokalen går oftare ensamma än ovana (se 4.3.5).

Man kunde därför vänta sig att personer med ett väl utvecklat nät av sociala kontakter i genomsnitt skulle vara mera besöksbenägna än isolerade. Tillgången till vänner och bekanta och umgängesfrekvensen kunde vara en gynnsam resurs för besök. Inte något tyder emellertid på att umgängeskretsens storlek i och för sig skulle påverka musei- och utställningsbesökandet. Inte heller kontaktberedskapen kan påvisas vara av betydelse i detta avseende (data från Gallup). Vad för slags sociala relationer man har och vad de syftar till är då mera väsentligt.

I princip finns tre olika grunder för social kontakt, nämligen närhet, komplementaritet och intresse- och värdegemenskap. Valet av vänner bland grannar och släktingar har ofta sitt ursprung i närhet. Möjligheterna att träffas är viktigare än skälen för kontakt. Komplementaritet innebär att kontakten är bestämd av ett ömsesidigt utbyte mellan parter i samverkan. Denna typ av kontakt är t. ex. nödvändig i en grupp med arbetsfördelning i syfte att uppnå ett gruppmål t. ex. ett produktionsresultat eller en överenskommelse. Kontakt på grundval av gemenskap bygger på likhet i språkbruk, personliga värderingar, intresseområden etc. Syftet kan vara stöd för egna synpunkter, uttryck för solidaritet etc. I verkligheten kan dessa grundvalar för sociala kontakter aldrig renodlas.

Valet av sällskap på utställningar och museer sker företrädesvis efter

intresse- och värdegemenskap. Det är också troligt att publikens sammansättning som helhet är förhållandevis homogen i fråga om värderingar och intressen vid en genomsnittlig utställning utan speciellt syfte att skapa underlag för ömsesidig kommunikation. Stöd för egna åsikter och legitimering av upplevelser är väsentliga vid utställningsbesök. Ju mera lika besökarna är, desto mera attraktiv blir då situationen vilket påverkar valet av museum och utställningsmiljö. Att ibland särskilda arrangemang vidtas för att underlätta ett utbyte mellan komplementära parter – t. ex. mellan visare och besökare, mellan lärare och elev eller mellan olika målgrupper – får dock inte glömmas bort. Komplementaritet kan naturligtvis också prägla vissa sällskap. Valet av medbesökare kan ha sin grund i närhet t. ex. då en ämnesintresserad besökare tar med sig sin man, hustru eller vän, även om dessa inte skulle vara speciellt intresserade av vad som visas.

En rekrytering av sällskapsgrupper på grundval av intresse- och värdegemenskap till institutioner för kollektiva aktiviteter har vissa konsekvenser för publikens sociala struktur. Detta rekryteringssätt kan nämligen fungera selektivt. För det första finns det vissa tecken som tyder på att valet av vänner och bekanta inte sker efter samma principer i olika socialgrupper. I de ingående undersökningarna av industristäderna Huskvarna och Katrineholm kunde man visa att arbetare umgås företrädesvis med släktingar och grannar och i andra hand med arbetskamrater[1]. Närhet blir en väsentlig urvalsmekanism. Bland tjänstemän och bland högre utbildade väljer man umgänge efter delvis andra grunder. Intressegemenskap, föreningsliv, studie- och arbetsgemenskap dominerar[1]. Gemensamma fritidsintressen har större betydelse än närhet för valet av umgänge. På detta sätt får de högre utbildade en rikligare tillgång till de mest besöksstimulerande sociala relationerna. Det är ju också rimligt att de personer, som har sina viktigaste umgängeskontakter utanför närmiljön har bättre förutsättningar för kollektiva aktiviteter utanför hemmet, det egna kvarteret eller den egna stadsdelen.

För det andra – och detta skäl förstärker en redan existerande selektiv publikrekrytering – sker umgängesutbyte och sociala kontakter på fritid oftare inom sociala grupperingar än mellan dem. De redan aktiva grupperna har större möjligheter att finna andra aktiva bland sina vänner och att stimuleras till ytterligare aktivitet på museer och utställningar. Tillgången till vänner med intressegemenskap med inriktning på vad som visas på museer och utställningar är en väsentlig resurs också därför att det ger större chanser till information om aktuella utställningsevenemang.

Vid sidan av informella vänkontakter torde goda relationer av mera fomellt slag med de frivilliga organisationerna i samhället vara en betydande resurs. Intresseföreningar, bildningsorganisationer och folkrörelser av olika slag och inriktning har ofta en nära anknytning till kulturella aktiviteter såväl inom som utom institutionerna. Den som är aktivt engagerad i organisationslivet – går på föreningsmöten, deltar i frivillig bildnings- och studieverksamhet eller har en ideologisk förankring i grupp eller organisation – har erhållit ett kontaktnät med ingångar till de kulturella institutionerna, till vilka räknas museer och utställningar. Detta gäller i lika hög grad i alla sociala grupperingar.

[1] Se t. ex. Agne Lundquist: Anpassning i hem och samhälle, Stockholm 1955, s. 92–97.

Anknytning till organisation eller folkrörelse utgör en resurs främst för beredskapen för erfarenhetssökande på flera olika sätt:

a) Man lär känna personer med samma intresseinriktning och likartad värdeuppfattning.
b) Man har stora möjligheter att genom organisationen få information om aktuella kulturhändelser och kan ges större möjligheter att förbereda besöket.
c) Det händer ofta att kulturutbudet är anpassat till målgrupp med organisationsanknytning, eftersom vissa organisationer har inflytande över kulturutbudet. Organisationsmedlemmen har större chans att få sina intresseområden belysta än den isolerade.
d) Man har stora möjligheter att få stöd om man vill uttrycka sin åsikt eller påverka kulturinnehållet. Organisationsmedlemmen har bättre kanaler för inflytande än den isolerade.

Den som har kontakter med föreningar, organisationer, bildnings- och studieaktiviteter eller grupp med ideologisk eller politisk förankring är alltså bättre rustad än den som står isolerad i dessa avseenden. Därför är det problematiskt att denna kontaktresurs inte är lika spridd i alla befolkningsgrupper. Personer i högre socialgrupper är mera föreningsaktiva i genomsnitt än personer i lägre. Vid undersökningarna av Huskvarna och Katrineholm visades t. ex. att tjänstemän tillhörde flera föreningar och gjorde flera föreningsbesök än arbetare samt att de förra även i högre grad innehade föreningsfunktioner[1]. För invånarna i Stor-Stockholm konstaterade Harald Swedner att besök på förenings- och styrelsesammanträde och deltagande i studiecirkel var vanligast i socialgrupp I och minst vanligt i socialgrupp III[2]. Resultatens allmängiltighet bekräftas i viss mån av Gallups landsomfattande intervjuundersökning, 1969/70 (se avsnitt 2.2.4.2), där bl. a. besök på föreningsmöte var relaterat till utbildning – ju högre utbildning, desto flera föreningsbesök. Samma undersökning påvisade att föreningsbesökare mera besöker museer och utställningar än de som aldrig går på föreningsmöte. Denna tendens gäller även inom varje utbildningsgrupp. Undantag får göras för de allra mest föreningsaktiva.

Försöken med "Land att leva i" (se 7.4) understryker betydelsen av goda organisationskontakter i samband med utställningar med målsättningen att aktivera besökare. Studieförbund och många föreningar gjorde där en stor insats som publikrekryterare. Främst de besökare som kunde agera i grupp eller som representerade någon intressegemenskap hade beredskap för eget agerande. Andra besökare var mestadels passiva, delvis på grund av att de uppfattade aktiviteterna som en angelägenhet enbart för föreningsliv och organisationer.

Även i ett annat avseende kan de varierande resurserna för kontakt med organisationslivet bidra till att förklara den selektiva besöksbenägenheten på museer och utställningar. Den interna gruppstrukturen på en ort eller i en region beror av i vilken utvecklingsfas detta samhälle befinner sig. En tumregel torde vara att jämförelsevis stabila samhällen, med måttlig befolkningstillväxt, liten in- och utflyttning och få förändringar

[1] Se Agne Lundquist: *Anpassning i hem och samhälle*, Stockholm 1955, s. 164–177.

[2] *Teatervanor och musikvanor i Stor-Stockholm*, Stadskollegiets utlåtanden och memorial, nr 76 1967.

inom näringslivet har det mest utvecklade föreningslivet och de bästa möjligheterna för ett organisationsmönster, som passar alla åtminstone i något avseende. Den som bor på en sådan ort har stora möjligheter till fruktbara organisationskontakter.

Ett samhälle i stark förändring däremot förmodas uppvisa också en instabil intern struktur. En avfolkningsprocess innebär t. ex. att en förut existerande kontaktstruktur bryts sönder och upplöses. En allmän passivitet och osäkerhet bland invånare följer i spåren. En person med tidigare hög kulturaktivitet kommer att passiviseras i och med att de gruppbildningar, som han tidigare varit medlem i splittras och hans sociala relationer till organisationslivet försvagas. Glesbygder är ofta avfolkningsbygder, varför bristen på organisationskontakter blir ytterligare en belastning där utöver problemen med avstånd, kommunikationsmöjligheter och selektiv utflyttning (se 9.3.2).

Men även orter i stark expansion med stor inflyttning och förändrad näringskaraktär t. ex. vid en övergång från jordbruksnäring till industri, kan uppvisa en motsvarande passivitet på grund av att någon intern organisationsstruktur inte hunnit etableras eller stabiliseras. I nya bostadsområden händer det ofta att invånarna inte kunnat finna de viktiga organisationskontakterna på grund av en outvecklad intern social struktur.

En stark familjesammanhållning kan betyda att beredskapen för kollektiva aktiviteter – publikdeltagande – är låg. Förutom på begränsade tidsresurser och/eller små ekonomiska/materiella resurser skulle detta också kunna bero på att kollektiva aktiviteter är mindre eftersträvansvärda i väl sammansvetsade grupper som bygger på samspel mellan komplementära individer. De familjeförankrade kan vara mera benägna att prioritera sådana fritidsvanor, där familjemedlemmarna får agera tillsammans och inte bara var för sig i ett anonymt kollektiv. En grupp som strävar mot ett mål tillåter inte individuella avvikelser, som kan äventyra gruppsammanhållningen. Familjemedlemmar vill gå tillsammans på museer eller inte alls.

Besök på museer och utställningar blir för den starkt gruppberoende något angeläget främst om de kan uppfattas som medel för ökad gruppsammanhållning. Chansen för detta blir större om besöket medger ett ömsesidigt utbyte av budskap i gruppen som helhet än om gruppmedlemmarna tvingas att fungera enbart som individer i ett kollektiv.

I vissa minoritetsgrupper kan föreligga ett med moralnormer motiverat motstånd mot eller förbud för deltagande i vissa kulturella aktiviteter. Några kyrkliga samfund och ideologiska sammanslutningar utövar t. ex. en kontroll över medlemmarnas fritidsvanor och sociala kontakter på fritiden på ett sätt som kan fungera som en spärr mot ett kollektivt deltagande utanför den egna gemenskapen. Normerna behöver inte specifikt gälla museibesök för att ha konsekvenser också för dessa. Även den som frigjort sig från en sådan kontroll, men tidigare i sin uppväxtmiljö stått under inflytande av den, kan fortfarande ha små anspråk på kollektiva aktiviteter.

Gruppnormer kan utöva ett direkt inflytande över benägenheten att besöka museer och utställningar även på ett annat sätt. I sådana grupper, där medlemmarna har en jämförelsevis hög besöksfrekvens skänker den enskildes besök ett socialt anseende i gruppen, eftersom den som följer det allmänna beteendemönstret belönas på ett eller annat sätt. I grupper där besöksfrekvensen bland medlemmarna i regel är låg är däremot ett individuellt avvikande förenat med såväl yttre svårigheter som frånvaro av sociala belöningar. Under vissa omständigheter kan ett besök t. o. m. sänka en persons anseende i kamratkretsen, arbetsgruppen eller familjen. Den som alltför mycket avviker från gruppens beteendemönster riskerar att få motta negativa sociala sanktioner från övriga gruppmedlemmar. Dessa blir starkare ju mera angeläget det anses vara med en väl integrerad grupp. Tendenserna till majoritetsenligt beteende förstärker en redan förut existerande rekryteringsselektion.

Fiktiva sociala kontakter spelar också en viss roll utöver de reella för benägenheten att besöka museer och utställningar. Institutioner för kollektiva aktiviteter har en kontaktfunktion kanske främst därigenom att besökaren kan förvänta sig att ingå i en publik med samma intresse och i stort samma värderingar i något avseende. Detta har vissa väsentliga konsekvenser för besökarselektionen.

Att ingå i en publikgrupp innebär många gånger en form av anonymitet, där man inte känner så många av övriga besökare. Graden av anonymitet växlar naturligtvis från tillfälle till tillfälle och från besökare till besökare. Anonymitet kan också brytas av den enskilde besökaren genom medföljande sällskap, genom kontakter med andra besökare osv. Men ju högre grad av anonymitet, som råder i ett kollektiv, desto större betydelse får s. k. statusindikatorer, dvs. tecken på tillhörighet till grupp eller intressegemenskap. Särskilda besöksritualer och etikettsregler blir framträdande, men statusindikatorer kan också uttryckas i kläder, språk, gester, hårmode etc. Genom att använda de rätta tecknen kan man demonstrera sin intresse- och värdegemenskap med den övriga publiken eller med någon del av den.

Kunskapen om vilka statusindikatorer, som är lämpliga vid rätt tillfälle blir en resurs för dem som är vana vid publikdeltagande från många olika sammanhang och ger säkerhet vid besök i nya sammanhang. Bristande kunskap blir en barriär för många framför allt i nya och ovana miljöer. Kravet på sällskap kommer till uttryck främst bland ovana museibesökare, inte bara som en försäkring mot ensamheten eller för att ha någon att samtala med. Det kan också betingas av behovet av vägledning eller förebild för handhavandet av statusindikatorer. Under alla omständigheter kan fenomenet anonymitet vid kollektiva aktiviteter fungera som en selektiv spärr för många potentiella besökare. Känsla av främlingskap i stället för gemenskap och en känsla av osäkerhet med att vara avvikare skapar en otrivsel i själva institutionsmiljön, som inte behöver ha något att göra med det utbyte i övrigt som ett besök kan ge.

För att kunna bryta detta förhållande måste man angripa anonymitetsproblemet, inte själva uttrycket för anonymitet. Statusindikatorer har stor generell betydelse även utanför de kulturella institutionerna.

Ovanstående får exemplifiera hur kännedom om villkoren för deltagande i kollektiva aktiviteter kan bli en resurs som underlättar fortsatt deltagande under givna omständigheter. Bristande insikt – till följd av ovana – i deltagandets villkor blir en barriär. Alldeles bortsett från det gemensamma kulturinnehållet på museum, konsert, bibliotek etc. kan själva besöksprocessens kumulativa tendens förstås mot en sådan bakgrund.

9.3.9 *Tillgång till mångsidiga miljökontakter*

En människa vistas i olika miljöer. Variationer förekommer mellan olika tidpunkter på dagen och mellan olika veckodagar. Dessutom förekommer säsongvariationer och åldersbetingade variationer. Som exempel på skilda miljöer kan nämnas hemmiljö, närmiljö (grannskapsmiljö), arbetsmiljö, utbildningsmiljö, köpmiljö, vårdmiljö samt en mängd olika fritidsmiljöer. Alla människor har inte samma erfarenheter av skilda miljöer. Det blir då problematiskt att vissa av dem är mera stimulerande eller på annat sätt mera gynnsamma för erfarenhetssökande än andra.

Utbildningsmiljön kan nämnas som exempel på en miljö som sannolikt är särskilt rik på möjligheter till kontakter med kulturinstitutioner. Den tillhandahåller för det första kunskaps- och bildningsresurser, som man inte kan räkna med att få i andra sammanhang. Ett starkt stöd för detta är även att personer, som genom sitt yrke har anknytning till utbildningsväsendet är den mest musei- och utställningsaktiva yrkesgruppen över huvud taget (se 3.3.1). En viktig förklaring till att högutbildade visar den högsta besöksfrekvensen skulle således kunna vara att de helt enkelt vistas längre tid i utbildningsmiljön under en utvecklingsbar period av livet än de lågutbildade och därvid grundlägger fasta kulturvanor. Dessutom kan man räkna med att ju längre skolutbildning en person har fått, desto större möjligheter har han haft att genom skolan komma i kontakt med museer och utställningar förutsatt att de finns på skolorten eller i dess närhet. Många människor kan känna ett främlingskap i museilokalen, vilket kan fungera som en barriär för museibesök. Studiebesök kan bryta eller förhindra uppkomsten av en sådan barriär i ungdomen. Om studiebesöken upplevs som alltför tråkiga kan naturligtvis en rakt motsatt effekt uppstå.

En tendens till centralt belägna lokaler för kollektiva aktiviteter på bekostnad av bostadsområdenas utrymmesmöjligheter har naturligtvis inneburit att närmiljöerna blivit ganska fattiga på träffpunkter. Detta har uppmärksammats och medfört krav på en spridning av verksamheter till bostadsområdena. Även arbetsmiljöer, vårdmiljöer etc. och andra miljöer, där många människor vistas är aktuella mål för uppsökande arrangemang. En sådan ambition kan dock inte genomföras oreserverat för utställningsverksamheter. Erfarenheterna (se t. ex. avsnitt 4.8 och 8.3) visar svårigheterna att placera utställningar på platser, där folk strömmar förbi eller har andra sysselsättningar i tankarna. Sannolikheterna för ett meningsfullt uppmärksammande torde vara större, där människor mera varaktigt vistas, väntar, vilar, strövar omkring eller träffas för att umgås

eller samtala. Det måste i första hand vara sådana miljöer, som den uppsökande utställningsverksamheten skall eftersträva.

Olika arbetsmiljöer varierar kraftigt i fråga om möjligheterna till personlig stimulans. De som arbetar i små, mörka, bullriga, smutsiga eller i övrigt estetiskt torftiga lokaler och de som har små möjligheter till samvaro med arbetskamrater eller har rutinmässiga arbetsuppgifter är missgynnade. Andra arbetsuppgifter medför rik tillgång på omväxling och kontakter eller kan genomföras i estetiskt tilltalade miljöer. Vissa öppna miljöer är mera aktivitetsstimulerande om de ger ständigt nya erfarenheter. Många arbetsmiljöer och många hemmiljöer är jämförelsevis slutna med små möjligheter till en vidgad erfarenhetssfär. Ju mångsidigare miljökontakter en person har, desto större chanser för kontakter med öppna miljöer har han. Den som begränsar sin tillvaro till få och slutna miljöer med ringa erfarenhetsutbyte blir handikappad.

- Ju mångsidigare miljöförhållanden en person får kontakt med, desto högre beredskap får han för erfarenhetssökande och kollektiva aktiviteter inkl. musei- och utställningsbesökande.

Sambandet mellan vana vid mångsidiga miljöförhållanden och beredskapen att besöka museer och utställningar kan förklaras på flera sätt. En enkel förklaring kan vara att ju mindre van vid skilda miljöförhållanden en person är, desto svårare upplever han det psykologiska motståndet att söka sig till nya och okända miljöer t. ex. att gå på ett tidigare obekant museum. På samma sätt blir förankring i slutna miljöer en självförstärkande process.

Sambandet kan naturligtvis också betyda att ju större rörlighet en person har och ju flera olika miljöer han får kontakt med, desto vidare perspektiv får han på sin tillvaro och desto mera av intresse har han att hämta på museer och utställningar. Tidigare erfarenheter av skilda miljöer och situationer men även kännedom om andra normer och värderingar än den egna gruppens motverkar etnocentrism och gynnar en global intresseorientering. Förmåga till översikt, möjligheter till jämförelser och distans till ett material kan berika utbytet av museibesöket.

Men även andra tolkningar av sambandet mellan mångsidiga miljökontakter och besöksfrekvensen på museer och utställningar är rimliga. Mångsidiga miljökontakter uppmuntrar till ett mångsidigt rolltagande och de som innehar flera roller och får verka fritt i sina roller känner minst främlingskap i sin situation[1]. Ju flera roller en person innehar, desto mera aktivt sökande efter erfarenheter torde han känna sig motiverad för.

Att mångsidiga miljökontakter också medger större kännedom om skilda gruppers förhållanden har redan påtalats. Detta betyder också ett större urval vid val av referensgrupp dvs. grupp att efterlikna och att identifiera sig med. Den som redan från barndomen får uppleva en differentierad värld får mer av den stimulans som krävs för att han skall bli en aktiv medborgare, att leva i en sluten värld medför större risker att bli passiv.

Personer med högre social status har mera utåtriktade fritidsintressen och vistas mera utanför hemmiljön i jämförelse med personer med lägre.

[1] Erik Allardt: *Samhällsstruktur och sociala spänningar*, Tammerfors 1965, s. 88.

Man kan som exempel nämna att de förra oftare besöker restauranger, idrottstävlingar, föreningsmöten (data från Gallup), är mera aktiva som idrottsutövare – i första hand i motionssyfte (data från ett flertal olika undersökningar). Det har också en större geografisk rörlighet. Personer med högre utbildning och högre socialgrupp vistas i betydande utsträckning utanför hemorten på semestrar, vid veckoslut etc.[1]. Det har också kunnat konstateras att bilfärder utom hemorten är vanligast i socialgrupp I och minst vanliga i socialgrupp III. De högre utbildade har också ett större intresse för förhållanden i främmande länder än de lägre utbildade (data från Gallup). I samma undersökning finner man dessutom en tendens att ju större intresse för främmande länder en person har, desto mer flitig museibesökare är han. Denna tendens är giltig i varje utbildningsgrupp. Tilläggas kan att personer verksamma inom transportyrken var mer utställningsaktiva än genomsnittet med motsvarande utbildningsnivå (data från Gävle).

Ju äldre en person blir, desto större svårigheter kan han ha att bryta regelbundna och invanda mönster i den dagliga rutinen. Detta missgynnar sådana tillfälliga aktiviteter, som kräver extra beslut och initiativ. Denna utveckling är delvis orsakad av otillräcklig ork och kan alltså återföras på fysiska handikapp. Den kan emellertid även vara en följd av en otillräcklig stimulans och isolering som ofta påtvingas t. ex. pensionärer av andra skäl än de fysiska.

Skillnaderna i chanser till mångsidiga miljökontakter i skilda sociala grupperingar kan ha flera orsaker. En möjlighet är att de är en följd av olikheter i ekonomiska och materiella resurser. Resor drar kostnader och kräver tillgängliga fortskaffningsmedel. En annan är att olika resurser att råda över sin fritid ligger i botten. En tredje tolkning är att benägenheten att vara geografiskt rörlig och chanserna till varierande miljökontakter är en utbildningseffekt.

Socialisationen, den process varigenom en individ lär in nya roller, ombesörjs till att börja med av föräldrar och syskon, senare även av kamrater och skolan. Familjen och skolan utgör delvis komplement till varandra genom att familjen uppfostrar för medlemskap främst i de närmaste sociala systemen, det lokala samhället, medan skolan syftar till medlemskap i de större sociala systemen och i samhället i stort. Identifieringen med det lokala samhället kan förväntas vara starkare i de grupper, där familj och kamrater i närmiljön dominerat socialisationsprocessen. Identifieringen med det globala samhället kan förväntas få en allt större betydelse ju större betydelse skolan och undervisningsväsendet fått i socialisationsprocessen. Detta förhållande måste återspeglas i olika befolkningsgrupper intresseinriktning och det skilda engagemang i lokala och globala frågor som kan iakttas. Vilka ämnesområden som bjuds ut på museer och utställningar och vilken global eller lokal anknytning man ger materialet bestämmer vilka befolkningsgrupper som främst attraheras av innehållet.

[1] Teatervanor och musikvanor i Stor-Stockholm, Stadskollegiets utlåtande och memorial, nr 76 1967.

9.3.10 *Förmåga att anpassa sig till förändringar och till ett överflöd av nya intryck*

Brist på kunskap och ensidiga miljökontakter utgör exempel på faktorer, som innebär ett underskott av stimulans för individen. Den som inte kan överbrygga denna understimulering hamnar så småningom lätt i ett tillstånd av apati och passiviseras i sitt erfarenhetssökande. Han blir likgiltig för nya kunskaper och för att utöka sina erfarenheter av nya miljöer.

Denna situation har dock även en motpol. Inte bara brist på stimulans, utan även ett överflöd kan leda till passivitet i erfarenhetssökandet. En stor tillgänglig informationsmängd med många nyheter, en snabbt föränderlig miljö och ett stort urval av alternativ vid beslutsfattande är några av de faktorer som bidrar till detta överflöd. Typiska reaktioner på detta blir trötthet, irritation, desorientering eller apati.

Olika förändringssituationer drabbar människorna med olika kraft. Förmågan att absorbera, uppfatta, värdera och behålla nya intryck varierar. Vad som för en person kan vara en behaglig avkoppling från vardagen blir för en annan något tröttande eller oroande. Tröskelvärdena för överstimulans ligger olika högt hos olika människor.

Tilläggas kan att även förmågan att anpassa sig till överstimulans är olika god hos olika människor. En inlärd förmåga till anpassning till en föränderlig värld hänger ihop med beredskapen för erfarenhetssökande.

En sådan anpassningsmetod grundar sig på förmågan att gallra bland intryck så att främst sådana erfarenheter, som förstärker redan förut införlivade erfarenheter, kommer att uppmärksammas och accepteras. I en rik utbudssituation söker man sig aktivt till välkända kunskaper och upplevelser. Frågan är om inte denna situation i hög grad präglar många musei-utställningsbesökare och motiverar dem till besök. Hänvisning kan göras till resultaten i avsnitt 6.

Ett annat sätt att anpassa sig till ett högt uppskruvat tempo för nyhetsförmedling och förändringar är specialisering. Specialisten engagerar sig för nya intryck på ett begränsat område, men utestänger dem från andra. På sitt specialområde stimuleras han till hög sökaraktivitet, på övriga områden passiviseras han.

Många dynamiska personer, som ständigt aktivt förändrar sin erfarenhetssfär kan konstateras vara mycket stabila i vissa avseenden. De som konstaterats ha en till synes omättlig aptit på nya kunskaper, på flera olika områden har kanske t. ex. bott på samma plats under stor del av sitt liv, haft samma arbete och även i övrigt uppvisat många regelbundna vanor i sin livsföring. Ett dynamiskt erfarenhetssökande gynnas av en kompletterande stabilitet inom andra delar av personligheten. Hur pass tillämplig denna tes kan vara på musei- och utställningsbesökaren finns det ännu inga data om.

Det finns all anledning att misstänka att förmågan att anpassa sig till nya intryck och erfarenheter är inlärd och att toleransnivån är beroende av utbildning. Utbildningssamhället ger en träning för erfarenhetsmottagande samtidigt som det tillhandahåller värdenormer som uppmuntrar nyhetsorientering och personlig dynamisk utveckling.

9.3.11 *Tillgång till kommunikationskanaler, speciellt för ömsesidigt utbyte (tvåvägskanaler)*

Tillgången till kommunikationskanaler kan fungera som en diskriminerande resurs för kulturkontakter på två olika sätt. För det första är det givet att den som har god tillgång till kommunikationskanaler, informationsmöjligheter, av olika slag har större chanser att få reda på flera för honom angelägna kulturevenemang och därmed vara medveten om ett större utbud. För det andra innebär en god tillgång till kommunikationskanaler större vana att utnyttja sådana för egna syften och därmed uppnå större chanser att låta t. ex. besöket på museet eller på utställningen bli meningsfullt.

- Informationsspridningen om konst och kultur är riktad till de redan aktiva och anpassad till de högutbildade i högre grad än till de lågutbildade.

En stor del av denna informationsspridning återfinns t. ex. på tidningarnas kultursidor och i fackpressen samt produceras ofta av högutbildade personer med inriktning på högutbildade läsare, vilket framgår av språk, ordval och uttryckssätt. Just denna information kan förväntas vara speciellt gynnsam som kontaktstimulans och besöksmotivation.

Vana att tala, läsa och skriva dvs. förmågan att använda ordet som kommunikationsmedel är otvivelaktigt en resurs som är vissa människor förunnad i långt större utsträckning än andra. Språkkunskaper, ordförråd etc. är nära korrelerad med utbildningsgrad.

Utställningen kunde vara ett medium som i första hand bygger på andra symboler än ordet t. ex. bild, form, ljud. Därmed kunde man förvänta sig att de lågutbildade skulle vara jämförelsevis gynnade. Som redan visats är det inte så i verkligheten. För det första förlitar sig även många utställningar i hög grad på ordet – ofta det tryckta ordet. En av utställningens egenarter som skiljer den från t. ex. boken eller broschyren tas inte alltid till vara. För det andra är det inte uteslutet att de människor som bäst behärskar ordet också bäst kan tillgodogöra sig andra symboler. Även om naturligtvis specialiseringar förekommer finns en tendens som tyder på att beredskapen att delta i kommunikationsprocesser är en tämligen generell egenskap. Tillgång till många kommunikationskanaler och vana vid kommunikationsprocesser av skilda slag är alltså sannolikt en resurs som underlättar ytterligare deltagande i andra kommunikationsprocesser. Klyftan mellan aktiva och passiva tenderar att vidga sig själv.

- Möjligheter till ömsesidigt deltagande i kulturlivet – att kunna vara både sändande och mottagande part i en kommunikationsprocess – stimulerar till fortsatt aktivitet, medan ensidigt deltagande – endast mottagande part – i längden verkar passiviserande.

Det har visats att mottagaraktiviteten t. ex. besök på konstutställningar är genomsnittligt högst bland dem som också har en viss sändaraktivitet t. ex. amatörmålare och fritidstecknare (se 3.4.4). Samma mönster

föreligger inom musiken. De som själva spelar eller sjunger är också de flitigaste musiklyssnarna. Personer med högre socioekonomisk status, bland vilka man finner den intensivaste mottagaraktiviteten är samtidigt mycket sändarorienterade – tycker om att sjunga och spela, rita och måla – medan personer med lägre status är mer ensidigt mottagarorienterade (data från Gallup).

Sannolikt har vi här en återspegling av ett generellt fenomen. Kanske framför allt högutbildade människor, har större möjligheter att få agera sändande part t. ex. att få sina idéer och åsikter spridda, genom att de i regel har ett större inflytande över kommunikationskanalerna. Denna resurs är nära förknippad med tillgången till organisationskontakter. Vissa grupper och organisationer har större förmåga att artikulera sina intressen och större möjligheter att få fakta och synpunkter på sina intressen spridda till allmänheten.

Ju lägre rang en person har i ett hierarkiskt uppbyggt socialt system, desto mera hamnar han i en mottagarposition – får mera information än han ger, får ta emot förslag, order etc. – dvs. desto mera enkelriktat är hans kommunikationsfält. Högutbildade människor har större chanser, men också större ambitioner, att nå de positioner i samhället, som medger ett ömsesidigt utbyte. Ju lägre social status en person har eller ju mera isolerad han är – socialt eller geografiskt – i ett samhälle som i övrigt är karakteriserat av ett väl utvecklat masskommunikationsnät, desto mera mottagarorienterad tvingas han att bli. Ju mera kanalerna för ömsesidigt utbyte upplevs som stängda, desto mera passiviseras man. Socialpsykologiska experiment har visat att de som aktivt deltagit i en gruppdiskussion t. ex. yttrat sig mycket och kommit med många förslag, är mera tillfredsställda med diskussionen än de passiva och skulle därmed kunna vara mera angelägna att i framtiden uppsöka liknande situationer. De som inte aktivt deltagit i lika hög grad är mindre nöjda och kanske mera benägna att undvika sådana situationer.

För personer med låg rang i det sociala systemet med stora barriärer mot att själva uttrycka sin mening borde utställningsmiljön som ömsesidig kommunikationsmiljö vara särskilt angelägen. De av dessa som kan passera denna barriär har också en högre utställningsaktivitet än övriga. För personer med hög rang finns så många andra alternativ att utställningsmiljön främst blir en mottagarmiljö.

Några av Riksutställningars försök har inneburit att resurser för ömsesidig kommunikation har ställts till förfogande, antingen som programverksamhet omkring ett utställningsprojekt eller som möjligheter till lokalt producerade utställningar. I båda exemplen har bildningsförbunden spelat en viktig roll som lokalarrangör.

I försöken med programverksamhet och aktiviteter kring miljövårdsproblemen (se 7.4) kunde man konstatera ett lågt anspråk hos genomsnittsbesökaren att få uttrycka sin mening. De mest aktiva var tidigare kända som opinionsledare i den aktuella frågan eller hade yrkesmässig anknytning till informationsprocessen. Även personer med ideologisk eller politisk förankring i grupp eller organisation var särskilt benägna att agera eller att få komma till tals. Som tillskott till förut existerande

möjligheter till tvåvägskommunikation för de mest aktiva var försöket framgångsrikt. Som stimulans för nya grupper att få tillgång till en kommunikationskanal för ömsesidigt utbyte var det kanske inte helt lyckat.

Försöksverksamheten i Skellefteåregionen (se 7.10) ledde till att glesbygdsbor inom studiecirkelns ram fick producera en utställning, som anknöt till den egna miljön och de egna problemen. Därvid fick de tillämpa de erfarenheter man lärt sig i studierna. Den stora publikanslutningen vid denna utställning och de starka intressena att få fortsätta liknande verksamhet på andra håll visade hur angeläget det kan vara att bygga upp kanaler för tvåvägskommunikationer.

9.3.12 *Inflytande och förmåga att påverka utställningsutbudet*

Enligt bl. a. Gallupinstitutets undersökningar konstaterades tydliga skillnader i intresseinriktning och fritidssysselsättningar mellan t. ex. högutbildade och lågutbildade och mellan storstadsbor och glesbygdsbor.

För det första har de högutbildade, ett betydligt bredare intresseregister i genomsnitt än de lågutbildade beträffande sådant som man kan ta del av – se, läsa om, höra etc. För sysselsättningar eller hobbyverksamheter som kräver praktiska färdigheter finns inte någon motsvarande skillnad. I den mån som museer och utställningar enbart tillhandahåller kunskaper eller upplevelser genom kommunikation och inte genom praktiska sysselsättningar och självverksamhet blir de högutbildade gynnade.

För det andra är också de högutbildade påtagligt mera inresserade av sådana ämnen som konst, samhällsliv, internationella förhållanden o. dyl. som har anknytning till kulturhistoria eller kulturmiljö dvs. för sådana ämnen som kvantitativt dominerar museer och utställningar. Dessutom har de praktiska sysselsättningar som intresserar lågutbildade mera än högutbildade ofta anknytning till den egna hemmiljön. Men vilka hemmiljöer från äldre och nyare tid är rikligast representerade på museerna? Vill människor med låg socioekonomisk status känna igen sin egen situation och dess förutsättningar eller vill de uppleva för dem främmande miljöers estetiska kvaliteter?

På motsvarande grunder är möjligen också det tillgängliga utställningsutbudet mindre intressant för den som bor på glesbygden eller på mindre orter än för befolkningen i storstäder och regionala centra. Bland typiskt storstadsförankrade intresseområden kan nämnas politik, främmande länder, samhällsfrågor och u-landsproblem, medan främst intresset för religiösa frågor är mera utbrett på landsbygden än i städer. Glesbygdsbon och småstadsbon har också ofta ett större intresse för och ett starkare engagemang i det som händer runt omkring honom än storstadsbon, som genom sin situation blir mera orienterad mot stora perspektiv eller har som en följd av den snabba omflyttningsprocessen sin lokalpatriotism förankrad på annat ställe än i den egna bostadsmiljön.

I en situation som kännetecknas av många centralt producerade och till vitt skilda platser distribuerade utställningar, kan det vara en risk att i

alltför hög grad generella, abstrakta eller principiella problemområden utan någon påvisbar lokal anknytning till utställningsorternas skilda förutsättningar kommer att dominera. Med undantag för vad som visas på hembygdsmuseer o. d. kan lätt lokala frågor skjutas i bakgrunden som ämne för ett utställningsprojekt. Brist på för landsbygdsbon angelägna utställningsämnen kan alltså bidra till ett främlingskap inför eller ett avståndstagande även till det sparsamt tillgängliga utbudet. Mot denna bakgrund torde det inte vara alltför vågat att formulera följande allmänna tes:

- Museer och utställningar har hittills i större utsträckning presenterat sådana ämnen som intresserar högutbildade och storstadsbor och i mindre utsträckning sådana som intresserar lågutbildade och landsbygdsbor.

Museernas samlingar återspeglar helt naturligt äldre tiders uppfattningar om vad som varit värt att ta vara på. Tillväxten av nya museer med nya specialiteter är kanske alltför låg för att man skall förutse någon markant omsvängning i museiinnehållet inom en snar framtid.

Mera väsentligt är det tillfälliga utställningsutbudets inriktning. Hur beslutas utställningars innehåll och vilka har inflytande över deras utformning? Vilka intressen och vilka värderingar kommer till uttryck i denna beslutsprocess? Vilka urvalsprinciper tillämpas? Detta är ännu så länge vetenskapligt försummade frågor. Det är dock kanske inte alldeles obefogat att uttrycka misstanken att i allmänhet förhållandevis högutbildade personer haft störst inflytande över vad som visas på utställningar av olika slag. Museernas expertis och tjänstemän rekryteras ofta bland personer med akademisk utbildning. Detta betyder inte att dessa skulle ha styrt utställningsutbudet av egoistiska skäl utan att ämnesvalet, hur materialet presenterats etc. grundar sig på värderingar och normer, som i första hand företräds av personer med hög utbildning. Gruppspecifika kvalitetskriterier upphöjda till allmänna lagar förhindrar ibland en anpassning av material till nya målgruppers förutsättningar och värderingar. I spåren har följt en omedveten social rekryteringskontroll.

Det är möjligt att det tjänstemannainflytande, som här beskrivits, är på väg att förlora i betydelse till förmån för olika grupper som vill tillvarata sina intressen. Dessa spelar rollen av påtryckningsgrupper på utställningsproducenterna. En del av de mest inflytelserika påtryckningsgrupperna representerar en högutbildad elit t. ex. vissa lokala konst- och museiföreningar, medan andra försöker att tillgodose även andra befolkningsgruppers intressen t. ex. skolan, studie- och bildningsorganisationer, politiska föreningar. Då påtryckningsgrupperna ofta är förankrade i föreningar och organisationer kommer personer aktiva i föreningslivet och med goda organisationskontakter indirekt att få ett större inflytande än de som står utanför. Vad detta betyder för rekryteringsselektionen i stort borde kanske utredas närmare.

Även den som inte aktivt söker inflytande genom organisationer o.dyl. kan emellertid genom att anpassa sig till de inflytelserikas normer och värderingar vinna vissa förmåner. Genom att känna till de aktuella

strömningarna i kulturdebatten och förändra sina attityder i samma riktning kan en person utöka sitt förråd av möjliga utställningstillfällen. En sådan flexibilitet och kompromissvilja kan förväntas vara mest markant bland högutbildade och storstadsbor.[1]

En avsiktlig strävan att nå nya besökargrupper både genom att försöka anpassa utställningens innehåll till målgruppernas intresseområden och genom direkta försök med delegerat inflytande över utställningsproduktionen kan skönjas i Riksutställningars försöksverksamhet. Försöken med målgruppsanpassade utställningsämnen har väl inte varit helt framgångsrika. I varje fall torde knappast någon omedelbar rekryteringsförändring vara att vänta enbart på denna väg (se t. ex. avsnitt 4).

Försöken med delegerat inflytande över utställningsproduktionen blir kanske mera väsentliga i det långa loppet. Inför bl. a. "Land att leva i" (se avsnitt 7.4) kunde man konstatera en viss tveksamhet bland utställningsbesökare i allmänhet att delta aktivt i programutformning o. dyl. Bland vissa redan förut aktiva grupper, ofta med politisk eller ideologisk förankring, fanns däremot ett stort intresse för eget agerande, De som medvetet strävar efter ett större inflytande över sin situation för sig och sin grupp står säkert beredda att ta ett visst ansvar för utställningsmediets framtida utnyttjande, Det tydliga sambandet mellan utställningsbesökande och politisk aktivitet (se avsnitt 3.4), ger också stöd för detta antagande. Försöken i Skellefteåregionen (beskrivna i avsnitt 7.10) kan illustrera betydelsen av att invånare i glesbygd får medverka aktivt i utställningsproduktionen och att de får anpassa innehållet till för dem angelägna problem.

Dessa försök bekräftar att beredskapen för eget agerande på museer och utställningar förutsätter resurser för inflytande. Den som redan har ett inflytande i något avseende är mera benägen att utöka detta än den som inget har. Den som upplever sig som helt maktlös har ofta mycket små anspråk på att kunna påverka sin egen situation, vilket innebär passivisering.

Även inom Låginkomstutredningens sociologiska undersökningar har man berört detta problem. Där visar Lena Johansson[2] att det finns ett klart samband mellan människors upplevelse av främlingskap, maktlöshet och känsla av att inte kunna påverka sitt eget öde å ena sidan och å den andra sidan dessa människors benägenhet att tillägna sig den kunskap, som skulle kunna förbättra deras situation. Tendenser i detta förhållande är att man är mindre benägen att skaffa sig sådan kunskap, som man skulle vara betjänt av, ju mer angelägen denna kunskap borde vara med hänsyn till den situation man befinner sig i. Man skulle alltså inte i någon större utsträckning vara benägen att skaffa sig användbar kunskap för att förändra sin situation om man upplever sig som maktlös.

Också inom ramen för Låginkomstutredningen har Sten Johansson sammanställt data rörande politiska resurser. Därmed avses resurser med vilkas hjälp individen kan göra sig gällande i politiska sammanhang för att i första hand tillvarata sina och sin grupps intressen och över huvud taget påverka sin livssituation[3]. Johansson kompletterar själva valhandlingen med ett antal möjligheter för medborgaren att påverka politikens

[1] För närmare upplysningar om detta fenomen – gruppstyrdhet – se David Riesman: *Den ensamma massan,* Stockholm 1961, speciellt s. 182 ff.

[2] *Utbildning,* resonerande del. Utkast till kapitel 7 i betänkande om svenska folkets levnadsförhållanden, Stockholm 1970

[3] Sten Johansson: *Politiska resurser,* utkast till kap. 10 i betänkandet om svenska folkets levnadsförhållanden, Stockholm 1971.

utformning, bl. a. skriftliga inlägg i tidningar eller tidskrifter, muntliga inlägg på möten, medlemskap i fackliga eller politiska organisationer, deltagande i demonstrationer eller andra opinionsyttringar och personliga kontakter med beslutsfattare. Han konstaterar att i samtliga fall endast små andelar av befolkningen deltar i de olika formerna av opinionsbildande verksamheter. Resultaten bekräftar också den i tidigare studier påtalade samvariationen mellan politiska resurser och sådana faktorer som utbildning, yrke och inkomst. Även när det gäller politiska resurser framgår den grupp som i socio-ekonomiskt och utbildningsmässigt avseende är missgynnad som speciellt underpriviligierad.

Beredskapen att söka erfarenheter på museer och utställningar ökar för den som vet att han där – eller i annan situation – kan använda erfarenheterna till att på sikt förbättra sina egna villkor. Beredskapen för ömsesidigt kommunikationsutbyte förutsätter en känsla av att kunna påverka, att ha tillräckliga politiska resurser. Samtidigt är möjligheterna till inflytandet beroende av att man är beredd att agera.

9.4 *Utställningsbesöket som resursskapare*

I föregående avsnitt skisserades hur resursinnehav på en mängd olika sätt påverkade vanan att besöka museer och utställningar. Det vore emellertid orimligt att förutsätta att den kausala relationen mellan dessa två faktorer enbart är enkelriktad. Sannolikt råder ett komplicerat ömsesidigt beroendeförhållande. Givetvis ger ett utställningsbesök något i utbyte, dvs. bidrar till en resursförstärkning i något eller några avseenden. Denna resursförstärkning kan avse en annan komponent men också samma komponent som bidragit till att utställningsbesöket kommit till stånd. I det senare fallet initieras en kumulativ process, som tenderar att vidga existerande resursklyftor mellan människor.

Musei- och utställningsbesökandet förändrar också besökarens mål. Besöket för med sig vissa belöningar som påverkar ambitionsnivån och därmed målsättningar och intresseinriktning.

Inflytande och kunskap har tidigare nämnts som exempel på resurser som står i ett ömsesidigt beroendeförhållande till varandra. Det bör understrykas att även många av de övriga resurserna har en tendens att ackumuleras.

Goda kunskaper, goda ekonomiska tillgångar, god hälsa, stort inflytande och goda sociala kontakter samlas t. ex. ofta hos en och samma person. På motsvarande sätt tenderar t. ex. dåliga kunskaper, ensidiga miljökontakter och mindre väl utvecklade sociala relationer att förenas. Resursvariablerna är med andra ord korrelerade inbördes och en ökning eller minskning i ett avseende kan lätt innebära en motsvarande förändring även i andra avseenden.

Nedanstående figur beskriver de komplicerade kausalitetsförhållanden som förväntas råda mellan social bakgrund, resursinnehav, målalternativ och deltagande i kommunikationsprocesser särskilt representerade av besök på museer och utställningar

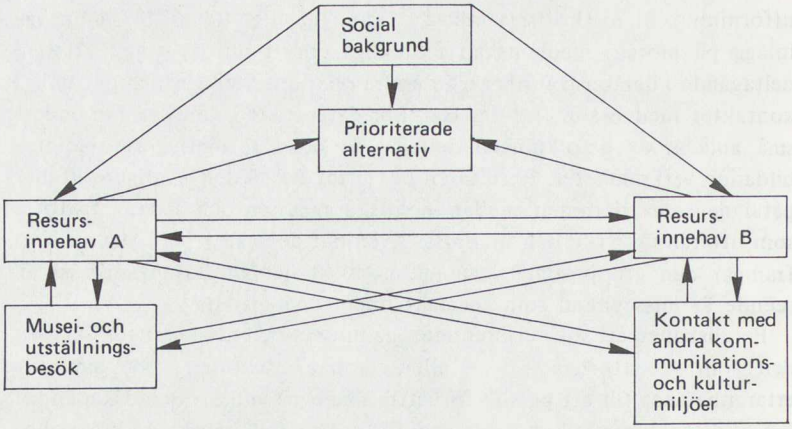

Figur 9:4

Det är möjligt att resursmängden på olika komponenter tenderar att stå i ett visst balanserat förhållande till varandra. Som exempel kan nämnas att ett flitigt utställningsbesökande, som omedelbart påverkar kunskapsnivån, i längden också skulle kunna åstadkomma förändringar med avseende på sociala kontakter eller inflytande. Å andra sidan kanske det är svårt att åstadkomma en resursförändring då något slags jämviktstillstånd råder mellan olika resursvärden. Detta förklarar varför det kan vara så svårt att stimulera till ett utställningsbesök bland även i andra avseenden passiva människor. De måste i så fall lära sig hur de kan få möjligheter att för egen del dra nytta av den resursförstärkning som besöket skulle kunna innebära. I detta sammanhang kan möjligen inflytanderesursen ha en nyckelposition. Det är möjligt att människor med överlag svaga resurser skulle vara ganska ointresserade av att förändra sina villkor om inte möjligheterna till ett ökat inflytande över sin situation ändras parallellt med andra resursförstärkningar. I vilken grad dessa hypoteser faktiskt stämmer med verkligheten och under vilka omständigheter får det bli framtida kommunikationsforsknings uppgift att klargöra.

Bilaga 3

Förslag till Stadgar för Stiftelsen Institutet för riksutställningar

1 §

Stiftelsen Institutet för Riksutställningar består av medel som Kungl. Maj:t anvisar för det ändamål som anges i 2 §.

2 §

Stiftelsen har till ändamål att i enlighet med de grunder för statsbidrag som riksdagen godkänt med anledning av proposition 1975 : 00 angående riksutställningar m. m. främja utställningsväsendet främst på kulturområdet genom att förmedla och anordna utställningar, biträda andra utställningsarrangörer med rådgivning och annan service, tillhandahålla informations- och studiematerial samt vidtaga åtgärder som i övrigt kan öka intresset särskilt för utställningen som medium för kunskapsförmedling och upplevelse.

Stiftelsen har särskilt att svara för den centrala planeringen av utställningsverksamheten och att därvid samverka med regionala och lokala intressenter, med centralt och regionalt verksamma museer, med Rikskonserter och Riksteatern samt med företrädare för utbildningsväsendet och folkbildningen.

3 §

Stiftelsens verksamhet skall stå under tillsyn av statens kulturråd.

4 §

Stiftelsen skall förvaltas av en styrelse bestående av ordförande och högst nio övriga ledamöter.

Ordföranden utses av Kungl. Maj:t. Övriga ledamöter utses av statens kulturråd. Vardera en ledamot utses efter hörande av Svenska kommunförbundet, Svenska landstingsförbundet, skolöverstyrelsen och Folkbildningsförbundet samt två efter hörande av personalorganisationerna. De övriga ledamöterna utses direkt av kulturrådet.

Styrelsen utser inom sig vice ordförande.

5 §

Styrelsen har sitt säte i Stockholm.

6 §

Hos stiftelsen är, förutom en direktör för institutet, anställd personal i mån av behov och tillgång på medel.

7 §

Direktören är föredragande i styrelsen.

8 §

Av styrelsen avgöres viktigare frågor rörande stiftelsens verksamhet, organisation och ekonomiska förvaltning.

9 §

Ärende som inte skall avgöras av styrelsen, avgöres av direktören.

Vid förhinder för direktören fullgöres dennes åliggande av den tjänsteman som direktören bestämmer, om styrelsen ej beslutar annat.

Genom arbetsordning eller särskilt beslut får överlämnas åt annan tjänsteman än direktören att avgöra ärenden eller viss grupp av ärenden, som ej är av sådan beskaffenhet att prövningen bör ankomma på direktören.

10 §

Styrelsen sammanträder på kallelse av ordföranden, när denne finner det lämpligt eller när minst fem ledamöter begär det.

Styrelsen är beslutsför när ordföranden och minst fem ledamöter är närvarande.

Som styrelsens beslut gäller den mening varom de flesta förenar sig eller, vid lika röstetal, den mening som ordföranden biträder.

11 §

Vid styrelsens sammanträden föres protokoll. Av detta skall framgå vilka som varit närvarande, styrelsens beslut och skiljaktliga meningar som uttalades. Protokollet justeras av ordföranden och ytterligare en ledamot av styrelsen.

12 §

Ordföranden skall tillse att, i mån av behov, särskilda anordningar vidtages för att underlätta för parter, företrädare för nyhetsorgan och andra intresserade att få upplysningar om stiftelsens verksamhet.

13 §

Ordföranden och övriga ledamöter i styrelsen utses för högst tre år i sänder. Den som under två förordnandeperioder varit ledamot i styrelsen får ej utses till ledamot för den närmast därpå följande perioden, om ej särskilda skäl föranleder det.

Direktören förordnas av Kungl. Maj:t för högst fem år. Anställningsvillkoren för tjänsten som direktör fastställes under medverkan av Kungl. Maj:t eller myndighet som Kungl. Maj:t bestämmer.

Annan personal anställes av stiftelsen. I fråga om anställningsvillkor för denna personal beslutar stiftelsen. Handläggningen av sådana frågor skall ske under medverkan av statens avtalsverk.

14 §

Stiftelsens räkenskapsår löper från den 1 juli till den 30 juni.

15 §

För varje räkenskapsår skall verksamhetsberättelse upprättas.

16 §

Styrelsens och direktörens förvaltning samt stiftelsens räkenskaper skall årligen granskas av två revisorer. Revisorerna, varav en skall vara auktoriserad, utses av kulturrådet för fem räkenskapsår.

17 §

Revisorerna skall årligen före utgången av september månad avlämna revisionsberättelse till utbildningsdepartementet.

Bilaga 4 Föreskrifter rörande särskilt ansvar vid utarbetande av utställningar

Fastställda den / av styrelsen för Stiftelsen Institutet för Riksutställningar med stöd av 9 § stiftelsens stadgar.

1. Styrelsen äger uppdra åt tjänsteman vid stiftelsen eller annan medarbetare som skall utarbeta en utställning att ensam vara ansvarig för det allmänna innehållet.

2. Den tjänsteman som utsetts att vara projektledare för en utställning, varom uppdrag givits enligt punkt 1, har att till Riksutställningars direktör eller till ordföranden, innan utställningen distribueras, anmäla om den rymmer inslag som är anstötliga eller i övrigt bedöms brottsliga.

3. Då information lämnas om en utställning, för vilken ansvaret för innehållet överlåtits på särskild person, skall detta tydligt och klart anges. Denne skall vara omnämnd i sådant informationstryck, som utges av Riksutställningar. I den mån en utförligare katalog åtföljer utställningen, bör den som fått uppdraget att utarbeta utställningen häri presenteras för sin publik. Projektledaren skall i samband med förberedelserna särskilt sörja för att offentliga diskussioner kan ordnas i samband med utställningens turné.

Bilaga 5 Särskilt yttrande och reservation

av ledamoten Kurt Ullberger

Av samma skäl som jag i föregående betänkande, Museerna (SOU 1973: 5), reservationsvis anförde när det gällde anställningstiden för chefen för Moderna Museet, vill jag göra det även när det gäller anställningstiden för chefen för Riksutställningar. Även här gäller det att ständigt vara öppen för nya idéer och nya grepp på uppgifterna, följa och delta i den pågående kulturdebatten, samt ständigt ompröva sina egna värderingar. Ingen klarar detta under en alltför lång tidsperiod. Förr eller senare låser man fast sig i sina värderingar både vad gäller utställningsprojekt och medarbetare.

Enda möjligheten att effektivt motverka sådana fastlåsningar är relativt täta byten av chef. Jag föreslår därför i likhet med utredningen i övrigt att chefen för Riksutställningar förordnas för en tid om fem år, men att han bara får sitta högst två sådana mandatperioder.

Bilaga 6 Förteckning över avgivna remissvar och utlåtanden under tiden december 1972 t o m mars 1974:

den 8 december 1972 över Konstakademiens anhållan om bidrag för inköp av utrustning till svepelektronmikroskopering.

den 31 januari 1973 över Västergötlands turisttrafikförenings anhållan om bidrag till utställningar på Läckö slott,

över nationalmuseets anhållan om medel till utställning vid moderna museet,

den 23 februari 1973 över Konstnärernas Riksorganisations anhållan om extra anslag till statens konstråd,

över Konstnärscentrums begäran om extra anslag för verksamheten under budgetåret 1972/73,

över Bygdegårdarnas Riksförbunds m. fl. anhållan om anslag för inköp av konst,

den 1 mars 1973 över herr Göran Staafs anhållan om medel till Ekhofs museum, Mariefred,

den 27 mars 1973 över Stiftelsen Sveriges Arkitekturmuseums anslagsframställning för budgetåret 1973/74,

den 3 april 1973 över slutbetänkandet Samhälle och trossamfund (SOU 1972: 36–38) avgivet av 1968 års beredning om stat och kyrka,

över ansökan från Skånes konstnärliga och litterära yrkesutövares samarbetsnämnd (SKYS) om bidrag till verksamheten under budgetåret 1973/74,

över anhållan från interimsstyrelsen för Illustratörscentrum om bidrag till verksamheten,

över ansökan från Konstnärernas Riksorganisation (KRO) om bidrag till verksamheten under budgetåret 1973/74 vid Konstnärscentrum i Stockholm, Kulturarbetarcentrum i Uppsala län och SKYS i Malmö,

över ansökan från Föreningen för nutida svenskt silver om bidrag för verksamheten under budgetåret 1973/74,

den 5 april 1973 över ansökan från Svenska Kyrkans Kulturinstitut om bidrag till försöksverksamhet i Skeppsholmskyrkan under budgetåret 1973/74,

den 11 april 1973 över anhållan från Lunds universitets historiska museum om medel för inköp av utställningsmaterial,

över ansökan från Bildamatörernas Förening om att erhålla lokaler på Skeppsholmen,

över ansökan från Fotografi-Centrum om bidrag till verksamheten,

den 17 april 1973 över Dalarnas museums ansökan om bidrag till en vandringsutställning,

den 19 april 1973 över Sveriges Arkitekturmuseums anhållan om bidrag för anskaffande av inventarier,

den 25 april 1973 över Tekniska museets hemställan om inlösen av ingenjör Bo Molanders samling av svenska stångjärnsstämplar,

över Marionetteaterns ansökan om bidrag för museiverksamhet,

den 27 april 1973 över kulturrådets betänkande Ny kulturpolitik (SOU 1972: 66 och 1972: 67),

den 30 april 1973 över betänkandet Samhället och filmen, Del 2 avgivet av Filmutredningen 1968 (SOU 1972: 9),

den 21 maj 1973 över Borås kommuns anhållan om bidrag till kulturhusbyggnad,

den 22 maj 1973 över anhållan från Styrelsen för Arkiv för dekorativ konst i Lund om anslag för vissa förvärv,

den 4 juni 1973 över anhållan från Svenska nationella kommittén av ICOM om bidrag till ICOM: s verksamhet,

den 27 juni 1973 över framställning från Sveriges Arkitekturmuseum med begäran om medel för byggnadshistorisk inventering,

över framställning från Musikhistoriska museet med begäran om medel till viss utrustning,

över framställning från Lunds Domkyrkoråd med begäran om medel för nyinredning m. m. i Lunds Domkyrkomuseum,

över anhållan från Kronobergs läns musei- och hembygdsförbund om godkännande av stiftelseurkund och stadgar för Stiftelsen Smålands museum,

över ansökan från riksantikvarieämbetet och statens historiska museum om anslag för förvärv av den s. k. Ängsöbägaren,

över framställning om bidrag för igångsättning av verkstad för samarbete mellan konstnärer och forskare,

över anhållan från Arbetarnas Bildningsförbund om bidrag för försöksprojekt med utställningar för blinda och synskadade,

den 6 juli 1973 över Folkrörelsernas Konstfrämjandes ansökan om bidrag för investeringsändamål,

den 20 augusti 1973 över Östergötlands fornminnes- och museiförenings anhållan om bidrag för installation av tjuvlarm på Löfstad slott,

den 7 september 1973 över Svenska Museiföreningens anhållan om bidrag till museistatistik i tidskriften Svenska Museer,

den 17 september 1973 över motion 1973: 448 om åtgärder mot maktkoncentration inom den kommersiella kultursektorn,

den 1 oktober 1973 över saneringsutredningens betänkande Sanering III (SOU 1973: 27),

den 8 oktober 1973 över PM med förslag till provisorisk rivningsreglering enligt byggnadslagstiftningen,

den 9 oktober 1973 över Stiftelsen Thielska Galleriets anhållan om bidrag för installering av alarmsystem,

den 15 oktober 1973 över anhållan från Svenska museiföreningens filmkommitté om bidrag för produktion av film,

över anhållan från livrustkammaren om bidrag för inköp av konstföremål,

över nationalmuseets anhållan om bidrag för inköp av konstverk,

över framställning från Nordiska museet och Tekniska museet om bidrag för ett inventeringsprojekt,

över ansökan från Varbergs museum om bidrag för inköp av konserveringsteknisk utrustning,

den 16 oktober 1973 över promemoria ang. det nya kulturrådets organisation (Ds U 1973: 9),

den 6 november 1973 över framställning från Kulturhistoriska föreningen för södra Sverige med begäran om bidrag till verksamheten under budgetåret 1974/75,

den 13 november 1973 över Stiftelsen Sveriges Arkitekturmuseums förslag till anslagsäskande för budgetåret 1974/75,

den 10 december 1973 över hemställan från Museiföreningen Risten Lakviks Järnväg om bidrag för rälsinköp,

över ansökan från Föreningen Skärgårdsmuseet om bidrag för inköp och upprustning av fastighet,

över anhållan från Sveriges Konstföreningars Riksförbund om bidrag till utredningsprojekt,

den 12 december 1973 över Styrelsens för Skoklosters slott anhållan om bidrag för konservering av samlingarna vid Skoklosters slott,

över anhållan från Riksförbundet Svensk Fotografi, Sveriges Fotoklubbar (RSF) om årligt bidrag till verksamheten,

över anhållan från Föreningen för undervisning och information vid svenska museer om bidrag till verksamheten samt till museipedagogisk konferens,

över anhållan från Konstnärscentrum om årligt bidrag till ökade hyreskostnader,

över skrivelse från Galerie Zeus rörande dess verksamhet med konstförsäljning,

över Musikhistoriska museets anhållan om bidrag för arvode åt professor Emsheimer,

den 18 december 1973 över nationalmuseets hemställan om medel för inköp av vissa grafiska verk,

den 15 januari 1974 över ansökan från Gävle kommun om medel för inredning och utrustning av Gävle Museum,

den 29 januari 1974 över ansökan från Folkparkernas Centralorganisation om bidrag för konstnärlig utsmyckning i folkparkerna,

över ansökan från Folkparkernas Centralorganisation om bidrag för folkparksverksamheten 1974,

över framställning från Stiftelsen Västerbottens museum om medel till nyuppställning av Västerbottens museum,

den 30 januari 1974 över anhållan från Grafiska Sällskapet om ett garantibelopp i samband med grafiktriennal,

den 4 februari 1974 över anhållan från riksantikvarieämbetet om bidrag till analys av s. k. glassjuka,

den 27 februari 1974 över skrivelse från föreningen Heimbygda rörande bildande av Stiftelsen Jämtlands läns museum,

över framställning från föreningen Heimbygda om medel till ombyggnad av friluftsmuseet Jamtli,

den 5 mars 1974 över ansökan från Kulturcentrum Bohuslän–Trestad om bidrag till verksamheten budgetåret 1974/75,

över begäran från Föreningen Roslagens Skeppslagsvänner om bidrag för reparation av ångfartyget Blidösund,

den 7 mars 1974 över framställning från riksantikvarieämbetet och statens historiska museum om medel för inköp av utrustning,

över Musikhistoriska museets ansökan om bidrag till internationell konferens och musikarkeologisk utställning,

över Sveriges Konstföreningars Riksförbunds anslagsäskanden för budgetåret 1974/75,

den 11 mars 1974 över ansökan från Museiföreningen Roslagens Järnvägar om bidrag till verksamheten,

den 18 mars 1974 över framställning från Tärna sameförening om medel för reparation av Samegården i Tärna,

den 29 mars 1974 över begäran från Föreningen för nutida svenskt silver om bidrag till verksamheten under budgetåret 1974/75,

över Konstfrämjandets ansökan om bidrag för framställning av studiepaket,

över Konstfrämjandets ansökan om driftsbidrag för budgetåret 1974/75,

över framställning från samarbetskommittén för Mosebackehuset om medel för särskilda kulturaktiviteter budgetåret 1974/75,

över framställning från Folkets Hus-föreningarnas Riksorganisation om bidrag för försöksverksamhet med s. k. kulturhörnor budgetåret 1974/75,

över framställning från Samfundet för hembygdsvård om medel till verksamheten budgetåret 1974/75,

över anhållan från Bygdegårdarnas Riksförbund, Folkets Hus-föreningarnas Riksorganisation och Riksförbundet Våra Gårdar om medel för särskild verksamhet i samlingslokaler i glesbygdsområden,

över Konstnärscentrums, Kulturarbetarcentrums i Uppsala län och Föreningen Svenska Tecknares ansökningar om bidrag för centrumverksamhet under budgetåret 1974/75,

över ansökan från Svenska Fotografernas Förbund om medel till seminarium,

över ansökan från Musikhistoriska museet om resebidrag,

Statens offentliga utredningar 1974

Kronologisk förteckning

1. Orter i regional samverkan. A.
2. Ortsbundna levnadsvillkor. A.
3. Produktionskostnader och regionala produktionssystem. A.
4. Regionala prognoser i planeringens tjänst. A.
5. Boken. Litteraturutredningens huvudbetänkande. U.
6. Förenklad konkurs m. m. Ju.
7. Barn- och ungdomsvård. S.
8. Rättegången i arbetstvister. A.
9. Samhälle och trossamfund. Sammanställning av remissyttranden över betänkanden av 1968 års beredning om stat och kyrka. U.
10. Data och näringspolitik. I.
11. Svensk industri. Delrapport 1. I.
12. Svensk industri. Delrapport 2. I.
13. Svensk industri. Delrapport 3. I.
14. Svensk industri. Delrapport 4. I.
15. Sänkt pensionsålder m. m. S.
16. Neutral bostadsbeskattning. Fi.
17. Solidarisk bostadspolitik. B.
18. Solidarisk bostadspolitik. Bilagor B.
19. Högskoleutbildning. Läkarutbildning för sjuksköterskor. U.
20. Förslag till skatteomläggning m. m. Fi.
21. Markanvändning och byggande. B.
22. Vattenkraft och miljö. B.
23. Reklam V. Information i reklamen. U.
24. Förslag till hamnlag. K.
25. Fri sterilisering. Ju.
26. Motorredskap. K.
27. Mindre brott. Ju.
28. Räntelag. Ju.
29. Att utvärdera arbetsmarknadspolitik. A.
30. Jordbruk i samverkan. Jo.
31. Unga lagöverträdare V. Ju.
32. Solidarisk bostadspolitik. Följdfrågor. B.
33. Att översätta Gamla testamentet. U.
34. Grafisk industri i omvandling. I.
35. Spridning av kemiska medel. Jo.
36. Skolan, staten och kommunerna. U.
37. Mut- och bestickningsansvaret. Ju.
38. FFV. Förenade fabriksverken. I.
39. Socialvården. Mål och medel. S.
40. Socialvården. Mål och medel. Sammanfattning. S.
41. Statsbidrag till kommunal färdtjänst, hemhjälp och familjedaghemsverksamhet. Fi.
42. Barns fritid. S.
43. Utställningar. U.

KUNGL. BIBL.
- 5 AUG 1974
STOCKHOLM

Statens offentliga utredningar 1974

Systematisk förteckning

Justitiedepartementet

Förenklad konkurs m. m. [6]
Fri sterilisering. [25]
Mindre brott. [27]
Räntelag. [28]
Unga lagöverträdare V. [31]
Mut- och bestickningsansvaret.[37]

Socialdepartementet

Barn- och ungdomsvård. [7]
Sänkt pensionsålder m m. [15]
Socialutredningen. 1. Socialvården. Mål och medel. [39] 2. Socialvården. Mål och medel. Sammanfattning. [40]
Barns fritid. [42]

Kommunikationsdepartementet

Förslag till hamnlag. [24]
Motorredskap. [26]

Finansdepartementet

Neutral bostadsbeskattning. [16]
Förslag till skatteomläggning m. m. [20]
Statsbidrag till kommunal färdtjänst, hemhjälp och familjedaghemsverksamhet. [41]

Utbildningsdepartementet

Boken. Litteraturutredningens huvudbetänkande. [5]
Samhälle och trossamfund. Sammanställning av remissyttranden över betänkanden av 1968 års beredning om stat och kyrka. [9]
Högskoleutbildning. Läkarutbildning för sjuksköterskor. [19]
Reklam V. Information i reklamen. [23]
Att översätta Gamla testamentet. [33]
Skolan, staten och kommunerna.[36]
Utställningar. [43]

Jordbruksdepartementet

Jordbruk i samverkan. [30]
Spridning av kemiska medel. [35]

Arbetsmarknadsdepartementet

Expertgruppen för regional utredningsverksamhet. 1. Orter i regional samverkan. [1] 2. Ortsbundna levnadsvillkor. [2] 3. Produktionskostnader och regionala produktionssystem. [3] 4. Regionala prognoser i planeringens tjänst. [4]
Rättegången i arbetstvister. [8]
Att utvärdera arbetsmarknadspolitik. [29]

Bostadsdepartementet

Boende- och bostadsfinansieringsutredningarna. 1. Solidarisk bostadspolitik. [17] 2. Solidarisk bostadspolitik. Bilagor. [18] 3. Solidarisk bostadspolitik. Följdfrågor. [32]
Markanvänding och byggande. [21]
Vattenkraft och miljö. [22]

Industridepartementet

Data och näringspolitik. [10]
Industristrukturutredningen. 1. Svensk industri. Delrapport 1. [11] 2. Svensk industri. Delrapport 2. [12] 3. Svensk industri. Delrapport 3. [13] 4. Svensk industri. Delrapport 4. [14]
Grafisk industri i omvandling. [34]
FFV. Förenade fabriksverken. [38]

Anm. Siffrorna inom klammer betecknar utredningarnas nummer i den kronologiska förteckningen

KUNGL. BIBL.
- 5 AUG 1974
STOCKHOLM

Allmänna Förlaget

ISBN 91-38-01866-7